

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

ATATURK UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE
SCIENCES

Yıl / Year: Temmuz / July 2021 **Cilt / Volume:** 35 **Sayı / Number:** 3

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ
ATATURK UNIVERSITY JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE
SCIENCES

Sahibi / Owner

Atatürk Üniversitesi İİBF Adına
Prof. Dr. Vedat KAYA
Dekan / Dean

Editörler / Editors

Prof. Dr. Vedat KAYA
(Baş Editör / Editor in Chief)

Alan Editörleri / Area Editors

Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK	Prof. Dr. Bekir ELMAS
Prof. Dr. Şükrü NİŞANCI	Prof. Dr. Şükrü YAPRAKLI
Prof. Dr. Orhan ÇINAR	Prof. Dr. Uğur YAVUZ
Doç. Dr. Dilek ÖZDEMİR	Doç. Dr. Ömer YALÇINKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Hulusi Ertuğrul UMUDUM	

Cilt / Volume: 35

Sayı / Number: 3

Yıl / Year: 2021

ISSN: 1300 - 4646 / e-ISSN: 2147 - 7582

Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi yılda 4 kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Türkçe ve İngilizce dillerinde iktisat, işletme, uluslararası ilişkiler, kamu yönetimi, ekonometri, çalışma ekonomisi ve endüstriyel ilişkiler, yönetim bilişim sistemleri, sosyal hizmet uluslararası ticaret ve lojistik ve ilişkili alanlarda makaleler yayımlar. Dergide yayımlanan makalelerin dil, bilim, yasal ve etik sorumluluğu yazara aittir. Makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Tüm hakları mahfuzdur.

Atatürk Üniversitesi İİBD, aşağıdaki dizinler tarafından taranmaktadır:

<i>TR DİZİN</i>	<i>SOBİAD,</i>
<i>EBSCO host</i>	<i>Acarindex</i>
<i>The Cite Factor,</i>	<i>ResearchBib,</i>
<i>Google Scholar,</i>	<i>Index Copernicus</i>
<i>Eurasian Scientific Journal Index,</i>	<i>Scientific Indexing Service (SIS)</i>
<i>Araştırmax ve Directory of Research Journals Indexing (DRJI),</i>	

Dergi yazım kurallarına <https://dergipark.org.tr/pub/atauniiibd/writing-rules> adresinden ulaşabilirsiniz.

Sekreteryä / Secretariat: Arş. Gör. Osman Can BARAKALI

Dizgi / Typesetter: Arş. Gör. Faruk ŞAHİN

Dizin/Index: Arş. Gör. Bekir Emre AŞKIN

İletişim

E-posta: iibfdergi@atauni.edu.tr

Telefon: 0 442 231 15 86 / 231 27 41

Belgegeçer: 0 442 231 19 07

Adres: Atatürk Üniversitesi İİBF 25240 / ERZURUM

Copyright © Temmuz 2021

BİLİM DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdülkerim DAŞTAN <i>Karadeniz Teknik Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Spartak KEREMIDCHIEV <i>BAS Economic Research Institute</i>
Prof. Dr. Ahmet SÖZEN <i>Doğu Akdeniz Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Şaban NAZLIOĞLU <i>Pamukkale Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Ercan BAYAZITLI <i>Ankara Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ <i>Atatürk Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Erdal ÖZMEN <i>Orta Doğu Teknik Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN <i>Hacettepe Üniversitesi</i>
Prof. Dr. F. Coşkun ERTAŞ <i>Atatürk Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Vasfi HAFTACI <i>Kocaeli Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Ferda YERDELEN TATOĞLU <i>İstanbul Üniversitesi</i>	Prof. Dr. V. Kumpikaitė-VALIÜNIENĖ <i>Kaunas University of Technology</i>
Prof. Dr. H. Birsen HEKİMOĞLU <i>İstanbul Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Zerrin KARAMAN <i>Dokuz Eylül Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Mahmut PAKSOY <i>İstanbul Kültür Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Amirul Haqem Bin Abd. GHANI <i>University Utara</i>
Prof. Dr. Marko MALOVIC <i>Educons University</i>	Doç. Dr. Darko B. VUKOVIC <i>RUDN University</i>
Prof. Dr. Mustafa SEVÜKTEKİN <i>Bursa Uludağ Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Magdalena ZIOLO <i>University of Szczecin</i>
Prof. Dr. Müslüm İBRAHİMOV <i>Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Selahattin SARI <i>Beykent Üniversitesi</i>
	Doç. Dr. Ntokozo Patrick NZIMANDE <i>University of Cape Town</i>

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Hüseyin ÖZER <i>Atatürk Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Nadir EROĞLU <i>Marmara Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Muammer YAYLALI <i>Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Ömer F. İŞCAN <i>Atatürk Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Mustafa ÖZER <i>Anadolu Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Vedat KAYA <i>Atatürk Üniversitesi</i>

BU SAYININ HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

- Prof. Dr. Adnan ÇELİK Doç. Dr. Mehmet BÖLÜKBAŞ
Selçuk Üniversitesi Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
- Prof. Dr. Aysel ERCİŞ Doç. Dr. Necati Alp ERİLLİ
Atatürk Üniversitesi Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
- Prof. Dr. Günseli Mine Gerni Doç. Dr. Olca SÜRGEVİL
Marmara Üniversitesi Dokuz Eylül Üniversitesi
- Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY Doç. Dr. Ozan AĞLARGÖZ
Kilis 7 Aralık Üniversitesi Anadolu Üniversitesi
- Prof. Dr. Hakan SARITAŞ Doç. Dr. Özcan DEMİR
Pamukkale Üniversitesi Fırat Üniversitesi
- Prof. Dr. Hasan GÜL Doç. Dr. Selma KALYONCUOĞLU BABA
Onokuz Mayıs Üniversitesi Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Hüseyin KURTULDU Doç. Dr. Tayfur BAYAT
Karadeniz Teknik Üniversitesi İnönü Üniversitesi
- Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ Doç. Dr. Vecihi YİĞİT
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Atatürk Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet Ali ALAN Doç. Dr. Yüksel Akay UNVAN
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet Sait DİLEK Dr. Öğr. Üyesi Ali KAYA
Atatürk Üniversitesi İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Muammer ZERENLER Dr. Öğr. Üyesi Bahar ÖZYÖRÜK
Selçuk Üniversitesi Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa Kemal DEĞER Dr. Öğr. Üyesi Cem KARTAL
Karadeniz Teknik Üniversitesi Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
- Prof. Dr. Reşat KARCIOĞLU Dr. Öğr. Üyesi Çağatay KARAKÖY
Atatürk Üniversitesi Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
- Doç. Dr. Abdulkadir ÖZDEMİR Dr. Öğr. Üyesi Çağrı Emin DEMİRBAŞ
Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
- Doç. Dr. Didem PAŞAOĞLU BAŞ Dr. Öğr. Üyesi Gülden KADDOĞLU AYDIN
Anadolu Üniversitesi Harran Üniversitesi
- Doç. Dr. Dilek ÖZDEMİR Dr. Öğr. Üyesi Hulusi UMUDUM
Atatürk Üniversitesi Atatürk Üniversitesi
- Doç. Dr. Eminağp MALKOÇ Dr. Öğr. Üyesi Ülke Hilal ÇELİK
İstanbul Teknik Üniversitesi Atatürk Üniversitesi
- Doç. Dr. Emine Eser GEGEZ Dr. Burçin DEMİRBİLEK
İstanbul Bilgi Üniversitesi Çankırı Karatekin Üniversitesi
- Doç. Dr. Hatice ÇALIPINAR Dr. Didem DEMİR
Hacettepe Üniversitesi Toros Üniversitesi
- Doç. Dr. İbrahim ARSLAN Dr. Erhan AKKAŞ
Üsküdar Üniversitesi Durham University
- Doç. Dr. İpek KAZANÇOĞLU
Ege Üniversitesi

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

ATATURK UNIVERSITY JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Yıl / Year: 2021 Cilt / Volume: 35 Sayı / Number: 3

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) Taslağı İle İlgili Muhasebe-Finans Eğitimcilerine Yönelik Bir Araştırma <i>A Research on Accounting-Finance Educators Related to the Draft Financial Reporting Standard for Small and Micro-Enterprises (KUMI FRS)</i> Birgül BOZKURT YAZAR	749-778
Duygusal Emeğin Mesleki Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Avukatlar Üzerinde Bir Araştırma <i>The Impact of Emotional Labor on Occupational Commitment: A Research on Lawyers</i> Yahya YILDIRIM - Şeyma Gün EROĞLU	779-804
Lojistik Sektöründe Çalışan Kadınların Motivasyonlarının Cam Tavan Algıları Açısından Değerlendirilmesi <i>Evaluation of The Motivation of Women Working in The Logistics Sector in Terms of The Perception of Glass Ceiling</i> Kader YANMAZ - Oya KORKMAZ	805-832
Covid-19 Salgınının Türkiye'deki İşletmelere Etkileri: Sorunlar, Dönüşümler, Olanaklar <i>The Impacts of Covid-19 Pandemic on Turkish Businesses: Problems, Transformations, Opportunities</i> Özge CAN	833-863
Gelişen Ülkelerde Ekonomik Özgürlük ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Panel Granger Nedensellik Testi <i>Economic Freedom and Economic Growth Relationship in Developing Countries: Bootstrap Panel Granger Causality Test</i> Serdar GÖCEN	865-878
The Approach of Shura in Rachid Ghannouchi's Conception of the State <i>Raşid Gannuşi'nin Devlet Anlayışında Şura Yaklaşımı</i> Hafijur RAHMAN	879-899
Tüketici Güveninin Oluşumunda Borsa ve Döviz Kurunun Etkisi: OECD Ülkeleri Uygulaması <i>The Effects of Stocks and Exchange Rates on The Formation of Consumer Confidence: OECD Countries Application</i> Salih BARIŞIK - Engin DURSUN	901-926
Yönetim Bilişim Sistemleri Eğitiminin Kazandırdığı Yeteneklerin Teknoparkların İnsan Kaynağı Gereksinimlerini Karşılamadaki Etkisi <i>The Effect of The Skills Gained by Management Information Systems Education in Meeting The Human Resource Requirements of Technology Development Zones</i> Fulya ASLAY - Üstün ÖZEN - Handan ÇAM	927-942
Mehmet Emin Ali Türkgeldi ve Numan Menemencioğlu'nun 1935 Yılı'nın İlk Yarısında Avrupa'da Meydana Gelen Önemli Gelişmelerle İlgili Görüşleri <i>The Views of Mehmet Emin Ali Türkgeldi and Numan Menemencioğlu on the Important Developments in Europe in the First Half of 1935</i> Ali Servet ÖNCÜ	943-976

977-995	Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumlarının Çocukların Tüketim Davranışına Yansımaları <i>Reflection of Mothers' Child Rearing Attitudes to Child Consumption Behavior</i> Hatice AYDIN - Didem AYHAN
997-1020	Yüksek Performanslı İş Sistemlerinin Çalışan Performansı Üzerindeki Etkisinde İşe Tutkunluğun Aracılık Rolü <i>The Mediating Role of Work Engagement on the Effect of High Performance Work Systems on Employee Performance</i> Esra DİNÇ ELMALI - Gülşah GENÇER ÇELİK - Erkan TAŞKIRAN
1021-1046	Tedarik Zincirinde Bilgi Entegrasyonunun İşletmelerinin Operasyonel Performansları Üzerine Etkisi: İmalat İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma <i>Impact of Information Integration in the Supply Chain on Operational Performance of Businesses: A Research on Manufacturing Businesses</i> Serkan DEMİRDÖĞEN
1047-1067	The Competing Roles of Renewable Energy in Biodiversity Governance: A Comparative Case of China, the European Union and the United States <i>Biyçeşitlilik Yönetiminde Yenilenebilir Enerjinin Rakip Rollerini: Çin, Avrupa Birliği ve Birleşik Devletler Vakalarının Karşılaştırılması</i> Suleyman Orhun ALTIPARMAK - Sidan WANG
1069-1083	Korku Endeksi (VIX) İle Kıymetli Madenler Arasındaki İlişki Üzerine Ekonometrik Bir Çalışma <i>An Econometric Study On The Relationship Between Fear Index (VIX) And Precious Metals</i> Mert Baran TUNÇEL – Yaşar ALPTÜRK - Tayfun YILMAZ - İsmail BEKÇİ
1085-1100	Kamu Etkinliği Rekabet Gücü Endeksi Üzerinde Etkili Olan Değişkenlerin Analizi <i>Analysis of Variables Affecting the Government Efficiency Competitiveness Index</i> Ziya Çağlar YURTTANÇIKMAZ - Ömer Selçuk EMSEN
1101-1123	Paylaşımlı Elektrikli Scooter Hizmetlerini Kullanma Niyetinde Etkili Olan Faktörler <i>Factors Affecting Usage Intention of Shared Electric Scooter Services</i> Mehmet Cem BÖLEN - Orhan ÇELİKER
1125-1144	Covid-19 Salgını Sürecinin İşgücü Piyasaları Üzerine Etkisi: Uygulamalı Bir Araştırma <i>The Effect of Covid-19 Epidemic Process on Labor Markets: An Applied Research</i> İlkay NOYAN YALMAN - Esra AYDIN ÜNAL - Şerife Merve KOŞAROĞLU
1145-1164	Çin'in Akdeniz Politikaları Kapsamında Avrupa Birliği-Çin Stratejik Ortaklığı <i>European Union-China Strategic Partnership within the Scope of China's Mediterranean Policies</i> Cemre PEKCAN - Ayşe Gülce UYGUN
1165-1188	Yeniden Yapılandırılabilir Üretim Sistemlerinin ve Tedarikçi Cevap Verebilirliğinin, Ürün Cevap Verebilirliği Üzerindeki Rolü: İmalat Sektöründe Bir Uygulama <i>The Role of Reconfigurable Production Systems and Supplier Responsiveness on Product Responsiveness: An Application in the Manufacturing Sector</i> Gülşah GENEŞ - Erdiç KOÇ
1189-1204	Pozitif Psikolojik Sermaye Çalışmaları Üzerine Bir İçerik Analizi <i>A Content Analysis on Positive Psychological Capital Studies</i> Emine Vasfiye KORKMAZ - Adnan ÇELİK

Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) Taslağı ile İlgili Muhasebe-Finans Eğitimsine Yönelik Bir Araştırma

Birgül BOZKURT YAZAR¹

Geliş Tarihi/ Received
24.07.2020

Kabul Tarihi/ Accepted
25.06.2021

Yayın Tarihi/ Published
15.07.2021

Citation/Atıf: Bozkurt Yazar B., (2021), Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) Taslağı ile İlgili Muhasebe-Finans Eğitimsine Yönelik Bir Araştırma, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(3): Sayfa: 749-778, <https://doi.org/10.16951/atauniibd.773292>

Öz: Bu çalışmada Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) taslağına yönelik ülkemizdeki muhasebe ve finansman ana bilim dalında çalışan akademisyenlerin görüş ve önerileri ele alınmıştır. Çalışma üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde küçük ve mikro işletmeler için finansal raporlama standardına neden ihtiyaç duyulduğu; ikinci bölümde ise bu standart ile ilgili genel bilgiler açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ülkemizdeki üniversitelerde muhasebe finansman ana bilim dalında çalışan akademisyenlerin KÜMİ FRS ile ilgili görüş ve önerileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünden elde edilen görüş ve öneriler ile standardın nihai halini alma sürecine katkı sunulması planlanmaktadır. Çalışmada veri toplama tekniği olarak ikincil kaynak tarama yöntemi kullanılmış olup; çalışmanın uygulama kısmında yer alan anketin değerlendirilmesinde SPSS programı kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: KÜMİ FRS, Küçük ve Mikro İşletmeler, KGK.

A Research on Accounting-Finance Educators Related to the Draft Financial Reporting Standard for Small and Micro-Enterprises (KUMI FRS)

Abstract: In this study, the opinions and suggestions of academicians working in the department of accounting and finance in our country regarding the draft Financial Reporting Standard for Small and Micro Enterprises (KUMI FRS) was discussed. The study consists of three parts. In the first part, why the Financial Reporting Standard for Small and Micro Enterprises is needed; In the second part, general information about this standard is explained. In the third part the opinions and suggestions of the academicians working in the department of Accounting-Finance at the universities in our country about KUMI FRS have been practiced to be detected. It is planned to contribute to the process of finalizing the standard with the opinions and suggestions obtained from the third part of the study. Secondary source scanning method was used as data collection technique in the study; SPSS program was used in the evaluation of the questionnaire in the application section of the study.

Key Words: KÜMİ FRS, Small and Micro Enterprises, KGK.

Jel Codes: M48, M21, F53.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, <https://orcid.org/0000-0003-0126-2638>, birgulbozkurt@munzur.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Background: After developments in the field of accounting, it has become obligatory for businesses in our country to keep up with this situation. From this perspective, TMS/IFRS and BOBİ FRS standards, which came into force, are important stages in ensuring the right and transparent information process of the enterprises. Finally, KUMI FRS, which will come into force in 2021, is an important regulation for small and micro enterprises that are not subject to independent auditing and keep books on a balance sheet basis. It is predicted that this standard will be more suitable for small and micro enterprises based on the idea of "At first, think about little ones".

Purpose and Method: The main purpose of this study is to examine the main points of KÜMİ FRS and to determine the opinions of accounting-finance educators about the KÜMİ FRS. In this context, we prepare a questionnaire by reviewing KÜMİ FRS draft and the literature and reach to 138 valid samples. The questionnaire consists of three parts. In the first part, 6 questions (demographic information) were asked to the participants. In the second part 17 questions (First four question of this group is about the knowledge level of KGK. All of these questions consist of 5-point Likert type) general questions were asked to the participants about KGK and KÜMİ FRS. 14 questions were asked to the participants in order to measure the opinions and suggestions of accounting-finance educators about KUMI FRS draft. The Cronbach Alfa value is 0,867.

Findings: According to demographic information that is presented in table 3, %52,9 of participants is at the age between 31-40. Most of the participant's professional titles are assistant professors and lecturers. Their professional experiences are between 6-15 years. In the table 4, most of the participants received training on TMS IFRS and sees the standard complexity as a problem in the implementation of the accounting system. According to table 6, most of participants are following KGK but most of them did not attend the trainings given by KGK and did not express an opinion about the standards and regularizations. When the level of knowledge of the participants about KUMI FRS is examined, most of participants has reviewed KUMI FRS draft, and indicated that this standard was serviceable. Most of participants thinks that KUMI FRS will increase financial statements' usefulness level, this regulation will increase the workloads of professionals and informative work on KUMI FRS should be done. On the other hand, most of the participants are undecided about KUMI FRS was a complement to VUK. The opinions of the participants about KUMI FRS are as below; the majority of the participants think that; the late interest should be separated in determining the cost of revenue, inventories, property, plant and equipment and intangible assets, borrowing costs should be written as expense or a certain amount of them should be added to the cost of the asset; development costs must be activated; while impairment of assets was

estimating, amount recoverable must be considered and support from outside experts should be taken about this topic; cash flow statements obtained by indirect method should also be taken into consideration, fair value approach should be adopted along with cost-based approach; notes on the accounts should be reviewed in specific formats; effective interest method should be considered; the concept of depreciation on a day basis should be brought up; preparation of consolidated financial statements should be brought up within certain limitations; Property, plant and equipment's residual value should be determined. Otherwise, most of the participants do not think that there should be no rediscount in accounting applications and there should be no distinction between small and micro-enterprises. Looking at the hypotheses created in the study; the professional titles and experiences of the participants affect their knowledge level of the KGK. In addition, it was determined that, KGK and KUMI FRS knowledge level and KUMI FRS opinions and suggestions were effective in general evaluations about KUMI FRS.

Conclusions: Standards such as TMS/TFRS BOBI FRS are important applications for financial reporting process in our country. However, the number of small and micro enterprises operating in our country is quite a few. In this regard, with the KUMI FRS standard which includes facilitating provisions, it is aimed for these enterprises to prepare their financial statements with less cost. In this study, information, opinions and suggestions of accounting finance educators about the KUMI FRS draft were examined. It has been determined that the participants, who can be reached within some restrictions such as the pandemic process, desired a more detailed financial reporting. Future studies may contribute to the literature by exercising a survey with more participants KUMI FRS application results.

1. Giriş

Muhasebe alanında yaşanan değişim ve gelişmeler sonrasında ülkemizde faaliyet gösteren işletmelerin büyük bir bölümünün bu değişim ve gelişmelere uyum sağlaması zorunlu hale gelmiştir. Piyasada faaliyet gösteren gerçek ve tüzel kişiliklerin mali tablolarını Türkiye Muhasebe Standartları- Türkiye Finansal Raporlama Standardı (TMS/TFRS)' na uygun hazırlamaları çoğu zaman faaliyet gösterilen sektör ve işletme büyüklükleri açısından bazı zorlukları gündeme getirmiştir. Bu bağlamda bağımsız denetime tabi olmayan ve bilanço esasına göre defter tutma hadleri sağlayan işletmelerin farklı bir düzenlemeye tabi tutulması zorunluluk arz etmiştir. 2021 yılında uygulanacak olan KÜMİ FRS' nin "Önce küçüğü düşün" varsayımından hareketle bahsi geçen işletmeler için daha uygun olacağı öngörülmektedir. Çünkü ülkemizde küçük ve mikro işletmeler olarak ifade edilen bu işletmelerin sayıları oldukça fazladır. Bu işletmelerin büyük ölçekteki firmaların tabi oldukları düzenlemeleri uygulamaları büyük maliyetleri beraberinde getirmektedir. Çalışmanın literatür ve uygulama kısmı olmak üzere iki bölümden oluşması planlanmıştır. Literatür bölümünde KÜMİ FRS' ye

duyulan gereksinim ve standart ile ilgili genel bilgiler verilmiş; henüz taslak aşamasında olan bu standarda yönelik eleştiriler ve öneriler ele alınmıştır. Çalışmanın uygulama bölümünde taslak halindeki KÜMİ FRS ile ilgili bilgi, eleştiri ve önerilerin tespitine yönelik ülkemizdeki üniversitelerde çalışan muhasebe – finansman ana bilim dalında görevli akademisyenlere uygulanan anket çalışması ve sonuçlarına yer verilmiştir.

2. Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardına Duyulan Gereksinim

Ekonomik hayatın en küçük birimleri olan işletmeler, faaliyet gösterdikleri süreç içerisinde bilgi kullanıcılarına tarafsız, doğru, anlaşılır ve şeffaf bilgi vermek zorundadırlar. Bu bağlamda oluşturulan mali tablolarda tekdüzeliğin sağlanması çerçevesinde yaklaşık 15 yıldır çalışmalar yürütülmektedir. Bunun için de işletmelere çeşitli sorumluluklar yüklenmiş; bu işletmelerin belirli düzenlemeler eşliğinde finansal tablolarını hazırlamaları sonucunda çeşitli maliyetlerle karşılaşmaları söz konusu olmuştur. Ancak belirli ölçeklerde faaliyet gösteren işletmeler bu yükü karşılayabilirken; daha orta, küçük ve hatta mikro ölçekteki firmaların bu maliyeti karşılayabilmesi pek mümkün olmamaktadır. Bu bağlamda 2017 yılında yayınlanan ve 2018 ve sonrası dönemlerde uygulanan “Büyük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı” (BOBİ FRS) ile büyük ve orta ölçekteki firmaların finansal tablolarını farklı bir standart ile düzenlemesi zorunlu kılınmıştır. Böylece bilgi kullanıcılarının daha şeffaf, doğru ve anlaşılır tabloları incelemesine imkân tanınmıştır. Ne var ki BOBİ FRS’yi bile maliyetli bulan ve bilanço esasına defter tutan küçük ölçekteki firma sayılarının ülkemizde fazla olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, özel sektörde sayıları oldukça fazla olan, ülke ekonomilerinde istidam düzeyimi büyük ölçüde arttıran ve daha düşük gelirli yurttaşların gelir elde etmelerini sağlayan küçük ve mikro işletmeler için bir standart seti ihtiyaç haline gelmiştir (Modugu ve Eragbhe, 2013); Akt (Gökçen, Öztürk, & Güleç, 2019, s. 414). Bahsedilen bu küçük ve mikro ölçekteki işletmelerin 2021 yılı ve sonraki hesap dönemlerinde ayrı bir standarda tabi tutulması amacı ile KGK tarafından çalışmalar yürütülmüştür.

KGK tarafından yürütülen çalışmalar sonucunda kamuoyu görüşüne sunulan Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) taslağında faydalı finansal bilgi oluşturma çerçevesinde karar almak isteyen bilgi kullanıcıları temel alınmıştır. Çünkü Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT) ile daha çok ihtiyari bırakılan birçok uygulama ve vergi odaklı finansal raporlama hedeflenmektedir. 2019 KGK verilerine göre 639.485 adet işletmenin bu standardı uygulaması planlanmaktadır (KGK, 2019).

3. Küçük ve Mikro İşletmeler İle İlgili Düzenlemeler

Ülkemizde son yıllarda muhasebe ve denetim alanında yetkili hale gelen Kamu Gözetimi Kurumu (KGK) bağımsız denetime tabi olan işletmeler için bazı

standartları yürürlüğe koymuştur. Bu bağlamda 13/09/2018 tarihli ve 161 sayılı kurul kararı ekli listesinde yer alan ve Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar (KAYİK) olarak nitelendirilen işletmeler TMS/TFRS setini uygulamak zorundadır. Bu liste dışında kalan işletmeler ise BOBİ FRS'yi uygulamak zorundadır. Ancak bağımsız denetime tabi olmayan ve bilanço esasına göre defter tutan küçük ve mikro işletmeler ise Muhasebe Sistemi Genel Uygulama Tebliği'ne (MSUGT) göre finansal tablolarını hazırlamakta idiler. Bu durum bahsedilen işletmelerin sundukları finansal tabloların gerçeğe uygunluğu ve karşılaştırılabilirliği noktasında uygulama farklılıklarını gündeme getirmektedir. Bu işletmelerin hazırlamak zorunda oldukları finansal tablolar ve tutacakları defterler aşağıdaki gibidir;

Tablo 1: Küçük ve Mikro İşletmelere İlişkin Genel Bilgiler

İşletme Büyüklüğü	Uygulama	Finansal Tablolar	Tutulacak Defterler
Mikro işletme	Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'ne (MSUGT) uymak zorundadır.	- Bilanço - Gelir Tablosu - Satışların Maliyeti Tablosu - Fon Akım Tabloları - Nakit Akım Tablosu - Kâr Dağıtım Tablosu - Öz Kaynak Değişim Tablosu	I. Sınıf Tüccarlar - Yevmiye Defteri - Defter-i Kebir - Envanter Defter II. Sınıf Tüccarlar - İşletme Defteri
Küçük işletme	Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'ne (MSUGT) uymak zorundadır.	- Bilanço - Gelir Tablosu - Satışların Maliyeti Tablosu - Fon Akım Tabloları - Nakit Akım Tablosu - Kâr Dağıtım Tablosu - Öz Kaynak Değişim Tablosu	- Yevmiye Defteri - Defter-i Kebir - Envanter Defteri

Kaynak: Uzun, E. İşletme Büyüklüklerinin Muhasebe Kalitesi Üzerine Etkisi, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD) <https://dergipark.org.tr/pub/asead/issue/43544/521418.22.01.2020> s:108.

Türk ekonomisinde önemli bir yer tutan küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) için son yıllarda önemli bir ayrıma gidilerek küçük ve mikro işletmeler tanımları yapılmıştır. Bu işletmeler için finansal raporlama süreçleri son yıllara belirli standartlara bağlanmış; 2019 yılında KGK tarafından Küçük ve Mikro İşletmeler Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) taslağı yayınlanmıştır. 1 Ocak 2021 tarihinde uygulanması planlanan bu standart İngiltere de uygulanan "Mikro-işletmeler İçin Geçerli Finansal Raporlama Standardı" (The Financial Reporting Standard Applicable to The Micro-entities Regime- FRS 105) ile önceki dönemlerde ülkemizde ve diğer ülkelerde yayınlanan standartlardan yararlanılarak oluşturulmuştur. Standartta yer alan

tanımlar çerçevesinde aşağıda belirlenmiş ölçütlerden herhangi ikisini sağlayan işletmeler küçük işletmeler olarak kabul edilmektedir (Gedik, 2019);

- Aktif toplamı, 350.000 Avro ile 4.000.000 Avro aralığında olması
- Net satış hâsılatı, 700.000 Avro ile 8.000.000 Avro aralığında olması,
- Çalışan sayısı, 10 ile 50 kişi aralığında olması.

Bu ölçütlerin altında kalan işletmeler ise mikro işletmeler olarak kabul edilmektedir. Bu işletmeler bilanço esasına göre defter tutma hadleri olan ve bağımsız denetime tabi olmayan işletmelerdir. Ülkemizde 2021 yılı için bilanço esasına göre defter tutma hadleri ise aşağıdaki gibi belirlenmiştir (Bilanço Hesabı Esasına Göre Defter Tutma Hadleri (VUK Genel Tebliği Sıra No: 522, m: 177));

- Yıllık alış tutarı: 300 000 TL ve yıllık satış tutarı: 420 000 TL
- Yıllık gayri safi iş hasılatı: 150 000 TL
- İş hâsılatının beş katı ile yıllık satış tutarının toplamı 300 000 TL.

Bu tutarları aşanlar I. Sınıf tacir olarak nitelendirilmektedir. Bu tutarları sağlayamayan işletmeler ise bu düzenlemeye dahil olmayacaktır.

Ülkemizde küçük, orta ve mikro ölçekteki işletmelerle ilgili olarak 18.11.2005 tarihli 25997 sayılı resmî gazetede yayınlanan 2005/9617 sayılı “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelik” ile mikro işletme, küçük işletme ve orta büyüklükteki işletmelerin tanımı yapılmıştır. 24 Haziran 2018 tarih 2018/11828 karar ile Resmî Gazete ‘de yayınlanarak yürürlüğe giren “Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Tanımı Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik” ile mikro, küçük ve orta büyüklükteki işletme tanımları aşağıdaki gibi güncellenmiştir. Bu tanımlarda çalışan sayısı, yıllık net satış hasılatı ve mali bilançosu gibi kriterlere göre işletmeler mikro, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler olarak sınıflandırılmaktadır. (24 Haziran 2018 Tarihli ve 2018/11828 Sayılı Resmi Gazete) ve (18 Kasım 2005 Tarihli ve 2005/9617 sayılı Resmi Gazete);

- Mikro İşletme: Çalışan sayısı en fazla dokuz kişi olan ve yıllık net satış hasılatı veya mali bilançosu üç (2005 yılındaki yönetmelikte bir) milyon Türk Lirasını aşmayan işletmeler.
- Küçük İşletme: Çalışan sayısı en fazla kırk dokuz kişi olan ve yıllık net satış hasılatı veya mali bilançosu yirmi beş (2005 yılındaki yönetmelikte sekiz) milyon Türk Lirasını aşmayan işletmeler.
- Orta Büyüklükteki İşletme: Çalışan sayısı en fazla iki yüz kırk dokuz kişi olan ve yıllık net satış hasılatı veya mali bilançosu yüz yirmi beş (2005 yılındaki yönetmelikte kırk) milyon Türk Lirasını aşmayan işletmeler şeklindedir.

4. Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı Taslağına Genel Bir Bakış

4.1. Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı Taslağına İncelenmesi

Ülkemizde muhasebe ve denetim alanında en yetkili kurum olan Kamu Gözetim Kurumu (KGK) tarafından yayınlanan KÜMİ FRS taslağına Türkiye Muhasebe Standartları'nın (TMS) bir parçası olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca standardı uygulayan işletmelerin karşılaştığı spesifik bir finansal olayın standartta belirtilmemiş olması durumunda BOBİ FRS ye atıfta bulunulacağı belirtilmiştir. KÜMİ FRS taslağı genel hatları ile aşağıdaki tabloda açıklanmıştır;

Tablo 2: Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı Taslağına Genel Hatları ile Açıklanması

Konu Başlıkları	Açıklamalar
Sunulacak Mali Tablolar	KÜMİ FRS taslağına mikro ve küçük işletmelerin finansal tablo düzenleme süreçleri basitleştirilmiştir. Bu bakımdan küçük işletmelerin yalnızca finansal durum tablosu, kar- zarar tablosu ve finansal tablo dipnotlarını düzenlemelerinin sunulacak mali tablolar açısından yeterli olacağı varsayılmıştır (Demir & Bahadır, 2014, s. 14). Ayrıca KÜMİ FRS taslağına finansal tablo formatlarına ilişkin örnekler yer almaktadır.
Hasılat	KÜMİ FRS taslağına finansal tablolarda yer alacak hasılat unsurları ile ilgili olarak faydanın güvenilir gerçekleşmesi ve ölçümü dikkate alınmaktadır. Hâsılatla vade konusunda KÜMİ FRS'de herhangi bir ayırıştırma yapılmamaktadır. İnşaat sözleşmelerinde ise dönemsellik ilkesi gereği ilgili dönemde gerçekleşen hâsılat ve maliyetlerin o dönemin finansal tablolarına yansıtılması zorunlu kılınmıştır.
Stoklar	KÜMİ FRS taslağına vade farklarının stok maliyetine eklenmesi benimsenmiştir. Borçlanma maliyetlerinde ise stoklar için katlanılan faiz ve giderler kâr / zarar olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca KÜMİ FRS taslağına özellikli varlıklara dair bir açıklama yer almadığı gibi, bu tür varlıklar ile ilgili ölçütlere yer verilmemiştir (Gökçen, Öztürk, & Güleç, 2019, s. 423). Stokun dönem sonu değerlemesi KÜMİ FRS de maliyet bedeli üzerinden (iktisadi bir kıymetin elde edilmesi veya değerinin artırılması için yapılan ödemeler ve ilgili diğer giderlerin toplamı) gerçekleştirilecek; stok maliyetinin belirlenmesinde tam veya normal maliyet yöntemi esas alınacaktır. Stokta en az %11 veya daha fazla değer düşüklüğü olması durumunda, emsal bedel dikkate alınacaktır (Şentürk, 2020).
Tarımsal Faaliyetler	KÜMİ FRS taslağına canlı varlıkların ölçümü maliyet veya gerçeğe uygun değer üzerinden belirlenmesi ve bu varlıkların finansal tablolara ayrı bir şekilde belirtilmesi zorunlu kılınmıştır. Tarımsal ürünlerin ise gerçeğe uygun değer üzerinden ölçülmesi benimsenmiştir.

Tablo 3 Devamı: Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı Taslağının Genel Hatları ile Açıklanması

Finansal Araç ve Öz Kaynaklar	KÜMİ FRS taslağında her türlü alacak ve borçların muhasebeleştirilmesinde nominal (itibari) değer dikkate alınmaktadır. Ayrıca dönem sonundaki tüm alacak ve borçlarda reeskont zorunlu kılınmakta; değer düşüklükleri zarara yansıtılmaktadır. Hisse senetlerinin muhasebeleştirilmesinde ise borsada işlem gören hisse senetleri için piyasa değeri dikkate alınmaktadır.
Maddi Duran Varlıklar	KÜMİ FRS taslağında maddi duran varlıkların ilk muhasebeleştirilmesinde maliyet esaslı yaklaşım benimsenmiştir. Vade farkları, varlığın maliyetine eklenmeli ve borçlanma maliyetleri kâr/ zarara yansıtılmalıdır. Amortisman uygulaması KÜMİ FRS de zorunludur. Ancak bu konudaki en önemli değişiklik kıst amortisman uygulamasıdır. KÜMİ FRS taslağında tüm maddi duran varlıklar için kıst amortisman uygulaması benimsenmektedir. Amortisman tabi tutar için defter değerinden kalıntı (hurda) değerinin düşmesi ile belirlenen değer dikkate alınmaktadır.
Maddi Olmayan Duran Varlıklar	KÜMİ FRS taslağında maddi olmayan duran varlıkların ilk muhasebeleştirilmesinde maliyet bedeli dikkate alınmakta ve vade farkı ayrıştırılması yapılmamaktadır. Sonraki ölçümde ise maliyet bedeli dikkate alınmaktadır. Ayrıca borçlanma maliyetleri ve Ar –Ge giderlerinin kâr zarara yansıtılması zorunludur. Sınırsız ömre sahip bir maddi olmayan duran varlıkla ilgili itfa uygulaması ise 5-10 yıl arasında gerçekleştirilmelidir.
Kiralamalar	KÜMİ FRS taslağında kiralamaya konu olan varlık ilgili olduğu kalemde muhasebeleştirilmelidir. Kiralanan varlıklarda faydalı ömür veya kiralama sürelerinden kısa olanı üzerinden amortisman ayrılması zorunludur.
Devlet Teşvikleri	KÜMİ FRS taslağında devlet teşviklerinin finansal tablolarda kar/zarar olarak kaydedilmesi için performans şartının yerine getirilmesi zorunludur. Piyasa faiz oranından düşük alınan krediler ise devlet teşviki olarak kabul edilmemektedir.
Karşılıklar	KÜMİ FRS taslağında karşılıkların finansal tablolara alınması için işletmenin faaliyet yılı sonunda geçmiş bir olaydan kaynaklanan yükümlülüğünün olması ve güvenilir bir şekilde tespit edilebilir olması gibi koşullar benimsenmekte ve karşılıkların hesaplanması için muhtemel harcama tutarı dikkate alınmaktadır. Kıdem tazminatı konusunda ise ilgili yılda ortaya çıkan kıdem tazminatı yükümlülüklerinin hesaplanarak mali tablolara yansıtılması benimsenmiştir.
Yabancı Para İşlemleri	KÜMİ FRS taslağında yabancı para işlemlerinin ilk kayda alınması için işlem tarihindeki TCMB döviz kuru dikkate alınır. Parasal kalemler için sonraki ölçümlerde dönem sonu döviz alış kuru; parasal olmayan kalemler için ise ilgili kalem maliyet bedeli ile ölçülüyorsa işletme tarihindeki kuru; gerçeğe uygun değeri ile ölçülüyorsa işlem tarihindeki TCMB döviz alış kuru dikkate alınır.

Tablo 4 Devamı: Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı Taslağının Genel Hatları ile Açıklanması

İşletme Birleşmeleri	KÜMİ FRS taslağında işletme birleşmeleri konusunda satın alma yöntemine göre raporlama yapılması zorunlu kılınmış ve işletme birleşmeleri kontrolün elde edilmesi şartına bağlanmıştır. Ayrıca şerefiyenin en fazla 10 yılda itfası ve değer düşüklüğü testine tabi tutulmaması ile uygulamada yöneticilere kolaylık sağlanması ve muhtemel öznel değerlendirme kararlarının istenmeyen etkilerinin ortadan kalkması sağlanmıştır.(Kıymetli Şen & Özbirecikli, 2020, s. 18) Konsolide finansal tablolar hazırlama zorunluğuna da bu düzenlemede yer verilmemiştir.
Gelir Vergisi	KÜMİ FRS taslağında ertelenmiş vergi hesaplanmasına yer verilmemiştir.
Dipnotlar	KÜMİ FRS taslağında küçük işletmeler için sunulacak dipnotlar için ayrı bir bölüm hazırlanmıştır.

Kaynak: Bu tablo KÜMİ FRS taslağı ile literatürde yer alan çeşitli kaynaklardan yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.2. Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı Taslağına Yönelik Eleştiriler ve Öneriler

Henüz taslak aşamasında olan bu standardın kamuoyunun önerileri ve eleştirileri çerçevesinde nihai halini alması KGK tarafından beklenmektedir. Bu bağlamda çeşitli konular ile ilgili öneriler ve değerlendirmelerin beklendiği kurum uzmanları tarafından özellikle dile getirilmiştir. İstanbul Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odası tarafından 2019 yılı Eylül ayında organize edilen “Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı Taslağı” konulu panelde de kamuoyu görüşüne açılan konular değerlendirilmiştir. Bu konular aşağıdaki gibidir (İSMMMO, 2019));

- Alacak ve borçların sonraki ölçümü. (Reeskont uygulamasının olup olmaması.)
- Hasılat, stoklar, maddi ve maddi olmayan duran varlıklarda maliyetin belirlenmesinde vade farkının ayrıştırılması.
- Borçlanma maliyetlerinin finansal tablolara alınması. (Borçlanma maliyetinin gider olarak yazılması ya da belirli bir tutarın varlığın maliyetine eklenip eklenmemesi.)
- Araştırma ve geliştirme harcamalarının finansal tablolara alınması. (Özellikle geliştirme giderlerinin ilgili varlığın maliyetine eklenmesi ya da gider olarak yansıtılması.)
- Varlıklarda değer düşüklüğünün hesaplanması. (Varlıklarda değer düşüklüğü hesaplanırken geri kazanılabilir değer hesaplanması taslakta gerekli görülmemektedir. Satış maliyeti düşürülmüş gerçeğe uygun

değer ile defter değeri karşılaştırıldığında %10 luk bir değer düşüklüğü varsa bu tutarın finansal tablolara yansıtılması istenmektedir.)

Aynı panelde KÜMİ FRS taslağına yönelik öneriler ise şu şekilde açıklanmıştır (İSMMM, 2019);

- Finansal tablolara ek olarak indirekt yöntemle elde edilmiş nakit akış tabloları eklenebilir. Çünkü bu tablolar işletmeye ile ilgili nakit giriş ve çıkışları ile ilgili bilgi verdiğinden yatırımcıların daha sağlıklı bilgilendirilmesi söz konusu olacaktır.
- Maliyet esaslı yaklaşımla birlikte gerçeğe uygun değer yaklaşımı benimsenmeli, reeskont uygulaması olmamalıdır.
- Dipnotlar belirli formatlarla ele alınmalıdır.
- Basit faiz yerine bileşik faiz yöntemi dikkate alınmalıdır.
- Kıst amortisman kavramı yerine kısmi veya gün esaslı amortisman kavramı getirilmelidir. Bu bakımdan Vergi Usul Kanunu'ndaki Kıst amortisman kavramından ayrılmalıdır.
- Küçük ve mikro işletme ayrımı yapılmamalıdır.
- AR- Ge giderleri konusunda geliştirme maliyetleri aktifleştirilmelidir. Çünkü geliştirme giderleri kâr zararda aktifleştirildiğinde varlık tanımına aykırı olmaktadır. Varlıklar işletmede gelecek dönemlerde ekonomik artışlar yaratacak değerlerdir. İşletme bu süreçte başarılı olursa maddi olmayan duran varlık olarak aktifleştirilmesi gerekmektedir. Araştırmanın bitişi geliştirilmenin başlangıcı belirlenerek bir sınır çizilmelidir.
- Borçlanma maliyetleri dönem gideri olarak muhasebeleştirilmelidir.
- Stok ve hasılda vade farkı ayrıştırılırsa alacak ve borçlarda değerleme hükümleri değiştirmek gerekmektedir. Vade farkı bırakılırsa alacak ve borçlar nominal itibari değeri ile değerlendirilemeyeceğinden, itfa edilmiş maliyet esasının benimsenmesi gerekmektedir.
- Bileşik usulde etkin faiz yönteminin dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü Türkiye koşullarında piyasa faiz oranlarının yüksek olması vade farkları açısından büyük tutarlara denk gelmektedir. Bu durum dikkate alınarak vade farklarının ayrıştırılması gerekmektedir.
- Varlıklarda değer düşüklüğü konusunda gerçeğe uygun değerlerin belirlenmesinde işletme dışından uzman kişilerden destek alınmalıdır.
- İşletme birleşmeleri konusunda konsolide finansal tabloların hazırlanması belirli sınırlamalar dahilinde ele alınmalıdır.
- MDV kalıntı değerinin belirlenmesi konusu ele alınmalıdır.

4.3. Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı Taslağı ile İlgili Literatür İncelemesi

KÜMİ FRS'nin yeni bir konu olması sebebiyle bu konuda sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar daha çok KÜMİ FRS taslağının, BOBİ FRS, TMS/ TFRS, MSUGT/VUK uygulamaları ile kıyaslanması şeklinde hazırlanmıştır. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibidir;

- ✓ Gökçen ve diğerlerinin (2019:429) çalışmasında KÜMİ FRS nin TMS/TFRS ve BOBİ FRS den bazı temel noktalarda kolaylaştırıcı yönde farklılıklar gösterdiği sonucuna varılmıştır.
- ✓ Şen ve Özbirecikli'nin (2020:15) çalışmasında KÜMİ FRS nin genel olarak BOBİ FRS ve uluslararası finansal raporlama alanındaki düzenlemeler ile büyük ölçüde uyum içinde olduğu sonucuna varılmıştır.
- ✓ Gençoğlu'nun (2020:198) çalışmasında ülkemizde vergi odaklı muhasebe anlayışından ticari muhasebe anlayışına geçilmesi için sağlıklı ortam oluşabilmesinde KÜMİ FRS'nin önemli bir etkisi olacağı sonucuna varılmıştır.
- ✓ Ergi ve Güleç'in (2019:395) çalışmasında küçük ve mikro işletmeler için bir standart setine ihtiyaç olduğu, KGK'nın KÜMİ FRS ile ilgili çalışmalarının önemli hale geldiği sonucuna varılmıştır.

5. Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı Taslağına Yönelik Bir Uygulama

Bu çalışmanın amacı taslak halinde olan küçük ve mikro işletmeler için finansal raporlama standardına yönelik eleştiri ve önerileri tespit etmektedir. Çalışmanın araştırma evrenini Türkiye'deki üniversitelerde muhasebe finansman ana bilim dalında çalışan akademisyenler oluşturmaktadır. Yüksek öğretim kurumu (YÖK) resmî web sitesinden elde edilen verilere göre muhasebe alanında 1217 akademisyenin çalıştığı tespit edilmiştir (Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK), 2020). Anketin cevaplandırılması sürecinde katılımcılara e-posta yolu ile soru formları gönderilmiş ve telefon ile ulaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcıların e-mailleri görememesi (spam veya gereksiz e-postada olması) ve pandemi sürecinde katılımcılara dahili numaralarından ulaşılamaması bu çalışmanın kısıtını oluşturmuştur. Sonuç olarak toplam 138 katılımcı anketi yanıtlayarak çalışmaya katkı sağlamıştır.

Uygulama bölümündeki soru formu, KÜMİ FRS taslağının incelenmesi ve konu ile ilgili literatür taraması sonucunda oluşturulmuş; ² veriler anket

² İSMMM tarafından organize edilen Prof. Dr. Volkan DEMİR moderatörlüğünde KGK Uzmanı Emre ŞENTÜRK ve Doç. Dr. Oğuzhan BAHADIR'ın konuşmacı olarak katıldıkları "Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) Taslağı" konulu panelden yararlanılmıştır. <https://www.ismmm.org.tr/Egitim/Kucuk-Ve-Mikro-Isletmeler-Icin-Finansal-Raporlama-Standardi-Taslagi-11-09-2019---16025>, 30.01.2020. Ayrıca Şener ERGİ ve Ömer

yöntemine göre toplanmıştır. Soru formu, elde edilmek istenen bilgiye göre katılımcılar ile ilgili demografik bilgiler ve 5’li likert ölçeğine göre (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum) hazırlanmış soru grupları şeklindedir. Elde edilen bilgilerin analizinde SPSS paket program kullanılmıştır.

5.1. Katılımcılara Yönelik Genel Bilgiler

Çalışmaya katılan akademisyenlere ilişkin genel bilgiler şu şekildedir;

Tablo 5: Katılımcılar ile İlgili Demografik Bilgiler

	Gruplar	Frekans	Yüzde
Yaş	21-30	5	3.6
	31-40	73	52.9
	41-50	35	25.4
	51-60	21	15.2
	61-70	4	2.9
	Toplam	138	100
Mesleki Tecrübe	1-5 yıl	23	16.7
	6-10 yıl	34	24.6
	11-15 yıl	37	26.8
	16-20 yıl	12	8.7
	21-25 yıl	7	5.1
	26 yıl ve üstü	25	18.1
Toplam	138	100	
Mesleki Unvan	Profesör Doktor	21	15.2
	Doçent Doktor	12	8.7
	Doktor öğretim Üyesi	44	31.9
	Öğretim Görevlisi	46	33.3
	Araştırma Görevlisi	15	10.9
	Toplam	138	100

Tabloya bakıldığında katılımcıların büyük çoğunluğunun sırası ile 31-40, 41-50 ve 51-60 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Katılımcıların mesleki tecrübeleri açısından en yüksek payı 6-10 yıl, 11- 15 yıl ve 26 yıl ve üzeri yıllar temsil etmektedir. Mesleki unvan açısından en yüksek paya ise doktor öğretim üyeleri ve öğretim görevlileri sahiptir.

Faruk GÜLEÇ tarafından 2019 yılında hazırlanan “Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS): Muhasebe Uygulayıcılarına Yönelik Bir Araştırma” başlıklı çalışmadan yararlanılmıştır.

Tablo 6: Katılımcıların Aldıkları Mesleki Eğitimler ve Muhasebe Sistemindeki Sorunlar ile İlgili Verdikleri Yanıtlar

	Gruplar	Evet	Hayır
Alınan Mesleki Eğitimler	Türk Ticaret Kanunu	61	77
	TMS/TFRS	96	42
	BOBİ FRS	42	96
	Eğitim almadım	34	104
Ülkemizde Muhasebe Sisteminin Uygulanması Konusunda Karşılaşılan Sorunların Kaynağı/ Kaynakları	Tek Düzen Hesap Planındaki Eksiklikler	79	59
	Düzenleyici Kuruluşların Çokluğu	76	62
	Standart Karmaşıklığı	114	24
	Vergi Mevzuatı	95	43
	İşletmelerdeki Muhasebe Süreci	76	62
	Karmaşıklığı		

Tabloda görüldüğü gibi alınan mesleki eğitimler açısından TMS/TFRS tam seti en yüksek paya sahiptir. TTK, BOBİ FRS gibi düzenlemelerde ise eğitim almayan katılımcıların eğitim alan katılımcılara göre yüksek olduğu ve herhangi bir mesleki eğitim almayan 34 katılımcının olduğu görülmektedir. Ülkemizde muhasebe sisteminin uygulanması konusunda sorun ve/veya sorunların kaynağı olarak en yüksek paya standart karmaşıklığının sahip olduğu görülmektedir.

5.2. Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı Taslağına Yönelik Değerlendirmeler

Çalışmanın bu bölümünde katılımcıların KÜMİ FRS taslağı ile ilgili bilgi düzeyleri ve önerilerine yönelik 5'li likert ölçeğine göre hazırlanmış soru gruplarının analiz ve sonuçlarına yer verilmiştir.

İlk olarak hazırlanan ölçeklerin güvenilirliği konusunda analizler yapılmıştır. Güvenilirlik analizi, hazırlanmış anketlere verilen yanıtların tutarlılığını ölçmek için yapılmaktadır. Bu analizde α olarak ifade edilen oranın 0.70 ten büyük olması beklenir. Yapılan güvenilirlik analiz sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir;

Tablo 7: Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi

Ölçek Adı	Madde Sayısı	Alfa Katsayısı
KGK ile ilgili Bilgi Düzeyi	4	0.791
KÜMİ FRS ile İlgili Bilgi Düzeyi	13	0.788
KÜMİ FRS ile İlgili Öneriler	14	0.802

Çalışmada her üç ölçekte (Cronbach Alpha) α değeri 0.70' ten büyük olduğu görülmektedir. Bu değerler ölçeklerin güvenilir düzeyde olduğunu göstermektedir.

5.2.1. Hipotezler çerçevesinde Elde Edilen Sorulardan Elde Edilen Bulgular

Çalışmayı oluşturan soru grupları, katılımcıların KGK ve KÜMİ FRS taslağı ile ilgili genel bilgi düzeyleri ve önerilerini içermektedir. Bu soru grupları KÜMİ FRS taslağı ve literatür taraması sonucu elde edilen birtakım yargılar ve eleştiriler dikkate alınarak hazırlanmıştır. Katılımcılardan alınan yanıtlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir;

Tablo 8: *Katılımcıların KÜMİ FRS ile İlgili Sorulara Verdikleri Yanıtlar*

	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		X	Ss
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%		
KGK 1	6	4.3	23	16.7	9	6.5	64	46.4	36	26.1	3.73	1.14
KGK 2	50	36.2	46	33.3	6	4.3	25	18.1	11	8.0	2.28	1.33
KGK 3	10	7.2	28	20.3	18	13.0	48	34.8	34	24.6	3.49	1.26
KGK 4	46	33.3	56	40.6	6	4.3	20	14.5	10	7.2	2.21	1.25
KÜMİB 1	4	2.9	8	5.8	51	37.0	56	40.6	19	13.8	3.56	0.90
KÜMİB 2	24	17.4	30	21.7	6	4.3	60	43.5	18	13.0	3.13	1.36
KÜMİB 3	2	1.4	8	5.8	34	24.6	72	52.2	22	15.9	3.75	0.84
KÜMİB 4			4	2.9	10	7.2	62	44.9	62	44.9	4.31	0.73
KÜMİB 5			3	2.2	14	10.1	64	46.4	57	41.3	4.26	0.73
KÜMİB 6	9	6.5	25	18.1	39	28.3	39	28.3	26	18.8	3.34	1.16
KÜMİB 7			4	2.9	38	27.5	76	55.1	20	14.5	3.81	1.16
KÜMİB 8	9	6.5	16	11.6	32	23.2	61	44.2	20	14.5	3.48	1.08
KÜMİB 9			7	5.1	40	29.0	65	47.1	26	18.8	3.79	0.80
KÜMİB 10	1	0.7	8	5.8	66	47.8	51	37	12	8.7	3.47	0.76
KÜMİB 11	4	2.9	17	12.3	55	39.9	49	35.5	13	9.4	3.36	0.91

KÜMİB 12	1	0.7	7	5.1	31	22.5	77	55.8	22	15.9	3.81	0.78
KÜMİB 13	18	13.0	33	23.9	61	44.2	21	15.2	5	3.6	2.72	0.99
KÜMİÖ 1			9	6.5	16	11.6	72	52.2	41	29.7	4.05	0.82
KÜMİÖ 2	2	1.4	8	5.8	26	18.8	71	51.4	31	22.5	3.87	0.87
KÜMİÖ 3			13	9.4	24	17.4	66	47.8	35	25.4	3.89	0.89
KÜMİÖ 4			5	3.6	23	16.7	89	64.5	21	15.2	3.91	0.67
KÜMİÖ 5	1	0.7	13	9.4	19	13.8	64	46.4	41	29.7	3.94	0.93
KÜMİÖ 6	4	2.9	18	13.0	22	15.9	71	51.4	23	16.7	3.65	0.99
KÜMİÖ 7	3	2.2	6	4.3	22	15.9	81	58.7	26	18.8	3.87	0.84
KÜMİÖ 8			3	2.2	20	14.5	89	64.5	26	18.8	4.00	0.65
KÜMİÖ 9	20	14.5	43	31.2	44	31.9	17	12.3	14	10.1	2.72	1.26
KÜMİÖ 10	3	2.2	7	5.1	31	22.5	74	53.6	23	16.7	3.77	0.86
KÜMİÖ 11	5	3.6	14	10.1	35	25.4	50	36.2	34	24.6	3.68	1.06
KÜMİÖ 12	30	21.7	30	21.7	34	24.6	29	21.0	15	10.9	2.77	1.30
KÜMİÖ 13	3	2.2	8	5.8	32	23.2	74	53.6	21	15.2	3.73	0.86
KÜMİÖ 14	2	1.4	5	3.6	36	26.1	63	45.7	32	23.2	3.85	0.86

Katılımcıların KGK ile ilgili bilgi düzeylerine bakıldığında %72,5'lik bir bölümün KGK'yı takip ettiği, %21'lik bir bölümün KGK'yı takip etmediği; %69,5'lik bir bölümün KGK tarafından verilen eğitimlere katılmadığı; %26,1'lik bir bölümün KGK tarafından verilen eğitimlere katıldığı; %59,4'lük bir bölümün KGK tarafından yayınlanan standart vb. yayınları sürekli incelediği ve %27,5'lik bir bölümün KGK tarafından yayınlanan standart vb. yayınları sürekli incelemeyeceği;

Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) Taslağı ile İlgili Muhasebe-Finans Eğitimcilerine Yönelik Bir Araştırma

%73,9'luk bir bölümün ise KGK tarafından kamu görüşlerine açılan standart vb. düzenlemeler için gereken durumlarda görüş bildirmediği ve sadece %21,7'lik bir bölümün bu konuda görüş bildirdiği görülmektedir. Ayrıca katılımcıların %54,4 lük bir bölümünün küçük ve mikro işletmelerle ilgili sınıflandırmaların (AB Direktifleri vb.) yerinde bir karar olduğuna katıldığı; %37'lik bir bölümün ise bu konuda kararsız olduğu görülmektedir.

Katılımcıların KÜMİ FRS ile ilgili bilgi düzeyleri şu şekilde özetlenebilir; Katılımcıların %56,5 lik bir bölümünün KÜMİ FRS taslak metnini incelediği; % 39,1'lik bir bölümünün de bu taslağı incelemeyi; % 68,1'lik bir bölümünün KÜMİ FRS gerekli bir düzenleme olduğunu düşündüğü; % 24,6'lık bölümünün bu konuda kararsız olduğu; % 89,8'lik bir bölümünün KÜMİ FRS ile ilgili bilgilendirici çalışma yapılması gerektiğini düşündüğü; % 87,7'lik bir bölümünün KÜMİ FRS ile ilgili eğitime ihtiyaç duyduğu; % 47,1'lik bir bölümünün KÜMİ FRS'nin yükseköğretim kurumlarında ayrı bir ders olarak verilmesi gerektiği ve % 28,3 lük bir bölümünün bu konuda kararsız olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların %69,6'lık bir bölümünün finansal tabloların yararlılık düzeyini arttırmak için KÜMİ FRS'nin önemli bir aşama olduğuna katıldıkları, %27,5'lik bir bölümünün bu konuda kararsız olduğu; %58,7'lik bir bölümünün KÜMİ FRS uygulayan işletmelerin bağımsız denetiminin gerekli olduğuna katıldıkları, %23,2'lik bir bölümünün bu konuda kararsız olduğu; %65,9'luk bir bölümünün KÜMİ FRS uygulayan işletmelerin muhasebe sistemlerinin daha sağlıklı işleyeceğine katıldıkları, %29'luk bölümünün bu konuda kararsız olduğu; %45,7'lik bölümünün KÜMİ FRS küçük ve mikro işletmelerin ihtiyaçlarına cevap verecek düzeyde hazırlandığı konusuna katıldıkları, %47,8'lik bir bölümün bu konuda kararsız olduğu; %44,9'luk bir bölümünün KÜMİ FRS'nin, MSUGT/ VUK'un tamamlayıcısı niteliğinde olduğu konusuna katıldıkları, %39,9'luk bir bölümünün bu konuda kararsız olduğu; %71,7'lik bir bölümünün KÜMİ FRS'nin meslek mensuplarının sorumluluklarını arttırdığı konusuna katıldıkları, %22,5'lik bir bölümünün bu konuda kararsız olduğu ve %36,9'luk bir bölümünün KÜMİ FRS'nin meslek mensuplarının iş yüklerini azalttığı konusuna katıldığı, %44,2'lik bir bölümünün bu konuda kararsız olduğu görülmektedir.

Katılımcıların KÜMİ FRS ile ilgili görüş ve önerileri şu şekildedir;

Hasılat, stoklar, maddi ve maddi olmayan duran varlıklarda maliyetin belirlenmesinde vade farkı ayrıştırılması gerektiği konusuna katılımcıların %81,9'u katıldığını, %11,6'lık bir bölümü ise bu konuda kararsız olduğunu bildirmiştir. Bilindiği gibi vade farkı, mal ya da hizmet satışı yapan tarafın satış gerçekleştikten çok daha sonra alacağını tahsil edeceği varsayımı ile uyguladığı yasal faizdir. Diğer bir ifade ile ileri tarihte tahsil edilecek bir alacağa ilave olarak zaman farkından kaynaklanan bir gelir olarak ifade edilir. Bu uygulamanın amacı alacaklının gecikmeden kaynaklanan zararının karşılanmasıdır (Kışıkış, 2020).

Borçlanma maliyetlerinin gider olarak yazılması ya da belirli bir tutarın varlığın maliyetine eklenmesi gerektiği konusuna katılımcıların %73,9'u katıldığını, %18,8'i ise bu konuda kararsız olduğunu bildirmiştir. İşletmelerin son yıllarda yabancı kaynaklara sıklıkla başvurması ile borçlanma maliyetlerinin muhasebeleştirilmesi konusu gündeme gelmiştir. Ülkemizde TMS ve VUK arasındaki farklılıklara bakıldığında TMS 23 özellikli varlıklarla ilgili olarak üretim, inşa vb. süreçlerde doğrudan ilişkili borçlanma maliyetleri maliyete yansıtılmakta; diğer maliyetler ise gider olarak kaydedilmektedir. VUK ta maddi duran varlık finansmanı ile ilgili olarak yatırım ve işletme dönemi şeklinde ayırım yapılmıştır. Amortisman tabi iktisadi kıymetler için yatırım dönemi içerisinde aktifleştirildikleri dönem sonuna kadar netleşmiş borçlanma maliyetleri, sabit varlığın maliyetine dahil edilmelidir. İşletme dönemi içinde belirlenen borçlanma maliyetleri ise ilgili yıl içerisinde maliyete dahil edilebilir ya da doğrudan gider olarak kaydedilebilir (Kılıç & Küçüktüfekçi, 2016, s. 458).

Araştırma ve geliştirme harcamalarının finansal tablolara alınması ile ilgili olarak özellikle geliştirme giderlerinin aktifleştirilmesi gerektiği konusuna katılımcıların %73,2'si katıldığını, %17,4'ü ise bu konuda kararsız olduğunu bildirmiştir. Ar-Ge giderleri, işletmelerin piyasaya sunulacak yeni ürün ve teknolojilerin oluşturulması (icat vb.) veya mevcut ürünler üzerinde birtakım geliştirmeler yapılması ile gerçekleşen harcamaların aktifleştirildiği giderlerdir. Araştırma faaliyetleri işletmenin ticari faaliyetlerini ilgilendiren bir durum olmakla birlikte, işletme için uzun vadede belirli bir ürün veya hizmetin tasarlanmasını içerdiğinden, sarf edilen bu çabalar istenen sonucu veremeyebilir. Araştırma sürecinde işletmenin ticari faaliyetleri için kullandığı bir unsur olmadığı için amortisman tabi tutulacak bir iktisadi kıymette söz konusu değildir (Öğredik, 2020). Ayrıca, Ar-Ge giderleri, VUK'ta açık olarak belirtilmiş olmamasına rağmen, bu giderler ilk tesis ve taazzuv giderleri kapsamında olduğundan; VUK 282. maddesi kapsamında değerlendirmek gerekir. Bu çerçevede bu giderlerin aktifleştirilerek amortisman tabi tutulması, kurumların ihtiyarına bırakılmıştır (Demir A. , 2014, s. 448).

Varlıklarda değer düşüklüğünün hesaplanması konusunda satış maliyeti düşürülmüş gerçeğe uygun değerler ile defter değeri karşılaştırıldığında %10'luk bir değer düşüklüğü varsa bu tutarın finansal tablolara yansıtılması istenmektedir. Bu bakımdan geri kazanılabilir değer hesaplanması doğru bir yaklaşım olduğu konusuna katılımcıların %79,7'si katıldığını, %16,7'si ise bu konuda kararsız olduğunu bildirmiştir. Geri kazanılabilir değer, bir varlığın veya nakit yaratan birimin kullanım değeri ile satış maliyetleri düşülmüş piyasa değerinden yüksek olanı şeklinde ifade edilir. Bazen satış maliyetleri düşülmüş piyasa değeri belirlemek mümkün olmayabilir. Bu durumda işletme, ilgili varlığın kullanım değerini geri kazanılabilir değer olarak kabul edebilir (Denetimnet, (t.y.)): Varlıklarda değer düşüklüğü konusunda gerçeğe uygun değer belirlenmesinde işletme dışından uzman kişilerden destek alınması gerektiği konusuna

katılımcıların %76,1'i katıldığını, %13,8' i ise bu konuda kararsız olduğunu bildirmiştir.

Finansal tablolara (Bilanço – Gelir Tablosu ve Dipnotlar) ek olarak endirekt yöntemle elde edilmiş nakit akış tablolarının eklenebileceği konusuna katılımcıların %68,1'i katıldığını, %15,9'u katılmadığını, %15,9'u bu konuda kararsız olduğunu bildirmiştir. Endirekt yöntem, tahakkuk ilkesine göre hesaplanmış kar/ zarar hesabının nakit esasa göre düzenlenmesini içermektedir. Bu yöntem direkt yöntemle göre daha zor olmasına rağmen, ABD de daha çok uygulanmaktadır. Neden olarak ta "kar" ile "nakit" arasında bir ilişkinin kurulması konusundaki eğilim gösterilmektedir (Pekdemir, 1994, s. 1).

Maliyet esaslı yaklaşımla birlikte gerçeğe uygun değer yaklaşımı benimsenmesi gerektiği konusuna katılımcıların %77,5'i katıldığını, %15,9'u bu konuda kararsız olduğunu bildirmiştir. Gerçeğe uygun değer (piyasa değeri) esasının benimsenmesi, işletme ilgililerine gerçek bilgiyi sunma olanağı sağlayacaktır. Tarihi maliyet, gelecekte ortaya çıkabilecek kazanç ve zararlara ilişkin bilgi vermediğinden; değerlendirme esaslarında “gerçeğe uygun değer” kavramının kullanılması son yıllarda ön plana çıkmıştır (Pamukçu, 2011, s. 79).

Dipnotların belirli formatlarla ele alınması gerektiği konusuna katılımcıların %83,3'ü katıldığını, %14,5'i bu konuda kararsız olduğunu bildirmiştir. Mali tablolar, dipnot ve açıklamaları ile bütünlük oluşturan raporlardır. Çünkü dipnotlar işletme bilgi kullanıcılarının mali tabloları daha sağlıklı okuyabilmeleri için ilave bilgiler içermektedir. Böylece mali tablolardaki bazı kalemler daha anlaşılabilir hale gelmektedir. Aksi takdirde dipnotları olmayan mali tabloların eksik olduğu söylenebilir.

Reeskont uygulamasının olmaması gerektiği konusuna katılımcıların %22,4'ü katıldığını, %45,7'si katılmadığını, %31,9'u ise bu konuda kararsız olduğunu bildirmiştir. Bilindiği gibi reeskont (iskonto) bir varlığın gelecekteki değeri ile bugünkü değeri (muhasebeye itibari değer tasarruf değeri) arasındaki farktır. Reeskont hesapları düzenleyici hesaplardır. Bu işlemin bilançodaki etkisine bakıldığında, alacak senetlerinin bugünkü değeri artacağından gelir unsuru olduğu görülmektedir. Borç senetlerinde ise bugünkü değer düşeceğinden gelir unsuru olarak düşünülmemektedir.

Bileşik usulde etkin faiz yönteminin dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü Türkiye koşullarında piyasa faiz oranlarının yüksek olması vade farkları açısından büyük tutarlara denk gelmektedir. Bu durumda vade farklarının ayrıştırılması gerektiği konusuna katılımcıların %70,3'ü katıldığını, %22,5'i ise bu konuda kararsız olduğunu bildirmiştir. Günlük bileşik faiz esaslı etkin faiz oranı kullanılarak uygulanan etkin faiz yönteminde gelecekteki ve bugünkü değer hesaplamasında bileşik faiz esas dikkate alınmaktadır. Amaç, yatırımlarla ilgili faiz gelirlerinin, yatırımın gerçekleştiği faaliyet dönemlerine daha gerçekçi

dağıtımında paranın zaman değerinin dikkate alınmasıdır. Böylece finansal raporlarda daha şeffaf ve sağlıklı bilgi üretilebilecektir (Selvi , 2009, s. 60). İşletmeye ilgi duyan tarafların daha sağlıklı finansal bilgi elde etme olanağı artacaktır.

Kıst amortisman kavramı yerine kısmi veya gün esaslı amortisman kavramı getirilebilir. Bu bakımdan VUK'taki kıst amortisman kavramından ayrılması gerektiği konusuna katılımcıların %60,8'i katıldığını, %25,4'ü ise bu konuda kararsız olduğunu bildirmiştir. Amortisman sabit bir varlığın yararlı ömrüne göre gidere aktarılmasıdır. Kıst amortisman uygulaması ile iktisadi kıymetin aktife girdiği hesap dönemi için ay kesri tam kabul edilerek kalan ay süresi kadar amortisman uygulamasını benimsenmiştir. Gün esaslı amortisman kavramı bu bağlamda literatüre kazandırılabilir.

Küçük ve mikro işletme ayrımı yapılmaması gerektiği konusuna katılımcıların %31,9'u katıldığını, %43,4'ü katılmadığını, %24,6'sı ise bu konuda kararsız olduğunu bildirmiştir. Son yıllarda çeşitli otoriteler tarafından (AB ve ülkemizde KOSGEB ve KGK tarafından yapılan çalışmalar vb..) bu ayrım yapılmıştır.

İşletme birleşmeleri konusunda konsolide finansal tabloların hazırlanmasının belirli sınırlamalar dahilinde ele alınması gerektiği konusuna katılımcıların %68,8'i katıldığını, %23,2'si bu konuda kararsız olduğunu bildirmiştir. Son yıllarda iş dünyasında artan rekabet düzeyi, işletmelerin büyük kazanç elde etmek amacı ile bir araya gelmelerini veya yeni bir hukuki yapı altında faaliyet göstermelerini gerekli kılmaktadır. Bu bakımdan küçük ve mikro ölçekteki işletmelerin de konsolide finansal tablo hazırlamaları bazı durumlarda gerekli olabilecektir.

Maddi duran varlık kalıntı değerinin belirlenmesi konusunun ele alınması gerektiğine katılımcıların %68,9'u katıldığını, %26,1'i bu konuda kararsız olduğunu bildirmiştir. VUK ta yer almayan kalıntı değer kavramı, amortisman tabi tutarın belirlenmesinde maliyet değerinden kalıntı değer düşülmesi ile bulunmaktadır. 16 nolu TMS de dikkate alınan kalıntı değer kavramı ile işletmelerin uyguladıkları amortisman uygulamaları sonucunda dönem giderleri ve üretmiş oldukları mamul maliyetleri artabilir veya azalabilir. Böylece ödemekle yükümlü oldukları vergi tutarını da ertelemiş olabilirler. İşletmelerin bu uygulamaları seçerken en uygun olabilecek yöntemi seçmeleri gerekmektedir (Şen , 2011, s. 153).

5.2.2. KÜMİ FRS' ye Yönelik Hazırlanan Ölçeklerin Demografik Özelliklere Göre Farklılıklarının Analizi

Çalışma kapsamında oluşturulan hipotezlerin test edilmesinden önce normallik testleri yapılmıştır. Çünkü analiz sürecinde kullanılacak testler verilerin normal dağılım gösterip göstermemesine göre farklılık gösterecektir.

Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin tespiti amacı ile bulunan basıklık (Skewness) çarpıklık (Kurtosis) değerlerinin -1,5 ile +1,5 (Tabachnick & Fidell, 2013, s. 80-81) aralığında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Shapiro- Wilk test sonuçları ve histogram grafiği incelendiğinde verilerin parametrik özellik gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Muhasebe-finans eğitimcilerinin KGK bilgi düzeyleri, KÜMİ FRS bilgi düzeyleri ve KÜMİ FRS görüş ve önerilerinin mesleki unvanlarına ve mesleki tecrübelerine göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi için tek yönlü varyans (Anova) analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıdaki gibidir;

Tablo 9: Muhasebe Finans Eğitimcilerinin KGK Bilgi Düzeylerinin Mesleki Unvanlara Göre Farklılığının Tespiti

	Mesleki Unvanlar	Ortalama	Standart Sapma	F	P	Farkın Kaynağı
KGK Bilgi Düzeyi	Profesör Dr.	3,65	1,05	4,944	0,001	A> C
	Doçent Dr.	3,29	0,84			
	Dr. Öğr. Üyesi	2,63	0,89			
	Öğr. Görevlisi	2,83	0,99			
	Arş. Görevlisi	2,82	0,70			

*OneWay ANOVA, *p<0,05 ; **p<0,01*

Analiz sonuçlarına göre; F=4,944 ve p=0,001<0,05 olduğundan H₁ kabul edilir. Muhasebe-finans eğitimcilerinin KGK bilgi düzeyleri mesleki unvanlarına (profesör doktor, doçent doktor, doktor öğretim üyesi, öğretim görevlisi, araştırma görevlisi) göre farklılık göstermektedir. Farklılığın kaynağını belirlemek için yapılan Post-hoc analizi sonucunda, profesör doktor ile doktor öğretim üyeleri arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Tabloda muhasebe finans eğitimcilerinin mesleki unvanlarına göre KGK bilgi düzeyi kıyaslandığında en yüksek ortalamanın profesör doktora (X= 3,65) ait olduğu görülmektedir. Bu durumu doçent doktor (X: 3,29), öğretim görevlileri (X= 2,83), araştırma görevlileri (X= 2,82), doktor öğretim Üyeleri (X= 2,63) izlemektedir. Sonuç olarak; mesleki unvanlar açısından profesör doktorların KGK ile ilgili daha bilgili oldukları söylenebilir.

Tablo 10: Muhasebe Finans Eğitimcilerinin KÜMİ FRS Bilgi Düzeylerinin Mesleki Unvanlara Göre Farklılığının Tespiti

	Mesleki Unvanlar	Ortalama	Standart Sapma	F	P
KÜMİ FRS Bilgi Düzeyi	Profesör Dr.	3,68	0,428	0,378	0,824
	Doçent Dr.	3,57	0,758		
	Dr. Öğr. Üyesi	3,64	0,483		
	Öğr. Görevlisi	3,55	0,481		
	Arş. Görevlisi	3,56	0,420		

*OneWay ANOVA, *p<0,05 ; **p<0,01*

Muhasebe-finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS bilgi düzeylerinde, mesleki unvanları açısından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. (F: 0,378; p;0,824> 0,05).

Tablo 11: Muhasebe Finans Eğitimcilerinin KÜMİ FRS Görüş ve Önerilerinin Mesleki Unvanlara Göre Farklılığının Tespiti

	Mesleki Unvanlar	Ortalama	Standart Sapma	F	P
KÜMİ FRS Görüş ve Öneriler	Profesör Dr.	3,64	0,472	2,024	0,095
	Doçent Dr.	3,90	0,613		
	Dr. Öğr. Üyesi	3,77	0,466		
	Öğr. Görevlisi	3,68	0,493		
	Arş. Görevlisi	3,43	0,417		

*OneWay ANOVA, *p<0,05 ; **p<0,01*

Muhasebe-finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS ile ilgili görüşlerinde, mesleki unvanları açısından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. (F: 2,024; p;0,095> 0,05).

Tablo 12: Muhasebe Finans Eğitimcilerinin KGK Bilgi Düzeylerinin Mesleki Tecrübeye Göre Farklılığının Tespiti

	Mesleki Tecrübe	Ortalama	Standart Sapma	F	P	Farkın Kaynağı
KGK Bilgi Düzeyi	1-5 yıl	2,58	0,817	4,910	0,00	F>E
	6-10 yıl	2,74	0,755			
	11-15 yıl	2,95	0,838			
	6-20 yıl	2,77	1,245			
	21-25 yıl	2,39	0,955			
	26 yıl ve üstü	3,69	1,116			

*OneWay ANOVA, *p<0,05 ; **p<0,01*

Muhasebe-finans eğitimcilerinin KGK bilgi düzeylerinde, mesleki tecrübeleri açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. (F:4,910; p;0,00< 0,05).

Analiz sonuçlarına göre; F=4,910 p=0,000<0,05 olduğundan H₁ kabul edilir. Muhasebe-finans eğitimcilerinin KGK bilgi düzeyleri, mesleki tecrübelerine (1-5 yıl, 6-10 yıl, 11-15 yıl, 16-20 yıl, 21-25 yıl, 26 yıl ve üstü) göre farklılık göstermektedir. Farklılığın kaynağını belirlemek için yapılan Post-hoc analizi sonucunda, 26 yıl ve üstü ile 21-25 yıllar arasındaki meslekli tecrübeleri arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Tabloda muhasebe finans eğitimcilerinin mesleki tecrübelerine göre KGK bilgi düzeyi kıyaslandığında en yüksek ortalamanın 26 yıl ve üstü (X= 3,69) ait olduğu görülmektedir. Bu durumu 11-15 yıl, (X= 2,95), 16-20 yıl (X= 2,77), 6 -10 yıl (X= 2,74), 1-5 yıl (X= 2,58) ve

Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) Taslağı ile İlgili Muhasebe-Finans Eğitimcilerine Yönelik Bir Araştırma

21-25 yıl ($X= 2,39$) lık mesleki tecrübeler izlemektedir. Sonuç olarak; muhasebe finans eğitimcilerinin mesleki tecrübelerinin artmasının KGK bilgi düzeylerine etkisi olduğu söylenebilir.

Tablo 13: *Muhasebe Finans Eğitimcilerinin KÜMİ FRS Bilgi Düzeylerinin Mesleki Tecrübeye Göre Farklılığının Tespiti*

	Mesleki Tecrübe	Ortalama	Standart Sapma	F	P
KÜMİ FRS Bilgi Düzeyi	1-5 yıl	3,60	0,403	1,641	0,154
	6-10 yıl	3,53	0,391		
	11-15 yıl	3,75	0,581		
	16-20 yıl	3,33	0,532		
	21-25 yıl	3,49	0,373		
	26 yıl ve üstü	3,63	0,525		

*OneWay ANOVA, * $p<0,05$; ** $p<0,01$*

Muhasebe-finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS ile ilgili bilgi düzeylerinde, mesleki tecrübeleri açısından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. (F:1,641; p;0,154> 0,05).

Tablo 14: *Muhasebe Finans Eğitimcilerinin KÜMİ FRS Görüş ve Önerilerinin Mesleki Tecrübeye Göre Farklılığının Tespiti*

	Mesleki Tecrübe	Ortalama	Standart Sapma	F	P
KÜMİ FRS ve Görüş Öneriler	1-5 yıl	3,58	0,622	0,717	0,612
	6-10 yıl	3,70	0,470		
	11-15 yıl	3,79	0,437		
	16-20 yıl	3,69	0,459		
	21-25 yıl	3,51	0,133		
	26 yıl ve üstü	3,71	0,548		

*OneWay ANOVA, * $p<0,05$; ** $p<0,01$*

Muhasebe-finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS ile ilgili görüşlerinde, mesleki tecrübeleri açısından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. (F: 0,717; p;0,612> 0,05).

Çalışma kapsamında yapılan bir diğer analiz korelasyon analizidir. Bu istatistiksel yöntem; iki sayısal ölçüm arasında doğrusal bir ilişki olup olmadığını, varsa bu ilişkinin yönünü ve şiddetini belirlemek için kullanılmaktadır. Korelasyon analizinde bu katsayı (r);0.4-0,6 arasında ise orta şiddette, 0.6-0.8 arasında ise yüksek, 0.8> ise çok yüksek ilişki olduğu sonucuna varılır (Kul,t.y.).

Muhasebe finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS'ye yönelik genel değerlendirmeleri ile KGK bilgi düzeyleri, KÜMİ FRS bilgi düzeyleri ve KÜMİ

FRS ile ilgili görüŖ ve önerileri arasındaki iliŖkinin tespit edilmesi amacı ile yapılan korelasyon analizi sonuçları aŖağıdaki tabloda gösterilmiŖtir.

Tablo 15: Muhasebe Finans Eğitimcilerinin KÜMİ FRS ile İlgili Genel Değerlendirmeleri ile KGK, KÜMİ FRS Bilgi Düzeyleri ve KÜMİ FRS ile İlgili GörüŖ ve Önerileri Arasındaki İliŖki

		KGK Bilgi Düzeyi	KÜMİ FRS Bilgi Düzeyi	KÜMİ FRS GörüŖ ve Öneriler	KÜMİ FRS Genel Değerlendirme
KGK Bilgi Düzeyi	Pearson Correlation	1			
	Sig. (p)				
	N	138			
KÜMİ FRS Bilgi Düzeyi	Pearson Correlation	.454**	1		
	Sig. (p)	.000			
	N	138	138		
KÜMİ FRS GörüŖ ve Öneriler	Pearson Correlation	.319**	.450**	1	
	Sig. (p)	.000	.000		
	N	138	138	138	
KÜMİ FRS Genel Değerlendirme	Pearson Correlation	.876**	.747**	.661**	1
	Sig. (p)	.000	.000	.000	
	N	138	138	138	138
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).					

Tabloya bakıldığında, muhasebe finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS ile ilgili genel değerlendirmeleri ile KGK bilgi düzeyleri, KÜMİ FRS bilgi düzeyleri ve KÜMİ FRS ile ilgili görüŖ ve önerileri arasında **pozitif yönlü yüksek düzey bir iliŖki** olduğu görölmektedir.

5.2.3. Hipotezlerin Yorumlanması

Yapılan analizler sonucunda hipotezlerin genel değerlendirilmesi Ŗu Ŗekildedir;

Tablo 16: KÜMİ FRS ile İlgili Elde Edilen Sonuçlar

KÜMİ FRS ile İlgili Hipotezler	Sonuç	Yorum
<p>H₀: Muhasebe-finans eğitimcilerinin KGK bilgi düzeyleri mesleki unvanlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.</p> <p>H₁: Muhasebe-finans eğitimcilerinin KGK bilgi düzeyleri mesleki unvanlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.</p>	<p>H₁ hipotezi kabul edilir.</p>	<p>Muhasebe-finans eğitimcilerinin mesleki unvanlarının değişmesi ile KGK ile ilgili bilgi seviyeleri değişmektedir. Bu bağlamda daha üst düzeydeki mesleki unvanlara sahip eğitimciler konuya daha hâkim olma, söz alabilme, yetkili kurumlarla etkileşim içinde olma eğilimindedir.</p>
<p>H₀: Muhasebe-finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS bilgi düzeyleri mesleki unvanlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.</p> <p>H₁: Muhasebe-finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS bilgi düzeyleri mesleki unvanlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.</p>	<p>H₀ hipotezi kabul edilir</p>	<p>Muhasebe-finans eğitimcilerinin mesleki unvanlarının KÜMİ FRS ile ilgili bilgi düzeylerine bir etkisi yoktur.</p>
<p>H₀: Muhasebe-finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS ile ilgili görüş ve önerileri mesleki unvanlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.</p> <p>H₁: Muhasebe-finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS ile ilgili görüş ve önerileri mesleki unvanlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.</p>	<p>H₀ hipotezi kabul edilir.</p>	<p>Muhasebe-finans eğitimcilerinin mesleki unvanları KÜMİ FRS ile ilgili görüş ve önerilerini etkilememektedir.</p>
<p>H₀: Muhasebe-finans eğitimcilerinin KGK bilgi düzeyleri mesleki tecrübelerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.</p> <p>H₁: Muhasebe-finans eğitimcilerinin KGK bilgi düzeyleri mesleki tecrübelerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.</p>	<p>H₁ hipotezi kabul edilir.</p>	<p>Muhasebe-finans eğitimcilerinin mesleki tecrübeleri KGK ile ilgili bilgi düzeylerini etkilemektedir. Mesleki tecrübeleri yüksek olan bu kişiler KGK tarafından yapılan bilimsel etkinliklerde yer alma, görüş bildirme konusunda daha aktif olma eğilimindedir.</p>
<p>H₀: Muhasebe-finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS bilgi düzeyleri mesleki tecrübelerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.</p> <p>H₁: Muhasebe-finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS bilgi düzeyleri mesleki tecrübelerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.</p>	<p>H₀ hipotezi kabul edilir.</p>	<p>KÜMİ FRS nin yeni bir konu olması ve henüz nihai halini almaması sebebi ile muhasebe-finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS ile ilgili bilgi düzeyinin sınırlı olduğu görülmektedir.</p>

Tablo 17 Devamı: KÜMİ FRS ile İlgili Elde Edilen Sonuçlar

<p>H₀: Muhasebe-finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS görüş ve önerileri mesleki tecrübelerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.</p> <p>H₁: Muhasebe-finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS görüş ve önerileri mesleki tecrübelerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.</p>	<p>H₀ hipotezi kabul edilir.</p>	<p>Muhasebe-finans eğitimcilerinin mesleki tecrübelerinin KÜMİ FRS görüş ve öneri sunmaları üzerinde herhangi bir etkisi yoktur.</p>
<p>H₀ : Muhasebe-finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS ile ilgili genel değerlendirmeleri ile KGK bilgi düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.</p> <p>H₁: Muhasebe-finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS ile ilgili genel değerlendirmeleri ile KGK bilgi düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.</p>	<p>H₁ hipotezi kabul edilir.</p>	<p>KGK'yı sürekli takip eden muhasebe-finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS taslağını incelemeleri muhtemel bir durumdur. Bu bakımdan bu taslağı değerlendirmek ya da diğer standartlarla kıyaslamak konu ile ilgili fikir sahibi olmayı sağlayacaktır.</p>
<p>H₀ : Muhasebe-finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS ile ilgili genel değerlendirmeleri ile KÜMİ FRS bilgi düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.</p> <p>H₁: Muhasebe-finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS ile ilgili genel değerlendirmeleri ile KÜMİ FRS bilgi düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.</p>	<p>H₁ hipotezi kabul edilir.</p>	<p>KÜMİ FRS taslağını inceleyen muhasebe-finans eğitimcilerinin gerekli bilgi paylaşımında bulunması veya konu ile ilgili çalışma yürütmesi standardın sağlıklı uygulanmasına katkı sağlayacaktır.</p>
<p>H₀ : Muhasebe-finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS ile ilgili genel değerlendirmeleri ile KÜMİ FRS ile ilgili görüşleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.</p> <p>H₁: Muhasebe-finans eğitimcilerinin KÜMİ FRS ile ilgili genel değerlendirmeleri ile KÜMİ FRS ile ilgili görüşleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.</p>	<p>H₁ hipotezi kabul edilir.</p>	<p>Taslak halindeki bu standart için KGK, kamuoyu görüşlerini dikkate almaktadır. Özellikle belirli konuların (vade farkı, borçlanma maliyetleri vb.) tartışılarak sonuçlandırılması için muhasebe finans eğitimcilerinin bu sürece katkı sunmaları, değerlendirmelerde bulunmaları önemlidir.</p>

Tabloya bakıldığında muhasebe finans eğitimcilerinin mesleki tecrübe ve unvanlarının KGK bilgi düzeyleri üzerinde bir etkisi vardır. Ayrıca KÜMİ FRS ile ilgili genel değerlendirmelerde bulunulmasında KGK ve KÜMİ FRS bilgi düzeylerinin etkin olduğu söylenebilir.

Sonuç

Küçük ve mikro işletmelerin ülke ekonomisinin olumlu yönde seyretmesi ve hane halkının istihdam edilmesi sürecine katkısı büyüktür. Ayrıca bu işletmelerin satın alınması sürecinde karlılık düzeyleri, süreklilikleri, gerçek finansal durumları ile ilgili sağlıklı bilgi elde edilebilmesi bu işletmelere ilgi duyan bilgi kullanıcıları açısından büyük önem arz etmektedir. Bu bakımdan vergilendirme sürecinden ziyade sağlıklı finansal bilginin sunulması veya finansal tabloların hazırlanması günümüz koşullarında zorunludur. Hazırlanan küçük ve mikro işletmeler için finansal raporlama standardı ile bu sürecin daha sağlıklı ilerleyeceği açıktır. Çünkü “önce küçükleri düşün” mantığından hareketle birçok konuda sade uygulamalar ve kolaylaştırıcı hükümler söz konusudur. Standart daha çok maliyet esaslı bir yaklaşım içermektedir.

Çalışmanın temel amacı; taslak halinde olan bu standart ile ilgili olarak akademisyenlerin görüş ve önerilerini tespit etmek ve standardın nihai haline katkı sunmaktır. Çalışma sonucunda elde edilen veriler şu şekilde özetlenebilir;

Katılımcıların genellikle 31- 60 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Mesleki tecrübeler açısından en az paya 21-25 yıllar sahip olup; diğer gruplar yakın dağılım göstermektedir. Mesleki unvan açısından en yüksek paya doktor öğretim üyesi ve öğretim görevlilerinin sahip olduğu görülmektedir. Alınan mesleki eğitimler açısından en yüksek paya TMS/TFRS seti sahiptir. Alınan mesleki eğitimlerin yaygınlaştırılması çerçevesinde KGK’ nın ve diğer mesleki otoritelerin harekete geçmesi gerekmektedir. Muhasebe sisteminin uygulanması sürecinde en büyük sorunun standart karmaşıklığı ve vergi mevzuatı olduğu görülmüştür. Bu bağlamda standartlar konusunda yapılan çalışmalara daha fazla ağırlık verilmesinin ve sistemin sağlıklı uygulanabilirliğinin artırılması için daha net düzenlemelere ihtiyaç olduğu sonucu çıkmıştır.

Katılımcıların büyük çoğunluğunun KGK yı takip ettikleri ve kurum tarafından yayınlanan standart vb. düzenlemeleri inceledikleri, ancak kurum tarafından verilen eğitimlere katılmadıkları ve kurum tarafından yayınlanan standart taslakları vb. düzenlemelerde görüş bildirmedikleri sonucu çıkmıştır. Bilindiği gibi KGK ülkemizde muhasebe ve denetim alanında en yetkili kurumdur. Dolayısı ile kurum bünyesinde yapılan çalışmalar, yayınlanan standartlar vb. düzenlemeler bu alanda çalışan bilim insanlarını büyük ölçüde ilgilendirmektedir. Çeşitli alanlarda düzenlenen bilimsel toplantı, etkinlik veya eğitimler meslek mensupları ve bilim insanlarının faydalanabilecekleri önemli mecralardır. Ayrıca çeşitli konularda yapılan düzenlemelerin kamuoyu görüşüne sunulması katılımcı bir ortamın sağlanması açısından önemlidir.

Daha önce bahsedildiği gibi yürürlükte olan TMS/TFRS ve BOBİ FRS gibi standartları uygulayan işletmelerin aksine, daha küçük işletmelerin daha sade ve az maliyetli düzenlemeler eşliğinde finansal raporlama yapmalarına imkân

sağlayacak olan KÜMİ FRS taslağı tüm dikkatleri üzerine çekmiştir. Çoğu katılımcı KÜMİ FRS taslak metnini incelediğini, böyle bir uygulamanın gerekli olduğunu, konu ile ilgili bilgilendirici çalışma yapılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca çoğu katılımcı KÜMİ FRS'yi uygulayacak işletmelerin bağımsız denetime tabi tutulması gerektiğini, KÜMİ FRS'nin muhasebe sistemleri ve finansal tabloların yararlılık düzeyini arttırmada önemli bir role sahip olacağını belirtmiştir. Diğer taraftan çoğu katılımcı KÜMİ FRS'nin MSUGT/VUK eksikliklerinin dikkate alınarak hazırlandığı konusunda çekimser kalmıştır. Ayrıca çoğu katılımcının KÜMİ FRS'nin meslek mensuplarının sorumluluklarını arttıracığı ve iş yüklerini azaltacağı konusunda da büyük oranda çekimser kaldığı görülmektedir. Bu konudaki bilgi eksikliklerinin giderilmesi için KÜMİ FRS taslağının nihai halini aldıktan sonra konu ile ilgili eğitimlerin meslek odalarında, KGK bünyesindeki bilimsel ortamlarda ve yükseköğretim kurumlarında ders olarak verilmesi sürecinin gerçekleşeceği düşünülmektedir.

KGK, KÜMİ FRS ile ilgili taslak metnine nihai halini vermeden önce kamuoyunun çeşitli konularda öneri sunmasını istemiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu hasılat, stoklar, maddi ve maddi olmayan duran varlıklarda maliyetin belirlenmesinde vade farkı ayrıştırılması; borçlanma maliyetlerinin gider olarak yazılması ya da belirli bir tutarın varlığın maliyetine eklenmesi; araştırma ve geliştirme harcamalarının finansal tablolara alınması ile ilgili olarak özellikle geliştirme giderlerinin aktifleştirilmesi; varlıklarda değer düşüklüğünün hesaplanması konusunda geri kazanılabilir değer dikkate alınması; varlıklarda değer düşüklüğü konusunda gerçeğe uygun değer belirlenmesinde işletme dışından uzman kişilerden destek alınması; bilanço –gelir tablosu ve dipnotlara ek olarak indirekt yöntemle elde edilmiş nakit akış tabloların eklenmesi; maliyet esaslı yaklaşım ile birlikte gerçeğe uygun değer yaklaşımın benimsenmesi; dipnotların belirli formatlarla ele alınması; bileşik usulde etkin faiz yönteminin dikkate alınması gerektiği; gün esaslı amortisman kavramının getirilmesi; konsolide finansal tablolar hazırlamanın belirli sınırlamalar dahilinde ele alınması ve MDV kalıntı değerinin belirlenmesi konusuna katılmaktadırlar. Ancak katılımcıların büyük çoğunluğu reeskont uygulamasının olmaması ve küçük ve mikro işletme ayrımı yapılmaması konusuna katılmamaktadır.

Çalışma kapsamında oluşturulan hipotezler çerçevesinde muhasebe finans eğitimcilerinin mesleki tecrübe ve unvanlarının KGK bilgi düzeylerini büyük ölçüde etkilediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca KÜMİ FRS ile ilgili genel değerlendirmelerde KGK ve KÜMİ FRS bilgi düzeyi ve KÜMİ FRS görüş ve önerilerinin etkili olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmaya katkı sunan muhasebe finans eğitimcilerinin küçük ve mikro işletmeler için daha detaylı bir finansal raporlama sürecinin uygun olacağını düşündükleri görülmektedir. Bu sonucun ülkemizde sayıları oldukça fazla olan bu işletmelerin gerçek karlılık düzeyinin ve sürekliliğinin bilgi kullanıcıları

açısından önemli olduğu düşüncesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ancak bu işletmelerin daha sade ve kolaylaştırıcı hükümlere tabi olması, sisteme daha rahat dahil olabilme sürecini kolaylaştıracaktır. KGK'nın da geçiş süreçlerinde daha destekleyici uygulamaları sunduğu görülmektedir. Esasen uluslararası uygulamalara (FRS 105 vb.) bakıldığında; mikro işletmeler için gerekli olan yasal düzenlemelerin karşılanabileceği, bu işletmelerin basit yapılarını yansıtacak şekilde düzenlemelere tabi oldukları görülmektedir. Bu bakımdan işletme ölçekleri büyüdükçe BOBİ FRS ve TMS/TFRS tam seti gibi daha detaylı düzenlemeleri dikkate almaları zaten zorunlu olacaktır.

İlerleyen zaman dilimlerinde nihai halini alması beklenen standarda yönelik bazı eleştiriler ve önerilerin dikkate alınması beklenmektedir. Zira kurum içinden uzmanlar tarafından kamuoyunun katkılarını bekledikleri dile getirilmektedir. Standardın MSUGT/VUK düzenlemelerinin eksikliklerini dikkate alarak düzenlendiği, zaman zaman BOBİ FRS ile uyumlu hükümler içerdiği görülmektedir. Hatta KÜMİ FRS de yer almayan spesifik konularla ilgili BOBİ FRS'ye atıfta bulunmaktadır. Bu bakımdan geçiş süreçlerinde standartlar açısından kolaylık sağlanacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Demir, A. (2014). *Tekdüzen Muhasebe Sistemi*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Demir, V., & Bahadır, O. (2014), Yeni Avrupa Birliği Yönergesi (2013/34 EU) Kapsamında Bireysel Finansal Tablolar, *Mali Çözüm Dergisi, Ocak - Şubat (121)*, ss:13-33.
- Denetimnet, (t.y.), UMS 36 Varlıklarda Değer Düşüklüğü Uygulama Örneği, 30 Haziran 2020 tarihinde http://www.denetimnet.net/UserFiles/Documents/UMS%2036%20Varliklarda%20De%20Fer%20D%C3%BC%5%9F%C3%BCKl%C3%BC%4%9F%C3%BC%20Uygulama%20%C3%96rne%20_2_.pdf adresinden alındı.
- Ergi, Ş., & Güleç, Ö. (2019), Büyük Ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS): Muhasebe Eğitimcileri ve Uygulayıcılarına Yönelik Bir Araştırma, *Hitit Üniversitesi Sosyol Bilimler Enstitüsü Dergisi 12(2)*, ss:377-399.
- Gedik, A. (2019). Bu Yazın Hit Parçası “Küçük ve Mikro İşletmeler Standardı”. Dünya Gazetesi, 30 Eylül 2019 tarihinde <https://www.dunya.com/kose-yazisi/bu-yazin-hit-parcasi-kucuk-ve-mikro-isletmeler-standardi/452564> adresinden alındı.
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2021). Bilanço Hesabı Esasına Göre Defter Tutma Hadleri (VUK Genel Tebliği Sıra No: 522, 28 Ocak 2021 tarihinde <https://www.gib.gov.tr/yarim-ve-kaynaklar/yararli-bilgiler/defter-tutma-hadleri> adresinden alındı.

- Gökçen, G., Öztürk, E., & Güleç, Ö. (2019), KÜMİ FRS Seti Taslağı, BOBİ FRS Seti Ve Tam Set TMS/TFRS'NİN Temel Konular Açısından Karşılaştırılması, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* (Cilt 4/ Sayı 3), ss: 413-430.
- Gücenme Gençoğlu, Ü. (2020), Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı Taslağı'nın BOBİ FRS ve Vergi Uygulamalarını İle Karşılaştırılması ve Genel Değerlendirme, *Business and Economics Research Journal* Vol. 11, No. 1, ss: 187-199.
- İstanbul Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odası (ISMMMO), (2019), Küçük Ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı Taslağı 01 Şubat 2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=zwQ1XrlyHs> adresinden alındı.
- Kıllı, M., & Küçüktüfekçi, M. (2016), Borçlanma Maliyetlerinin Muhasebeleştirilmesi: Tms 23, Tekdüzen Muhasebe Sistemi Ve Vergi Usul Kanunu Çerçevesinde Bir İnceleme *Uluslararası Yönetim Ekonomisi ve İşletme Dergisi- ICAFR 16 Özel Sayısı*, 444-460.
- Kişkiş, S. (2010), Vade Farkı Hakkında Bilinmeyenler? 15 Haziran 2020 https://www.muhasabenet.net/makale_salih%20kiskis_smmm%20stj_vade%20farki%20hakkında%20bilinmeyenler.html, adresinden alındı.
- Kıymetli Şen, İ., & Özbirecikli, M. (2020), KÜMİ FRS'nin İş Dünyasına Sağlayabileceği Yararlar: Bobi Frs, Tms/Tfrs Ve Mevcut Muhasebe Sistemi İle Mukayeseli Bir İnceleme, *Muhasebe Blim Dünyası Dergisi* (Cilt 22), ss:1-19.
- Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelik*, 18 Kasım 2005 Tarihli ve 2005/9617 sayılı Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/11/20051118-5.html> adresinden alındı.
- Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*, 24 Haziran 2018 Tarihli ve 2018/11828 Sayılı Resmi Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/06/20180624-7.pdf> adresinden alındı.
- Öğredik, G.,(2007) Ar-Ge Harcamalarının Gider veya Maliyet Olarak Muhasebeleştirileceği Dönem, 15 Haziran 2020 tarihinde <http://www.muhasabetr.com/yazarlarimiz/guray/001/> adresinden alındı.
- Pamukçu, F. (2011). Gerçeğe Uygun Değer Muhasebesi ve Finansal Tablolara Etkisi, *Mali Çözüm Dergisi*, ss:79-95.
- Pekdemir, R. (1994), Nakit Akım Tablosu, *Mali Çözüm Dergisi*, ss:1-8.

Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) Taslağı ile İlgili Muhasebe-Finans Eğitimcilerine Yönelik Bir Araştırma

- Selvi , Y. (2009), Etkin Faiz Yöntemi ve Finansal Raporlamadaki Önemi: Vadesine Kadar Elde Tutulacak Sabit Getirili Yatırımlarda Uygulanması, *İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadı Enstitüsü Dergisi*, ss:41-61.
- Şen, Ç. (2011), Türkiye Muhasebe Standardı – 16 Açısından Maddi Duran Varlıklarda Amortisman Uygulaması, *Mali Çözüm Dergisi (Temmuz Ağustos Sayısı)*, ss:133-162.
- Şentürk, E. (t.y.), *Küçük Ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS)*. 29 Ocak 2020 tarihinde <https://archive.ismmmo.org.tr/docs/seminernotlar/11092019/emresenturk.pdf> adresinden alındı.
- Tabachnick, B., & Fidell, L. (2013). *Using Multivariate Statistics (Sixth Ed.)*. Boston: Pearson Yayınları.
- Uzun, E. (2019), İşletme Büyüklüklerinin Muhasebe Kalitesi Üzerine Etkisi, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, ss:101-111.
- Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK), (2020), Yüksek Öğretim Akademik Arama, <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/view/searchResultviewListAuthorAndScFields.jsp> 27.05.2020. adresinden alındı.

**Duygusal Emeğin Mesleki Bağlılık Üzerindeki Etkisi:
Avukatlar Üzerinde Bir Araştırma¹****Yahya YILDIRIM²
Şeyma Gün EROĞLU³**Geliş Tarihi/ Received
24.08.2020Kabul Tarihi/ Accepted
25.06.2021Yayın Tarihi/ Published
15.07.2021

Citation/Atıf: Yıldırım, Y. ve Eroğlu, Ş. G., (2021), *Duygusal Emeğin Mesleki Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Avukatlar Üzerinde Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(3): Sayfa: 779-804, <https://doi.org/10.16951/atauniibd.784667>

Öz: Toplumda son derece önemli bir görevi yerine getiren ve adalet sisteminin temel aktörlerinden biri olan avukatların sarf ettikleri duygusal emek ve onların mesleki bağlılıkları hakkında inceleme yapan ulusal ve uluslararası literatürde oldukça sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmüştür. Bu araştırmanın amacı, avukatların müvekkilleri ile olan etkileşimlerinde gösterdikleri duygusal emeğin mesleki bağlılıkları üzerindeki etkisini incelemektir. Nicel araştırma yönteminin benimsendiği bu çalışmada, Muğla Barosuna kayıtlı 270 avukattan anket yoluyla elde edilen veriler için doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve araştırma hipotezlerini test etmek için korelasyon ve regresyon analizleri uygulanmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, yüzeysel davranışın, devamlılık ve normatif bağlılık üzerinde pozitif, derin davranışın duygusal bağlılık üzerinde pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bunların dışında, doğal davranışın öngörülenin aksine duygusal mesleki bağlılık üzerinde negatif ve anlamlı etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Aslında bu oldukça ilginç bir bulgudur. Çünkü duygusal emek literatüründe özellikle doğal ve derin davranış boyutlarının çalışanlar açısından yüzeysel davranışa göre olumlu sonuçları olduğuna dair görüşler söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Emek, Mesleki Bağlılık, Avukatlık Mesleği

The Impact Of Emotional Labor On Occupational Commitment: A Research On Lawyers

Abstract: It is observed that in the related national and international literature there are limited numbers of studies on emotional labor and occupational commitment of lawyers, who are accomplishing a crucial task in society and are one of the basic actors of justice system. The purpose of this study is to investigate the impact of the emotional labor displayed by lawyers in their interaction with their client on these lawyers' commitment to their occupation. In this research that adopts quantitative methods, a confirmative factor analysis is conducted on the data obtained from 270 lawyers registered to Muğla Bar Association, and correlation and regression analysis are employed to test the research hypothesis. According to the research results, surface acting influences continuance and normative commitment positively, deep acting impacts affective commitment positively. In addition, it was found that genuine expression had a negative and significant effect on affective occupational commitment, contrary to what was envisaged. In fact, this is a surprising finding. Because in the emotional labor literature, there are views that genuine expression and deep acting dimensions have positive consequences for employees, compared to surface acting

Keywords: Emotional labor, Occupational commitment, Attorneyship

JEL Codes: M19, M59, J24

¹ Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Şeyma Gün Eroğlu danışmanlığında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yürütülen "Duygusal Emek ve Mesleki Bağlılık İlişkisi: Avukatlar Üzerine Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir"

² Milli Eğitim bakanlığı, Ortaöğretim Matematik Öğretmeni, Muğla, <https://orcid.org/0000-0002-3323-2938>, yildirimyhy@gmail.com

³ Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, <https://orcid.org/0000-0001-9411-5236>, guneroglu@mu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Research Problem: The aim of this study is to examine the impact of the emotional labor on occupational commitment of lawyers, who have a unique importance within service sector and one of the important actors of justice system.

Research Questions: What are the emotional labor and occupational commitment levels of lawyers?

Does surface acting, deep acting and genuine expression, which are the emotional labor dimensions of lawyers, influence affective, continuance and normative commitment, which are the dimensions of occupational commitment?

Literature Review: After Hochschild's (1983) seminal work that raises awareness, in recent years many theoretical and empirical studies have been conducted on the concept of emotional labor. When the national and international literature on emotional labor is examined, it is seen that the emotional labor levels of employees who have a one-to-one interaction with customers in the service sector are the subject of research. However, it is noted that the number of emotional labor studies are quite a few for the attorneyship. Lawyers have quite different interaction with their clients from other interpersonal relationships. In this context, it is important to determine the level of emotional labor exhibited by members of this professional group and how it affects their commitment to their occupation.

Methodology: Quantitative research method was adopted in this study. The data was collected from lawyers registered with Muğla Bar Association using convenience and snowball sampling methods with survey technique. The sample of the research consists of 270 lawyers. The study used a three-factor scale developed by Diefendorff et al. (2005) to determine the level of emotional labor and consisting of surface, deep and genuine acting factors, while a three-factor scale developed by Meyer et al. (1993) for occupational commitment and consisting of affective, continuance and normative commitment was used. In the study, correlation and regression analyses were employed to test the research hypotheses.

Results and Conclusions: As a result, it was determined that surface acting had a positive and significant effect on both continuance and normative commitment dimensions of occupational commitment. Besides, the deep acting dimension of emotional labor has been found to have a positive and significant effect on emotional occupational commitment. Accordingly, as the lawyers participating in the study display surface acting, their continuance and normative commitment related to their occupational commitment increase. In addition, the display of deep acting defined as employees trying to internalize appropriate feelings in order to show these feelings increases the affective commitment of the

participants to their occupations. In addition, it was found that genuine expression had a negative and significant effect on emotional occupational commitment, contrary to what was envisaged. In fact, this is a surprising finding. Because in the emotional labor literature, there are views that genuine expression and deep acting dimensions have positive consequences for employees, compared to surface acting. Accordingly, it is expected that genuine expression, which shows sincere emotions and does not require extra effort to regulate emotions, positively affects the emotional occupational commitment, which expresses that employees do their professions fondly.

1. Giriş

Hizmet sektörü içinde, hizmet sağlayanlar ile hizmet alanlar arasındaki ilişkide hizmet niteliğinin belirlenmesinde, duygusal emek ile mesleki bağlılık arasındaki etkileşimin önemli bir yerinin olmasına rağmen, bu konuda oldukça sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Genellikle çalışanlar, icra ettikleri mesleklerine, çok ciddi yatırım yapmaktadırlar. Ayrıca, bir mesleğe bağlılık, daha fazla işe katılım, daha az devamsızlık ve daha yüksek iş tatmini gibi birçok olumlu sonuçla bağlantılıdır (Klassen vd., 2013: 1291). Fakat, çalışanlar, mesleği bıraktıkları vakit uğrayabilecekleri gelir kayıplarına ve katlanmak durumunda kalacakları yeni eğitim maliyetlerine rağmen yine de mesleklerini değiştirebilirler (Blau, 2009: 116).

Araştırmacılar, günümüzde bilgi temelli çalışanların ilgi odağının, belirli bir alanda uzmanlaşmanın giderek artıyor olması ile kariyerlerini daha az sınırlandırma eğiliminde olmalarına bağlı olarak, örgütlerden daha çok mesleğe doğru yönelebileceklerine işaret etmektedirler. Ayrıca, yeni yaşam ve çalışma tarzında, çalışanların hayatlarının anlamlı bir yönünü temsil eden meslekleri hakkında daha fazla kaygı duydukları gözlenmektedir (Yousaf vd., 2018: 1662). Özmen ve diğerleri (2005: 3), bu konuda yapılan araştırmalarda bilgi işçilerinin, örgütlerinden ziyade mesleklerine bağlılık gösterdiklerine dair bulgulara ulaşıldığını vurgulamaktadırlar. Aynı şekilde, May ve diğerleri (2002: 778), bilgi işçilerinin, geleneksel profesyonellere kıyasla örgütsel kimliğe daha az ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir. Vasıf düzeyinin yükseldiği, bireyselleşmenin giderek artma eğilimi gösterdiği ve kişisel rekabetin şiddetli olduğu mesleklerde, çalışanların kendilerine olan özgüvenleri arttığı ölçüde, çalıştıkları örgüte göre sahip oldukları mesleğe olan bağlılık derecelerinin daha fazla kuvvetlendiği yönünde gözlemler mevcuttur.

Bilgi işçileri sayılan ve mesleki etkinlik olarak yaptıkları işleri, doğrudan insanların diğer insanlar veya kurumlarla ortaya çıkan sorunların çözümüne katkı sağlamak olan gruplardan biri de avukatlardır. Geleneksel görüşe göre, avukatların her davada rasyonel düşünceye dayalı bir akıl yürütme gücüne sahip olmaları, kişisel duygularını işlerine karıştırmamaları ve müvekkillerine profesyonelce davranmaları gerektiği ifade edilir. Bu görüş, avukatların,

mvekilleri ile yoğun temasları olduğunu ve bu süreçte kaçınılmaz olarak karşılıklı duygusal etkileşim içerisine girdiklerini, çoğu zaman duygusal olarak oldukça zorlayıcı koşullar altında çalıştıklarını gözden kaçırmaktadır. Aslında, avukatlar mesleklerini sürdürürken, kendi duygularıyla başa çıkmak için yoğun bir Şekilde duygusal emek harcamaktadırlar (Kadowaki, 2015: 323). Bu bağlamda, avukatlık mesleğinde sunulan hizmet esnasında, avukatların duygularını, mvekillerinin eğitim düzeyi, sosyo-psikolojik ve demografik özellikleri gibi çeşitli durumlara göre farklılaşacak Şekilde ynetebilmelerinin önemli olduğu vurgulanmaktadır (Bilge, 2019: 3007).

Bu araştırma, yönetim ve organizasyon literatüründe, iş hayatındaki insanların, önceki zamanlara göre giderek daha fazla duygusal etkileşim içerisine giriyor olmaları yönündeki gözlem ve bulgular doğrultusunda, duygusal emek davranışlarının önem kazanması gerçeğinden hareket ederek hazırlanmıştır. Çalışmanın konusu, toplumsal adalet algısının yükselmesine ve toplum içindeki kişiler, gruplar ve bireyler ile devlet arasındaki ihtilafların barışcıl bir Şekilde üzülmesine katkı sağlayan avukatların, mesleklerini icra ederken yaşadıkları duygusal emegın mesleki bağlılık eğilimleri üzerindeki etkilerini incelemektir. Avukatlık mesleği, insanların sorunlarını zmeye yardımcı olan ve topluma yol gösteren ayrıca sadece kanunda belirtilen kişilerin yapabileceği önemli bir meslek dalıdır. Bu çerçevede, avukatlığın hizmet sektöründe yönetsel davranışlar anlamında hakkında yeterince araştırma yapılmadığı anlaşılan bir alandır. Avukatların toplumdaki benzersiz işlevleri nedeniyle sergiledikleri duygusal emegın, yönetsel ve örgütsel davranış literatüründe yapılmış olan diğer çalışanlardan farklı sonuçları olduğu düşünülmektedir (Yakren, 2008: 146).

2. Duygusal Emek ile İlgili Kavramsal ereve

Duygusal emek kavramı, ilk defa Hochschild (1983) tarafından ortaya atıldıktan sonra, günümüze kadar geçen sürede bu kavramla ilgili pek çok çalışma yapılmış ve zaman içinde bu kavramın farklı yönlerini ortaya koyan çeşitli tanımlar ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, duygusal emek, çalışanların sağladığı hizmet işlemleri sırasında örgütler tarafından kendilerinden arzu edilen duyguları gösterme eylemleri olarak tanımlanmaktadır (Morris ve Feldman, 1996: 987). Duygusal emek, duyguları yönetmek adına bazı duyguları taklit etmeyi, baskılamayı ve değiştirmeyi içerebilmektedir (Grandey, 2000: 95). Çalışanların işle ilgili etkileşimlerinde belirli duyguları hissetmeleri ya da en azından bu duyguları dış görünüşlerine yansıtılmaları gerektiğinde “duygusal emek” gerçekleşmektedir (Kruml ve Geddes, 2000: 9). Hizmet sektöründeki çalışanlar, bir ürün satma ya da bir grup kararı verme gibi iş hedeflerine ulaşabilmek için başkalarının (müşteriler, iş arkadaşları) duygularını etkilemek için duygusal emeğe başvurmaktadırlar (Diefendorff ve Gosserand, 2003: 945).

Grandey ve diğerleri (2013), Hochschild’in çalışmasından yararlanarak “mesleki gereklilikler olarak duygusal emeği” tanımlamışlar ve bazı işlerin

duygusal emek gerektiren işler olarak dikkate alınabilmesi için birtakım şartlardan bahsetmişlerdir (Bhave ve Glomb, 2016: 723): (a) İşlerin görülmesi sırasında sık sık insanlar arasında etkileşime girilmiş olmasının gerekmesi; (b) Başkalarının duygularını açığa çıkarmanın temel bir amacının olması; (c) Bu etkileşimlerin yönetilmesi gerekliliğinin söz konusu olması. Ayrıca, Grandey ve Gabriel (2015: 324), Hochschild'in (1983) çalışması ışığında duygusal emeğin, bir mesleği yerine getirmek için harcanması gereken duygusal çabayı, bu çaba ve emeğin yönetimi ile duygusal emeğin kişilerarası ilişkiler üzerindeki etkileri temsil ettiğini savunmaktadırlar. Yazarların, duygusal emek tanımlarındaki duygusal gereklilikler, duygu düzenleme ve duygu performansı şeklindeki üç bileşen, çeşitli çalışmalarda ayrı ayrı incelenmiş ve ölçülmüştür. Grandey ve Gabriel (2015) duygusal emek tanımlarındaki bu üç bileşeni şu şekilde açıklamaktadırlar:

“Duygusal gereklilikler”, tipik olarak olumlu görüntüler sergilemek ve olumsuz olanları gizlemek (güler yüzü hizmet) şeklindeki bir davranış yönelimidir. Ancak belirli mesleklerde olumsuz ya da nötr gösterimler (örneğin hakimler) de gerekli olabilir. İkinci bileşen “duygu düzenleme” çalışanların, işlerinin sosyo-duygusal beklentilerini karşılamaya çalışırken gösterdikleri çabalarıdır. Hochschild, bu bileşen ile ilgili olarak çalışanların yüzeysel ve derin davranış olmak üzere iki teknik kullandığını gözlemlemiştir. Grandey (2000) ise yüzeysel ve derin davranış kavramlarını psikolojideki duygu düzenleme kavramı çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır. Üçüncü bileşen olan “duygu performansı”, çalışanların duygu ifadelerinin, işe ilişkin duygusal gereklilikler ile gözlemlenebilir uyumluluk derecesidir. Bununla birlikte, duygu performansı, duygu algılayıcısının (yani müşterinin) duygularını etkiler; algılayıcının tepkileri de çalışanın duygu düzenlemesini etkiler (s. 327).

Duygusal emek, literatürde sıklıkla inceleme konusu yapılmaya başlayan duygusal davranış kuralları kavramıyla ilişkili anlamlar aracılığıyla da tanımlanmaktadır. Bu çerçevede, Morris ve Feldman (1996: 987), duygusal emeği, kişilerarası işlemler esnasında örgütler tarafından çalışanlardan istenen duyguları ifade etmek için gerekli olan çaba, planlama ve kontrol davranışları olarak tanımlamışlardır. Ashforth ve Humphrey (1993: 90) duygusal emeği, uygun duyguyu sergileme ya da duygusal davranış kurallarına uymak olarak tanımlamaktadırlar. Wharton (2009: 147) ise duygusal emeği, çalışanların duygularını örgüt tarafından belirlenen kurallara ve esaslara uygun olarak yönetmelerinin beklendiği bir süreç olarak tanımlamıştır. Bu çerçevede, duygusal emek, bireyin gerçekte hissetmediği bir duyguyu taklit etmesi ya da hissettiği ama uygun olmayan bir duyguyu baskılaması gibi duygu düzenleme stratejilerinin kullanılmasını gerektirecek duygusal davranış kurallarına uymayı zorunluluk olarak hissetmesidir (Gross, 1998: 274).

Literatürde duygusal davranış kuralları, duygusal emegin önemli öncellerinden biri olarak görölmektedir. Çoğunlukla örgütler, olumlu duyguların sergilenmesi ve olumsuz duyguların gizlenmesi gerekliliğini anlatan örtük kurallara sahiptir. Duygu gösterimleri, kişilerarası etkileşimlerin önemli bir yönünü oluşturduğu için birçok örgüt duygusal davranış kurallarını kullanarak duyguların başkalarına nasıl gösterilmesi gerektiğini tarif etmektedir. Duygusal davranış kuralları, örgütler tarafından, çalışanların işteki gerçek duygularından ziyade, iş sırasında kendilerinden beklenen ve herkes tarafından gözlemlenebilir davranışların uygun standartlarıdır (Diefendorff ve Richard, 2003: 284). Örneğin, bir örgütün müşteri hizmetlerinde görevli bir çalışan için duygusal davranış kuralları, neşeli olması gibi olumlu duygularını ifade ederken, başkalarını küçümsemek gibi olumsuz duyguların gösterilmesinden kaçınılmasıdır. Olumlu bir ruh halinde olan bireyler, çoğu durumda bu tür duygu gösterimlerini doğal bir akışkanlık içerisinde ifade edebilirler. Fakat bireyler, olumsuz bir ruh hali içindeyse örgüt tarafından arzu edilen duygu gösterimlerini sergilemek için duygu düzenleme stratejileri kullanmak zorunda kalabilirler (Diefendorff ve Gosserand, 2003: 946). Bununla birlikte, Grandey ve diğerleri (2015: 774) duygu sergileme gerekliliklerinin yani duygusal davranış kurallarının, etik olmadığının iddia edilebileceğini ve ayrıca bu gereklilikleri dayatmanın maliyetlerle karşılaştırıldığında çok az belirgin yararı olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Duygusal emek araştırmaları öncelikle iki duygu düzenleme stratejisine odaklanmaktadır: ilki, örgüt tarafından gerekli görölen duyguların taklit edilmesi ile doğrudan birey tarafından hissedilen bir kısım duyguların bastırılmasını içeren yüzeysel davranış; ikincisi ise örgüt tarafından gerekli görölen duyguların çalışanlarca içselleştirilerek hissedilmesi ve ifade edilmesi için içten içe çaba sarf edilmesini içeren derin davranıştır (Gabriel ve Diefendorff, 2015: 1804). Ashforth ve Humphrey (1993: 89) yüzeysel ve derin davranışa ek olarak üçüncü bir duygusal emek türü “doğal davranış” olduğunu ileri sürmüşlerdir. Diefendorff ve diğerleri (2005) ise duygusal emek kavramını, yüzeysel, derin ve doğal davranış olmak üzere üç boyutlu bir yapı olarak ele almışlardır.

Humphrey ve diğerleri (2008: 152), çalışanların, işte sergilemeleri gereken duyguları gerçekten hissetmeye çalışmadan, kendilerinden beklenen duyguların dışavurumlarını sergilemelerini yüzeysel davranış olarak tanımlamışlardır. Yüzeysel davranışta çalışanlar, gerekli görölen ve beklenen duyguları gösterirken, yüz ifadeleri, jestler ve ses tonu gibi dış görünüşlerini değiştirerek gerçekte hissedilmeyen duyguları taklit etmektedirler (Chu ve Murrmann, 2006: 1182). Yüzeysel davranış, bireyin gerçek duygularının ayarlanmasını içermez, ancak duygusal ifadelerin yönetimi ile ilgilidir. Yüzeysel davranış sergileyenlerin, bir duygusal görünömlü maske taktıkları ifade edilmekte ve bu bireylerin duygularını bastırarak ya da taklit ederek duygusal tepkilerini ayarladıkları belirtilmektedir. Başka bir anlatımla yüzeysel davranış, gerçekte hissedilen duyguyu değil, beklenen duyguların gösterilmesi adına duygusal

tepkileri değiştirmeyi içermektedir (Diefendorff ve Gosserand: 2003: 954). Bu nedenle yüzeysel davranış, çalışanlarca ifade edilen duygular ile hissedilenler arasında bir tutarsızlık içermektedir (Brotheridge ve Lee, 2002: 59). Bu tutarsızlık, beraberinde özellikle çalışanlar açısından birtakım sorunların yaşanmasına yol açabilir. Grandey (2000: 101), yüzeysel davranışın, çalışanlarda birtakım stres duygularının yaşanmasına neden olacağını, bundan dolayı genellikle uzun vadede içlerinde bir kaygı ve ikiyüzlülük hissetmekten duydukları memnuniyetsizliğe kaynaklık yaptığını, dikkat ve enerji kaynaklarını tüketebileceğini ifade etmektedir. Ayrıca, çalışanların yüksek bir öz-kontrolü olmadıkça da amaca zarar veren davranışların ortaya çıkma olasılığı artmaktadır (Grandey ve Sayre, 2019: 134). Buna karşılık, vasıf düzeyi ve öz-kontrolü yüksek olan bilgi işçileri açısından yüzeysel davranışın, harcanan duygusal emeğe koşut olarak olumlu davranışların gelişmesine yol açabileceği de düşünülebilir.

Derin davranış, bir duygunun başlangıcındaki duygusal ipuçlarının işlenmesini ve algılanmasını etkileyen duygu düzenlemenin öncül odaklı biçimidir. Öncül odaklı duygu düzenleme, bir duygu gelişmeden önce bu duygu durumunun davranışsal olarak inşasını ya da duygu durumunun değiştirilmesini amaçlamaktadır. Bu doğrultuda gerekli bir duyguyu uyandırmak için o durum yeniden değerlendirilebilir (Hülshager ve Schewe, 2011: 362). Derin davranış, çalışanların aynı zamanda uygun olumlu duygular oluşturmak için hayal güçlerini kullandıkları ve geçmişteki neşeli deneyimlerini hatırlayarak içsel duygularını değiştirdikleri zaman ortaya çıkmaktadır (Chu ve Murrmann, 2006: 1182).

Hem yüzeysel hem de derin davranış, farklı yollarla da olsa duygusal davranış gösterimlerini içermektedir (Glomb ve Tews, 2004: 3). Diefendorff ve diğerleri (2005: 340), bireylerin uygun duyguları kendiliğinden gösteremedikleri zaman, yüzeysel ve derin davranışları telafi edici stratejiler olarak kullandıklarını ifade etmişlerdir. Yüzeysel ve derin davranışların altında yatan düzenleyici mekanizmalar farklı olsa da, her ikisinin de hizmet sektöründeki mesleklerdeki temel amacı, özellikle hizmet alanların duygularını etkileyerek iş sonuçlarını değiştireceği düşünülen olumlu duyguların gösterilmesidir. Yüzeysel davranış, iş gereği sergilenmesi gereken duygu gösterimleri için gerçekte hissedilen duyguları gizlemeyi ve bastırmayı içerirken; derin davranış duygusal davranış kurallarına uymak için içsel duyguları değiştirmeyi içermektedir (Gabriel vd., 2015: 865-866). Her iki davranış tipi, duygusal emeğin harcanmasını gerektirir de, yüzeysel davranışın duyguların bastırılmasına yol açması nedeniyle daha fazla enerji kullanımını gerektirdiği söylenebilir (Brotheridge ve Lee, 2002: 59).

Son zamanlardaki araştırmalarda, duygusal emeğin üçüncü bir biçimi olan doğal veya samimi duygusal emeğin, hem çalışanlar hem de hizmet alanlar için olumlu etkileri olan bir duygusal emek stratejisi olduğu ileri sürülmektedir (Humphrey vb., 2015: 749). Bu kapsamda, çalışanların gerçekte hissettikleri duyguları, duygusal davranış kuralları ile ifade edilen duygularla uyumlu

olduğunda ortaya çıkan duygusal emeğe doğal davranış denilmektedir (Chu ve Murrmann, 2006: 1182). Ashforth ve Humphrey (1993: 93), hizmet çalışanlarının, doğal ve kendiliğinden oluşan duygularının, birçok durumda sosyal beklentilerle ve örgütün duygusal davranış kurallarıyla uygun olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Örneğin, yaralı bir çocuğu gören bir hemşirenin doğal olarak sempati ve merhamet hissedebileceği görülebilir. Ayrıca, Diefendorff ve diğerleri (2005: 340), doğal olarak hissedilen duyguların işyerinde gösterilmesinin oldukça yaygın olabileceğini ve duygusal uyumsuzluk ve tükenmişlik gibi duygusal emeğe atfedilen olumsuz etkilerle ilişkilendirilmemesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Duygu gösterimleri, gerçek duyguları ya da sahte hisleri temsil edebilir. Holman ve diğerleri (2008: 305), doğal ve sahte duygu gösterimlerinin dışavurumu hakkında dört yol belirtmişlerdir. Birincisi, duygu ve duygusal davranış kuralı uyumsuzluğu meydana gelmediğinde, duyguları düzenlemeye gerek yoktur. Bu durumda, çalışanın davranışı kendiliğinden gelişir ve duygusal olarak gerçek ve kabul edilebilirdir. İkincisi, duygu ve duygusal davranış kuralları uyumsuzluğu meydana gelir, ancak duyguları düzenlemek için hiçbir girişimde bulunulmaz. Dolayısıyla davranış, duygusal olarak gerçektir, ancak muhtemelen kabul edilemez ve uygunsuz olarak etiketlenir. Üçüncüsü, duygu ve duygusal davranış kuralları uyumsuzluğudur. Buna göre, duygusal emek derin davranış yoluyla başarılı bir şekilde düzenlenebilir ve bu da gerçek ve uygun duygu gösterimleri ile sonuçlanır. Dördüncü olarak, doğal davranış, hissedilen ve ifade edilen duygu arasında uyumsuzluk yaratmaz ve daha az kaynak ve enerji tüketir ve bilişsel olarak daha az yük oluşturur (Humphrey vd., 2015: 752). Bu açıklamaları destekler bir biçimde, içsel motivasyonun derin davranışla ve doğal davranışla güçlü ve pozitif ilişkili olduğu ifade edilmektedir (Sisley ve Smollan, 2012: 46).

3. Mesleki Bağlılık ile İlgili Kavramsal Çerçeve

Meslekler, birçok insanın çalışma hayatında anlamlı bir odaklanmayı temsil etmektedir. Günümüzde, hizmet alanların eğitim düzeyinin yükselmesiyle hizmet sunanların işlerinin uzmanlaşma dereceleri de yükselmekte, böylece kapsamlı örgütsel değişim ihtiyacı ortaya çıkmaktadır (Lee vd., 2000: 779). Toplumsal gelişmeye bağlı olarak giderek toplumsal aktörlerin vasıf düzeyi yükseldikçe, iş örgütlerindeki çalışanların konumları da eskiye göre daha fazla güçlenmektedir. Bu durum, bir taraftan iş örgütlerinde sürekli yeniden yapılanmayı zorunlu kılarken, diğer taraftan işveren-iş gören ilişkilerinin daha istikrarsız hale gelmesinin sonucunda, birçok bilgi işçisinin bağlılık duygularını daha istikrarlı bir alan olan mesleklerine kaydırmaktadır (Blau, 2009: 116). Mesleki bağlılıkla ilgili araştırmalar, çalışanların değişen kariyer hızı nedeniyle örgütlerine nazaran mesleklerine daha fazla bağlılık geliştirme olgusunun giderek önem kazandığını ortaya koymaktadır (Arora ve Rangnekar, 2015: 65). Bununla

birlikte, mesleki bağlılık, sadece bireyler için değil aynı zamanda örgütler için de etkili ve önemli konulardan biridir (Saltık vd., 2016: 47). Bu durum, mesleki bağlılığı hem bireyler ve iş örgütleri, hem de çeşitli mesleki organizasyonlar ve kuruluşlar açısından dikkate değer hale getirmektedir. Bu çerçevede, Lee ve diğerleri (2000: 799), mesleğe bağlılığın önemli olmasının dört nedenine işaret etmişlerdir: (a) meslekler, insanların yaşamlarının önemli bir bölümünü temsil etmektedir; (b) mesleki bağlılığın, hem mesleki hem de örgüt üyeliğini korumakla ilgili potansiyel gücü mevcuttur; (c) mesleki bağlılığın, çalışanların performansı ile güçlü bir potansiyel ilişkisi vardır; (d) mesleki bağlılık, çalışan bireylerin işle ilgili birden fazla bağlılığı nasıl anlamlandırdıklarına ve bütünleştirdiklerine dair önemli geri bildirim sağlar.

Literatürdeki, kariyer bağlılığı ve mesleki bağlılık terimleri, birbirlerine benzer ve tamamlayıcı anlam yapılarına sahiptirler. Bunlardan kariyer bağlılığı, bir bireyin kariyer planlamasına değer verme derecesi, anlamlı ve tatmin edici bir kariyer arayışı olarak tanımlanmaktadır (Chung, 2002: 278). Blau (1985: 277), kariyer bağlılığını, bireyin seçtiği kariyer rolünde çalışma motivasyonunun gücü olarak ele almıştır. Blau (1985: 277), ayrıca kariyer bağlılığının, bir kişinin işine ve örgütüne bağlılığından farklı olduğunu belirtmiştir. Kariyerin, bireylerin çalışma hayatı boyunca birkaç farklı işten oluşabilmesi sebebiyle kariyer bağlılığı terimi, mesleki bağlılık teriminden de farklılaşmaktadır (Irving vd., 1997: 445). Bu yüzden, mesleki ve kariyer bağlılığı biçimleri, birbiriyle ilişkilidir, ancak teorik ve pratik olarak farklı nedenlere ve sonuçlara sahip olabilmektedir (Blau, 1985: 277).

Hall (1971), mesleki bağlılığı, bireyin seçilen bir kariyerde çalışma motivasyonunun yüksekliği olarak tanımlamıştır (Arora ve Rangnekar, 2015: 65). Blau (1985), mesleki bağlılığı bireyin mesleğine ve işine karşı olumlu tavrı olarak ele almıştır. Lee ve diğerleri (2000: 800), mesleki bağlılığı bir kişi ile mesleği arasında, o mesleğe karşı duygusal tepkiye dayanan psikolojik bir bağlantı olarak tanımlamışlardır.

Literatürdeki mesleki bağlılık kavramıyla ilgili çoğu çalışmanın, Meyer ve diğerleri (1993) tarafından ileri sürülen duygusal, devamlılık ve normatif bağlılık boyutlarından oluşan kavramsallaştırma temelinde incelendiği görülmektedir.

Duygusal bağlılık, bireyin mesleğinden duyduğu gurur ve coşkun bir yansıması olarak değerlendirilmektedir (Snape ve Redman, 2003: 153). Meyer ve diğerlerine (1993: 540) göre, güçlü duygusal mesleki bağlılık “istemek” duygusu nedeniyle çalışanların meslekte kalma arzularını temsil etmektedir. Duygusal bağlılık, çalışanlara tatmin edici bir iş yapma fırsatı ile değerli beceriler geliştirme imkanı sağlayarak, mesleğe katılmanın zevkiyle onlara üstün bir deneyim kazandırmaktadır.

Normatif bağlılık, bir bireyin mesleğinde kalma yükümlülüğü anlamına gelmektedir (Blau, 2001: 283). Normatif bağlılık, bir faaliyetin yürütülmesi bağlamında normatif zorunluluğun içselleştirilmesi ve bunun gereğini yerine getirme yükümlülüğünün hissedilmesidir. Örneğin, belirli bir mesleğe katılma öyküsü olan bir ailenin üyesi olmak veya kariyer amaçlarına ulaşmak için mali destek almış olmak, normatif bağlılığın gelişmesine katkıda bulunabilir (Meyer vd., 1993: 540). Normatif bağlılık, iş ve aile çevresinin istekleri ya da gelir elde etmeye duyulan yakınlık gibi dışsal zorunlulukların haricinde, bireyin mesleğini icra etmeyi sürdürmesi konusunda hissettiği manevi bir yükümlülük duygusuyla ilgilidir (Utkan ve Kırdök, 2018: 231).

Devamlılık bağlılığı, genellikle mesleğe yapılan yatırımlardan kaynaklanan ve algılanan alternatif istihdam fırsatlarının eksikliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Irving vd., 1997: 445). Devamlılık bağlılığı, bireyin mesleği terk etmekle ilişkili maliyetleri değerlendirmesiyle ilgilidir (Blau, 2001: 283). Bir birey, mesleğini değiştirecek olursa, mevcut mesleğini elde etmeye ilişkin önceki bütün yapmış olduğu bireysel yatırımlardan vazgeçmiş olacaktır. Bu tür bireysel yatırımlara örnek olarak, bir mesleğe özgü becerilerin kazanılması ile bu mesleğe mensup olmaktan elde edilmiş statü için harcanan zaman ve çaba gösterilebilir (Meyer vd., 1993: 540).

Duygusal bağlılık, bireyin mesleğine duygusal bağlılığını ifade etmektedir (kalmak istiyorum); normatif bağlılık, bireyin mesleğinde kalma yükümlülüğüdür (kalmalıyım); devamlılık bağlılığı, bireyin mesleğini terk etmekle ilişkili maliyetleri değerlendirmesine (kalmak zorundayım) işaret etmektedir (Blau, 2009: 117). Bireyin mesleğe olan içsel bağlılığından kaynaklanan duygusal bağlılığın, normatif ve devamlılık bağlılığından daha güçlü bir bağlılık içerdiği ileri sürülmektedir. Yalnızca yükümlülükler dayalı bağlılık, ancak bu yükümlülükler yerine getirilene kadar devam edebilir. Ayrıca, yalnızca maliyetlerden kaçınma aracını telafi edici fırsatlar bulunduğu meslek bırakılabilir. Bu yüzden, hem normatif hem de devamlılık bağlılığının, duygusal bağlılıktan daha geçici ve zayıf olması muhtemeldir (Snape ve Redman, 2003: 153).

4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın yöntemi kısmında, araştırmanın amacı, araştırmanın hipotezleri, araştırmanın evreni ve örnekleme, veri toplama araçları, gerçekleştirilen analizler ve elde edilen bulgulara ait açıklamalar yer almaktadır.

4.1. Araştırmanın Amacı

Avukatlık mesleği, duygusal emek davranışlarının yoğun olarak sergilenme potansiyeline sahip olan mesleklerden birisidir. Avukatlık, sahip olunan hukuki bilgi dışında, birebir insan ilişkilerine ihtiyaç duyulan, yeni bilgi süreçlerine vakıf olmayı gerektiren ve psikolojik yanı kuvvetli olan bir meslektir.

Müvekkille sürekli iletişim halinde olmak durumunda olan avukatlık mesleği, avukatın kendi duygularını kontrol etmesini ve hizmet alanlara uygun duygu durumu gösteriminde bulunmayı gerektirmektedir.

Bu çalışmada ele alınan iki temel değişken olarak duygusal emek ve mesleki bağlılık kavramları hakkında, farklı zamanlarda birçok meslek grubu üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında, avukatlar üzerine yapılan sınırlı sayıda çalışma olduğu dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın amacı, günümüz çağdaş toplumdaki hizmet sektörünün önemli bir meslek grubu olarak avukatlık mesleğinin, önemli karakteristiklerinden biri olan duygusal emeğin, mesleki bağlılık üzerindeki etkisini incelemektir. Bu kapsamda, araştırma bulguları üzerinden elde edilen çıkarımlar ve değerlendirmeler aracılığıyla ulusal literatüre ve uygulamaya katkı sağlanması ümit edilmektedir.

4.2. Araştırmanın Hipotezleri

Ulusal ve uluslararası literatürde duygusal emek ve mesleki bağlılık arasındaki ilişkileri doğrudan inceleme konusu yapan az sayıda çalışma olduğu görülmüştür. Bu çalışmalardan birinde Giderler ve diğerleri (2016: 194), akademisyenler üzerinde yaptıkları araştırmalarında; duygusal emeğin yüzey davranış boyutunun, mesleki bağlılığın duygusal bağlılık boyutu ile negatif ilişkili, normatif ve devamlılık bağlılığı boyutları ile de pozitif ilişkili olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Bu çalışmada ayrıca, derin davranış ile normatif bağlılık arasında pozitif bir ilişki, doğal davranış ile duygusal bağlılık arasında ise yine pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Bununla beraber, bağlılık literatürü incelendiğinde örgütsel bağlılık ile mesleki bağlılığın farklı yapılar olmakla birlikte, birbiriyle ilişkili olduğunu gösteren araştırmalar (Chang vd., 2007: 360, Nägele ve Neuenschwander, 2014: 387, Yousaf vd., 2015: 478) mevcuttur. Güney Kore'deki kamu çalışanları üzerinde yapılan bir araştırmada ise Lee (2018: 1197) yüzeysel davranış ile örgütsel bağlılığın hiçbir boyutu arasında anlamlı bir ilişki olmadığını, bununla birlikte derin davranış ile örgütsel bağlılığın tüm boyutları arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğunu saptamıştır. Mahoney ve diğerleri (2011: 419) ABD'deki akademisyenler üzerinde yaptıkları çalışmalarında, işyerinde olumlu ve gerçek duygularını ifade eden akademisyenlerin, örgütlerine duygusal bağlılıklarının yüksek olduğunu, fakat olumsuz ve gerçek duygularını ifade eden akademisyenlerin ise daha az duygusal bağlılık yaşama eğiliminde olduklarını tespit etmişlerdir.

Bu araştırmadaki iki değişken, çalışanların duygusal emek sarf etme tarzları ve çalışanların mesleklerine olan bağlılıkları, tutum kavramı çerçevesinde ele alınabilir. Tutum temelde, birbiriyle ilişkili üç bileşenden oluşan bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Bunlar, tutum nesnesiyle ilgili hisleri içeren duygusal bileşen, bu nesneyle ilgili inancı içeren bilişsel bileşen ve davranışsal niyet bileşenleridir (Fazio, 1986: 204). Tutumlar en azından ilgili eylem ve eylemin yönlendirdiği hedef açısından davranış ölçüsüne karşılık geliyorsa, davranışlarla

güçlü ilişkiler göstermesi gerekir (Ajzen ve Timko, 1986: 260). İnsan zihninin, tutumlarla ilgili "tutarlılığı", tutumların duygu, düşünce ve davranış bileşenlerinin, birbirleriyle aynı istikamette pozitif bir ilişki içinde olması gerektiğine işaret etmektedir. İçsel ya da dışsal etkenlerle bu tutarlılık ilkesinin bozulması ise insan zihninin "tutarsızlığına" yol açmaktadır ki, bu durum "zihinsel tutarsızlık" (cognitive dissonance) (Festinger, 1962) olarak güçlü bir gerilim kaynağı olmaktadır. Bu çalışmanın anahtar kavramlarından duygusal emek, üç temel alt boyuttan; diğer bir kavram mesleki bağlılık da üç temel alt boyuttan meydana gelen sosyal ve psikolojik tutumlardan oluşan yapılar olarak dikkat çekmektedir. Her tutumun kendi içindeki bileşenlerin tutarlılığı açısından "duygusal emek" ve "mesleki bağlılık" tutumlarının kendi içindeki alt boyutları arasındaki ilişkinin aynı yönde olması beklenmektedir. Bu sebeple de duygusal emek alt boyutları ile mesleki bağlılık alt boyutları arasındaki tüm etkilerin pozitif ve anlamlı olacağı varsayımı doğrultusunda araştırma hipotezleri oluşturulmuştur. Ayrıca genel olarak literatür incelendiğinde, odağına duygusal emek ile mesleki bağlılığı alan çok sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmüş ve bu az sayıda çalışmanın bulgularının ise henüz bir netlik kazanmadığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, bağımsız değişken olarak duygusal emek, bağımlı değişken olarak da mesleki bağlılık ele alınmış ve araştırma hipotezleri buna göre oluşturulmuştur.

H_{1a} : Yüzeysel davranış, duygusal bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1b} : Yüzeysel davranış, devamlılık bağlılığı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1c} : Yüzeysel davranış, normatif bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2a} : Derin davranış, duygusal bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2b} : Derin davranış, devamlılık bağlılığı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2c} : Derin davranış, normatif bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{3a} : Doğal davranış, duygusal bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{3b} : Doğal davranış, devamlılık bağlılığı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{3c} : Doğal davranış, normatif bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

4.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma, Muğla ili ve ilçelerinde Muğla Barosuna kayıtlı avukatlara yönelik olarak Muğla il sınırlarında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini,

Muğla’da faaliyet gösteren avukatlar oluşturmaktadır. Araştırma verileri, Muğla Barosuna kayıtlı özel ve kamu avukatlarından kolayda örnekleme ve kartopu örnekleme yöntemleri ile elde edilmiştir. Çalışmanın örneklemini 270 avukat oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleminin özellikleri Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Örneklemin Demografik Özellikleri

Değişkenler	Gruplar	Sıklık	Yüzde
Yaş	22-27	90	33,3
	28-33	76	28,2
	34-39	45	16,6
	40 ve Üstü	59	21,9
Cinsiyet	Kadın	111	42,2
	Erkek	159	58,8
Medeni Durum	Bekar	124	45,9
	Evli	144	53,3
	Diğer	2	0,8
Eğitim Düzeyi	Lisans	208	77
	Yüksek Lisans	60	22,8
	Doktora	2	0,8
Meslekte Çalışma Süresi	1-3 Yıl	111	41,1
	4-6 Yıl	49	18,1
	7-9 Yıl	23	8,5
	10 Yıl ve Üstü	87	32,3
Faaliyet Alanı	Kamu Hukuku	39	14,4
	Özel Hukuk	231	85,6
Yıllık Ortalama Dava Sayısı	0-25	89	32,9
	26-50	89	32,9
	51-99	48	18,8
	100 ve Üstü	44	16,4
Ortalama Aylık Gelir	1600-3000	73	27,1
	3001-5000	95	35,2
	5001-8000	59	21,8
	8001 ve Üstü	43	15,9
CMK Nöbetinden Gelen Aylık Ortalama Dosya Sayısı	Almıyorum	141	52,2
	1-3	103	38,1
	4 ve üstü	26	9,7

Tablo 1’de görüldüğü üzere örneklemin %33,3’ü 23-27 yaş arası, %28,2’si 28-33 yaş arası, %16,6’sı 34-39 yaş arası, geriye kalan 21,9’u 40 yaş ve üstüdür. Anket uygulanan grubun ortalama yaşı yaklaşık 33’tür. Anketi cevaplayan avukatların %58,8’i erkek, %42,2’si ise kadındır. Anketi cevaplayan avukatların %45,9 bekar iken, %53,3’ü evlidir. Ankete katılanlardan %0,8’lik kısmı ise medeni durumlarını belirtmemişler ve diğer olarak işaretlemişlerdir. Örneklemini oluşturan avukatların %77’si lisans mezunu, %22,8’i yüksek lisans mezunu,

%0,8'i ise doktora mezundur. Katılımcıların %41,1'i 1-3 yıl, %18,1'i 4-6 yıl, %8,5'i 7-9 yıl, %32,3'ü 10 yıl ve üstü meslekte çalışmaktadır. Çalışmaya katılan avukatların %14,4 kamu hukuku alanında, %85,6'sı özel hukuk alanında faaliyet göstermektedir. Katılımcıların %32,9'u yılda 0-25 arası davaya bakmakta, %32,9'u 26-50 arası davaya bakmakta, %18,8'i 51-99 arası davaya bakmakta, %16,4 ü ise 100 ve üstü davaya bakmaktadır. Örnekleme oluşturan katılımcıların %27,'i 1600-3000 arası, %35,2'si 3001-5000 arası, %21,8'i 5001-8000 arası, %15,9'u ise 8001 ve üstü ortalama aylık gelir elde etmektedir. Bunların dışında, araştırmaya katılan avukatların bir günde grüştikleri ortalama müvekkil sayısı yaklaşık 4 iken, müvekkillerine ayırdıkları ortalama görüşme süresinin ise yaklaşık 43 dakika olduğu tespit edilmiştir. Son olarak katılımcıların %52,2'si Ceza Muhakemesi Kanunundan (CMK) kaynaklanan nöbetlerden dosya almamakta, %38,1'i ayda 1-3 arası, %9,7si ise 4 ve daha fazla sayıda dosya almaktadır.

4.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada, veri toplama araçları  bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, duygusal emek lği, ikinci bölümde mesleki bağlılık lği, nc bölümde ise demografik özelliklerle ilgili anket soruları bulunmaktadır. Katılımcıların duygusal emek algılarının ölçülmesinde, Diefendorff ve diğerleri (2005) tarafından geliştirilen ve Basım ve Begenirbaş (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Duygusal Emek lği" kullanılmıştır. Ölçek, avukatlar özelinde yeniden uyarlanmıştır. Ölçekte yüzeysel davranış ile ilgili 6 ifade, derin davranış ile ilgili 4 ifade, doğal davranışlar ile ilgili 3 ifade olmak üzere toplamda 13 ifade 3 farklı boyut bulunmaktadır. Katılımcıların ölçekte yer alan ifadelere hangi oranda katıldıklarını belirlemek için beşli Likert lği kullanılmıştır (1=Hi Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum). Duygusal Emek lğine ilişkin olarak yapılan analizde Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0.855 ve Bartlett Testi değeri ise 832,1043 ($p < 0.01$) olarak bulunmuştur. Bu durum, örnek kütleye faktör analizi yapmanın uygun olduğunu göstermektedir. Stata programı kullanılarak yapılan doğrulamalı faktör analizi, duygusal emegın üç alt boyuttan oluştuğunu göstermiştir. Duygusal Emek lğine ait uyum indeks değerleri kabul edilebilir sınırlar içerisinde ($\chi^2/sd=2,50$; CFI=0,96; TLI=0,951; RMSEA=0,075). Faktör analizi neticesinde faktör yüklerinin 0.603 ve 0.950 arasında olduğu grlmştir. Bu çalışmada, duygusal emek ve alt boyutları olan yüzeysel davranış, derin davranış ve doğal davranışa ait Cronbach alfa değerleri sırasıyla 0.88, 0.94, 0,87 ve 0,89 olarak bulunmuştur.

İkinci bölümde, katılımcıların mesleki bağlılık düzeylerini belirlemek için Meyer ve diğerleri (1993) tarafından geliştirilen ve Türkçe güvenilirlik ve geçerlilik alışması Tak ve iftioğlu (2009) tarafından yapılan üç boyutlu Mesleki Bağlılık lği kullanılmıştır. Ölçek toplamda 18 ifadeden

oluşmaktadır. Mesleki Bağlılık Ölçeği içinde yer alan ifadelere katılma düzeyini belirlemek için beşli Likert ölçeği kullanılmıştır (1=Hiç Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum). Mesleki Bağlılık Ölçeği için yapılan analizde Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0.830 ve Bartlett Testi değeri ise 933,087 ($p < 0.01$) olarak bulunmuştur. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi neticesinde mesleki bağlılığın üç alt boyuttan oluştuğu doğrulanmıştır. Analizde duygusal bağlılık alt boyutundaki iki ifade analizden çıkartılmıştır. Mesleki Bağlılık Ölçeğine ilişkin uyum indeks değerleri kabul edilebilir sınırlar dahilindedir ($\chi^2/sd=2,66$; CFI=0,92; TLI=0,89; RMSEA=0,079). Mesleki Bağlılık Ölçeğine ait faktör yüklerinin 0.500 ve 0.850 arasında olduğu görülmüştür. Bu çalışmada, Mesleki Bağlılık Ölçeğinin ve alt boyutları olan duygusal bağlılık, devamlılık bağlılığı ve normatif bağlılığa ait Cronbach alfa değerleri sırasıyla 0.83, 0.75, 0.80 ve 0.79'dur.

Üçüncü bölümde ise, katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır.

4. 5. Analiz ve Bulgular

Bu kısımda, araştırmaya katılan avukatlardan elde edilen verilere korelasyon ve regresyon analizleri uygulanarak, araştırma hipotezleri test edilmiş ve ortaya çıkan bulgular yorumlanmıştır.

4.5.1. Korelasyon Analizi

Katılımcıların duygusal emek davranışları ile mesleki bağlılıkları arasındaki ilişkilerin tespit edilmesine yönelik yapılan korelasyon analizine ait sonuçlar Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2: Değişkenlere İlişkin Korelasyon Değerleri

	1	2	3	4	5	6
1. Yüzeysel Davranış	1					
2. Derin Davranış	0.446***	1				
3. Doğal Davranış	-0.658***	-0.135**	1			
4. Duygusal Bağlılık	0.289***	0.319*	-0.272*	1		
5. Devamlılık Bağlılığı	0.212***	0.065	-0.062	-0.210***	1	
6. Normatif Bağlılık	0.199***	0.172***	-0.034	-0.122**	0.643***	1
Ortalama	2,61	2,56	3,65	2,53	3,24	2,78
Standart Sapma	0,060	0,059	0,056	0,034	0,050	0,043

N=270, *** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

Tablo 2'den anlaşılacağı üzere, katılımcıların duygusal emek boyutları olan yüzeysel davranış ortalaması 2,61 ($ss=0,06$), derin davranış ortalaması 2,56 ($ss=0,05$) ve doğal davranış ortalaması 3,65 ($ss=0,05$) ve mesleki bağlılık

boyutları olan duygusal bağlılık ortalaması 2,53 (ss=0,03), devamlılık bağlılığı ortalaması 3,24 (ss=0,05) ve normatif bağlılık ortalaması 2,78'dir (ss=0,04).

Tablo 2'de görüleceği üzere, duygusal emegın yzeyssel davranış boyutu ile mesleki bağlılığın duygusal bağlılık ($r=0,28$; $p<0,01$), devamlılık bağlılığı ($r=0,21$; $p<0,01$) ve normatif bağlılık ($r=0,19$; $p<0,01$) boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır. Duygusal emegın derin davranış boyutu ile mesleki bağlılığın normatif bağlılık boyutu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki ($r=0,17$; $p<0,01$) tespit edilmiştir. Ayrıca, derin davranış boyutu ile mesleki bağlılığın duygusal bağlılık boyutları arasında 0,10 hata düzeyinde pozitif ve anlamlı bir ilişki ($r=0,31$; $p<0,1$) olduğu söylenebilir. Duygusal emegın, doğal davranış boyutu ile mesleki bağlılığın duygusal bağlılık boyutu arasında 0,10 hata düzeyinde negatif ve anlamlı bir ilişki vardır ($r=-0,27$; $p<0,1$).

4.5.2. Regresyon Analizi

Katılımcıların sarf ettikleri duygusal emek düzeylerinin, onların mesleki bağlılıkları üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Duygusal emek boyutları, demografik değişkenler kontrol edilerek, mesleki bağlılığın duygusal bağlılık alt boyutu üzerindeki etkisini belirleyebilmek için yapılan regresyon analizinin sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır. Buradaki ilk modelde açıklanan varyansın 0,26 olduğu ve ayrıca bu modelin istatistiki olarak anlamlı ($F=7,43$; $P<0,05$) olduğu anlaşılmaktadır. Bu analize göre, H_{2a} hipotezi desteklenirken ($P<0,05$), H_{1a} ve H_{3a} hipotezleri desteklenmemiştir. Buna göre, H_{1a} hipotezinde belirtildiği gibi yzeyssel davranışın duygusal bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi söz konusu değildir ($p>0,05$). Bundan farklı olarak H_{3a} hipotezi için yapılan testlerde p değerinin 0,05'den kk olmasına rağmen, doğal davranışın duygusal bağlılık üzerindeki etkisi, istatistiki olarak anlamlı olmakla birlikte negatif işaretili yani ters yönlüdür. Buna göre, varsayılanın aksine katılımcıların doğal davranışları arttıka, mesleklerine olan duygusal bağlılıklarının azaldığı söylenebilir.

Tablo 3: *Duygusal Emek Alt Boyutlarının Duygusal Bağlılığı Yordama Düzeyine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları*

Bağımlı Değişken: Duygusal Bağlılık				
Bağımsız Değişken	Katsayı	Standart Sapma	t değeri	p değeri
Sabit Terim	-0.362	0.365	-0.990	0.322
Yzeyssel Davranış	-0.035	0.086	-0.410	0.682
Derin Davranış	0.227	0.061	3.730	0.000
Doğal davranış	-0.184	0.073	-2.520	0.012
Yaş	0.011	0.008	1.410	0.158
Cinsiyet	0.053	0.094	0.560	0.574
Eğitim Düzeyi	0.313	0.103	3.040	0.003
Medeni Durum	0.165	0.092	1.800	0.073

Tablo 3 Devamı: *Duygusal Emek Alt Boyutlarının Duygusal Bağlılığı Yordama Düzeyine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları*

Çocuk Sayısı	-0.191	0.082	-2.330	0.021
Meslekte Çalışma Süresi	-0.021	0.065	-0.320	0.748
Günde Görüşülen Ortalama Müvekkil Sayısı	0.013	0.024	0.560	0.573
Müvekkillerle Ortalama Görüşme Süresi	-0.001	0.002	-0.510	0.610
Faaliyet Alanı	0.018	0.106	0.170	0.862
Yıllık Ortalama Dava Sayısı	-0.004	0.050	-0.070	0.944
Aylık Ortalama Gelir	-0.187	0.062	-2.990	0.003
Aylık Ortalama CMK Sayısı	0.016	0.069	0.230	0.819
R ²	0.2653			
F Değeri ve Anlamlılık Düzeyi	7.43			0.000

Duygusal emek boyutları, demografik değişkenler kontrol edilerek, mesleki bağlılığın devamlılık bağlılığı boyutu üzerindeki etkisini belirleyebilmek için regresyon analizi yapılmış ve ikinci model oluşturulmuştur. Buradaki ikinci modelde açıklanan varyansın 0,22 olduğu ve ayrıca modelin istatistiki olarak anlamlı olduğu ($F=6,54$; $p<0,05$) görülmektedir (Tablo 4). Buna göre H_{1b} hipotezi desteklenirken ($p<0,05$), H_{2b} ve H_{3b} hipotezleri desteklenmemiştir ($p>0,05$). Bununla birlikte H_{3b} hipotezinin 0,10 hata düzeyinde desteklendiği görülmüştür ($p<0,10$). Buna göre 0,10 hata düzeyi dikkate alındığında, doğal davranışın mesleki devamlılık bağlılığı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu söylenebilir.

Tablo 4: *Duygusal Emek Alt Boyutlarının Devamlılık Bağlılığını Yordama Düzeyine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları*

Bağımlı Değişken: Devamlılık Bağlılığı				
Bağımsız Değişken	Katsayı	Standart Sapma	t değeri	p değeri
Sabit Terim	0.200	0.437	0.460	0.647
Yüzeysel Davranış	0.530	0.107	4.960	0.000
Derin Davranış	-0.057	0.068	-0.840	0.403
Doğal davranış	0.194	0.115	1.690	0.093
Yaş	-0.010	0.011	-0.850	0.393
Cinsiyet	0.189	0.104	1.810	0.072
Eğitim Düzeyi	-0.399	0.118	-3.390	0.001
Medeni Durum	-0.116	0.115	-1.010	0.314
Çocuk Sayısı	0.098	0.092	1.060	0.290
Meslekte Çalışma Süresi	0.076	2.280	0.023	0.024
Günde Görüşülen Ortalama Müvekkil Sayısı	-0.056	0.018	-3.130	0.002

Tablo 4 Devamı: Duygusal Emek Alt Boyutlarının Devamlılık Bağlılığını Yordama Düzeyine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Müvekillerle Ortalama Görüşme Süresi	0.000	0.002	-0.100	0.918
Faaliyet Alanı	0.038	0.119	0.320	0.753
Yıllık Ortalama Dava Sayısı	0.061	0.066	0.940	0.350
Aylık Ortalama Gelir	0.085	0.061	1.400	0.163
Aylık Ortalama CMK Sayısı	-0.130	0.076	-1.720	0.087
R ²	0.2217			
F Değeri ve Anlamlılık Düzeyi	6.540			0.000

Duygusal emek boyutları, demografik değişkenler kontrol edilerek, mesleki bağlılığın normatif bağlılık boyutu üzerindeki etkisini belirleyebilmek için regresyon analizi yapılmış, üçüncü ve son model oluşturulmuştur. Buradaki üçüncü modelde açıklanan varyansın 0,19 olduğu ve ayrıca modelin istatistiki olarak anlamlı olduğu (F=4,57; p<0,05) görülmektedir (Tablo 5). Buna göre H_{1c} hipotezinin desteklendiği (p<0,05) ve H_{2c} ile H_{3c} hipotezlerinin desteklenmediği görülmektedir (p>0,05). Bununla birlikte H_{2c} hipotezinin 0,10 hata düzeyinde desteklendiği anlaşılmaktadır (p<0,10).

Tablo 5: Duygusal Emek Alt Boyutlarının ve Diğer Demografik Değişkenlerin Normatif Bağlılığı Yordama Düzeyine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Normatif Bağlılık	Bağımsız Değişken	Katsayı	Standart Sapma	t değeri	p değeri
	Sabit Terim	-0.457	0.326	-1.400	0.163
	Yüzeysel Davranış	0.319	0.089	3.600	0.000
	Derin Davranış	0.085	0.051	1.670	0.097
	Doğal davranış	0.133	0.085	1.560	0.121
	Yaş	-0.005	0.009	-0.610	0.541
	Cinsiyet	0.146	0.083	1.770	0.077
	Eğitim Düzeyi	-0.160	0.091	-1.750	0.082
	Medeni Durum	-0.202	0.084	-2.410	0.017
	Çocuk Sayısı	0.169	0.081	2.070	0.039
	Meslekte Çalışma Süresi	0.086	0.054	1.580	0.116
	Günde Görüşülen Ortalama Müvekkil Sayısı	-0.020	0.013	-1.550	0.122
	Müvekillerle Ortalama Görüşme Süresi	0.000	0.001	-0.260	0.797
	Faaliyet Alanı	0.287	0.086	3.330	0.001
	Yıllık Ortalama Dava Sayısı	0.094	0.052	1.800	0.072
	Aylık Ortalama Gelir	-0.025	0.044	-0.570	0.567
	Aylık Ortalama CMK Sayısı	-0.074	0.058	-1.280	0.200
	R ²	0.1905			
	F Değeri ve Anlamlılık Düzeyi	4.57			0.000

Avukatların sarf ettikleri duygusal emek düzeylerinin onların mesleki bağlılığı üzerinde etkili olup olmadığını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmanın hipotezlerinin değerlendirilmesi Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6: *Hipotezlere İlişkin Değerlendirmeler*

Araştırma Hipotezleri	Değerlendirme
H_{1a} : Yüzeysel davranış, duygusal bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.	Desteklenmedi
H_{1b} : Yüzeysel davranış, devamlılık bağlılığı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.	Desteklendi
H_{1c} : Yüzeysel davranış, normatif bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.	Desteklendi
H_{2a} : Derin davranış, duygusal bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.	Desteklendi
H_{2b} : Derin davranış, devamlılık bağlılığı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.	Desteklenmedi
H_{2c} : Derin davranış, normatif bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.	Desteklenmedi
H_{3a} : Doğal davranış, duygusal bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.	Desteklenmedi
H_{3b} : Doğal davranış, devamlılık bağlılığı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.	Desteklenmedi
H_{3c} : Doğal davranış, normatif bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.	Desteklenmedi

Sonuç ve Tartışma

Yapılan literatür incelemesinde, duygusal emeğin çeşitli yönetsel ve örgütsel davranışlar üzerindeki etkileriyle ilgili araştırmaların bulgularına bakıldığında zaman, duygusal emeğin mesleki bağlılıktan ziyade, örgütsel bağlılık üzerindeki etkileriyle ilgili daha fazla araştırma yapılmış olduğu görülmektedir. Oysaki, vasıf düzeyi yüksek insan kaynağı ile bilgi işçilerinin tutum ve davranışlarını daha iyi anlamak için mesleki bağlılık konusunda, daha derin bir bilgiye ihtiyaç olduğu görüşü giderek daha fazla kabul görmeye başlamıştır (Snape ve Redman, 2003: 152).

Günümüz çalışma şartlarında, yüksek teknolojiye bağlı olarak insan kaynağının vasıf düzeyinin yükseliyor olması ve bireyselleşme temelli özgüven duygusunun artma eğilimi sonucunda, nitelikli meslek mensuplarının geleneksel bağlılığı temsil eden belirli bir ülkeye ya da örgütlere bağlılık anlayışları giderek zayıflamaktadır. Buna karşılık, icra ettikleri iş ve mesleki faaliyetler itibariyle eskiye göre daha fazla bilgi süreçlerine ihtiyaç duyulduğu, insan ilişkilerinin daha yoğun ve karmaşık olduğu meslek mensuplarında ise bizzat kendi bireysel varlıkları ile mesleğin kendisi arasında duyulan özdeşlik duygusu daha da güçlenmektedir. Hizmet sektöründe, mesleğin başarılı bir şekilde icra

edilmesinde, diğer değişkenlerle birlikte bire bir insan ilişkilerinin niteliğinin son derece belirleyici olması, “mesleki bağlılık” olgusunun önemini oldukça artırmaktadır.

Literatürde, duygusal emek ve mesleki bağlılıkla ilgili yapılan az sayıdaki çalışmalardan birinde Naktiyok ve Ağırman (2016: 803), hemşirelerin, işlerini yaparken olumsuz duygularını göstermeme gerekliliğinin, onların tükenmişlik düzeylerini artırdığı; fakat mesleki bağlılık değişkeninin, bu olumsuz etkiyi azalttığı bulgusuna ulaşmışlardır. Blau ve diğerleri (2010: 202) duygusal emeğin, yüzeysel ve derin davranış boyutlarına farklı bir yaklaşım olarak geliştirdikleri ölçek çalışmasında, yüzeysel davranışa ait her iki boyutun da duygusal mesleki bağlılıkla negatif ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Duygusal emeğin derin davranış boyutunun, mesleki bağlılığın sadece duygusal bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bulguya benzer şekilde yine Blau ve diğerleri (2010: 202) üç boyutta ele aldıkları derin davranışın ise duygusal mesleki bağlılıkla pozitif ilişkili olduğunu raporlamışlardır. Humphrey ve diğerleri (201: 749) derin davranışın, çalışanların iş tatmini, örgütsel bağlılık, iş performansı ve müşteri memnuniyeti ile pozitif ilişkili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Gabriel ve diğerleri (2015: 865) birçok meta-analiz çalışmasında, yüzeysel davranışın gerçekte hissedilen duygularla çelişkili olan hisleri sergilemeyi sürdürmekten dolayı kaynakları tüketmesi nedeniyle zararlı olduğu yönünde bulgulara ulaşıldığını belirtmişlerdir. Konuya ilişkin ampirik bulguların, karma bir görünüm sergilediği görülmektedir. Bu durum, yabancı ve ulusal bağlamda yapılan çalışmalarda, duygusal emek ile örgütsel ve mesleki bağlılık konusunda birbirinden farklı bulguların söz konusu olduğunu göstermektedir. Bu konularda yapılan araştırma bulgularında, iki değişken arasında kimi zaman anlamlı ama “pozitif” yönlü, kimi zaman anlamlı ama “negatif” yönlü etkinin tespiti, “duygusal emek” ile “mesleki bağlılık” arasındaki etkileşimin, başka “çevresel sistem değişkenleri” tarafından şekillendirildiği izlenimini düşündürmektedir.

Bu çalışmada, avukatların duygusal emek düzeylerinin onların mesleklerine olan bağlılıklarını ne yönde etkilediğine ilişkin yapılan analizde, duygusal emeğin yüzeysel davranış boyutunun, mesleki bağlılığın, hem devamlılık hem de normatif bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin; derin davranışın duygusal bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu bulunmuştur. Fakat, yüzeysel davranışın, mesleki bağlılığın duygusal bağlılık boyutu üzerinde anlamlı etkisi olmadığı görülmüştür. Çalışmada, duygusal emeğin doğal davranış boyutunun, mesleki bağlılığın sadece duygusal bağlılık boyutu üzerinde anlamlı ama varsayılanın aksine negatif yönlü etkisi olduğu bulunmuştur. Başka bir anlatımla, avukatların müvekkillerine karşı doğal davranış göstermeleri, onların mesleklerini severek icra etmelerini ifade eden duygusal bağlılık düzeylerini azaltmaktadır ve bu bulgu oldukça dikkat çekicidir. Çünkü, duygusal emeğin, derin davranış ve doğal davranış boyutlarının, yüzeysel

davranışa göre, çalışanların mesleklerine olan duygusal bağlılıklarını kuvvetlendirmesi beklenir.

Bu çalışmanın konusu olan duygusal emeğin, mesleki bağlılık üzerindeki etkisine ilişkin bulgularda, ortaya konan kavramsal çerçeveye uygun olarak oluşturulmuş olan hipotezlerin çoğunun, araştırma bulgularınca desteklenmemiş olması son derece dikkat çekici bir ampirik sonuç olarak yorumlanabilir. Toplam dokuz hipotezden, sadece H_{1b}, H_{1c} ile H_{2a} hipotezleri analizlerin sonuçları itibarıyla desteklenirken, diğerleri desteklenmemiştir. Böyle bir “teori - pratik” çelişkisi, yalnızca bu araştırmanın bulgularıyla sınırlı olmayıp, son yıllarda yönetsel ve örgütsel davranış alanında yapılan birçok araştırmada da benzer bir duruma rastlanmaktadır. Araştırmaya katılan avukatların mesleklerini icra etme sürecinde sarf ettikleri “duygusal emek”, çalışmanın teorik kapsamından elde edilen varsayımların öngörülerine göre oldukça düşük kalmaktadır. Katılımcıların “duygusal emek” ortalamaları, yüzeysel davranış boyutu için 2.61, derin davranış boyutu için 2.56 ve doğal davranış boyutu için ise 3.65’dir. Bu bulgulara göre, avukatların mesleklerinin icrası bağlamında, işlerinde duygusal emek sarf etme düzeyinin düşük olduğu söylenebilir. Çünkü, araştırmaya katılan avukatların üç boyut üzerinden “duygusal emek” düzeyleri, en çok beş kademeli Likert anket ölçeğinde 3 rakamıyla temsil edilen “kararsızım” seçeneğine uygun düşmektedir. Aynı şekilde, avukatların, bir anlamda mesleki kimlik ve bilinçlerini yansıtan “mesleki bağlılık” derecelerinin de nispeten düşük olduğu görülmektedir. “Mesleki bağlılık” itibarıyla duygusal bağlılık boyutu ortalaması 2.53, devamlılık bağlılığı ortalaması 3.24 ve normatif bağlılık ortalaması ise 2.78 şeklindedir.

Sınırlı sayıda da olsa, duygusal emek ve mesleki bağlılıkla ilgili mevcut yabancı ve ulusal literatürdeki çalışmalardan anlaşıldığı üzere, “duygusal emeğin, mesleki bağlılık üzerindeki etkileri” hakkındaki çalışmaların ampirik sonuçları, konuyla ilgili teorik içerikle tam olarak örtüşmemektedir. Aslında, bütün sosyal olay ve olgularla ilgili teorik bilgi setiyle yüzde yüz uyuma beklenemez. Mutlaka, teorik bilgi önceli ile ampirik bulgular arasında, zaman aralığı, kültürel farklılık, kültür değişimleri ile bireysel ve kurumsal davranış farklılıkları gibi etkenlere bağlı olarak, belirli ölçülerde sapmaların ve farklılıkların olması kaçınılmazdır. Fakat, postmodern zamanlarda, bütün kültür sistemlerinin alt sistemlerinde meydana gelen sistematik bütünlüğün zayıflaması ile olması gerekenler ve mevcutta olanlar arasındaki çelişkilerin giderek artması şeklindeki hızlı değişim dalgaları, hemen her konuda teorik içeriklerle onların pratik uygulamaları arasındaki çelişkiyi ve sapmayı giderek artırmaktadır. Bu çerçevede, günümüzde her tür hizmetin kalite düzeyinin şekillenmesinde, nitelikli insan ilişkilerinin varlığının ve kurumsallaşmış bir hizmet alt yapısının son derece belirleyici bir rol oynadığı kültürel iklim ve ortamlarda, söz edilen “teori” ve “pratik” çelişkisi nispeten sınırlı kalmaktadır. Buna karşılık, rasyonel düşünce ve bilimsel zihniyet temelli bir düzen ve işleyişe ulaşamamış olan

toplumlarda, bir taraftan kamusal hizmet alanlarındaki örgütsel alt yapının kurumsallaşma yetersizliği, diğer taraftan yüksek kültürü temsil edecek nitelikte mesleki bilinlenmedeki kararsızlık gibi çevresel faktörlerin eldirici etkileri altında, hizmetlerin yürütülmesi sırasında ortaya çıkan “pratik”, çoğu zaman “olması gereken norm ve standartların” çok gerisinde kalmaktadır.

Bu çalışmanın da araştırma alanı olan yargılama sistemi kapsamındaki etkinliklerin yürütülmesinde, avukatlık hizmetlerinin görülmesinin, çok merkezi bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Ancak, avukatlık hizmetlerinin görülmesinde etkili ve verimli sonuçlar almak, hem avukatların bilgi işçiliği niteliğine sahip olmalarına ve performanslarına hem de ülkedeki yargılama sisteminin işleyişine bağlıdır. Ayrıca, hizmet talep edenlerin bilinç ve vasıf dzeyelerinin yüksek olması da, yargılama sisteminin diğer paydaşlarında da benzer şekilde bir kalite artışı sağlayacağı, özellikle bu sürece katılan (avukatlar, hakim ve savcılar gibi) meslek üyelerinin mesleki doyumunu ve bağlılığını yükselteceği, adalet hizmetlerinin etkinlik derecelerinde ilerleme ve gelişmelere yol açacağı öngörülmektedir. Bu çalışmada öngörüldüğü şekilde “doğal davranışların, duygusal bağlılık, devamlılık bağlılığı ve normatif bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olmasıyla” ilgili H_{3a}, H_{3b} ve H_{3c} hipotezlerinin desteklenmemiş olması bile, avukatların kendi meslekleri kapsamında yapmış oldukları işten duymaları beklenen iş doyumunu konusunda da çok ciddi bir hayal kırıklığı ve iş memnuniyetsizliklerinin olduğu izlenimini vermektedir. Tek başına bu çalışmanın sonuçlarına bakılarak tam olarak böyle bir yargıya varmak mümkün olmasa da bu bulgulardan yola çıkarak farklı nitel ve nicel araştırmaların yapılması önemli katkılar sağlayabilir. Ayrıca, bu çalışmanın sonuçları değerlendirildiğinde, sonraki çalışmalarda duygusal emek davranışı ve alt boyutları ile mesleki bağlılık ve alt boyutları arasındaki ilişkinin farklı meslek grupları üzerinde incelenmesinde, bu mesleki faaliyetlerin yürütüldüğü kültürel ortam ve şartların da hesaba katılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Kaynaklar

- Ajzen, I., & Tımko, C. (1986). Correspondence between health attitudes and behavior. *Basic and applied social psychology*, 7(4), 259-276.
- Arora, R., Rangnekar, S. (2015). The joint effects of personality and supervisory career mentoring in predicting occupational commitment. *Career Development International*. Vol. 20, Iss. 1, pp. 63-80.
- Ashforth, B. E., Humphrey, R. H. (1993). Emotional labor in service roles: The influence of identity. *Academy of management review*, 18(1), 88-115.
- Basım, N., Begenirbaş, M. (2012). alışma Yaşamında Duygusal Emek: Bir lek Uyarılama alışması. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 19(1), 77-90.

- Bhave, D. P., Glomb, T. M. (2016). The role of occupational emotional labor requirements on the surface acting–job satisfaction relationship. *Journal of Management*, 42(3), 722-741.
- Bilge, H. (2019). Duygusal Emek Davranışının Duygusal Tükenmişlik Üzerine Etkisi ve Bir Model Önerisi: Avukatlar Üzerine Bir İnceleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 3006-3017.
- Blau, G. (2001). On assessing the construct validity of two multidimensional constructs: Occupational commitment and occupational entrenchment. *Human resource management review*, 11(3), 279-298.
- Blau, G. (2009). Can a four-dimensional model of occupational commitment help to explain intent to leave one's occupation?. *Career Development International*.14(2).
- Blau, G. J. (1985). The measurement and prediction of career commitment. *Journal of occupational Psychology*, 58(4), 277-288.
- Blau, G., Fertig, J., Tatum, D. S., Connaughton, S., Park, D. S., Marshall, C. (2010). Further scale refinement for emotional labor. *Career Development International*. 15(2), 188-216.
- Brotheridge, C. M., Lee, R. T. (2002). Testing a conservation of resources model of the dynamics of emotional labor. *Journal of occupational health psychology*, 7(1), 57.
- Chang, H. T., Chi, N. W., Miao, M. C. (2007) Testing the relationship between three-component organizational/occupational commitment and organizational/occupational turnover intention using a non-recursive model. *Journal of Vocational Behavior*, 70(2), 352-368.
- Chu, K. H. L., Murrmann, S. K. (2006). Development and validation of the hospitality emotional labor scale. *Tourism Management*, 27(6), 1181-1191.
- Chung, Y. B. (2002). Career decision-making self-efficacy and career commitment: Gender and ethnic differences among college students. *Journal of Career Development*, 28(4), 277-284.
- Diefendorff, J. M., Gosserand, R. H. (2003). Understanding the emotional labor process: A control theory perspective. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 24(8), 945-959.
- Diefendorff, J. M., Croyle, M. H., Gosserand, R. H. (2005). The dimensionality and antecedents of emotional labor strategies. *Journal of vocational behavior*, 66(2), 339-357.
- Diefendorff, J. M., Richard, E. M. (2003). Antecedents and consequences of emotional display rule perceptions. *Journal of applied psychology*, 88(2), 284-294.

- Faizo, R. H. (1986). How do attitudes guide behavior. *Handbook of motivation and cognition: Foundations of social behavior*, 1, 204-243.
- Festinger, L. (1962). *A theory of cognitive dissonance* (Vol. 2). Stanford university press.
- Gabriel, A. S., Daniels, M. A., Diefendorff, J. M., Greguras, G. J. (2015). Emotional labor actors: A latent profile analysis of emotional labor strategies. *Journal of Applied Psychology*, 100(3), 863.
- Gabriel, A. S., Diefendorff, J. M. (2015). Emotional labor dynamics: A momentary approach. *Academy of Management Journal*, 58(6), 1804-1825.
- Giderler, C., Baran, H., & Kırmızı, C. (2016). Does Emotional Labour Affect Occupational Commitment? A Study on Academicians. *Research Journal of Business and Management*, 3(2), 194-206.
- Glomb, T. M., Tews, M. J. (2004). Emotional labor: A conceptualization and scale development. *Journal of Vocational Behavior*, 64(1), 1-23.
- Grandey, A. A. (2000). Emotional regulation in the workplace: A new way to conceptualize emotional labor. *Journal of occupational health psychology*, 5(1), 95.
- Grandey, A. A., Gabriel, A. S. (2015). Emotional labor at a crossroads: Where do we go from here?, *Annu. Rev. Organ. Psychol. Behav.* 2: 232-49.
- Grandey, A. A., Rupp, D., Brice, W. N. (2015). Emotional labor threatens decent work: A proposal to eradicate emotional display rules. *Journal of Organizational Behavior*, 36(6), 770-785.
- Grandey, A. A., Sayre, G. M. (2019). Emotional labor: Regulating emotions for a wage. *Current Directions in Psychological Science*, 28(2), 131-137.
- Gross, J. J. (1998). The emerging field of emotion regulation: An integrative review. *Review of general psychology*, 2(3), 271-299.
- Hochschild, A.R. (1983). *The Managed Heart: Commercialization of human feeling*, Berkeley, CA: University of California Press.
- Holman, D., Martinez-Iñigo, D., Totterdell, P. (2008). 18 Emotional labour and employee well-being: an integrative review. *Research companion to emotion in organizations*, 301, 315.
- Humphrey, R. H., Ashforth, B. E., Diefendorff, J. M. (2015). The bright side of emotional labor. *Journal of Organizational Behavior*, 36(6), 749-769.
- Humphrey, R. H., Pollack, J. M., Hawver, T. (2008). Leading with emotional labor. *Journal of managerial psychology*, 23(2), 151.
- Hülshager, U. R., Schewe, A. F. (2011). On the costs and benefits of emotional labor: a meta-analysis of three decades of research. *Journal of occupational health psychology*, 16(3), 361-389.

- Irving, P. G., Coleman, D. F., Cooper, C. L. (1997). Further assessments of a three-component model of occupational commitment: Generalizability and differences across occupations. *Journal of applied psychology*, 82(3), 444-452.
- Kadowaki, J. (2015). Maintaining professionalism: emotional labor among lawyers as client advisors. *International Journal of the Legal Profession*, 22(3), 323-345.,
- Klassen, R., Wilson, E., Siu, A. F., Hannok, W., Wong, M. W., Wongsri, N., Snothisap, P., Pibulchol, C., Buranachaitavee, Y., Jansem, A. (2013). Preservice teachers' work stress, self-efficacy, and occupational commitment in four countries. *European journal of psychology of education*, 28(4), 1289-1309.
- Kruml, S. M., Geddes, D. (2000). Exploring the dimensions of emotional labor: The heart of Hochschild's work. *Management communication quarterly*, 14(1), 8-49.
- Lee, H. J. (2018). Emotional labor and organizational commitment among South Korean public service employees. *Social Behavior and Personality*, 46(7), 1191-1200.
- Lee, K., Carswell, J. J., Allen, N. J. (2000). A meta-analytic review of occupational commitment: relations with person-and work-related variables. *Journal of applied psychology*, 85(5), 799-811.
- Mahoney, K. T., Buboltz Jr, W. C., Buckner V, J. E., Doverspike, D. (2011). Emotional labor in American professors. *Journal of Occupational Health Psychology*, 16(4), 406.
- May, T. Y. M., Korczynski, M., Frenkel, S. J. (2002). Organizational and occupational commitment: Knowledge workers in large corporations. *Journal of management Studies*, 39(6), 775-801.
- Meyer, J. P., Allen, N. J., Smith, C. A. (1993). Commitment to organizations and occupations: Extension and test of a three-component conceptualization. *Journal of applied psychology*, 78(4), 538-551.
- Morris, J. A., Feldman, D. C. (1996). The dimensions, antecedents, and consequences of emotional labor. *Academy of management review*, 21(4), 986-1010.
- Nägele, C., Neuenschwander, M. P. (2014). Adjustment processes and fit perceptions as predictors of organizational commitment and occupational commitment of young workers. *Journal of Vocational Behavior*, 85(3), 385-393.
- Naktiyok, A., Ağırman, Ü. H. (2016). İş Odaklı Duygusal Emek Ve Duygusal Tükenme Arasındaki İlişkide Çalışan Odaklı Duygusal Emek Ve Mesleki

- Bağlılığın Aracılık Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(4), 789-809.
- Özmen, Ö. T., Özer, P. S., Saatçioğlu, Ö. Y. (2005). Akademisyenlerde Örgütsel ve Mesleki Bağlılığın İncelenmesine İlişkin Bir Örnek Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1-14.
- Saltık, I. A., Avcı, U., Kaya, U. (2016). Mesleki Bağlılık Ve Mesleği Bırakma Niyeti Üzerinde Etken Faktörler Olarak Birey-Meslek Uyumu Ve Mesleğin Sosyal Statüsü: Turizm Sektöründe Görgül Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 42-63.
- Sisley, R., Smollan, R. (2012). Emotional labour and self-determination theory: A continuum of extrinsic and intrinsic causes of emotional expression and control. *New Zealand Journal of Employment Relations*, 37(2), 41.
- Snape, E., Redman, T. (2003). An evaluation of a three-component model of occupational commitment: dimensionality and consequences among United Kingdom human resource management specialists. *Journal of Applied Psychology*, 88(1), 152-159.
- Tak, B., Çiftçioğlu, B. A. (2008). Mesleki bağlılık ile çalışanların örgütte kalma niyeti arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik görgül bir çalışma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(4), 155-178.
- Utkan, Ç., Kırdök, O. (2018). Dört boyutlu mesleki bağlılık ölçeği uyarlama çalışması. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 4(2), 230-244.
- Wharton, A. S. (2009). The sociology of emotional labor. *Annual review of sociology*, 35, 147-165.
- Yakren, S. (2008). Lawyer as emotional laborer. *U. Mich. JL Reform*, 42, 141-211.
- Yousaf, A., Sanders, K., & Abbas, Q. (2015). Organizational/occupational commitment and organizational/occupational turnover intentions. *Personnel Review*, 44(4), 470-491.
- Yousaf, A., Sanders, K., Yustantio, J. (2018). High commitment HRM and organizational and occupational turnover intentions: the role of organizational and occupational commitment. *The International Journal of Human Resource Management*, 29(10), 1661-1682.

**Lojistik Sektöründe Çalışan Kadınların Motivasyonlarının
Cam Tavan Algıları Açısından Değerlendirilmesi¹****Kader YANMAZ²
Oya KORKMAZ³****Geliş Tarihi/ Received**
14.09.2020**Kabul Tarihi/ Accepted**
28.06.2021**Yayın Tarihi/ Published**
15.07.2021

Citation/Atf: Yanmaz, K. ve Korkmaz, O., (2021), *Lojistik Sektöründe Çalışan Kadınların Motivasyonlarının Cam Tavan Algıları Açısından Değerlendirilmesi*, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(3): Sayfa: 805-832, <https://doi.org/10.16951/atauniibd.793527>

Öz: Bu çalışma, cam tavanın motivasyon ile olan ilişkisini ortaya koymak ve cam tavanı kırmanın kadın çalışanların motivasyonu üzerinde yaratacağı olumlu etkileri yöneticilere ve işletme sahiplerine göstermek ve onlarda bu konu hakkında bir farkındalık yaratmak amacıyla yapılmıştır. Ayrıca bu çalışma insan kaynağı yönetiminin temel işlevlerinden biri olan kariyer yönetiminin önemini ortaya çıkarmak, kariyer yönetiminin etkin bir şekilde kullanımı sayesinde kadın çalışanların motivasyonunun artırılabilceğini karar alıcılara göstermek amacıyla yapılmıştır. Olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme yönteminin kullanıldığı bu çalışmada Mersin ilinde faaliyet gösteren lojistik firmalarında çalışan 100 beyaz yakalı kadın çalışandan elektronik ortamda anket yöntemiyle veri elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler SPSS ve AMOS paket programları kullanılarak değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler sonucunda cam tavan algısı ile genel motivasyon ve genel motivasyonun dışsal boyutu arasında negatif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Ayrıca bu çalışmada cam tavan algısının oluşmasında cam tavanın; cinsiyet ayrımcılığı, aile hayatı, örgüt kültürü ve politikaları alt boyutlarının da etkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cam Tavan Sendromu, Motivasyon, Lojistik Sektörü.

Evaluation of the Motivation of Women Working in the Logistics Sector in Terms of the Perception of Glass Ceiling

Abstract: This study was conducted to reveal the relationship between the ceiling glass and motivation and to show the managers and business owners the positive effects of breaking the ceiling glass on the motivation of female employees to create awareness among those managers and business owners. Additionally, this study was conducted to reveal the importance of career management, which is one of the basic functions of human resources, and to show the decision makers that it is possible to increase the motivation of female employees through effective use of career management. The data obtained were evaluated using SPSS and AMOS package programs. As a result of the evaluations it was determined that there was a low level significance in the negative direction between the perception of glass ceiling and general motivation and the external dimension of motivation. Additionally, it was determined that there was a low level significance in the negative direction between "gender discrimination, family life, organizational culture and organization politics", which are sub-dimensions of glass ceiling perception, and general motivation.

Keywords: Glass Ceiling Syndrome, Motivation, Logistics Sector.

Jel Codes: D23, J24, J70, M12, M54

¹Bu çalışma Doç. Dr. Oya KORKMAZ'ın danışmanlığında yürütülen "Lojistik İşletmelerinde Cam Tavan Sendromu ve İş Motivasyonu: Mersin İli Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

²<https://orcid.org/0000-0003-4577-5320>, kaderyanmaz_9@hotmail.com

³Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, <https://orcid.org/0000-0003-4570-803X>, oyakorkmaz67@tarsus.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The aim of this study is to investigate the effects of the glass ceiling perceptions of women employed in the logistics industry on their work motivation.

Research Questions

The following research questions were included in the study to identify how and to what extent the glass ceiling perceptions of women employed in the logistics industry affect their work motivation:

Is there a significant relationship between the glass ceiling perception and general motivation?

Is there a significant relationship between the glass ceiling perception and internal motivation?

Is there a significant relationship between the glass ceiling perception and external motivation?

Do the dimensions of glass ceiling have a significant effect on general motivation?

Do the dimensions of glass ceiling have a significant effect on internal motivation?

Do the dimensions of glass ceiling have a significant effect on external motivation?

Literature Review

When the national and international literature are analysed, it can be seen that the number of studies investigating the relationship between the glass ceiling syndrome and work motivation, in particular, are very few. Moreover, it was found that studies investigating the relationship between these two variables in the logistics industry do not exist at all. Therefore, this study bridges the gap in the literature and contributes to the logistics industry.

The study carried out by Çakar Özenç and Salepçioğlu (2019) to identify the relationship between the glass ceiling perceptions of female pilots and female police officers and their work motivation is one of the limited number of studies investigating the relationship between the glass ceiling perception and work motivation. In this study, Çakar Özenç and Salepçioğlu (2019) determined a relationship between the glass ceiling perceptions and general and internal motivation of women that is positive in a statistical sense and has a high significance level whereas a relationship that is negative in the statistical sense and has a medium significance level was found between their glass ceiling perceptions and external motivation. These findings indicate that occupational discrimination against women increases the general and internal motivation of women whereas such discrimination reduces their external motivation (Çakar Özenç and Salepçioğlu, 2019: 329).

Methodology

Purposeful sampling method, which is one of the non-probability sampling methods, was used in the study. Data was obtained from 100 white collar female workers employed by logistics firms operating in the city of Mersin in the electronic environment via survey method using the glass ceiling syndrome and work motivation scales. The data obtained were evaluated using the SPSS and AMOS package programs. Confirmatory Factor Analysis (CFA) was used in the determination of the structural validity of the scales used in the study, reliability analysis was used in the determination of internal consistency, correlation analysis was used to determine the direction and volume of the relationship between the variables, multiple regression analysis was used to investigate the relationship between the variables, and independent samples t-test and one-way ANOVA test were used to identify differences.

Results and Conclusions

The analyses revealed a low level significant relationship in the negative direction between the glass ceiling perception and general motivation. Furthermore, a low level significant relationship in the negative direction was found between the external sub-dimension of motivation and the glass ceiling perception. On the other hand, no significant relationship was determined between internal motivation, which is another sub-dimension of motivation, and the glass ceiling perception.

Investigation of the relationship between the sub-dimensions of the glass ceiling perception and general motivation, on the other hand, revealed that the gender discrimination, family life, organizational culture and policies sub-dimensions of the glass ceiling perception have a low level significant relationship in the negative direction with general motivation.

Investigation of the relationship between the sub-dimensions of the glass ceiling perception and the internal aspect of motivation, on the other hand, indicated a relationship between organizational culture and policies, which are sub-dimensions of the glass ceiling perception, and internal motivation that is in the positive direction and has a low level significance. A low level significant relationship in the negative direction was found between promotion of women in their vocational careers, which is a sub-dimension of the glass ceiling perception, and internal motivation.

As for the relationship between the family life, organizational culture and policies, gender discrimination sub-dimensions of the glass ceiling perception and external motivation; a low level significant relationship in the positive direction was determined between external motivation and the family life, organizational culture and policies sub-dimensions of the glass ceiling perception. A low level significant relationship in the negative direction was found between the glass ceiling perception and the sub-dimension of gender discrimination.

1. Giriş

Toplumun yarısını oluşturan kadınların iş hayatına girmesiyle birlikte devrim niteliğinde bir gelişme yaşanmıştır. Kadınların eğitim seviyesinin her geçen gün artması kadınların iş hayatında her geçen gün daha fazla yer edinmesini sağlamıştır. Ancak bu olumlu gelişmelere rağmen kadın çalışanların hala üst yönetim pozisyonlarında yeterince temsil edilmedikleri görülmektedir. Bu durumun birçok sebebi olmasına rağmen, asıl sebebinin görülmez bir engel olan cam tavan olduğu bilinmektedir. Kadın çalışanların üst düzey yönetim pozisyonlarına yükselmesinde karşılaştıkları zorluklar olarak da bilinen cam tavan birçok araştırmacının dikkatini çekmektedir.

Çalışanların motivasyonu açısından kariyer yönetimi oldukça önemlidir. Kadın çalışanların kariyer yönetimini olumsuz yönde etkileyen cam tavan kadın çalışanların iş yerinde erkek çalışanlara göre daha az motive olmasını sağlamaktadır. Fakat cam tavanı kırarak kendini ispatlamayı başaran kadın çalışanların motivasyon düzeylerinin oldukça yüksek, bunun yanında cam tavana maruz kaldığını düşünen kadın çalışanların ise motivasyon düzeylerinin oldukça düşük olduğu görülmektedir (Akdemir ve Çalış Duman, 2017: 517). Kadın çalışanların yönetim rollerine terfi ettirilmesi sırasında ortaya çıkan engeller kadın çalışanların motivasyonunu bozabilmekte ve böyle bir durumda kadın çalışanlar bulunduğu konumu koruma yönünde motive olabilmektedirler. Ayrıca iş yerinde kendilerine rol model olabilecek yeteri kadar kadın çalışan ve üst yönetim pozisyonuna yükselmiş kadın yöneticilerin bulunmaması durumu da kadın çalışanların motivasyon kaybı yaşamasına neden olmaktadır. Yaşanan bu motivasyon kaybı kadınların var olan potansiyelinden yeteri kadar yararlanılamamasına ve kurum kaynaklarının boşa harcanmasına yol açmaktadır.

Kadın çalışanların en büyük motivasyon kaynağı örgütün kadın lehine oluşturduğu ve uyguladığı stratejiler ve araçlardır. İnsan kaynağının değerini anlayan örgütler bugün kadın çalışanların çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik bir dizi politikalar üreterek rekabet üstünlüğü elde etmeyi ve toplum nezdinde saygın bir işletme olmayı hedeflemektedirler. Kısacası kadın çalışanların örgütle uyumu en büyük motivasyon kaynağı olmaktadır. Bu tür örgütlerde daha fazla kadın çalışan istihdam edilmektedir. Kadın çalışan sayısının modern toplumlarda artması kadın çalışanların motivasyonu konusunun zemin bulmasına ve üzerinde çalışılması gereken önemli bir konu haline gelmesini sağlamıştır.

Kadın çalışanların kendini ispatlamasına imkân veren örgütlerin kadın çalışanlarının moral ve motivasyonunu artırdıkları görülmektedir. Kadın çalışanların sahip oldukları bu yüksek moral ve motivasyon kadın çalışanların ekip oluşturmasına ve üretkenliğe katkıda bulunmasına yol açmaktadır. Motivasyon kavramının ortaya çıkardığı bu olumlu sonuçların farkına varan örgütler bireysel ve örgütsel amaçlar arasındaki uyuma dayanan kendi motivasyon sistemlerini inşa etmektedirler. Bu tür örgütler kadın çalışanlarının iş

motivasyonlarını örgütsel stratejiler ve yönetim uygulamaları yoluyla artırmaktadırlar.

Bugünün insan kaynağı yönetiminin amaçları yani uğraşları arasında yer alan kadın çalışanların motive edilmesi konusu insan kaynağı çalışmalarında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Kadın çalışanların motivasyonu konusu örgütsel performansı artırmada aranan yeni yollar arasında yer almaktadır. Aranan bu yeni yollar arasında yer alan kadın çalışanların motivasyonu konusu motivasyona farklı açıdan yani cinsiyet açısından bakılmasını sağlamıştır.

Kadın ve erkek çalışanları motive eden faktörlerde farklılıklar görülmektedir. Erkek çalışanları motive eden ekonomik faktörlerin; kazanma eğilimi, iş özerkliği, terfi, tanınma, başarı ve eğitim gibi faktörler olduğu görülürken, kadın çalışanları motive eden alternatif faktörlerin ise işbirliği, çalışma koşulları, iyi bir yaşam alanı ve sosyal yardım şeklinde gerçekleştiği görülmektedir (Armania-Kepuladze, 2010: 88). Liderlerin çalışanlarını yönetirken bu hususları ve kadın çalışanların erkeklere göre daha kariyer odaklı olduklarını göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Kadın ve erkek farklı mentaliteye sahip olduğundan onları motive eden faktörlerin de farklı olduğu unutulmamalı dolayısıyla kadın ve erkeği motive eden faktörler anlaşılmaya çalışılmalıdır. Bunun yanında kadın çalışanların motivasyonunu olumsuz yönde etkileyen faktörlerin de tespit edilip ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu nedenle bu çalışmada kadın çalışanların motivasyonunu olumsuz yönde etkilediği düşünülen cam tavanın motivasyon ile olan ilişkisi araştırılmış ve cam tavanı ortadan kaldırabilecek önerilerde bulunulmuştur.

2. Cam Tavan Kavramı

Kadınların işgücüne katılma oranının günden güne artmasına ve kadın ekonomisi kavramının “she-economy” her geçen gün dünyada daha çok kabul görmesine rağmen, (Can vd., 2018: 52) kadın çalışanlar operasyonel işlerle sınırlı kalmakta, çok azı idari işlerde görev almaktadırlar. Yönetim kademelerini bir buz dağına benzetecek olursak çok az sayıda kadın çalışanın üst yönetim kademesine ulaştığı yani buz dağının tepesine çıktığı görülmektedir (Sahoo ve Lenka, 2016: 313). Yönetim literatüründe cam tavan olarak adlandırılan bu durum kadınların üst yönetim düzeylerine ulaşamamalarının nedenlerinden biri olarak görülmekte ve kadın çalışanın hak etmesine ve başarısına bakılmaksızın ilerlemesini önleyen tüm engeller şeklinde ifade edilmektedir. Bu durum yönetimde ciddi problemler yaratmakta ve kadınların kariyer gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir (Yörük Karakılıç, 2019: 215).

Cam tavan sendromu ilk defa 1970 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde psikoloji alanında yapılan bir deney sonucu ortaya çıkmıştır (Kurt ve Akgün Kostak, 2019: 860). Bu deneyden sonra cam tavan kavramı ilk defa 1986 yılında Wall Street Dergisinde yayınlanan Hymowitz ve Schellhardt tarafından kaleme alınan iş kadınları hakkındaki bir yazı ile gündeme gelmiştir. Hymowitz ve Schellhardt (1986) bu yazıda kadınların üst yönetim kademelerine

iş gelenekleri ve klişelerden dolayı gelmelerinin önlendiğini ve bu durumun bir sendrom haline geldiğini ifade etmişlerdir. Hymovitz ve Schellhard (1986) cam tavan kavramını kadınların kurumlarında üst yönetim pozisyonlarına gelmelerini engelleyen kısıtlamalar olarak tanımlamışlardır (Yörük Karakılıç, 2019: 218)

İşletmelerde cam tavana neden olan faktörler; bireysel, örgütsel ve sosyal (toplum ve örgüt kültürü) faktörler olmak üzere üç grup altında toplanmaktadır. Cam tavan sendromunun oluşmasına neden olan ilk bireysel faktör kadının birden fazla rol üstlenmesi durumunu içermektedir. Kadından iyi bir eş, iyi bir anne ve iyi bir ev hanımı olmasının beklenilmesi kadının iş yaşamında başarılı olmasını zorlaştırmaktadır. Cam tavan sendromunun oluşmasına neden olan ikinci bireysel faktör ise kadın çalışanların bireysel tercihleridir. Kadının eve geldiğinde üstlendiği annelik, eş ve komşuluk rolü kadının iş hayatını ikinci plana atmasına neden olmaktadır (Yörük Karakılıç, 2019: 219).

Örgütsel faktörler ise bir örgütte erkek egemen bir örgüt yapısının olması, ve erkek çalışanların kadın yöneticilerden emir almayı uygun bulmaması durumunu içermektedir. Kadın yöneticilerin, yönetici kadın adaylara koyduğu engeller de bu faktör altında değerlendirilmektedir (Yörük Karakılıç, 2019: 219).

Cam tavana neden olan bir başka faktör ise sosyal faktörler yani toplum ve örgüt kültürüdür. Bazı toplumlarda hâkim anlayış kadın ve erkeğin eşit olmadığı yönündedir. Bu tür toplumlarda toplum düzeni cinsiyet eşitsizliği üzerine kurulmuştur. Bu tür toplumlarda önemli pozisyonlara gelmek erkekler için kaçınılmazdır. Erkeklerin sorumluluğunda önemli kararlar alınmaktadır. Buna karşın bu tür toplumlarda bir kadından emir almak toplumun bireylerini kızdırabilmektedir. Görüldüğü üzere kadın çalışanların yükselişinin önündeki en önemli engel toplumun kadın çalışanların yükselişini kabul etme düzeyidir (Yörük Karakılıç, 2019: 220).

Cam tavanın oluşmasına neden olan başka sosyal faktörler ise mesleki engeller, iletişim ağına katılamama ve basmakalıp/klişe önyargılardır. Sosyal faktörlerden ilki olan mesleki engeller; bazı meslek gruplarının belirli bir cinse atfedilmesi durumunu, toplumun kültürünü, kadın ve erkeklerin yetiştirilme biçimlerini ve toplum tarafından insanlar üzerine dayatılan ilkeleri kapsamaktadır (Yörük Karakılıç, 2019: 220).

Sosyal faktörlerden ikincisi olan iletişim ağına katılamama durumu ise erkek egemen yapının ve formal iletişim ağının var olduğu işletmelerde kadın çalışanların formal iletişim ağına kabul edilmemesi yani bu ağa katılamaması durumunu ifade etmektedir. Kadın çalışanların formal iletişim ağına dâhil edilmemesi kadın çalışanların iletişim ağına katılamama durumu kapsamında değerlendirilmektedir (Yörük Karakılıç, 2019: 220).

Basmakalıp/klişe önyargılar ise örneğin; yöneticilerin erkek, kadınların hemşire olma yönündeki önyargılardan oluşmaktadır. Böylece birçok toplumda var olan bu basmakalıp/klişe önyargılar kadının çalışma hayatını etkilemekte, kadının yönetici pozisyonunda rol model olmasını ve kadının bu rollere uygun olabileceği fikrini engellemektedir (Yörük Karakılıç, 2019: 220).

Cam tavana neden olan bir başka faktör ise “Mini-me” sendromudur. “Mini-me” sendromu bir yöneticinin kendi yerini alacak bir yönetici adayını seçerken (halef); liderlik stili, yaş ve cinsiyet bakımından kendisine benzer adayları tercih etmesi durumunu ifade etmektedir. Seçicilikteki bu algı durumu cam tavan sendromuna yol açmaktadır (Sahoo ve Lenka, 2016: 313).

Cam tavan örgütsel önyargıların yarattığı görünmez, yapay, şeffaf engellerdir ve kadınların üst yönetim seviyesine gelmesini engelleyen kalıplardır. Genelde literatürde en fazla erkek yöneticilerin kadın yönetici adaylarına karşı koyduğu engellerden bahsedilmektedir. Oysaki kadın yöneticilerin de azımsanmayacak ölçüde kadın yönetici adaylarına karşı koyduğu engeller bulunmaktadır. Kadın yöneticiler tarafından yaratılan bu engellere kraliçe arı sendromu denilmektedir (Yörük Karakılıç, 2019: 219). Kraliçe arı sendromu, “diğer kadınları geride tutan ya da hemcinsleri için başarı merdivenini tıkayan kadının neden olduğu sendrom” olarak bilinmektedir (Cummins, 2012: 80). Kraliçe arı sendromuna göre, gücünü korumaya çalışan bir kadın yani üst yönetim pozisyonunda bulunan bir kadın, üst yönetim pozisyonuna yükselmek için mücadele eden genç meslektaşları için bir tehdit oluşturmaktadır. Bu tip yönetici üst yönetimde tek kadın olmak için mücadele etmekte, yükselmek için mücadele eden genç kadın meslektaşlarının terfi ve kariyerlerindeki ilerlemelerini engellemektedir (Yörük Karakılıç, 2019: 220).

Üst yönetim pozisyonunda çok az sayıda kadın çalışanın bulunmasının sebeplerinden birisi de sosyal dışlanma teorisidir. Bu teori örgüt içerisindeki kaynakların ve kariyer ilerleme fırsatlarının sadece erkek çalışanlar için söz konusu olabileceğini savunmaktadır. Bunun yanında bu teori kadın çalışanların bu imkânlarla ulaşmasının nasıl engellendiğini ve örgütten nasıl dışlandıklarını anlatmaktadır. Neredeyse hiçbir organizasyonun misyon ve vizyon ifadesinde cinsiyet çeşitliliği politikasının yer almaması sosyal dışlanma teorisini destekleyen bir durumdur. Bu durumun da çok az sayıda kadın çalışanın orta ve üst yönetim pozisyonunda yer almasına, dolayısıyla diğer kadın çalışanlara rol model olamamalarına ve yönetici adayı kadın çalışanların kişisel ve mesleki rehberlikten mahrum kalmalarına yol açtığı görülmektedir (Sahoo ve Lenka, 2016: 313).

Sosyal dışlanma teorisinin aksine sosyal bilişsel kuram kadın çalışanların üst düzey yönetim pozisyonuna yükselmelerini desteklemektedir. Çünkü sosyal bilişsel teori insanların başkalarının deneyiminden öğrendiğini savunmaktadır. Bu rol model teorisi, başkalarını gözlemleyerek insanların davranışlarını anlamakta, nasıl davranacaklarını tahmin etmekte ve onların davranışlarını değiştirmektedir. Bu teori, kadın çalışanların üst düzey pozisyonda bulunan rol model kadınları taklit ettiklerinde eğer olumlu bir tepkiyle karşılaşırlarsa bu kadınların davranışlarında bir değişim yani dönüşüm meydana geleceğini ifade etmektedir. Özetle bu teori genç kadın çalışanların; mesleki amaçlarına ulaşmak, iş performanslarını geliştirmek ve başarılı kadın çalışanlara benzemek için çaba harcadıklarını ifade etmektedir (Sahoo ve Lenka, 2016: 313).

Suyolu teorisi (pipeline) ise kadın çalışanların organizasyon içerisinde kariyer ilerleme fırsatlarının olmadıklarını anladıklarında, gönüllü olarak emekli olma yolunu seçtiklerini iddia etmektedir. Bu teori, kadın çalışanların üst yönetim pozisyonlarında görev alma olasılıklarının olmadığını anladıklarında gönüllü olarak emekli olma yolunu seçtiklerini dolayısıyla da daha orta yönetim kademesindeyken işletmeden ayrılmak zorunda kaldıklarını yani işletme tarafından infaz edildiklerini öne sürmektedir. Dolayısıyla bu teori kadın çalışanların buldukları işletmeden ayrılıp başka işletmelere geçtiklerinde, buldukları işletmelerde üst yönetim pozisyonlarına gelme şanslarını kaybettikleri iddiasını rasyonelleştirmekte ve bu iddiaları bir mantık çerçevesine oturtmaktadır (Sahoo ve Lenka, 2016: 313).

Bir organizasyonda kadın çalışanın fazlalığı o örgütü sosyal bir topluluk haline getirmektedir. Çünkü kadın çalışanlar duygusal olarak zeki (duygusal zekası yüksek), empati kurabilen, kişilerarası ilişkilere ve güvene önem veren ve samimi ilişkiler geliştirebilen canlı varlıklardır. Kadın çalışanların bu özelliği çalışanların örgüte olan bağlılığını ve çalışanların kararlara katılımını artırmaktadır. Kadın çalışanların sahip olduğu bu üstün özellikler her yönetim kademesinde en azından bir kadın çalışanın bulunmasını kaçınılmaz bir hale getirmektedir (Sahoo ve Lenka, 2016: 313-314).

İnsan kaynakları yönetimi kapsamında; mentorluk, iş yaşam dengesi, kariyer, yedekleme planlaması ve psikolojik destek gibi müdahaleler cinsiyet eşitsizliğini azaltmada kullanılacak yöntemler olabilir. Mentorluk, kadın çalışanları kişisel ve mesleki gelişimleri için motive eden bir araçtır. Üst yönetim pozisyonundaki kadın mentorlar; özsaygıyı ve hesap verilebilirliği geliştirdiği, kadın yönetici olmaya hevesli kadın çalışanlar için psikolojik destek sağladıkları ve yıpranmayı azalttıkları için gerekli görülmektedirler (Sahoo ve Lenka, 2016: 313-314).

Yaşam tarzı ile kariyer arasındaki doğru dengeyi korumak ise iş yaşam dengesidir. Organizasyonlar; bu kapsamda esnek çalışma uygulamaları, iş paylaşımı, çalışan kadınlar için çocuk/yaşlı bakımı sağlama yoluyla inisiyatif alabilmektedirler (Sahoo ve Lenka, 2016: 313-314).

Yedekleme planı kapsamında ise organizasyonlar kilit yönetim pozisyonunda bulunan bir yöneticinin işletmeden herhangi bir nedenle ayrıldığında onun yerini hemen doldurmak ve ehil kadın personeli yetiştirmek için yedekleme planına (halef) ihtiyaç duymaktadırlar (Sahoo ve Lenka, 2016: 314).

3. Motivasyon

Güdü, bir kişinin bir uyarıcı ile başlayıp bu uyarana göre davranışlarını değiştirmesi ile biten bir hareket etme eğilimidir. Motivasyon ise bir davranışı başlatmanın, sürdürmenin ve bu davranışın yarattığı performansın devam ettirilmesi sürecidir. Bir başka tanıma göre ise motivasyon, bir kişinin bir kurum içerisinde çalışma ve davranış tarzına göre teşvik edilmesi durumudur. Bir başka

deyişle motivasyon bireysel ihtiyaçları karşılamak ve örgütsel amaçlara ulaşmak için gerekli olan yeteneğın sağlanması yanında bu amaçlara ulaşmak için duyulan isteklilik halidir (Daud, 2020: 123-124). Çalışanları iş yapmaya ya da yapmamaya iten özellik olarak da tanımlanan motivasyon; çalışanların davranışını, amacını ve yönünü belirleyen psikolojik bir süreçtir. Motivasyon örgütün genel çıkarına ulaşmak için çalışanların karşılanmamış ihtiyaçlarını onlara sağlayarak onların daha iyi çalışmasını teşvik eden bir yönetim sürecidir. Motivasyon aynı zamanda amaç odaklı bir davranış aktivasyonudur (Okoth ve Florah, 2019: 21).

Bireyin iç güçlerini, arzularını, isteklerini ve taleplerini ifade eden motivasyonla ilgili literatürde birçok teori bulunmaktadır. Bu teoriler içerisinde beklenti teorisi önde gelen teoriler arasında yer almaktadır. Beklenti teorisi, beklentinin gücüne bağlı olarak çalışanların belirli bir davranış kalıbı içerisinde hareket etmeye mecbur olduklarını varsaymaktadır. Bu teori; çaba ve performans, performans ve ödül ilişkisi, ödül ve kişisel hedef ilişkisi olmak üzere üç temel unsura dayanmaktadır (Okoth ve Florah, 2019: 20).

Beklenti teorisine göre, organizasyonlarda motivasyon analizi yapılabilmesi için içsel ve dışsal olmak üzere iki motivasyon kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır (Eliyahu vd., 2020: 255). Bu motivasyon kaynaklarından içsel motivasyon; ilginç bir çalışmayı, terfiyi, kararlara katılımı ve kariyer gelişimi hissini içerirken; dışsal motivasyon kaynakları ise kayda değer bir ücreti, iş güvenliğini, iyi çalışma koşullarını, entelektüel disiplini, promosyonları, sosyal iklimi ve özel dizayn edilmiş ofis alanlarını, liyakat primlerini, izin ve tatillerde yapılan ödemeleri ve işin kendisini içermektedir (Hassoo ve Akbay, 2020: 412-413). Öz iradeden kaynaklanan içsel motivasyon dış etkenlerden kaynaklanan dışsal motivasyona göre genellikle daha uzun sürmektedir (Mulyani vd., 2019: 380).

Motivasyonun önde gelen teorileri arasında yer alan bir diğer teori ise amaç teorisidir. Amaç teorisi kendisine zorlayıcı ve belirli hedefler koyan çalışanların bu hedeflerinin etkisiyle dikkatlerinin, çabalarının ve ısrarlarının etkilenebileceğini ve dolayısıyla çalışanların performanslarının artabileceğini ileri sürmektedir (Okoth ve Florah, 2019: 20-21).

Çalışanların motivasyonunu etkileyen önemli teorilerden birisi de çift faktör teorisidir. Çift faktör teorisinin kurucusu Herzberg (1959)'dir. Herzberg (1959) personelin çalışma tutumlarını ve performans düzeylerini belirlemek için hijyen ve motivasyon faktörü olmak üzere iki grup tanımlamıştır. Motivasyon faktörleri personelin iş tatminini artıran içsel faktörlerden oluşurken, hijyen faktörleri herhangi bir çalışanın memnuniyetsizliğini önlemeye yönelik dışsal faktörlerden oluşmaktadır. Herzberg (1959) aynı zamanda hijyen faktörlerinin tam tedarikinin yani varlığının çalışanların iş tatmini ile sonuçlanmayacağını ileri sürmektedir. Çift faktör teorisi Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisiyle yakından ilgilidir. Ancak çift faktör teorisi bireylerin iş yerinde nasıl motive olduklarını ölçmede Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine göre çok daha fazla sayıda faktöre

sahiptir. Bu teori bireylerin alt düzey ihtiyaçlarının (dışsal ya da hijyen faktörleri) karşılanması durumunda bile çalışanların bireysel ve örgütsel amaçları gerçekleştirme konusunda çaba sarf etme yönünde motive edilemeyeceklerini sadece memnuniyetsiz olmalarının önüne geçilebileceğini ileri sürmektedir. Çalışanları motive etmek içinse daha üst düzey ihtiyaçların (içsel ya da motivasyon faktörleri) karşılanması gerektiği bu teoride ileri sürülmektedir. Bu teoriye göre çalışanlarını motive etmek isteyen kuruluşlar çalışanlarının motivasyonu için içsel ve dışsal motivasyon faktörlerini bir arada bulundurmaya odaklanmalıdırlar (Yusoff vd., 2013: 19).

İnsanları çalışmaya sevk eden faktörleri açıklayan bir başka motivasyon teorisi de eşitlik teorisidir. Eşitlik teorisinin girdi ve çıktı olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Bu teori bir çalışanın kendi işinin girdilerinin çıktılara oranını başka birinin işinin girdilerinin çıktılara oranıyla karşılaştırdığında, bu karşılaştırma sonucunda eğer bir eşitsizlik algılsa bu eşitsizliği düzeltmek için harekete geçeceğini savunmaktadır. Çalışan algıladığı bir eşitsizliği düzeltmek için ya üretkenliğini ya da işinin kalitesini düşürmektedir. Çok kez yaşanan eşitsizliklerin devamsızlığa ve hatta istifalara yol açtığı görülmektedir (Al-Zawahreh ve Al-Madi, 2012: 158).

Birçok teoriye dayanan motivasyon kavramı; bir kişinin bir amaç için davranışta bulunmasını ve çaba göstermesini, bu davranış ve çabanın ise süreklilik arz etmesini ifade etmektedir. Bir çalışana somut öğelerle motive etmek önemlidir. Çünkü çalışanların görebildikleri ve aldıkları ödüller onlara değer verildiğini hissettirmektedir. Çalışanlar sık sık; işin anlamlılığı, iş tercihi, yapılacak iş konusunda yeterli olma ve işte ilerleme imkânları gibi içsel ödüller aramaktadırlar. Thomas (2009) tarafından keşfedilen içsel ödüller psikolog Abraham Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine çok benzemektedir. Maslow her kişinin; fizyolojik, güvenlik, aidiyet, saygı ve kendini gerçekleştirme gibi ihtiyaçları olduğunu ve bu ihtiyaçları arzuladıklarına inanmaktadır. Maslow tarafından belirlenen bu temel ihtiyaçlar çoğu kişinin bir işte aradığı varsayımlara dayanmaktadır. Bu varsayımlar; çalışanların akıl sağlığı için zararlı olmayan bir iş ortamını, iş güvenliğine sahip güvenli bir alanı, bir amaç duygusunu ve çalışanların kendini değerli hissettikleri bir iş ortamını ifade etmektedir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde kabul edilme biçimleri arasında yer alan; tanınma, ödüller ve bir dereceye kadar özgürlük kavramlarını işletme yönetimi çalışanların kendilerini daha iyi hissetmelerine yardımcı olmada ve yaptıkları işte kullanmaktadır (Alhassan ve Greene, 2020: 16-18).

Motivasyon çalışanın iş yapma arzusunu, coşkusunu ve işine karşı duyduğu ilgi derecesini başka bir deyişle çalışanın işine katılım düzeyini ifade etmektedir. Motivasyon çalışanların verimliliklerini artırmak için çalışanların psikolojik düzeydeki ihtiyaçlarını karşılamakta ve çalışanların memnuniyet düzeyini artırmaktadır (Eliyahu vd., 2020: 254-255). Motivasyon amirleri astlaştırmada, zor işleri başarmada ve beklenildiği gibi akıllıca çalışma koşulları yaratmada kullanılacak faydalı bir araçtır. Motivasyon bir bireyin içindeki

gücü; gücün boyutu, yönü ve kişinin iş üzerinde harcadığı çabanın ısrarı ile açıklamaktadır (Mulyani vd., 2019: 380-383).

Çalışan motivasyonuna bir bütün olarak bakıldığında, bu bütünün önemli unsurlarından birinin ödül sistemi olduğu söylenebilir. Bütünün bir parçası olan ödül sisteminin bir iş yerinde uygulanması oldukça zordur. Çünkü bazı personel hak etmeden ödül istemektedir. Bu durum bu sorunun özel olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Çözülmesi gereken bu sorun çalışan motivasyonuna bireysel yaklaşım için bir neden oluşturmaktadır. Bu yaklaşımın kullanılması işverenler açısından oldukça iyidir. Çünkü bu yaklaşım işverenlerin her bir çalışanın güçlü ve zayıf yönleri ile ilgi alanlarını ölçmesine izin vermektedir (Alhassan ve Greene, 2020: 18). Bu nedenle personel motivasyonuna farklı yaklaşılmalı, organizasyondaki her bir üyenin bireyselliği, potansiyeli, ihtiyaçları, ilgi alanları, davranışları, hırsları ve yeni sorumluluk üstlenme arzusu göz önünde bulundurulmalıdır. Motivasyon kavramı personelin bireysel ihtiyaçlarını karşılarken, örgütün amaçlarını gerçekleştirmek için çabalaması anlamına gelmektedir. Bu tanıma göre motivasyonun; ihtiyaç, çaba ve hedef olmak üzere üç ana koordinatı bulunmaktadır. Ayrıca bir çalışanın motivasyonunun bir şirketin sürdürülebilirliği açısından oldukça önemli bir unsur olduğu söylenebilir (Panait, 2020: 116).

Çalışanların motivasyonu örgütsel yönetim için her zaman bir endişe kaynağı olmuştur. Çünkü çalışanlar mikro yönetimden şüphelendikleri zaman, şirketlerinden ayrılmaktadırlar. Böyle bir durumda onları örgüt içerisinde tutabilecek tek ajan motivasyondur. Bu nedenle personelin çok çalışması ve örgütte tutulabilmesi için böyle değerli bir teşviğe ihtiyaç duyulmaktadır (Alhassan ve Greene, 2020: 18).

İşverenler çalışanlarına sunduğu yaşam sigortasından çocuk bakım ve yardım kuponlarına, ücretli izine, teşvik seyahatine, mülk sahibi olmaya, olaylara ve tanımlama sistemlerine kadar değişik fayda araçlarıyla çalışanlarını motive edebilmektedirler. Ayrıca işverenler şirket kültürünün bir parçası olarak ödüllendirme ve kararlara katılım gibi teşvik programları ile de çalışanlarının motive olmasını sağlayabilmektedirler (Alhassan ve Greene, 2020: 19). Personelin unvanındaki değişim ve çalışanların işlerine bağlı kalmaları için daha çok memnun edilmeleri de yine işverenler tarafından kullanılacak bir motivasyon uygulamalarıdır. Bu uygulamaları hayata geçirebilen bir örgüt bu yöntemlerle personelinin motivasyon seviyesini etkileyebilecek, kontrol mekanizması için personelin motivasyonunu yüksek düzeyde tutacak ve örgütsel kültürü geliştirebilecektir (Daud, 2020: 123). Örgütler bu motivasyon araçlarını kullanarak çalışanlarını belirli bir hedefe doğru kanalize edecek ve bu sayede örgütün rakipleri üzerinde bir rekabet avantajı kazanmasını sağlayacaktır (Okoth ve Florah, 2019: 21).

Motive olmuş insanlarla çalışmanın örgüte kazandırdığı birtakım avantajlar bulunmaktadır. Motive olmuş insanlar zevkle çalışacaklar, takdir edildiklerini hissettikleri anda ise bu durum hemen onların performansına

yansıyacaktır. Motivasyon sayesinde çalışanların sahip olduğu yüksek moral mükemmel bir çalışma ortamı sağlayacaktır. Ayrıca elde edilen sonuçlar tüm çalışanlar tarafından izlenerek değerlendirilecek dolayısıyla da çok fazla denetime gerek kalmayacaktır. Motive olmuş çalışanlar iyi sonuç elde etmek isteyecek ve bu nedenle de daha çok ve daha dikkatli çalışacaklardır. Motivasyon sayesinde çalışanlar kuruma karşı olumlu tutum sergileyeceklerdir. Personel devir ve devamsızlık oranı azalacaktır. Çalışanlar tarafından yaratıcılık ve sorumluluk alma düzeyi artacaktır. Çalışanların motive olması önemli olduğu kadar, çalışanların motive olmasını sağlayan koşulların sürdürülmesi çok daha önemli olmaktadır. Bu nedenle motivasyonu sağlayan koşulları korumak sürekli bir dikkat gerektirecektir. Çalışanlar için en önemli motivasyon faktörü mesleki faaliyete anlam veren amaçtır. Bu amaç çekici olmalı, aynı zamanda tüm çalışanları ortak bir yöne yönlendirmeli ve çalışanların duyguları ile kararlarına hitap eder nitelikte olmalıdır (Panait, 2020: 118-119).

4. Araştırmanın Metodolojisi

Lojistik sektöründe çalışan kadınların cam tavan algılarının motivasyon ile olan ilişkisinin incelendiği bu bölümde araştırmada kullanılan yöntemle ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Araştırmanın bu bölümünde; araştırmanın amacına, örnekleme, araştırmada kullanılan ölçeklere, araştırmanın kavramsal modeline, geliştirilen hipotezlere ve verilerin analizine ilişkin bulgulara yer verilmektedir.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, lojistik sektöründe çalışan kadınların cam tavan algılarının motivasyon ile olan ilişkisini ortaya koymaktır. Bu çalışma ile karar alıcıların kadın çalışanların başarıya ulaşmalarını engelleyecek hayali duvarlara, bu hayali duvarların yarattığı olumsuz sonuçlardan biri olan motivasyon kaybına ve bu iki değişken arasındaki ilişkinin varlığına dikkatlerinin çekilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca bu çalışma cinsiyet ayrımcılığının neden olduğu cam tavan sendromunun motivasyon üzerindeki etkilerini ortaya koymakta ve bu duruma yönelik çözüm önerileri geliştirmekte ve sektörün ivmelenmesine bir miktar da olsa katkı sunmaktadır. Gelecekte arzulanan sonuçlara ulaşmak isteyen işletmeler için cam tavan algısını ortadan kaldırmanın dolayısıyla çalışan motivasyonunu artırmanın başka bir deyişle insan kaynağından etkin bir şekilde yararlanmak isteyen işletmelerin böyle bir tercihte bulunmalarının etkin bir yöntem olabileceği konusunda karar alıcılarda bir farkındalık yaratmak da bu çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır.

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini, Mersin ilinde faaliyet gösteren lojistik firmalarında çalışan beyaz yakalı personeller oluşturmaktadır. Örneklemini ise Mersin ilinde faaliyet gösteren lojistik firmalarında çalışan beyaz yakalı kadın çalışanlar oluşturmaktadır. Mersin ilinin Türkiye’de bulunan dört büyük lojistik kentten bir olması ve gerek ulusal gerekse uluslararası ölçekteki hemen hemen tüm Lojistik

firmaların şube ve temsilciliklerine ev sahipliği yapması Mersin ilinin araştırmanın örnekleme olarak seçilmesinde oldukça etkili olmuştur. Ayrıca Mersin Limanı konteyner işlem hacmiyle Türkiye’de birinci sırada yer almaktadır (MIP, 2018). Mersin limanının bu özelliklerinden dolayı Mersin’de dünyaca tanınmış, marka değeri yüksek büyük kurumsal lojistik sağlayıcılar faaliyet göstermektedir. Mersin ilinin bu özellikleri Mersin ilinin araştırmanın örnekleme olarak seçilmesinde oldukça etkili olmuştur. Ayrıca Mersin’in ilinin önemli bir lojistik kent olması sebebiyle burada yapılan çalışmanın sonuçlarının sektör temsilcilerine önemli katkılar sunacağı ve çalışmanın sonuçlarının geliştirilebileceği düşünülmüş ve bu sebeplerden dolayı araştırmanın örnekleme Mersin ilinde faaliyet gösteren lojistik firmalarında çalışan beyaz yakalı kadın çalışanlar olarak belirlenmiştir. Araştırmada olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak Utikad’ın (Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği) Mersin şubesine kayıtlı lojistik firmalarında çalışan 100 beyaz yakalı kadın çalışandan tam sayım yöntemi ile elektronik ortamda veri elde edilmiştir. Ancak hatalı doldurulan 5 anket değerlendirme dışı bırakılarak sadece 95 anket değerlendirme kapsamına alınmıştır.

4.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada kullanılan anket üç bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümü; yaş, medeni durum, çalışma pozisyonu, aylık gelir, eğitim düzeyi ve iş deneyimi olmak üzere altı demografik sorudan oluşmaktadır.

Anketin ikinci bölümü ise Irmak ve Budak (2010) tarafından geliştirilen cam tavan sendromu ölçeğinden meydana gelmektedir. 5’li Likert tipinde sorular içeren cam tavan ölçeğinde ‘1. Kesinlikle Katılmıyorum’, ‘2. Katılmıyorum’, ‘3. Kararsızım’, ‘4. Katılıyorum’ ve ‘5. Kesinlikle Katılıyorum’ ifadelerini içermektedir. Bu ölçeğin; üst yönetimden kaynaklanan engeller, kadınlara yönelik olumsuz önyargılar, aile hayatı, cinsiyet ayrımcılığı, mesleki ayrım, örgüt kültürü ve politikalar, informal iletişim ağları, kadınların kariyer basamaklarında yükselmelerindeki etkenler ve mentorluk olmak üzere dokuz alt boyutu bulunmaktadır.

Anketin üçüncü bölümünde ise Mottaz (1985) tarafından geliştirilen Ertan ve Ağca (2008)’nin “Örgütsel Bağlılık, İş Motivasyonu ve İş Performansı Arasındaki İlişki: Antalya’da Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir İnceleme” başlıklı doktora tezinde kullandıkları iş motivasyon ölçeği kullanılmıştır. 5’li Likert tipinde sorular içeren iş motivasyonu ölçeğinde ‘1. Kesinlikle Katılmıyorum’, ‘2. Katılmıyorum’, ‘3. Fikrim Yok’, ‘4. Katılıyorum’ ve ‘5. Kesinlikle Katılıyorum’ ifadelerini içermektedir. Bu ölçek içsel ve dışsal motivasyon olmak üzere iki alt boyut içermektedir.

4.4. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırma kapsamında tarama modeli kullanılmış olup araştırmanın kavramsal modeli Şekil 1’de ifade edilmiştir. Bu modele göre, araştırmanın

Lojistik Sektöründe Çalışan Kadınların Motivasyonlarının Cam Tavan Algıları Açısından Değerlendirilmesi

bağımsız değişkeni cam tavan algısı, alt bağımsız değişkenleri ise üst yönetimden kaynaklanan engeller, kadınlara yönelik olumsuz önyargılar, aile hayatı, cinsiyet ayrımcılığı, mesleki ayırım, örgüt kültürü ve politikalar, informal iletişim ağları ve kadınların kariyer basamaklarında yükselmelerindeki etkenlerdir. Araştırmanın bağımlı değişkeni motivasyon, alt bağımlı değişkenleri ise içsel motivasyon ile dışsal motivasyondur.

Şekil 1. Araştırmanın Kavramsal Modeli

Çalışmada, araştırmanın amacı doğrultusunda bağımlı ve bağımsız değişkenler kullanılarak 6 hipotez ileri sürülmüştür.

H_{1a}: Cam tavan algısı ile motivasyon arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1b}: Cam tavan algısı ile içsel motivasyon arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1c}: Cam tavan algısı ile dışsal motivasyon arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1d}: Cam tavan boyutlarının motivasyon üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{1e}: Cam tavan boyutlarının içsel motivasyon üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{1f}: Cam tavan boyutlarının dışsal motivasyon üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

4.5. Araştırmanın Veri Çözümleme Yöntemleri

4.5.1. Frekans Analizi

Tablo 1'de örneklemdaki çalışanlara ait betimleyici istatistikler yer almakta ancak araştırma konusunun özelliği gereğince sadece kadın çalışanlara uygulanması gerektiğinden bu istatistikler içerisinde cinsiyet değerlendirmesi bulunmamaktadır. Tabloda yer alan sonuçlara göre; örneklemden %55,8'lik bir çoğunlukla 26-35 yaş aralığında genç çalışanlar yer almaktadır. Araştırmaya katılan kadın çalışanların %86,3'ünün üniversite mezunu olduğu, %62,1'lik

çoğunluğunun ise bekâr olduğu görülmektedir. Katılımcılar çalışma süresi açısından incelendiğinde ise örneklemdaki kadın çalışanların %79'unun 1 yıldan daha fazla bir çalışma deneyimine sahip olduğu belirlenmiştir.

Tablo 1: Betimleyici İstatistikler – 1

	Frekans	Yüzde Oran	Kümülatif Yüzde
Yaş			
25 ve altı	22	% 23,1	% 23,1
26-35	53	% 55,8	% 78,9
36-45	14	% 14,7	% 93,6
46-55	5	% 5,3	% 98,9
56 ve üstü	1	% 1,1	% 100,0
Eğitim Durumu			
Lise	13	% 13,7	% 13,7
Yüksekokul	13	% 13,7	% 27,4
Lisans	45	% 47,3	% 74,7
Yüksek Lisans	22	% 23,2	% 97,9
Doktora	2	% 2,1	% 100,0
Medeni Durum			
Evli	36	% 37,9	% 37,9
Bekâr	59	% 62,1	% 100,0
Çalışma Süresi			
1 yıldan az	20	% 21,0	% 21,0
1-5 yıl	43	% 45,2	% 66,2
6-10 yıl	19	% 20,0	% 86,2
11-15 yıl	5	% 5,3	% 91,5
16-20 yıl	5	% 5,3	% 96,8
21 yıl ve üzeri	3	% 3,2	% 100,0

Tablo 2'de araştırmaya katılan çalışanlara yönelik betimleyici istatistiklerin devamı görülmektedir. Örneklemdaki çalışanların aylık gelir durumu incelendiğinde, aylık gelirin hemen hemen homojen bir dağılım gösterdiği, herhangi bir gelir aralığına ilişkin baskınlığın olmadığı saptanmıştır. Bununla birlikte asgari ücret düzeyinde ve daha düşük düzeyde aylık gelire sahip çalışan oranının %36,8 olduğu belirlenmiştir. Katılımcılar çalışma pozisyonu açısından değerlendirildiğinde ise kadın çalışanların %30,5'inin memur, %20'sinin yönetici, %16,8'inin işçi, geriye kalanların ise çeşitli departmanlarda görev yaptığı tespit edilmiştir.

Tablo 1: Betimleyici İstatistikler – 2

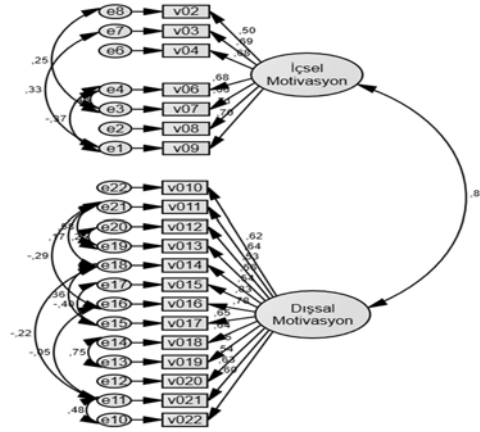
	Frekans	Yüzde Oranı	Kümülatif Yüzde
Aylık Gelir Durumu			
1500 TL ve daha az	14	% 14,7	% 14,7
1501 TL - 2000TL	21	% 22,1	% 36,8
2001 TL - 3000 TL	23	% 24,2	% 61,0
3001 TL - 4000 TL	20	% 21,1	% 82,1
4001 TL ve üzeri	17	% 17,9	% 100,0
Çalışma Pozisyonu			
Yönetici	19	% 20,0	% 20,0
Yurtiçi Lojistik Operasyon Elemanı	7	% 7,3	% 27,3
Yurtdışı Lojistik Operasyon Elemanı	3	% 3,2	% 30,5
Dokümantasyon Elemanı	5	% 5,2	% 35,7
Memur	29	% 30,5	% 66,2
Şef	3	% 3,2	% 69,4
Yurtiçi Satış Elemanı	3	% 3,2	% 72,6
Yurtdışı Satış Elemanı	3	% 3,2	% 75,8
Fiyatlandırma Elemanı	4	% 4,2	% 80,0
İşçi	16	% 16,8	% 96,8
Diğer	3	% 3,2	% 100,0

4.5.2. Geçerlik ve Güvenirlik Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliğinin tespiti için Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen önerilen uyum değerleri Tablo 3'te, standardize edilmiş çözüm değerleri ise Şekil 2' de verilmektedir.

Tablo 3: Motivasyon Ölçeği / Önerilen Uyum Değerleri

Uyum Kriteri	χ^2	P	χ^2 / df	RMSEA	CFI	IFI	SRMR	NFI	GFI
Önerilen Uyum Değerleri	242,964	0,000	1,568	0,07	0,921	0,923	0,07	0,813	0,820

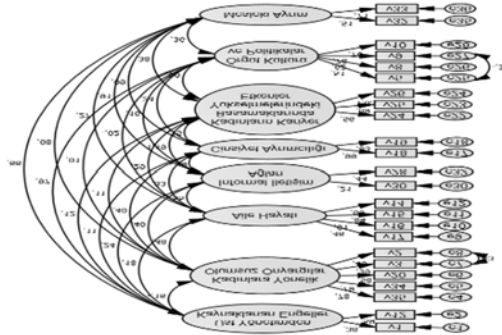

Şekil 2: Motivasyon Ölçeği / Standardize Edilmiş Çözümleme Değerleri

Cam tavan ölçeğine yönelik gerçekleştirilen Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) sonucunda elde edilen önerilen uyum değerleri Tablo 4'te, standardize edilmiş çözüm değerleri ise Şekil 3'te verilmektedir.

Tablo 4: Cam Tavan Ölçeği / Önerilen Uyum Değerleri

Uyum Kriteri	χ^2	P	χ^2 / df	RMSEA	CFI	IFI	SRMR	NFI	GFI
Önerilen Uyum Değerleri	294,182	0,001	1,325	0,05	0,915	0,920	0,08	0,739	0,814

Şekil 1: Cam Tavan Ölçeği / Standardize Edilmiş Çözümleme Değerleri

Tablo 3'te ifade edilen motivasyon ölçeğine ait önerilen uyum değerleri ile Tablo 4'te ifade edilen cam tavan ölçeğine ait önerilen uyum değerlerinin Schermelleh-Engel ve diğerleri (2003) tarafından yayımlanan uyum iyiliği istatistiklerine uygun olduğu ve araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliğinin kabul edilebilir düzeyde olduğu saptanmıştır.

Yapısal geçerliliği sağlanan bu ölçeklere yönelik güvenilirlik analizi yapılmış ve güvenilirlik analizinin sonuçları Tablo 5'te ifade edilmiştir.

Tablo 5: Güvenirlik Analizi

	Cronbach's Alpha	N of Items
Motivasyon Ölçeği	0.926	20
* İçsel Motivasyon	0.848	7
* Dışsal Motivasyon	0.899	13
Cam Tavan Ölçeği	0.751	24
* Üst Yönetimden Kaynaklanan Engeller	0.331	2
* Kadınlara Yönelik Olumsuz Önyargılar	0.726	5
* Aile Hayatı	0.719	4
* Cinsiyet Ayrımcılığı	0.890	2
* Mesleki Ayrım	0.482	2
* Örgüt Kültürü ve Politikalar	0.711	4
* İnfomal İletişim Ağları	0.010	2
*Kadınların Kariyer Basamaklarında Yükselmelerindeki Etkenler	0.814	3

Tablodan da görüldüğü üzere cam tavan ölçeğinin infomal iletişim ağları boyutu için Cronbach's Alpha katsayısı 0.010, üst yönetimden kaynaklanan engeller boyutu için 0.331, mesleki ayrım boyutu için ise 0.482 olarak belirlenmiş ve bu boyutların iç tutarlılığa sahip olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle ileri istatistiksel analizlerde bu boyutlar değerlendirme dışı bırakılmıştır.

4.5.3. Normallik Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen verilere yönelik gerçekleştirilen normallik testi sonucunda saptanan Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk değerleri Tablo 6'da ifade edilmiştir.

Tablo 6: Normallik Test Sonuçları

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	Df	Sig.
Motivasyon	0.045	95	0.200	0.980	95	0.161
* İçsel Motivasyon	0.080	95	0.163	0.962	95	0.008
* Dışsal Motivasyon	0.058	95	0.200	0.987	95	0.478
Cam Tavan	0.082	95	0.128	0.959	95	0.005
* Kadınlara Yönelik Olumsuz Önyargılar	0.101	95	0.018	0.958	95	0.004
* Cinsiyet Ayrımcılığı	0.254	95	0.000	0.896	95	0.000
* Aile Hayatı	0.087	95	0.072	0.978	95	0.109
* Örgüt Kültürü ve Politikalar	0.089	95	0.063	0.981	95	0.194
* Kadınların Kariyer Basamaklarında Yükselmelerindeki Etkenler	0.223	95	0.000	0.877	95	0.000

Örnekleme büyüklüğü nedeniyle Tablo 6'da yer alan Kolmogorov-Smirnov değerleri dikkate alındığında; bütünlük olarak motivasyon ölçeğinden ve bu ölçeğin alt boyutlarından elde edilen verilerin normal dağılım gösterdiği

görülmektedir. Cam tavan ölçeği incelendiğinde ise; ölçeğin genelinin ve bu ölçeğin aile hayatı boyutu ile örgüt kültürü ve politikalar boyutundan elde edilen verilerin normal dağılım gösterdiği görülmektedir. Kolmogorov-Smirnov analizine göre normal dağılım göstermeyen; cinsiyet ayrımcılığı, kadınlara yönelik olumsuz önyargılar ve kadınların kariyer basamaklarında yükselmelerindeki etkenler boyutlarına ilişkin kurtosis (basıklık) ve skewness (çarpıklık) değerleri Tablo 7’de detaylandırılmıştır. George ve Mallery (2003)’nin sınıflandırmasına göre bu boyutlardan elde edilen verilere ait basıklık ve çarpıklık değerlerinin -2 ile +2 aralığında olduğu, bu nedenle de ilgili ölçek boyutlarının da normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir.

Tablo 7: Normallik Testine Ait Betimleyici İstatistikler

		Statistic	Std. Error
* Cinsiyet Ayrımcılığı	Skewness	-0.562	0.247
	Kurtosis	-0.260	0.490
* Kadınlara Yönelik Olumsuz Önyargılar	Skewness	0.530	0.247
	Kurtosis	-0.008	0.490
* Kadınların Kariyer Basamaklarında Yükselmelerindeki Etkenler	Skewness	-1.125	0.247
	Kurtosis	1.542	0.490

4.5.4. Korelasyon Analizi

Tablo 8’de araştırmanın değişkenleri arasındaki korelasyon analizi sonuçları görülmektedir. Bu tabloya göre; cam tavan algısı ile motivasyon ve motivasyonun dışsal boyutu arasında negatif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Cam tavan algısı ile içsel motivasyon arasında ise istatistiksel olarak hiçbir ilişkiye rastlanmamıştır. Cam tavan algısının alt boyutları incelendiğinde ise cam tavan algısının; cinsiyet ayrımcılığı, aile hayatı, örgüt kültürü ve politikalar alt boyutları ile motivasyon arasında negatif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8: Korelasyon Analizi Sonuçları

		Motivasyon	İçsel Motivasyon	Dışsal Motivasyon
Cam Tavan Algısı	Pearson Cor. Sig. (2-tailed)	-0.216 0.036*	-0.141 0.172**	-0.226 0.028*
- Kadınlara Yönelik Olumsuz Önyargılar	Pearson Cor. Sig. (2-tailed)	-0.055 0.597**	0.154 0.135**	0.015 0.888**
- Cinsiyet Ayrımcılığı	Pearson Cor. Sig. (2-tailed)	0.223 0.030*	-0.164 0.112**	-0.220 0.032*
- Aile Hayatı	Pearson Cor. Sig. (2-tailed)	-0.221 0.032*	0.170 0.100**	0.217 0.035*
- Örgüt Kültürü ve Politikalar	Pearson Cor. Sig. (2-tailed)	-0.368 0.000*	0.298 0.003*	0.361 0.000*
- Kadınların Kariyer Basamaklarında Yükselmelerindeki Etkenler	Pearson Cor. Sig. (2-tailed)	0.175 0.090**	-0.227 0.027*	-0.141 0.173**

*p<0.05, **p>0.05

Gerçekleştirilen korelasyon analizi sonucunda içsel motivasyon ile cam tavan algısının alt boyutları incelendiğinde; örgüt kültürü ve politikalar boyutu ile içsel motivasyon boyutu arasında pozitif yönde ve düşük düzeyde, kadınların kariyer basamaklarında yükselmelerindeki etkenler boyutu ile içsel motivasyon boyutu arasında ise negatif yönde ve düşük düzeyde anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dışsal motivasyon ile cam tavan algısının alt boyutları incelendiğinde ise aile hayatı ile örgüt kültürü ve politikalar boyutlarıyla dışsal motivasyon arasında pozitif yönde ve düşük düzeyde, cinsiyet ayrımcılığı ile dışsal motivasyon arasında ise negatif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

4.5.5. Regresyon Analizi

Tablo 9’da motivasyon ile cam tavan algısının alt boyutlarına yönelik çoklu regresyon analizinin ANOVA sonuçları görülmektedir. Gerçekleştirilen regresyon analizi sonucunda; oluşturulan modelin anlamlılık değerinin 0.05’ten küçük olması nedeniyle modelin istatistiksel olarak anlamlılık ifade ettiği saptanmıştır.

Tablo 9: Motivasyon & Cam Tavan Algısı – ANOVA

	Sum of Squares	Mean Square	F	Sig.
Motivasyon	Regression	3324.873	664.975	
	Residual	11338.116	127.395	5.220
	Toplam	14662.989		0.000

Enter yöntemiyle gerçekleştirilen çoklu regresyon analizinin sonuçları Tablo 10’da ifade edilmiştir.

Tablo 10: Motivasyon & Cam Tavan Algısı-Model

	Cam Tavan Algısı	β	t	Sig.	R ²	Adjusted R ²	
Motivasyon	Constant	32.905	3.252	0.002			
	Kadınlara Yönelik Olumsuz Önyargılar	-0.244	-0.717	0.475			
	Aile Hayatı	0.921	2.548	0.013			
	Cinsiyet Ayrımcılığı	-0.170	-0.243	0.809			
	Örgüt Kültürü ve Politikalar	1.258	3.691	0.000	0.277	0.183	
	Kadınların Kariyer Basamaklarında Yükselmelerindeki Etkenler	-0.961	-2.015	0.047			

Bu tablo incelendiğinde; motivasyondaki değişimin %18,3’ünü cam tavan algısının üç alt boyutundaki değişimin açıkladığı saptanmıştır. Bu sonuçlara göre motivasyonun alabileceği değer aşağıdaki şekilde formüle edilmiştir;

“Motivasyon = 32.905 + (0.921 x Aile Hayatı) + (1.258 x Örgüt Kültürü ve Politikalar) - (0.961 x Kadınların Kariyer Basamaklarında Yükselmelerindeki Etkenler)”

Regresyon analizi sonucunda elde edilen formüle göre; cam tavan algısının aile hayatı boyutundaki 1 birimlik artışın motivasyon üzerinde 0.921 birimlik bir artışa, örgüt kültürü ve politikalar boyutundaki 1 birimlik artışın motivasyon üzerinde 1.258 birimlik bir artışa, kadınların kariyer basamaklarında yükselmelerindeki etkenler boyutundaki 1 birimlik artışın ise motivasyon üzerinde 0.961 birimlik bir azalışa neden olduğu belirlenmiştir. Kadınlara yönelik olumsuz önyargılar ile cinsiyet ayrımcılığı boyutlarının ise diğer cam tavan algısı boyutlarıyla birlikte değerlendirildiğinde motivasyon üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı saptanmıştır.

Tablo 11’de motivasyonun içsel boyutu ile cam tavan algısının boyutlarına yönelik çoklu regresyon analizinin ANOVA sonuçları görülmektedir. Gerçekleştirilen regresyon analizi sonucunda; oluşturulan modelin anlamlılık değerinin 0.05’ten küçük olması nedeniyle modelin istatistiksel olarak anlamlılık ifade ettiği saptanmıştır.

Tablo 11: İçsel Motivasyon & Cam Tavan Algısı- ANOVA

	Sum of Squares	Mean Square	F	Sig.
İçsel Motivasyon	Regression	286.417	57.283	
	Residual	1309.204	14.710	3.894
	Toplam	1595.621		0.000

Enter yöntemiyle gerçekleştirilen çoklu regresyon analizinin sonuçları Tablo 12’de ifade edilmiştir.

Tablo 12: İçsel Motivasyon & Cam Tavan Algısı- Model

	Cam Tavan Algısı	β	t	Sig.	R ²	Adjusted R ²
İçsel Motivasyon	Constant	9.817	2.855	0.005		
	Kadınlara Yönelik Olumsuz Önyargılar	0.070	0.604	0.547		
	Aile Hayatı	0.219	1.784	0.078		
	Cinsiyet Ayrımcılığı	0.081	0.340	0.735	0.180	0.133
	Örgüt Kültürü ve Politikalar	0.341	2.939	0.004		
	Kadınların Kariyer Basamaklarında Yükselmelerindeki Etkenler	-0.392	-2.417	0.018		

Bu tablo incelendiğinde; içsel motivasyondaki değişimin %13,3’ünü cam tavan algısının iki boyutundaki değişimin açıkladığı saptanmıştır. Bu sonuçlara göre içsel motivasyonun alabileceği değer aşağıdaki şekilde formüle edilmiştir;

“İçsel Motivasyon = 9.817 + (0.341 x Örgüt Kültürü ve Politikalar) - (0.392 x Kadınların Kariyer Basamaklarında Yükselmelerindeki Etkenler)”

Lojistik Sektöründe Çalışan Kadınların Motivasyonlarının Cam Tavan Algıları Açısından Değerlendirilmesi

Regresyon analizi sonucunda elde edilen bu formüle göre; cam tavan algısının örgüt kültürü ve politikalar boyutundaki 1 birimlik artışın içsel motivasyon üzerinde 0.341 birimlik bir artışa, kadınların kariyer basamaklarında yükselmelerindeki etkenler boyutundaki 1 birimlik artışın ise içsel motivasyon üzerinde 0.392 birimlik bir azalışa neden olduğu belirlenmiştir. Aile hayatı, kadınlara yönelik olumsuz önyargılar ve cinsiyet ayrımcılığı boyutlarının ise diğer cam tavan algısı boyutlarıyla birlikte değerlendirildiğinde içsel motivasyon üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı saptanmıştır.

Tablo 13'te motivasyonun dışsal boyutu ile cam tavan algısının alt boyutlarına yönelik çoklu regresyon analizinin ANOVA sonuçları görülmektedir. Gerçekleştirilen regresyon analizi sonucunda; oluşturulan modelin anlamlılık değerinin 0.05'ten küçük olması nedeniyle modelin istatistiksel olarak anlamlılık ifade ettiği belirlenmiştir.

Tablo 13: Dışsal Motivasyon & Cam Tavan Algısı – ANOVA

	Sum of Squares	Mean Square	F	Sig.
Dışsal Motivasyon	Regression	1773.063	354.613	
	Residual	6402.621	71.940	4.929
	Toplam	8175.684		0.000

Enter yöntemiyle gerçekleştirilen çoklu regresyon analizinin sonuçları Tablo 14'te ifade edilmiştir.

Tablo 14: Dışsal Motivasyon & Cam Tavan Algısı – Model

	Cam Tavan Algısı	β	t	Sig.	R ²	Adjusted R ²
Dışsal Motivasyon	Constant	23.088	3.036	0.003		
	Kadınlara Yönelik Olumsuz Önyargılar	-0.314	-1.227	0.223		
	Aile Hayatı	0.702	2.584	0.011		
	Cinsiyet Ayrımcılığı	-0.252	-.477	0.635	0.217	0.173
	Örgüt Kültürü ve Politikalar	0.918	3.582	0.001		
	Kadınların Kariyer Basamaklarında Yükselmelerindeki Etkenler	-0.570	-1.588	0.116		

Bu tablo incelendiğinde; dışsal motivasyondaki değişimin %17,3'ünü cam tavan algısının iki boyutundaki değişimin açıkladığı saptanmıştır. Bu sonuçlara göre dışsal motivasyonun alabileceği değer aşağıdaki şekilde formüle edilmiştir; "Dışsal Motivasyon = 23.088 + (0.702 x Aile Hayatı) + (0.918 x Örgüt Kültürü ve Politikalar)"

Regresyon analizi sonucunda elde edilen bu formüle göre; cam tavan algısının aile hayatı boyutundaki 1 birimlik artışın dışsal motivasyon üzerinde 0.702 birimlik bir artışa, örgüt kültürü ve politikalar boyutundaki 1 birimlik artışın ise dışsal motivasyon üzerinde 0.918 birimlik bir artışa neden olduğu

saptanmıştır. Kadınlara yönelik olumsuz önyargılar, cinsiyet ayrımcılığı ve kadınların kariyer basamaklarında yükselmelerindeki etkenler boyutlarının ise diğer cam tavan algısı boyutlarıyla birlikte değerlendirildiğinde dışsal motivasyon üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı saptanmıştır.

Sonuç ve Tartışma

Lojistik sektörü kadınlar için dezavantajlı bir sektör olmasına rağmen kadınların eğitim seviyesinin her geçen gün biraz daha yükselmesi ve iş dünyasında yaşanan insan haklarına yönelik gelişmeler kadınlar için dezavantajlı olan bu sektörde daha fazla kadın çalışanın istihdam edilmesine yol açmıştır. Başka bir deyişle bu gelişmeler bu sektörü kadınlar için daha cazip bir hale getirmiştir. Kadın çalışanların bu sektörde daha fazla istihdam edilmesi ve eğitim seviyelerinin her geçen gün biraz daha artması üst yönetim pozisyonunda bulunan kadın yönetici sayısında da aynı oranda bir artışa yol açmıştır. Ancak bütün bu olumlu gelişmelere rağmen bu sektörde çalışan üst düzey kadın yönetici sayısı halen istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bu nedenledir ki bu çalışmada kadınların yükselmelerinin önündeki engellerden biri olduğunu düşündüğümüz cam tavan algısı incelenmiştir. Bu çalışmada cam tavana nelerin sebep olduğu ve cam tavanın çalışan motivasyonu üzerindeki olumsuz etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışmada karar alıcılara cam tavanı ortadan kaldıracabilecek uygulamaların neler olabileceği konusunda önerilerde bulunulmuştur.

Araştırma sonucunda cam tavan algısı ile motivasyon arasında negatif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Ayrıca motivasyonun dışsal alt boyutu ile cam tavan algısı arasında negatif yönde ve düşük düzeyde anlamlı ilişki olduğu saptanırken, motivasyonun diğer alt boyutu olan içsel motivasyon ile cam tavan algısı arasında ise istatistiksel olarak herhangi bir ilişkiye rastlanamamıştır. Ortaya çıkan bu sonuç çalışanların motivasyonuna cam tavan algısından daha çok dışsal motivasyon kaynaklarının (ücret, iş-aile dengesi, arkadaşlık ortamı, yan ödemeler, iş güvencesi vs.) etki ettiğini göstermektedir. Başka bir deyişle bu sonuç kadın çalışanları motive eden faktörlerin dışsal faktörler olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu sonuç birçok kadın çalışanın kariyer ilerlemelerinde hiçbir endişe taşımadıklarını ya da kariyer ilerlemesini kendilerine sorun etmediklerini dolayısıyla da bu durumun içsel motivasyonlarını etkilemediklerini göstermektedir.

Cam tavan algısının alt boyutları ile motivasyon arasındaki ilişkinin incelenmesi sonucunda ise cam tavan algısının; cinsiyet ayrımcılığı, aile hayatı, örgüt kültürü ve politikaları alt boyutlarının motivasyonla negatif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuçlar kadın çalışanların motivasyonunun düşük çıkmasında; bir kadın çalışanın işyerinde cinsiyet ayrımcılığına uğramasının ya da bu durumu hissetmesinin, iş ile aile hayatı arasında bir denge kuramamasının, örgüt

kültürünün ve uygulanan politikaların cinsiyet ayrımcılığını destekler nitelikte olmasının etkili olduğunu göstermektedir.

Cam tavan algısının alt boyutlarının motivasyonun içsel alt boyutuyla olan ilişkisinin incelenmesi sonucunda ise; cam tavan algısının alt boyutları olan; örgüt kültürü ve politikalar boyutu ile içsel motivasyon boyutu arasında pozitif yönde ve düşük düzeyde, kadınların kariyer basamaklarında yükselmelerindeki etkenler boyutu ile içsel motivasyon boyutu arasında ise negatif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgular bir örgütün kültürünün ve uyguladığı politikaların kadın çalışanların üst düzey yöneticiliğe yükselmelerini destekler nitelikte olduğunda kadın çalışanların içsel motivasyon düzeyinin artacağını, tersi durumunda ise azalacağını göstermektedir. Yani kadın çalışanların desteklediği bir kültüre ve politikalara sahip bir kurumda kadın çalışanlar örgüt içerisinde kişisel yetenek ve becerilerini kullanma fırsatı bulabilecek dolayısıyla işlerinden duydukları tatmin düzeyi artacaktır. Kadın çalışanların erkeklere göre daha fazla, yeteneklerine göre ise daha düşük konumlarda çalıştırılmasının ve kariyer gelişimlerinin üstleri tarafından engellenmesinin kadın çalışanların içsel motivasyon düzeylerini azaltacağı görülmektedir.

Cam tavan algısının; aile hayatı, örgüt kültürü ve politikalar, cinsiyet ayrımcılığı alt boyutları ile dışsal motivasyon arasındaki ilişki incelendiğinde ise dışsal motivasyon ile cam tavan algısının aile hayatı, örgüt kültürü ve politikalar alt boyutları arasında pozitif yönde ve düşük düzeyde, cinsiyet ayrımcılığı alt boyutu ile de negatif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Kadınların çok fazla ailevi sorumluluk üstlenmeleri, iş ve aile yaşantısı arasında denge kurmakta zorlanmaları, ailesine yeteri kadar zaman ayıramamaları, kariyer gelişimi için aile hayatından fedakârlık yapmaları gibi olumsuz durumların onların dışsal motivasyon düzeylerini azaltacağı, buna karşın kadınların birtakım takviyelerle ailevi sorumluluklarını azalttıkları, iş ve aile yaşamı arasında denge kurdukları ve zaman yönetimini iyi yaptıkları takdirde ise dışsal motivasyon düzeylerini artırabilecekleri tespit edilmiştir. Şirketlerin üst düzey yöneticiliklerde erkekleri tercih etmeleri, kadınlara iş eğitimi konusunda yeterli fırsat vermemeleri, kriz dönemlerinde ilk olarak kadınları işten çıkarmaları, kadınları maaş, prim, statü gibi konularda ayrımcılığa maruz bırakmaları ve iş yaşamını erkeklerin kuralına göre yönetmeleri gibi işletme politikalarının ise kadın çalışanların dışsal motivasyon düzeyini azaltacağı saptanmıştır. Şirketlerde kadın lehine uygulanacak pozitif ayrımcılığa yönelik olumlu politikaların ise kadın çalışanların dışsal motivasyon düzeylerini artıracığı tespit edilmiştir. Erkeklere terfi konusunda daha fazla imkân verilmesinin, kadınların astları ve üstleri tarafından dikkate alınmamasının, kadınların kendilerine yönelik kariyer engelleri olduğunu düşünmesinin, cinsiyetin üst düzey yöneticilikte gereken ve etkileyici vasıflardan biri olduğunu kabullenmesinin ise kadın çalışanların dışsal motivasyon düzeylerini azaltacağı görülmektedir. Bu sonuçlar cinsiyet ayrımcılığında görülen artışın kadın

çalışanların dışsal motivasyon düzeylerinde bir azalışa neden olduğunu göstermektedir.

Araştırmadan elde edilen bu bulgular daha önce bu konuda yapılmış çalışmaların sonuçlarıyla karşılaştırıldığında sonuçlarda benzerliklerin ve farklılıkların olduğu ve bu farklılıkların da çalışılan sektörün ve katılımcıların özelliklerinden kaynaklandığı görülmektedir. Çakar Özenç ve Salepçioğlu (2019) “pilot” ile “polis” mesleğinde çalışan kadınların kariyer engellerinin ve cam tavan algılarının iş motivasyonları ile ilişkisini belirlemek üzere yaptıkları bir çalışmada, kadınların cam tavan algıları ile genel ve içsel motivasyonları arasında istatistiksel açıdan pozitif yönde ve yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki olduğunu, cam tavan algıları ile dışsal motivasyonları arasında ise istatistiksel açıdan olumsuz ve orta düzeyde bir ilişki olduğunu saptamışlardır. Bu bulgular kadınlara yönelik mesleki ayrımcılığın kadınların genel ve içsel motivasyonunu arttırdığını, dışsal motivasyonlarını ise azalttığını göstermektedir. Oysaki cam tavan algısının kadın çalışanların motivasyonunu düşürmesi beklenirken artırıyor olması bu sektördeki kadın çalışanların kendilerine zor hedefler koyduğunu ve bu hedefler doğrultusunda motive olduklarını göstermektedir (Çakar Özenç ve Salepçioğlu, 2019: 329). İmadoğlu vd., (2020) ise özel sektörde çalışan 33 kadın üzerine yaptıkları bir çalışmada; cinsiyet ayrımcılığının olmamasının, kadın çalışanların başarılarının değerlendirilmesinin, üst yönetimin desteğinin sağlanmasının, personeller arasında eşit uygulamaların ve özgür çalışma ortamının varlığının, kadın çalışanlara mentorluk yapılmasının ve psikolojik destek sağlanmasının, diğer kurumlara olumlu yönde örnek olunmasının, kadınların gelişimi için eğitime önem verilmesinin, iş-aile dengesinin kurulmasının, sıcak bir iş çevresi için iş dışında sosyal aktiviteler yapılmasının, daha huzurlu bir iş ortamı yaratılmasının, yönetici ile personel arasındaki ilişkiyi güçlendirmenin, eşit ücret dağılımının ve promosyonların, güven inşa etmenin kadın çalışanların motivasyonunu artıracaklarını ileri sürmüşlerdir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular kadına yönelik olumlu politikaların kadın çalışanların motivasyonunu artıracaklarını göstermektedir. İmadoğlu vd., (2020)’nin bu bulguları çalışmamızdan elde edilen bulgularla tutarlılık göstermektedir (İmadoğlu vd., 2020: 98). İmam vd., (2013) ise Pakistan’da bulunan farklı bankalarda çalışan kişiler üzerine yaptıkları bir çalışmada, cam tavan algısının çalışanların iş motivasyonunda bir düşüşe neden olduğunu tespit etmişlerdir. İmam vd., (2013) ‘nin çalışmasından elde edilen bulgular çalışmamızdan elde edilen bulguları destekler niteliktedir (İmam, 2013: 264).

Yapılan analizler sonucu elde edilen bulgulardan cam tavan algısının kadın çalışanların motivasyonunu olumsuz yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Cam tavanın bu olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için karar alıcılar birtakım önlemler almak zorundadırlar. Bu önlemler kapsamında karar alıcılar; kadın çalışanlarının kişisel gelişimlerini sağlayacak şekilde mesleki ve lisansüstü eğitimlere çalışanlarını yönlendirmeli, kadın çalışanlara rol model olabilecek başarılı kadın yöneticilerin diğer kadın çalışanlara mentorluk etmesini

sağlamalıdır. Yine bu süreçte karar alıcılar erkek egemen iletişim ağlarını sonlandırmalı ve kadın çalışanlara en azından bazı konularda pozitif ayrımcılık yapmalıdırlar. Ayrıca çocuklu kadın çalışanların iş kalitelerini artıracak kreş gibi destek faaliyetlerini de hayata geçirmelidirler.

Gelecekte cam tavan algısı üzerine çalışma yapacak olan araştırmacılara cam tavan algısı ile ilişki içerisinde olduğu düşünülen daha önce çalışılmamış özellikle de yönetim literatürüne yeni girmiş bazı kavramlarla cam tavan algısının bağlantısının incelenmesi önerilmektedir. Ayrıca cam tavan algısının yarattığı olumsuz sonuçların düzeyi her sektörün dinamiği açısından farklı olacağından cam tavan algısının her sektör bazında ölçülmesi gelecekte bu konu üzerinde çalışma yapacak olan araştırmacılara farklı ve ilginç sonuçlara ulaşabilecekleri düşüncesiyle tavsiye edilmektedir. Bu çalışmada incelenen konunun cam tavan algısı olması ve cam tavan algısının kendine has özelliğinden dolayı çalışmanın örnekleminin sadece kadın çalışanlardan oluşması araştırmanın sınırlandırmasını, zaman ve maliyet kısıtı nedeniyle araştırmanın sadece Mersin ilinde yapıyor olması ise araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

Kaynaklar

- Akdemir, B. ve Çalış Duman, M. (2017). Kadın Çalışanların Performansında Cam Tavan Sendromu Engeli!. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(15), 517-526.
- Alhassan, N. ve Greene, E. (2020), Individual Approach to Employee Motivation: Is It Worthwhile in The 21st Century?. *International Journal of Global Business*, 13(1), 16-24.
- Al-Zawahreh, A. ve Al-Madi, F. (2012). The Utility of Equity Theory in Enhancing Organizational Effectiveness. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 46, 158-170.
- Arnania-Kepuladze, T. (2010). Gender Stereotypes and Gender Feature of Job Motivation: Differences or Similarity?. *Problems and Perspectives in Management*, 8(2), 84-93.
- Can, E., Kaptanoğlu, S. ve Halo, L. M. (2018). Akademisyenlerde Cam Tavan Sendromunun Güç Mesafesi İle İlişkisi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 13(50), 52-64.
- Cummins, H. A. (2012). Queen Bees and Mommy Tracking: How's an Academic Woman Supposed to Get Ahead?. *Advancing Women in Leadership Journal*, 32, 79-91.
- Çakar Özenç, M. ve Salepçioğlu, M. A. (2019). Erkek Egemen İşlerde Çalışan Kadınlarda Cam Tavan Sendromu ve İş Motivasyonu. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 56, 313-333.
- Daud, I. (2020). The Influence of Organizational Culture and Compensation on Employee Performance with Work Motivation as a Mediating Variable. *Journal of Management and Marketing Review*, 5(2), 122-128.

- Eliyahu, A. S., Bibu, N. ve Danaiata, D. (2020). Organizational Politics and Its Influence on Employees' and Volunteers' Motivation in Emergency Organizations in Israel. *Review of International Comparative Management*, 21(2), 251-264.
- Ertan, H. ve Ağca, V. (2008). *Örgütsel Bağlılık, İş Motivasyonu ve İş Performansı Arasındaki İlişki: Antalya'da Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir İnceleme*, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- George, D. ve Mallery, P. (2003). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*, Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Hassoo, A. K. ve Akbay, C. (2020). Factors Affecting Motivation of Employees in Public Sector: Case Study in Erbil, Iraq. *Review of International Comparative Management*, 21(3), 412-422.
- Herzberg, F. (1959). *The Motivation to Work*, New York: Wiley.
- Hymowitz, C. ve Schellhardt, T. D. (1986). The Glass-Ceiling: Why Women Can't Seem to Break The Invisible Barrier That Blocks Them from Top Jobs. *The Wall Street Journal*, 57, D1, D4-D5.
- Irmak, R. ve Budak, G. (2010). *Cam Tavan Sendromu-Bir Hastane Uygulaması*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- İmadoğlu, T., Kurşuncu, R. S. ve Çavuş, M. F. (2020). The Effect of Glass Ceiling Syndrome on Women's Career Barriers in Management and Job Motivation. *Holistica*, 11(2), 85-99.
- İmam, A., Shah, F. T. ve Raza, A. (2013). Mediating Role of Job Stress between Workplace Discrimination Gender Discrimination-Glass Ceiling and Employee Attitudinal Outcomes Job Satisfaction and Motivation in Banking Sector of Pakistan. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 18(2), 264-274.
- Kurt, S. ve Akgün Kostak, M. (2019). Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Cam Tavan Sendromu Hakkındaki Görüşleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(65), 859-866.
- MIP, (2018). *Mersin International Port Panorama*, 16 Haziran 2020 tarihinde Mersin Uluslararası Limanı: https://www.mersinport.com.tr/images/pdf/MIP_Panorama_2018_4Q.pdf adresinden alındı.
- Mottaz, C. J. (1985). The Relative Importance of Intrinsic and Extrinsic Rewards as Determinants of Work Satisfaction. *Sociological Quarterly*, 26(3), 365-385.
- Mulyani, S. R., Sari, V. N. ve Sari, M. W. (2019). The Model of Employee Motivation and Cooperative Employee Performance. *Polish Journal of Management Studies*, 20(2), 379-390.
- Okoth, V. A. ve Florah, O. M. (2019). Motivation and Employee Performance at Avenue Hospital Kisumu County- Kenya. *Business Management Dynamics*, 9(05), 20-36.

Lojistik Sektöründe Çalışan Kadınların Motivasyonlarının Cam Tavan Algıları Açısından Değerlendirilmesi

- Panait, C. A. (2020). Study of Employee Motivation in Organizations. *Global Economic Observer*, 8(1), 114-119.
- Sahoo, D. K. ve Lenka, U. (2016). Breaking The Glass Ceiling: Opportunity for The Organization. *Industrial and Commercial Training*, 48(6), 311-319.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluating The Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Thomas, K. W. (2009). *Intrinsic Motivation at Work: What Really Drives Employee Engagement*. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers.
- Yörük Karakılıç, N. (2019). Evaluation of Glass Ceiling Syndrome in Terms of Gender Discrimination Perception. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(2), 214-233.
- Yusoff, W. F. W., Kian, T. S. ve Idris, M. T. M. (2013). Herzberg's Two Factors Theory on Work Motivation: Does Its Work for Today's Environment?. *Global Journal of Commerce & Management Perspective*, 2(5), 18-22.

Covid-19 Salgınının Türkiye'deki İşletmelere Etkileri: Sorunlar, Dönüşümler, Olanaklar

Özge CAN¹

Geliş Tarihi/ Received
21.09.2020

Kabul Tarihi/ Accepted
25.06.2021

Yayın Tarihi/ Published
15.07.2021

Citation/Atıf: Can, Ö., (2021), Covid-19 Salgınının Türkiye'deki İşletmelere Etkileri: Sorunlar, Dönüşümler, Olanaklar, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(3): Sayfa: 833-863, <https://doi.org/10.16951/atauniibd.797740>

Öz. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de farklı endüstrilerde faaliyet gösteren işletmelerin Covid-19 salgınından nasıl etkilendiklerini, oluşan yeni zorlu koşullara verdikleri yanıtları ve önümüzdeki süreç için öngörülerini analiz etmektir. Bunun için iki farklı elektronik kaynaktan elde edilen ve beş aylık bir süreyi kapsayan toplam 84 haber metni nicel olarak incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göstermektedir ki, salgının dayattığı ortak deneyimler bulunsa da krizin etkileri endüstri düzeyinde farklı biçimlerde yaşanmaktadır. Veriler, işletmelerin kriz koşullarına verdikleri tepkilerde, aldıkları önlemlerde ve gelecek beklentilerinde önemli bir çeşitliliğe işaret etmektedir. Salgının işletmelere getirdiği zorluklar kendini hemen hemen tüm iş yapış biçimlerinde ve süreçlerinde gösterirken, lojistik, satış-pazarlama, sağlık ve eğitim gibi endüstrilerde yenilikçi uygulamalar ve dijitalleşme yönünde radikal değişimler yaşanmaktadır. Bu bulgular, hem araştırmacılara hem uygulayıcılara örgütsel sürdürülebilirlik temelinde mevcut bakış açılarını ve modellerini gözden geçirme konusunda önemli bir fırsat sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Endüstri Etkileri, Kriz Yönetimi, Yenilikçilik, Dijitalleşme, Sürdürülebilirlik

The Impacts of Covid-19 Pandemic on Turkish Businesses: Problems, Transformations, Opportunities

Abstract. The aim of this study is to understand how Turkish businesses operating in diverse industries have been affected from Covid-19 outbreak, their responses to the present conditions, and their predictions for the upcoming period. For this purpose, 84 news articles that were obtained from two electronic sources covering a period of five months were subjected to quantitative analysis. The findings indicate that although there are common experiences, effects of the crisis have been experienced differently at the industry level. The data also point to a significant diversity in business' responses to crisis conditions, the measures taken, and expectations for the future. While the challenges brought by the pandemic manifest themselves in almost all business activities and processes, radical changes towards innovative solutions and digitalization are noticeable in particular industries particular industries such as logistics, sales-marketing, healthcare and education.

Keywords: Covid-19, Industry Effects, Crisis Management, Innovation, Digitalization, Sustainability

Jel Codes: I18, L10, L20, M10, O33

¹Dr. Öğr. Üyesi, Yaşar Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, <https://orcid.org/0000-0001-8362-6719>, ozge.can@yasar.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Research Purpose and Questions

The aim of this study is to understand how and to what extent Turkish businesses operating in different industries have been affected from Covid-19 outbreak, to describe their responses to the present conditions, and to identify their predictions for the upcoming period. Understanding how businesses have been influenced by this crisis is essential in order to make the necessary rethinking both in theory and in implementation, in case similar conditions continue or emerge in the future.

Hence, it seeks to answer the following questions: What are the main effects of the pandemic on Turkish businesses? To what extent do these effects differ across industries? Have there been any changes in industry conditions and in the reactions of firms during the course of the pandemic? If so, in what way? What are the business predictions for the next stages of the pandemic?

Theoretical Background

So far, research has focused on how the Covid-19 outbreak affected economic activities and performance of businesses. The pandemic have caused some unprecedented transformations in the economy due to the size and speed of its spread, and it has dragged both supply and demand to extreme values (Craighead et al., 2020). Yet, its effects differ in terms of industry conditions and firm characteristics (e.g. Shen et al., 2020; Xiong et al., 2020; Crick & Crick, 2020).

Methodology

A quantitative descriptive examination was achieved to answer the study questions by using secondary data. Turkish news articles published in two selected online resources between April and August 2020 were searched with specific keywords. A total of 84 articles meeting necessary criteria were found and subjected to content analysis by using predetermined coding categories. Results are provided via a set of descriptive analyses.

Findings & Discussion

Although the news articles include detailed assessments for several industries, more attention was given to service industries. The sentiment of the news (as positive, negative, neutral) also differ depending both on the development of the pandemic through time and on industry factors. The emergent economic crisis has created various negative consequences on Turkish businesses including the sharp drop in demand and sales, termination of production and/or operations, financial difficulties and distortions in the supply chain. Interestingly, the same conditions have created new business opportunities in fields such as e-commerce, software, digital services, food production and retailing, and

healthcare. Furthermore, data shows that structural and technological changes have become almost inevitable in many industries with the continuation and deepening of the current crisis. This paper will contribute to business researchers and practitioners regarding how they can better understand and prepare for extreme socio-economic conditions so that successful crisis responses and adaptive business models are developed.

1. Giriş

Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) Mart 2020'de Covid-19 hastalığını küresel bir salgın olarak ilan etmesinden bu yana salgının neredeyse tüm ülkelerde hem toplum sağlığı hem de ekonomi üzerinde derin olumsuz etkileri gözlenmektedir. Birçok araştırmacı, salgının yarattığı ekonomik krizin gelişme ve yayılma hızı, kapsamı ve hem arz hem talep üzerinde yarattığı büyük baskı açısından daha öncekilerden önemli farklar barındırdığını ifade etmektedirler (Reinhart, 2020; Gu vd., 2020). Yayılma etkisinin büyüklüğü ve hızı nedeniyle olumsuz etkilerinden korunabilen bir ülke ya da sektör kalmamıştır (Craighead vd., 2020). Öyle ki, birçokları açısından Büyük Buhran'dan bu yana tarihteki en kötü ekonomik durgunluğa girilmiştir. Ekonomik etkinliklerin virüsün yayılma hızını azaltmak amacıyla zorunlu biçimde engellenmesi ya da durma noktasına gelmesi birçok endüstrinin ya ciddi derecede yavaşlamasına ya da gerilemesine neden olmuştur (Ding vd., 2020). Salgın, çok kısa bir süre içinde küresel tedarik zincirlerini, finansal piyasaları, tüketici talebini ve güvenini tehdit eder hale gelmiştir (Kabadayı vd., 2020).

Salgının başlamasından bu yana toplumun önemli bir kesiminin evden dışarı çıkamaması, kamusal alanda sosyal ilişkilerin ve insanlar arasında yakın temasın kesilmesi özellikle hizmet sektöründeki işletmeler için sarsıcı olmuş; sokağa çıkma kısıtları ve karantina koşulları en çok onları etkilemiştir. Öyle ki, birçok perakende satış mağazası, restoran, otel vb. mekân uzun süre kapanmak zorunda kalmış, yasaklar ve iptaller nedeniyle havayolu taşımacılığı tamamen durmuştur. Sağlık kuruluşları görülmemiş bir aşırı-kapasite sorunuyla baş başa kalırken, eğitim tüm dünyada hızla online hale dönmüştür.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de farklı endüstrilerde faaliyet gösteren işletmelerin salgından nasıl etkilendiklerini, salgınla oluşan yeni ve zor koşullara nasıl yanıt verdiklerini ve önümüzdeki süreç için öngörü ve hedeflerini anlamaktır. Farklı ülkelerde ve küresel ölçekte çeşitli analizler yapılsa da şu ana dek Türkiye bağlamında bu kapsamda bir çalışma gerçekleştirilmemiştir. Oysa işletmelerin bu olağanüstü süreçten nasıl etkilendiğini anlamak önümüzdeki süreçte benzer koşulların devam etmesi halinde hem kuramsal düzeyde hem uygulamada gerekli güncellemelerin yapılması için gereklidir. Bu doğrultuda bu makalede şu temel sorulara yanıt aranmaktadır: *Salgının Türkiye'deki işletmeler*

üzerindeki temel etkileri nelerdir; hangi boyutlarda incelenebilir? Bu etkiler endüstri düzeyinde birbirinden ne ölçüde farklılaşmıştır? Salgının seyri içinde endüstri koşullarında ve işletmelerin tepkilerinde değişim yaşanmış mıdır? Salgının bundan sonraki aşamaları için beklentiler nelerdir?

Bu sorulara yanıt bulmak adına ekonomi ve işletme konularında uzmanlaşmış iki Türkçe online haber kaynağı taranarak 2020 yılı Nisan ile Ağustos ayları arasında yayınlanan toplam 84 haber incelenmiştir. Tüm haberler içerik analizine tabi tutularak hem Covid-19'un farklı endüstrilerdeki etkileri, hem de bu endüstrilerde faaliyet gösteren firmaların verdikleri tepkiler çeşitli boyutlarıyla değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, her bir haber başlığı ve metni salgın ve etkilerine karşı olumlu, olumsuz ve nötr (yansız) duygusal yaklaşım temelinde sınıflandırılmış ve karşılaştırılmıştır.

Veri analizi, salgın koşullarında işletmeler için şu boyutların öne çıktığını göstermektedir: Salgının işletmeler üzerinde hem olumsuz, hem olumlu etkileri, devletten alınan desteklerin durumu ve bu konudaki talepler, işletmelerin kendi aldıkları önlemler, yeniden yapılanma, yenilikçilik ve dijitalleşme eğilimi, karmaşık gelecek öngörülerini. Elde edilen bulgulara göre, Türkiye'de yaşananlar dünyada görülen etkilerle önemli paralellikler taşımaktadır. Öte yandan, kriz koşullarının dayattığı ortak deneyimler olsa da salgının etkileri endüstri düzeyinde farklı biçimlerde yaşanmaktadır. Özellikle hizmet sektöründeki bazı endüstriler, salgın döneminde daha sarsıcı bir tabloyla karşı karşıya kalmıştır. İşletmelerin kriz koşullarına verdikleri tepkilerde, aldıkları önlemlerde ve gelecek beklentilerinde de önemli bir çeşitlilik gözlenmektedir.

Salgının getirdiği yenilenme ihtiyacı kendini hemen hemen tüm iş yapış biçimlerinde ve süreçlerinde gösterse de, özellikle bazı endüstrilerin ciddi dönüşümler yaşayacağı öngörüsü yapılmaktadır. Tüm bu bulgular hem araştırmacılara hem de karar verici ve uygulayıcılara mevcut bakış açılarını, modelleri ve sistemleri gözden geçirmeleri konusunda önemli bir fırsat sunmaktadır.

Makalenin bundan sonraki kısmında önce Covid-19 salgınıyla ilgili dünyadaki ve Türkiye'de mevcut akademik çalışmalar özetlenecek ve çalışmanın araştırma soruları ifade edilecektir. Sonraki iki bölümde yöntem ve analiz bulguları sunulurken, son bölümde elde edilen sonuçlar tartışılacaktır.

2. Salgının Endüstri ve İşletmeler Üzerindeki Etkileri

Salgının işletmeler üzerindeki mevcut ve olası etkileri şu ana dek farklı araştırmaların konusu olmuştur. Bu bölümde, önce uluslararası yazına odaklanılacak, sonrasında Türkiye bağlamından elde edilen bulgular özetlenecektir.

2.1 Uluslararası Bulgular ve Değerlendirmeler

İşletmeler üzerine yapılan çalışmaların önemli bir bölümü Covid-19 salgınının firmaların ekonomik faaliyetlerini ve performanslarını nasıl etkilendiğine odaklanmıştır. Gözlemler, salgın nedeniyle firmaların üretimlerinde büyük düşüşler yaşandığını (Gu vd., 2020), karlılık, büyüme, nakit akışı vb. finansal göstergelerin hemen hepsinin olumsuz etkilendiğini (Shen vd., 2020), finansal piyasalarda çok sert dalgalanmalar oluştuğunu (Xiong vd., 2020) ortaya koymaktadır. Üzerinde durulan diğer olumsuzluk, salgının genişliği ve yayılma hızı nedeniyle ekonomide daha önce rastlanmamış bazı dönüşümlere sebep olması, hem arzı hem talebi uç değerlere sürüklemesidir. Bu durumun özellikle tedarik zinciri yapıları ve süreçleri üzerinde yıkıcı etkileri olmuştur (Craighead vd., 2020).

2.1.1. Endüstri-Düzeyinde Farklı Etkiler

Bu gibi genel etkiler dışında birçok araştırma salgının belli sektörler ve endüstriler üzerindeki etkilerini de analiz etmiştir. Her endüstri kendine has özelliklere sahip olduğundan ekonomik şoklara verdiği tepkilerin de farklılaşması beklenir (Narayan ve Sharma, 2011). Yapılan çalışmalarda, salgının olumsuz etkilerinin turizm, yeme-içme, eğlence, perakende, emlak, inşaat ve taşımacılık gibi “virüse karşı hassas” endüstrilerde üst düzeye çıktığı tespitine ulaşılmıştır (Shen vd., 2020; Xiong vd., 2020). Başka çalışmalar, bazı endüstrilerin salgın sürecinde olumlu bir seyir izlediğini de göstermektedir. Örneğin, imalat sektörü ciddi kayıplar yaşarken bilgi teknolojileri, yazılım, sosyal hizmetler gibi alanlarda büyüme kaydedilmiştir (Gu vd., 2020). Salgının etkilerinin en çok merak edildiği alan ise hizmet sektörüdür. Bazı hizmet alanlarında talepte ani bir düşüş ve eksik kapasite kullanımı yaşanırken (örn. havayolu endüstrisi), bazılarında ise talepteki ani yükseliş nedeniyle talebi karşılayamama durumu (örn. sağlık hizmetleri) ortaya çıkmıştır (Kabadayı vd., 2020). Bu etkiler tüm ülkelere, bölgelere ve şehirlere dağılırken, küçük boy işletmeler de büyük çokuluslu işletmeler de yeni koşullarla baş etmek zorunda kalmışlardır. Hizmet sunumunda yaşanan bu gelişmeler bulaşma/kartopu etkisiyle birbirleriyle ilişkili endüstriler arasında bir yayılma etkisi de göstermiştir (örn. yolcu taşımacılığı ve konaklama).

Hizmet sektörü içinde Covid-19 salgının etkilerinin en fazla araştırıldığı alanlar olarak ise perakendecilik (Pantano vd., 2020; Donthu ve Gustafsson, 2020), havayolu taşımacılığı (Suau-Sanchez vd., 2020) ve turizm (Sigala; 2020; Williams, 2020; Zenker ve Kock, 2020) öne çıkmaktadır. Salgının yarattığı zorunlu koşullar, hem ürün tedariki ve satışını hem de tüketicilerin algı ve satın alma davranışlarını radikal biçimde dönüştürmüştür. Ürün kıtlığı algısıyla şekillenen yeni tercihler, alışverişin boyutu, sıklığı ve içeriğindeki değişimler

(örn. ürün stoklama), tükenen stoklara verilen tepkiler, artan gıda güvenliği talebi, fiziksel satış mekânlarına erişimin kısıtlanması ve sağlık kaygıları sebebiyle online alışveriş gibi alternatif dağıtım kanallarına yönelme değişen bu tüketici davranışları arasında sayılabilir (Pantano vd., 2020). Tüm bu gelişmeler mağazaları ve genel olarak fiziksel dağıtım kanallarını zorlu bir sürece sokmuştur.

Ülkeler ve şehirler arasında seyahatin kısıtlanması ve/veya yasaklanması sebebiyle havayolu taşımacılığı daha ilk günlerden itibaren salgından belki de en fazla etkilenen ve belirsizliğe sürüklenen hizmet sektörü olmuştur. Ülkeler bazında salgının etkileri farklı zamanlarda ve ölçeklerde hissedilse de konulan seyahat yasakları, sınırların kapatılması, uçuş iptalleri sebebiyle hava trafiğinde büyük düşüş yaşanmış ve çoğu havayolu şirketinin faaliyeti durma noktasına gelmiştir (Suau-Sanchez vd., 2020). Birçok hükümet ulusal havayolu şirketleri için yardım-kurtarma paketleri yürürlüğe sokmuştur (Miller, 2020). Özellikle uzun-mesafe uçuşlarında iyileşmenin çok yavaş olması ve şirket birleşmelerinin yaşanması sektördeki beklentiler arasındadır (Molenaar vd., 2020). Yolcular açısından da talebin ancak uzun vadede toparlanacağı ve müşteri davranışlarında önemli değişimler görüleceği (Örneğin, evden çalışmayla beraber iş seyahatlerinde; düşen gelir ve sağlık kaygılarıyla beraber tatil amaçlı uçuşlarda azalış) düşünülmektedir.

Salgının etkilerinin en çok hissedildiği ve incelendiği sektörlerden bir diğeri de turizmdir. Henüz Mayıs ayına gelindiğinde, uluslararası turist sayısı %98 azalmış (300 milyon turist), bu da 320 milyar dolarlık bir gelir kaybını beraberinde getirmiştir (BM Dünya Turizm Örgütü, 2020a). Böylece henüz ilk üç ayda salgının maliyeti 2009 Küresel Ekonomik Krizi'nin üç katına çıkmıştır. Yaz aylarında bazı destinasyonlarda kısıtlamalar kısmen kaldırılrsa da, birçoğu turizme tamamen kapalı bırakılmıştır. Kriz farklı aşamalarda temel üç paydaş (turistler, turizm işletmeleri, yerel karar vericiler) açısından insan sağlığı ve güvenliği, seyahat ve rezervasyon iptalleri, geri ödemeler, kriz iletişimi, gelir kaybı, nakit sıkışıklığı, yeni kaynak ihtiyacı, yükselen kamusal maliyetler gibi ciddi sorunlar yaratmıştır (Sigala, 2020). Hükümetler ardı arına vergi indirimleri ve finansal destek paketleri açıklasalar da, yaşanan süreç konaklama, yeme-içme ve ilgili diğer tüm alanlarda istihdam da doğrudan ve dolaylı büyük kayıplara neden olmuştur (Williams, 2020; BM Dünya Turizm Örgütü, 2020b).

Özet olarak, Covid-19 salgınının küresel boyutta birçok endüstride işletmeler üzerinde daha önceki krizlerle karşılaştırılamayacak ölçüde olumsuz etkileri olmuştur. Bu etkiler kapsam, hız, süre ve dönüştürme gücü açısından da eşsiz bir noktaya erişmiştir. Yazındaki bulgular ve değerlendirmeler, bundan sonraki süreçte işletmelerin durumu ve çevreyle ilişkileri açısından yaşanacakları

özellikle şu dört boyutta takip etmenin önemli olacağına işaret etmektedir: a) Artan ve/veya sürekli hale gelen sosyo-politik ve ekonomik karmaşıklık, b) arzda ve tedarik zincirindeki radikal kırımlar, c) talepte büyük sarsıntılar ve tüketici davranışlarında kalıcı değişiklikler, d) iş yapış modellerinin dönüşüme uğraması ve yenilikçi uygulamalara duyulan ihtiyaç.

2.1.2. İşletme Özellikleri ve Tepkileri

Salgının etkilerini anlamada diğer önemli boyut, örgüt özelliklerinin, yapıların ve stratejik tepkilerinin yarattığı farklardır. Araştırmalar, küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ) salgının etkileri açısından daha korumasız kalabildiklerini göstermektedir (Gu vd., 2020). Büyük işletmelerin mevcut kaynaklarını (mevcut insan kaynağı, finansal kaynaklar vb.) kullanarak krizi daha kolay yönetme olanağına sahip olduğu iddia edilebilir. Oysa KOBİ'ler hem küçüklüğün hem tecrübesizliğin sıkıntılarını yaşarlar (Freeman vd., 1983; Stinchcombe, 1965). Tipik olarak sınırlı kaynakları olduğundan önemli bir çalışanın işten ayrılması, finansman seçeneklerinin daralması, yeni bir rakibin pazara girmesi nedeniyle talepte azalma ya da mevcut durumda küresel bir kriz gibi içsel ve dışsal etkilere karşı çok daha hassastırlar (Eggers, 2020). Benzer şekilde, yapıları ve iş modelleri yeterince oturmadığından bu tür krizlerde daha büyük bir başarısızlık riski taşırlar. Öte yandan, küçük işletmeler - özellikle de aile şirketleri - daha basit bir örgütsel tasarıma ve mülkiyet yapısına sahip olduklarından kriz anlarında daha hızlı, yaratıcı ve kesin tepkiler verebilirler (Kraus vd., 2020). Örneğin, salgının etkilerini kontrol etmede ve mevcut faaliyetlerini korumada daha hızlı hareket edebilirler.

Mülkiyet yapısı açınsındansa özel sektör işletmelerinin kamu işletmelerine göre krizden ve karantina koşullarından daha fazla etkilendiği saptanmıştır (Gu vd., 2020). Bu durum, devlet kaynaklarına ve desteğine daha hızlı ve kolay erişimle açıklanabilir. Halihazırda finansal olarak iyi durumda olan işletmeler de Covid-19 salgınının olumsuz etkilerinden daha az etkilenmişlerdir. Daha karlı, büyüme potansiyeli yüksek ve kısa-dönemli varlıkları fazla olan işletmelerin hisse değerlerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur (Xiong vd., 2020). Kurumsal yatırımcı oranı az olan işletmeler de bu süreçte spekülative eylemlerden daha uzak kalabilmişlerdir. Bu bulgular, işletmelerin finansal özelliklerinin kriz durumlarında piyasa tepkilerini anlamlı şekilde etkilediğini gösteren çalışmaları desteklemektedir.

Salgının olumsuz etkilerinden korunabilmek için aynı endüstride rekabet eden birçok firma kendi aralarında çeşitli işbirliklerine yönelmiştir (Crick ve Crick, 2020). Stok bilgisi paylaşma, beraber araştırma-geliştirme faaliyeti yürütme, yeni teknolojik çözümler yaratma, toplumsal sorumluluk kapsamında beraber hareket etme bu işbirliklerine örnek verilebilir. Mevcut işbirliklerinin

ötesine geçen bu ortaklık stratejilerinin krizin getirdiği belirsizliği azaltmak adına daha fazla biçimsel çeşitlilik barındırdığı söylenebilir. Krizin dayattığı tehlike ve aciliyet, daha önce düşünülmemiş yapıda ve boyutta kaynak ve yetenek paylaşımlarının oluşmasını sağlamıştır. Diğer örneklerde ise, işletmelerin özellikle tedarik zinciri temelinde bir takım girişimci ve yenilikçi stratejiler geliştirdiği görülmektedir (Ketchen vd., 2020). Daha fazla esneklik ve dayanıklılık gösteren, hızlı tepki verebilen işletmeler salgın sürecinde daha etkin performans gösterebilmişlerdir. Örneğin, tek bir dağıtım kanalına bağımlı kalmak yerine kısa sürede yeni kanallar yaratabilen ve çoklu kanallarda ürün ve bilgi akışını iyi yönetebilen işletmeler, salgının etkilerine karşı daha dayanıklı kalabilmişlerdir.

2.2. Türkiye'den Bulgular

Kısıtlı da olsa salgınının Türkiye'deki ekonomik etkilerini gösteren çalışmalar da gerçekleştirilmiştir. Bunlardan önemli bir kısmı salgının makroekonomik etkilerine (örneğin, Açıkgöz ve Günay, 2020; Adıgüzel, 2020; Özatay ve Sak, 2020) ya da finans piyasalarında oluşan değişimlere (örneğin, Göker vd., 2020; Tayar vd., 2020) odaklanırken, daha az sayıda çalışma belli bir sektör ya da endüstriyi temel alan değerlendirmeler sunmuşlardır (örneğin, Aydın ve Doğan 2020; Şen, 2020; Yazıcı, 2020).

Ekonomi üzerindeki genel etkiler açısından bakıldığında, salgın Türkiye ekonomisini üretim, istihdam, harcanabilir gelir, ihracat, cari açık, bütçe açığı ve toplam borç yükü gibi farklı boyutlarda olumsuz etkileyerek durgunluğa sürüklemiştir (Adıgüzel, 2020). Açıkgöz ve arkadaşları (2020) salgının Türkiye ekonomisine önemli tehditler ve fırsatlar getirdiğini, kısa vadedeki sorunların salgını kontrol altına almak için etkin tedbirler alındığı takdirde uzun vadede sürdürülebilir bir büyümenin yakalanabileceğini iddia etmektedirler. Bu olumlu beklentilere karşıt olarak, arz ve talep üzerindeki şokun devam etmesi, özellikle salgının kontrol altına alınmasının gecikmesi ve yeni dalgaların yaşanması durumunda ekonomide daha büyük daralmaların yaşanacağı tahmin edilmektedir (Adıgüzel, 2020). İhracatın ve turizm gelirlerindeki önemli gerileme, döviz açığı, istihdamın azalması, yabancı sermaye çıkışının devam etmesi, vergi gelirlerindeki olası düşüş ve sosyal harcamaların artması gibi etkenler ekonominin geleceği açısından olumlu bir tablonun oluşmasını engelleyecek temel unsurlar arasındadır. Salgının işletmeler ve çalışanlar üzerindeki baskısının devletin kapsamlı müdahalesi olmadan önlemenin mümkün olmayacağı da yapılan iktisadi değerlendirmeler arasındadır (Özatay ve Sak, 2020).

Türkiye'de salgının finansal piyasalar üzerindeki etkisi ayrıca inceleme konusu olmuştur. Yapılan bir araştırmada Borsa İstanbul endeks getirileri 28 farklı sektör için analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları, salgın süresince çoğu

sektörde negatif olağanüstü getirilerin elde edildiğini gösterirken en yüksek getiri kaybı turizm, spor, taşımacılık, sigorta ve bankacılık sektörlerinde oluşmuştur (Göker vd., 2020; Öztürk vd., 2020). Başka bir çalışmada yine borsada işlem gören hisse senetleri 10 farklı sektör için incelenmiş, Borsa İstanbul günlük endeks değişimleri ile salgındaki günlük vaka sayıları arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Buna göre elektrik, ulaştırma, mali, imalat ve teknoloji sektörleri en olumsuz etkilenen sektörlerdir (Tayar vd., 2020). Tüm bu bulgular Türkiye’de birçok sektörün salgından ciddi anlamda yara aldığını gösterirken, sektörler arasında temel etki mekanizmaları, uluslararası kısıtlamaların düzeyi, ekonomik faaliyetin özü, talebin yapısı ve devlet teşvikleriyle şekillenen belli farklılıklar bulunduğunu da ortaya koymaktadır.

Yukarıdaki genel değerlendirmeler dışında bazı çalışmalar ise belli sektörlerle ve işletme alanlarına odaklanan incelemeler sunmaktadır. Bunların başında Türkiye için önemli bir döviz ve istihdam alanı olan turizm sektörü gelmektedir. Şu ana dek yapılan görgül incelemeler büyük oranda yerli turist davranışında ve talebindeki değişime ve bu değişimin sektörde yarattığı ve yaratabileceği etkilere odaklanmıştır (Aydın ve Doğan, 2020). Aynı zamanda oteller, tur operatörleri, seyahat acentaları ve yiyecek-içecek işletmelerinin yöneticilerinin de görüşleri alınmıştır (Demir vd., 2020). Salgının yarattığı belirsizlik ve korku dolayısıyla rezervasyon iptalleri, yıllık tatillerin ertelenmesi, hijyen ve sağlık konusunda tedirginlik, tatil anlayışının ve içeriğinin farklılaşması öne çıkan temalardan bazılarıdır. Birçok araştırmacı Türkiye için 2020’nin turizm anlamında büyük bir daralma ve kaybı temsil ettiğinde hemfikirlerdir. Alınan tedbirler ve konulan yeni kurallarla beraber oteller ve yeme-içme mekanları tekrar açılrsa da salgının bazı olumsuz etkilerinin uzun vadede devam edeceği düşünülmektedir.

Turizm sektörü dışında yapılan araştırmalar örnek olarak, hazır yiyecek sektöründe yapılan bir çalışmada firmaların kapasite düşüşü (% 62,4) yaşadıkları, önemli müşterilerini kaybetmenin satışlarda büyük dalgalanmalara sebep olduğu saptanmıştır (Şen, 2020). Özellikle gıda sektöründe hijyen, gıda güvenliği ve sağlık açısından alınacak tedbirler ve uygulanacak kurallar en önemli meseleler arasındadır. Lojistik sektöründe yapılan bir diğer araştırma, özellikle salgının ilk döneminde işletmeler için olumsuz bir tablo ortaya çıktığını, ancak farklı temassız uygulamalarla durumda belli bir iyileşme yaşandığını göstermektedir (Yazıcı, 2020). Çok kapsamlı biçimde ele alınmasa da bu ve benzeri bazı çalışmalar farklı sektörlerde mevcut ihtiyaca yönelik yeni modellerin ve yenilikçi uygulamaların yürürlüğe girdiğini ya da girmesi gerektiğinin altını çizmektedirler.

Son olarak Türkiye yazınında ele alınan önemli bir diğer mesele salgının şekillendirdiği yeni çalışma koşulları ve istihdamdaki olumsuzluklardır. Dünya Bankası için hazırlanan Temmuz 2020 tarihli güncel raporda, sektörlerin evden çalışmaya yatkınlıklarını temel alarak bir “çalışan hassasiyeti indeksi” yaratılmıştır (Şeker vd., 2020). Buna göre, Türkiye’de çalışan hassasiyeti en yüksek sektörler (evden çalışma olanağı en az olanlar) tekstil, konaklama, yeme-içme, otomotiv, deri işleme ve inşaat iken, hassasiyeti en az olanlar bilgi-iletişim teknolojileri, yazılım ve finansdır. Çalışan hassasiyeti en yüksek sektörlerin aynı zamanda düşük-ücretli, az vasıflı, kayıt dışı istihdamın en yoğun, iş güvenliğinin ise olduğu alanlar olması dikkat çekmektedir (Korkmaz, 2020). Dünya Bankası için hazırlanan çalışmada salgının Türkiye’deki ekonomik etkileri nedeniyle yaklaşık yedi milyon çalışanın işlerini kaybetme riskiyle karşı karşıya olduğu öngörüsü paylaşılmıştır (Şeker vd., 2020). Bu değerlendirmeler çerçevesinde Türkiye’deki emek piyasasının ve işletmelerdeki çalışma ilişkilerinin yeni koşullara uyum sağlamakta zorlanacağı, kısa vadeli çözümlerin istihdam kaybını önlemede yetersiz kalacağı iddia edilebilir.

2.3. Araştırma Soruları

Yukarıda özetlenen çalışmalar göz önüne alındığında, şu ana kadar Türkiye’de Covid-19 salgınının sektörler ve bu sektörlerde faaliyet yürüten işletmeler üzerindeki etkilerinin ancak kısıtlı bir şekilde incelenebildiği, yapılan çalışmaların büyük oranda makro-düzeyde ve kısa dönemli analizlerle sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu ise, işletmelerin salgına karşı geliştirdikleri tepki ve baş etme stratejilerini ve bunların zaman içinde ne gibi değişikliklere uğradığını anlamayı engellemektedir. Tek bir sektöre özgü yapılan değerlendirmeler ise farklı sektörlerde sürecin nasıl yaşandığını veya yaşanmakta olduğunu karşılaştırma olanağı vermemektedir. Mevcut araştırmaların bir başka kısıtı ise, sistematik bir yaklaşımın veya kuramsal net bir çerçevenin sunulamaması, buna bağlı olarak da doyurucu çıkarımlarda bulunulamaması, mevcut durumun tespitiyle yetinilmesidir. Oysa, Türkiye bağlamının ve her bir sektörün kendine has özelliklerini de hesaba katarak bu gibi krizlerin daha kapsayıcı bir değerlendirmesinin yapılmasına, ileriye dönük öngörü ve önerilerin üretilmesine ihtiyaç vardır.

Covid-19 salgını gibi krizler, *tepki*, *toparlanma* ve *yeniden başlama* olarak üç aşamalı bir çerçevede incelenebilir (Sigala, 2020). Bu tip bir analiz, salgının farklı sektörler için etkilerinin türlerini ve boyutlarını salgının gelişim süreci içinde anlamada faydalı olacaktır. Buradan elde edilecek bilgi ise hem salgın sonrası dönemde, hem de benzer yeni bir krizde yaşanabilecekleri öngörmeyi kolaylaştıracaktır. Bu çalışmanın amacı, salgının etkilerini ve işletmelerin süreç içinde bunlara verdiği tepkileri kamuoyuna yansıyan ve medyada algılanan farklı

boyutlarıyla inceleyerek bundan sonraki dönem için bazı somut çıkarımlarda bulunmaktır. Bu doğrultuda aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

- *Salgının Türkiye'deki işletmeler için en önemli etkileri nelerdir?*
- *Bu etkiler farklı endüstrilere nasıl yansımış ve birbirinden ne ölçüde farklılaşmıştır?*
- *Salgının zamansal seyri içinde endüstri koşullarında ve işletmelerin tepkilerinde nasıl bir değişim yaşanmıştır?*
- *İşletmelerin salgının bundan sonraki aşamaları için temel beklentileri nelerdir?*

3. Yöntem

Yukarıdaki araştırma sorularına yanıt verebilmek adına, ikincil veri olarak iki farklı elektronik kaynaktan elde edilen 84 haber metni incelenerek nicel betimleyici bir analiz gerçekleştirilmiştir.

Bilinen en önemli tanımlarından birine göre içerik analizi, “iletişimin dışavurulmuş açık içeriğinin nesnel, sistematik ve nicel tanımlamasını kapsayan bir araştırma tekniğidir” (Berelson, 1952; s.18). Daha güncel ancak benzer vurgularla içerik analizi, önceden belirlenmiş sınıflandırmalar çerçevesinde metin içeriklerinin sayısal değerlendirmesini amaçlayan bir doküman/metin analizi yaklaşımıdır (Bryman, 2012). Bu tanımlardan yola çıkıldığında içerik analizi, metinsel bilginin ana araştırma soruları etrafında belli kategorilere ayrılarak organize edilmesi sürecini kapsar.

İkincil veriler, karşılaştırma yapabilmek, bağlamı keşfetmek ve zamansal değişimleri anlayabilmek adına araştırmacılara önemli avantajlar sağlarlar. İstikrarlı, detaylı, kapsamlı ve erişilebilir olmaları bu verilerin temel özelliklerindedir. İkincil verilerin içerik analizi, işletme ve yönetim araştırmaları için önemli birçok meselenin düzgün ve güvenilir biçimde incelenmesini sağlayan ve nicel ve nitel yaklaşımların kesişiminde yer alan bir yöntemler kümesine vurgu yapar (Duriau, Reger ve Pfarrer, 2007). Örgütlere ilişkin farklı dokümanlar (raporlar, web sayfaları, haberler, makaleler, basın açıklamaları, broşürler, günlükler, epostalar, formlar vb.) üzerine yapılabilecek nitel değerlendirmeler yanında güçlü nicel analizler yoluyla zengin anlamlar ortaya konabilir (Tesch, 1990). Bir başka deyişle, içerik analizinde verilerin yorumlanması sadece nicel, sadece nitel ya da ikisi beraber gerçekleştirilebilir (Scandura ve Williams, 2000, Bryman, 2012). Daha karmaşık sayısal analizler mümkün olmakla beraber, sonuçların ortaya konmasında çoğunlukla tanımlayıcı istatistiklerden (frekanslar, ortalamalar vb.) yararlanılır (D’Aveni ve MacMillan, 1990). Örgütsel araştırmalarda yazılı verilerin ve dokümanların incelenmesinde bu gibi tanımlayıcı nicel yaklaşımlar yoğunlukla kullanılmaktadır (Duriau vd.

2007). Bu çalışmada da içerik analizi sayısal betimleyici analizler kapsamında kullanılacaktır.

Gazete, dergi, televizyon programları, sosyal medya ve diğer medya kanalları sosyal bilimciler için zengin veri kaynaklarının başında gelir. Medya, özellikle kriz dönemlerinde önemli roller oynar; yaptığı yayınlar ve bilgilendirmeler kapsamında farklı paydaşlar arasında bir diyalog kurulmasını sağlar. Mevcut durumla ilgili sorunlar, endişeler, ihtiyaçlar çoğu zaman medya aracılığıyla ortaya konur ve paylaşılır (Abbas, 2020). Covid-19 salgını sürecinde de toplum sağlığı açısından olduğu kadar ekonomik faaliyetler ve çalışma yaşamı anlamında da bilgi akışı büyük oranda medya üzerinden olmuştur. Toplum ile kamuda ve özel sektördeki karar vericiler, alandaki somut durumu ve güncel gelişmeleri önemli ölçüde medyadaki haberler üzerinden takip etmiş ve değerlendirmişlerdir. Bu açıdan, farklı endüstrilerin salgından nasıl etkilendiklerini ve işletmelerin nasıl bir özgül durumla karşı karşıya kaldıklarını anlamak için medyadaki haberlere bakmak önem taşımaktadır.

Bu amaçla, seçilen iki online kaynaktan (Dünya Gazetesi ve Ekonomist Dergisi) Nisan-Ağustos 2020 tarihleri arasında Türkiye'deki Covid-19 salgını üzerine yayınlanan haberler anahtar sözcüklerle taranmıştır. Bu anahtar sözcükler ile (örneğin “salgın”, “Covid-19”, “koronavirüs”, “sektör”, “endüstri”, “işletme”, “firma”, “şirket”) salgının sadece sağlık ve toplumsal ilişkiler boyutlarına eğilen, sadece makro düzeyde ekonomik etkilerine (genel ihracat rakamı, ulusal gelir düzeyi, işsizlik oranı vb.) odaklanan ve hükümetçe salgınla mücadele kapsamında alınan kararları içeren haberler ayıklanmıştır. Yorum, köşe yazısı, röportaj, editöryel metinler de dışarıda bırakılmıştır. Tüm kriterlere uyan toplam 84 haber bulunmuş, bu haber başlıkları ve metinleri içerik analizine tabi tutulmuştur.

İçerik analizi kapsamında yapılan kodlamalar, eldeki metinlerin gözden geçirilerek teorik ya da pratik potansiyel önemi olan bileşenlerin etiketlenmesini ifade eder (Bryman, 2012). Medyada yer alan haberler çok farklı özelliklerine göre kodlanabilir. Bu çalışmada kodlama boyutlarını belirlemek için iki temel yol izlenmiştir. İlk olarak, Covid-19 salgını kapsamında yayınlanan ve salgının işletmeler üzerindeki etkilerine odaklanan makaleler taranmış ve bu makalelerde öne çıkan ana başlıklar kaydedilmiştir. Gözden geçirilen makalelere bir örnek olarak, Verma ve Gustafsson (2020) çalışmalarında Covid-19 konusundaki mevcut tartışmalar ve yayınlar kapsamında ortaya çıkan anahtar kelimeleri ve temaları özetlemiştir. Bu temalar arasında salgının işletmeler üzerine genel etkileri, salgın ve teknoloji, salgın ve tedarik zinciri yönetimi ve salgının endüstri temelli etkileri (özellikle hizmet endüstrisi için) yer almaktadır. Alt konu kümelerine bakıldığında ise; kriz ve risk yönetimi, güvenlik, alınacak önlemler,

belirsizlikle baş etme, iş analitiği ve veri kullanımı, yeni gelişen teknolojiler ve dijitalleşme, iş süreçleri ve tedarik zinciri, endüstri bazlı etkiler öne çıkmaktadır. Çalışmada kullanılan kod kategorileri öncelikle bu konu başlıkları temel alınarak şekillendirilmiştir.

Kod kategorilerinin belirlenmesinde ikinci olarak, veri-temelli bir değerlendirme yapılmıştır. Bunun için, toplanan tüm haber metinleri arasından sekiz tanesi rastgele seçilmiştir. Seçilen haberlerin her biri, araştırmacı tarafından baştan sona okunarak ilk geçici kod kategorileri oluşturulmuştur. Sonrasında sekiz haber metni topluca karşılaştırmalı bir değerlendirmeye tutularak hepsinde ortak olan boyutlar saptanmıştır. Böylece metinler-arası tutarlılık sağlanmıştır. Son olarak, birinci (alanyazın-temelli) ve ikinci (veri-temelli) aşamada ortaya çıkan konu başlıkları birlikte değerlendirilerek tanımlayıcı analizlerde kullanılacak son kod kategorileri oluşturulmuştur.

Yukarıda anlatılan kod oluşturma süreci sonunda her bir haber metni öncelikle kaynak (haber yayımlandığı gazete/ dergi), yayınlanma tarihi, başlığı, toplam sözcük sayısı temelinde kodlanmıştır. Bu genel özellikler dışında haber içerikleri şu boyutlarda incelenmiştir: Habere konu olan endüstri ve sektör, ekonomik durum tespiti, endüstrideki güncel ekonomik gelişmeler, salgın nedeniyle alınan kamusal teşvikler, varsa endüstri için ek destek talepleri, salgın kapsamında alınan önlemler (örneğin, çalışanlar ve müşteriler için), önümüzdeki süreçte bu endüstri için beklentiler.

Sayılan bu özellikler dışında haberlerde iki unsur daha incelenmiş ve kodlanmıştır. Birincisi, haberde teknolojik yenilik, dijitalleşme gibi etkilerden bahsedilip bahsedilmediğidir. Uluslararası yazındaki birçok çalışma, salgınla beraber işletmelerde yenilikçi uygulamaların ve dijital dönüşümlerin yaşanmakta olduğunu ya da bunların kısa vadede çok daha fazla önem kazanacaklarını iddia etmektedir (Wang vd., 2020; Rapaccini vd., 2020). Bu teknolojik gelişmelerin varlığı ve boyutu Türkiye'deki endüstriler için de değerlendirilmelidir. İkincisi, haberin içerdiği genel duygusal yaklaşımın tespiti, salgının farklı aşamalarında farklı endüstrilerde nasıl karşılandığını daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Yönetim ve örgüt alanında özellikle medyada ifade edildikleri haliyle duyguların rolü ve etkileri gittikçe daha fazla incelenmektedir (Toubiana ve Zietsma, 2017; van Grinsven ve Snijkers, 2015). Haberin veriliş biçimi, içerdiği duygu ve genel yaklaşım, yaşananlar ve alandaki aktörlerin bakış açılarını anlamada önemli ipuçları sağlar. Haber metinlerinin incelenmesinde kullanılan tüm kod kategorileri ve açıklamaları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Metin İncelemesinde Kullanılan Kod Kategorileri

Kod Kategorisi	Açıklama
<i>Endüstri- sektör</i>	Haberde üzerinde açıklama sunulan endüstri ve sektör hangisi? Endüstri: Turizm=1, Perakende=2, Havacılık=3... Sektör: Hizmet=1, İmalat=2, İnşaat=7, Enerji=4
<i>İşletme örneği</i>	Haberde konuyla ilgili işletme örnekleri veriliyor mu? Evet=1; Hayır=0
<i>Ekonomik durum</i>	Haberde bahsedilen endüstri için salgının yol açtığı bir küçülmeden ya da büyümeden bahsediliyor mu? Evet=1; Hayır=0
<i>Alınan destekler</i>	Endüstri özelinde salgın kapsamında alınan devlet teşviklerinden bahsedilmiş mi? Bu teşviklerin türü nedir? Evet=1; Hayır=0
<i>Destek talebi</i>	Devletten ayrıca bir teşvik/ destek talebi var mı? Evet=1; Hayır=0
<i>Salgının endüstri üzerindeki etkileri</i>	Haberde, salgının o endüstride faaliyet yürüten işletmeler için - varsa- hangi olumsuz ya da olumlu etkilerinden bahsediliyor? Olumlu=3; Nötr=2, Olumsuz=1; Hem Olumlu Hem Olumsuz=0
<i>Salgın nedeniyle işletmelerin aldığı önlemler</i>	Haberde, endüstrinin/ işletmelerin salgına dönük aldığı önlemlerden bahsediliyor mu; bu önlemler nelerdir? Evet=1; Hayır=0
<i>Yenilikçi-teknolojik unsurlar</i>	Yenilikçi-teknolojik uygulamaların öneminden bahsediliyor mu; bu uygulamalar nelerdir? Evet=1; Hayır=0
<i>Gelecek beklentisi</i>	Haberde endüstri için ne gibi gelecek beklentilerinden bahsedilmiştir?
<i>Genel duygu hali</i>	Haberin genel duygusal yaklaşımı nedir? Olumlu=3; Nötr=2, Olumsuz=1

4. Bulgular

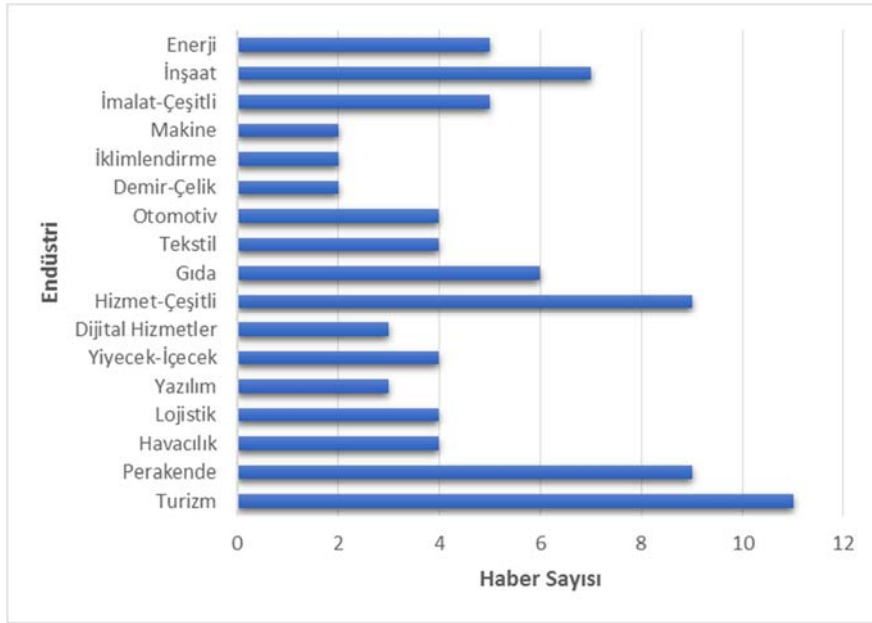
4.1. Genel Özellikler

Haberlerin toplam uzunluğu 46.972 kelime, bir haberin ortalama uzunluğu ise 559 kelimedir. 84 online haberin 44'ünün kaynağı Dünya Gazetesi, 40 tanesinin ise Ekonomist Dergisi'dir. Haber başlıklarında en çok kullanılan sözcükler, "sektör" (20 kez), "covid" (15 kez), "salgın" (7 kez) ve "koronavirüs" (6 kez)'tür. Bunlar dışında "üretim, turizm, inşaat, ihracat, otomotiv, yeni, yerli, güvenli, daralma, kayıp, zarar, otel, restoran, satış, tedbir, teşvik, pazar, telafi, aksaklık, dijital, online, toparlanma, acil" gibi sözcüklere de yer verilmiştir.

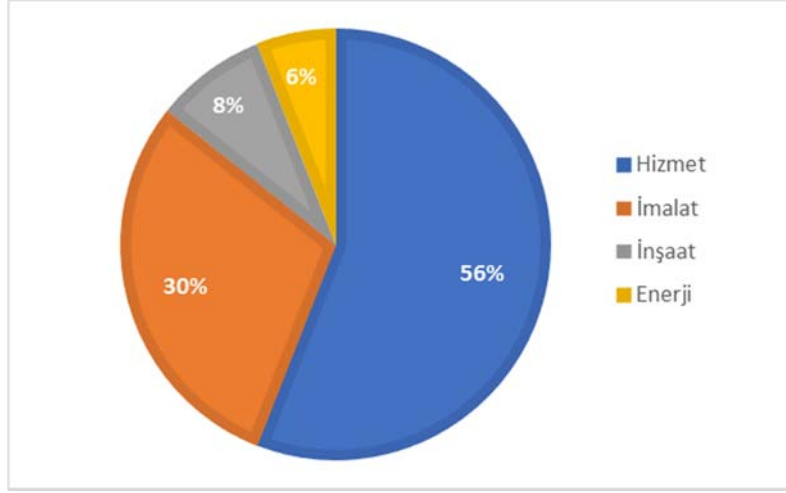
Haberlerin incelenen beş aylık süreç içindeki dağılımına bakıldığında, toplamda yarısından fazlasının Mayıs (% 29,8) ve Temmuz (% 27,4) aylarında yayınlandığı görülmektedir. Onları sırasıyla Haziran (% 17,9), Nisan (% 15,5) ve Ağustos (% 11,9) ayları takip etmektedir. Bu tablo, salgınla ilgili belirsizliğin, sorunların, tartışmaların en çok yaşandığı dönemlerin ekonomi üzerindeki

olumsuz etkilerin en yüksek noktaya çıktığı (Mayıs) ve yeni normalleşme sürecinin başlamasından sonra değişimlerin somut olarak gözlenmeye başladığı (Temmuz) dönemler olduğunu işaret etmektedir. Haberlerin hangi endüstrileri konu aldığına bakıldığında ise en çok turizm, perakende, çeşitli diğer hizmetler, inşaat, gıda ve enerji üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Şekil 1).

Ana sektörler topluca ele alındığında ise haberlerin yoğun biçimde hizmet sektörünü ele aldığı (%56); bunu imalat (%30), inşaat (%8) ve enerji (%6) sektörlerinin takip ettiği anlaşılmaktadır (Şekil 2). Bu bulgu, dünya çapında seyahat ve toplumsal yaşama konulan ciddi kısıtlamalarla örtüşen bir tablodur; birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de en büyük gerileme hizmet sektöründe ve özellikle de turizm, perakende satış, yeme-içme faaliyetlerinde yaşanmıştır. İncelene haberler de bu yaşananları destekleyen bir resim çizmektedir.

Şekil 1. Haberlerin Endüstrilere Göre Dağılımı

Şekil 2. Haberlerin Ana Sektörlere Göre Dağılımı

4.2. Covid-19 Salgınının Etkileri

4.2.1. Süreç İçindeki Değişimler

Araştırmanın dört temel sorusundan biri Covid-19 salgının etkilerinin zamansal olarak nasıl bir süreç izlediğidir. Tablo 2, çıkan haberlerin duygusal dilinde ve yaklaşımında beş ay süresince ne gibi değişiklikler olduğunu göstermektedir. Buna göre, haber içeriğinde zaman içinde ciddi değişimler yaşanmıştır. Salgının etkileri henüz çok yeni iken haberlerin önemli bir kısmı olumsuz bir değerlendirme içerirken (%58) bu oran Mayıs ayında %36'ya düşmüş, daha dengeli, nötr bir yaklaşım kendini göstermeye başlamıştır (%40). Bu temel yaklaşım Haziran ayında da devam etmiştir (%43). Temmuz ayına gelindiğinde ise olumlu değerlendirmelerin sayısı ciddi biçimde artmıştır (%35). Tek başına olumlu değerlendirmeler yanında, belirgin bir yaklaşımın yoğun hissedilmediği (%30) ve olumlu-olumsuz görüşlerin dengelendiği (%13) içerikler artmıştır. Ağustos ayında olumsuz değerlendirmelerin tekrar arttığı (%40), olumlu ve nötr görüşlerin ise eşitlendiği görülmektedir. Bu farklılıklar ve dalgalanmalar salgının Türkiye'deki gelişim çizgisiyle uyumludur. Salgının ilk aşaması bilinmezlik ve yüksek risk algısı içinde geçtiğinden Nisan ayındaki değerlendirmeler anlaşılır biçimde olumsuzdur. Mayıs ayında bu olumsuz hava kendini daha serinkanlı bir bakış açısına bırakmıştır. Haziran ayına gelindiğinde verilen teşvikler, alınan yeni kurallar ve normalleşme çabalarıyla beraber umut ve iyimserlik artmıştır ve bu da olumsuz haberlerdeki düşüşü açıklamaktadır. Temmuz ayı ise ekonomik faaliyetlerde canlanmanın en fazla hissedildiği dönemdir. Buna bağlı olarak, hem tek başına olumlu haberlerin, hem de olumsuz tespitler içinde olumlu değerlendirmelerin sayısı yükselmiştir. Ağustos ayında

gelindiğinde ise salgının başlangıcından daha umutlu ve olumlu ancak yine de iyimserliğin biraz kırıldığı, gelecek dönemle ilgili hem sağlık hem ekonomik açıdan endişelerin arttığı bir sürece girilmiştir.

Bu tablo, süreç içinde haberlerde ifade edildiği haliyle endüstrideki daralma/ gerileme tespitiyle de örtüşmektedir. Nisan ayında çıkan haberlerin %90'ında konu alınan endüstri ya da endüstrilerde ekonomik daralma olduğu (talep ve satışlarda düşüş, üretim ve tedarik zinciri sorunları) ifade edilmektedir. Bu olumsuz tablo Mayıs ayında da güçlü biçimde devam ederken (%88), Haziran ayında çıkan haberlerde ekonomik daralmadan bahsedenlerin oranı %61'e inmiştir. Temmuz ayında %55'e kadar düşen bu oran Ağustos'ta da %60 olmuştur. Bu durum salgının ilk birkaç ayındaki olumsuz tablonun ilerleyen süreçte alınan teşvik ve tedbirler, ekonomik ve sosyal faaliyetlerin üzerindeki kısıtlamaların önemli ölçüde kalkması, yaz mevsiminde tatil talep ve harcamaların yükselmesi ile yumuşama eğilimine girdiğine işaret etmektedir. Öte yandan Ağustos ayındaki virüs yayılımının hızlanması, vaka sayılarındaki artış, gelecek dönemin bilinmezliği bu olumlu havayı hem yapılan ekonomik değerlendirmeler hem de duygusal yaklaşım açısından belli ölçüde kırmıştır.

Tablo 2. Haber Metnindeki Duygusal Yaklaşım

Ay	Yaklaşım			Hem Olumlu, Hem Olumsuz
	Olumsuz	Olumlu	Nötr	
Nisan 2020	%58,3	%16,7	%16,7	%8,3
Mayıs 2020	%36,0	%20,0	%40,0	%4,0
Haziran 2020	%28,6	%21,4	%42,9	%7,1
Temmuz 2020	%21,7	%34,8	%30,4	%13,0
Ağustos 2020	%40,0	%30,0	%30,0	%0,0

4.2.2. Endüstrilerin Durumu

Bu çalışmanın ikinci önemli sorusu salgının etkilerinin farklı endüstrilere nasıl yansıdığı, endüstriler arasında ciddi farklar olup olmadığıdır. Haberlerin tümü beraberce incelendiğinde birçok endüstri için hayli olumsuz bir tablo ortaya çıktığı görülmektedir. Toplamda tüm haberlerin %71,4'ü ekonomik daralmadan söz ederken, haberlerin sadece %39'unda süreç içinde bu daralma sonrasında belli bir toparlanma ya da iyiye yönelişten bahsetmektedir. Daha yakından bakıldığında ekonomik toparlanma hatta büyümeden söz edilen endüstrilerin büyük çoğunluğunun online ticaret ve dijital hizmetler sunan işletmeleri kapsadığı görülmektedir. Haber içeriklerine göre salgından en az etkilenen diğer alanlar ise sağlık hizmetleri, ilaç ve sağlık malzemesi üretimi ile gıda üretimi ve satışlarıdır. Ekonomik daralma, hatta kriz haberlerinin çoğu ise hizmet sektörüne, özellikle de havayolu taşımacılığı, turizm, yeme-içme, kültür-eglenme alanlarına aittir. Üretim sektörü içinde ekonomik kayıplardan en çok bahsedilen endüstriler

ise otomotiv ve inşaatır. Haber içeriklerinde bu iki endüstrideki düşüş hem arz kısmında -özellikle küresel tedarik zincirinde- yaşanan büyük sorunlarla, hem de talepteki düşüşle açıklanmaktadır.

Araştırmanın bir diğer önemli sorusu işletmelerin salgının getirdiği kriz ortamından ve oluşan yeni ekonomik koşullardan nasıl etkilendikleri ve bu etkilere verdikleri tepkilerdir. Bu sorunun yanıtı, gerçekleştirilen betimleyici analiz ve elde edilen bulgular çerçevesinde dört ana başlıkta incelenmiştir: 1) krizin işletmeler üzerindeki olumsuz etkileri, 2) krizin işletmeler üzerindeki olumlu etkileri, 3) alınan destekler ve tedbirler, 4) yenilik ve dijitalleşme eğilimi.

4.2.3. Krizin İşletmelerin Üzerindeki Olumsuz Etkileri

İncelenen haberlerde salgının ele alınan endüstriler üzerinde yarattığı çok çeşitli olumsuz etkilerden bahsedilmiştir. Şekil 3'te özetlenen bu etkiler dört temel boyutta incelenebilir: 1) talep-temelli etkiler, 2) arz-temelli etkiler, 3) finansal etkiler, 4) örgütsel-operasyonel etkiler.

İlk boyut kapsamında ifade edilen en büyük olumsuzluk talebin düşmesi, hatta bazen tamamen durmasıdır. Haber metinlerinde bu durum sipariş ve rezervasyon iptalleri, iadeler, harcamaların ötelenmesi, tüketim davranışındaki değişimler vb. gibi detaylarla açıklanmıştır. Aynı boyutta üzerinde en çok durulan ikinci olumsuz etki ihracatın azalması, hatta durması ve ihracat pazarlarının kapanmasıdır. Satış noktalarının, mağazaların fiziksel olarak kapanması üzerinde durulan bir başka sorundur.

Arz tarafına baktığımızda, üretimin aksaması ya da durması ve tedarik zincirinde yaşanan sorunlar ifade edilen en önemli olumsuz etkilerdir. Uzayan teslimat süreleri, stoklarda birikme, eksik kapasite kullanımı sıralanan diğer olumsuzluklardan bazılarıdır. İşletmelerin yaşadığı finansal zorluklardan da farklı bir boyut olarak haber metinlerinde yer bulmaktadır. Finansal yapının bozulması, finansal kaynak bulmada zorluklar, kredilerin/ borçların geri ödenememesi, yeniden yapılandırma ihtiyacı, fiyatlardaki düşüş ve dalgalanmalar, yükselen maliyetler haberlerde en çok öne çıkan finansal unsurlardır.

Son olarak, farklı örgütsel etkiler de haber içeriklerinde yer bulmuştur. Bu boyut kapsamında yatırımların/ büyüme planlarının ertelenmesi ya da iptali, kriz yönetiminin yetersizliği, istihdamla ilgili sorunlar (ücretsiz izin ve kısa çalışma ödeneği, işten çıkarmalar), insan kaynağı yönetiminde ve çalışma yaşamının yeni koşullara göre düzenlenmesinde sıkıntılar, genel operasyonel kısıtlar, farklı paydaşlarla ilişkilerde güvensizlik ve belirsizlik en önemli etkiler olarak sıralanabilir.

Şekil 3. Salgının İşletmeler Üzerindeki Olumsuz Etkileri

Tüm bunlar işletmelerin farklı katmanlarda birbirleriyle bağlantılı birçok sorunu aynı anda yaşadıkları, tahmin edilmesi olanaksız bir kriz ortamını ifade etmektedir. Hammadde tedariki, finansman, lojistik, üretim, ambalaj, personel istihdamı, pazarlama, satış gibi tüm katmanlarda sıkıntılar yaşanmış ya da yaşanmaktadır. Tüm sektörlerde genel bir daralma yaşansa da hizmet sektörü üzerinde daha da büyük bir talep baskısı oluşmuştur. Tüm bu etkiler işletmeler için istenmeyen benzer sonuçlara yol açmıştır. İncelenen haber metinlerinin birçoğunda bu sonuçların en az birinden ya da birkaçından söz edilmektedir: Genel sektörel küçülme, pazarın daralması (bazılarında %50-60'tan fazla), kısa-orta vadeli hedeflerin revize edilmesi ya da dondurulması, ciroların azalması hatta sıfırlanması, karlılıkta düşüş ya da zarar etme, hisse değerlerinde önemli kayıplar.

4.2.4. Krizin İşletmeler Üzerindeki Olumlu Etkileri

Salgının yukarıda belirtilen olumsuz etkilerin tam aksi yönünde gelişmeler de yaşanmış, özellikle belli alanlarda faaliyet gösteren işletmeler için yeni olanaklar ortaya çıkmıştır. Haber içerikleri incelendiğinde bu alanların yoğun biçimde paketli gıda, sağlık ve hijyen malzemesi üreticileri ile online ticaret ve farklı dijital hizmetler sağlayan firmalar olduğu anlaşılmaktadır. Haber metinlerine daha detaylı bakıldığında öne çıkan ana tema bu kapsamdaki çeşitli ürünlerin talebinin ve satışlarının tahminlerin üzerinde artış göstermesi, müşteri ve işlem hacminin büyümesi ve ihracatın yükselmesidir. Bu kapsamda haber metinlerinde en sık bahsi geçen ürünler arasında sağlık malzemeleri ve araçları, teknik tekstil ürünleri, ıslak mendil ve dezenfektanlar, anti-bakteriyel ürünler,

diğer temizlik malzemeleri, ambalajlar, paketli gıdalar, tarım ürünleri yer almaktadır.

Hizmetler ayağında ise gıda perakendesi, online perakende hizmetleri, bilgisayar yazılımı ve çözümleri, mobil hizmetler, akıllı kart-geçiş hizmetleri, lojistik ve dağıtım hizmetleri öne çıkmaktadır. Tüm bu örneklerde ya yeni ihtiyaç ve hizmetler ortaya çıkmıştır ya da mevcut üretim ve hizmet süreçleri geliştirilip büyütülmüş, yeni koşullara adapte edilmiştir. Örneğin, bazı tekstil üreticilerinin rutin ürün yelpazesi dışına çıkarak maske ve koyucu giysi üretmeye başladığı görülmektedir. İnşaat sektöründe devam eden birçok proje dursa da özellikle hastane, laboratuvar, sağlık ofisleri, lojistik ve depolama gibi alanlara yönelik yeni projeler ortaya çıkmıştır. Online çözümler üreten birçok işletme ise mevcut teknoloji altyapılarını güçlendirerek, hizmet ağlarını ve çeşitlerini geliştirerek salgın koşullarındaki talebi karşılayacak bir yapıya dönüştürme çabasına girmiştir.

Haber içeriklerinde öne çıkan bir diğer nokta ise salgın koşulları nedeniyle artan talep ile büyüyen belli endüstriler yanında salgının başlarında olumsuz bir tablo içinde olup süreç içinde toparlanma gösteren endüstrilerin de bulunmasıdır. Bu başlıkta üretimin ya da faaliyetlerin yeniden başlaması, tüketimdeki artış ile talep yetersizliğinin gerilemesi ve satışların artması, istihdamın büyümesi, finansman sorunlarının hafiflemesi örnek gösterilebilir. Haziran-Temmuz aylarına gelindiğinde özellikle turizmde (konaklama, yeme-içme) ve yolcu taşımacılığında ciddi bir iyileşme görüldüğü haber metinlerine yansımıştır. Benzer bir toparlanma inşaat-emlak sektöründe de geçerlidir. Haber detaylarında bu iyileşmede sosyal yaşam üzerindeki kısıtların hafiflemesi yanında verilen kredi ve teşviklerin önemli rolü olduğu görülmektedir.

Özetle, salgın sürecinde işletmeler için olumlu gelişmeler de yaşanmış, ancak bu tablo belli alanlarla sınırlı kalmıştır. Benzer biçimde, salgının getirdiği hızlı ve derin ekonomik bunalım belli bir süre sonra hafiflese de bu toparlanma ancak kısıtlı bir düzeyde gerçekleşmiştir. Haberlerde ifade edilen en önemli ortak nokta ise salgınla beraber online sistemlere ve teknolojik-temassız çözümlere dönük bir yeniden yapılanmanın ve planlamanın gündeme alınmasıdır.

4.2.5. Destekler ve Tedbirler

Haberlerin yaklaşık üçte birinde (%32) salgın kapsamında alınan ya da talep edilen belli devlet desteklerinden bahsedilmiştir. Metinlerin %15'inde işletmelerin faydalandığı en az bir teşvik örneği vardır. Özellikle banka kredileri ve kredi yapılandırılmaları, beyan ve ödeme tarihlerinin, işletme ruhsatı vb. yükümlülüklerin ötelenmesi, tüketiciye yönelik teşvikler, KDV indirimleri, kredi faizlerinin düşmesi ve kısa çalışma ödeneği bu kapsamda belirtilmiştir. Haberlerin %17'sinde ise, endüstri temsilcilerinin ağzından yeni ya da ek bir

destek/teşvik talebi dile getirilmiştir. İthal ürünlere ek vergi uygulanarak yerli üreticinin ve iç pazarın korunması, kredi borçlarının ertelenmesi ve yeni finansman olanaklarının yaratılması, vergi muafiyeti, ödenmesi gereken vergiler için makul bir ödeme takvimi uygulanması, koşulsuz kefalet verilmesi, belli sektörlerin mücbir sebebe dâhil olması, kısa çalışma ödeneğinin uzatılması, üretime devam eden fabrikalarda çalışanlara devlet tarafından Covid-19 testi yapılması sıralanan talepler arasındadır.

Haberlerin belli kısmında (%29), işletmelerin aldıkları sağlığa, hijyene ve istihdama yönelik tedbirlerden de söz edilmiştir. Hijyen ve temizlik uygulamaları, uzaktan veya esnek çalışma modelleri, toplu taşıma- servis düzenlemeleri, toplantıların dijital ortama taşınması, fiziksel mekanlarda dezenfeksiyon, ateş ölçme ve maske gibi tedbirler, çalışanlara yönelik covid-19 ve hijyen eğitimleri, üretim ve operasyon süreçlerin sosyal mesafeye uygun olarak düzenlenmesi, operasyonların belli bölgelere-merkezlere kaydırılması, belli işlemlerin online hale getirilmesi bu kapsamda ifade edilen tedbirlerdir. Salgın süreci içinde hijyen ve sağlık standartlarının belirlenmesi ihtiyacı büyümüş ve TSE tarafından belirlenen enfeksiyon önleme ve kontrol belgelendirme şartlarını yerine getiren işletmelere “Covid-19 Güvenli Üretim” ve “Güvenli Hizmet”, “Güvenli Turizm” belgeleri verilmeye başlanmıştır. Haberlerin %12’sinde bu belgeler ya da bu belgeleri almaya hak kazanan işletmelerle ilgili bilgi yer almaktadır.

4.2.6. Yenilik ve Dijitalleşme

Haberlerin içerik analizi ile elde edilen bulgular kapsamında mutlaka bahsedilmesi gereken bir diğer kritik boyut ise salgının dayattığı yeni toplumsal ve ekonomik koşullar karşısında birçok endüstri ve işletme için teknolojik yeniliklerin, özellikle de dijitalleşmenin başarı ve sürdürülebilirlik açısından hayati bir önem kazanmasıdır. İncelenen haberlerin üçte biri (%33), salgın döneminde birçok endüstri için böyle bir sürecin başladığını ya da hız kazandığını tarif etmektedir. Bu kapsamda özellikle tedarik ve lojistik süreçlerinde (anlık veri ve takip, akıllı kurye çözümleri vb.), satış-pazarlamada (dijital satış-pazarlama kanalları, dijital mağazalar vb.), ödeme sistemlerinde (temassız ödeme, sanal ve mobil kartlar, akıllı kasa, dijital cüzdan, e-irsaliye, e-fatura uygulamaları vb.), sağlık ve eğitim hizmetlerinde (giyilebilir sağlık teknolojileri, medikal tekstil, çevrimiçi etkinlik ve görüşme yazılımları, dijital eğitim platformları vb.), tarımda ve gıda üretiminde, sanayide (robotik teknolojiler, enerji depolama teknolojileri vb.), temizlik, havalandırma ve hijyen uygulamalarında (yüz tanımalı termal kamera sistemleri, akıllı ofis binaları vb.) çok önemli teknolojik dönüşümler yaşandığı ya da bu ihtiyacın yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. Bulgular, salgınla beraber bazı işletmelerin bu gibi yeni süreç ve uygulamaları daha hızlı hayata

geçirebilmek için araştırma-geliştirme faaliyetlerini arttırdığını da göstermektedir. Toplu bir değerlendirme olarak, Covid-19 salgınının Türkiye'deki işletmeler için birçok alanda dijitalleşmeye dönük yenilikçi süreç ve çözümleri hem zorunlu hale getirdiği hem de yeni olanaklar yarattığı söylenebilir.

4.2.7. Gelecek Öngörülleri

Araştırmanın dördüncü ve son sorusu, işletmelerin salgının bundan sonraki aşamalarına dair öngörülerine ve beklentilerine yanıt aramaktadır. Haber metinleri incelendiğinde Türkiye'deki işletmelerin gelecekle ilgili hem olumlu hem olumsuz beklentilere sahip oldukları görülmektedir. Mevcut durum değerlendirilmesinde olduğu gibi görüşler arasında hem endüstri bazında hem de zamansal farklar vardır. Zamansal olarak, salgının ilk aşamasında (Nisan-Mayıs 2020) gelecek öngörülerinin daha olumsuz olduğu, sonraki süreçte (Haziran-Temmuz-Ağustos 2020) beklentilerin daha olumlu bir hale dönüştüğü görülmektedir. Bunun yanında, farklı özellikte ve yapıdaki endüstrilerdeki öngörüler de farklılaşmaktadır. Örneğin, otomotiv, havayolu taşımacılığı, turizm, kültür-eğlence ve inşaat sektörlerinde genel olarak diğerlerine göre daha olumsuz bir gelecek öngörüsü yapılmaktadır. Küçülme, talebin daralması, kâr marjının ve gelirlerin toparlanamaması, istihdamda düşüşün devam etmesi, bazı pazar ve segmentlerden çıkış olasılığı, şirketler arası satın-alma ve birleşmelerin artması olumsuz öngörüler içindedir. Bazı haberlerde bu etkilerin orta ve uzun vadede devam edeceği, toparlanmanın en az birkaç yıl alacağı tahminleri yapılmıştır. Olumlu öngörüler ise; ekonominin daha hızlı düzeldiği senaryoları ve özellikle dijital hizmet sunucular için yeni müşteri kazanma, daha fazla büyüme, istihdamı koruma ya da artırma, yeni ürün ve yatırımlar gibi unsurları içermektedir.

Gelecek öngörülerinde ekonomik koşullardaki düzelmelerin-bozulmanın ötesinde birçok sektörde radikal dönüşümler yaşanacağı ve bu dönüşümlerin önemli bölümünün kalıcı olacağı beklentisi dikkat çekicidir. Sağlık-hijyen ihtiyaçlarının tüm süreçlerde belirleyici unsur olması, yeni iş modellerinin adapte edilmesi, tedarik zincirinin güvenli ve sürdürülebilir hale getirilmesi, üretimde yeni teknolojilere ağırlık verilmesi, özellikle perakende sektöründe satış-pazarlama kanallarının daha yüksek oranda dijital hale gelmesi, uzaktan çalışma sistemlerinin kalıcılaşması, tüketici davranış ve tercihlerinin ciddi biçimde değişmesi (fiyattan çok güvenlik ve hijyen beklentisi), örgütlerde ve üretim süreçlerinde yeniden yapılanma, dijital altyapı harcamalarının artması, salgında ortaya çıkan sorunları aşmaya yönelik yenilikçi uygulama ve ürünlere odaklanma ve paylaşım ekonomisi modellerinin güçlenmesi bu dönüşümlerin en önemlileridir.

Sonuç

Bu çalışma, ortaya çıkışından sonraki ilk beş aylık süreçte Covid-19 salgınının Türkiye’de farklı endüstrilerde faaliyet gösteren işletmeler üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bu amaçla medyada çıkan toplam 84 haber nicel içerik analizine tabi tutulmuş, haber metinleri farklı açılardan karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Mevcut yazın da dikkate alınarak veri incelemesinin temelini oluşturan boyutlar şu şekilde belirlenmiştir: 1) Salgının işletmeler üzerindeki olumlu etkiler, 2) salgının işletmeler üzerindeki olumsuz etkileri, 3) alınan/talep edilen destekler ve önlemler, 4) yenilikçilik ve dijitalleşme eğilimi; 5) işletmelerin gelecek öngörülerini.

Elde edilen bulgular, çok sayıda endüstri için detaylı bilgilendirme ve değerlendirme yapılsa da özellikle hizmet sektöründeki belli endüstrilerin salgın döneminde haberlere daha fazla konu olduğunu göstermektedir. Haberlerin genel dili ve yaklaşımı (olumlu, olumsuz, nötr) ise, hem salgının zamansal gelişim sürecine hem de içinde bulunulan endüstriye bağlı olarak önemli farklar taşımaktadır. Salgınla beraber kendini gösteren ekonomik kriz başta talepte daralma, üretimin ve operasyonların durması, tedarik zincirinin kopması olmak üzere işletmeler üzerinde çeşitli olumsuz sonuçlar yaratmıştır. Öte yandan araştırma sonuçları e-ticaret, dijital hizmetler, gıda üretimi ve perakendesi, sağlık hizmetleri gibi belli alanlar için salgın koşullarının yeni büyüme olanakları yarattığına da işaret etmektedir.

Haberler devletten işletmelere belli düzeylerde finansal kaynak aktarımı yaşandığını ya da bir takım finansal kolaylıklar sunulduğunu göstermektedir. Yaşanan kaygılar ve belirsizliğin sürmesi ile beraber özellikle belli endüstrilerde bu desteklerin devamı talep edilmektedir. Yine bazı işletmelerin salgın döneminde önemli tedbirler (güvenlik ve hijyen uygulamaları, uzaktan ve esnek çalışma modelleri, üretim süreçlerinin yeniden düzenlenmesi vb.) aldığı görülse de, bu tedbirlerin yaygınlığı ve sürekliliği birer soru işaretidir. Bunlarla beraber, birçok sektörde önemli dijital dönüşümlerin planlandığı ya da yürürlüğe konduğu, salgının birçok işletmeyi sorunlara daha hızlı, esnek ve yenilikçi çözümler bulmaya zorladığı keşfedilmiştir. Son olarak, işletmelerin salgının gidişatı ve gelecek dönem için farklı öngörülerini olduğu saptanmıştır. Haber metinleri beklentilerde çoğunlukla olumsuz bir yaklaşım hâkim olsa da faaliyet gösterilen endüstriye de bağlı olarak işletmelerin salgın koşullarında önemli büyüme fırsatları gördüğü anlaşılmaktadır. Bu boyutta dikkati çeken en önemli bulgu ise, neredeyse her endüstride salgının uzun vadeli stratejik, teknolojik ve yapısal dönüşümleri tetikleyeceği fikrinin yaygınlığı ve geçici olarak görülen bazı uygulamaların kalıcı olacağına yönelik tahminlerdir.

Bu çalışma Covid-19 salgınının Türkiye'deki farklı endüstrileri nasıl etkilediğini, bu endüstrilerde işletmelerin nasıl bir süreçten geçtiğini çeşitli boyutlarıyla ilk kez detaylı bir şekilde incelemiştir. Bu yönüyle hem Türkiye'deki işletme ve yönetim yazınına hem de uygulayıcılara ve yöneticilere önemli katkıları olacağı umulmaktadır. Bu katkılar hem kuramsal değerlendirmeler hem de uygulamaya dönük çıkarımlar açısından incelenebilir.

İlk olarak, bu çalışma içinde yaşadığımız benzer kriz durumlarının işletmeler üzerine mevcut kuramsal bakış açılarını ve genel araştırma eğilimlerini gözden geçirmenin, sorgulamanın ve hatta dönüştürmenin gerekliliğine işaret etmektedir. Bu gibi beklemedik, kapsamlı ve sarsıcı kriz durumlarının tekrar etme, hatta kalıcı olma olasılıkları da hesaba katılarak mevcut yönetsel ve örgütsel yaklaşımların nasıl daha etkili kullanılabileceği ya da yeni yaklaşım, model ve araştırma yöntemleri üretmeye ihtiyaç olup olmadığı tartışılmalıdır. Bu çaba, hem bu gibi ağır koşulların işletmeler üzerinde yapacağı etkileri ve işletmelerin vereceği tepkileri daha iyi anlamamıza yardım olacak, hem de işletmelerin karşılaştıkları karmaşa ve sorunlarla baş edebilmek için daha iyi hazırlanmalarına ve güçlenmelerine katkı sunacaktır.

Bu açıdan bakıldığında araştırmanın bulguları önemli teorik açılımlar içermektedir. Elde edilen sonuçlar öncelikle örgütsel dayanıklılık (*resilience*) yazınına katkı sunma potansiyeli taşımaktadır. Covid-19 salgınındaki gibi çevresel belirsizliğin en yüksek noktaya çıktığı koşullarda örgütsel dayanıklılığı geliştirecek uyarlanabilir iş modelleri, tedarik zincirinin istikrarı, çalışanların güvenliğini artırma gibi temel ilkelerin ortaya konmasına ihtiyaç vardır (Linnenluecke, 2017). Araştırma bulguları, kapsamlı planlamanın, kriz öncesi yapılacak yatırımların, alınacak aşamalı tedbirlerin, süreçteki hızlı adaptasyonların ve çalışma koşullarına yönelik iyileştirmelerin bu dayanıklılığı sağlamada etkili olabileceğini göstermektedir.

Araştırma bulgularının işaret ettiği benzer bir başka kavram ise örgütsel sürdürülebilirliktir. Eğer Covid-19 salgınının nedenleri ve sonuçları doğru şekilde anlaşılabilirse, işletmeler için gelecekteki krizler daha kolay önenebilir olacaktır (Bansala, Grewatschb ve Sharma, 2021). İncelenen haber içerikleri, işletmelerin uzun vadede sağlıklı kalabilmek için yerelin küresel ile etkileşimini daha iyi analiz ettikleri, büyümenin sınırlarının farkına vardıkları, dar ve kısa dönemli bakış açılarından vazgeçtikleri kapsayıcı bir sistem yaklaşımının gerekliliğini vurgulamaktadır. Çalışma sonuçları, işletmelere ait belli kriz tepki stratejilerinin örgütsel yenilenme kapasitesini korumak adına işlevsel olabildiğini de göstermektedir. Son olarak bulgular, yaşanan salgın sürecinde işletmelerin toplum içindeki rollerini ve toplumla bağlarını yeniden düşünmemizi de teşvik

etmektedir. Önümüzdeki süreçte sürdürülebilirlik alanında yapılacak yeni araştırmaların bu unsurları merceğe alması yerinde olacaktır.

Yukarıdaki tartışmalarla da bağlantılı olarak yapılabilecek diğer önemli kuramsal çıkarım işletmeler için kapsamlı ve güncel bir kriz yönetimi modelinin geliştirilmesine duyulan ihtiyaçtır. Çalışmanın bulguları göstermektedir ki Covid-19 salgınının işletmeler üzerinde yarattığı derin etkiler günler, haftalar, aylar yanında yıllık kriz planlamalarının yapılmasını, uzun erimli yol haritalarının belirlenmesini gerektirmektedir. Uluslararası yazında buna yönelik öneriler ve tartışmalar yapılmaya başlansa da (örn. Rapaccini vd. 2020; Hao, Xiao ve Chon, 2020; Ou ve Wong, 2020), daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Önümüzdeki süreçte örgüt ve yönetim alanı sürdürülebilir, dayanıklı, esnek iş modelleri ve güçlü kriz yönetim sistemleri oluşturmaya daha fazla odaklanacaktır.

Çalışma bulguları mevcut krizin devamı ve derinleşmesi ile birçok endüstride teknolojik altyapı değişimlerin adeta kaçınılmaz hale geldiğine de işaret etmektedir. Bu değişimlerin neler olacağı, tam olarak nasıl yaşanacağı, farklı paydaşlar (çalışanlar, müşteriler, tedarik zinciri ortakları vb.) üzerindeki etkilerinin neler olacağı başlı başına bir araştırma konusudur. Analiz sonuçları viral salgının işletmeler için bir teknolojik-dijital dönüşüm salgını da yarattığını göstermektedir. Gerçekten de hem endüstri hem firma düzeyine bakıldığında araştırma sonuçları Covid-19 salgınının dijital altyapıda ciddi bir dönüşümü tetiklediğini göstermektedir. Bu ise teknoloji yönetimi ve yenilikçilik alan yazınlarındaki güncel tartışmalarla önemli bir ortaklık taşımaktadır (George, Lakhani ve Puranam, 2020). Öte yandan, araştırmada elde edilen bulgular şu soruların sorulmasını da zorunlu kılmaktadır: Her işletme ve endüstri dijital dönüşüme ve teknolojik yeniliklere ayak uydurabilir mi? Buradaki ihtiyaçlar ve zorluklar nelerdir? Çalışma sonuçları Covid-19'un etkilerinin her sektör ve firma için aynı olmadığını, farklı dijital adaptasyon kapasitesi ve olanaklarının bunda önemli rol oynadığını göstermektedir. Benzer krizlerden hangi endüstrilerin ne şekilde etkileneyeceği, yeni üretim ve tüketim örüntülerinin ortaya çıkmasıyla beraber endüstrilerde ne gibi değişimler yaşanacağı işletme yazını için temel soru başlıklarından bazılarıdır.

Son olarak, elde edilen bulgular Türkiye'de yaşananların dünyada görülen etkilerle önemli paralellikler gösterdiğini ortaya koymaktadır. Öte yandan, yaygın olarak krizin makro-ekonomik sonuçlarına ya da tek bir sektöre odaklanan kısıtlı incelemeler yerine bu çalışmada yapıldığı gibi farklı endüstrileri kendi yapı ve koşulları içinde değerlendirmek ve karşılaştırmalı analizler sunmak önemlidir. Zira elde edilen bulgular, işletmelerin salgından etkilenme düzeylerinin, stratejilerinin, baş etme kapasitelerinin ve gelecekle ilgili tutumlarının buldukları endüstriye göre yüksek derecede farklılaşabildiğini göstermektedir.

Buna ek olarak, gelecek çalışmalar başka çevresel koşulları ve işletmelerin büyüklük, yaş, mevcut performans düzeyi gibi örgütsel özelliklerini de dikkate almalıdır.

Bu çalışma belli kısıtlar barındırmaktadır. Betimleyici bir çerçevede kurgulandığı için ve sadece tanımlayıcı verilere dayandığı için olası neden-sonuç ilişkilerine ve belli mekanizmalara bakılamamıştır. Veri, iki farklı kaynaktan elde edilen haber içeriklerine dayanmaktadır. Tüm bu kısıtlar doğrultusunda farklı nicel ve nitel araştırmaların kurgulanması, doğrudan sektör ve işletme verileri toplanarak bu modellerinin test edilmesi önemlidir. Türkiye'deki işletmelerin durumunun salgından etkilenen diğer ülkelerdeki işletmelerle karşılaştırılması daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesine katkı sunacaktır. Bu araştırmada öne çıkan kavramsal boyutların ya da temaların her biri ayrı bir çalışmayı hak etmektedir. Son olarak, bu kapsamda bir krizin işletmeler üzerinde etkisinin anlaşılması için farklı disiplinlerden farklı kuramsal bakış açılarının bütünlleştirilmesinde büyük yarar vardır.

Kaynaklar

- Abbas, A. H. (2020). Politicizing the Pandemic: A Schemata Analysis of COVID-19 News in Two Selected Newspapers. *International Journal for the Semiotics of Law*, 1–20. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s11196-020-09745-2>
- Açıkgöz, Ö., ve Günay, A. (2020). The early impact of the Covid-19 pandemic on the global and Turkish economy. *Turkish Journal of Medical Sciences*, 50, 520-526. DOI: 10.3906/sag-2004-6.
- Adıgüzel, M. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*, 19(37), 191-221.
- Aydın, B., ve Doğan, M. (2020). Yeni Koronavirüs (COVID-19) Pandemisinin Turistik Tüketici Davranışları ve Türkiye Turizmi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 6(1), 93-115.
- BM Dünya Turizm Örgütü (2020a, 28 Temmuz). *Impact of Covid-19 on Global Tourism Made Clear as UNWTO Counts the Cost of Standstill*. Retrieved from: <https://www.unwto.org/news/impact-of-covid-19-on-global-tourism-made-clear-as-unwto-counts-the-cost-of-standstill>
- BM Dünya Turizm Örgütü (2020b, 1 Eylül). *Covid-19: Measures to Support Travel and Tourism*. <https://www.unwto.org/covid-19-measures-to-support-travel-tourism>

- Bansal, P., Grewatsch, S., ve Sharma, G. (2021). How COVID-19 Informs Business Sustainability Research: It's Time for a Systems Perspective. *Journal of Management Studies*, 58: 602-606. <https://doi.org/10.1111/joms.12669>
- Berelson, B. (1952). *Content Analysis in Communication Research*. New York: Free Press.
- Bryman, A. (2012). *Social Research Methods* (4th Edition). NY: Oxford University Press.
- Craighead, C. W., Ketchen, D. J., ve Darby, J. L. (2020). Pandemics and Supply Chain Management Research: Toward a Theoretical Toolbox. *Decision Sciences*, 51(4), 838-866. <https://doi.org/10.1111/dec.12468>
- Crick, J. M., ve Crick, D. (2020). Cooperation and COVID-19: Collaborative business-to-business marketing strategies in a pandemic crisis. *Industrial Marketing Management*, 88, 206-213. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2020.05.016>
- D'Aveni, R., ve MacMillan, I. (1990). Crisis and the content of managerial communications: A study of the focus of attention of top managers in surviving and failing firms. *Administrative Science Quarterly*, 35, 634-657. <https://doi.org/10.2307/2393512>
- Demir, M., Günaydın, Y., ve Demir, Ş. (2020). Koronavirüs (Covid-19) salgınının Türkiye'de turizm üzerindeki öncülleri, etkileri ve sonuçlarının değerlendirilmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 80-107.
- Ding, W., Levine, R., Lin, C., ve Xie, W. (2020). *Corporate immunity to the COVID-19 pandemic*. NBER Working Paper No. 27055. National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA. Retrieved from <https://www.nber.org/papers/w27055.pdf>
- Donthu, N., ve Gustafsson, A. (2020). Effects of COVID-19 on business and research. *Journal of Business Research*, 117, 284-289. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.06.008>
- Duriau, V. J., Reger, R. K., ve Pfarrer, M. D. (2007). A Content Analysis of the Content Analysis Literature in Organization Studies: Research Themes, Data Sources, and Methodological Refinements. *Organizational Research Methods*, 10(1):5-34. <https://doi.org/10.1177/1094428106289252>
- Eggers, F. (2020). Masters of disasters? Challenges and opportunities for SMEs in times of crisis. *Journal of Business Research*, 116, 199-208. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.025>
- Fernandes, N. (2020). *Economic Effects of Coronavirus Outbreak (COVID-19) on the World Economy*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3557504>

- Freeman, J., Carroll, G. R., ve Hannan, M. T. (1983). The Liability of Newness: Age Dependence in Organizational Death Rates. *American Sociological Review*, 48(5), 692-710.
- George, G., Lakhani, K.R., ve Puranam, P. (2020), What has changed? The Impact of Covid Pandemic on the Technology and Innovation Management Research Agenda. *Journal of Management Studies*, 57, 1754-1758. <https://doi.org/10.1111/joms.12634>
- Göker, İ. E., Eren, B. S., ve Karaca, S. S. (2020). The Impact of the COVID-19 (Coronavirus) on The Borsa Istanbul Sector Index Returns: An Event Study. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Special Issue, 14-41. <https://doi.org/10.21547/jss.731980>
- Gu, X., Ying, S., Zhang, W., ve Tao, Y. (2020). How Do Firms Respond to COVID-19? First Evidence from Suzhou, China. *Emerging Markets, Finance and Trade*, 56(10), 2181-2197. DOI: 10.1080/1540496X.2020.1789455.
- Hao, F., Xiao, Q., ve Chon, K. (2020). COVID-19 and China's Hotel Industry: Impacts, a Disaster Management Framework, and Post-Pandemic Agenda. *International Journal of Hospitality Management*, 90, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102636>.
- Kabadayı, S., O'Connor, G.E., ve Tuzovic, S. (2020). Viewpoint: The impact of coronavirus on service ecosystems as service mega-disruptions, *Journal of Services Marketing*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JSM-03-2020-0090>
- Ketchen, D. J., ve Craighead, C. W. (2020). Research at the intersection of entrepreneurship, supply chain management, and strategic management: Opportunities highlighted by COVID-19. *Journal of Management*, 1-12. <https://doi.org/10.1177/0149206320945028>
- Korkmaz, A. V. (2020). Covid-19'un İşçiler Üzerindeki Etkileri ve Bir Dizi Çözüm Önerileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(5), 114-132.
- Kraus, S., Clauss, T., Breier, M., Gast, J., Zarini, A., ve Tiberius, V. (2020). The economics of COVID-19: Initial empirical evidence on how family firms in five European countries cope with the corona crisis. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 26(5), 1067-1092. <https://doi.org/10.1108/IJEBr-04-2020-0214>
- Lawder, D. (2020, Nisan). Global economy in 2020 on track for sharpest downturn since 1930s: IMF. *Reuters Business News*. Retrieved from www.reuters.com/article/us-imf-worldbank-outlook-idUSKCN21W1MA
- Linnenluecke, M.K. (2017). Resilience in business and management research: A review of influential publications and a research agenda. *International*

- Journal of Management Reviews*, 19, 4–30. <https://doi.org/10.1111/ijmr.12076>
- Miller, J. (2020, Mayıs). German government agrees €9bn bailout for Lufthansa. *Financial Times*. Retrieved from <https://www.ft.com/content/3e227f73-d421-4b9e-bd57-1723d16becdb>
- Molenaar, D. M., Bosch, F., Guggenheim, J., Jhunhunwala, P., Loh, H. H., ve Wade, B. (2020). *The Post-COVID-19 Flight Plan for Airlines*. Boston Consulting Group. Retrieved from https://image-src.bcg.com/Images/BCG-The-Post-COVID-19-Flight-Plan-for-Airlines-Mar-2020_tcm9-242718.pdf
- Narayan, P., ve Sharma, S. (2011). New evidence on oil price and firm returns. *Journal of Banking & Finance*, 35(12), 3253–62. Doi: 10.1016/j.jbankfin.2011.05.010.
- Ou, J., ve Wong, I. A. (2020): Strategic crisis response through changing message frames: a case of airline corporations, *Current Issues in Tourism*. <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1849051>
- Özatyay, F., ve Sak, G. (2020). *COVID-19'un Ekonomik Sonuçlarını Yönetebilmek İçin Ne Yapılabilir?* Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı. <https://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/1472>
- Öztürk, Ö., Şişman, M. Y., Uslu, H., ve Çıtak, F. (2020). Effects of Covid-19 Outbreak on Turkish Stock Market: A Sectoral-Level Analysis. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 56-68. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.728146>
- Pantano, E., Pizzi, G., Scarpi, D., & Dennis, C. (2020). Competing during a pandemic? Retailers' ups and downs during the COVID- 19 outbreak. *Journal of Business Research*, 116, 209-213. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.036>
- Rapaccini, M., Saccani, N., Kowalkowski, C., Paiolae, M., ve Adrodegari, F. (2020). Navigating disruptive crises through service-led growth: The impact of COVID-19 on Italian manufacturing firms. *Industrial Marketing Management*, 88, 225-237. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2020.05.017>
- Reinhart, C. M. (2020). This time truly is different. *Project Syndicate*. Retrieved from <https://www.project-syndicate.org/commentary/covid19-crisis-has-no-economic-precedent-by-carmen-reinhart-2020-03>
- Scandura, T. A., ve Williams, E. (2000). Research methodology in management: Current practices, trends, and implications for future research. *Academy of Management Journal*, 41, 1248–1264. <https://doi.org/10.5465/1556348>

- Sigala, M. (2020). Tourism and COVID-19: Impacts and implications for advancing and resetting industry and research. *Journal of Business Research*, 117, 312-321. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.06.015>
- Shen, H., Fu, M., Pan, H., Yu, Z., ve Chen, Y. (2020). The Impact of the COVID-19 Pandemic on Firm Performance. *Emerging Markets, Finance and Trade*, 56(10), 2213-2230, DOI: 10.1080/1540496X.2020.1785863.
- Stinchcombe, A. L. (1965). Social structure and Organizations. In J. G. March (Ed.). *Handbook of organizations* (pp. 142–193). Chicago: Rand McNally.
- Suau-Sanchez, P., Voltes-Dorta, A., ve Cuguero-Escofet, N. (2020). An early assessment of the impact of COVID-19 on air transport: Just another crisis or the end of aviation as we know it? *Journal of Transport Geography*, 86, 102749. DOI: 10.1016/j.jtrangeo.2020.102749.
- Şeker, S. M., Özen E. N., ve Eedoğan, A. A. (2020). *Jobs at Risk in Turkey: Identifying the Impact of Covid-19*. Social Protection and Jobs Discussion Paper; No. 2004. World Bank, Washington, DC. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34360>
- Şen, M. A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Türkiye'deki Yemek Firmalarında Oluşturduğu Etkinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Afet ve Risk Dergisi* 3(1), 89-100. <https://doi.org/10.35341/afet.717513>
- Tayar, T., Gümüştekin, E., Dayan, K., & Mandı, E. (2020). Covid-19 Krizinin Türkiye'deki Sektörler Üzerindeki Etkileri: Borsa İstanbul Sektör Endeksleri Araştırması. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı, 293-320.
- Tesch, R. (1990). *Qualitative research: Analysis types and software tools*. New York: The Palmer Press.
- Toubiana, M., ve Zietsma, C. (2017). The Message Is on the Wall? Emotions, Social Media and the Dynamics of Institutional Complexity. *Academy of Management Journal*, 60(3), 922-953. <https://doi.org/10.5465/amj.2014.0208>
- van Grinsven, V. T., ve Snijkers, G. (2015). Sentiments and Perceptions of Business Respondents on Social Media: an Exploratory Analysis. *Journal of Official Statistics*, 31(2), 283–304. <https://doi.org/10.1515/JOS-2015-0018>
- Verma, S., ve Gustafsson, A. (2020). Investigating the emerging COVID-19 research trends in the field of business and management: A bibliometric analysis approach. *Journal of Business Research* 118 (2020) 253–261. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.06.057>

- Wang, Y., Hong, A., Li, X., ve Gao, J. (2020). Marketing innovations during a global crisis: A study of China firms' response to COVID-19. *Journal of Business Research*, 116, 214-220. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.029>
- Williams, C. C. (2020). Impacts of the coronavirus pandemic on Europe's tourism industry: Addressing tourism enterprises and workers in the undeclared economy. *International Journal of Tourism Research*, 1-10. <https://doi.org/10.1002/jtr.2395>
- Xiong, H., Wu, Z., Hou, F., ve Zhang, J. (2020). Which firm-specific characteristics affect the market reaction of Chinese listed companies to the COVID-19 pandemic? *Emerging Markets Finance and Trade*, 56(10), 2231-2242, DOI: 10.1080/1540496X.2020.1787151.
- Yazıcı, S. (2020). Covid-19'un Soğuk Zincir Lojistiğine Etkisi. *Journal of Awareness*, 5(3), 391-400. <https://doi.org/10.26809/joa.5.029>
- Zenker, S., ve Kock, F. (2020). The coronavirus pandemic – A critical discussion of a tourism research agenda. *Tourism Management* 81, 104164. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104164>

Gelişen Ülkelerde Ekonomik Özgürlük ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Panel Granger Nedensellik Testi

Serdar GÖCEN¹

Geliş Tarihi/ Received
21.09.2020

Kabul Tarihi/ Accepted
25.06.2021

Yayın Tarihi/ Published
15.07.2021

Citation/Atıf: Göcen, S., (2021), *Gelişen Ülkelerde Ekonomik Özgürlük ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Panel Granger Nedensellik Testi*, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(3): Sayfa: 865-878, <https://doi.org/10.16951/atauniiibd.797849>

Öz: Neo Klasik iktisadın emek, sermaye ve teknolojidenden oluşan ekonomik büyüme fonksiyonu ülkeler arası gelir farklılıklarını açıklamakta sınırlı kalmaktadır. Kurumsal iktisadın gelişimi ile kurumlar ve ekonomik performans arasında bir ilişki kurulmuş ve bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Ekonomik özgürlükler ekonomik kurumları temsilen ekonomik büyüme için önemli bir belirleyicidir. Bu çalışmada 1996-2019 döneminde gelişen sekiz ülkeden oluşan D8 ülkeleri için ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Bootstrap panel Granger nedensellik testi neticesinde yedi ülkede ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümenin nedeni olduğu tespit edilmiştir. Bu ülkelerde daha yüksek ekonomik refah düzeyine ulaşmak için ekonomik özgürlüklerin genişletilmesinin önemli rolü vardır. Bangladeş'te ise iki yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu sonuçlar daha yüksek ekonomik performans için politik düzenlemeler aracılığıyla ekonomik özgürlüklerin geliştirilmesinin önemini göstermektedir. Endonezya'da nedensellik ekonomik büyümeden ekonomik özgürlüğe doğrudur.

Anahtar Kelimeler: ekonomik özgürlük, büyüme, nedensellik, gelişen ülkeler.

Economic Freedom and Economic Growth Relationship in Developing Countries: Bootstrap Panel Granger Causality Test

Abstract: Neo-Classical economic growth function consisting of labor, capital, and technology is limited to explain the income difference across countries. With the development of institutional economics, a relationship has been established between institutions and economic performance, and this limitation has been tried to be overcome. Economic freedoms are an important determinant of economic growth as the representative of economic institutions. In this study, the relationship between economic freedom and economic growth was examined for D8 countries, consisting of eight developing countries, in the 1996-2019 period. As a result of the Bootstrap panel Granger causality test, it has been determined that economic freedom is the cause of economic growth in seven countries. Extending economic freedoms plays an important role in these countries to achieve higher levels of economic prosperity. These results show the importance of enhancing economic freedoms through political regulation for higher economic performance. In Bangladesh, a bidirectional causality relationship has been found. Causality in Indonesia is from economic growth to economic freedom.

Keywords: economic freedom, growth, causality, developing countries.

JEL Codes: O11, O43, O47

¹Arş. Gör. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, serdargocen@osmaniye.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5742-191X>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The purpose of this study is to investigate the causality linkages between economic freedom and economic growth for eight developing (D8) countries in the period of 1996-2019.

Research Question

Is economic freedom the Granger cause of economic growth?

Is causality linkage between economic freedom and economic growth bidirectional?

Can economic freedom be a significant factor to reach an advanced welfare level for developing countries?

Literature Review

Literature review bases on the studies investigating economic freedom and economic growth. It is aimed especially to examine recent studies. Studies using different methods are examined. Çetin (2011), Panahi et al. (2014), Tunçsiper and Biçen (2014), Foley and Clark (2016), Bayramoğlu and Boz (2017), and Anwar and Akram (2017) analyze the relationship using panel data methods. Piatek et al. (2013), Góes (2016), Hussain and Haque (2016), and Kistik et al. (2017) employ the Granger causality approach. Akıncı et al. (2014), and Koçak and Uzay (2018) apply panel co-integration tests. The general conclusion that emerges from the findings of the studies is that economic freedom affects economic growth.

Studies investigating the existence of a bidirectional relationship between economic freedom and economic growth were also included in the literature review (Chong ve Calderón, 2000a; Goés, 2016; Kistik et al., 2017).

Methodology

This study employs the bootstrap panel Granger causality test proposed by Kónya (2006). Thus, it is aimed to calculate country-specific critical values. Before the causality test, cross-sectional dependency and homogeneity must be controlled. The bootstrap panel Granger causality test is suitable in the case of cross-sectional dependency and heterogeneity.

The economic freedom index is obtained from the Heritage Foundation. GDP per capita is used as representative of economic growth and obtained from the World Bank Database, and its natural logarithm is calculated.

Results and Conclusions

Cross-sectional dependency tests show the existence of cross-sectional dependency. It implies integration among eight countries. A shock in a country transmits to others.

After homogeneity tests, it is determined cross-country heterogeneity. It means the direction of the causality between economic freedom and economic growth varies across countries.

The bootstrap Granger causality test is suitable in the case of cross-sectional dependency and heterogeneity. First, the causality from economic freedom to economic growth is analyzed. It is found that economic freedom

causes economic growth in seven countries. Indonesia is the only country that economic freedom is not the cause of economic growth. Second, it is tested the causality linkages from economic growth to economic freedom. The causality is found in two countries. Bangladesh is the only country with bidirectional causality.

In conclusion, economic freedom has significant effects on economic growth. The findings show that the expansion of economic freedom has an important role in achieving higher levels of prosperity, and macroeconomic policies are not sufficient to reach bigger growth rates in Bangladesh, Egypt, Iran, Malaysia, Nigeria, Pakistan and Turkey. It is also important to apply policies to expand economic freedom.

1. Giriş

Ekonomik büyüme ve özgürlükler arasındaki ilişkinin temelleri Kurumsal İktisat Okulu'nun çalışmaları ile ortaya konmuştur. Neo Klasik teoride ekonomik büyüme emek, sermaye ve teknoloji ile açıklanmaktadır (Solow, 1956). Bu yaklaşım ülkelerin ekonomik performansları arasındaki farklılıkları açıklama bakımından eksiklikler barındırmaktadır Neo Klasik teori, emek, sermaye ve teknoloji miktarlarını ve verimliliklerini modelde açıklayıcı olarak kullanırken, bu üretim faktörlerinin miktar ve verimliliklerinin neden ülkeler arasında farklılık gösterdiğine açıklama getirememektedir (Kistik vd., 2017).

Kurumsal iktisadın ortaya çıkışı ile ülkeler arasındaki büyüme farklılıkları, Neo Klasik iktisat modeline ek olarak, iyi kurumlara sahip olmak ile açıklanabilmektedir (North, 1993; Acemoglu, 2012).

Ülkelerin kurumsal yapısındaki sorunlar, piyasa aktörlerine olumsuz sinyaller göndererek belirsizlik yaratır (Chong ve Calderón, 2000b). İyi kurumlara sahip olmak bir taraftan belirsizliği azaltarak ekonomik birimlerin faaliyetlerinin daha etkin olmasını sağlamakta (North, 1993), diğer taraftan işlem maliyetlerini azaltmaktadır (Coase, 1937). Örtük ve açık kurallar olarak kurumlar, toplum üyelerinin davranışlarını etkiler, şekillendirir ve ülkelerin ekonomik performanslarının açıklanması için önemli bir etken haline gelir (Chong ve Calderón, 2000b).

İyi kurumlara sahip olmak mülkiyet haklarının daha iyi korunmasını sağlayarak girişimcilerin kararlarını almasında yardımcı olmaktadır. Ayrıca, toplumda elitlerin ve politikacıların güçlerinin sınırlandırılması fırsat eşitliği yaratmaktadır (Acemoglu, 2003; Rodrik ve Subramanian, 2003; Acemoglu vd., 2000). Ekonomik ve politik süreçlerin belirleyicileri olan kurumlar, teşvik mekanizmaları yaratarak ve bireylerin üstlenebilecekleri faaliyetlerin kapsamını sınırlayarak gelir üzerinde etkili olurlar (Amendola vd., 2013).

Kurumların yanı sıra, değerli madenler ve emtia sahipliği gibi coğrafi faktörler ekonomik büyüme üzerinde etkili olan diğer faktörlerdir (Rodrik, 2002; Sachs, 2003). Bir coğrafi faktör olarak tropik iklime sahip olmak büyüme üzerinde etkili olmaktadır (Sachs, 2003). Ticaret, dünya ekonomisi ile daha

büyük entegrasyon sağlayarak ve yerel ekonomiyi yabancı yatırımcılar için daha çekici hale getirerek büyümeyi etkilemektedir (Rodrik, 2002).

Ekonomik büyümeye ait bu açıklamalar birbirleriyle çatışmak zorunda değildir, aksine birbirlerini destekler niteliktedir (Gwartney vd., 2004). Kaynak miktarı, emek gücü niteliği ve teknolojik yenilik büyümeyi arttırmaktadır. Ancak bu faktörler büyüme için ne gerekli ne de yeterlidir (Hanke ve Walters, 1997). Bu nedenle ekonomik özgürlük gibi ülkelerin kurumsal yapısının belirleyicilerinin iyileştirilmesi önem kazanmaktadır. Ülkelerin kurumsal yapısındaki olumsuz değişimler, mülkiyet haklarının yeterince güvence altında olmaması, hükümetlerin yetkilerinin sınırsızlığı gibi faktörler ekonomik faaliyet üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Özgürlük ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tespiti gelişmekte olan ülkeler için özellikle önem taşımaktadır. Daha yüksek refah seviyelerine ulaşmak ve gelişmiş ülkelerle aralarındaki refah seviyesi farkını kapatabilmek için büyümenin kaynaklarının doğru bir şekilde tespit edilmesi önemlidir. Literatür taraması bölümünde gösterileceği gibi, ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme ilişkisi gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere göre daha belirsizdir ve yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada sekiz gelişen ülkeden oluşan D8 ülke grubu için ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmektedir. Ekonomik özgürlük ekonomik büyümeyi etkilerken, ekonomik büyüme de ekonomik özgürlük üzerinde etkili olabilmekte, yani ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki iki yönlü olarak ortaya çıkabilmektedir (Chong ve Calderón, 2000a; Góes, 2016; Kistik vd., 2017). Daha yüksek ekonomik büyüme oranları kurumların gelişmesini sağlayabilir ve gelişmiş ülkeler, daha zengin olmaları nedeniyle daha iyi kurumlara sahip olabilir (Chong ve Calderón, 2000a). Bu nedenle bu ilişki, çalışmada iki yönlü olarak ele alınmakta ve Kónya (2006) tarafından geliştirilen bootstrap panel Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Böylece ülkelere özel bootstrap kritik değerler hesaplanmaktadır.

Çalışmanın planı şu şekildedir. İkinci bölümde literatür taraması yapılmaktadır. Üçüncü bölümde veri ve yöntem tanıtılmaktadır. Dördüncü bölümde ampirik modelden elde edilen bulgular sunulmaktadır. Beşinci bölümde elde edilen bulgular değerlendirilmektedir. Son bölümde çalışmanın sonuçları ve öneriler tartışılmaktadır.

2. Literatür Taraması

Ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme ilişkisinin araştırıldığı geniş bir literatür bulunmaktadır. Çalışmada gelişen sekiz ülkenin inceleniyor olması nedeniyle, literatürdeki gelişmekte olan ülkeleri panel veri metodu ile inceleyen çalışmalara öncelik verilmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye üzerine zaman serisi analizi ile yapılan yakın dönem çalışmalarına da yer verilmiştir. Bulguların karşılaştırılmasında yararlı olacağı düşüncesi ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri bir arada inceleyen çalışmalar da literatür taramasına eklenmiştir.

Gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan çalışmalardan Piatek vd. (2013) geçiş ekonomilerinde ekonomik büyüme ile ekonomik özgürlük arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. 25 geçiş ekonomisi için 1990-2008 yıllarını kapsayan çalışmada ekonomik özgürlüğün büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu, ancak politik özgürlüğün etkili olmadığı tespit edilmiştir. Panahi vd. (2014) ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini araştırdıkları çalışmalarında 13 MENA ülkesini 2000-2009 dönemi için incelemişlerdir. Panel veri modeli sonuçlarına göre, ekonomik kurumlar, özellikle ekonomik özgürlükler ekonomik gelişme üzerinde önemli etkilere sahiptir. Ancak ekonomik özgürlüğün alt endekslerinde negatif etkilere sahip ve istatistiki olarak anlamlı etkiye sahip olmayan endeksler olması nedeniyle, ekonomik özgürlüğün artırılması ile ekonomik büyümenin artacağını söylemek mümkün olmamaktadır. Tunçsiper ve Biçen (2014) Türkiye ve diğer sekiz yükselen piyasa ekonomisi için 2000-2012 döneminde ekonomik özgürlüklerle ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tahmin etmişlerdir. Panel regresyon yönteminin kullanıldığı çalışma sonucunda, mülkiyet hakları ile yatırım yapma özgürlüğü ekonomik büyümeyi negatif etkilerken, çalışma özgürlüğü ve ticaret özgürlüğünün ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Genel ekonomik özgürlük endeksi ise ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Sucu (2017) 2000-2013 döneminde, panel veri analizi ile dokuz yükselen ekonomide ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme ve kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kamunun küçültülmesinin, hukuki yapının kuvvetlendirilmesinin, mülkiyet haklarının korunmasının ve para politikasında istikrarın sağlanmasının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Ek olarak, kalkınma göstergesi olarak kullanılan imalat sektörü ihracatında yüksek teknoloji ürünlerin payı, hukuki yapı ve mülkiyet haklarının iyileştirilmesi, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ve regülasyonların azaltılması ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilemektedir. Bayramoğlu ve Boz (2017) ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1998-2013 döneminde İslami İşbirliği Teşkilatı ülkeleri üzerine panel veri yöntemi kullanarak test etmişlerdir. Ekonomik büyümeyi kamu harcamalarının negatif, fiyat istikrarı, yatırım özgürlüğü ve genel ekonomik özgürlük endeksinin pozitif etkilediği belirlenmiştir. Anwar ve Akram (2017) 1995-2014 yılları arasında ekonomik özgürlükle büyüme arasındaki bağlantıyı Güney Asya ülkeleri için panel veri analizi ile analiz etmişlerdir. Yolsuzluğun olmamasının, iş ve parasal özgürlüğün ekonomik büyüme için gerekli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ticaret özgürlüğünün etkisi ise kısa dönemde pozitifken, uzun dönemde negatif olmaktadır. Dam ve Şanlı (2019) BRIC-T ülkeleri için, 1995-2016 döneminde ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme ilişkisini panel ARDL yöntemi ile test etmişlerdir. Sonuçlara göre, parasal özgürlük uzun dönemde büyümeyi pozitif, ekonomik özgürlük, yatırım ve işsizlik negatif etkilemektedir. Birol ve Demirgil (2020) BRICS ülkeleri için 1995-2018 döneminde ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmışlardır. Panel eşbütünleşme

testinin kullanıldığı çalışma neticesinde, değişkenler arası eşbütünlük tespit edilmiştir. Katsayı tahminine göre, panel genelinde ekonomik özgürlüklerin büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamakta, Çin’de pozitif, Brezilya ve Hindistan’da negatif etkisi bulunmakta, Rusya ve Güney Afrika’da katsayılar anlamsız olmaktadır.

Literatürde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri bir arada inceleyen ve sonuçları karşılaştıran çalışmalar bulunmaktadır. Çetin (2011) ekonomik özgürlük ve gelir düzeyi ilişkisini 81 ülke için 2000-2010 döneminde panel veri sabit ve rassal etkiler tahmin metodu uygulayarak analiz etmiştir. Sabit etkiler tahmin sonuçlarına göre, ekonomik özgürlük seviyesi ve özgürlükteki artış geliri pozitif etkilemektedir. Yazar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ayrımı yapmamıştır. Mahmood ve Azid (2011) 2000-2006 döneminde, ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisini ARDL ve nedensellik yöntemleri ile 96 ülke için incelemişlerdir. ARDL testi sonuçları değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Yüksek ve düşük-orta gelirli ülkelerde iki yönlü ilişki, üst-orta ve düşük gelirli ülkeler için ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeye neden olduğu tespit edilmiştir. Akıncı vd. (2014) ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1995 – 2012 dönemi için gelişmiş, gelişmekte olan ve azgelişmiş ekonomiler için panel eş bütünlük analizi ile araştırmışlardır. Ekonomik özgürlükler ile iktisadi büyüme arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiş, Granger nedensellik testi ile ekonomik özgürlüklerin büyümenin nedeni olduğu bulunmuştur. Sabit ve tesadüfi etkiler testine göre, ekonomik özgürlüklerin büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Yazarlar tarafından gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ayrımı yapılmamıştır. Góes (2016) 2000-2012 döneminde 119 ülke için yapısal VAR modeli tahmin etmiştir. Kurumsal kalitenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkileri olduğu, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde dinamiklerin değiştiği tespit edilmiştir. Hussain ve Haque (2016) iki farklı ülke grubu için panel var modeli tahmin etmişlerdir. İlk grup 186 ülkeden oluşmakta ve 2013-2015 periyodunu kapsamaktadır. İkinci grup 57 ülke içermekte ve 2004-2014 yıllarını kapsamaktadır. Sonuçlara göre, ticaret özgürlüğü, finansal özgürlük, iş özgürlüğü, emek özgürlüğü ve mali özgürlük ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkilere sahiptir. Foley ve Clark (2016) OECD ülkelerini 2003-2010 döneminde panel sabit etkiler modeli ile test etmişlerdir. Sonuçlar yüksek ekonomik özgürlük ve düzenleme kalitesinin kişi başına düşen geliri arttırdığını, vergi yükü artışının ise azalttığını göstermektedir. Yazarlar ülkeler arasında bir ayrım yapmamışlardır. Kistik vd. (2017) panel VAR modeli kullanarak 2000-2014 dönemi için OECD ülkelerinde ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Ülkeler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olarak ayrılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, ekonomik özgürlükler büyümeyi olumlu olarak etkilemektedir. Gelişmekte olan ülkelerde bu etki belirsizdir. Bu ülkelerde yüksek büyüme kurumların kalitesini arttırmaktadır. Koçak ve Uzay (2018) 1995-2013 yılları için kurumsal yapı ile ekonomik büyüme arasındaki

ilişkiyi yüksek, orta ve düşük gelirli ülkeler için test etmişlerdir. Panel eş bütünleşme test sonuçlarına göre, tüm ülke gruplarında kurumsal kalite ile büyüme arasında uzun dönemde ilişki olduğu ve katsayı tahminleri neticesinde, tüm ülke gruplarında kurumsal kalitenin büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Nedensellik testi, tüm ülke gruplarında kurumsal kalite ve büyüme arasında iki yönlü ilişki bulunduğunu göstermiştir.

Türkiye üzerine, zaman serisi analizi ile yapılan çalışmalardan Beşkaya ve Manan (2009) Türkiye için yaptıkları çalışmalarında, 1970-2005 döneminde ekonomik özgürlüklerin ve demokrasinin ekonomik performans ile ilişkisini araştırmışlardır. Eş bütünleşme testi ve katsayı tahmini neticesinde ekonomik özgürlüklerin ekonomik performansı pozitif etkilediği, demokrasinin etkisinin ise belirsiz olduğu ve kullanılan modellere göre değiştiği tespit edilmiştir. Şahin (2016) Türkiye üzerine yaptığı çalışmada, 1980-2015 dönemini Granger nedensellik testi ile incelemiş ve ekonomik özgürlüklerden ekonomik büyümeye doğru nedensellik bulmuştur. Nedensellik tek yönlüdür, büyümeden ekonomik özgürlüğe doğru bir nedensellik tespit edilememiştir.

Aşağıdaki tablo literatür taramasına ilişkin özet bilgileri sunmaktadır.

Tablo 1: Literatür Taraması

Yazar	Dönem	Yöntem	Sonuç
	<i>Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Yapılan Çalışmalar</i>		
Piatek (2013)	vd. 1990-2008	Nedensellik	Ekonomik özgürlük büyüme üzerinde pozitif etkiye sahiptir.
Panahi (2014)	vd. 2000-2009	Panel veri	Ekonomik özgürlüğün alt endeksleri büyümeyi farklı şekillerde etkilemektedir. Bu nedenle ekonomik özgürlüğün büyümeyi artırabileceği söylenememektedir.
Tunçsiper ve Biçen (2014)	2000-2012	Panel veri	Ekonomik büyüme mülkiyet hakları ve yatırım yapma özgürlüğünden negatif etkilenir. Çalışma ve ticaret özgürlükleri büyümeyi pozitif etkilemektedir. Genel özgürlük seviyesinin büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.
Sucu (2017)	2000-2013	Panel eş bütünleşme	Kamunun küçültülmesi, hukuki yapının kuvvetlendirilmesi, mülkiyet haklarının korunması ve para politikasında istikrar ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Bayramoğlu ve Boz (2017)	1998-2013	Panel veri	Ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Gelişen Ülkelerde Ekonomik Özgürlük ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Panel Granger Nedensellik Testi

Tablo 1 Devamı: Literatür Taraması

Anwar ve Akram (2017)	1995-2014	Panel veri	Yolsuzluk ekonomik büyümeyi olumsuz etkilerken, iş ve parasal özgürlüğün ekonomik büyüme için gerekli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ticaret özgürlüğünün etkisi ise kısa dönemde pozitifken, uzun dönemde negatif olmaktadır.
Dam ve Şanlı (2019)	1995-2016	Panel ARDL	Parasal özgürlükler büyümeyi uzun dönemde pozitif etkilerken, ekonomik özgürlükler, yatırım ve işsizlik negatif etkilemektedir.
Biröl ve Demirgil (2020)	1995-2018	Panel eş bütünleşme	Eş bütünleşme tespit edilmiştir. Ancak, ekonomik özgürlüklerin büyüme üzerindeki etkisi ülkelere göre değişmektedir.

Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeleri Bir Arada İnceleyen Çalışmalar

Çetin (2011)	2000-2010	Panel veri	Ekonomik özgürlükler büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Mahmood ve Azid (2011)	2000-2006	ARDL ve nedensellik	Yüksek ve düşük-orta gelir grubundaki ülkelerde iki yönlü ilişki, üst-orta ve düşük gelir grubundaki ülkelerde ekonomik özgürlükten ekonomik büyümeye doğru bir ilişki vardır.
Akıncı vd. (2014)	1995-2012	Eş bütünleşme, nedensellik, sabit ve tesadüfi etkiler	Ekonomik özgürlük ve büyüme arasında uzun dönem ilişki bulunmaktadır. Ekonomik özgürlük büyümenin nedenidir.
Góes (2016)	2000-2012	Yapısal VAR	Kurumsal iyileşmeler büyümeyi pozitif etkilerken, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler farklı dinamiklere sahiptir.
Hussain ve Haque (2016)	2013-2015 ve 2004-2014	Panel VAR	Ticaret özgürlüğü, finansal özgürlük, iş özgürlüğü, emek özgürlüğü ve mali özgürlük ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir.
Foley ve Clark (2016)	2003-2010	Panel veri: sabit etkiler	Yüksek ekonomik özgürlük seviyesi büyümeyi artırmaktadır.
Kistik vd. (2017)	2000-2014	Panel VAR	Ekonomik özgürlükler büyümeyi pozitif etkilemektedir. Bu etki gelişmekte olan ülkelerde belirsizdir ve tersine dönmektedir.

Tablo 1 Devamı: Literatür Taraması

Koçak ve Uzay (2018)	1995-2013	Panel eş bütünlük, DOLS ve FMOLS, nedensellik	Tüm ülke gruplarında kurumsal kalite ve büyüme arasında uzun dönem ilişki olduğu, kurumsal kalitenin büyümeyi pozitif etkilediği ve iki yönlü bir nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir.
<i>Türkiye İçin Yapılan Çalışmalar</i>			
Beşkaya ve Manan (2009)	1970-2005	Eş bütünlük	Ekonomik özgürlük büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Şahin (2016)	1980-2015	Nedensellik	Ekonomik özgürlükten büyümeye doğru tek yönlü bir ilişki vardır.

Gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan çalışmalarda ulaşılan sonuçlar ülke grubu ve döneme göre farklılık göstermektedir. Yine de sonuçlar birkaç maddede toparlanabilir. (i) Ekonomik özgürlük genel olarak ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir. (ii) Ekonomik özgürlüğün alt grupları incelendiğinde etkiler farklılaşmaktadır. (iii) Her bir ülke için katsayı hesaplanan çalışmalarda sonuçlar ülkeye göre değişmektedir. (iv) İncelenen literatürde az sayıda çalışma ekonomik özgürlük ve büyüme arasında negatif bir etkinin varlığını veya anlamlı bir etkinin olmadığını tespit etmiştir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri bir arada ele alan çalışmalarda, (i) gelişmiş ülkelerde ekonomik özgürlükler ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir. (ii) Gelişmekte olan ülkelere ise bu ilişki daha belirsizdir. Bu bulgu sadece gelişmekte olan ülkelere ilişkin literatürün bulguları ile örtüşmekte ve gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılacak yeni çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda ekonomik özgürlüklerin büyümeyi pozitif etkilediği görülmektedir.

3. Veri Seti ve Yöntem

Bu bölümde ilk olarak kullanılan verilere ilişkin açıklamalar, kaynak bilgileri ve betimleyici istatistikler paylaşmakta, daha sonra yöntem tanıtılmaktadır.

3.1. Veri Seti

Çalışmada 1996-2019 dönemine ait yıllık veriler kullanılmaktadır. Gelişen sekiz ülkeden oluşan D8 ülkeleri için Heritage Foundation tarafından hesaplanan ekonomik özgürlük endeksi kullanılmaktadır. Ekonomik büyümeyi temsilen kişi başına GSYH verileri Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. 2010 sabit fiyatları ile kişi başına GSYH serisi doğal logaritması alınarak kullanılmıştır. Verilere ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2: Betimleyici İstatistikler

	Ekonomik Özgürlük	Kişi Başına GSYH
Ortalama	55.26	808.33
Ortanca	55.20	734.33
Maksimum	74.50	1706.35
Minimum	34.50	481.12
Standart sapma	7.51	304.76

En yüksek ekonomik özgürlük endeksi olan 74.50 ile en düşük ekonomik özgürlük endeksi 34.50 arasındaki farkın düşük ve standart sapmanın küçük olduğu görülüyor. Kişi başına GSYH verilerinde ise, minimum ve maksimum değerler arasındaki fark daha yüksek ve standart sapma daha büyüktür. Ülkelerin ekonomik özgürlükler bakımından daha homojen bir yapıya, kişi başına GSYH bakımında ise daha heterojen bir yapıya sahip oldukları söylenebilir.

3.2. Yöntem

Çalışmada Kónya (2006) tarafından geliştirilen bootstrap panel Granger nedensellik testi kullanılmaktadır. Yöntemin uygunluğunun kontrol edilmesi için ilk olarak yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testleri uygulanmalıdır.

3.2.1. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testleri

Küreselleşme, uluslararası ticaret ve finansal entegrasyon gibi faktörler ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığına neden olmakta ve bir ülkede yaşanan şok diğer ülkeleri de etkilemektedir (Kar vd., 2011; Menyah vd., 2014). Breusch ve Pagan (1980) tarafından yatay kesit bağımlılığını test etmek için geliştirilen LM testi denklem şu şekilde gösterilmektedir.

$$y_{it} = \alpha_{it} + \beta'_{it}x_{it} + \varepsilon_{it}, i = 1, 2, \dots, N; t = 1, 2, \dots, T \quad (1)$$

i yatay kesit boyutunu, t zaman boyutunu göstermektedir. x_{it} açıklayıcı değişkenler faktörünü, α_{it} katsayıyı ve β_{it} eğim katsayısını temsil etmektedir. Sıfır hipotezi yatay kesit bağımlılığının olmadığı şeklindedir ve yatay kesit bağımlılığı vardır şeklindeki alternative hipoteze karşı test edilmektedir. LM istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (2)$$

$\hat{\rho}_{ij}$ tahmin edilmiş korelasyon katsayısıdır. LM testi, N nispeten küçük ve T büyük iken geçerlidir. $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ olduğu daha büyük paneller için Pesaran (2004) alternatif bir LM testi (CD_{lm}) önermektedir.

$$CD_{lm} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad (3)$$

CD_{lm} , büyük N ve küçük T durumlarında bozulmaktadır. Bu nedenle Pesaran (2004) daha genel bir yatay kesit bağımlılığı testi geliştirmiştir (CD).

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \quad (4)$$

Pesaran vd. (2008) geniş panellerde ($T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$) geçerli, LM testinin modifiye edilmiş versiyonu olan bias-adjusted bir test önermiştir.

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}^2}} \quad (5)$$

k regresör sayısının, μ_{Tij} ve v_{Tij}^2 ($T-k$) $\hat{\rho}_{ij}^2$ 'nin ortalama ve varyansını temsil etmektedir (Kar vd., 2011; Menyah vd., 2014).

Bootstrap panel Granger nedensellik testi ülkeler için farklı kritik değerler hesaplamaktadır. Bu nedenle örneklem panelinin heterojenliğinin kontrol edilmesi gerekmektedir.

Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen homojenlik testi ($\tilde{\Delta}$) sıfır hipotezi homojenliğin olduğu şeklindedir: $H_0: \beta_i = \beta$. Alternatif hipotez heterojenliğin olduğu şeklindedir: $H_1: \beta_i \neq \beta$. $\tilde{\Delta}$ testi (N, T) $\rightarrow \infty$ olduğu durumlarda geçerlidir. $\tilde{\Delta}$ testinin ilk aşaması aşağıdaki denklemde gösterilen Swamy (1970) testinin uyarlanmış halinin hesaplanmasıdır.

$$\tilde{S} = \sum_{i=1}^N (\hat{\beta}_i - \tilde{\beta}_{WFE})' \frac{x_i' M_T x_i}{\tilde{\sigma}_i^2} (\hat{\beta}_i - \tilde{\beta}_{WFE}) \quad (6)$$

$\hat{\beta}_i$ havuzlanmış en küçük kareleri ve $\tilde{\beta}_{WFE}$ (1) numaralı denklemin ağırlıklandırılmış sabit etkiler havuzlanmış tahminini göstermektedir. M_T , T 'nin özdeşlik matrisi ve $\tilde{\sigma}_i^2$, σ_i tahmincisidir. Standartlaştırılmış dağılım istatistiği şu şekildedir:

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (7)$$

Sıfır hipotezi hata terimlerinin normal dağıldığı şeklindedir. $\tilde{\Delta}$ testi asimptotik standart normal dağılıma sahiptir. Küçük örneklem için $\tilde{\Delta}$ testi aşağıdaki bias-adjusted versiyonu ile ifade edilmektedir:

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - E(\tilde{z}_{it})}{\sqrt{\text{var}(\tilde{z}_{it})}} \right) \quad (8)$$

$E(\tilde{z}_{it}) = k$ ve $\text{var}(\tilde{z}_{it}) = \frac{2k(T-k-1)}{T} + 1$ (Kar vd., 2011; Menyah vd., 2014).

3.2.2. Bootstrap Panel Granger Nedensellik Testi

Ülkeler arası yatay kesit bağımlılığının ve heterojenliğin olduğu durumlarda Kónya (2006) bootstrap panel Granger nedensellik testini önermektedir. Kónya (2006) bu yöntemin iki avantajı olduğunu belirtmektedir. Birincisi, bu yöntem bir VAR sistemi değil SUR sistemidir ve Wald testini kullanmaktadır. İkincisi, ülkelere özel bootstrap kritik değerleri hesaplanmaktadır. Bu yöntem denklem (9) ve (10)'da gösterilen iki denklemle ifade edilmektedir.

$$\begin{aligned} EF_{1,t} &= \alpha_{1,1} + \sum_{i=1}^{IEF_1} \beta_{1,1,i} EF_{1,t-i} + \sum_{i=1}^{\ln(GDPPC)_1} \delta_{1,1,i} \ln(GDPPC)_{1,t-i} + \varepsilon_{1,1,t} \\ EF_{2,t} &= \alpha_{1,2} + \sum_{i=1}^{IEF_1} \beta_{1,2,i} EF_{2,t-i} + \sum_{i=1}^{\ln(GDPPC)_1} \delta_{1,2,i} \ln(GDPPC)_{2,t-i} + \varepsilon_{1,2,t} \end{aligned} \quad (9)$$

Gelişen Ülkelerde Ekonomik Özgürlük ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Panel Granger Nedensellik Testi

$$EF_{N,t} = \alpha_{1,N} + \sum_{i=1}^{lEF_1} \beta_{1,N,i} EF_{N,t-i} + \sum_{i=1}^{l\ln(GDPPC)_1} \delta_{1,N,i} \ln(GDPPC)_{N,t-i} + \varepsilon_{1,N,t}$$

ve

$$\ln(GDPPC)_{1,t} = \alpha_{2,1} + \sum_{i=1}^{lEF_2} \beta_{2,1,i} \ln(GDPPC)_{1,t-i} + \sum_{i=1}^{l\ln(GDPPC)_2} \delta_{2,1,i} EF_{1,t-i} + \varepsilon_{2,1,t}$$

$$\ln(GDPPC)_{2,t} = \alpha_{2,2} + \sum_{i=1}^{lEF_2} \beta_{2,2,i} \ln(GDPPC)_{2,t-i} + \sum_{i=1}^{l\ln(GDPPC)_2} \delta_{2,2,i} EF_{2,t-i} + \varepsilon_{2,2,t} \quad (10)$$

$$\ln(GDPPC)_{N,t} = \alpha_{2,N} + \sum_{i=1}^{lEF_2} \beta_{2,N,i} \ln(GDPPC)_{N,t-i} + \sum_{i=1}^{l\ln(GDPPC)_2} \delta_{2,N,i} EF_{N,t-i} + \varepsilon_{2,N,t}$$

EF ekonomik özgürlüğü, lnGDPPC kişi başına GSYH'nin doğal logaritmasını temsil etmektedir. i ülkeleri ($i = 1, 2, \dots, N$), t zamanı ($t = 1, 2, \dots, T$) ve l gecikme uzunluğunu göstermektedir. Denklem (9)'da $\delta_{1,i}$ lerin tamamının sıfır olmaması ve denklem (10)'da $\beta_{2,i}$ lerin tamamının sıfır olması durumunda kişi başına GSYH'den ekonomik özgürlüğe doğru tek yönlü bir Granger nedensellik vardır. Eğer denklem (9)'da $\delta_{1,i}$ lerin tamamı sıfır ise ve denklem (10)'da $\beta_{2,i}$ lerin tamamı sıfır değilse, ekonomik özgürlüklerden kişi başına düşen gelire doğru tek yönlü Granger nedensellik bulunmaktadır (Kónya 2006).

4. Ampirik Model Bulguları

Bootstrap panel Granger nedenlik testinin uygunluğunu kontrol etmek amacıyla yapılan yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testlerinin sonuçları Tablo 3'de sunulmaktadır. Yatay kesit bağımlılığı testi sıfır hipotezi yatay kesit bağımlılığının olmadığı şeklindedir. Tablo 3 sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Yatay kesit bağımlılığının reddedilmesi örneklemdeki sekiz ülke arasında etkinin varlığını göstermektedir. Sekiz ülkeden birinde yaşanan şok diğer ülkelere geçmektedir. Tablo 3 ayrıca ülkeler arasında homojenlik varsayımının reddedildiğini ve ülkeler arasında heterojenlik olduğunu göstermektedir. Heterojenlik, ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünün ülkeler arasında değiştiği anlamına gelmektedir.

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Test Sonuçları

Test	İstatistik	Olasılık Değerleri
LM	175.405***	0.000
LM _{adj}	10.126***	0.009
$\tilde{\Delta}$	2.256**	0.012
$\tilde{\Delta}_{adj}$	2.404***	0.008

Not: ** ve *** sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık seviyesini göstermektedir. Veri setinin $T > n$ olması nedeniyle Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM ve Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen LM_{adj} test sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3'den elde edilen sonuçlar bootstrap panel Granger nedensellik testinin uygun olduğunu göstermektedir. Tablo 4 ve Tablo 5 nedensellik test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 4: *Ekonomik Özgürlükten Ekonomik Büyümeye Panel Granger Nedensellik Testi*

	Wald İstatistiği	Kritik Değerler		
		1%	5%	10%
Bangladeş	8.846**	13.427	7.397	5.140
Mısır	5.634**	8.352	4.514	3.056
Endonezya	1.071	15.711	10.180	7.895
İran	39.458***	34.899	21.008	15.110
Malezya	60.245***	31.170	20.695	15.773
Nijerya	19.572**	27.534	14.627	9.821
Pakistan	14.826*	37.601	20.932	14.241
Türkiye	14.028*	30.383	18.305	13.150

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyesini göstermektedir.

Bootstrap panel Granger nedensellik testi sıfır hipotezi Granger nedenselliğin olmadığı şeklindedir. Tablo 4 ekonomik özgürlükten ekonomik büyümeye doğru Granger nedensellik ilişkisinin varlığını güçlü şekilde göstermektedir. Sekiz ülke arasından sadece Endonezya'da nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Granger nedensellik ilişkisi İran ve Malezya için %1 anlamlılık seviyesinde, Bangladeş, Mısır ve Nijerya için %5 anlamlılık seviyesinde ve Pakistan ve Türkiye için %10 anlamlılık seviyesinde geçerlidir.

Tablo 5: *Ekonomik Büyümeden Ekonomik Özgürlüğe Panel Granger Nedensellik Testi*

	Wald İstatistiği	Kritik Değerler		
		1%	5%	10%
Bangladeş	8.426*	16.997	10.286	7.774
Mısır	0.220	9.737	5.456	3.863
Endonezya	11.828***	6.420	4.128	3.086
İran	0.404	45.620	31.061	25.542
Malezya	3.093	13.024	6.291	4.094
Nijerya	2.758	13.112	8.333	6.384
Pakistan	0.007	15.632	8.128	5.412
Türkiye	1.285	15.577	7.700	5.129

Not: * ve *** sırasıyla %10 ve %1 anlamlılık seviyesini göstermektedir.

Altı ülke için ekonomik büyümeden ekonomik özgürlüklere Granger nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Nedensellik ilişkisi Bangladeş için %10 seviyesinde, Endonezya için %1 seviyesinde anlamlıdır.

5. Değerlendirme

Tablo 6 ampirik uygulama neticesinde elde edilen nedensellik ilişkisine ait özet bilgileri sunmaktadır.

Tablo 6: Nedensellik Test Sonuçları Özet Tablosu

	<i>Nedenselliğin Yönü</i>	
	EF'den büyümeye	Büyümeden EF'ye
Bangladeş	Evet	Evet
Mısır	Evet	Hayır
Endonezya	Hayır	Evet
İran	Evet	Hayır
Malezya	Evet	Hayır
Nigerya	Evet	Hayır
Pakistan	Evet	Hayır
Türkiye	Evet	Hayır

Tablo 6 ekonomik özgürlükten ekonomik büyüme doğru kuvvetli bir nedensellik ilişkisini göstermektedir. Nedensellik ilişkisinin geçerli olmadığı tek ülke Endonezya'dır. Ekonomik büyümeden ekonomik özgürlüklere doğru nedensellik ilişkisi sadece iki ülke için geçerlidir. Bu ülkelerden Bangladeş'te iki yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Endonezya için ise, ekonomik büyüme ekonomik özgürlüklerin genişletilmesi için önemlidir.

Bangladeş 1996-2017 döneminde sekiz ülke arasındaki en düşük kişi başına GSYH'ye sahiptir ve bu değer 2018 ve 2019 yıllarında sadece Pakistan'dan yüksektir. 1996'da 470 dolar olan kişi başına GSYH, 2019 yılında 1287 dolara ulaşmıştır. Bu artışta 2003 sonrası, özellikle de 2015 sonrası dönem önem kazanmaktadır. 1996-2002 döneminde %4.7 olan 2010 fiyatlarıyla GSYH büyüme oranı, 2003-2014 %6.2 ve 2015-2019 döneminde %7.4 olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik özgürlük endeksi ise 1996-2009 döneminde 40.9 ile 52.9 arasında dalgalanmaktadır. 2010 sonrasında 50'nin üzerinde gerçekleşen ekonomik özgürlük endeksinde kalıcı artışlar 2017 sonrasında başlamıştır. Kişi başına GSYH, büyüme ve özgürlük endekslerinin bu gelişimi Bangladeş'te çift yönlü ilişkinin nedenlerinden biri olabilir. Diğer yandan bu ilişki, Bangladeş gibi düşük kişi başına GSYH'ye sahip ülkelerde sadece kurumsal yapının söz konusu düşük seviyeyi açıklamakta yetersiz kalması ve büyümenin sağlanması için makroekonomik politikaların da önemli olması ile de açıklanabilir. Bangladeş için daha yüksek seviyelere ulaşmak, hem kurumların iyileştirilmesi hem de doğru makroekonomik politikaların uygulanması ile mümkün olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler için ekonomik özgürlüklerin sağlanması için öncelikle ekonomik büyümenin başarılı olmuş olmasının gerekli olduğu durumlar bulunmaktadır. Chong ve Calderón (2000a) çalışmalarının sonucunda kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkili olmasının zaman aldığı tespit etmişlerdir. Sonuçlar Endonezya için benzer bir durumun geçerli olduğunu göstermektedir. Endonezya incelenen sekiz ülke arasında hem dönem başında hem de dönem sonunda en yüksek dördüncü kişi başına GSYH'ye sahip ülkedir. Bu dönemde yüksek büyüme oranına sahip olan Endonezya, ekonomik özgürlükler bakımından dalgalanma göstermektedir. 1996 yılında 61 olan ekonomik özgürlük endeksi 2000 yılından itibaren azalmaya başlamış ve 2008 yılına kadar 51.9 ile

55.8 arasında değişmiştir. 2008 yılında 53.2 olan endeks sürekli artış göstererek 2019 yılında 65.8 seviyesine ulaşmıştır. Bu özellikleri ile Endonezya örneklem içerisinde farklı bir ülke konumunda bulunmaktadır. Ekonomik özgürlük endeksinin gelişimi Türkiye ile benzerlik gösterirken, benzer büyüme performansına rağmen Türkiye'nin kişi başına GSYH'nin üçte birine sahiptir. Kendisine en yakın kişi başına GSHY'ye sahip ülke olan İran ise her yıl en düşük özgürlük seviyesine sahiptir. Endonezya'nın nispeten düşük kişi başına GSYH'ye ve dönem içerisinde dalgalanan ekonomik özgürlüklere sahip olması, Bangladeş'te olduğu gibi ekonomik özgürlüklerin gelişiminde ekonomik performansın önemini öne çıkarmış olabilir. Ekonomik özgürlüklerden ekonomik büyümeye nedensellik tespit edilen ülkelerden Türkiye'nin çok daha yüksek kişi başına GSYH'ye sahip olması, Malezya'nın yüksek ekonomik performansla birlikte ekonomik özgürlükler bakımından sekiz ülke içerisindeki en gelişmiş ülke olması, İran'ın en kötü ekonomik özgürlüklere sahip olması gibi faktörler, Endonezya için ulaşılan bulguların farklılaşmasına neden olmuş olabilir.

Gelişen ülkeler için yüksek büyüme oranları ile daha yüksek refah seviyelerine ulaşmak ve gelişmiş ülkeler düzeyini yakalamak önemli amaçlardan biridir. Elde edilen bulgular Bangladeş, Mısır, İran, Malezya, Nijerya, Pakistan ve Türkiye için ekonomik özgürlüklerin genişletilmesinin daha yüksek refah seviyelerine ulaşmakta önemli bir rolü olduğunu göstermektedir. Makroekonomik politikaların yanısıra kurumsal yapıda yapılacak iyileşmelerin ve özgürlük seviyesinin artırılmasının bu ülkelerin politikalarında yer alması, ülkelerin yüksek gelişmişlik seviyelerine ulaşması için önemlidir.

Sonuç

Ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tespiti, Neo Klasik büyüme modelinin sahip olduğu kısıtlamaların aşılması için önem taşımaktadır. Bu çalışmada ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin araştırılması amacıyla D8 ülkeleri 1996-2019 dönemi için, yıllık verilerle incelenmiştir. Literatürde gelişmekte olan ülkeler üzerinde yapılan çalışmalarda ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki net değildir. Bunun nedeni gelişmekte olan ülkelerin sadece kurumsal olarak değil, makroekonomik politikalar bakımından da farklılaşması ve makroekonomik politikaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin daha yüksek olmasıdır. Bootstrap panel Granger nedensellik testinin neticesinde Bangladeş, Mısır, İran, Malezya, Nijerya, Pakistan ve Türkiye için ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümenin Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu ülkelerde uygulanacak ekonomik politikaların sadece makroekonomik değişkenler üzerine odaklanması büyüme için yeterli olmamakta, ekonomik özgürlüklerin genişletilmesi yönünde geliştirilecek politikaların da mutlaka uygulanması gerekmektedir.

Ekonomik büyümeden ekonomik özgürlüğe doğru nedensellik ilişkisinin bulunduğu Endonezya'da ekonomik büyümenin sağlanması ile ekonomik

özgürlükler de gelişmektedir. İki yönlü ilişkinin tespit edildiği tek ülke olan Bangladeş'te ise ekonomik özgürlükler daha yüksek büyümeye ve büyüme de özgürlüklerin genişletilmesine neden olmaktadır.

Çalışmada incelenen sekiz ülkeden yedisinde ekonomik özgürlükten ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisinin bulunması, ekonomik özgürlüğün büyümenin nedeni olduğu yönündeki görüşü desteklemektedir. Bangladeş ve Endonezya'da farklı sonuçlara ulaşılmış olması, bu ülkelerin ekonomik ve kurumsal yapılarından kaynaklanmaktadır. Bangladeş'in, örneklem içerisindeki kişi başına GSYH'sinin en düşük ülke olması, ekonomik büyümenin başarılabilmesi için tek bir faktörün iyileştirilmesinin yeterli olmadığını göstermektedir. Bu durum tüm gelişmekte olan ülkeler için söylenebilir olsa da Bangladeş'te daha belirgin olan bu yapı, ekonomik büyümede son beş yılda gösterilen yüksek performans ile bir araya geldiğinde ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi ortaya çıkarmıştır.

Endonezya'da nedensellik ilişkisinin ters yönlü olarak tespit edilmesi, teorik olarak gelişmekte olan ülkelerde kurumların ekonomik büyümeyi etkilemesinin zaman alması ve kurumsal reformların bir kısmı için büyümenin gerekliliği ile açıklanabilir (Chong ve Calderón, 2000a). Diğer yandan, Endonezya'nın ekonomik performans ve ekonomik özgürlük seviyesi bakımından farklı konumu, ekonomik büyümeden ekonomik özgürlüklere doğru bir nedensellik ilişkisinin ortaya çıkmasını sağlamış olabilir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar ekonomi politikası bakımından birtakım çıkarımlar ve tavsiyeler yapılmasına imkân vermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik performansının yükseltilmesi için istikrarlı makroekonomik politikaların uygulanmasının önemi bilinmektedir. Bu çalışma, daha yüksek ekonomik performans için ekonomik özgürlüklerin sağlanmasının da önemini tespit etmiştir. Literatürle kıyaslandığında, çalışmanın gelişen ülkeler için ulaştığı bu bulgunun daha kuvvetli olduğu söylenebilir. Bu nedenle, daha yüksek refah seviyelerine ulaşmak için ekonomi politikalarını yanı sıra, politik düzenlemeler aracılığıyla ekonomik özgürlükleri genişletici politikaların uygulanması da önem kazanmaktadır.

Gelecek çalışmalarda, gelişmekte olan ülkeler için ekonomik özgürlüğün alt endeksleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tespitinin yapılması önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Acemoglu, D. (2012), The Origins of Power, Prosperity, and Poverty, *Cato Policy Report*, 34(4), 9-12.
- Acemoglu, D. (2003), Root Causes: A Historical Approach to Assessing the Role of Institutions in Economic Development, *Finance & Development*, Haziran, 27-30.
- Acemoglu, D., Johnson, S. ve Robinson, J. (2000), The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation, *NBER Working Paper*, No. 7771.

- Akıncı, M., Yüce, G. ve Yılmaz, Ö. (2014), Ekonomik Özgürlüklerin İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkileri: Bir Panel Veri Analizi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 81–96.
- Amendola, A., Easaw, E. ve Savoia, E. (2013), Inequality in developing economies: the role of institutional development, *Public Choice*, 155, 43-60.
- Anwar, S. ve Akram, W. (2017), Economic Freedom and Growth Nexus in Selected South Asian Countries, *Journal of Applied Environmental and Biological Sciences*, 7(10), 40-47.
- Bayramoğlu, T. ve Boz, F.Ç. (2017), Ekonomik Özgürlüklerin İktisadi Büyüme Etkisi: İslam İşbirliği Teşkilatı Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi, *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 913-927.
- Beşkaya, A. ve Manan, Ö. (2009), Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi İle Ekonomik Performans Arasındaki İlişkinin Zaman Serileri İle Analizi: Türkiye Örneği, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 47-76.
- Biol, Y.E. ve Demirgil, B. (2020), Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRICS Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 545-558.
- Breusch, T. ve Pagan, A. (1980), The Lagrange multiplier test and its application to model specifications in econometrics, *Reviews of Economics Studies*, 47, 239–253.
- Chong, A. ve Calderón, C. (2000a), Causality and feedback between institutional measures and economic growth, *Economics & Politics*, 12 (1), 69-81.
- Chong, A. ve Calderón, C. (2000b), Institutional Quality and Income Distribution, *Economic Development and Cultural Change*, 48(4), 761-786.
- Coase, R. S. (1937), The Nature of the Firm, *Economica*, 4(16), 386-405.
- Çetin, R. (2011), Ekonomik Özgürlüğün Gelir Düzeyi Üzerindeki Etkisinin Panel Veri Analizi Yöntemiyle İncelenmesi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 37–47.
- Dam, M.M. ve Şanlı, O. (2019), Ekonomik Özgürlüklerin Büyüme Üzerindeki Etkisi: BRIC-T Ülkeleri Üzerine Bir Panel ARDL Analizi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(4), 1027-1044.
- Foley, M. ve Clark, J. R. (2016), Economic freedom and real income, *Journal of Regional Analysis and Policy*, 46(1), 52–59.
- Góes, C. (2016), Institutions and growth: A GMM/IV Panel VAR approach, *Economics Letters*, 138: 85-91.
- Gwartney, J.D., Holcombe, R.G. ve Lawson, R.A. (2004), Economic Freedom, Institutional Quality, and Cross-Country Differences in Income and Growth, *Cato Journal*, 24(3), 205-233.

- Hanke, S.H. ve Walters, S.J.K. (1997), Economic Freedom, Prosperity, and Equality: A Survey, *Cato Journal*, 17(2), 117-146.
- Hussain, M. ve Haque, M. (2016), Impact of Economic Freedom on the Growth Rate: A Panel Data Analysis, *Economies*, 4(2), 1-15.
- Kar, M., Nazlioglu, S. ve Agir, H. (2011). Financial development and economic growth nexus in the MENA countries: bootstrap panel granger causality analysis, *Economic Modelling*, 28, 685–693.
- Kistik, V., Göcen S. ve Bayhanay, A. (2017), Economic Growth: How Better Institutions Make A Difference, Berksoy İ., Dane K., ve Popovic, M. içinde, *Institutions & Economic Policies: Effects on Social Justice, Employment, Environmental Protection & Growth*, 123-140, Londra: IJOPEC Publication.
- Koçak, Emrah ve Uzay, N. (2018), Democracy, Economic Freedoms and Economic Growth: An Investigation on the Role of Institutions, *Sosyoekonomi*, 26(36), 81–102.
- Kónya, L. (2006), Exports and growth: granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach, *Economic Modelling*, 23(6), 978–992.
- Mahmood, K. ve Azid, T. (2011), Economic Freedom Verses Economic Growth: Cross-Country Analysis in the form of ARDL Approach, *Asian Economic and Financial Review*, 1(1), 14-25.
- Menyah, K., Nazlioglu, S. ve Wolde-Rufael, Y. (2014), Financial development, trade openness and economic growth in African countries: new insights from a panel causality approach, *Economic Modelling*, 37, 386–394.
- North, D.C. (1993), *The New Institutional Economics and Development*, St. Louis: Washington University.
- Panahi, H., Assadzadeh, A. ve Refaei, R. (2014), Economic Freedom and Economic Growth in Mena Countries, *Asian Economic and Financial Review*, 4(1), 105-116.
- Pesaran M.H. (2004), General diagnostic tests for cross section dependence in panels, CESifo Working Paper 1229, IZA Discussion Paper, 1240.
- Pesaran, M.H. ve Yamagata, T. (2008), Testing slope homogeneity in large panels, *Jornal of Econometrics*, 142 (1), 50–93.
- Pesaran, M.H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008), A bias-adjusted LM test of error crosssection independence, *The Econometrics Journal*, 11 (1), 105–127.
- Piatek, D., Szarzec, K. ve Pilc, M. (2013), Economic freedom, democracy and economic growth: a causal investigation in transition countries, *Post-Communist Economies*, 25(3), 267–288.
- Rodrik, D. (2002), Institutions, Integration, and Geography: In Search of the Deep Determinants of Economic Growth, 17.09.2020 tarihinde, sitesi: http://projects.iq.harvard.edu/files/wcfia/files/530_rodrik6.pdf adresinden alındı.

- Rodrik, D. ve Subramanian, A. (2003), The Primacy of Institutions (and what this does and does not mean, Finance & Development, Haziran 2003, 31-34.
- Sachs, J. D. (2003), Institutions Don't Rule: Direct Effects of Geography on Per Capita Income, NBER Working Paper, No. 9490.
- Solow, R. M. (1956), A Contribution to the Theory of Economic Growth, Quarterly Journal of Economics, 70(1), 65-94.
- Sucu, M.B. (2017), Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Ekonomik Özgürlük, Büyüme ve Kalkınma İlişkisi: Bir Panel Veri Analizi, Bulletin of Economic Theory and Analysis, 2(2), 135-167.
- Swamy, P.A.V.B. (1970), Efficient inference in a random coefficient regression model, Econometrica, 38 (2), 311-323.
- Şahin, İ. (2016), Türkiye' de 1980 - 2015 Yılları Arası Demokrasi , Ekonomik Özgürlük ve Yolsuzlukların Ekonomik Büyümeye Etkileri, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(2), 317-334.
- Tunçsiper, B. ve Biçen, Ö. F. (2014), Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Panel Regresyon Yöntemiyle İncelenmesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(2), 25-45.

The Approach of Shura in Rachid Ghannouchi's Conception of the State

Hafijur RAHMAN¹

Geliş Tarihi/ Received	Kabul Tarihi/ Accepted	Yayın Tarihi/ Published
14.10.2020	25.06.2021	15.07.2021
Citation/Atıf: Rahman, H., (2021), <i>The Approach of Shura in Rachid Ghannouchi's Conception of the State</i> , <i>Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi</i> , 35(3): Sayfa: 879-899, https://doi.org/10.16951/atauniibd.810652		

Abstract: This research analyzed the approach of *Shura* in the political thought of Rachid Ghannouchi, one of the prominent Muslim scholars in the contemporary world. Ghannouchi intended to argue *Shura* as an essential principle of the Islamic state after text (*Nass*), even more important because of the interpretation and implementation of text also depends on *Shura*. Following this aspect, *Shura* is the fundamental element for the formation of the state and its legislations. By the term *Shura*, he didn't mean the consultation with only the *Ulama* but the entire *Ummah*, where he considered *Ummah* is the legitimate authority of the Islamic state. After the Arab Spring, Ghannouchi's political thought and politics are crucial topics in academia. Within several transformations in politics as an aftermath of the Arab Spring, Ghannouchi now argues for a Muslim democratic state. This research considered the term *Shura* as the keyword of Rachid Ghannouchi's conception of state.

Keywords: Ghannouchi, Shura, Ummah, Islamic State, Muslim Democratic State, Arab Spring

Raşid Gannuşi'nin Devlet Anlayışında Şura Yaklaşımı

Öz: Bu araştırma, çağdaş dünyanın önde gelen Müslüman aydınlarından biri olan Raşid Gannuşi'nin siyasi düşüncesinde Şura yaklaşımını analiz etmektedir. Gannuşi, metinden (*Nass*) sonra Şura'yı İslam devletinin temel ilkesi olarak tartışmayı amaçlamış hatta metin en önemli ilke olması bile metnin yorumlanması ve uygulanması nedeniyle Şura'ya bağlıdır. Bu görüşü takiben, Şura, devletin ve kanunlarının oluşumunda temel unsurdur. Şura terimiyle, yalnızca Ulema ile danışma içinde olmayı değil, İslam devletinin meşru otoritesi olarak gördüğü tüm ümmetle istişare etmeyi kastetmiştir. Arap Baharı'ndan sonra, Gannuşi'nin politik düşüncesi ve siyaseti akademik dünyada kritik yer tutmaktadır. Arap Baharı'nın ardından siyasette yaşanan birçok dönüşümde, Gannuşi, Müslüman demokratik bir devleti savunmaktadır. Bu araştırma, Şura terimini Raşid Gannuşi'nin devlet anlayışının anahtar sözcüğü olarak kabul etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gannuşi, Şura, Ümmet, İslam Devleti, Müslüman Demokratik Devleti, Arap Baharı

JEL Codes: F50, H70, N45, Z12

¹Asst. Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa University, Department of Public Administration, hafijdu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7945-6307>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Araştırma problemi

Bu araştırma, Raşid Gannuşi'nin Şura terimine yaklaşımını ve Şura'ya dayalı bir devleti nasıl savunmayı istediğini incelemeyi amaçlamaktadır.

Araştırma soruları

Bu araştırma, amacına ulaşmak için ilk olarak, Gannuşi'nin Şura terimine nasıl yaklaştığını ve ikinci olarak, Arap Baharı'ndan sonra Müslüman demokratik devletinde Şura yaklaşımı nedir? olmak üzere iki araştırma sorusu belirlemeyi hedeflemiştir.

Literatür Taraması

Bu kısım, mevcut literatürde, Şura terimi ve Gannuşi'nin Şura terimine nasıl yaklaştığına dair yaklaşımları incelemeyi amaçlamıştır. Şavit (2010), Whyte (2019) ve Okumuş (2019) klasik ve çağdaş Müslüman filozofların yazılarında Şura'ya yaklaşımı önemli ölçüde analiz etmişlerdir. Şura'nın imam seçmede önemli bir rol oynadığı yerde, El- Maverdi, ilk kez halifelğe bir alternatif olarak İmamet kavramını savunan ilk Müslüman âlimlerden biriydi (al-Mawardi, 1996: 3-5). Nizamül Mülk ve İbn Teymiyye, devlette Şura'yı önemli ölçüde tartışan çok önemli Müslüman âlimlerdir (Whyte, 2019; Mulk, 1960; Ibn Taymiyyah, 2020). Çağdaş zamanlarda Müslüman aydınlar, Modern devletin kavramını, özellikle de demokrasi ve Şura arasında köprü kurmayı amaçlamışlardır. Pan-İslamcı ve Genç Osmanlı aydınlar bu perspektiften tartışmışlardır (Hourani, 1983: 75; Black, 2011: 283; Tamimi, 1997). Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh, Müslümanların modernite kavramına yaklaşımları gerektiğine inanmışlar ve bu nedenle Şura içinde demokratik bir sistemi savunmuşlardır (Tamimi, 1997: 4; Landau, 1994: 32; Black, 2011: 293). Bununla birlikte, Raşid Rıza ve Abduh, Ulema'nın Şura'yı uygulamaktan veya Şura olarak çalışmaktan sorumlu olduğunu iddia etmişlerdir (Enayet, 1982: 77). İslamcı aydınlar, özellikle Ebu'l A'lâ el-Mevdudî, Şura'nın İslam devletindeki önemini ortaya koymuş ve bunu Modern zamandaki parlamenter sistemle karşılaştırmışlardır (Black, 2011: 309). Hasan al-Benna ve Seyyid Kutb da Şura'yı İslam Devleti'nin en önemli ilkesi olarak savunmuştur (el-Ghazali, 2011: 337; Qutb, 2013: 151). Onları takiben Bennabi, Turabi (1983) ve Karadavi (2004) de bir İslam devletinde Şuranın önemi savunmuştur. Bununla birlikte, Gannuşi'nin şura yaklaşımı, modern devlet sistemi ile kıyasladığında sistemik ve cesur bir yaklaşım olduğunu görebiliriz.

Akademideki bu konuda mevcut araştırmalarda, Gannuşi'nin siyasi düşüncesini ve Şura algısını önemli ölçüde analiz edilmiştir. Tamimi'nin (2001) başyapıtı "*Rachid Ghannouchi: A Democrat within Islamism*" kitabı bu konuda önemli çalışmalardan biridir. Tamimi, Gannuşi'nin demokrasiye giden yolculuğunu Şura algısına göre olduğunu belirtmiştir. Wolf (2013; 2017), Göksel (2014), Cavatorta & Merone (2015), McCarthy (2015), Kaya (2018), Marzo (2019) ve diğer birçok araştırmacı aynı şekilde araştırma yapmıştır ve onun siyasi düşüncesinin çeşitli yönlerini ve özellikle Arap Baharı sonrası

Ennahda'nın siyasetini tartışmışlardır. Ancak Okumuş'un (2019) tezi bu çalışma için daha alakalıdır. Okumuş (2019) Şura terimini demokrasi, yani Müslüman demokrasisi ile ilişkilendirmeyi amaçlanmıştır.

Yöntem

Bu araştırma, hem birincil hem de ikincil verilere dayalı nitel bir araştırmadır ve veri analizi için kapsamlı bir şekilde içerik analizi yöntemini kullanılmıştır.

Bulgular ve Sonuçlar

Gannuşi, devlet anlayışını tanımlamak için Şura'yı merkeze koymuştur. Şura'yı devletin en önemli prensibi olarak tanımlamıştır. Bu yönüyle devletin oluşumu, yasama ve diğer birçok temel ilkeleri Şura'ya bağlıdır.

1. Introduction

The term *Shura* is a crucial topic in Islamic political thought. Both early and contemporary Muslim scholars paid their attention to the topic. Shavit (2010), Whyte (2019) and Okumuş (2019) significantly analyzed the aspect of Shura in the writing of classical and contemporary Muslim philosophers. Al-Mawardi was one of the early Muslim scholars who argued for Imamate as an alternative to the caliphate for the first time where *Shura (ahl al-hall wa-al-'aqd)* plays a significant role in electing the Imam (head) of the state (al-Mawardi, 1996: 3-5). Nizamul Mulk and Ibn Taymiyyah were crucial Muslim scholars who significantly argued for Shura in the political authority, i.e. state (Whyte, 2019; Mulk, 1960; Ibn Taymiyyah, 2020). In contemporary times, Muslim scholars intended to bridge the Modern state's concept, particularly the democracy and the Shura. The Pan-Islamic scholars, along with the Young Ottoman scholars, argued from this perspective (Hourani, 1983: 75; Black, 2011: 283; Tamimi, 1997). Jamal Uddin Afghani and Muhammad Abduh believed that Muslims should approach to the concept of modernity. They argued for a democratic system within the Shura (Tamimi, 1997: 4; Landau, 1994: 32; Black, 2011: 293). However, Rashid Rida and Abduh argued that Ulama is responsible for implementing the Shura or work as Shura (Enayet, 1982: 77). The Islamist scholars, notably Abul Al'a Maududi, put Shura's significance in the Islamic state and compare it with the parliamentary system in Modern time (Black, 2011: 309). Hassan al-Banna and Qutb also argued Shura as the vital principle of the Islamic State (el-Ghazali, 2011: 337; Qutb, 2013: 151). Following them, Bennabi (Zoubair, 1998), Turabi (1983), and Qaradawi (2004) also empathized on Shura. However, Ghannouchi's approach to the concept of Shura is systemic and bold in terms of the modern state by comparing the democratic system (Rahman, 2021a).

Existing research in academia significantly analyzed Ghannouchi's political thought as well as his perception of Shura. Tamimi's (2001) masterpiece "*Rachid Ghannouchi: A Democrat within Islamism*" is one of the important studies here where the title of the book itself indicates his intend. He

significantly put Ghannouchi's journey toward democracy, though the perception of Shura didn't get any special intention where he analyzed this issue as general to discuss Ghannouchi's political thought. Wolf (2013; 2017), Göksel (2014), Cavatorta & Merone (2015), McCarthy (2015), Kaya (2018), Marzo (2019), and many other researchers forwarded in the same way where they discussed several aspects of his political thought and Ennahda's politics after the Arab Spring in particular. However, Okumuş's thesis (2019) comparatively more relative to this study where he intended to discuss the approach of Shura in both the Muslim Brotherhood (*al-Ikhwan*) and Ennahda's political thought. Apparently, his analysis focused on the issues i.e. politics of these two movements as a ruling party after the Arab Spring. He intended to relate the term Shura with democracy, i.e. Muslim democracy.

This research considered the term Shura as the keyword to understand Ghannouchi's conception of state which means more than being simply a tool of Muslim democracy. However, in many aspects it is analyzed as an important tool of Muslim democracy but Ghannouchi intended to understand more. According to Ghannouchi, Shura is the fundamental principle of state in Islamic political thought after the text (Nass). Ghannouchi discussed different aspects of Shura in the Islamic state. In legislative aspect Shura is the most crucial element for legislation. In the political aspect, Shura is the vital element to the birth of the state. Within Shura, Ghannouchi intended to respond many contemporary issues of the Islamic state, which become controversial in Muslim scholars' writing, particularly the participation of women in the legislative council, the participation of non-Muslim, and so on. However, his politics transformed in many ways as an aftermath of the Arab Spring, but Shura remains a vital element.

The current research intended to discuss the approach of Shura in Rachid Ghannouchi's political thought. This research is a qualitative form research based on both primary and secondary data. For data analysis, it extensively used the content analysis method. In academia, content analysis analyzes the text, verbal and visual communication message for understanding the writer and sender's real message. It aims to build a model to describe the phenomenon in an abstract form (Elo and Kynga, 2008: 107). Krippendorff defined content analysis as "*a research technique for making replicable and valid inferences from texts (or other meaningful matter) to the contexts of their use*" (Krippendorff, 2004: 18). The content analysis of Ghannouchi's perception of shura and his others writing as primary data and other secondary data used in this research focusing the term *Shura* intended to analyze the approach of Ghannouchi to the term Shura.

2. An Intellectual and Political Biography of Rachid Ghannouchi

Rachid Ghannouchi (also spelled as Rachid al-Ghannouchi or Rashid al-Ghannouchi) was born in 1941. His family was religious lived in the Tunisian province of Gabes, where he memorized the Quran at an early age. He

completed high school level from al-Zaituna, a traditional Islamic institution in Tunisia, later completed his Bachelor's degree from the University of Damascus, Syria (Department of Philosophy). He completed his postgraduation degree from Sorbonne, Paris, with the thesis, *The Quranic Approach to Education*. After returning to Tunisia in 1969, he started his career as a philosophy teacher in a high school (Tamimi, 2001: 33).

Ghanouchi wrote several crucial books, articles, research papers and so on. His masterpiece *Al-Hurriyat al-'Ammah Fid-Daivlah al-Islamiyyah* (Public freedoms in the Islamic state) is considered one of the most important reference books in contemporary Islamic political thought. Along with this book, he wrote several books as *Laiklik ve Sivil Toplum* (Secularism and civil society), *Al-Dimuqratiyyah wa Huquq Al-Insan fi Al-Islam* (Democracy and Human rights in Islam), *İslami Yöneliş* (Islamic resurgence), *Kur'an ve Yaşam Arasında Kadın* (Women between Quran and practical life), *İslam toplumunda Vatandaşlık hakları* (Citizenship rights in Islamic society), *Secularism in the Arab Maghreb and The participation of Islamist in a Non-Islamic Government*. In intellectual trend, he was influenced by Algerian intellectual Malik Bennabi. In studying postgraduation in France, he met with Malek Bennabi when he traveled to his home through Algeria (Tamimi, 2001: 28). Later, He met several times with Bennabi, which influenced him to develop his intellectual and political thought. Along with Bennabi, Ghannouchi was also influenced by the intellectuals of Magrib. In the perspective of Mashriqi intellectual, he was also influenced by Maududi, Banna, and Khomeini though his thought was different in many topics. He often criticized Sayyid Qutb in his writing. He accepted the thoughts of Turabi, particularly the women participation in politics (Rahman, 2021a: 154, Rahman, 2021b).

Along with the intellectual life, Ghannouchi has a vast political experience. He was influenced by the politics from his early ages, particularly by his maternal uncle who was a great supporter of Arabism, i.e., Nasserism, initiated by Gamal Abdel Nasser of Egypt (Tamimi, 2001: 5-6). His attraction to Arabism fell when he came to Egypt for his undergraduate study before going to Syria. However, he couldn't continue there because of the political problem. As a result he got the chance to see the inner side of Nasserism directly and claimed that it was just a slogan based; the people were dissatisfied with him, i.e. President Nasser (Tamimi, 2001: 15). His attention toward the Islamic movement was drawn in the time of Damascus when he was in touch of a prominent Islamic scholar Professor Adib Salih who was a lecturer of the Shari'a college at the University of Damascus and a publisher of the monthly periodical called *Al-Hadarah al-Islamiyah* (Islamic civilization) that was established by Dr. Mustafa as-Siba'i, the founder of the Muslim Brotherhood in Syria. Tamimi mentioned that Ghannouchi was so impressed by this prestigious publication and described himself as unmatched by any other Islamic publication he has ever come across (Tamimi, 2001:19). In the last two years of

Damascus, he read some writings of Muhammad Iqbal, Maududi, al-Banna, Sayyid Qutb, Muhammad Qutb, as-Siba'i, Malik Bennabi, and an-Nadwi. Besides the Muslim Brotherhood, he also gained experience from the Sufi orders, Hizb-ut-Tahrir al-Islami, and the Salafiyah though he didn't join any movement at that time. In the time of Paris, he engaged with Tablig Group (Tamimi, 2001: 24-25, Rahman, 2021b).

He is the founder of the Ennahda party, the largest Islamist party in Tunisia. Here, it is need to elaborate a little bit the journey of Ennahda party to understand the aspect of Ghannouchi's political experience. After returning from France, Ghannouchi intended to observe Tunisia's whole situation and environment for implementing his mission toward Islamic politics. In 1970, he organized a small group as Al-Jama'ah al-Islamiya (The Islamic Group) as a secret or underground organization because of the authoritarian government's prohibition to organize this kind of organization. For instance, the authoritaians and autocrates ruled Tunisia from its independes to the Arab Spring. However in 1981, he established the Islamic Tendency Movement (MTI in short according to its French acronym) within the chance of government declaration for allowing the formation of a political party. MTI later change by the name of the Ennahdah Party (the Renaissance Party, in the original name; Hizb al-Nahdah) in 1988 because of the government regulation for the prohibition of the establishment of political parties on confessional, ethnic, racial, or regional bases. He has been imprisoned for the times of 1981-84 and 1987-88. In 1989, after the general election under the occupied ruler Zine El Abidine Ben Ali, Ennahda had emerged as significant opposition and securing 14.5% of the vote as an independent candidate (Esposito and Piscatori, 1991). However, all the opposition parties' combined total vote showed less than five percent in the official declaration under the law no. 88-32. It was a significant threat to the ruling regime emerging of Ennahda in the popular vote. As a result, the regime announced the Ennahda as illegal because the election authority rejected their application for registering as a political party. Many of the party members punished by five years' imprisonment, Ghannouchi traveled into voluntary exiled in London in the same year. He lived there till the fall of autocratic president Zine al-Abidine Ben Ali in 2011 due to the popular uprising, which has been named as the Arab spring. In the general election in 2011, his party gained majority seats in the parliament and form a coalition government. However, after two years, they resigned and announced an early election because of the economic crisis and peoples' protest. In 2014, they become major opposition though their participation in government was continued with mutual understanding with minor participation. In the election of 2019, his party again gained the majority seats though it was far from absolute majority, so again a coalition government was inevitable. After the election, he elected as the speaker of parliament and, till now he is serving in this vital post (Rahman, 2021b).

3. Ghannouchi's Conception of the State

Ghannouchi mainly discussed his conception of the state in the book "*al-Hurriyat al-'Ammah Fid-Daivlah al-Islamiyyah* (Public freedoms in the Islamic state)." This research studied the Turkish version of the book, "*İslam Devletine Kamusal Özgürlükler*". This book is divided into four main sections, where he discussed three main issues regarding the Islamic state. Firstly, he discussed the concept of freedom and human rights in Islam, secondly, the status of democracy in Islam, and finally, the concept of the Islamic state. Within these three main issues, he intended to discuss his concept of state. This research broadly discusses his thoughts regarding the principles of the Islamic State, which he discussed in chapter four in an extended way and empathized with a *Shura-based* Islamic state.

3.1. Western perspective of State

Without entering extended philosophical debate and deep historical background, Ghannouchi intended to summarize the characteristics of the Western perspective of state. He started by searching the relation between law and religion in the West. According to him, religion is a crucial issue in every civilization, and men were surrendering themselves to God at an early age (Ghannouchi, 2015: 98). Following this perspective, laws first come from religion by the Prophets within divine order (Wahy). Later, the autocratic rulers started to establish them in the apex of power and kept in mind that they are the shadow of God, even stating, "I am the state, I am the shadow of God on earth" (Ghannouchi, 2015: 98). They started to generate the laws as they wished, and the religious leader supported them. Sometimes the religious leader intended to establish them in place of God in terms of generating law. Notably, the kings and popes oppressed the European people in every aspect of life. Ghannouchi paid his attention to this point and stated that Western state is based on two essential characteristics; legitimacy and sovereignty (Ghannouchi, 2015: 99).

He considered legitimacy is a central appraisal of the modern state. The authority should follow the existing laws and regulations; if they don't follow the laws, they should be punished by the judiciary. In addition to this, it has to follow the fundamental values and supreme objectives of the society. Finally, the state has to ensure that its functions should be taken on behalf of people's interests, necessity, and acceptance regarding legislation and execution.

On the other hand, he considered sovereignty is another central approach of the modern state. He stated that sovereignty is the high authority of the state, especially in terms of law formation and no authority over the state. It is a high authority from any authority of the state. He intended to mean the kings and popes that they cannot supreme over the state.

3.2. Islamic Perspective of State

Ghannouchi started by arguing about the aspect of state in Islam. According to him, Islam is a comprehensive religion from all aspects, i.e.,

religious, political, economic, cultural, moral, and social aspects. He quoted from the Philosopher Muhammad Iqbal, "You can look in Islam as a religion in a perspective and other perspectives it is as a state" (Ghannouchi, 2015: 115). He stated that the existence of the state in Islam is settled by the consensus (Ijma) of Islamic Jurists. He further stated that only a small group of *Mu'tazila* and *Khariji* opposed it where they claim that politics is not obligatory though they also got used to make politics in their works. He claimed that the influence of Western thoughts in Muslim countries and the Imperialist education system encourages the concept of secularism i.e. separation of religion and politics. Within this way, a number of Muslim intellectuals intended to adapt to the secular state in Muslim countries. He mentioned the name of Ali abd-Razzak and his book as an example of his claim. Further, he also mentioned the names of other Maghrebi intellectuals who also claimed the separation of religion and politics and intended to prove that Islam has no political matter. Within this context, Ghannouchi intended to provide some proof in favor of the Islamic state from history, text, and consensus. He mentioned the context of political authority in Medina and its following. He stated many verses of the Quran and Sunnah by which prove the existence of an Islamic state or describe its necessity. He also mentioned the consensus (*Ijma*) of Ulama in favor of the existence of an Islamic state.

3.3. The principles of an Islamic state

Ghannouchi intended to identify two obligatory principles of an Islamic state as the text (*Nass*) and the Shura (Ghannouchi, 2015: 128). These two principles are the most important aspects of Ghannouchi's political thought toward the Islamic state.

A. Text (Nass)

Ghannouchi argued that the first source of legitimacy in Islam is the text or divine revelation as the Quran and Sunnah. By mentioning several verses of chapters of the Quran where Allah ordered to implement his law in the governing and warned who denies it and mentioning the hadiths where Prophet stated that the fundamental source of legislation is the Quran and Sunnah, Ghannouchi intended to prove that Islam has a governing system and this system has been provided by Allah. Muslims should obey Allah as the supreme source of law. He included that no law can be supreme in front of these texts and without any kind of debate the real Authority (sovereignty) is on behalf of him, Allah. He quoted several theorists as Sayyid Qutb, who described that denying this authority is the cause of big sin and big sin is the cause of being non-believer (*Kafir*) as the opinion of Khariji. Here, the Scholars of fiqh and Tafsir (*Jumhur Fukaha and Mufassir*) are opposing to this opinion, in their opinion who will deny to role according to the text he will be *Fasiq and Zalim*. Finally, he argued that text is the basic foundation of the government. Within this viewpoint, Allah is the real owner of the authority. He is the high authority

in terms of society, life and existence. There is no controlling authority above God's authority (Ghannouchi, 2015: 136-140).

B. Shura

According to Ghannouchi, Shura is the second principle of the Islamic governing system after text; in fact, most essential principles in terms of interpreting text and source of legitimacy (Ghannouchi, 2015: 141). Because the implementation of the text depends on *Ummah* (Muslim community) as the vicegerent of Allah. Here legitimacy doesn't depend on any particular person, but entire *Ummah*. The *Ummah* implements the power of legitimacy by Shura. Here Ghannouchi didn't mean only the general meaning of *Shura* (counsel, consultation) but intend to mean more. In his book, he wrote about one-third of the pages only on *Shura*. So, *Shura* is the central discussion point of his thought.

At first, he mentioned several verses from the Quran and several hadith where Allah and his Prophet stated to accomplish work with consultation (*Shura*). As he mentioned from the chapter al-i Imran, "Consult them in the matter. And when you have decided, then rely upon Allah. Indeed, Allah loves those who rely [upon Him]" (as translated by The Noble Quran, 2016, 3: 159). By mentioning that verse and several hadiths, he intended to prove that *Shura* is the obligatory element to accomplish all of the work of Muslims, which may be small or big; it may be done by the president or officer. It is the symbol of the Islamic state and *Ummah*. He further argued that Shura is not only a matter of one-two verses of the Quran or some hadith, but it is the fundamental principle of Islam. It ensures the participation of Muslims in the legislation and execution of the Islamic state. Ghannouchi here mentioned four crucial aspects of implementing Shura as legislative, political, educational, and cultural.

3.3.1. Legislative Aspect of Shura

Ghannouchi mentioned the verse of the chapter Nisa of the Quran, where Allah ordered to obey Allah, Prophet, and the Ulil Amar (authority). He mentioned the verse, "O, you who have believed obey Allah and obey the Messenger and those in authority (Ulul A'mar) among you" (as translated by The Noble Quran, 2016, 4: 59). He argued that this verse is the basic text of the political, social and religious context of Islam. He mentioned the argument of Imam Shafi'i where he argued that, if any verse of the Quran regarding state wouldn't descend, this verse is enough to prove the governing system in Islam (Ghannouchi, 2015:142). By mentioning the opinions of theorist and Ulama, Ghannouchi argued that by authority (Ulul A'mar) described in the verse of 59 in the chapter of Nisa mean the state/public authority (government) because this verse indicates the theory of society and state (Ghannouchi, 2015: 142-143). He stated that the obeying of Ulil Amar is a conditional matter where the obeying of Allah and his Prophet is without any condition.

Ghannouchi further intended to identify the relation between *Shura* and *Ijma* (consensus). He stated that the Prophet didn't announce his successor in his lifetime, and after his death, his companions elected Abu Bakar as his successor (caliph) within the method of *Ijma*. After that, in many aspects, *Ijma* has become the most crucial element for resolution. He argued that the caliphate was established based on *Ijma* and continued till the monarchical type of government which followed the Sasanian culture of the throne. He also included that in the early years of Islam, *Ijma* was an essential element in society for resolving where the text didn't provide a clear-cut message. Ghannouchi mentioned several examples from the hadith, where the Prophet stated the importance and the aspect of *Ijma*. Finally, he intended to establish that *Ijma* has opened the door of *Shura* and *Ijtihad*.

✓ Who is responsible for legislation in the Islamic state?

Ghannouchi argued the responsibility of legislation in the Islamic State belongs to the Ummah through *Shura*. This *Shura* will accommodate the laws within the text and *Ijma* (if necessary, especially where the text is unavailable). He started with the line, by consensus of Muslims, the primary source of legislation belongs to Allah. Later he paid his concern, where the direct role is the absence in the Quran or hadith, who will be responsible for legislation? Is it the function of the whole Ummah or the elected representative or the Ulama who have the quality to make *Ijtihad*?

Firstly, he targeted the classical jurists who argued that the responsibility of legislation in terms of *Ijma* would depend on Ulama because only the Ulama is permitted for *Ijtihad*, not the general people. He argued that although the Ulama is the expert of text but legislation is not only means the debate and the findings of the solution of the problems from the text, but it is broader, often it is the matter of negotiation with civil societies, trade unions, and the federations. He further argued that whatever the level of knowledge is of a particular one, it will be unlawful to decide by a fixed group in the name of Ummah (Ghannouchi, 2015: 152-153). Where text is unavailable, especially the economic and social aspect of Ummah or the aspects of war, peace, and education, it is necessary to decide the whole Ummah within the context of *Shura*. He stated from Hasan al Banna to the contemporary period, the Islamic movement accepted the modern parliamentary system based on representation is near to the Islamic system (Ghannouchi, 2015: 153).

Secondly, Ghannouchi intended to identify three ways to work *Shura*; firstly, The Ummah can do it by direct election or referendum for important decisions like the election of the head of state or members of the *Shura*, making deals with another country in foreign affairs; secondly, the expert body (*Ahlul Haq wal-Aqd*) can perform it as proxy (*vekalet*) from Ummah who has knowledge and experience in their field. They can make a *Shura* body to perform their work as auditing and controlling the work of government; thirdly,

the Ulama can perform it for auditing the work of government to maintain the Sharia law (Ghannouchi, 2015: 154-161).

3.3.2. *The Political Aspect of Shura*

After discussing the legislative aspect of Shura he concerned about the political aspect of Shura. He argued that Shura is a basic element of the birth of an Islamic state. Here, he discussed broadly on this issue. At first, he discussed the general perspective of the birth of state that according to him, one of the more crucial issues in political science. He started his discussion with mentioning two general perspectives of the birth of state in political thought,

▪ By coercion

In this process, a leader or king is forcing to make a submission to him and subject to fulfill his will. In this process, the winner/ the king are making law according to his own will. Several states have established as a result of war and the winning leader has become the head of the state.

▪ By contract

It is a contract between the citizen of the state to come under the authority with liberties and freedom. In this process, they once lived under the law of nature and then they come under one umbrella because of needing some cooperation with others as a social man. They come together with a condition of remaining their liberties and freedom.

✓ Imamate is a contract

He argued that imamate is a contract between Imam and Ummah (Ghannouchi, 2015: 186). Here he quoted from as-Senhuri's thesis (La Califat, published in 1926) where he argued that Imamate is a contract between two groups; Imam and Ummah (Ghannouchi, 2015: 186). He also quoted from Ziauddin Ar-Rais where he stated that the contract of Imamate in Muslim community is further advance than Rousseau's social contract (Ghannouchi, 2015: 186).

Ghannouchi further argued that the Imam has gained the power of authority only by this contract and it should be by mutual understanding. It isn't differing if Imam himself becomes a Mujaddid, because without Ijma or majority's support, the Ijtihad of Imam doesn't work. Here Ghannouchi argued that due to this aspect, the Islamic government is a democratic one.

Further, Ghannouchi stated that Prophet seeking *Ba'yah* (oath) from the Aws and Khajraj to establish an Islamic government in Media. He mentioned that the example of electing Abu Bakar as a caliph is providing a clear message on this issue. His throne speech is important here. The Ummah has become his check and balanced authority that has the right to correct him if he did wrong. Abu Bakar showed the example of becoming caliph in the oath ceremony. This *Biyah* has been performed in the Mosque where everybody (mass people) participated.

So, imamate is a contract and *Ba'yah* is the symbol or medium of this contract. There is no other way of becoming Imam without this contract (Ghannouchi, 2015: 187). In this way, Imam could be elected and this system work through Shura, make obligatory to listen to the advice and counsel of Ummah. Only because of contract, people can obey the Imam. So, Imamate is the will of Ummah. Ummah has sovereignty over Imam. Here all of this process must be implemented through a constitutional process i.e. with legal framework (Ghannouchi, 2015: 187-188).

Along with this discussion, Ghannouchi intended to discuss three important perspectives regarding this "contract" issue which are raised as question in several time; (1.) the Shia ideology; (2.) contract is not mean the legislation but ruler; (3.) state is the necessity of human society (Ghannouchi, 2015: 188-195).

Firstly, he stated from Shia's ideology where Imamate is the position of divinity and opposing Imam is meaning the opposing of God. In an extension meaning, Imamate is a divine matter not the work of Dunya (existing life). They also believed that revolt to Imam means the revolt to Allah as like doing *Shirk* with Allah which is a big sin. This concept is also available in the constitution of Iran, under the concept of Vilayet-e Faqih. Ghannouchi intended to say that this concept is a wrong concept which is a newly invented concept that is not accepted (Ghannouchi, 2015: 188-192).

The second group raised the argument that Imamate is a matter of representation of God; there is no such type of contract between Imam and people because Imam isn't sovereign in an Islamic state, where sovereignty is belonged to Allah. The Imam is giving service to the people only. In this state in one side Allah, and in another side ruler and ruled where this ruler and ruled is following the path of Allah and protecting contract with him. The people will obey the elected ruler otherwise they will be evaluated to come in the opposite of Shariah. In Islam i.e. Islamic aspect of legislation, rules and regulations adopted from the text. In this perspective, Ghannouchi intended to argue that the contract doesn't mean the rules (legislation), but it is related to become ruler (Ghannouchi, 2015: 193).

The third group raised the issue that the state is not a matter of social need as stated in the Western political thought but it is a matter of text (Nass). It also adopted from the Shia Imamate theory. The *Khawarij* people are also in the same opinion. In this perspective, Ghannouchi argued that state is a matter of social need of human beings. He stated several verses of the Quran where Allah mentions a lot of aspects of human being where it is indicated that the state is a social need.

✓ The nature of the Islamic government

With discussing this political aspect of Shura, Ghannouchi intended to discuss the nature of Shura based Islamic government and compare with other types of government. He started within the Quote of Hazrat Ali where he stated

that leader should exist to the people both in good or bad time (all time) to govern them. Government or authority is a general need of the people. He argued that Islam is a combination of faith (Akidah), deeds (Ibadat), characters (Akhlaq) and Shariah (Islamic law). For preaching activities (Da'wah) of Islam, and to continue its existence it is necessary to be a state. Ghannouchi here argued that in this meaning there is no misunderstanding in this concept. He again made clear his position that to make a contract doesn't mean the context of sharia is not important or second class important. He stated the policy of Usul, "to complete the obligatory, the means of actions is also obligatory" (Ghannouchi, 2015: 195).

Finally, he argued that from all aspects the Islamic government is a civilian government where the *Ummah* is the basis for state authority. In this system, *Ba'yah* is the fundamental element for the application of Islamic state which means the people will. It is the fact for the candidacy of Imam. So, this *Ba'yah* may offer a system of election in terms of modern democracy. Finally, this system demands a *Shura* based government without any debate (Ghannouchi, 2015: 195-196; 2013; 2010).

Here Ghannouchi intended to compare three types of the state i.e. Theocratic, democratic and Islamic democratic to understand the position of *Shura* i.e. *Ummah* more clearly. He mentioned there types of state with mentioning the position of *Ummah* (society); "A. *Ummah in terms of theocratic perspective*; Allah- Government- Society: B. *Ummah in terms of Western Democratic perspective*; Society- Government: C. *Ummah in terms of Islamic democratic perspective*; Allah-Society-Government" (Ghannouchi, 2015: 225).

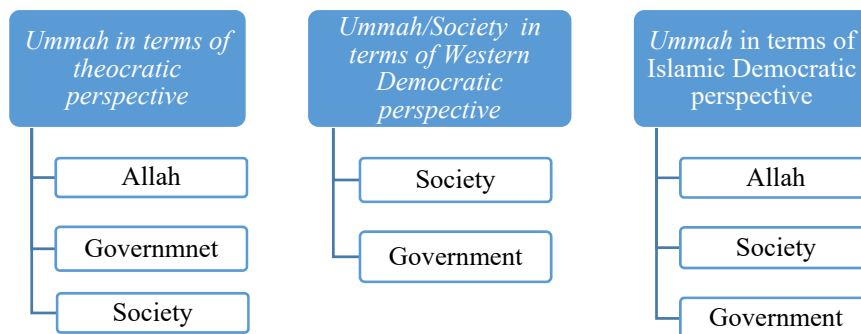

Figure- 1: Rachid Ghannouchi's perception of *Ummah*'s position in three types of state (Author's design)

3.3.3. The Economic Aspect of *Shura*

Here Ghannouchi intended to argue that *Shura* is not only the abstract matter for governing but it is a practical way to show the right path for decreasing social discrimination. He mentioned from chapter al-Hashr, "It will

not be a perpetual distribution among the rich from among you” (as translated by The Noble Quran, 2016, 59: 7)

Ghannouchi argued that Islam made a balance between ownership and social responsibilities. Islam provides full freedom to the owner to achieve goods and money with social responsibilities (paying Zakah for poor people). In the meaning of ownership Islamic economics is more near to the liberal and market economy. But the difference is the targets, attitudes, and morals.

3.3.4. Educational and Cultural Aspects of Shura

Ghannouchi argued that Shura ensures the participation of the abundance of knowledge. In Islam, acquiring knowledge is obligatory for Muslim. Ghannouchi argued that Islam made easy the way of acquiring knowledge and ordered the Muslims to be rational and not to hide the knowledge (when necessary). Islam ordered to make Ijtihad within knowledge and rationality without biasness. Within this way, Islam provides a wide range of the research facility to search the solution of contemporary issues. As a result in this aspect, Shura ensure more freedom for people.

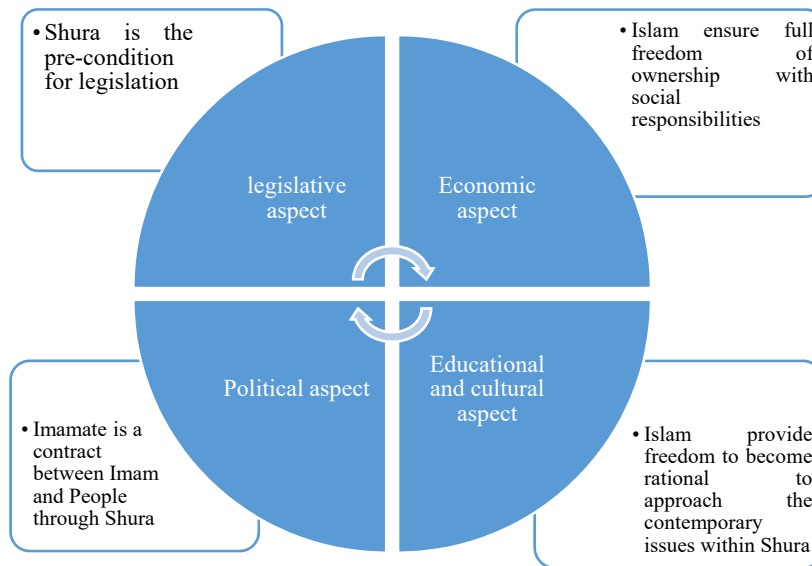

Figure-2: *Different aspects of Shura in Ghannouchi's writing (Author's design).*

4. The Arab Spring and the Ghannouchi's Perception of Shura

Arab spring brings a significant change in the Middle East and North Africa, particularly the autocratic rulers as Zine el-Abedine Ben Ali, Hosni Mubarak, and Muammar al-Gaddafi has been dismissed from the power. A significant political change has been occurred in Morocco, Egypt, and Tunisia, where Islamist parties, notably PJD, Freedom, and Justice Party, and Ennahda,

have come to power. However, the Arab Spring in Egypt transformed into Arab summer within one year because of General Sisi's Military Coup. Besides Egypt, the experience of the Arab Spring in Syria, Yemen, and Libya wasn't good in terms of changes of autocrats. Several internal disorder and humanitarian crisis is continuing. However, in Tunisia, Ennahda won the majority seats in parliament and formed a coalition government with liberal secularist parties. In 2012, the coalition government initiated a constitution accepted by majorities MPs as 200 MPs voted in favor of the new constitution, 12 MPs against, and four abstaining among 217 MPs legislative (Arieff and Humud, 2014: 3). This constitution didn't adopt Sharia, but it was a liberal democratic constitution with maintaining its Muslim identity. As described in the article 2, and 3 of the constitution to describe its identity,

“Tunisia is a civil state based on citizenship, the will of the people, and the supremacy of law (this article might not be amended). The people are sovereign and the source of authority, which is exercised through the peoples' representatives and by referendum” (Constitute, 2019: 3).

It ensures several fundamental rights and freedoms for the citizen. As article 6 of the constitution, *“freedom of conscience and belief”* along with gender equality (article 21), right to life (article 22), human dignity (article 23), right to privacy (article 24), right to fair trial (article 27), freedom of expression and information (art. 31-32), right to academic freedom (article 33), right to strike and trade union (article 36) and other rights as property right, health care right, right of work, right to culture (Constitute, 2019; Arieff and Humud, 2014: 4; Rahman, 2021b). Within such liberal nature, it also ensures its Muslim identity in several places of the constitution repeatedly described this issue. For example, article one of the constitutions stated that the state religion is Islam. Article six guaranteed that the state is the religion's guardian, and article 74 stated that only Muslims could run for president. As mentioned,

“Every male and female voter who holds Tunisian nationality since birth, whose religion is Islam shall have the right to stand for election to the position of President of the Republic” (Constitute, 2019).

However, this constitution is more open for all groups where the Sharia law hasn't taken place. Although a group of parliamentarians, even from Ennahda, had called for the inclusion of Sharia, Ghannouchi overruled their opinion. He often stated that "Tunisia is more important than Ennahda" (Lubben, 2016). Following this way, he and Ennahda tried to adopt a power-sharing culture with the establishment, more specifically with the secularist block, which is continuing till now. He strongly argued for this power-sharing culture for resistance against dictatorship. As stated before, Ghannouchi's realpolitik inspired him to develop democratic values in terms of the long autocratic role which he and his party faced along with other Islamists movement in all over the world, particularly in the MENA region. Ghannouchi

intended to save the Tunisian revolution (Arab Spring) from any bad situation like Egypt, Syria, Libya, or Yemen. As he stated,

"We advise all Islamists in the region to be more open and to work with others and to look for a consensus with others, because without national unity, without national resistance against dictatorship, freedom cannot be achieved" (Middle East Eye, 2016).

Accordingly, the activities of extreme Salafists was increasing significantly after the Arab Spring. Several terrorist attacks took place in Tunisia, mainly attack an arts exhibition in La Marsa in June 2012 (Wolf, 2013). On the other side, Tunisian extreme Salafist participation with ISIS also increased. That was the concerning issue for Ghannouchi and Ennahda's leadership to develop power-sharing culture. Within this power-sharing process, Ghannouchi intended to forward a more liberal culture in Tunisia to maintain its conservative Muslim culture. In this context, Ennahda tried to compare its policy with the policy of the Justice and Development Party (AK Party) in Turkey (Wolf, 2013; Göksel, 2014; Bartal, 2020). Ghannouchi himself often stated the AK Party as their model for politics. As cited by Göksel from Ghannouchi's interview,

"Taking lessons from Turkey": "Turkey is a model country for us in terms of democracy. There are very good relations between Turkey and Tunisia, and I hope there will be a proper environment in the future where we could foster those relations" (Göksel, 2014).

As stated before, Ghannouchi's power-sharing with the secularist block didn't initiate the Sharia law in the constitution. Here, Ghannouchi probably intended to concern the issue of development or developing public life first within liberal democracy (Kaya, 2018; Rahman, 2021a; Rahman, 2021b). In addition to this, the values of democracy are necessary to establish in all areas to decline the autocracy or dictatorship. Wolf (2013) stated that Ghannouchi doesn't simply mean the Sharia as the issues of some law of punishment rather a set of values, justice, brotherhood, liberty and so on. For initiating the traditional aspect of Sharia, i.e. the punishment laws, it is necessary to ensure justice first, and people should understand the aspect of Islamic norms and values. As stated by Wolf,

"Ghannouchi is against imposing Islamic law on a society in which 'many people do not understand it'. He insisted that 'in a democratic state, the parliament has to reflect the society,' stressing that 'Ennahda does not want Bourguiba and Ben Ali's top-down approach of imposing their ideology and strategy on the Tunisian people'" (Wolf, 2013).

With this long transition in realpolitik, Ghannouchi still remains his importance on Shura. Bartal (2020) stated from Ghannouchi that this transformation (power-sharing) might not necessarily be based on Islamic sharia law. However, it must be based on an essential foundation of an Islamic government, namely shura or the authority of the Umma (Bartal, 2020). Further,

Ghannouchi was asked about his policy regarding Shura just after the transformation of Ennahda, he answered,

“Our party is democratic. Decision making in the party is not individual. Decisions are made by institutions. We would like to institutionalise any decision making concerning the public interest. So we are very keen to fight against any sort of dictatorship, inside the party, or in the wider political system” (Middle East Eye, 2016).

Besides this, the 10th party conference of Ennahda made a significant change within party policy, devoted to clarify the relation between the party's religious mission (*Da'wah*) and its political mission. As from Ghannouchi deliver his speech toward its transformation in the 10th conference, *“we are leaving political Islam to enter into Muslim democracy,”* he said. *“We are Muslim democrats who no longer call for political Islam”* (as cited McCarthy 2018: 1). Finally, the leaders of Ennahda now intend to clarify their party as a democratic party with an Islamic reference or the party as Muslim democracy. They often highlights their party as the parallel with Christian-Democratic European parties like Germany's Christian Democratic Union (CDU), seemed to be the easiest way to signify Ennahda as a political party bringing together both democratic principles and religious values (Ounissi, 2016: 7; Rahman, 2021b).

Ghannouchi is criticized both from the Islamist and the establishment. The Islamists, particularly the mainstream Islamist parties even the conservatives from his party. Along with this, he is extensively criticized by the Salafist, i.e. the extremist. This group criticized Gahnouchi's initiative toward democracy is totally a Western liberal concern in Islamic political thought. Perhaps the criticism of this group is vital in terms of Islamic political thought where he is criticized for following the Western or being more liberal in every aspect (Rahman, 2021b).

In this perspective, Ghannouchi intended to clarify the aspect of *Hikmah* which according to him, a lost property (value) of Muslims (Ghannouchi, 2015: 111). In this perspective, the approach of *Maqasid* is also needed to mention here. In *Usul al- Fiqh* perspective, *Ilm al-Maqasid* is an essential aspect of *Usul* where the object of the task is a crucial matter. For instance, Ash-Shatibi (d. 1388) was the first Muslim theorist who intended to bring the issue of *Maqasid* systematically within his masterpiece, *Al-Muwafaqaat fi Usool al-Sharia*. He defined *Maqasid al-shariah* as *“the attainment of good, welfare, advantage, benefits, and warding off evil, injury, loss of the creatures”* (Khan & Ghifari, 1992). Ibn Ashur was the Modern pioneer of the *Maqasid* approach, who also was a Tunisian. According to his *Maqasid* approach, any rule or matter related to *Shari'a* must be taken by its high aim where five basic elements should be focused; Religion or belief (Din), Life (Nafs), Mind (Aql): Offspring (Nasab): Wealth (Mal) (Ibn Ashur, 2006; Maklik and Shukri, 2018). Ghannouchi's perception of politics i.e. Muslim democracy within Shura is for

the well-being of Ummah which extensively consider the present context within a realpolitik perspective (Ghannouchi, 2015: 110-112).

On the other hand, previous Ben Ali government and Tunisian establishment criticized and intended to establish him as extremist and violent Islamist, particularly in the time of before Arab Spring. However, the criticism of this second group has been eliminated partially through Ghannouchi's initiatives of power-sharing with liberalist and secularist.

Findings and Conclusion

With above discussion, it is apparent that Ghannouchi put *Shura* in the center to define his conception of state. He identified two principles of Islamic state as text and *Shura* where *Shura* is the most important principle because the aspects of text implemented by *Ummah* as the vicegerent of Allah through *Shura*. He stated the legislative, political, economic and educational aspects of *Shura*. In legislative aspect, *Shura* is the prime issue for legislation. Here, *Shura* included the opinion of whole *Ummah*, not only a group of people like *Ulama* or Jurist as it argued by classical theorist. He mentioned three ways by which the *Shura* may implement; firstly by general election or referendum in big decisions like electing the president; secondly, by expertise bodies in a specific task who will represent the whole Ummah; finally, the *Ulama* for controlling the matter of Sharia who also will represent the whole *Ummah*.

In political aspect, *Shura* is the necessary element for the birth of state. He argued that Imamate in Islamic state is a matter of contract rather than coercion. He further included Imamate is a contract between Imam and the Ummah. In this perspective Islamic state is similar to the social contract theory. He mentioned previous researches here that Imamate is a matter of contract even it traced before the social contract theory. He mentioned several examples from Islamic history where the caliphs had been elected by the opinion of people particularly the election Abu Bakar. Even, Ghannouchi stated the seeking contract (Ba'yah) from Aws and Khajraj to establish political authority in Medina under the Prophetic rule. So, here he intended to clear about his democratic notion of state. In his perception, *Ummah* is the center through *Shura* in Islamic state. Following this way, he argued that Islamic democratic state as Allah; society; State which is different from classical Islamist intellectuals according to them Allah; state; society as well as the concept of Western democratic state as society; state.

In economic perspective *Shura* ensured the practical measure of democratic state not only an abstract matter by adapting *Zakah* System which made a balance between rich and poor. In Educational perspective, *Shura* showed the way to become rational with acquiring knowledge which has been made obligatory for Muslim.

Along with this theoretical perspective, Ghannouchi's movement toward democratic transition after the Arab Spring is also important here. Several

transformations might occur in Ghannouchi's thought and politics of Ennahda but *Shura* remain as an important aspect of his perception.

Finally, Ghannouchi put *Shura* as the center of his political thought. Along with theoretical matter, he is practicing the aspects of *Shura* in real politics. Within this way, he argued for Muslim democracy. In the end, it might say that Muslim democracy through *Shura* has become a new model in Islamist's political thought especially after the Arab Spring.

Reference

- Al-Mawardi, A. A. H. (1996). *Al-Ahkam as-Sultaniyyah: the Laws of Islamic Governance*. Trans. Asadullah Yate (London: Ta-Ha Publishers, 1996).
- Arieff, A. and Humud, C. E. (2014). *Political Transition in Tunisia*, Congressional Research Service, Retrieved from: www.crs.gov (last accessed; 10.10.2020)
- Bartal, S. (2020). Rached Ghannouchi's test: Political Islam and democracy in Tunisia. *African Studies*, 1-15.
- Black, A. (2011). *The History of Islamic Political Thought; from the prophet to the present*. Edinburg: Edinburg University Press
- Constitute (2014). *Tunisia's constitution of 2014*. constituteproject.org, Retrieved from: https://www.constituteproject.org/constitution/Tunisia_2014.pdf (last accessed; 10.10.2020)
- El-Ghazali, A. H. (2011). *The way to the revival of Ummah A study of the thinking of Imam al Banna*. Cairo; Al Falah Foundation
- Elo, S. and Kynga, S.H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing* 62(1), 107-115
- Enayet, H. (1982). *Modern Islamic Political Thought*. London and Basingstoke; The Macmillan Press Ltd
- Esposito, J. L. and Piscatori. J.P. (1991). Democratization and Islam. *The Middle East Journal* 45 (3), 427-440
- Ghannouchi, R. (2013). The state and religion in the fundamentals of Islam and contemporary interpretation. *Contemporary Arab Affairs*, 6(2), 164-171.
- Ghannouchi, R. (2015). *İslam Devletine Kamusal Özgürlük*. Translated by- Osman Tunç, İstanbul: Maya Yayınları
- Ghannoushi, R. (2010). *Islamic Movements: Self-Criticism and Reconsideration*. M. Abu-Rabi' (Ed.), *The Contemporary Arab Reader on Political Islam*, London : Edmonton: Pluto Press.
- Göksel, O. (2014) Perceptions of the Turkish Model in Post-Revolutionary Tunisia, *Turkish Studies*, 15:3, 476-495, DOI: 10.1080/14683849.2014.954747
- Hourani, A. (1983), *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1939*, 2nd edition, Cambridge, Cambridge University Press
- Ibn Ashur, M. A. T. (2006). *Ibn Ashur Treatise on Maqasid al-Shari'ah*. The Other Press.

- Ibn Taymiyyah (2000). *The Political Shariyah on Reforming the Ruler* (translated by Dr Umar Farrukh), UK; Dar ul Fiqh
- Kaya, A. (2018). Gannuşi'nin "Siyasetsiz" Siyaset Felsefesinin Kritiği. *İnsan ve Toplum*, 8(1), 115.
- Khan, M. F., & Ghifari, N. M. (1992). Shatibi's objectives of Shariah and some implications for consumer theory. *Readings in Islamic economic thought: selected readings*, 176-202.
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology* (2nd ed). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lübben, I. (2016). 10th conference of the Tunisian Ennahda Party; Farewell to political Islam? Qantara.de, Retrieved from; <https://en.qantara.de/content/10th-conference-of-the-tunisian-annahda-party-farewell-to-political-islam> (last accessed; 10.10.2020)
- Malik, M., & Shukri, S. F. M. (2018). From Political Islam to Democrat Muslim: A Comparison between Rashid Ghannouchi and Anwar Ibrahim. *Intellectual Discourse*, 26(1), 161-188.
- Marzo, P. (2019). Critical junctures, path dependence and Al-Nahda's contribution to the Tunisian transition to democracy. *The Journal of North African Studies*, 24(6), 914-934.
- McCarthy, R. (2018). *Inside Tunisia's al-Nahda: between politics and preaching*. Cambridge University Press.
- Middle East Eye (2016). Rached Ghannouchi Q&A: Thoughts on democratic Islam. Retrieved from: <https://www.middleeasteye.net/news/rached-ghannouchi-qa-thoughts-democratic-islam> (last accessed: 09.10.2020)
- Mulk, N. (1960). *Siyar al-Muluk (siyasatnama)*, ed. Hubert Darke, New Haven: Yale University Press.
- Okumuş, F. (2019). İslami hareketlerin "şûrâ" prensibi karşısındaki tutumu: ihvan ve nahda örneği, Retrieved from: <https://katalog.marmara.edu.tr/veriler/yordambt/cokluortam/DB876280-9B75-4345-A41B-786D9D3631B4/FAT%C4%B0H%20OKUMU%C5%9E.pdf> (Last accessed: 13.02.2021).
- Ounissi, S. (2016). *Ennahda from within: Islamist or "Muslim Democrat"?* Brookings Institution Rethinking political Islam series, March 2016
- Qaradawi, Y. (2004). *State in Islam*, Al Falah Foundation, Cairo.
- Qutb, S. (2013). *Social Justice in Islam*, Translated by Mohammad Ali Gerami and Seyed Hadi Khosrowshahi. Qom: Institute of Boostane-e-Ketab (Center for Islamic Propagation Office of Qom Seminary)
- Rahman, H. (2021a). Modern İslami Siyasal Düşüncede Devlet, *Çizgi Kitabevi*
- Rahman, H. (2021b). The Perception of Muslim Democracy in the Political thought of Rachid Ghannouchi, *The Academic Elegance*, 8 (15), 361-376. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/akademik-hassasiyetler/issue/61981/806905>

- Shavit, U. (2010). Is Shura a Muslim form of democracy? Roots and systemization of a polemic. *Middle Eastern Studies*, 46(3), 349-374.
- Tamimi A.S. (2001). *Rachid Ghannouchi; A Democrat within Islamism*. New York: Oxford University Press
- Tamimi, A. S. (1997). Democracy in Islamic Political Thought. *ENCOUNTERS-LEICESTER-*, 3, 21-44.
- The Noble Quran (2016), Website; <https://quran.com/>
- Turabi, H. (1983) 'The Islamic State', In John Esposito (ed.) *Voices of Resurgent Islam* (pp. 241-51). Oxford: Oxford University Press.
- Whyte, S. A. (2019). Advancing Shūrā: A Social Agent for Democratization. *Islam and Christian–Muslim Relations*, 30(3), 345-362.
- Wolf, A. (2013) An Islamist 'renaissance'? Religion and politics in post-revolutionary Tunisia, *The Journal of North African Studies*, 18: 4, 560-573, DOI: 10.1080/13629387.2013.829979
- Zoubir, Y. H. (1998). Democracy and Islam in Malek Bennabi's Thought, *The American Journal of Islamic Social Science* 15: 1

Tüketici Güveninin Oluşumunda Borsa ve Döviz Kurunun Etkisi: OECD Ülkeleri Uygulaması**Salih BARIŞIK¹
Engin DURSUN²****Geliş Tarihi/ Received**
23.11.2020**Kabul Tarihi/ Accepted**
28.06.2021**Yayın Tarihi/ Published**
15.07.2021

Citation/Atf: Barışık, S. ve Dursun, E., (2021), *Tüketici Güveninin Oluşumunda Borsa ve Döviz Kurunun Etkisi: OECD Ülkeleri Uygulaması*, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(3): Sayfa: 901-926, <https://doi.org/10.16951/atauniibd.829889>

Öz: Bir ekonominin durumu hakkında bilgi sahibi olabilmek ve ekonomi politikalarına yön verebilmek için oluşturulan göstergelerden birisi tüketici güven endeksidir. Borsa endeksi ve döviz kuru tüketici güven endeksini etkileyen ve etkilenen yüksek volatiliteye sahip iki önemli değişkendir. Bu amaçla, çalışmada OECD ülkelerinde tüketici güven endeksinde döviz kuru ve borsa endeksi etkisi araştırılmak istenmiştir. OECD'nin 37 üye ülkenin tamamında aynı düzeyde mali istikrar, büyüme ve hayat standardının sağlandığı söylenemez. Bu nedenle, çalışmada; sermaye piyasası gelişmişlik düzeyi, ekonomik açıklık seviyesi Türkiye benzeri olan ve verilerine ulaşılabilen 11 OECD ülkesinin verileri seçilerek, analize dahil edilmiştir.

2013:01-2020:02 dönemini kapsayan çalışmada; Bai ve Ng (2004) PANIC panel birim kök testi, Im, Lee & Tieslau (2005) yapısal kırılmalı panel birim kök testleri, panel VAR Granger ve panel VECM nedensellik testi, asimetric Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testleri kullanılmıştır. Analizlerde; kısa dönemde, tüketici güveninin döviz kuru ve borsa endeksini anlamlı seviyede etkilemesine rağmen; döviz kuru ve borsa endeksinin tüketici güvenini etkilemediği bulgusuna ulaşılmıştır. Uzun dönemde ise, döviz kuru ve borsa endeksinden tüketici güvenine nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, tüketici güven endeksindeki değişimin borsa endeksini ve döviz kurunu kısa dönemde etkilerken; borsa endeksi ve döviz kurunun ise tüketici güven endeksine etkisinin uzun dönemde olduğu bulguları elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Güven Endeksi, Borsa Endeksi, Döviz Kuru, Panel Veri Analizi, OECD

The Effects of Stocks and Exchange Rates on the Formation of Consumer Confidence: OECD Countries Application

Abstract: One of the indicators created to have information about the state of an economy and to direct economic policies is the consumer confidence index. Stock market index and exchange rate are two important variables with high volatility that affect and are affected by the consumer confidence index. For this purpose, it is aimed to investigate the effect of exchange rate and stock market index on consumer confidence index in OECD countries. It cannot be said that the same level of financial stability, growth and living standards is achieved in all 37 member countries of the OECD. Therefore, in the study; capital market development level, the level of economic openness which like Turkey and the data can be accessed by selecting data from 11 OECD members, were included in the analysis.

In the study covering the 2013 M01: 2020 M02 period; Bai and Ng (2004) PANIC panel unit root test, Im, Lee & Tieslau (2005) panel unit root tests with structural break, panel VAR Granger and panel VECM causality test, asymmetric Dumitrescu-Hurlin (2012) panel causality tests were used. In the analysis; In the short run, although consumer confidence significantly affects the exchange rate and stock market index; It was found that exchange rate and stock market index do not affect consumer confidence. In the long run, the existence of a causal relationship to consumer confidence from the exchange rate and stock market index has been determined. According to these results, while the change in the consumer confidence index affects the stock market index and exchange rate in the short run; On the other hand, it was found that stock market index and exchange rate have long-term effects on consumer confidence index

Keywords: Consumer Confidence Index, Stock Exchange Index, Exchange Rate, Panel Data, OECD

Jel Codes: C33, E21, E44, F02, F31

¹ Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, salih.barisik@gop.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3029-2206>

² Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Hafik Kamer Örnek MYO, Toptan ve Perakende Satış Bölümü, edursun@cumhuriyet.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4340-2275>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

OECD, which advocates for its members to ensure financial stability, to have a sustainable economic growth rate with a sustainable employment policy, and consequently to have high living standards; It has been working for 60 years with an effort to meet these standards in all member countries. Although the OECD, which has 37 members in total, aims to provide similar living standards in the member countries, 11 of the members with similar qualities have been examined in this study. Whether there is an impact of consumer confidence, exchange rates and stock exchange in OECD countries; It is aimed to examine the nature of the effects, if any.

Research Questions

Is it possible to group OECD countries in terms of their characteristics? What are the economically common and distinguished features of citizens living in these countries? Did the 2008 financial crisis, economic recession in the EU and shocks such as BREXIT cause structural breaks in exchange rates and stock markets in OECD countries? How did the citizens of member states react economically to these shocks? How is the approach to exchange rate and stock market indices in OECD countries? What affects consumer confidence in these countries? Do changes in exchange rates and / or stock markets have an impact on consumer confidence? If so, do they affect them together or separately? Is there a long or short term relationship between data in OECD countries?

Literature Review

When the relevant literature on the subject is examined, it is seen that there are many studies conducted with various indices. In countries where various confidence indices are calculated, especially consumers, individual investors' stocks, alternative investment instruments, exchange rates, etc. further studies of the interest, Turkey has been subject to many countries especially. In these studies, while mostly using time series, it was observed that a few number of panel regression methods including different period and multi-country groups were preferred. The feature of the study that distinguishes it from other studies is that it has been conducted both in OECD countries and with the less preferred panel regression method. Thus, it is aimed to contribute to the literature by conducting a study of members with similar qualifications within OECD countries.

Methodology

In the study, variables belonging to only 11 members of 37 member OECD were reached. These countries are in alphabetical order, Brazil Czech Republic, China, Indonesia, South Africa, Spain, Hungary, Mexico, Poland, Russia and Turkey. The data of other countries could not be included in the analysis since they do not have incomplete and reliable measurements. Consumer confidence index, monthly average dollar rate and stock market indices of these countries for the periods 2013: 01-2020: 02 are used in the data set. In the study, panel

regression method was chosen as the econometric analysis method, since data belonging to multiple countries were examined. The data used in the analysis are secondary data; It has been obtained from the website of the IMF, OECD and a private financial investment company. After the data set of the variables was created, cross-section dependency and homogeneity tests were performed first, respectively. Then, panic attack panel unit root test developed by Bai and Ng (2004) and structural break panel unit root test developed by Im, Lee & Tieslau (2005) were performed. After unit root tests, panel VAR Granger and panel error correction causality tests, asymmetric Dumitrescu-Hurlin (2012) panel causality test were performed to perform causality analysis for variables. In addition, in order to determine the long-term relationship between variables, structural break panel cointegration test, Pedroni (2001) panel DOLS test and finally Pedroni (2000) panel FMOLS test were performed.

Results and Conclusions

According to the study, it has been observed that there are structural breaks in variables and consumer intuitions in European countries exhibit consistent behaviors in the stock market. It is concluded that foreign exchange and stock market variables are fragile and exchange rate is more easily affected by shocks. Although the exchange rate and the stock exchange affect consumer confidence in the long run, but consumer confidence significantly affects the exchange rate and the stock market in the short term; It was found that exchange rate and stock exchange do not significantly affect consumer confidence.

1. Giriş

Türkiye'nin de kurucu üyelerinden biri olduğu İktisadi İŞ birliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD), 1961 yılında kurulmuştur. Bugün otuz yedi (37) üyeye sahip olan teŐkilat, bu üyelerle dünya ticareti ve yatırımlarının %80'ine yön vermektedir (OECD, 2020). Üye ülkelerin amaçları; ekonomik, sosyal ve yönetim problemlerinin çözümüne yönelik iş birliği geliŐtirmektir. İkinci Dünya SavaŐından sonrasında Avrupa ekonomisinin tekrardan canlandırılarak ekonomik sisteme dâhil edilmesi gerekliliği ortaya çıkmış, bu bağlamda Marshall Planı doğrultusunda ABD ve Kanada'nın hazırladığı 12 milyar dolarlık mali yardımın dağıtımını üstlenecek daha geniş görev tanımlı bir kuruluŐa ihtiyacın olduğu görülmüştür (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020). Bu amaçla 1960 yılına kadar faal olan Avrupa Ekonomi İŞ birliği Teşkilatı (OEEC) yerine 14 Aralık 1960 tarihinde Paris'te imzalanan "Convention on the Organisation for Economic Co-operation and Development" anlaşması ile İktisadi İŞ birliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD) kurulmuştur. İlk kuruluşunda yirmi (20) kurucu üyeye sahip olan teŐkilat, zamanla genişlemeye giderek bugün otuz yedi (37) üyeye ulaşmıştır. Örgütün kurulmasında, üye ülkelerin istikrarlı bir mali yapıya sahip olması, ekonomik büyümenin ve istihdamın sürdürülebilir ve mümkünse en üst seviyelerde olması ve üye ülkelerin yüksek hayat standartlarını vatandaşlarına sunuyor olması gibi olumlu amaçlar hedeflenmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020). Esasında OECD,

ekonomik konuların istişare edildiği ve üye ülke hükümetlerinin oluşturduğu bir kuruluş yapısına sahiptir. Üye ülkeler oluşturdukları kurullarla hem kendi aralarında ticari ilişkilerin artmasını hem de benzer ekonomik hedefleri tutturmayı amaçlarlar. Bu bakımdan da benzer ekonomik düzeye sahip üye ülkelerin entegrasyonu büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda bugün otuz yedi (37) üyeye sahip olsalar da üye ülkelerin de benzer özelliklere sahip olanlarının kendi aralarında gruplaştığını söylemek mümkündür.

Çalışmaya konu olan OECD ülkeleri seçilirken, bu ülkelerin ülkemiz Türkiye'ye benzer ekonomik koşullarının olması, benzer ekonomik açıklıkta olması ve son olarak sermaye piyasalarının da benzer gelişmişlik seviyesinde olması gözetilmiştir. Ayrıca bu ülkelere ait verilerin de ulaşılabilir olması gerekliliğinden dolayı; Türkiye, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Meksika, Güney Afrika, Macaristan, Brezilya, Çin, Endonezya, Rusya ve İspanya gibi benzer özelliklere sahip on bir (11) adet ülke seçilmiştir.

Makroekonomik olarak ülkelerin ekonomik durumları birçok gösterge ile takip edilmektedir. Bu göstergeler ülkelere göre farklılıklar da göstermekte, geleceğe ilişkin beklentiler ve ekonomik faaliyetler buna göre şekil almaktadır. Göstergeler genel olarak enflasyon, işsizlik, GSYİH gibi temel veriler olsa da bu göstergelerin yanı sıra yeni gösterge ve endeksler eklenmiştir. Bu gösterge ve endekslerin en çok bilinenlerinden biri de güven endeksleridir. Ülkemizde 2004 yılından bu yana tüketici güveni, 2007 yılından bu yana da ekonomik güven endeksleri, aylık olarak devletin resmi istatistik kurumu olan TÜİK tarafından hesaplanmaktadır. Tüketici güven endeksi; “hanenin maddi durum beklentisi”, “genel ekonomik durum beklentisi”, “işsiz sayısı beklentisi” ve “tasarruf etme ihtimali” ne ilişkin alt endekslerin bileşiminden oluşmakta ve bu endeksler de aylık tüketici eğilim anketi ile ölçülmektedir. Endeks değerleri, sıfır ila iki yüz (0-200) arasında bir değer almakta; yüzün (100) üzeri bir değer tüketici için olumlu bir gidişata, yüzün (100) altı bir değer ise tüketici için olumsuz bir gidişata tekabül etmektedir (TÜİK, 2020).

Çalışmaya konu OECD ülkelerinden bahsi geçen on bir (11) ülkenin, ekonomik koşulların iyi veya kötü olduğuna dair, ortak kullandıkları göstergelerden biri de tüketici güven endeksidir. Tüketim harcamaları öncelikle üretimi, enflasyonu, istihdamı ve dolayısıyla GSYİH'ı etkileyebilmektedir. Belirsizlik durumları, tüketimin reel kesimde azalmasına ya da ertelenmesine, dolaylı olarak GSYİH'nın daralmasına, daralan GSYİH'nın da tüketimi, çıktı düzeyini ve istihdamı olumsuz etkileyerek kısır bir döngü oluşturmasına neden olmaktadır. Tam tersi durumda da gelecekle ilgili olumlu öngörülerin olması; vatandaşların tüketim kararlarının ertelenmeyerek tüketimin artmasına, üretimin artmasıyla istihdam düzeyinin artışı ile dolaylı olarak GSYİH'nın artmasına neden olmaktadır.

Tüketici güveni ile ilintili konulardan bir diğeri de tasarruflardır. Zira vatandaşların tüketimle ilgili kararlarının olumlu seyretmesi durumunda tasarrufların azalması, tüketim kararlarının olumsuz olması durumunda ise

tasarrufların artması beklenmektedir. Bu noktada tasarrufların nasıl değerlendirildiği de önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü tasarruf sahiplerinin, tasarruflarını piyasalara arz etmesi durumunda, piyasalardaki fon talebi karşılanacak ve böylece sınai ve finansal piyasaları olumlu yönde etkileyecektir. Ayrıca finansal piyasaları temsilen hisse senedi piyasalarındaki ve tüketici güvenindeki değişiklikler, iktisadi karar vericilerin kararlarını da etkilemektedir (Baştürk, 2019, s. 146). Literatüre bakıldığında tüketici güveninin mi borsayı etkilediği, yoksa borsanın mı tüketici güvenliğini etkilediğine dair yapılmış çokça çalışma bulunmaktadır.

Bu çalışmanın literatüre katkısı, OECD üye ülkeleri özelinde, birbirine benzer ekonomik özellikleri bulunan ve gelişmişlik olarak benzer piyasalara sahip on bir (11) ülkede ölçülebilen tüketici güvenine, bu ülkelerdeki hisse senedi piyasalarının ve döviz kurlarının ne kadar etkide bulunduğu sorusuna cevap bulmaya çalışmaktır. Çalışmanın devamında konuya ilişkin literatür incelenerek, verilere göre belirlenecek modellerle birlikte değişkenler bir dizi teste tabi tutulacak ve sonuçları da yorumlanacaktır.

2. Literatür Özeti

Güven endeksleriyle ilgili literatür incelendiğinde; ülkelere, ülkelerin makroekonomik değişkenlerine ve ölçülebilen diğer göstergelerine göre birçok çalışmanın olduğu görülmektedir. Konuya ilişkin geniş bir literatür olmasına karşın, bu çalışmaların birkaçı Tablo 1’de gösterildiği gibidir.

Tablo 1: Çeşitli Güven Endeksleriyle Yapılmış Çalışmalar

Çalışma	Yöntem	Kapsam	Değişkenler	Sonuç
Lee, Shleifer, Thaler (1991)	Zaman Serileri	ABD (1960 - 1987)	Bireysel yatırımcı hissiyatı, fon iskontoları	Fonlardaki iskontoların birlikte hareket ederek yatırımcı hissiyatını etkilediği, yatırımcı hissiyatının da güvenlik getirilerini etkilediği sonucuna ulaşımlardır.
Leonard ve Shull (1996)	Panel Regresyon	ABD (1965 - 1980) (1980 - 1994)	Hisse senedi getirileri	İlk dönemde yatırımcıların yatırım duyarlılıklarının fazla olduğu, ikinci dönemde ise bu duyarlılığın kaybolduğu bulgusunu elde etmişlerdir.
Jansen ve Nahuis (2003)	Granger Nedensellik	11 Avrupa ülkesi (1986 - 2001)	Tüketici güven endeksi, Borsa endeksleri	Borsadan elde edilen kazançlar ve duyarlılık 9 ülke için olumlu olduğu, güven konusunun da servet etkisinden değil, farklı iletim kanalından kaynaklandığını göstermektedir.

Tablo 1 Devamı: Çeşitli Güven Endeksleriyle Yapılmış Çalışmalar

Kling ve Gao (2008)	Panel OLS, Normal, Düzenli ve Kuantil Regresyon	Çin (1998 - 2002)	Hisse senetlerine ait çoklu hesaplanmış değişkenler	Borsa özelliklerinin büyük firmalarda daha az “tünel” yöntemi sergilediklerini, yüksek kaldıraçlı firmalarda ise tersi yaşandığı sonucunu elde etmişlerdir.
Schmelling (2009)	Panel Regresyon	18 Sanayileşmiş ülke (Ükelere göre değişken)	Tüketici güveni, Değer stokları, büyüme stokları, hisse senetleri	Tüketici güveni yüksek olduğunda yatırımcıların gelecekle ilgili hisse getirileri daha düşük olmakta, ya da tamamen tersi durum söz konusudur.
Arısoy (2012)	VAR Modeli	Türkiye (2005 - 2012)	Tüketici güven endeksi, reel kesim güven endeksi, istihdam, hisse senedi piyasası, tüketim harcamaları ve sınai üretim endeksi	Tüketici ve reel kesim güven endeksleri ile istihdam oranı, borsa, tüketim harcamaları ve sınai üretim endeksinin zamanla etkileşimleri ve endekslerde görülecek olası şokları VAR modeliyle incelenmişler, sonuç olarak güven endeksinin önemli bazı makro değişkenleri etkilediği sonucunu bulmuşlardır.
Topçu Gülöksüz (2015)	Archimedean Kapula	Türkiye (2005 - 2014)	Dolar fiyatları ve TÜFE	TÜFE ve dolar kuru arasındaki model Archimedean kapula fonksiyonu Gumbel ($\theta=100$) olarak tahmin edilmiş ve değişkenlerin birlikte artmaya eğilimli oldukları görülmüştür.
Usul, Küçüksille ve Karaoğlan (2017)	KSS Eşbütünlüme	Türkiye (2007 - 2017)	Reel kesim güven endeksi, tüketici güven endeksi ve BIST endeksi	Tüketici ve reel kesim güven endekslerinin hisse senedi piyasalarını kısa ve uzun dönemli olumlu etkiledikleri, uzun dönemli tüketici güveninin, borsa üzerinde olumlu etkisinin reel kesim güvenine göre daha yüksek, kısa dönemli ise reel kesim güveninin olumlu etkisinin tüketici güvenine göre daha çok olduğu bulgusu elde edilmiştir.
İskenderoğlu ve Akdağ (2017)	Granger Nedensellik, Breitung Candelon Nedensellik	Türkiye (2012:05 – 2017:08)	Finansal hizmetler güven endeksi, BIST endeksi, TCMB net fonlama	Finansal hizmetler güven endeksi ile borsa endeksi arasında karşılıklı uzun dönemde nedensellik, finansal hizmetler güven endeksinden merkez bankası net fonlamasına doğru da tek yönlü nedensellik bulgusu elde edilmiştir.

Tablo 1 Devamı: Çeşitli Güven Endeksleriyle Yapılmış Çalışmalar

Mumcu Küçükçaylı ve Yüce Akıncı (2018)	Zaman Serileri	Türkiye (2004 - 2017)	Tüketici güven endeksi, altın, BIST, Döviz sepeti, enflasyon, faiz, petrol, sanayi, işsizlik	Borsada ve sınai üretimde artışın tüketici güvenini arttırdığı, ancak döviz ve petrol fiyatları ile enflasyon ve faiz oranlarının artışın ise tüketici güvenini azalttığı sonucunu elde etmişlerdir.
Durgun Kaygısız (2019)	Zaman Serileri	Türkiye (2010 - 2018)	Tüketici güven endeksi, tüketici fiyat endeksi, döviz kuru, BIST endeksi, reel kesim güven endeksi, sanayi üretim endeksi, istihdam oranı ve gösterge faizi	Tüketici güveni ve reel kesim güveninin seçili bazı makroekonomik değişkenlerle karşılıklı etkileşimde olduğu bulgusu elde edilmiştir.
Başarır, Bicil ve Yılmaz (2019)	VAR Modeli	Türkiye (2012:01 - 2018:6)	Tüketici güven endeksi, sanayi üretim endeksi, BIST endeksi, Dolar ve TÜFE	Tüketici güveninden, sınai üretime ve borsa, dolar ve TÜFE'den tüketici güvenine doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Dolar kurunda meydana gelecek bir şokun tüketici güvenini olumsuz etkilediği ve tüketici güveninde meydana gelecek bir şokun da borsa ve dolar kurunu olumsuz etkilediği bulguları elde edilmiştir.

3. Veri Seti

Bu çalışmada, ülke ekonomilerinin makroekonomi açısından barometrik göstergelerinden biri olan tüketici güven endeksi üzerinde, döviz kurları ve borsanın etkisi araştırılmak istenmektedir. Hem Türkiye hem dünyada birçok alanla ilgili güven endeksleri kullanılmaktaysa da uluslararası literatür incelendiğinde tüketici güven endeksinin daha yaygın bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir. Tüketici güven endeksi, döviz kuru, borsa endeksleri değişkenlerinin veri uyumlaştırması nedeniyle logaritmaları alınmıştır. Bu çalışmanın anlamlılığını artırabilmek amacıyla verilerine ulaşılabilen Türkiye ve benzer ekonomik, sermaye piyasası gelişmişlik düzeyine ve ekonomik açıklık seviyesine sahip OECD ülkeleri seçilmiştir. Bu bağlamda çalışma, Brezilya, Çek Cumhuriyeti, Çin, Endonezya, Güney Afrika, İspanya, Macaristan, Meksika, Polonya, Rusya ve Türkiye'yi kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler ve değişkenlere ait bilgiler, Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2. Değişkenler Tablosu

Değişken	Tanımlama	Periyod	Kaynak
Lntge	Logaritması alınmış Tüketici Güven Endeksi	2013M01-2020M02	OECD*
Lndöviz	Logaritması alınmış Dolar bazlı dönem ortası döviz kuru	2013M01-2020M02	IMF**
Lnborsa	Logaritması alınmış seçilmiş ülke borsa endeksleri	2013M01-2020M02	Investing.com* **

Borsa verilerinde; Polonya için WIG30, Çek Cumhuriyeti için PX, Meksika için S&P/BMV IPC, Güney Afrika için TOP40, Macaristan için Budapeste SE, Brezilya için Bovespa (BVSP), Çin için Shanghai, Endonezya için IDX Composite (JKSE), Türkiye için BIST100, Rusya için MOEX ve İspanya için IBX35 indeksleri kullanılmıştır.

*OECD, Consumer Confidence Index, <https://data.oecd.org/leadind/consumerconfidenceindexcc.htm#indicator-chart>.

**IMF, International Financial Statistics, www.imf.org.

***Investing.com, <https://tr.investing.com/indices/world-indices>

4. Ekonometrik Yöntem ve Uygulama Sonuçları

Çalışmada; Brezilya, Çek Cumhuriyeti, Çin, Endonezya, Güney Afrika, İspanya, Macaristan, Meksika, Polonya, Rusya ve Türkiye olmak üzere 11 OECD üyesi ülkenin 2013:01-2020:02 dönemlerine ait tüketici güven endeksi, dolar bazlı aylık ortalamalı döviz kuru ve 11 üye ülkeye ait borsa endeksleri değişken olarak kullanılmıştır. Yapılacak testlerde değişen varyans problemi yaşanmaması adına değişkenlerin logaritmaları alınarak analizlere devam edilmiştir.

4.1. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testleri

Yatay kesit bağımlılığı, nedensellik analiz sonuçlarını etkileyebileceğinden dolayı, nedensellik analizlerine başlamadan önce yatay kesit bağımsızlığının ve homojenitenin bilinmesi gerekmektedir. Yatay kesit bağımsızlığı, serileri oluşturan değişkenlerin herhangi birinde ortaya çıkabilecek makroekonomik bir şokun, paneli oluşturan diğer ülkeleri etkilemediği varsayımına dayanmaktadır. Bu noktada yatay kesit bağımlılığının sınanması amacıyla, H0 hipotezi ile yatay kesit bağımlılığının olmadığına dair, H1 hipotezi ile de yatay kesit bağımlılığının olduğuna dair hipotezler kurulmuştur.

Yatay kesit bağımlılığı testlerinden ilki, Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen Lagrange Multiplier (LM) testi alttaki Model 1'deki gibidir.

$$LM = T \sum_{i=j}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \rho_{ij}^2 \sim X_{N(N-1)/2}^2 \quad (1)$$

Testte H0 hipotezi; yatay kesitler arasında ilişkinin olmadığı, ayrıca zaman boyutu olarak T'nin yatay kesit boyutunun N'den büyük olduğu durumlarda kullanılacağı varsaymaktadır. Pesaran'ın (2004) geliştirdiği CD_{lm} testi, hem N ve hem de T'nin büyük olduğu hallerde kullanılmaktadır. Asıl itibarıyla test,

Breusch ve Pagan'ın (1980) uyguladığı testin daha gelişmiş versiyonudur. Testte, $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ olduğu durumlar için yatay kesit bağımlılığının olmadığı varsayılmaktadır. Fakat $N > T$ olduğu durumlarda, CD_{lm} test sonuçlarında bozulmalar görülmekte ve N 'in değeri yükseldikçe sapmalar daha da artış görmektedir. Pesaran (2004) da, $N > T$ olduğu hallerde yatay kesit bağımlılığının ölçümü için CD testini uygulamıştır.

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\rho_{ij}^2 - 1) \sim N(0,1) \quad (2)$$

Bu test bizlere, yatay kesitler arasındaki olası ilişkinin olmadığını gösteren H_0 hipotezi varsayımında, dağılımın normal seviyede olduğunu göstermektedir. Yatay kesit bağımlılığını ölçen testlerden biri de Pesaran vd. 'nin (2008) bulduğu sapması düzeltilmiş LM_{adj} testidir.

$$LM_{adj} = \sqrt{\left(\frac{2T}{N(N-1)}\right)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \rho_{ij} \frac{(T-k)\rho_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}^2}} \quad (3)$$

Model 3'teki eşitlik test istatistiği sonucunun asimptotik olarak normal dağıldığı gösterir (Pesaran, Ullah, & Yamagata, 2008). Testler için kurulan hipotezler; "H0: Yatay kesit bağımlılığı yoktur." veya "H1: Yatay kesit bağımlılığı vardır." şeklindedir. Test sonuçları; H0 hipotezi kabul edildiğinde, ülkeler arası yatay kesit bağımlılığının olmadığı; H1 hipotezi kabul edildiğinde de, ülkeler arası yatay kesit bağımlılığının olduğu sonucunu göstermektedir. Bu durumda analizde birinci nesil panel birim kök testleri tercih edilmektedir. Ancak H1 hipotezi kabul edilip, ülkeler arası yatay kesit bağımlılığının olduğu sonucuna varılırsa, analizde ikinci nesil panel birim kök testlerinin yapılması gerekmektedir (Koçbulut & Altıntaş, 2016, s. 153).

Tablo 3. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

Sabitli Model Düzey	Lntge İstatistiği	Olasılık Değeri	Lndöviz İstatistiği	Olasılık Değeri	Lnborsa İstatistiği	Olasılık Değeri
CD_{lm} (BP,1980)	157,574	0,000***	608,120	0,000***	121,691	0,000***
CD_{lm} (Pesaran, 2004)	9,780	0,000***	52,738	0,000***	6,359	0,000***
CD (Pesaran, 2004)	-5,454	0,000***	-4,014	0,000***	-6,067	0,000***
LM_{adj} (PUY, 2008)	26,787	0,000***	11,399	0,000***	32,042	0,000***
Birinci Fark						
CD_{lm} (BP,1980)	108,067	0,000***	602,904	0,000***	120,212	0,000***
CD_{lm} (Pesaran, 2004)	5,060	0,000***	52,241	0,000***	6,218	0,000***
CD (Pesaran, 2004)	-4,355	0,000***	-4,175	0,000***	-6,095	0,000***
LM_{adj} (PUY, 2008)	3,268	0,001***	3,905	0,000***	1,125	0,130

Not: $\Delta y_{i,t} = d_i + \delta_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \lambda_{i,j} \Delta y_{i,t-j} + u_{i,t}$ modelinde gecikme sayısı (p_i) 1 alınmıştır. *** %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

İnborsa serisinin birinci farkı haricinde, tüm serilerin düzey değeri ve birinci farkı alındığında %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığının olmadığı hipotezi reddedilmektedir. Serilerde yatay kesit bağımlılığının olması nedeniyle yatak kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil birim kök testlerinin kullanılması gerekmektedir. Eşbütünleşme denklemleri için eğim katsayısının homojenliği önemli bir konu olup, bu konulara ilişkin ilk çalışma Swamy (1970) tarafından yapılmıştır. Pesaran ve Yamagata (2008) ise Swamy'nin (1970) testini daha da gelişmiş bir testle yenilemişlerdir. Testte, eşbütünleşme denklemlerinde kullanılan eğim katsayıları ve yatay kesitlerin arasında olası farklılıkların olma durumu sınanmaktadır. Testteki H₀ hipotezi; eğim katsayılarının homojen olduğu yönündedir (Pesaran & Yamagata, 2008, s. 55-57). Ayrıca hipotezlerin sınanması için iki farklı test istatistiği kullanılmaktadır.

$$\text{Büyük örneklem için: } \tilde{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}S - k}{\sqrt{2k}}$$

$$\text{Küçük örneklem için: } \tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}S - E(Z_{iT})}{\sqrt{Var(Z_{iT})}}$$

Denklemlerde N yatay kesit sayısını; S Swamy test istatistiğini, k açıklayıcı değişken sayısını ve ν (,) T k standart hatayı belirtmektedir. Eğim katsayısının homojenite testinin test sonuçları ise Tablo 4'teki gibidir.

Tablo 4. Pesaran and Yamagata (2008) Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testi

Regresyon Modeli:	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
$Intge_{it} = \alpha_i + \beta_1 Indoviz_{it} + \beta_2 lnBorsa_{it} + \varepsilon_{it}$		
<u>Yatay Kesit Bağımlılığı Testi:</u>		
LM (BP,1980)	633,441	0,000***
CD_{lm} (Pesaran, 2004)	55,152	0,000***
CD (Pesaran, 2004)	18,169	0,000***
LM_{adj} (PUY, 2008)	65,370	0,000***
<u>Homojenite Testi:</u>		
$\tilde{\Delta}$	69,558	0,000***
$\tilde{\Delta}_{adj}$	71,214	0,000***

***, %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Test sonuçlarına göre; serilerin, yatay kesit bağımlılığının olmadığı ve homojen olduğu H₀ hipotezi, reddedilmektedir. %1 anlamlılık seviyesinde yatay kesit bağımlılığının olduğu ve her bir yatay kesit için verilerin heterojen olduğu H₁ hipotezleri kabul edilmektedir. Bu bağlamda, eşbütünleşme denkleminde eğim katsayılarının homojen olmadığına karar verilerek, yapılan sonraki birim kök testleri ve çözümlenelerde yatay kesit bağımlılığını dikkate alan yöntemler kullanılacaktır.

4.2. Panel Birim Kök Testi

4.2.1. Bai ve Ng (2004) Panik Atak Panel Birim Kök Testi

Panel veri analizinde, birim kök sınaması öncesinde yatay kesitlerin birbirlerinden bağımsız olup olmadıklarının belirlenmesi gerekmektedir. Birinci nesil birim kök testlerine göre yatay kesitlerin birbirlerinden bağımsız olduğu ve paneldeki kesitlerde olası bir şokun tüm kesitleri aynı seviyede etkilediği bilinmektedir. Testler model bakımından homojen ve heterojen modeller olarak iki grupta değerlendirilmektedir. Levin, Lin ve Chu (2002) ile Breitung (2005) tarafından geliştirilen testler homojenite vurgulanırken; Im, Pesaran ve Shin (2003), Maddala ve Wu (1999) ve Choi (2001) tarafından geliştirilen testler ise heterojenite vurgulanmaktadır. Ayrıca Hadri'nin (2000) geliştirdiği teste farklı olarak homojenite ve heterojenite birlikte kullanılmaktadır.

İkinci nesil birim kök testlerinde ise yatay kesitlerin birbirlerine bağımlı olduğu ve buna ilaveten paneldeki kesitlerde meydana gelebilecek bir şokun tüm kesitleri farklı düzeylerde etkileyeceği bilindiğinden, bu noktada, yatay kesitlerdeki olası yatay kesit bağımlılığını sınavan ikinci nesil birim kök testleri kullanılmaktadır. Bu testler, Breuer vd. (2002), Smith vd. (2004), Bai ve Ng (2004), Pesaran (2007), Hadri ve Kurozumi (2012) tarafından geliştirilen testlerdir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin durağanlıkları, yatay kesit bağımlılığı ve homojenite durumları dikkate alınarak sınanmış, değişkenlerin hangi düzeyde durağan oldukları Bai ve Ng (2004) tarafından geliştirilen Panik Atak birim kök testiyle araştırılmıştır. Bai ve Ng'nin (2004) geliştirdiği teste, kesitler arası bağımlılığa dikkat edilmek suretiyle, durağanlık sınaması hata teriminde ve faktör bileşenlerinde yapılmaktadır (Güriş S. , 2015, s. 230).

Tablo 5. Bai Ng (2004) Panik Atak Panel Birim Kök Testi Sonuçları

	Seviye	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	Düzye	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
<i>Lntge</i>	$Z_{\hat{\epsilon}}^c$	1,3044	0,0961	-1,7849	0,9629
	$P_{\hat{\epsilon}}^c$	30,6521	0,1035	10,1604	0,9848
<i>İndöviz</i>	$Z_{\hat{\epsilon}}^c$	-1,2561	0,8955	-1,5210	0,9359
	$P_{\hat{\epsilon}}^c$	13,6679	0,9128	11,9109	0,9592
<i>İnborsa</i>	$Z_{\hat{\epsilon}}^c$	-2,2029	0,9862	-1,1196	0,8685
	$P_{\hat{\epsilon}}^c$	7,3874	0,9984	14,5737	0,8799

Tablo 5 Devamı. Bai Ng (2004) Panik Atak Panel Birim Kök Testi Sonuçları

	Birinci Fark	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
		Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Lntge	Z_e^c	8,3942	0,0000	6,8992	0,0000
	P_e^c	77,6810	0,0000	67,7638	0,0000
İndöviz	Z_e^c	9,9499	0,0000	9,9499	0,0000
	P_e^c	88,0000	0,0000	88,0000	0,0000
İnborsa	Z_e^c	9,9499	0,0000	9,9499	0,0000
	P_e^c	88,0000	0,0000	88,0000	0,0000

P_e^c bireysel ADF testlerinin p-değerlerine dayalı bir Fisher türü istatistiktir. Z_e^c büyük N örnekleri için standartlaştırılmış bir Choi türü istatistiğidir. Maksimum ortak faktör sayısı 2 olarak alınmıştır. ***, **, ve * sırasıyla 1, 5 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı gösterir.

Tablo 5'te değişkenlerin düzey değerleri ve birinci fark değerleri için Bai ve Ng (2004) tarafından geliştirilen Panik Atak birim kök test sonuçları görülmektedir. Düzey değerlerde hem sabitli hem de sabit ve trendli modelde Z_e^c ve P_e^c test istatistikleri değişkenlerinin durağan olmadıkları, yani birim kök içerdikleri görülmektedir. Ancak birinci farkı alındığında ise hem sabitli hem de sabit ve trendli modelde %1 anlamlılık seviyesinde değişkenlerin durağanlaştığı görülmektedir. Çalışmanın 2013:01-2020:02 dönemini kapsamaması sebebiyle; bu dönemde dünyanın 2008 finansal krizi etkilerini yaşamaya devam etmesi, özellikle AB'nin ekonomik durgunluk sürecinden çıkamaması ve İngiltere gibi bazı üye ülkelerin AB'den ayrılma niyetlerinin tartışmaya açılması, değişkenlerde kırılmaların olma beklentisini artırmaktadır. Bu noktada, değişkenlerde yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testlerinin uygulanması gerekmektedir.

4.2.2. Im, Lee & Tieslau (2005) Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Testleri

Serilerin durağanlık seviyeleri analiz edilirken uygulanabilecek testler, serilerde meydana gelen kırılmaları dikkate alma durumuna göre testler ikiye ayrılmaktadır. Çalışmalarda incelenecek dönemler ve ekonomik faktörlerde meydana gelebilecek olası şoklar göz önüne alındığında yapısal kırılmalı birim kök testlerinin tercih edilmesi gerekmektedir. Im, Lee ve Tieslau (2005) çalışması ile literatüre kazandırılan yapısal kırılmalı panel birim kök testi, serilerde meydana gelebilecek bir ve isteğe bağlı olarak iki kırılmayı dikkate alarak durağanlık araştırması yapmaktadır. Test uygulanırken kullanılacak model, Model 4'teki gibidir.

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 Y_{i,t-1} + \beta_2 T + \beta_3 D_{it} + \beta_4 DT_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Modelde hata terimi $\varepsilon_{it} = \alpha_i + \varepsilon_{i,t-1} + \mu_{it}$ şeklinde tanımlanmaktadır. Hata teriminin sıfır ortalama ve varyansı ile bağımsız ve özdeş olarak dağıldığı varsayılmaktadır (Im, Lee, & Tieslau, 2005, s. 397). $\beta_2, \beta_3, \beta_4$ katsayılarına sahip değişkenler modelde yer alan dışsal değişkenleri temsil etmektedir. Ortalamadaki yapısal kırılma D_{it} kukla değişkeni ile ifade edilirken; trenddeki yapısal kırılma ise DT_{it} kukla değişkeni ile ifade edilmektedir. Bu testin olumlu taraflarına bakıldığında, ilk olarak her birim için farklı yapısal kırılma dönemlerinin teste dâhil edilmesine izin vermesi; ikinci olarak da yapısal kırılmanın hem H0 hem de H1 hipotezinde birlikte hesaplanmasına olanak sağladığını söylemek mümkündür (Güriş, 2018, s. 352). Kukla değişkenleri tanımlanan test için test istatistiği ve model kurulumu, Model 5'teki gibi hesaplanmaktadır ve test istatistiğinin dağılımı ise standart normal dağılımdır (Im, Lee, & Tieslau, 2005, s. 403).

$$LM = \frac{\sqrt{N[LM_{NT} - E(L_T)]}}{\sqrt{V(L_T)}} \quad (5)$$

Hesaplanan test istatistiği, tabloda bulunan kritik değerler ile karşılaştırıldığında, H0 hipotezi reddedilip H1 hipotezi kabul edildiğinde, serinin durağan olduğu; H0 hipotezi kabul edilip H1 hipotezi reddediliyorsa serinin durağan olmadığı sonucu elde edilmektedir (Güriş, Yılgör, & Kömürçyan, 2019, s. 95).

Tablo 6. *Im, Lee & Tieslau (2005) Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Testi Tüketici Güven Endeksi Sonuçları*

Lntge	Bir Kırılmalı Model							
	Seviye Kaydırmalı Model: Sabitte Kırılma				Seviye ve Trend Kaydırmalı Model: Sabit ve Trendde Kırılma			
	Geci kme	LM-ist.	Kırılma1	Kırılma2	Geci kme	Transformed LM-ist.	Kırılma1	Kırılma2
Polonya	1	-5,407 ***	2014M04		1	-6,910***	2019M05	
Çek Cum.	1	-3,302	2014M08		1	-4,098**	2014M11	
Meksika	1	-5,044***	2018M03		1	-4,588 **	2016M12	
Güney Afrika	1	-6,673***	2017M10		1	-5,959***	2017M10	
Macaristan	1	-4,972***	2013M10		1	-3,943*	2013M11	
Brezilya	1	-4,420**	2016M02		1	-4,238**	2016M02	
Çin	1	-5,499***	2017M05		1	-5,295***	2017M06	
Endonezya	1	-4,388**	2016M12		1	-4,472**	2016M12	
Türkiye	1	-5,184***	2018M06		1	-4,930***	2015M11	
Rusya	1	-4,799***	2015M05		1	-5,938***	2015M04	
İspanya	1	-5,772***	2014M12		1	-5,214***	2015M01	
Panel-LM		-17,152***				-13,612***		
p-value		0,000				0,000		

Tablo 6 Devamı. *Im, Lee & Tieslau (2005) Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Testi Tüketici Güven Endeksi Sonuçları*

<i>Lntge</i>	<i>Seviye Kaydırmalı Model: Sabitte Kırılma</i>				<i>Seviye ve Trend Kaydırmalı Model: Sabit ve Trendde Kırılma</i>			
	<i>Gecikme</i>	<i>LM-ist.</i>	<i>Kırılma1</i>	<i>Kırılma2</i>	<i>Gecikme</i>	<i>Transformed LM-ist.</i>	<i>Kırılma1</i>	<i>Kırılma2</i>
İki Kırılmalı Model								
Polonya	1	-6,230***	2013M12	2018 M09	1	-7,720***	2019M01	2019M05
Çek Cum.	1	-8,655***	2014M11	2017 M12	1	-8,236***	2014M11	2017M12
Meksika	1	-7,197***	2016M06	2018 M09	1	-7,708***	2016M09	2018M09
Güney Afrika	1	-10,455***	2016M06	2018 M10	1	-8,996***	2018M10	2018M01
Macaristan	1	-6,114***	2013M12	2017 M09	1	-5,836***	2014M04	2016M08
Brezilya	1	-7,545***	2015M04	2016 M11	1	-6,464***	2015M11	2016M06
Çin	1	-5,921***	2017M03	2018 M11	1	-5,840***	2017M01	2019M05
Endonezya	1	-5,360**	2015M03	2017 M06	1	-5,408***	2015M06	2016M02
Türkiye	1	-8,108***	2014M12	2017 M07	1	-7,217***	2015M08	2018M09
Rusya	1	-7,104***	2015M05	2017 M03	1	-7,704***	2014M09	2016M09
İspanya	1	-7,445***	2015M03	2017 M02	1	-7,096***	2015M01	2018M02
Panel-LM		-29,709***				-22,524***		
p-value		0,000				0,000		

***, **, ve * sırasıyla 1, 5 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir. Bir kırılımlı model için kritik değerler: -4,604 (1%); -3,950 (5%); -3,635 (10%), İki kırılımlı model için kritik değerler: -5,365 (1%); -4,661 (5%); -4,338 (10%), Maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunlukları “t-stat significance” yaklaşımı ile belirlenmiştir.

Çalışmamızın 2013-2020 dönemlerini kapsamaması ve dünya ekonomisinin bu dönem içerisinde birçok ekonomik hareketlilikler yaşaması nedeniyle, lntge serisinde kırılmaların olması beklenmektedir. Bu nedenle serilerde kırılmanın olmadığı ve birim kökün varlığını savunan H0 hipotezi reddedilerek, yapısal kırılmanın olduğu, birim kökün olmadığını savunan H1 hipotezi kabul edilmektedir. Panel-LM’e göre tüm ülkeler için kırılmaların varlığı %1 anlamlılık seviyesinde kabul edilmektedir. Serilerde hem bir kırılımlı modelin hem de iki kırılımlı modelin anlamlı olduğu ve iki kırılımlı modelin olasılık değerleri daha yüksek sonuç verdiği görülmektedir.

Tablo 7. Im, Lee & Tieslau (2005) Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Testi Döviz Sonuçları

	<i>Bir Kırılmalı Model</i>								
	<i>Seviye Kaydırmalı Model: Sabitte Kırılma</i>				<i>Seviye ve Trend Kaydırmalı Model: Sabit ve Trendde Kırılma</i>				
	<i>Gecikme</i>	<i>LM-stat.</i>	<i>Kırılma1</i>	<i>Kırılma2</i>	<i>Gecikme</i>	<i>Transformed LM-stat.</i>	<i>Kırılma1</i>	<i>Kırılma2</i>	
Polonya	1	-3,279	2015 M06		4	-3,543	2015M04		
Çek Cumhuriyeti	4	-3,426	2015 M04		4	-3,535	2015M04		
Meksika	1	-4,195*	2016 M01		1	-4,014*	2016M01		
Güney Afrika	1	-3,785	2016 M06		0	-3,792*	2016M06		
Macaristan	1	-2,778	2015 M07		4	-3,110	2015M05		
Brezilya	3	-2,767	2015 M07		3	-2,840	2015M07		
Çin	3	-3,403	2015 M12		0	-3,366	2015M12		
Endonezya	3	-3,487	2014 M11		3	-5,310***	2013M09		
Türkiye	1	-5,964***	2018 M05		0	-7,082***	2018M06		
Rusya	1	-3,805*	2015 M09		0	-4,619**	2014M12		
İspanya	3	-3,891*	2015 M08		3	-4,160*	2015M08		
Panel-LM		-9,776***				-8,551***			
p-value		0,000				0,000			
		<i>İki Kırılmalı Model</i>							
Polonya	1	-4,443*	2015 M06	2017M10		-4,736**	2014M06	2015M01	
Çek Cumhuriyeti	4	-5,106**	2014 M11	2017M10		-5,080**	2014M11	2015M06	
Meksika	1	-7,072***	2014 M11	2017M03		-6,919***	2014M11	2017M03	
Güney Afrika	1	-6,052***	2015 M11	2018M05		-6,354***	2015M11	2018M05	
Macaristan	1	-5,297**	2014 M11	2017M07		-5,064**	2014M11	2017M07	
Brezilya	3	-4,397*	2015 M02	2016M06		-5,505***	2014M11	2016M03	
Çin	3	-4,506*	2016 M05	2018M02		-5,270**	2017M11	2018M07	
Endonezya	3	-4,665**	2015 M10	2018M04		-6,003***	2013M09	2015M02	
Türkiye	1	-7,086***	2018 M05	2018M12		-9,678***	2018M05	2018M12	
Rusya	1	-5,181**	2014 M11	2016M06		-8,236***	2014M11	2015M06	
İspanya	3	-5,127**	2014 M11	2017M11		-5,703***	2014M08	2015M02	
Panel-LM		-19,036***				-17,852***			
p-value		0,000				0,000			

***, **, ve * sırasıyla 1, 5 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir. Bir kırılmalı model için kritik değerler: -4,604 (1%); -3,950 (5%); -3,635 (10%), İki kırılmalı model için kritik değerler: -5,365 (1%); -4,661 (5%); -4,338 (10%), Maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunlukları "t-stat significance" yaklaşımı ile belirlenmiştir.

Çalışmamızın 2013-2020 gibi dönem kapsamı nedeniyle ve dünya ekonomisinin bu dönem içerisinde birçok ekonomik hareketlilikler yaşaması nedeniyle İndöviz serisinde kırılmalar olması beklenmektedir. Panel-LM göre tüm ülkeler için kırılmaların varlığı %1 anlamlılık düzeyinde kabul edilmektedir. Serilerde bir kırılmalı modelde, trendde Türkiye ve Endonezya’da %1, Rusya’da %5, İspanya, Meksika ve Güney Afrika’da %10 anlamlılık seviyesinde, yapısal kırılmanın olduğu ve birim kökün olmadığı H1 hipotezi kabul edilirken; diğer ülkelerde ise kırılmanın olmadığı ve birim kök olduğu H0 hipotezi reddedilmektedir. Ayrıca serilerde iki kırılmalı modelde, analizdeki tüm ülkeler için yapısal kırılmanın olduğu ve birim kökün olmadığı H1 hipotezi daha yüksek olasılıklarda kabul edilmektedir. Bu durum, döviz serisinin daha kırılmalı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 8. *Im, Lee & Tieslau (2005) Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Testi Borsa Sonuçları*

	<i>Bir Kırılmalı Model</i>							
	<i>Seviye Kaydırmalı Model: Sabitte Kırılma</i>				<i>Seviye ve Trend Kaydırmalı Model: Sabit ve Trendde Kırılma</i>			
<i>Ln borsa</i>	<i>Gecikme</i>	<i>LM-stat.</i>	<i>Kırılma1</i>	<i>Kırılma2</i>	<i>Gecikme</i>	<i>Transformed LM-stat.</i>	<i>Kırılma1</i>	<i>Kırılma2</i>
Polonya	0	-3,095	2016M11		0	-3,214	2016 M11	
Çek Cumhuriyeti	0	-3,811***	2017M01		0	-3,940	2017 M06	
Meksika	0	-4,269**	2017M04		0	-4,574**	2017 M07	
Güney Afrika	0	-4,275**	2013M12		3	-4,717***	2013 M09	
Macaristan	0	-2,923	2015M02		0	-3,541	2015 M02	
Brezilya	0	-4,273**	2016M05		0	-4,223**	2016 M05	
Çin	1	-3,933*	2014M11		1	-3,217	2015 M01	
Endonezya	1	-3,173	2017M01		0	-3,394	2018 M11	
Türkiye	3	-3,441	2017M03		0	-4,348**	2014 M02	
Rusya	0	-4,552**	2014M10		0	-4,582**	2015 M01	
İspanya	0	-2,969	2013M11		0	-3,954**	2013 M09	
Panel-LM		-9,708***				-7,541***		
p-value		0,000				0,000		

Tablo 8. *Im, Lee & Tieslau (2005) Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Testi Borsa Sonuçları*

Lnborsa	Seviye Kaydırmalı Model: Sabitte Kırılma				Seviye ve Trend Kaydırmalı Model: Sabit ve Trendde Kırılma			
	Gecikme	LM-stat.	Kırılma1	Kırılma2	Gecikme	Transformed LM-stat.	Kırılma1	Kırılma2
İki Kırılmalı Model								
Polonya	0	-4,628*	2015M06	2016 M12	3	-4,372*	2015 M07	2016M12
Çek Cumhuriyeti	0	-4,624*	2015M07	2017 M01	0	-5,316**	2015 M12	2016M12
Meksika	0	-5,426***	2013M09	2018 M01	0	-5,703***	2017 M04	2018M10
Güney Afrika	0	-5,532***	2014M06	2017 M06	3	-5,710***	2013 M09	2018M12
Macaristan	0	-5,435***	2014M09	2013 M03	0	-5,754***	2015 M02	2017M04
Brezilya	0	-5,296**	2016M05	2018 M07	0	-5,485***	2015 M10	2016M05
Çin	1	-4,503*	2014M11	2015 M08	0	-6,131***	2014 M08	2014M12
Endonezya	1	-3,928	2015M07	2017 M10	0	-4,775**	2014 M10	2015M07
Türkiye	3	-4,958**	2017M03	2018 M06	0	-5,343**	2013 M09	2014M05
Rusya	0	-6,131***	2014M11	2017 M04	0	-6,620***	2014 M11	2015M04
İspanya	0	-4,048	2015M04	2017 M02	0	-4,442*	2013 M09	2018M11
Panel-LM		-16,761***				-12,796***		
p-value		0,000				0,000		

***, **, ve * sırasıyla 1, 5 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir. Bir kırılmalı model için kritik değerler: -4,604 (1%); -3,950 (5%); -3,635 (10%), İki kırılmalı model için kritik değerler: -5,365 (1%); -4,661 (5%); -4,338 (10%), Maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunlukları “t-stat significance” yaklaşımı ile belirlenmiştir.

Çalışmamızın 2013-2020 gibi dönem kapsamı nedeniyle ve dünya ekonomisinin bu dönem içerisinde birçok ekonomik hareketlilikler yaşaması nedeniyle lnborsa serisinde kırılmalar olması beklenmektedir. Panel-LM göre tüm ülkeler için kırılmaların varlığı %1 anlamlılık düzeyinde kabul edilmektedir. Serilerde bir kırılmalı modelde, Polonya, Macaristan ve Endonezya hem düzeyde hem trendde kırılmanın olmadığı H0 hipotezi; Çek Cumhuriyeti ve Çin’de trendde, İspanya’da da düzeyde kırılmanın olmadığı H0 hipotezi anlamlı bulunmamıştır. Serilerde iki kırılmalı modelde, İspanya ve Endonezya dışında düzeyde değerler tüm ülkeler için yapısal kırılmanın olduğu ve birim kökün olmadığı H1 hipotezi kabul edilmektedir. Böylece borsa serisinde, ikili kırılmalılığının yüksek ama diğer iki seriden daha düşük olduğunu söylemek mümkündür.

4.3. Nedensellik Testleri

Birim kök testleri sonrasında tüm değişkenler için nedensellik analizi yapılması gerekliliği belirlenmiş, bu bağlamda Panel VAR Granger ve Panel Hata Düzeltme Nedenselliği testlerine geçilmiştir.

4.3.1. Panel VAR Granger ve Panel Hata Düzeltme Nedenselliği

Tablo 9. Panel VAR Granger ve Panel VECM Nedensellik Testi Sonuçları

	Kısa Dönem Nedensellik			Uzun Dönem Nedensellik
	Δ (Intge)	Δ (Indöviz)	Δ (Inborsa)	ECT(-1)
Δ (Intge)	-	12,7996 (0,0051)	8,3299 (0,0397)	-0,0287 [-5,9430] (0,0048)
Δ (Indöviz)	76,1629 (0,0000)	-	34,4620 (0,0000)	-0,1044 [-0,8015] (0,1303)
Δ (Inborsa)	1,6248 (0,6538)	2,0368 (0,5648)	-	0,1707 [1,0082] (0,1693)

***, **, ve * sırasıyla 1, 5 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı gösterir. () ve [] sırasıyla p değerlerini ve t değerlerini gösterir.

Değişkenler arası kısa dönemli nedensellik ilişkisine bakıldığında, tüketici güven endeksinin döviz ve borsa üzerine etkisi olmasına karşın; dövizin tüketici güven endeksinde doğru ve borsanın tüketici güven endeksinde doğru nedensellik ilişkisi anlamlı seviyede bulunmamıştır. Ayrıca dövizden borsaya doğru nedensellik ilişkisi varken, borsadan dövizde doğru nedensellik ilişkisi anlamlı düzeyde bulunmamaktadır. Uzun dönemde ise, hata düzeltme değişkeninin tüketici güven endeksinde doğru nedenselliği anlamlı düzeyde olup, katsayısı olarak da negatif işaretli olduğu bulunmuştur. $ECT=1/-0,0287=34,8$ dönemde dengeye geldiğini göstermekte olup, döviz ve borsanın tüketici güven endeksinde nedenselliği olduğuna işaret etmektedir.

Makroekonomik olarak, bir ülkede geçerli olan bir nedensellik ilişkisi başka bir ülke için de geçerli olabilmektedir (Dumitrescu & Hurlin, 2012). Zaman zaman panel Granger testinin neden olduğu az birimden kaynaklanan, yanlış gecikme uzunluklarının belirlenmesi gibi dengesiz paneller ve birimlerin heterojen gecikme uzunluğuna sahip olmadığı panellerde kullanılmak üzere Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından asimetric panel nedensellik testi geliştirilmiştir (Bozoklu & Yılcı, 2013, s. 177-178).

4.3.2. Asimetrik Dumitrescu-Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi

Değişkenlerin negatif ve pozitif değerlerinin karşılıklı nedenselliğini görmek, değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklamaya daha fazla netlik kazandıracaktır. Bu amaçla, Asimetrik Dumitrescu-Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi yapılmasına karar verilmiştir.

Tablo 10. Asimetrik Dumitrescu-Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi

Null Hypothesis: Lag(1)	W-Stat.	Zbar-Stat.	Prob.
$(Intge)^+ \neq (Inborsa)^+$	1,79684	1,73295*	0,0831
$(Intge)^+ \neq (Inborsa)^-$	1,03347	0,01902	0,9848
$(Intge)^- \neq (Inborsa)^-$	3,50215	5,56180***	3,E-08
$(Intge)^- \neq (Inborsa)^+$	2,62736	3,59767***	0,0003
$(Inborsa)^+ \neq (Intge)^+$	4,51820	7,84306***	4,E-15
$(Inborsa)^+ \neq (Intge)^-$	0,79499	-0,51642	0,6056
$(Inborsa)^- \neq (Intge)^-$	3,11396	4,69022***	3,E-06

Tablo 10 Devamı: Asimetrik Dumitrescu-Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi

(Inborsa) ⁻ ⇒(Intge) ⁺	4,94297	8,79677***	0,0000
(Intge) ⁺ ⇒(Indöviz) ⁺	3,89542	6,44478***	1,E-10
(Intge) ⁺ ⇒(Indöviz) ⁻	1,98097	2,14639**	0,0318
(Intge) ⁻ ⇒(Indöviz) ⁻	3,23946	4,97199***	7,E-07
(Intge) ⁻ ⇒(Indöviz) ⁺	3,08473	4,62459***	4,E-06
(Indöviz) ⁺ ⇒(Intge) ⁺	4,26804	7,28140***	3,E-13
(Indöviz) ⁺ ⇒(Intge) ⁻	3,79166	6,21181***	5,E-10
(Indöviz) ⁻ ⇒(Intge) ⁻	2,05867	2,32082***	0,0203
(Indöviz) ⁻ ⇒(Intge) ⁺	6,83471	13,0442***	0,0000

***, **, ve * sırasıyla 1, 5 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı gösterir.

Değişkenler arasında asimetrik değişkenlerin ilişkisine baktığımız bu testte; tüketici güven endeksinin pozitif değerinden borsa endeksinin negatif değerine doğru nedenselliğin olmadığı, borsa endeksinin pozitif değerinden tüketici güven endeksinin pozitif değerine doğru nedenselliğin olmadığı görülmektedir. Tüketici güven endeksi ve dövizin pozitif ve negatif değerlerinin nedensellikleri %1 anlamlılık seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Bu da tüketici güven endeksi üzerinde dövizin etkisinin borsadan daha yüksek olduğunu göstermektedir.

4.4. Panel Eşbütünleşme Testi

4.4.1. Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Testi

Serilerin birim kök testleri sonuçlarında özellikle iki kırılmanın varlığı gözlemlenmiş olup, bu gözlem doğrultusunda yapısal kırılmalı uzun dönem ilişkisin varlığı için Westerlund Level Break Test, Westerlund ve Edgerton Regime Break Testi ve Westerlund Çok Kırılmalı Eşbütünleşme Testlerinin yapılmasına karar verilmiştir.

Tablo 11. Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Testleri

Description	Test	Test İstatistiği	Asimptotik	Bootstrap
			Olasılık Değeri	Olasılık Değeri
Westerlund level break test: (Ho: no-cointegration)				
Level break	SZ_t	1,8811	0,9700	
	SZ_rho	3,4334	0,9997	
	PZ_t	0,7924	0,7859	
	PZ_rho	2,5007	0,9938	
Level break with trend	SZ_t	1,8032	0,9643	
	SZ_rho	3,3075	0,9995	
	PZ_t	1,9336	0,9734	
	PZ_rho	2,4462	0,9928	

Tablo 11. Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Testleri

<i>Westerlund ve Edgerton regime break test: (Ho: no-cointegration)</i>				
No break	LM_tau	1,36371	0,91367	
	LM_phi	1,23123	0,89088	
Level shift	LM_tau	1,24548	0,89352	
	LM_phi	0,85464	0,80363	
Regime shift	LM_tau	1,44209	0,92536	
	LM_phi	1,21255	0,88735	
<i>Westerlund çok kırılmalı eşbütünleşme testi: (Ho: cointegration)</i>				
No break in constant	LM-stat	12,994***	0,000	0,350
No break in constant and trend	LM-stat	17,486***	0,000	0,000
Break in constant	LM-stat	2,850***	0,002	0,040
Break in constant and trend	LM-stat	5,611***	0,000	0,290

Bootstrap olasılık değerleri 1.000 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir. Asimptotik olasılık değerleri, standart normal dağılımdan elde edilmiştir. Maksimum kırılma sayısı 4 olarak alınmıştır. Sıfır hipotezi, eşbütünleşme vardır. Ortak faktör sayısı 2 olarak alınmıştır.

Yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi sonuçlarına göre; çok kırılmalı eşbütünleşmenin varlığının %1 anlamlılık seviyesinde bulunması, serilerde ikili kırılmanın varlığını ispatlar niteliktedir. Uzun dönemli ilişkinin varlığının ispat edilmesinin ardından, ülkeler bazında seriler arasındaki ilişkinin varlığı sınamak amacıyla DOLS ve FMOLS testlerinin yapılması uygun görülmüştür.

4.4.2. Panel Eşbütünleşme DOLS Testi

Pedroni (2001) tarafından geliştirilen Panel DOLS tahmini aşağıdaki Model 6'daki gibi kullanılmaktadır.

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_i X_{it} + \mu_{it} \quad (6)$$

$$X_{it} = X_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

Burada Y_{it} bağımlı değişkeni, X_{it} bağımsız değişkeni ve α_i ise sabit etkileri göstermektedir. Modeldeki seri korelasyonu düzeltmek amacıyla gecikmiş dinamikler denklemi ve model 8'deki gibidir.

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_i X_{it} + \sum_{j=-K_j}^{K_i} \gamma_{ik} \Delta X_{i,t-k} + \mu_{it} \quad (8)$$

Burada $-K_i$ ve K_i öncül ve gecikme sayılarını göstermektedir. İkinci aşamada ise gecikmiş dinamiklerin modeldeki parametresi ve panel eşbütünleşme katsayısı hesaplanmaktadır.

$$\beta_{GD}^* = N^{-1} \sum_{i=1}^N \beta_{D,i}^* \quad (9)$$

Burada $\beta_{D,i}^*$ her bir yatay kesit için DOLS tahmini sonucu bulunan eşbütünleşme katsayısını vermektedir. Panel DOLS testinin T istatistiği ise Model 10'daki gibidir.

$$t_{\beta_{GD}^*} = N^{-\frac{1}{2}} \sum_{i=1}^N t_{\beta_{D,i}^*} \quad (10)$$

4.4.3. Panel Eşbütünleşme FMOLS Testi

Pedroni'nin (2000) geliştirdiği Panel FMOLS tahmincisi aşağıdaki modeli kullanmaktadır.

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_i X_{it} + \mu_{it} \quad (11)$$

$$X_{it} = X_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad (12)$$

Burada Y_{it} bağımlı değişkeni, X_{it} bağımsız değişkeni ve α_i ise sabit etkileri göstermektedir. İlk olarak Panel FMOLS testin de eşbütünleşen vektörünün belirlenebilmesi için ilk denklemde yer alan her bir birim için FMOLS testi kullanarak tespit edilir. İkinci olarak ise her bir birime ait FMOLS test sonuçlarında eşbütünleşme katsayısının ortalaması alınmaktadır. Böylelikle eşbütünleşme vektörü tahmin edilmektedir.

$$\beta_{GFM}^* = N^{-1} \sum_{i=1}^N \beta_{FM,i}^* \quad (13)$$

Denklemden $\beta_{FM,i}^*$ her bir birim için tahmin edilen eşbütünleşme katsayısını göstermektedir. t istatistikleri her bir birim için tespit edilen FMOLS eşbütünleşme katsayılarından elde edilmektedir.

$$t_{\beta_{GFM}^*} = N^{-\frac{1}{2}} \sum_{i=1}^N \beta_{GFM,i}^* \quad (14)$$

Model 14'te eşbütünleşme katsayısına ait t istatistiği hesaplanmaktadır. Burada $t_{\beta_{GFM}^*}$ her bir birim için yapılan FMOLS testi katsayısına ait t istatistiği gösterilmektedir.

Tablo 12. Panel Eşbütünleşme Tahmincileri

Panel DOLS						
Ülkeler	Sabit		Lndoviz		Lnborsa	
	Katsayı	t-değeri	Katsayı	t-değeri	Katsayı	t-değeri
Polonya	1.850	44.599***	0.072	6.211***	0,033	2,921***
Çek Cumhuriyeti	1.584	20,664***	0,105	5,939***	0,093	4,184***
Meksika	3,217	16,632***	0,076	4,788***	-0,282	-6,374***
Güney Afrika	1,662	14,988***	-0,046	-2,640***	0,083	3,120***
Macaristan	1,930	83,532***	0,010	0,813	0,011	2,788***
Brezilya	1,790	84,759***	-0,075	-12,746***	0,051	10,814***
Çin	1,613	17,970***	0,368	4,097***	0,025	1,116
Endonezya	1,971	432,491***	-0,003	-2,792***	0,012	11,235***
Türkiye	1,882	19,461***	-0,048	-6,004***	0,027	1,346
Rusya	1,888	51,991***	-0,101	-7,875***	0,086	5,603***
İspanya	1,806	36,493***	0,094	6,854***	0,050	4,070***
Group-Mean						
Pooled			-0,0335	-5,9210***	0,0281	4,6438***
Weighted			-0,0248	-6,5545***	0,0209	7,5320***

Tablo 12 Devamı. Panel Eşbütünleşme Tahmincileri

Ülkeler	<i>Sabit</i>		<i>Lndoviz</i>		<i>Lnborsa</i>	
	Katsayı	t-değeri	Katsayı	t-değeri	Katsayı	t-değeri
Polonya	1,836	47,089***	0,076	6,682***	0,036	3,425***
Çek Cumhuriyeti	1,550	21,281***	0,111	6,413***	0,101	4,824***
Meksika	2,898	14,346***	0,053	3,039***	-0,207	-4,536***
Güney Afrika	1,629	15,535***	-0,050	-3,071***	0,091	3,643***
Macaristan	1,924	90,043***	0,012	0,998	0,011	3,165***
Brezilya	1,809	83,896***	-0,069	-11,530***	0,046	9,687***
Çin	1,602	18,361***	0,389	4,503***	0,023	1,077
Endonezya	1,970	449,406***	-0,003	-2,391***	0,011	10,646***
Türkiye	1,869	203499***	-0,049	-6,296***	0,029	1,559
Rusya	1,888	54,487***	-0,102	-8,314***	0,086	5,944***
İspanya	1,794	36,712***	0,100	7,144***	0,053	4,378***
Group-Mean						
Pooled			-0,033	-6,175***	0,0268	4,840***
Weighted			0,027	3,245***	0,0031	0,329

Group-Mean FMOLS: Pedroni (2000), Pooled FMOLS:Phillips and Moon (1999), Weighted FMOLS:Kao and Chiang (2000). DOLS tahmininde öncül ve gecikmeler için maksimum gecikme sayısı 3 olarak ve optimal uzunluklar Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. FMOLS tahminlerinde Newey-West varyans-kovaryans tahmincisi kullanılmıştır.

DOLS ve FMOLS testleri sonuçlarına göre; Macaristan'da döviz ve borsa değişkeninin, Türkiye ve Çin'de de borsa değişkeninin tüketici güven endeksine doğru uzun dönemli nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Diğer ülkelerde ise döviz ve borsa değişkenlerinin tüketici güven endeksine doğru %1 anlamlılık seviyesinde uzun dönemli ilişkisi olduğu bulgusu elde edilmiştir. DOLS tahmin testi sonuçlarına göre grup ortalaması uzun dönemde %1 anlamlılık düzeyinde iken, FMOLS tahmin testi sonuçlarına göre borsadan tüketici güven endeksine ağırlıklı (weighted) düzeyde anlamlı bulunamamıştır. Bu sonuçlar dikkate alındığında, borsanın tüketici güven endeksi üzerindeki etkisinin döviz kurundan daha az olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Sonuç

Çalışmanın 2013-2020 dönemini incelemesi nedeniyle, 2008'de ABD'de başlayarak ardından Avrupa ve dünyanın geri kalan birçok ekonomisini etkisi altına alan küresel finans krizinin etkileri çalışmada görülmektedir. Yatırımların değerlendirilmesi noktasında, AB'ye üye ülkelerin ekonomik durgunluk yaşamaması, İngiltere'nin BREXIT'le AB'den ayrılma isteğinin tartışılması değişkenlerde kırılmaların olduğunu göstermiş, Jansen ve Nahuis'in (2003) çalışmasındaki gibi, Avrupa ülkelerinde tüketici sezgilerinin borsa ile olan

ilişkisini 2013-2020 dönemi için de doğrular niteliktedir. Çalışmada, döviz ve borsa değişkenlerinin kırılğan bir yapıya sahip oldukları, döviz kuru değişkeninin daha kolay şoklardan etkilendiği sonucu elde edilmiştir.

Değişkenlerin dönemsel olarak nedensellik ilişkileri incelendiğinde; döviz kuru ve borsanın tüketici güvenine doğru uzun dönemli nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ancak kısa dönemde, tüketici güveninin döviz kuru ve borsayı anlamlı seviyede etkilemesine rağmen; döviz kuru ve borsanın tüketici güvenliğini anlamlı seviyede etkilemediği bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca tüketici güveni üzerinde dövizin borsaya kıyasla daha büyük bir etkisi olduğu görülmektedir.

Tüketicilerin tasarruflarını borsadan ziyade dövize yatırmaları daha yüksek bir gerçekliktir. İnsanların tasarruflarını döviz olarak değerlendirmeleri gerek işlem kolaylığı gerek ulaşılabilirlik gerekse de işlem hacmi açısından borsadan daha yüksektir. Aynı zaman diliminde döviz kurundaki değişikliklerden dolayı gerek satın alma gücündeki değişim, gerek döviz gelirlerindeki azalmalar nedeniyle tüketici doğrudan etkilemektedir. Tüketicilerin borsaya ulaşılabilirlikleri ve yatırım büyüklüklerinin daha düşük olması nedeniyle borsadaki değişimden etkilenmeleri ve borsaya olan ilgilerinin döviz kurundan daha düşük olması normal bir durumdur. Türkiye özelinde ise, borsanın uzun dönemde tüketici güven endeksini etkilememesi doğal karşılanabilir.

Kaynaklar

- Arısoy, İ. (2012). Türkiye Ekonomisinde İktisadi Güven Endeksleri ve Seçilmiş Makro Değişkenler Arasındaki İlişkilerin VAR Analizi. *Maliye Dergisi*(162), 304-315.
- Bai, J., & Ng, S. (2004). A Panic Attack On Unit Roots And Cointegration. *Econometrica*, 72(4), 1127-1177.
- Başarır, Ç., Bıcıl, İ. M., & Yılmaz, Ö. (2019). The Relationship Between Selected Financial and Macroeconomic Variables with Consumer Confidence Index. *Journal of Yaşar University*(14), 173-183.
- Baştürk, M. F. (2019). Tüketici Güven Endeksi ile Hisse Senedi Piyasası Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*(177), 145-159.
- Bozoklu, Ş., & Yılcı, V. (2013). Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Gelişmekte Olan Ekonomiler İçin Analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 161-187.
- Breitung, J. (2005). *The local power of some unit root tests for panel data*. Berlin: Humboldt-Universität Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät.
- Breuer, J. B., McNown, R., & Wallace, M. (2002). Series-specific Unit Root Tests with Panel Data. *Oxford Bulletin Of Economics And Statistics*, 64(5), 527-546.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*(47-1), 239-253.

- Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data. *Journal of International Money and Finance*(20), 249-272.
- Dumitrescu, E.-I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Gao, L., & Kling, G. (2008). Corporate governance and tunneling: Empirical evidence from China. *Pacific-Basin Finance Journal*, 16(5), 591-605.
- Göçer, İ. (2013). Ekonomik Büyümenin Belirleyicisi Olarak İhracat: Gelişmekte Olan Asya Ülkeleri İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Analizi. *Bankacılar Dergisi*, 24(86), 27-42.
- Göçer, İ., Mercan, M., & Hotunluoğlu, H. (2012). Seçilmiş OECD Ülkelerinde Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Veri Analizi. *Maliye Dergisi*(163), 449-470.
- Gülöksüz, Ç. T. (2015). Dolar Kuru ile Tüketici Fiyat Endeksi Arasındaki İlişkinin Archimedean Kapula ile Modellenmesi. *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi*, 2(7), 53-62.
- Güriş, B. (2018). Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Testleri ve Eşbütünleme. S. Güriş içinde, *Uygulamalı Panel Veri Ekonometrisi* (s. 349-370). İstanbul: Der Yayınları.
- Güriş, S. (2015). *Stata İle Panel Veri Modelleri*. İstanbul: DER Yayınları.
- Güriş, S., Yılığör, M., & Kömürbakan, F. (2019). Üçüz Açıklar Hipotezinin Geçerliliğinin Analizi: Panel Veri Yaklaşımı. *Social Sciences Research Journal*, 8(3), 91-101.
- Hadri, K. (2000). Testing for stationarity in heterogeneous panel data. *Econometrics Journal*(3), 148-161.
- Hadri, K., & Kurozumi, E. (2012). A simple panel stationarity test in the presence of serial correlation and a common factor. *Economic Letters*(115), 31-34.
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*(115), 53-74.
- Im, K.-S., Lee, J., & Tieslau, M. (2005). Panel LM Unit Root Tests with Level Shifts. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 67(3), 393-419.
- İskenderoğlu, Ö., & Akdağ, S. (2017). Finansal Hizmetler Güven Endeksinin Geçerliliğinin İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 625-633.
- Jansen, W. J., & Nahuis, N. J. (2003). The stock market and consumer confidence: European evidence. *Economic Letters*, 79(1), 89-98.
- Kaygısız, A. D. (2019). Türkiye’de Tüketici ve Reel Kesim Güven Endeksi İle Seçilmiş Makro Değişkenler Arasındaki İlişkiler: 2010-2018. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 314-332.
- Koçbulut, Ö., & Altıntaş, H. (2016). İkiz Açıklar ve Feldstein-Horioka Hipotezi: OECD Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(48), 145-174.

- Küçükçaylı, F. M., & Akıncı, G. Y. (2018). Tüketici Güveninin Makroekonomik Belirleyicileri: Bir Zaman Serisi Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*(17.UİK Özel Sayısı), 459-472.
- Lee, C. M., Shleifer, A., & Thaler, R. H. (1991). Investor Sentiment and The Closed-End Fund Puzzle. *The Journal of Finance*, 46(1), 75-109.
- Leonard, D. C., & Shull, D. M. (1996). Investor sentiment and the closed-end fund evidence: Impact of the January effect. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 36(1), 117-126.
- Levin, A., Lin, C.-F., & Chu, C.-S. J. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*(108), 1-24.
- Maddala, G., & Wu, S. (1999). A Comparative Study of Unit Root Tests With Panel Data And A New Simple Test. *Oxford Bulletin Of Economics And Statistics*(Special Issue), 631-652.
- OECD. (2020). *Organisation for Economic Co-operation and Development*. Mayıs 2020 tarihinde OECD Web sitesi: <http://www.oecd.org/about/members-and-partners/> adresinden alındı
- Pedroni, P. (2000). Fully Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels. *Advances in Econometrics*(15), 93-130.
- Pedroni, P. (2001). Purchasing Power Parity Tests in Cointegrated Panels. *The Review of Economics and Statistics*, 83(4), 727-731.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *CESifo Working Paper*(1229), 1-40.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of applied econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*(142), 50-93.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross Section Independence. *The Econometric Journal*, 11(1), 105-127.
- Schmeling, M. (2009). Investor sentiment and stock returns: Some international evidence. *Journal of Empirical Finance*, 16(3), 394-408.
- Smith, L. V., Leybourne, S., Kim, T.-H., & Newbold, P. (2004). More Powerful Panel Data Unit Root Tests With An Application To Mean Reversion In Real Exchange Rates. *Journal Of Applied Econometrics*(19), 147-170.
- Swamy, P. A. (1970). Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model. *Econometrica*, 38(2), 311-323.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2020). *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi: http://www.mfa.gov.tr/iktisadi-isbirligi_ve-gelisme-teskilati-_oecd_.tr.mfa adresinden alındı

- TÜİK. (2020, Mayıs). *Türkiye İstatistik Kurumu*. Türkiye İstatistik Kurumu Resmi Sitesi: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1104 adresinden alındı
- Uşul, H., Küçükşille, E., & Karaoğlan, S. (2017). Güven Endekslerindeki Değişimlerin Hisse Senedi Piyasalarına Etkileri: Borsa İstanbul Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 685-695.
- Westerlund, J. (2006). Testing for panel cointegration with a level break. *Economic Letters*(91), 27-33.
- Westerlund, J. (2006). Testing for Panel Cointegration with Multiple Structural Breaks. *Oxford Bulletin Of Economics And Statistics*, 68(1), 101-132.
- Westerlund, J., & Edgerton, D. L. (2006). New Improved Tests For Cointegration With Structural Breaks. *Journal Of Time Series Analysis*, 28(2), 188-224.
- Westerlund, J., & Edgerton, D. L. (2008). A Simple Test for Cointegration in Dependent Panels with Structural Breaks. *Oxford Bulletin Of Economics And Statistics*, 70(5), 665-704.

**Yönetim Bilişim Sistemleri Eğitiminin Kazandırdığı
Yeteneklerin Teknoparkların İnsan Kaynağı
Gereksinimlerini Karşılamadaki Etkisi**

**Fulya ASLAY¹
Üstün ÖZEN²
Handan ÇAM³**

Geliş Tarihi/ Received
07.12.2020

Kabul Tarihi/ Accepted
25.06.2021

Yayın Tarihi/ Published
15.07.2021

Citation/Atıf: Aslay, F., Özen, Ü. ve Çam, H., (2021), Yönetim Bilişim Sistemleri Eğitiminin Kazandırdığı Yeteneklerin Teknoparkların İnsan Kaynağı Gereksinimlerini Karşılamadaki Etkisi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(3): Sayfa: 927-942, <https://doi.org/10.16951/atauniibd.837142>

Öz: Bu çalışma kapsamında, Teknoloji Geliştirme Bölgelerinde faaliyet gösteren işletmelerin, YBS lisans derecesine sahip mezunlarda hangi nitelikleri aradıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Türkiye'deki Teknokentlerde faaliyet gösteren şirketlerde bir anket çalışması yapılmıştır. Uygulanan anketteki verilerin analizinde, tanımlayıcı istatistiksel analizler, doğrulayıcı faktör analizi ve çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Kişisel yeteneklerde; sorunların çözümünde mantıksal ve bilimsel yaklaşım ile teknikler kullanabilme olarak tanımlanan analitik becerinin işletmeler tarafından en çok aranan nitelik olduğu bununla birlikte özel yetenekler içerisinde ise özellikle yazılı ve sözlü iletişim kurma becerisinin önemli olduğu görülmektedir. Çalışanların sahip olması gereken temel bilgi düzeylerinin işletmeler açısından önemli olduğu özellikle yabancı dil bilgisi olarak genel ve mesleki İngilizce'nin ise ayrıca önemli olduğu analizler sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Bununla birlikte işletmelerin iyi iletişim becerisine sahip sosyal kişiliğe sahip çalışanları tercih ettikleri görülmektedir. Genel olarak çalışmaya katılan işletmelerin %77,2'sinin gelecekte işletmelerinde YBS mezunu kişileri çalıştırmayı tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: YBS, Teknokent, Personel Seçimi

The Effect of the Skills Gained by Management Information Systems Education in Meeting the Human Resource Requirements of Technology Development Zones

Abstract: Within the scope of this study, it is tried to determine which qualifications the enterprises operating in Technology Development Zones seek in individuals who have MIS undergraduate degree. For this purpose, a survey has been conducted with enterprises in Technology Development Zones in Turkey. Descriptive statistical analysis, confirmatory factor analysis and multiple regression analysis were used to analyze the data in the survey. In personal abilities; analytical skills, which are defined as the ability to use logical and scientific approaches and techniques to solve problems, are the most sought after qualifications by companies; however, it is seen that the ability to establish written and verbal communication is especially important in special abilities. As a result of the analyses, it is revealed that the basic knowledge levels that the employees should have are important for the enterprises, especially general and professional English as a foreign language. In addition, it is seen that enterprises prefer employees with social personality who have good communication skills. In addition, 77.2% of the enterprises that participated in the study preferred to employ MIS graduates in their enterprises in future.

Keywords: MIS, Technology Development Zones, Staff Selection

JEL Codes: M15, 014, D23

¹Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, faslay@erzincan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5212-6017>

²Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, ustun@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7595-4306>

³Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, hcam@gumushane.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0982-2919>

EXTENDED ABSTRACT

Aim and Scope:

In today's, big companies need to acquire corporate identity in order to be able to perform their duties and be managerially strong. Providing information, tasks and data flow in the enterprise in an appropriate manner as well as the efficiency of decision-making and management processes are the subjects of MIS. The main task of MIS in businesses is to provide the necessary information at every level. In addition, MIS in enterprises can be used in management, decision making, execution, coordination and supervision. The role of MIS is more effective and important in enterprises where R & D activities are mostly conducted. In today's technology dominated, the enterprises operating within the Technopolis are trying to progress by conducting R & D studies. As the enterprises in the Technopolis are mostly small and medium-sized, they need MIS in a programmatic development process. Within the scope of this study, it is tried to determine which qualifications the enterprises operating in Technology Development Zones seek in individuals who have MIS undergraduate degree. For this purpose, a survey has been conducted with enterprises in Technology Development Zones in Turkey.

Methods:

The data set used in the study was compiled by using face to face interview technique. The research was applied to 70 firms in 63 active technology development regions. The first part of the questionnaire consists of 6 variables covering demographic characteristics. The second part consists of 48 variables that measure the personal and technical characteristics of the undergraduate graduates with a Likert scale. Descriptive statistical analysis, confirmatory factor analysis and multiple regression analysis were used to analyze the data in the survey.

Findings:

It is determined that the main category in which the enterprises included in the research are active is software development area with a rate of 54.3%. In personal abilities; analytical skills, which are defined as the ability to use logical and scientific approaches and techniques to solve problems, are the most sought after qualifications by companies; however, it is seen that the ability to establish written and verbal communication is especially important in special abilities. As a result of the analyses, it is revealed that the basic knowledge levels that the employees should have are important for the enterprises, especially general and professional English as a foreign language. In addition, it is seen that enterprises prefer employees with social personality who have good communication skills.

As a result of factor analysis, the factor which has acceptable level of variables for the qualifications sought in MIS and business informatics undergraduate graduates to be employed in information technology field of companies in technology development regions has been taken into consideration and 6 factors have been obtained in this direction.

Conclusion:

According to the results obtained within the scope of the study, it is seen that the analytical skill which is defined as the ability to use technical with logical and scientific approach in solving the problems in personal abilities is the most sought after quality by the enterprises, however, it is seen that written and verbal communication skills are important in special abilities. As a result of the analysis, it is revealed that the basic knowledge levels that the employees should have are important for the enterprises, especially general and professional English as a foreign language. In addition, it is seen that enterprises prefer employees with social personality who have good communication skills. While 42.9% of the companies included in the sample of the research have been in operation for more than 7 years, 77.2% of them emphasized that they would like to employ one of the Management Information Systems / Business Informatics graduates in their companies in the future. In the future, it is planned to carry out studies on the performances and contributions of the people they employ to Technopolis enterprises that have MIS / Business Informatics graduates.

1. Giriş

Günümüzde kişiler ve şirketler arası iletişim veriler üzerine dayalıdır. Bilgi ise sahip olunan doğru ve gerekli veri miktarıyla doğru orantılıdır. Bilişim sistemlerine bağımlılığın hiç olmadığı kadar üst seviyede olduğu bilgi çağında, veri üretim hızı baş döndürücü seviyededir. Artık büyük veri kavramının bile üretilen veriyi tanımlamakta yetersiz kalabildiği düşünülürse, bu kadar büyük boyuttaki veriler üzerinden iletişim kurmak gittikçe zorlaşmaktadır. Bu bağlamda Yönetim Bilişim Sistemleri (YBS)'ne olan ihtiyaç artmakla beraber, gelişen teknoloji YBS alanını da daha çok gelişmeye zorlamaktadır. YBS'nin amacı bilgi sağlama ve işleme ile karar almayı kolaylaştırma süreçlerinin en iyi şekilde geçirilmesini sağlamaktır. Bu sebeple YBS bir kurum veya şirkete, elde edilen verileri işleyerek gerekli olan tüm bilgi akışını sağlamayı ve doğru karar verme sürecinde elde edilen bu bilgileri uygun bir biçimde sunmayı amaçlamaktadır (Laudon, 1999:47). Özellikle teknolojik gelişmelerle birlikte YBS'nin fonksiyonunun daha önemli olduğu düşünüldüğünde; Üniversitelerin, çeşitli araştırma kurumlarının ve sanayi kuruluşlarının tek bir çatı altında çalışabildikleri

ve teknoloji odaklı olarak faaliyet gösteren bir işletme olan Teknokentlerdeki YBS gereksinimi, bu çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Bu sebeple çalışmada öncelikle YBS'nin önemi, YBS bölümünden mezun kişilerin yetkinlikleri ve bu bağlamda işletmelerin beklentilerine yönelik literatüre yer verilmiştir. Uygulamada ise Teknokentlerde yapılan anket çalışması kapsamında işletmelerin çalışanlarında aradıkları genel özellikler ile YBS mezunu çalışanı tercih etme durumları analiz edilmiştir. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiksel analizler, doğrulayıcı faktör analizi ve çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Sonuç bölümüyle çalışmanın bulguları yorumlanmış olup mevcut çalışmalarla kıyaslanarak önerilerde bulunulmuştur.

2. Yönetim Bilişim Sistemleri ve İşletmelerdeki Rolü

Son yıllarda iş dünyası için küresel çapta ekonominin yaygınlaşp gelişmesi, endüstriyel ekonomiden bilgiye ve teknolojiye dayalı ekonomiye geçişin yaşanması gibi değişimler, işletmeleri geçmişe oranla daha büyük kurumlar haline getirmiştir (Özen, 2008). Büyük İşletmelerin görevlerini yerine getirebilmesi, yönetsel olarak güçlü olabilmesi açısından kurumsal kimlik edinmeye ihtiyaçları bulunmaktadır. İşletme içerisinde uygun şekilde bilgi, görev, veri akışının vb. sağlanması, karar alma, yönetim süreçlerinin daha verimli olması YBS'nin çalışma konusudur. YBS, bilişim, yönetim, işletme gibi birçok alanı barındırdığından dolayı çok disiplinli bir alan olarak görülmektedir. Bu durum YBS alanında eğitim alan kişilere, var olan bir durumu, problemi geniş bir açıdan değerlendirme imkânı sunabilmektedir. YBS, beş temel unsuru olan donanım, yazılım, veri, süreç ve insan faktörlerinin tamamını bir bütün olarak ele alarak ilerlemektedir (Pratap, 2018). İşletmelerde YBS, yönetimde, karar vermede, yürütmeye, koordinasyonda, denetlemede kullanılabilmektedir. İşletmelerde YBS'nin temel görevi her kademedede gerek duyulan bilgiyi vermektir (Anameriç, 2005:25). Dolayısıyla kurumsal işletmelerdeki yönetsel, işlevsel vb. alanlardaki zorlukları en aza indirebilmek için YBS'ye ihtiyaç duyulmaktadır.

YBS alanı ilk ortaya çıktığında daha çok şirketlerin kâğıt, kalem gibi araçları kullanarak faaliyetlerini sürdürdükleri klasik çalışma yapısından bilgisayar sistemlerinin kullanıldığı teknolojik çalışma yapısına geçişi kapsayan bir alan olarak görülmekteydi. Başlarda üniversitelerde bir ders olarak verilen bu kavram teknolojinin gelişmesiyle birlikte duyulan ihtiyaçtan dolayı kendi başına bir bölüm, meslek, disiplin haline gelmiştir (Dinçerden, 2017; Elçi, 2016). YBS bölümü veya YBS temelli bölümler iş dünyasının beklentilerini karşılayacak şekilde şekillenmeye çalışmaktadırlar. YBS mezunlarının sahip olmaları gereken donanımlar hakkında literatürde yer alan birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan bazıları şöyledir; Vural ve Turan, YBS mezunlarının sahip olması

gereken bilgi, beceri ve yetkinlikleri, sosyal yetkinlik, yönetsel yetkinlik, temel teknik yetkinlik ve teknik yetkinlik olmak üzere 4 ana başlık altında incelemişlerdir (Vural & Turan, 2019). Elçi, YBS bölümü üzerinde bir anket çalışması yapmıştır. Çalışmada; bilgi araştırma, işleme ve çözümlenme, bilgi güvenliği, proje tasarımı ve yönetimi gibi teknik becerileri ve yetkinlikleri; soyut düşünme, araştırma, yaratıcılık ve yenilikçiliğe yönelik becerileri; görev ve sorumluluk alma ve iletişim kurma gibi sosyal becerilerin öğrenciler için çok önemli olduğunu saptamıştır (Elçi, 2016). Uğur ve arkadaşları yaptıkları çalışmada Türkiye'deki üniversitelerin YBS müfredatlarını incelemişlerdir. Buna göre YBS eğitiminde teknik ve yönetsel derslerin dengesini değerlendirmişlerdir ve YBS alanının çok disiplinli oluşundan ötürü iletişim becerilerini kapsayan derslerin de göz ardı edilmemesi gerektiği vurgulamışlardır (Uğur, Okursoy & Turan, 2016). Aasheim ve arkadaşları yaptıkları çalışmada bilişim teknolojileri alanında faaliyet gösteren şirketler için giriş seviyesindeki elemanlarda bulunması gereken en önemli beş teknik özelliği işletim sistemi, güvenlik, ağ, donanım ve veri tabanı bilgisi olarak belirlemişlerdir. Bununla birlikte takım çalışması, profesyonellik, iletişim yetkinliği gibi sosyal özelliklerin de ön plana çıktığını tespit etmişlerdir (Aasheim, Shropshire, States, & Kadlec, 2012). Bakarar ve arkadaşları YBS öğrencileri üzerinde anket yöntemiyle yaptıkları çalışmada, iletişim becerisi, takım çalışmasına yatkınlık, problem çözme gibi sosyal yetkinliklerin YBS alanı mezunlarında en çok bulunması gereken yetkinlikler olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Barakat, Khalil, & Hamdan, 2011).

Çoğunlukla AR-GE çalışmalarının olduğu işletmelerde YBS'nin rolü daha etkin ve önemlidir (Eren Gümüştakin, 2004:125). Teknokentler, gereken altyapıya sahip olan üniversite veya AR-GE kurumları bünyesinde kurulan, girişimci firmalara ofis, teknik ve teknolojik hizmetler, eğitimler vb. bilgi ve sermaye desteği sağlayarak kalkınmaya yardımcı olmayı amaçlayan işletmelerdir. Gelişmekte olan ülkeler AR-GE faaliyetlerine önemli kaynaklar ayırmakta ve devlet destekli yapılar oluşturmaktadır (Keleş & Tunca, 2010). Bu sebeple teknolojinin hâkim olduğu günümüzde Teknokentler içerisinde faaliyet gösteren işletmeler bu destekler yardımıyla AR-GE çalışmaları yaparak ilerlemeye çalışmaktadır. Teknokentlerde yer alan işletmeler daha çok küçük ve orta ölçekli olduklarından dolayı programlı bir gelişme sürecinde YBS'ye ihtiyaç duymaktadır.

Günümüz iş dünyasında pozisyonların alanlarını keskin bir çizgiyle ayırmak neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Belirli bir alanda uzmanlığa sahip olan kişi yalnızca kendi alanıyla sınırlı kalması durumunda önemini kaybetmektedir. Pozisyonun gerektirdiği birden fazla alan hakkında uzmanlık seviyesinde olmasa bile belirli bir seviyede bilgiye sahip olmanın zorunluluk

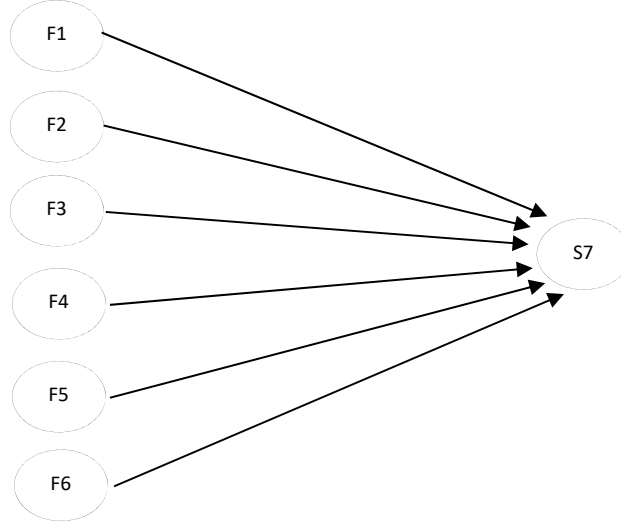
haline geldiği söylenebilir. Bu durum tek bir uzmanlığa yönelik alanların yerini çok disiplinli alanlara bırakmaya başlamasına sebep olmaktadır. İşletmelerde uygun personel seçimi işletmelerin başarılı şekilde ilerleyebilmesinin temel şartıdır (Demirkol & Ertuğral, 2007). Bu sebeple işletmeler personel seçerken kişisel yetkinliklerinin yanı sıra mesleki açıdan da özellikle teknik bilgiye sahip, bilişim bilgisi yüksek, iletişim yönü kuvvetli ve çok disiplinli alanlarda çalışabilen kişileri tercih etmektedirler. Bu bağlamda yapılan bazı çalışmalar şöyledir; Özgörmüş ve arkadaşları, yaptıkları çalışmada personel seçimi için eğitim, deneyim, yabancı dil, teknoloji bilgisi gibi kriterleri değerlendirmişler ve bunlar arasından eğitim ve deneyimin öne çıktığı sonucuna varmışlardır (Özgörmüş, Mutlu, & Güner, 2005). Kichuk ve arkadaşları yaptıkları çalışmada takım çalışmasında dürüstlük, dışadönüklük, uyumluluk, nevroitiklik ve tecrübeye açıklık olmak üzere beş temel kişilik özelliğinin etkisini inceleyerek, işletmeler için personel seçiminin önemine vurgu yapmışlardır (Kichuk & Wiesner, 1997). Dağdeviren, bulanık mantık sistemi kullanarak uygun personel seçimi yapmayı amaçladığı çalışmasında işsel ve kişisel faktörler olmak üzere iki ana kategori altında kriterleri değerlendirmiştir (Dağdeviren, 2007). Eroğlu ve arkadaşları yaptıkları çalışmada personel alımı süreci için çok kriterli karar verme yaklaşımlarından birisi olan ORESTE yöntemini kullanarak analitik düşünme, bilgisayar bilgisi, mesleki yetkinlik, yatacılık, yazılı ve sözlü iletişim gibi birçok kriteri değerlendirmişlerdir (Eroğlu, Yıldırım, & Özdemir, 2014). Özkan ve arkadaşları yaptıkları çalışmada bilişim sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin iş ilanlarında aradıkları nitel kriterlerin önceliklerini değerlendirmişlerdir. Buna göre yazılım, bilgi teknolojileri, ağ ve iş analistliği gibi alanlar ön plana çıkmıştır (Özkan, Bingöl, & Mete, 2018).

3. Örneklem Süreci, Analiz Yöntemi

Çalışmada kullanılan veri seti anket yöntemi kullanılarak yüz yüze görüşme tekniği ile derlenmiştir. Araştırma faal 63 teknoloji geliştirme bölgesinde 70 firmaya uygulanmıştır. Anakütle dikkate alındığında her bölgeden deneyimli, 5 yıl ve üzeri faaliyet süresine sahip yaklaşık bir firma seçilerek çalışmanın örneklemini oluşturulmuştur. Anket formunda yer alan ilk bölüm demografik özellikleri kapsayan 6 değişkenden oluşmaktadır. İkinci bölüm Likert ölçeğine sahip çalıştırılmak istenen lisans mezununun kişisel ve teknik özelliklerini ölçümleyen 49 değişkenden oluşmaktadır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiksel analizler, doğrulayıcı faktör analizi ve çoklu regresyon analizi kullanılmıştır.

4. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Şekil 1’de görüldüğü üzere bu çalışmada yapılan araştırmanın modeli, anket çalışmasında sorgulanan 6 hipotez üzerine kuruludur. Bu 6 hipotez şu şekildedir:

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

H1: Çalıştırılmak istenen lisans mezununun teknik bilgisi işletme yöneticisinin gelecekte işletmesinde Yönetim Bilişim Sistemleri/İşletme Enformatiği mezunu birini çalışma düşüncesini etkilemektedir.

H2: Çalıştırılmak istenen lisans mezununun kişisel yetenekleri işletme yöneticisinin gelecekte işletmesinde Yönetim Bilişim Sistemleri/İşletme Enformatiği mezunu birini çalışma düşüncesini etkilemektedir.

H3: Çalıştırılmak istenen lisans mezununun ileri düzey bilişim bilgisi işletme yöneticisinin gelecekte işletmesinde Yönetim Bilişim Sistemleri/İşletme Enformatiği mezunu birini çalışma düşüncesini etkilemektedir.

H4: Çalıştırılmak istenen lisans mezununun temel bilgi düzeyi işletme yöneticisinin gelecekte işletmesinde Yönetim Bilişim Sistemleri/İşletme Enformatiği mezunu birini çalışma düşüncesini etkilemektedir.

H5: Çalıştırılmak istenen lisans mezununun temel bilişim bilgisi işletme yöneticisinin gelecekte işletmesinde Yönetim Bilişim Sistemleri/İşletme Enformatiği mezunu birini çalışma düşüncesini etkilemektedir.

H6: Çalıştırılmak istenen lisans mezununun özel yetenekleri işletme yöneticisinin gelecekte işletmesinde Yönetim Bilişim Sistemleri/İşletme Enformatiği mezunu birini çalışma düşüncesini etkilemektedir.

5. Analiz Yönteminin Uygulanması ve Bulgular

5.1. Firmaların Demografik Özellikleri

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin tanımlayıcı istatistiksel analiz bulguları incelendiğinde, örneklemin, %21,4 oranında işletme sahibi, %12,9 oranında genel müdür, %18,6 oranında ise bilişim teknoloji çalışanından oluştuğu Tablo 1’de görülmektedir. İşletmelerde toplam bilişim teknoloji çalışan sayısının en çok oranının 10’dan az olan dilimde %57,1 olarak gözlemlendiği görülmektedir. Araştırma kapsamına alınan işletmelerin faaliyet gösterdiği ana kategorinin en fazla %54,3 oranıyla yazılım geliştirme alanı olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan firmaların faaliyet gösterdiği alt kategori ise %51,4 ile yazılım alanı olarak öne çıkmaktadır. Araştırmanın örnekleminde yer alan firmaların %42,9’ unun 7 yıldan daha uzun süredir faaliyette olduğu görülürken, %77,2’si gelecekte işletmelerinde Yönetim Bilişim Sistemleri/İşletme Enformatiği mezunu birini çalıştırma düşüncesine katıldığını vurgulamıştır.

Tablo 1. Firmaların Demografik Özellikleri

S1-Çalıştığınız şirketteki göreviniz nedir? (Birden çok göreviniz varsa sizin için en önemli olanını işaretleyiniz)	Frekans(f)	Oran
Genel Müdür/Müdür	9	12,9
CEO	2	2,9
CIO	0	0
Proje yöneticisi	9	12,9
İşletme sahibi	15	21,4
BT çalışanı	13	18,6
Diğer	22	31,4
S2-BT alanında çalışan toplam çalışan sayısı kaçtır?		
10’dan az	40	57,1
11-20 arası	8	11,4
21-30 arası	5	7,1
31-40 arası	7	10,0
41-50 arası	6	8,6
50 ‘den fazla	4	5,7
S3-Faaliyet gösterdiğiniz ana kategori hangisidir?		
Yazılım Geliştirme	38	54,3
Savunma	4	5,7
Çevre/Enerji	7	10,0
Yaşam bilimleri	1	1,4
Diğer	20	28,6
S4-Faaliyet gösterdiğiniz alt kategori hangisidir?		
Elektrik/Elektronik	11	15,7
Tasarım	6	8,6
Makine	1	1,4
Nanoteknoloji	1	1,4
Biyoteknoloji ve Genetik	1	1,4
Yazılım	36	51,4
Diğer	14	20,0

Tablo 2 Devamı: Firmaların Demografik Özellikleri

S5-Bilişim sektöründe kaç yıldır faaliyet göstermektedir?		
4-6 arası	40	57,1
7 ve daha fazla	30	42,9
S6-Gelecekte işletmemde YBS/İşletme Enformatiği mezunu birini çalıştırmayı düşünürüm.		
Kesinlikle Katılmıyorum	3	4,3
Katılmıyorum	3	4,3
Emin Değilim	10	14,3
Katılıyorum	37	52,9
Kesinlikle Katılıyorum	17	24,3

Katılımcıların işletmelerinin bünyelerine katmak istedikleri Yönetim Bilişim Sistemleri/İşletme Enformatiği mezunu bir adayda aradıkları teknik bilgi düzeyinin irdelendiği birinci faktör değişkenlerinin ortalama ve standart sapmaları incelendiğinde Tablo 2’de yer alan bulgular görülmektedir. Katılımcıların faktör 1’de yer alan değişkenlere daha çok katılıyorum düzeyinde cevaplar vererek istedikleri elemanların teknik alt yapılarının belli bir düzeyde olması yönünde tutumlarını ortaya koydukları görülmektedir.

Tablo 3. Teknik Bilgi Düzeyi

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
S28-Bilgisayar ve sistem güvenliği konusundaki bilgisi	3,671	0,829
S29-Genel donanım bilgisi	3,400	0,954
S30-Network bilgisi	3,557	0,942
S44-İnsan-Bilgisayar etkileşimi konusundaki bilgisi	3,657	1,061

İstihdam edilmek istenen adayların taşınması istenilen kişisel yeteneklerin ortalama ve standart sapmalarının incelendiği Tablo 3’te adayın sorunların çözümünde mantıksal ve bilimsel yaklaşım ve teknikler kullanabilme becerisinin (Analitik beceri) firma temsilcileri tarafından en çok aranan nitelik olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Kişisel Yetenekler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
S12- Sorunların çözümünde mantıksal ve bilimsel yaklaşım ve teknikler kullanabilme becerisi (Analitik beceri)	4,571	0,627
S13- İşini tam ve eksiksiz yapma arzu, istek ve becerisi (Profesyonellik)	4,528	0,607
S16- Belli bir amaca ulaşma gücü ve arzusu (Motivasyon)	4,400	0,668
S18- Yaratıcı düşünme yeteneği	4,342	0,778
S19- Planlı çalışma, zaman yönetimi, koordinasyon vb. örgütsel beceriler	4,342	0,699

Firma temsilcileri tarafından adayların sistem analizi ve tasarımı konusunda ileri bilgi düzeyine sahip olmalarının en çok istenilen özellik olduğu Tablo 4’de de görüldüğü üzere 3,628 ortalama ile öne çıkmaktadır.

Tablo 5. İleri Düzey Bilişim Bilgisi

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
S36- İçerik yönetim sistemleri (Web sitesi hazırlama ve yönetme) bilgisi	3,585	0,999
S41- Mobil uygulama geliştirme bilgisi	3,485	1,126
S43- Sistem analizi ve tasarımı konusundaki bilgisi	3,628	0,870
S50- Bilişim etiği ve bilişim mevzuatı konusundaki bilgisi	3,571	1,057

Firmalarda görüşülen yetkililerden elde edilen veriler incelendiğinde firmalarına dahil etmek istedikleri lisans mezunu adayların temel bilgi düzeylerinin olması gerekliliği verilen cevaplardan anlaşılmaktadır. Özellikle genel ve mesleki İngilizce bilgilerinin olması gerekliliği Tablo 5’te görüldüğü üzere 4,10 ve 4,17 ortalama ile yapılan analizler doğrultusunda tespit edilmiştir.

Tablo 6. Temel Bilgi Düzeyi

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
S40- Proje yönetimi konusundaki bilgisi	3,714	0,870
S47- Elektronik hesap tabloları (Excel vb.) bilgisi	3,742	0,988
S51- Genel İngilizce bilgisi	4,100	0,870
S52- Mesleki İngilizce bilgisi	4,171	0,900
S37- İşletim sistemleri konusunda bilgisi	3,671	0,846

Katılımcıların adaylarda istedikleri Temel Bilişim Bilgileri konusunda 3,184 ortalama ile veri tabanı geliştirme ve yönetme bilgisinin en yüksek ortalamaya sahip olduğu Tablo 6’da görülmektedir.

Tablo 7. Temel Bilişim Bilgisi

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
S31- Veri tabanı geliştirme ve yönetme bilgisi	3,814	0,982
S54- Algoritma bilgisi	3,800	1,136
S55- İstatistik analiz bilgisi	3,642	1,007

Firma yetkilileri tarafından Yönetim Bilişim Sistemleri/İşletme Enformatiği mezunu adayların özel yeteneklerinin 4,528 ile Yazılı ve sözlü iletişim kurma becerisi olarak öne çıktığı Tablo 7’de görülmektedir.

Tablo 8. Özel Yetenekler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
S11- Yazılı ve sözlü iletişim kurma becerisi	4,528	0,675
S17- Kişilerle ilişki kurma yeteneği	4,357	0,762
S23- Yaptığı işte uzun vadeli çalışma arzu ve isteği	4,314	0,826
S24- Liderlik vasıflarının bulunması	3,314	0,940
S9- Sosyal bir kişiliğe sahip olması	4,157	0,911

5.2. Faktör Analizi Bulguları

Firma yetkililerinden elde edilen verilere öncelikle güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Değişkenleri modele dahil edebilmek için ve modelde anlamlı sonuçlar elde edebilmek adına faktör analizi uygulanmıştır. Bu analiz ile aynı zamanda içyapı geçerliliği test edilerek ölçek modele alınmadan önce en iyi uyum gösteren değişkenler belirlenmiştir. Bu bağlamda, ölçekte yer alan ve doğrulayıcı faktör analizi kapsamında yapılan geçerlilik analizi, ve güvenilirlik analizi sonucunda bazı değişkenler ölçekten temizlenerek modele en uygun ölçek yapısı elde edilmiştir. Ölçekte yer alan tüm değişkenlere uygulanan güvenilirlik testinin Cronbach's Alpha değeri 0,946 olarak tespit edilmiştir. Bu değer 0,70 olan eşik değerinden çok daha yüksek olduğu için ölçeğin güvenli olduğu anlaşılmış ve değişkenlere iç yapı geçerliliği ölçümlenmesi ve değişken sayısını gruplayarak modele dahil etmek için doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi dahilinde Tablo 8'de görülen, uyum ölçüleri incelendiğinde RMSEA, GFI, AGFI, CFI, NFI değerleri, tavsiye edilen ideal uyum ölçütlerini sağladıkları için doğrulayıcı faktör analizi sonucunda, ele alınan F1, F2, F3, F4, F5 ve F6'ya ilişkin en uygun faktör yapısına ulaşıldığı sonucuna varılmaktadır.

Faktör analizi sonucunda teknoloji geliştirme bölgelerindeki firmaların bilgi teknolojileri alanında çalıştırılacak YBS ve işletme enformatiği lisans mezunlarında aradıkları vasıflara yönelik değişkenlerin uyum değerleri kabul edilebilir düzeyde olan faktör dikkate alınmış ve bu doğrultuda 6 faktör elde edilmiştir. Tablo 8'de elde edilen 6 faktörün, uyum endeksleri ve her faktöre ait Cronbach's Alpha değerleri de yer almaktadır.

Tablo 8. Faktör Analizi Bulguları

Değişkenler	RMSEA	GFI	AGFI	CFI	NFI	α (Alpha)
F2- Kişisel Yetenekler	0,015	0,963	0,861	0,975	0,947	0,824
S12-Sorunların çözümünde mantıksal ve bilimsel yaklaşım ve teknikler kullanabilme becerisi (Analitik beceri)						
S13- İşini tam ve eksiksiz yapma arzu, istek ve becerisi (Profesyonellik)						

Yönetim Bilişim Sistemleri Eğitiminin Kazandırdığı Yeteneklerin Teknoparkların İnsan Kaynağı Gereksinimlerini Karşılamadaki Etkisi

Tablo 8 Devamı. Faktör Analizi Bulguları

Değişkenler	RMSA	GFI	AGFI	CFI	NFI	α (Alpha)
F2- Kişisel Yetenekler	0,015	0,963	0,861	0,975	0,947	0,824
S16- Belli bir amaca ulaşma gücü ve arzusu (Motivasyon)						
S19- Planlı çalışma, zaman yönetimi, koordinasyon vb. örgütsel beceriler						
S18- Yaratıcı düşünme yeteneği						
F6- Özel Yetenekler	0,091	0,963	0,860	0,975	0,810	0,790
S11- Yazılı ve sözlü iletişim kurma becerisi						
S17- Kişilerle ilişki kurma yeteneği						
S24- Liderlik vasıflarının bulunması						
S9- Sosyal bir kişiliğe sahip olması						
F3-İleri Düzey Bilişim Bilgisi	0,001	0,999	0,991	0,999	0,998	0,769
S36- İçerik yönetim sistemleri (Web sitesi hazırlama ve yönetme) bilgisi						
S41- Mobil uygulama geliştirme bilgisi						
S43- Sistem analizi ve tasarımı konusundaki bilgisi						
S50- Bilişim etiği ve bilişim mevzuatı konusundaki bilgisi						
F1- Teknik Bilgi	0,001	0,987	0,933	0,999	0,986	0,899
S28- Bilgisayar ve sistem güvenliği konusundaki bilgisi						
S29- Genel donanım bilgisi						
S30- Network bilgisi						
S44-İnsan-Bilgisayar etkileşimi konusundaki bilgisi						
F5- Temel Bilişim Bilgisi	0,001	0,998	0,991	0,999	0,997	0,811
S31- Veri tabanı geliştirme ve yönetme bilgisi						
S54- Algoritma bilgisi						
S55- İstatistik analiz bilgisi						
F4- Temel Bilgi Düzeyi	0,052	0,987	0,900	0,997	0,980	0,844
S51- Genel İngilizce bilgisi						
S52- Mesleki İngilizce bilgisi						
S40- Proje yönetimi konusundaki bilgisi						
S37- İşletim sistemleri konusunda bilgisi						
S47- Elektronik hesap tabloları (Excel vb.) bilgisi						

5.3. Çoklu Regresyon Analizi Bulguları

Bağımlı değişken olarak “Gelecekte işletmemde Yönetim Bilişim Sistemleri/İşletme Enformatiği mezunu birini çalıştırmayı düşünürüm.” değişkeni kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise F1, F2, F3, F4, F5 ve F6 faktörlerinden oluşmaktadır. Çoklu regresyon analizi sonuçları Tablo 9’da gösterilmektedir. Regresyon modelinin genel olarak anlamlılığının sınıandığı F değeri 6,472, P:0,000 olarak hesaplanmış ve bu değerler anlamlı bulunmuştur. Genel olarak modelin anlamlılığını gösteren F ve P değerleri elde edilen modelin yorumlanabileceğini ayrıca göstermektedir. Belirlilik katsayısının (R square) değerinin 0,607 olduğu görülmektedir. Bunun anlamı; F1, F2, F3, F4, F5, F6 değişkenlerinin S7 bağımlı değişkeninin üzerinde %60,7 oranında açıklayıcılığa sahip olduğu şeklinde ifade edilebilir.

Tablo 9. Çoklu Regresyon Analiz Bulguları

Model	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig.
Regresyon	27,637	6	3,954	6,472	0,000(a)
Atık	37,289				
Toplam	65,014				
Anova	R	R2	Düzeltilmiş R2	Std. Tahmini Hata	Durbin-Watson
1	0,833	0,607	0,542	0,778	1,672

Bağımsız Değişkenler: F1, F2, F3, F4, F5, F6

Bağımlı Değişken: S7-Gelecekte işletmemde Yönetim Bilişim Sistemleri/İşletme Enformatiği mezunu birini çalıştırmayı düşünürüm. Modelin anlamlılığını ölçümlendikten sonra modele dahil edilen bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde etkinliğini belirten Beta değerleri ve bu değerlerin anlamlı olup olmadığı Tablo 10’da görülmektedir. Tablo 10 incelendiğinde F6, F4, ve F2 bağımsız değişkenlerinin S7 bağımlı değişkeni üzerinde sırasıyla, %24,3, %23,4, %44,9 oranlarında etkiye sahip oldukları görülmektedir. Bunun anlamı bağımsız değişken olan F6, F4, ve F2’de oluşacak bir birimlik artıştan bağımlı değişken olan S7 , %24,3, %23,4, %44,9 oranlarında pozitif yönde etkilenmektedir.

$Y = \beta_0 + \beta_1.x_1 + \beta_2.x_2 + \beta_3.x_3 + \beta_4.x_4 + \beta_5.x_5 + \beta_6.x_6 + \beta_7.x_7 + \epsilon$ regresyon denklemi dikkate alındığı zaman ve anlamlı bulunan β değerleri denkleme dahil edildiği zaman,

$S7 = 3,882 + 44,9.F2 + 23,4.F4 + 24,3.F6$ denklemi elde edilmiştir. Ayrıca denklem içinde yer alan F6, F4 ve F2 doğrultusunda kurulan H6, H4 ve H2 hipotezleri kabul edilirken diğer hipotezler anlamsız t ve P değerleri doğrultusunda reddedilmiştir.

Tablo 10. “S7-Gelecekte İşletmemde Yönetim Bilişim Sistemleri mezunu birini çalıştırmayı düşünürüm.” Değişkeniyle Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

	Standartlaştırılmamış Reg. Katsayıları		Standartlaştırılmış Reg. Katsayıları	T	Sig.
	B	Std. Hata	Beta		
Bağımsız değişkenler	3,882	0,091		41,844	0,000
F6	0,243	0,091	0,253	2,687	0,004
F5	0,138	0,091	0,140	1,428	0,115
F4	0,234	0,091	0,235	2,345	0,012
F3	0,032	0,091	0,037	0,451	0,527
F2	0,449	0,091	0,452	4,647	0,000
F1	-0,124	0,091	-0,112	-1,212	0,221

Sonuç

YBS/İşletme Enformatiğinin, Üniversitelerde bir ders olarak verilen bir alan iken teknolojinin gelişmesiyle birlikte duyulan ihtiyaçtan dolayı kendi başına bir bölüm, meslek, disiplin haline gelmesinden dolayı (Dinçerden, 2017; Elçi, 2016) YBS bölümü veya YBS temelli bölümler, iş dünyasının beklentilerini karşılayacak şekilde kendilerini geliştirmektedirler. Bu sebeple bu çalışmada Teknokent bünyesinde faaliyet gösteren işletmelerin YBS alanına bakış açıları incelenmiştir.

Genel olarak değerlendirme yapıldığında, çalışma kapsamındaki işletmelerin %54,3'ünün yazılım geliştirme alanında faaliyet gösterdikleri tespit edilmiştir. İşletmelerin çalışanlarında aradıkları özelliklerin, çalışanları tercih etmeleri üzerinde etkili olup olmadığı üzerine yapılan çoklu regresyon analizi sonucuna göre; kişisel yeteneklerin, özel yeteneklerin, temel bilgi düzeyinin etkili olduğu belirlenmiştir.

Kişisel yeteneklerde; sorunların çözümünde mantıksal ve bilimsel yaklaşım ile teknikler kullanabilme olarak tanımlanan analitik becerinin işletmeler tarafından en çok aranan nitelik olduğu bununla birlikte özel yetenekler içerisinde ise özellikle yazılı ve sözlü iletişim kurma becerisinin önemli olduğu görülmektedir. Çalışanların sahip olması gereken temel bilgi düzeylerinin işletmeler açısından önemli olduğu özellikle yabancı dil bilgisi olarak genel ve mesleki İngilizce'nin ise ayrıca önemli olduğu analizler sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca işletmelerin iyi iletişim becerisine sahip sosyal kişiliğe sahip çalışanları tercih ettikleri görülmektedir. Bulunan bu sonuçlar (Aasheim, Shropshire, States, & Kadlec, 2012; Dağdeviren, 2007; Eroğlu, Yıldırım&Özdemir, 2014) çalışmaları ile de paralellik göstermektedir.

Bu bağlamda çalışmaya katılan tüm işletmelerin %77,2'sinin gelecekte işletmelerinde YBS/İşletme Enformatiği mezunu birini çalıştırmayı düşündükleri tespit edilmiştir. (Demirkol & Ertuğral, 2007; Uğur, Okursoy, & Turan, 2016) çalışmalarında da vurgulandığı üzere işe uygun personel seçimi ile işletmelerin

başarılarının artacağı bu kapsamda özellikle Ar-Ge faaliyetlerinin yoğun olduğu bu Teknokent işletmeleri için işlerinin gereksinimlerine uygun YBS mezunu çalışanları tercih etmelerinin, onların performansını artacağı değerlendirilmiştir. Gelecekte YBS/İşletme Enformatiği mezunu çalıştıran Teknokent işletmelerine çalıştırdıkları kişilerin performansları ve işletmeye katkıları ile ilgili çalışma yapılması planlanmaktadır.

Kaynaklar

- Aasheim, C., Shropshire, J., States, U., & Kadlec, C. (2012). Knowledge and Skill Requirements for Entry-Level IT Workers : A Longitudinal Study. *Journal of Information Systems Education*, 23(2), 193–205.
- Anameriç, H. (2005). Yönetim Bilgi Sistemlerinin Yönetim Fonksiyonları Üzerine Etkisi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 452, 25–43.
- Barakat, S., Khalil, Y., & Hamdan, Z. (2011). MIS Students Perception of Most Wanted MIS Job Market Skills. *Computer and Information Science*, 4(3), 33–42. <https://doi.org/10.5539/cis.v4n3p33>
- Dağdeviren, M. (2007). Bulanik analitik hiyerarşi prosesi ile personel seçimi ve bir uygulama. *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University*, 22(4), 791–799.
- Demirkol, Ş., & Ertuğral, S. M. (2007). İşletmelerde Personel Seçiminde Kullanılan Teknikler ve Analizler. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 23–34.
- Dinçerden, E. (2017). Yönetim Bilişim Sistemleri: Kurumsal Enformasyon ve İş İletişimi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*.
- Elçi, A. (2016). Yönetim Bilişim Sistemleri Öğrencilerinin Beceriler ve Yetkinlikler Algıları - Bilgi Toplumuna Doğru. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 6(3), 351–358. <https://doi.org/10.5961/jhes.2016.171>
- Eren Gümüştekin, G. (2004). İşletmelerde Yönetim Bilişim Sistemleri. *Yönetim ve Ekonomi*, 11(1), 125-141.
- Eroğlu, E., Yıldırım, B. F., & Özdemir, M. (2014). Çok Kriterli Karar Vermede “Oreste” Yöntemi Ve Personel Seçiminde Uygulanması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 1–19.
- Keleş, M. K., & Tunca, Z. M. (2010). Türkiye’deki Teknokentlerin Mevcut Durumun İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(11), 1–22.
- Kichuk, S. L., & Wiesner, W. H. (1997). The Big Five personality factors and team performance: Implications for selecting successful product design teams. *Journal of Engineering and Technology Management - JET-M*, 14(3–4), 195–221. [https://doi.org/10.1016/S0923-4748\(97\)00010-6](https://doi.org/10.1016/S0923-4748(97)00010-6)
- Laudon, K. C. (1999). *Management information systems*. Prentice Hall PTR.
- Özen, Ü. (2008). *Yönetim Bilişim Sistemleri*. Atatürk Üniversitesi.

- Özgörmüş, E., Mutlu, Ö., & Güner, H. (2005). Bulanık AHP ile Personel Seçimi. V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu, 25–27.
- Özkan, Y., Bingöl, U., & Mete, H. (2018). Türkiye’de Elektronik İstihdam Platformlarında Y ayınlanan Bilişim Sektörü İş İlanlarının Nitel Analizi (2017-2018). Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6, 289–296.
- Pratap, A. (2018). Management Information System: Role, Characteristics And Advantages. Retrieved July 11, 2019, from <https://notesmatic.com/management-information-system-role-characteristics-and-advantages/>
- Uğur, N. G., Okursoy, A., & Turan, A. H. (2016). Türkiye’de Yönetim Bilişim Sistemleri Eğitimi ve Yetkinlik Alanı Değerlendirmesi. İşletme Bilimi Dergisi (JOBS), 4(1), 111–122.
- Vural, M., & Turan, A. H. (2019). Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü Mezunlarının Sahip Olması Gereken Bilgi, Beceri Ve Yetkinlikler. İşletme Bilimi Dergisi (JOBS), 7(2). <https://doi.org/10.22139/jobs.562327>

İki Türk Diplomatinin (Mehmet Emin Ali Türkgeldi ve Numan Menemencioğlu) Bakışıyla 1935 Yılı'nın İlk Yarısında Avrupa'da Yaşanan Önemli Gelişmeler
Ali Servet ÖNCÜ¹

Geliş Tarihi/ Received	Kabul Tarihi/ Accepted	Yayın Tarihi/ Published
16.01.2021	25.06.2021	15.07.2021

Citation/Atf: Öncü, A. S., (2021), Mehmet Emin Ali Türkgeldi ve Numan Menemencioğlu'nun 1935 Yılı'nın İlk Yarısında Avrupa'da Meydana Gelen Önemli Gelişmelerle İlgili Görüşleri, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(3): Sayfa: 943-976, <https://doi.org/10.16951/atauniibd.862443>

Öz: Adolf Hitler'in 1933 yılında Almanya'da başbakan olmasından sonra dünyada ve Avrupa'da bu duruma karşı çeşitli tepkiler ortaya çıkmıştır. Avrupa'da ortaya çıkan tepkiler 1935 yılında daha da artmış, bu çerçevede Avrupa devletleri arasında ikili veya çoklu ittifak sistemleri oluşturulmaya başlanmıştır. Bu ittifak sistemlerinin temel amacı Almanya'nın Versailles Antlaşması'nı ihlal etmesini önlemek ve revizyonist politikalarına engel olmaktır.

Türkiye bu gelişmeleri yakından takip ederek meydana gelebilecek değişikliklere karşı politikalar geliştirme ihtiyacı hissetmiştir. Bu çerçevede Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Vekili Mehmet Emin Ali Türkgeldi, çeşitli Avrupa başkentlerindeki Türkiye büyükelçiliklerinden gelen değerlendirmeleri de dikkate alarak Avrupa'daki gelişmeleri de ele alan genel bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu tarafından da tasvip edilmiş ve Menemencioğlu rapora bazı analizler eklemiştir. Her iki ismin bu konulardaki tespit ve değerlendirmeleri Türkiye'nin bu konudaki politikaları açısından yol gösterici olmuştur.

Makalede 1935 yılının ilk yarısında Avrupa'da meydana gelen önemli gelişmelerin neler olduğu ve Türkgeldi ve Menemencioğlu'nun bu gelişmeleri nasıl değerlendirdikleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Revizyonizm, Avrupa, İttifak Rapor, Mehmet Emin Ali Türkgeldi, Numan Menemencioğlu

The Views of Mehmet Emin Ali Türkgeldi and Numan Menemencioğlu on the Important Developments in Europe in the First Half of 1935

Abstract: After Adolf Hitler became prime minister in 1933 in Germany, various reactions have emerged against this situation in the world and Europe. The reactions that emerged in Europe increased in 1935, and within this framework, bilateral or multiple alliance systems were started to be established between European states. The main purpose of these alliance systems is to prevent Germany from violating the Versailles Treaty and to prevent its revisionist policies.

Turkey has felt the need to develop policies against changes that may occur by closely monitoring these developments. In this context, Mehmet Emin Ali Türkgeldi, Deputy Secretary General of the Ministry of Foreign Affairs, prepared a general report that also discussed the developments in Europe, taking into account the evaluations from the Turkish embassies in various European capitals. This report was also approved by Numan Menemencioğlu, Secretary General of the Ministry of Foreign Affairs, and Menemencioğlu added some analysis to the report. Both the name of the detection and evaluation of these issues form the basic approach of Turkey's foreign policy.

In the article, the important developments that took place in Europe in the first half of 1935 and how Türkgeldi and Menemencioğlu evaluated these developments were discussed.

Key Words: Revisionism, Europe, Alliance, Report, Mehmet Emin Ali Türkgeldi, Numan Menemencioğlu

Jel Codes: A12, B19, F01

¹Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, aliservetoncu@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5001-8514>

EXTENDED SUMMARY

Background

A new world order was established in the Paris Peace Conference that convened after the First World War, but this order did not last long. Adolf Hitler's coming to power in Germany in 1933 caused significant ruptures in world and European politics. After Hitler came to power, he started to follow revisionist policies, and this situation resulted in other states to reconsider their foreign policies. Similarly, Italy's invasion plans for Abyssinia caused reactions across the world and Europe, and many states developed new policies against this situation.

Research Problem

This study aims to answer the following questions within the framework of the reports of Mehmet Emin Ali Türkgeldi, Deputy Secretary General of the Ministry of Foreign Affairs and Numan Menemencioğlu, Secretary General of the Ministry of Foreign Affairs.

After Hitler came to power in Germany, what reactions occurred in the world and in Europe?

Which alliance systems did the major European states establish against the revisionist policies Germany started to implement?

What measures were taken against Germany in the Stresa Consensus?

After the Stresa Agreement, which developments have been experienced in the issues of disarmament, the signing of the Eastern Pact, the Air Lokarno, the Danube Pact for the establishment of peace in Europe.

Why did Britain sign a Naval Weapons Limitation Treaty with Germany despite the Stresa decisions?

What was the reaction of the great states against Italy's plans to invade Abyssinia?

What is the content of the report written by Mehmet Emin Ali Türkgeldi on the developments in Europe and what evaluations have been made in the report?

What evaluations did Numan Menemencioğlu make in his report and how he evaluated the developments in Europe in terms of Turkish foreign policy.

Literature Review

In the writing of the article, political history books, articles, agreement texts, official state publications and newspapers of the period were used. The reports of Mehmet Emin Ali Türkgeldi and Numan Menemencioğlu which are located in the Republic Archive of the Turkish Republic are taken as the main sources.

Methodology

The general situation in Europe between 1933 and 1935 was evaluated from books, articles, agreements texts, official publications and newspapers on the subject, and then Mehmet Emin Ali Türkgeldi's report on this period was

discussed in detail. Then Numan Menemencioglu analyzed the evaluations of the framework of Turkey's foreign policy will follow these developments.

Result

The events that took place in Europe in the first half of 1935, in a sense, were one of the forerunners of the Second World War. After Hitler came to power in 1933, he quickly followed revisionist policies. These policies were met with reactions in the world and in Europe, and many states took measures against these policies of Germany. The first half of 1935 was a period when these measures accelerated. During this period, alliance agreements were signed between France - Italy, England - France, France - USSR, USSR - Czechoslovakia. In addition, England, France and Italy came together and signed the Stresa Agreement. In this agreement, issues of the disarmament, the Air Locarno the Eastern Locarno the Danube Pact came into the question

Mehmet Emin Ali Türkgeldi evaluated all these developments in detail in his report. In his evaluation, Türkgeldi has benefited from the report that came from the ambassadors of the Turkey in various European capitals sent to Ankara.

Considering the course of the events, it is seen that the ambassadors and Türkgeldi were very successful in evaluating the events. Again, it was seen that Numan Menemencioglu, who made evaluations about Turkish foreign policy upon Türkgeldi's report, made very accurate analyzes and predicted many developments in advance.

1. Giriş

Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin 1933 yılında iktidara gelmesi, dünyada ve Avrupa'da uluslararası ilişkileri derinden etkileyip, birçok yeni gelişmeye sebep olmuştur. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Vekili Mehmet Emin Ali Türkgeldi, çeşitli Avrupa başkentlerindeki Türkiye Cumhuriyeti büyükelçiliklerinden gelen bilgileri de dikkate alarak 1935 yılının ilk yarısında Stresa Mutabakatı'nda da gündeme gelen silahsızlanma, Şark Misakı, Hava Misakı, Tuna Misakı, Almanya'nın Avusturya'ya ittifak teklifi, Habsburg Hanedanı'na mallarının iadesi ve Habeşistan meselesi ile ilgili ne gibi gelişmelerin yaşandığını, Balkan devletleri arasındaki siyasi ilişkileri, Türkiye – Balkan devletleri ilişkilerini, Avrupa devletlerindeki iç politik gelişmeleri, Türkiye'nin İran, Afganistan, Irak ile siyasi, ticari ilişkilerini, İngiltere, Bulgaristan, Finlandiya, İspanya ve Romanya ile imzaladığı ticaret anlaşmalarını ve Romanya ile ekonomik ilişkilerini ele alan bir rapor hazırlamıştır. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioglu ise rapora Türkgeldi'nin ele aldığı konular ve Türk dış politikası hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunarak katkı yapmıştır. (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/219-476-5)

Makalede, 1935 yılının ilk yarısında Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin neler olduğu ve Stresa Mutabakatı çerçevesinde de gündeme gelen silahsızlanma, Şark Misakı, Hava Misakı, Tuna Misakı, Almanya'nın Avusturya'ya ittifak teklifi, Habsburg Hanedanı'na mallarının iadesi, İtalya'nın revizyonist politikalarının bir sonucu olan Habeşistan meselesi ile ilgili hangi gelişmelerin yaşandığı, bunların Türkgeldi'nin gözünden nasıl değerlendirildiği ve Numan Menemencioğlu'nun bu konularla ilgili yorumlarının ve ileriye dönük perspektiflerinin neler olduğu sorularına cevap aranacak, Avrupa'da uluslararası siyasette yaşanan gelişmeler karşısında Türk hariciyesinin iki önemli isminin meselelere bakışı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2. Almanya'da İktidara Gelen Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'ne Karşı Dünyada ve Avrupa'da Ortaya Çıkan İlk Tepkiler

Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi lideri Adolf Hitler, iktidara geldikten sonra Almanya'nın dış politikasını üç ana hedef doğrultusunda şekillendirmişti. Bunlar, Almanya'yı Versailles Antlaşması'nın ağır yükümlülüklerinden kurtarmak, tek millet tek devlet (ein volk ein reich) ve Hayat Sahası (Lebensraum) olarak ifade edilebilir. (Sander, 2008:46-47) Hitler, Almanya'nın tekrar bir dünya gücü olabilmesi için Versailles Antlaşmasının kayıtlarından kurtulmasının şart olduğuna inanıyordu. İkinci amacı "tek millet tek devlet" ülküsü çerçevesinde Avrupa'da Almanların yaşadıkları bölgeleri ülkesine katmaktı. Sonra ise sıra, Almanya'nın refahını sağlamak için "Lebensraum" diye tanımladığı ve sınırlarını sadece kendisinin bildiği bölgelerin işgal edilmesine veya kontrol altına alınmasına geliyordu. (Sander, 2008: 46-47) Bu çerçevede Almanya, 1933 yılı Eylül ve Ekim aylarında Milletler Cemiyeti üyeliğinden ve Silahsızlanma Konferansı'ndan çekilmiş,² Versailles Anlaşmasına aykırı olarak 1 Ekim 1934 tarihine kadar ordusunun mevcudunu yüz binden üç yüz bine çıkarma kararı almış, kruvazör yapımına

²Lokarno Anlaşmalarının imzalanması özellikle Fransa ile Almanya arasındaki gerilimi azaltmış, Fransa Başbakanı Briand ile Almanya Başbakanı Stressemann 1926 yılı Eylül ayında askeri birliklerin Ren bölgesinden çekilmesi ve Alman silahsızlanmasının itilaf Devletleri tarafından teftişine son verilmesi konusunda anlaşmışlar Almanya 8 Eylül 1926 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. Almanya kara silahsızlanması ile ilgili olarak Milletler Cemiyeti bünyesinde 1926'da kurulan Silahsızlanma Konferansı Hazırlık Komisyonu'nun faaliyetlerine aynı yıl katılmayı kabul etmiş ve komisyonun bu konu ile ilgili yaptığı toplantılarda Milletler Cemiyeti üyeleri arasında silahlanma konusundaki eşitsizliğin kaldırılmasını savunmuştur. Komisyon çalışmalarının belli bir olgunluğa ulaşmasından sonra Kara Silahsızlanma Konferansı 2 Şubat 1932 tarihinde Cenevre'de başlamış Almanya, konferans görüşmelerinde yine eşitlik konusunu gündeme getirmiştir. Bu isteği gerçekleştiremeyen Almanya, 1932 yılı Eylül ayında konferanstan çekilmiş fakat Fransa'nın bütün milletler için bir güvenlik sistemi inşası halinde Almanya'ya eşitlik tanınacağı sözü üzerine aynı yılın Aralık ayında konferansa geri dönmüştür. Çalışmalarına ara veren konferans 1933 yılı Ocak ayında yeniden toplanmış, bu günlerde Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi de Almanya'da iktidara gelmiş ve konferansın gidişatından memnun olmayan Hitler, Almanya'yı 14 Ekim 1933 tarihinde konferans çalışmalarından çekmiştir. Armaoğlu, 2012: 280 - 284, 305, Best, vd, 2015: 63, 181, Kershaw, 2007: 496.

girişmiş, sivil havacılık ve spor organizasyonları adı altında uçak yapımı ve askeri pilot yetiştirilmesi faaliyetlerine başlamıştır. (Armaoğlu, 2012: 305)

Hitler, tek millet tek devlet ülküsü çerçevesinde 1934 yılında Avusturya Nazilerini kullanarak bir darbe ile Anschluss'u (Avusturya'yı ilhak etme) gerçekleştirmek istemiş, Avusturya'da 1930 yılı itibariyle sayıları bir milyona yükselen Avusturya Nazilerini kışkırtarak hükümete karşı harekete geçmelerine neden olmuştur. Alman etkisinin Orta Tuna ve Balkanlara yayılmasından endişe eden Küçük Antant Devletleri (Çekoslovakya, Yugoslavya, Romanya) ve İtalya ise bu konjonktürde Avusturya'nın arkasında durmuşlardır. Avrupa'da birçok devletin Nazi tehlikesi karşısında kendisine destek verdiğini gören Avusturya Başbakanı Engelbert Dollfuss 1933 yılı Mart ayında demokrasiyi askıya alarak ülkeyi diktatör gibi idare etmeye başlamış, Haziran ayında Nazi Partisi'ni yasadışı ilan ederek Naziler üzerinde baskı kurmuştur. Hitler'in Avusturya'yı işgal edip, kuzeyden İtalya için bir tehdit oluşturacağını düşünen Benito Mussolini, Dollfuss'u desteklemiş, İtalya, Avusturya ve Macaristan arasında siyasal ve ekonomik işbirliğini öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Dollfuss'un hamleleri Almanya ve Avusturya Nazilerini yıldırma 25 Temmuz 1925 günü Avusturya polisi üniforması giymiş bir grup Nazi, başbakanlık binasına gelerek Dollfuss'u öldürmüş ve darbe yapmaya kalkışmışlardır. Fakat Avusturya ordusunun duruma müdahale etmesi sonucu darbe girişimi bastırılmış Almanya, darbe ile ilgisinin olmadığını açıklamak zorunda kalmış ve Avusturya ile ilişkilerini düzeltme yoluna gitmiştir. (Armaoğlu, 2012:302 – 304)

Hitlerin bu siyaseti Avrupa ve dünyada endişeye sebep olmuş, devletler karşı önlemler alma yoluna gitmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri hem Almanya'da yaşanan gelişmeler hem de Japonya'nın Mançurya'ya saldırması üzerine komünist rejimle idare edildiği için 1917'den beri tanımadığı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni 16 Kasım 1933 tarihinde tanımıştır. (Foreign Relations of The United States Diplomatic Papers, The Soviet Union 1933-1939, 1952: 27 -37) Yine 1917 yılından beri çoğu zaman ötekileştirilen ve Avrupa sistemine entegrasyonu engellenen SSCB, yapılan davet üzerine 18 Eylül 1934 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş, (Ingeborgs, 1983: 144, Akşam 19 Eylül 1934: 2) 1933 yılı Şubat ayında Küçük Antant devamlı hale gelmiştir. (Armaoğlu, 2012: 300)

1935 yılında Nazi iktidarına karşı tepki olarak görülebilecek ilk gelişme 7 Ocak 1935 tarihli Fransa - İtalya Anlaşmasıdır. İtalya Başbakanı Mussolini ile Fransa Dışişleri Bakanı Pierre Laval arasında imzalanan anlaşmaya göre iki devlet dış politikada birlikte hareket etme konusunda uzlaşmışlardır. Anlaşmanın Avrupa kıtasını ilgilendiren bölümüne göre Almanya, Versailles Anlaşması'nda yer alan silahsızlanmasına dair kararları fesheder ve Avusturya'nın bağımsızlığı için tehdit oluşturursa iki devlet birlikte hareket edecekler, Avusturya'ya komşu ülkelere sınırlarını korumak ve birbirlerinin iç işlerine karışmamak konularında uzlaşmaları tavsiyesinde bulunacaklar, orta

Avrupa'da oluşturulması düşünülen güvenlik paktına destek vereceklerdi. Ayrıca Romanya ve Polonya anlaşmaya katılmaya davet edilecek, Tuna devletleri aralarında ekonomik bir anlaşma yapma konusunda teşvik edileceklerdi. (Strang, 2001: 799 -809, Richarson; 1978: 41 – 58, Ulus, 8 Ocak 1935: 1-2)

Anlaşmanın imzalandığı günlerde Almanya ile ilgili gelişmeler devam etmiş, Versailles Anlaşmasıyla on beş yıllığına Fransa'ya bırakılan ve bu sürenin sonunda Almanya veya Fransa'dan hangisine ait olacağı halk oylamasıyla belirlenecek Saar bölgesi 13 Ocak 1935 tarihinde yapılan oylama sonucu Almanya'ya katılmıştır. İki hafta sonra ise Hitler, Versailles Anlaşmasının mecburi askerlik sistemini yasaklayan maddelerini feshettiklerini ilan etmiştir. (Armaoğlu, 2012: 304 -305)

Fransa - İtalya Anlaşmasını 3 Şubat 1935 tarihli İngiltere - Fransa mutabakatı (Londra Anlaşması) takip etmiştir. (Steiner, 2011: 83) Anlaşmaya göre iki hükümet, Versailles Anlaşması uyarınca silahlanması yasak olan Almanya'nın bu konuda önünün açılması için anlaşmışlar, verdikleri bu tavize karşılık ise Almanya'dan; Milletler Cemiyeti'ne geri dönmesini, Doğu Avrupa'da oluşturulması düşünülen güvenlik paktına katılmasını, Avusturya'nın bağımsızlığını garanti etmesini istemişlerdir. İki devletin Almanya'dan diğer talepleri ise Lokarno Anlaşmalarına;³ İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya ve Belçika'nın hava desteği garantisi verdikleri yeni bir anlaşmanın (Hava Lokarnosu) eklenmesini ve İngiltere'nin İtalya ile ayrı düzenlemeler yapmasını kabul etmesi olmuştur. (Hall III, 1976: 489, Steiner, 2011:83 – 84, Ulus 4 Şubat 1935: 1 – 2) Anlaşmaya göre taraflardan birinin hava saldırısına uğraması halinde diğer devletler hava güçleriyle saldırıya uğrayan tarafa yardım edeceklerdi. İngiltere ve Fransa bu anlaşma ile askeri hava araçlarına sahip olması Versailles Anlaşması ile yasaklanan Almanya'nın bu kısıtlamaları çiğnediğini ve bu durumu engelleyemediklerini de kabul etmiş oluyordular. (Esmer, 1953:108, Armaoğlu: 2012: 307 -308)

Hitler'in gerçek niyetlerinin her iki devlet tarafından tam olarak anlaşılmadığını gösteren anlaşma bir yıl boyunca İngiltere'nin Almanya'ya yönelik politikasının temelini oluşturmuş, Almanya'nın bu talepleri yerine getirmesi beklentisi İngiliz Hükümeti için aldatıcı ve oyalayıcı bir durum olmuştur. İngilizler, imzalanacak bir hava anlaşmasıyla, Britanya'nın kıtasal

³ Lokarno Anlaşmaları 16 Ekim 1925 tarihinde imzalanmış, Birinci Dünya Savaşı bitmesine rağmen Almanya ve diğer bazı Avrupa devletleri arasında devam eden gerilimi büyük oranda azaltmıştır. Lokarno'da imzalanan ilk anlaşmaya göre Almanya; Fransa ve Belçika ile olan batı sınırlarını silah zoruyla değiştirmeyecek, İngiltere ve İtalya bu konuda hakem rolü üstleneceklerdi. İkinci anlaşmaya göre Fransa, Belçika, Çekoslovakya ve Polonya'nın Almanya ile yaşayacakları anlaşmazlıklar hakeme götürülecekti. Üçüncü anlaşma ise; Almanya doğu sınırlarını değiştirmeyeceğine dair herhangi bir garanti vermediği için Fransa, Çekoslovakya ve Polonya arasında imzalanan karşılıklı güvence anlaşmalarıydı. Almanya'nın saldırması halinde Fransa, bu iki devlete askeri yardım yapacaktı. Cevizliler, Öncü, 2013. 307 – 339.

yükümlülüklerini artırmadan Avrupa'da güvenliği daha ileri bir noktaya taşıyacaklarını düşünüyorlardı. Fransızlar ise Almanya'ya İngilizler kadar güvenmemekle beraber müzakerelerin İngilizleri Lokarno'da verdikleri garantilerinden daha fazlasını sunmaya yönlendireceği umudunu taşıyorlardı. (Steiner, 2011: 83 -84)

Londra Anlaşması ile bir anlamda Almanya'ya zeytin dalı uzatan iki devlet aynı zamanda Almanya'ya karşı önlemler almayı da sürdürmüşlerdir. İngiltere Hükümeti 1 Mart 1935 tarihinde yayınladığı Beyaz Kitap'ta, Almanya'nın yükümlülüklerini yerine getirmemesi halinde savunma gücünü artıracığını ilan etmiş, Fransa da 15 Mart 1935'te mecburi askerlik süresini uzatan bir kanunu yürürlüğe koymuştur. Bu arada Hitler'in rahatsız edici adımları da devam etmiş, Versailles Anlaşmasına aykırı olarak Almanya'da 16 Mart 1935'te mecburi askerlik sistemi kabul edilip, kara kuvvetlerinin sayısının artırılmasına karar verilmiştir. Bu kararlar üzerine İngiltere ve Fransa, Almanya'yı protesto ederken İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon 24-26 Mart'ta Eden ile birlikte Berlin'e giderek Almanya'nın Avrupa güvenliği ile ilgili görüşlerini öğrenmeye çalışmışlardır. Bu görüşmelerde Hitler, Almanya'nın barışa taraftar olduğundan bahsetmiş, Doğu Lokarnosu'na taraftar olmadıklarını fakat eşitlik prensibi üzerinden her türlü silahlanma sınırlamasını kabul edebileceklerini, hava silahları konusunda ise İngilizlerin sahip olduğunun yüzde otuz beşi kadar bir oranı kabul edebileceklerini söylemiştir. Hitler görüşmelerde Avusturya'nın bağımsızlığı ile ilgili birtakım çekinceler ortaya koymuş ve Milletler Cemiyeti'ne dönmek için bazı şartlar ileri sürmüştür. Simon ve Eden bu görüşmenin ardından Varşova, Moskova ve Prag'a giderek destek aramıştır. (Esmer, 1953: 108 - 109, Armaoğlu, 2012: 305 -306, Akşam 26 Mart 1935:2)

Fransa - İtalya ve İngiltere - Fransa anlaşmalarını, bunların tamamlayıcısı olarak kabul edilen ve 14 Nisan 1935 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya arasında kararlaştırılan Stresa Mutabakatı takip etmiştir. (Fry, Goldstein ve Langhorne, 2002: 242 – 244) Stresa Konferansı'nda alınan kararlara göre üç devlet Almanya'nın Versailles Anlaşması uyarınca askersizleştirilmiş bölgelerin statüsünü ihlâl etmesine ve oralarda tahkimat yapmasına izin vermeyeceklerdi. Fransa'nın, uluslararası anlaşmaları tek taraflı kararlar ile hükümsüz bırakması nedeniyle Almanya'ya ekonomik ve mali cezalar verilmesi için Milletler Cemiyeti Konseyi'ne yaptığı müracaat İngiltere ve İtalya tarafından desteklenecek, "Tuna Misakı"nı imzalamak için Roma'da muhtemelen 20 Mayıs 1935 tarihinde bir konferans toplanacaktı. Konferansta ayrıca Avusturya ile sınırdaş devletler ve Fransa, Polonya ve Romanya arasında özel mahiyette bir karışmazlık ve karşılıklı yardım anlaşması yapılmasına karar verilmiş fakat bu oluşuma Almanya'nın çağrılıp çağrılmaması konusu netleştirilememiştir. Yine Fransa ve İtalya; Almanya'nın silahlanıp, Avrupa güvenliği için oluşturulması düşünülen sistemlere katılmaktan kaçınması durumunda sınırlarını her türlü hava saldırısından koruyacak bir hava antlaşması yapılması

hususunda İngiltere'nin olurlarını almışlardır. Stresa'da İtalya; Macaristan, Avusturya ve Bulgaristan'ın silahlanmasına izin verilmesini teklif edilmişse de Küçük Antant devletleri Macaristan'ın silahlanmasına müsaade etmek için bu ülkenin Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren anlaşmaların tadili isteğinden feragat ettiğini resmen taahhüt etmesini istemişler ve bu meselede de bir karar varılamamıştır. (Joint Resolution of The Stresa Conference, Including The Anglo – Italian Declaration and The Final Declaration, Stresa, 14 April 1935, 1935: 707 -710, Akşam 15 Nisan 1935: 1 -2) Stresa'da Doğu Avrupa'da bir “Şark Misakı” (Doğu Lokarnosu) imzalanması da gündeme gelmiş, Almanya ve Polonya'nın bu konuda isteksizliklerini devam ettirmeleri halinde bunun yerine geçebilecek ve Fransa Dışişleri Bakanı Pierre Laval'ın Moskova seyahati sırasında ilkeleri kararlaştırılan Fransa - SSCB karşılıklı yardım anlaşmasının imzalanabileceği ve İngiltere ve İtalya'nın bu anlaşmayı memnuniyetle karşılayacakları belirtilmiştir. (Akşam 15 Nisan 1935: 1 -2)

Fransa; Almanya'nın, Doğu Lokarnosu ve Hava Lokarnosu konusunda isteksiz davranması ve 16 Mart 1935 tarihinde mecburi askerlik kanunu çıkarıp kara kuvvetlerinin sayısını artırma kararı alması üzerine bir başka planı devreye sokarak SSCB ile yakınlaşma stratejisi izlemiştir. Aslında politika Hitlerin iktidara geldiği günlerden itibaren Fransa'nın gündemindeydi. Fransa böylece hem Almanya ile olan sınırlarını SSCB'nin garantisi altına sokacak hem de doğu Avrupa'da muhtemel Alman yayılmasını önleyebilecekti. Fakat böyle bir ittifakın, kara Avrupa'sında Fransa'ya üstünlük sağlayacağı ve 1894 Fransa – Rus Çarlığı İttifakını canlandıracağı endişesiyle hareket eden İngiltere bu yakınlaşmaya başlarda mesafeli durmuş İngiltere'nin bu konudaki endişelerini gidermek isteyen Fransa ise; Fransa, Almanya, Polonya, Çekoslovakya, Finlandiya, SSCB ve Baltık ülkeleri arasında kurulacak “Şark Misakı” projesini ortaya atmıştır. Buna göre SSCB, Lokarno Anlaşmalarına garantör devlet olarak dâhil olacak ve sisteme katılan doğu Avrupa ülkelerinin sınırlarını garanti edecekti. Plan, yukarıda da ifade edildiği üzere Stresa'da İngiltere ve İtalya tarafından olumlu karşılanmış fakat Almanya ve SSCB ile ilişkileri yüzyıllardır sorunlu olan Polonya bu planı gizli bir Fransız - Rus ittifakı olarak gördüğü için reddetmiştir. Fransa ise hem Doğu Lokarnosu hem de Hava Lokarnosu konusunda başarılı olamayınca SSCB ile ayrı bir ittifak yapma yolunu seçmiştir. (Armaoğlu,2012:307 -309)

Stresa Konferansında da gündeme gelen ve artık İngiltere ve İtalya'nın itiraz etmediği Fransa - SSCB Anlaşması 2 Mayıs 1935 tarihinde imzalanmış ve böylece Avrupa'da Almanya'nın revizyonist politikalarına karşı yeni bir set daha oluşturulmuştur. (France-U.S.S.R., Treaty of Mutual Assistance, 1936: 177 -180) Bu anlaşmaya göre devletlerden birisi bir Avrupa devleti tarafından tehdit edilirse gerekli önlemleri alma konusunda birbirleriyle temasa geçeceklerdi. Devletlerden biri, kendi tahriki olmaksızın başka bir devletin saldırısına uğrarsa diğer devlet saldırıya uğrayan devlete yardım edecekti. (France-U.S.S.R., Treaty of Mutual Assistance, 1936: 177 -179, Ulus 5 Mayıs

1935: 5) Anlaşmayı, Almanya'nın yayılcı politikalarına karşı 16 Mayıs 1935 tarihinde imzalanan SSCB - Çekoslovakya anlaşması takip etmiştir. (Potyemkin vd. 2009: 220 – 221) Anlaşmaya göre ise SSCB, Çekoslovakya'nın bir Avrupa devletinin saldırısına uğraması halinde (kast edilen Almanya'dır) Fransa'nın da yardıma gelmesi şartıyla bu ülkenin yanında yer alacaktı. (Czechoslovakia--Soviet Union: Treaty of Friendship and Mutual Collaboration, 1945: 81 -83)

Hitler, bütün bu gelişmelere karşı tepkisini ve yürüteceği politikayı 21 Mayıs 1935 tarihinde yaptığı konuşmada vurguladığı on üç prensiple ortaya koymuştur. Almanya'nın Versailles Anlaşmasını ihlâl ettiği hakkında Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından alınan kararı reddettiklerini, kararın Almanya'nın MC'ye dönmesini imkânsız kıldığını ve ancak hukuk birliği kabul edilirse örgüte dönebileceklerini belirtmiş, Versailles Anlaşmasının, MC misakından ayrılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Versailles Anlaşmasının Alman milletini itham eden hükümlerini reddettiklerini ilan eden Hitler, anlaşmanın toprak kayıtlarına dair hükümlerine riayet edeceklerini ve bunların barışçıl bir surette değiştirilmesine çalışacaklarını belirtmiştir. Hitler, Almanya'nın yeni bir anlaşma imzalamayacağını fakat diğer devletler bozmadıkça, Lokarno Anlaşmalarına sadık kalacağını, ülkesindeki askersizleştirilmiş bölgelerin bir hükümetin egemenliğine verilemeyeceği düşüncesinde olduklarını, diğer ülkelerin asker sayılarını artırmasını barışçıl bir hareket olarak görmeyeceklerini de ifade etmiştir. Hitler, konuşmasında Almanya'nın Avrupa barışı için diğer devletlerle birlikte çalışmaya hazır olduğunu fakat bunun için anlaşmalarda değişiklik yapılmasının gerekli olduğunu da belirtmiştir. Almanya'nın komşularıyla saldırmazlık anlaşmaları yapmaya, savaşı engellemek için başka tedbirlere başvurmaya ve Lokarno Anlaşmalarının bir hava anlaşmasıyla kuvvetlendirilmesine hazır olduğunu ifade etmiştir. Almanya'nın kara, deniz ve hava kuvvetlerini ilân ettiği oranlardan aşağı indirmeği kabul etmeyeceğini ve deniz kuvvetlerinin İngiltere'nin deniz gücünün yüzde otuz beşi derecesinde olması gerektiğini ve bu konuda ısrarcı olacaklarını vurgulamıştır. Hitler ülkesinin, silâhların sınırlandırılmasına taraftar olduğunu, özellikle ağır top, ağır tank gibi taarruz silâhlarını azaltmaya, savaş gemilerinin ağırlığını ve silâhlarının çapını sınırlandırmaya hazır olduğuna dikkat çekmiştir. Almanya'nın düşmanlık telkini suretiyle milletlerin fikirlerini zehirleyen düşünceler var oldukça devletler arasında anlaşma çabalarını gereksiz gördüğünü ve uluslararası anlaşmalara girmeğe hazır olduklarını fakat bunun için devletlerin birbirlerinin iç işlerine müdahale etmemelerini ve buna bütün devletlerin uyması gerektiğini vurgulamıştır. (Latimer, 1935: 3-7, Akşam 22 Mayıs 1935: 2)

3. Avrupa'da Yaşanan Bu Gelişmeler Üzerine Mehmet Emin Ali Türkgeldi'nin Kaleme Aldığı Rapor

A. Stresa Konferansı, Silahsızlanma Meselesi ve İngiliz – Alman Deniz Silahlarını Sınırlandırma Anlaşması

Dışişleri Bakanlığı Genel Vekili Türkgeldi, raporunun girişinde İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Stresa Cephesi çerçevesinde, Hava Misakı, Şark Misakı, Tuna Misakı ve silahsızlanma konularında görüş birliğine vardıklarını hatırlatmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 4) Türkgeldi, raporunda önce silahsızlanma meselesine değinmiş ve Stresa'da varılan mutabakata göre bu konuda Versailles Anlaşmasının beşinci kısmının yerine geçmek üzere Almanya ile serbest müzakere esasının kabul edildiğini ve bu ülkenin kara, hava ve deniz kuvvetlerindeki silahlanmasının topyekün ele alınması (interdependence des armements) (silahlanmanın karşılıklı bağımlılığı) konusunda ittifak sağlandığını belirtmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 4)

Türkgeldi, silahlanma konusunda Almanya'nın düşüncesinin ise hem Hitlerin 21 Mayıs 1935 tarihli konuşmasında hem de Almanya Dışişleri Bakanı Konstantin von Neurath'ın İngiltere'nin Berlin Büyükelçisiyle yaptığı görüşmede ortaya konulduğuna dikkat çekmiştir. Buna göre Almanya, kara kuvvetleri için beş yüz elli bin kişilik bir ordu, hava kuvvetlerinin silahlanmasında tam serbesti ve Fransa ile eşitlik şartı, deniz kuvvetleri ile ilgili olarak da İngiltere filosunun genel tonajının %35'i kadar bir kuvvet öngörüordu. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 4)

Türkgeldi, Birinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi İngiliz – Alman deniz silahları rekabetinin tekrar başlamasından ve Almanya'nın denizlerde güçlenmesinden endişe eden İngiltere'nin, Almanya'ya karşı oluşturulmuş ittifak sistemlerini yeterli görmeyip bu devlet ile deniz silahlarını sınırlandırma konusunda ayrı bir anlaşma imzaladığını vurgulamıştır. Türkgeldi, 18 Haziran 1935 tarihinde imzalanan bu anlaşma ile Versailles Anlaşması'nın deniz silahlarına dair hükümlerinin büyük oranda değiştiğini ve Almanya'nın deniz silahlanmasının önünün açıldığını vurgulamıştır. Türkgeldi'ye göre bu anlaşma başta Stresa Mutabakatı olmak üzere 1933'ten beri Almanya'ya karşı yapılan güvenlik anlaşmalarının büyük zarar görmesine neden olmuştur. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 5)

Türkgeldi, imzalanan deniz anlaşması ile İngiltere'nin Stresa Cephesi'ne büyük darbe vurduğunu savunmuştur. Anlaşmaya göre Alman filosunun toplam tonajı İngiliz filosunun tonajının %35'ini geçmeyecek, Almanya bu oranın kategoriye göre olmasını kabul edecek, başka bir devletin donanma gücünde olağanüstü bir artış olduğunda bu oran Almanya lehine artırılabilecekti. Ayrıca %35 oranı denizaltılar için geçerli olmayacak, Almanya, İngiltere'nin toplam denizaltı tonajının %45'i kadar denizaltıya sahip olabilecekti. Almanya, bu miktardan fazla deniz altı inşa etme gerekliliği ortaya çıkarsa bundan İngiltere hükümetini haberdar edecek ve onunla dostane müzakereler yapma hakkını koruyacaktı. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 4 – 5, Potyemkin vd., 2009: 227)

Türkgeldi'ye göre Almanların denizaltı konusundaki ısrarının sebebi Fransa'nın Almanya'dan daha fazla denizaltıya sahip olmasıydı. Almanlar, denizaltı kategorisinde %35 oranını kabul ettikleri takdirde Fransızların gerisinde kalacaklarını düşünüyorlardı ve İngiltere bu görüşü destekliyordu. Türkgeldi, Almanların başlangıçta bu anlaşmayı, Hitlerin 21 Mayıs tarihli konuşmasının büyük bir zaferi, yeni Avrupa siyasetinin başlangıcı, Versailles Anlaşmasının silahlanmaya ait olan hükümlerini ortadan kaldıran ve bu durumun İngiltere tarafından resmen tanındığı bir zafer olarak gördüklerini yazmıştır. Almanların aynı günlerde İngiliz veliahdının iki ülke ilişkilerine dair olumlu beyanlarını da göz önüne alarak anlaşmanın iki devletin yakınlaşmasına sebep olacağını düşündüklerini belirtmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce iki ülke arasındaki deniz rekabeti savaşın başlıca sebeplerinden biri olduğu halde şimdi bu rekabete son verilme ihtimali Almanları umutlandıracak bir gelişmeydi ve bu Almanya'nın kara ve hava silahlanmaları konularındaki görüşlerinin de kabul edileceğine işaret ediyordu. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 5 -6)

Fakat Türkgeldi, Almanların anlaşmayla ilgili fikirlerinin zamanla değiştiğine dikkat çekmiş, Almanların bir süre sonra anlaşmayı imzalayarak kendilerini taahhüt altına soktuklarını ve İngiltere'nin dostluğunu kazanmak için bu derece bir fedakârlığa gerek olmadığını düşünmeye başladıklarını yazmıştır. Nitekim Almanya Dışişleri Bakanı Neurath da anlaşmanın imzalandığı gün Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Mehmet Hamdi Arpağ'a (Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 - 1965:299) "İngiliz donanmasının %35'ine muadil bir deniz kuvvetinin Almanya için kabul edilmesine karşı şahsi bir tek rezervim vardır. O da şudur; bu oran ülkelerin bugün sahip oldukları deniz kuvvetlerine göredir. Yoksa yakın bir gelecekte faraza Rusya Baltık donanmasını artırır ve buna kuvvetli gemiler ilave ederse şüphesiz ki bu nispetin değişmesi lazım gelecektir." şeklinde bir beyanda bulunmuştur. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 6) Türkgeldi, raporunda anlaşmanın İngiltere tarafından olumlu değerlendirildiğini vurgulayarak, Devlet Bakanı Anthony Eden'in Mussolini'ye, Almanların teklifinin umduklarından daha uygun olduğunu, tekliflerinin kabul ya da reddini istediklerinde fırsatı kaçırmak istemediklerini söylediğini belirtmiştir. Türkgeldi'ye göre, anlaşmanın İngiltere'ce memnuniyet verici olmasının sebebi, silahsızlanma konusunda daha önce yapılan müzakereler sürüncemede kaldığı halde ilk defa olumlu bir sonuç elde edilmiş olmasıydı. İngilizler böylece silahsızlanma meselesinin genel değil adım adım halledilebileceği noktasına gelmişlerdi. İkinci olarak İngiltere Hükümeti, Almanya'nın gemi inşa faaliyetlerinin sınırlandırılmadığı takdirde bu konuda bir yarış başlayacağını bunun ise İngiltere için vahim sonuçlar doğuracağını düşünüyordu. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 6 -7)

Türkgeldi, konu ile ilgili olarak Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Ali Fethi Okyar'ın (Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 -1965:327) görüşlerine de yer vermiştir. Okyar, Ankara'ya gönderdiği 22 Haziran 1935 tarihli raporunda,

İngiltere Başbakanı Stanley Baldwin'in, Alman Hükümeti temsilcisi Joachim von Ribbentrop'a anlaşmadan duyduğu memnuniyeti ifade etmekle beraber bunu sadece ileride yapılacak diğer anlaşmalar için bir başlangıç olarak gördüğünü söylediğine yer vermiştir. Baldwin, İngiltere'nin diğer konularda Almanya'nın görüşlerini kabul etmelerinin beklenmemesi gerektiğini belirtmiş, özellikle Almanya'nın sömürgeler kazanmak konusundaki taleplerinin kendileri tarafından desteklenmeyeceğini ifade etmiştir. Türkgeldi'ye göre Baldwin'in bu düşüncesi Almanları tatmin etmekten çok uzaktı. Çünkü Almanların, anlaşmayı imzalamalarının sebeplerinden biri eski sömürgelerini geri almak istemeleriydi. Türkgeldi bu durumun Berlin Büyükelçisi Arpağ tarafından 1935 yılı Temmuz ayında Ankara'ya gönderilen raporda şöyle ifade edildiğini yazmıştır; "Almanların İngilizlerin arzularına hoş gelecek şekilde yaptıkları fedakârlık mukabilinde şu isteklerde buldukları söylenmektedir. Eski Kamerun sömürgesi ile Birinci Dünya Savaşı'nda Japonya'nın ele geçirdiği Marshall Adaları ve Portekiz'in Angola sömürgesinin Almanya'ya verilmesi, Güney Afrika'da başta bakır olmak üzere çeşitli hammadde imtiyazları elde etmek ve Hollanda Hindistan'ında da bazı ekonomik imtiyaz peşinde koşmak." (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 7)

Türkgeldi, İngiltere Hükümetinin Almanlarla görüşmelere başladıktan sonra 6 Şubat 1922 tarihli Washington Deniz Silahlarını Sınırlandırma Anlaşmasının tarafı olan ABD, Fransa, İtalya ve Japonya Hükümetlerini Almanya'nın talepleri ve görüşmelerin gidişatından haberdar ettiğini de yazmıştır. Buna göre Amerikan Hükümeti Almanya'nın isteklerine esas itibarıyla bir itirazının olmadığını bildirmiş, Japonya da, Alman filosunun tonajının İngiliz filosunun tonajının % 35'ini geçmemesi kararına itirazı olmadığını ancak bunun Japonya'nın uzunca bir süredir ABD ve İngiltere tarafından kendisine dayatılan deniz silahlanmasında oran esasını kabul ettiği anlamına gelmeyeceğini beyan etmiştir. Fransa ise anlaşmanın teknik yönleri ile ilgilenmekten çok, Almanya'nın kara, deniz ve hava kuvvetlerindeki silahlanması konularının birlikte ele alınıp çözülmesi konusunda ısrar etmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 7- 8)

Türkgeldi raporunda anlaşmanın Fransa ve İtalya kamuoyu ve basınında endişe ve infial uyandırdığını da hatırlatmış, Fransız basınının anlaşmayı; Versailles Anlaşmasına, 3 Şubat 1935 tarihli Londra Anlaşmasına, Stresa Mutabakatına, Almanya'yı cezalandıran Milletler Cemiyeti kararına aykırı bulduğunu yazmıştır. Türkgeldi'ye göre İtalyan siyasi çevreleri ise Almanya'yı gücendirmek endişesiyle eleştirilerinde biraz daha temkinli olmuşlardır. Türkgeldi, Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz'ın (Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 – 1965:340) Ankara'ya gönderdiği raporda; Fransızların anlaşmayı kendilerine karşı yapılmış büyük bir darbe olarak gördüklerini fakat bu emr-i vaki karşısında fiilen yapacakları bir şey olmadığı için daha ileri gidemediklerini yazdığını belirtmiştir. Davaz, raporunda İtalya'nın Paris Büyükelçisinin görüşlerine de yer vermiş, büyükelçinin kendisine; bu anlaşma

ile Fransızların, İngiltere ile imzaladıkları anlaşmanın ihlal edildiğine inandıklarını, her şeye rağmen İtalya'nın Stresa'ya bağlı kaldığı açıklamasını yaptığını yazmıştır. Davaz, ortaya çıkan yeni konjonktürde Fransızların, serbest hareket etme hakkı elde ettiklerini düşündüklerini belirtmiştir. Büyükelçi, Fransa Meclisi Dışişleri Encümeni Başkanı Beatid'in de mevcut durumun Fransa'yı İtalya'ya yakınlaşmaya sevk eden bir hal aldığı düşüncesinde olduğunu yazmıştır. Davaz, milletvekillerinin 7 Haziran 1935 tarihinde başbakanlık koltuğuna oturan Laval'ın soğukkanlılığına, ihtiyatına ve siyasi meselelerdeki dirayetine güvenerek onu rahat bırakma taraftarı olduklarını ifade etmiş, anlaşmanın Fransa'da büyük rahatsızlık yaratmasına rağmen Fransızların durumu şimdiye kadar görülmemiş bir soğukkanlılık ile karşıladıkları tespitinde bulunmuştur. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 8)

Türkgeldi raporunda, konu ile ilgili olarak Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur'un (Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 -1965:348) 20 Haziran 1935 tarihinde Ankara'ya gönderdiği rapora da yer vermiştir. Buna göre Baydur, İtalya Hükümetinin konuya yaklaşımı şu şekilde açıklamıştır. "İngiliz notasına verilen cevabi notada İngiliz - Alman İtilafına Fransa gibi bir itiraz dermeyan olunmamış ve Roma Hükümetinin bildirilen esasları incelemeye hazır olduğu beyan edilmiştir. Bununla beraber bunun başlıca deniz devletlerinin iştirakiyle toplanacak ortak bir konferans tarafından yapılması düşüncesi ve kara, deniz ve hava kuvvetleri arasındaki irtibat esas kaydedilmekte ve İtalya'nın evvelki konferans ve müzakerelerde ileri sürdüğü Avrupa kıtasının on kuvvetli devleti ile eşitlik talebi tekrar olunmaktadır." Türkgeldi'ye göre İtalya bu tavrıyla bir taraftan Almanya ile son zamanlarda nispeten yumuşayan ilişkilerini diğer taraftan da Fransa'dan Habeşistan meselesinde beklediği siyasi yardımı göz önünde tutarak denge politikası yürütmüştür. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 8 -9) Türkgeldi konu ile ilgili olarak bir diğer raporun da Türkiye'nin Budapeşte Büyükelçisi Behiç Erkin (Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 - 1965:305) tarafından gönderildiğini yazmış, Erkin'in raporunda Macaristan Dışişleri Bakanı Kalman Kanya'nın kendisiyle yaptığı görüşmede İtalyanların anlaşmayla ilgili Fransız gazetelerinin yazdığı gibi fazlaca kızmış olmadıklarını yalnız Mussolini'nin anlaşmanın yapılaş şeklini hoş görmediği ifadelerini kullandığını belirtmiştir. Buna göre Kanya; anlaşmanın Milletler Cemiyeti ve Versailles Anlaşmasına aykırı olduğu hakkındaki görüşleri; "... müzakerenin şekli biraz İngiliz vari olmuştur. Fakat hukukçular bu meseleyi mevcut muahedelere pek de aykırı görmüyorlar. Alman donanmasının büyümesinin belirli bir ölçüde olması İngiltere için hayati bir mesele olduğundan anlaşma İngiltere için oldukça önemli bir hale gelmiştir. Anlaşmayı İngilizler silahları azaltmak için bir başlangıç sayıyorlarsa da bunun ne kadar doğru olduğunu zaman gösterecektir" şeklinde değerlendirmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 9)

Kanya'nın anlaşmanın silahların azaltılması konusunda etkisiz olacağı şeklindeki iması ve tespiti doğru çıkmış, İngiltere bu anlaşmaya rağmen ne

deniz ne de umduğu üzere hava ve kara silahlarının sınırlandırılması konusunda Almanya'dan iyi niyetini görememiştir.

İngiliz Hükümeti'nin Fransa ve İtalya'da ortaya çıkan tepkiler üzerine Devlet Bakanı Eden'i Paris ve Roma'ya göndermek zorunda kaldığını ifade eden Türkgeldi, Paris Büyükelçisi Davaz'ın, Eden'in, Roma ziyaretinden önce ve sonra Fransa Başbakan ve Dışişleri Bakanı Laval ile yaptığı görüşmelerin Fransa Hükümetini çok da memnun etmediği şeklinde bir değerlendirmede bulunduğunu vurgulamıştır. Davaz'a göre İngiltere ile yakın ilişkilerini korumak etmek isteyen Fransa'nın daha fazla ileri gitmekten kaçınarak Eden'den Londra ve Stresa mutabakatlarının devamını istemiştir. Buna göre Fransa için deniz kuvvetlerindeki silahlanma meselesinde takip edilecek siyaset, Japonya'nın Washington Anlaşmasından çekilmesiyle kavuştuğu hareket serbestisini korumaktan ibaretti.

Türkgeldi'ye göre anlaşmanın en fiili sonucu; Habeşistan konusunda İngilizler, İtalya'yı sıkıştırması için Fransa'ya başvurdukları zaman Laval'ın ilk etapta İngiltere'nin politikalarına meyiletmeyip İtalya'yı desteklemesi olmuştur. Nitekim Davaz'ın 6 Temmuz 1935 tarihinde Ankara'ya gönderdiği rapor bu durumu teyit eder niteliktedir. Davaz'ın, İngiltere'nin Habeş meselesi hakkında Fransa'ya bazı teklifler yaptığına dair haberlerin gerçekliğini sorması üzerine Laval; “..... evet fakat İngiltere geç kalmıştır. İngiliz - Alman deniz anlaşmasında bizim malumatımızı sormak bile istemedi ve hiç de zarif bulmadığımız bir davranışta bulundu. Bittabi şimdi biz bu meselede İngiltere'nin nokta-i nazarını kabul ederek işe müdahalesini muvafık bulmuyoruz” cevabını vermiştir. Türkgeldi, bu konuda iki devlet arasında beliren soğukluğun 11 Temmuz 'a kadar devam ettiğini vurgulamış, İngiltere Dışişleri Bakanı Samuel Hoare'nin bu tarihte Avam Kamarasında yaptığı konuşmayla gerginliğin nispeten azaldığı tespitinde bulunmuştur. Buna göre Hoare konuşmasında deniz anlaşmasının Fransa'nın lehine olduğundan bahsederek, anlaşmanın Almanya karşısında Fransa'ya %43 üstünlük sağladığını hâlbuki Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Fransa donanmasının Alman donanmasından %30 oranında az olduğunu iddia etmiştir. Hoare, anlaşma ile ilgili İngiltere'ye yönelik eleştirilere karşı da sert bir çıkış yapmış ve “İngiltere Hükümeti barışa genel ve fiili bir surette yardım ettiğinden dolayı terbiye-i nefis edecek değildir” ifadesini kullanmıştır. Hoare'nin konuşmasında genel olarak Fransa'ya karşı dostça yaklaşımları Fransa kamuoyu ve hükümet çevrelerinde İngiltere'ye karşı tepkileri bir ölçüde yumuşatmıştır. Türkgeldi görüşünü desteklemek için Paris Büyükelçisi Davaz'ın 18 Temmuz 1935 tarihli raporuna atıf yapmış ve Laval'ın, Davaz'a;, Hoare'nin konuşmasından memnun kaldıklarını, İngilizlerin durumu kavramış olduğunu gördüklerini ve iki ülke arasındaki ilişkilerde geline nokta konuşmanın olumlu etkileri olduğunu ifade ettiğini belirtmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 9 -11)

Yukarıda da belirtildiği üzere İngiltere Devlet Bakanı Eden, İngiliz – Alman Deniz Anlaşmasından sonrası ortaya çıkan tepkileri azaltmak ve bir hava

anlaşması yapılmasına dair izlenecek yolu görüşmek için Paris ve Roma'yı ziyaret etmiş, fakat Eden'in Roma ziyaretinde asıl gündem İtalya – Habeşistan anlaşmazlığı olmuştur.

B. Türkgeldi'nin Gözünden İtalyan – Habeş Anlaşmazlığı

Türkgeldi, raporunda 1935 yılı itibariyle Avrupa ve dünyada en önemli sorunlardan birisi olan Habeşistan meselesini de ele almış, sorunun tarihsel gelişimi ile ilgili bilgiler verip, Avrupa Devletlerinin konu ile ilgili politikaları hakkında değerlendirmeler yapmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 11 -24)

Türkgeldi, İngiltere Başbakanı Ramsay Mac Donald'ın başlangıçta bu sorunu dikkate almadığını hatta Mussolini, Stresa'da Habeşistan meselesini gündeme getirdiğinde, Mac Donald'ın meselenin önemini anlayamayıp veya bunu sonraya ertelenebilecek bir mesele olarak görüp konuyla ilgili bürokratlarına bilgi vermediğini yazmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 19)

Fakat bir süre sonra İngiltere'nin meseleyi sahiplendiğini yazan Türkgeldi, İngilizlerin açıktan açığa Habeşistan'ı himaye ettiklerini ifade etmiş ve sebebini görünür ve gerçek sebepler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Buna göre İngiliz himayesinin görünür sebepleri bu devletin 6 Ağustos 1906 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya arasında yapılan anlaşma ile Habeşistan'ın toprak bütünlüğü konusunda garantör devletlerden biri ve Habeşistan'ın Milletler Cemiyeti üyesi olması dolayısıyla toprak bütünlüğünün cemiyet üyelerinin garantisini altında olmasıdır.

Türkgeldi, İtalya'nın Habeşistan'a saldırmasının Milletler Cemiyeti'nin saygınlığına büyük zarar vereceğini belirtip, Çin'in Japonya tarafından istilasından sonra İngilizlerin dış politikada desteğine ihtiyaç duyduğu İtalya'yı gücendirme pahasına Milletler Cemiyeti'nin mevcudiyetini korumak için bu duruma karşı çıktığını iddia etmiştir. Türkgeldi bu görüşünü desteklemek için Türkiye'nin Roma Büyükelçi Baydur'un 1935 yılı Haziran ayında Ankara'ya gönderdiği rapora dikkat çekmiştir. Buna göre İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Roma Büyükelçiliği müsteşarına Eden'in son Cenevre görüşmelerinde İtalya'nın Milletler Cemiyeti Delegatesi Baron M. Aloizi'ye "eğer İngiltere Cemiyeti Akvam ile İtalya'dan birini seçmek zarureti karşısında kalırsa bilmiş olunuz ki seçimimiz şimdiden yapılmıştır." şeklindeki sözlerini aktararak Milletler Cemiyeti'nin saygınlığına ve devamına verdiği önemi ve İngiltere'nin konu ile ilgili kararlılığını ortaya koymuştur. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 16 - 17)

Türkgeldi, İngiltere'nin Habeşistan'ı himaye etmesinin gerçek sebeplerinin ise İngiliz siyasetinin geleneksel politikalarıyla ilgili olduğuna dikkat çekmiş, bunların Hindistan yolunun serbestisi, Nil Nehri kaynaklarının güçlü bir devletin etkisi altına girmemesi, Kahire - Kap hattının İngiltere'nin kontrolünde bulunması olduğunu vurgulamıştır. Buna göre Habeşistan, İtalya istilasına maruz kalırsa Britanya İmparatorluğu'nun bu hassasiyetleri tehlikeye düşecektir. Bundan dolayı İngiltere, Habeşistan'ı yalnız siyaseten müdafaa

etmekle yetinmeyip Sudan'da da maddi önlemler almaktan geri durmamıştır. Türkgeldi bu düşüncesini Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Davaz'ın 10 Temmuz 1935 tarihinde Ankara'ya gönderdiği "Sudan'ın Habeşistan'a yakın olan kısmında İngilizlerin bazı askeri önlemler almaya başladıklarını işittiğimden durumu uygun bir dille buradaki Mısır Büyükelçisinden sordum. Büyükelçi aldığım haberi tekzip değil teyit eyledi ve İngiltere'nin bu işte İtalya'ya göz yummayacağı fikrinde olduğunu söyledi" değerlendirmesiyle desteklemiştir.

Türkgeldi bütün bunların yanında bu mesele'nin İngiltere Hükümeti için içeride ve dışarıda bir prestij meselesi olduğunu yazmış, hükümetin savaşa engel olmakla içeride nüfuz kazanıp yapılacak seçimlerde başarılı olmak istediği tespitinde bulunmuştur. Türkgeldi'nin bu konuda yaptığı bir diğer tespit ise İngiltere'nin zayıf bir milleti istiladan kurtarmakla Avrupa kamuoyu ve Milletler Cemiyeti çevrelerinde büyük saygınlık kazanacak olmasıydı. İngiltere, Habeşistan'ın bağımsızlığını koruyamazsa hâkim bulunduğu çeşitli milletler nezdindeki nüfuzu kırılabilirdi. Fakat Türkgeldi'ye göre Habeşistan'a yardım, İngiltere için bir risk de oluşturabilirdi. Türkgeldi bu düşüncesini de İngiltere'nin Roma Büyükelçiliği Müsteşarı tarafından yazılan; "İtalya'nın başarısı Afrika'daki milletleri öfkelenirerek ayaklanmalarını, İtalya'nın mağlubiyeti onları cesaretlendirerek yine ayaklanmalarını tahrik edebilir." şeklindeki ifadeleri raporuna koyarak desteklemiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 17 - 18)

Türkgeldi raporunda İngiltere'nin Habeşistan meselesindeki resmî görüşünün 11 Temmuz 1935 tarihinde Dışişleri Bakanı Hoare tarafından Avam Kamarasındaki müzakerelerde bir defa daha dile getirildiğine dikkat çekmiştir. Hoare, İtalya'nın genişleme isteğini kabul ve tasvip ettiklerini açıklayıp, İtalya'yı ekonomik olarak sıkıştıracakları iddialarını yalanlamış, bu ülkenin dostluğuna verdikleri önemi vurgulamış fakat İtalyan - Habeş anlaşmazlığının 1906 Anlaşması veya Milletler Cemiyeti aracılığıyla çözülmesini istediklerini de ifade ederek Habeşistan'ın işgaline karşı tavırlarının net olduğunu ortaya koymuştur. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 18)

Türkgeldi, Fransa Hükümetinin bu meselede Milletler Cemiyeti'nin gücünü koruma gayreti içinde de olduğunu buna karşın 7 Ocak 1935 tarihli Fransa - İtalya Anlaşması sebebiyle de İtalyanları savunma mecburiyeti bulunduğunu fakat bu anlaşmada Fransa'nın Habeşistan meselesinde İtalya'yı serbest bıraktığına dair kesin bir ifadenin de olmadığını belirtmiştir. Türkgeldi'ye göre Laval'ın meclis dışişleri komisyonunda İtalya'ya Habeşistan'da siyasi açıdan serbesti veren hiçbir taahhütlerinin olmadığını söylemesi sadece ekonomik açıdan serbesti tanımış olduğuna işaret etmektedir. Yine Türkgeldi'ye göre Habeşistan'ın işgali konusunda Fransızları en fazla endişelendiren şey İtalyanların alışkın olmadıkları iklim şartlarında savaşçı bir millet olan Habeşler karşısında mağlup olma ihtimalleriydi. Bu durum İtalya'nın Avrupa kıtasındaki durumunu zayıflatabilir, Almanlara karşı Avusturya'yı savunma mecburiyetinde kaldıklarında onları zorlayabilirdi.

(BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 18)

Türkgeldi raporunda, Fransız basınının İtalyanların lehinde bir dil kullanmasına rağmen, Fransız kamuoyunun ve siyasi çevrelerinin Habeşistan'ın işgalini tasvip etmediklerini de yazmış, Cumhurbaşkanı Albert Lebrun'un, Davaz'a "Ben Mussolini'nin siyasetini hiç beğenmiyorum. Habeşistan meselesinde Adowa hezimetini silmek istediği fikrindeyim. Fakat size gizli söylüyorum, İtalya'da bu hususta büyük memnuniyetsizlik olduğunu duydum zabitan arasında dahi hoşnutsuzluk başlamıştır" dediğini ifade etmiştir. Türkgeldi, Davaz'ın konu ile ilgili Ankara'ya, 3 - 7 Ocak 1935 tarihinde yapılan Fransız - İtalyan müzakerelerinde ve Stresa görüşmelerinde İtalya'ya Habeşistan konusunda serbesti verilip verilmediği meselesine dair Avusturya'nın Paris Büyükelçisi Egger'e atfen bazı bilgiler gönderdiğini de yazmıştır. Buna göre Laval, Ocak ayında Roma'da bulunduğu zaman Habeş meselesi hakkında kendisine getirilen dosyayı reddederek bunları incelemeye lüzum görmemiş ve "Fransa iktisaden Habeşistan'da hiçbir surette herhangi bir emel takip etmeyecektir." demekle yetinmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 18 -19)

Türkgeldi'ye göre Almanya şimdilik Habeşistan konusuyla ilgilenmemektedir ve Habeşistan'a silah vermeyeceğini Roma Büyükelçisi vasıtası ile İtalya Hükümeti'ne tebliğ etmiştir. Türkgeldi İtalya'nın, Habeşistan meselesine her geçen gün daha fazla angaje olmasıyla Almanya'ya karşı yumuşama mecburiyetinde olacağı öngörüsünde bulunmuş bu görüşünün Türkiye'nin Berlin ve Belgrat büyükelçiliklerinden gelen raporlarla da doğrulandığını yazmıştır. Türkgeldi, Çekoslovakya Dışişleri Bakanı Eduard Beneş'in konu ile ilgili Türkiye'nin Prag Büyükelçiliği maslahatgüzarına; "Almanya, İtalya'yı Habeş işinde istediği gibi harekete teşvik etmektedir." şeklinde görüş bildirdiğini aktararak aslında Almanya'nın konuyu önemseydiğini ve gelecekte İtalya ile yakınlaşmak için bu konuda İtalya'yı serbest bıraktığını iddia etmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 19)

Türkgeldi raporunda ABD'nin konu ile ilgili politikalarına da değinmiş, Habeşistan İmparatoru Haile Selassie'nin 3 Temmuz'da Addis Ababa'daki ABD Maslahatgüzarına verdiği notada, ABD'den Paris Anlaşmasının tamamen uygulanma imkânlarının incelenmesini rica ettiğini hatırlatmıştır. ABD Hükümeti'nin ise isteğe; dünyanın her tarafında barışın sağlandığını görme arzusunda oldukları, anlaşmazlığın Milletler Cemiyeti'nce incelenmesini memnuniyetle karşıladıkları, meselenin her iki tarafı memnun edecek şekilde halledilmesi konusunda ümitli oldukları, Paris Anlaşmasını imzalayan iki devletin, aralarındaki anlaşmazlığı çözme konusunda barışçıl vasıtalar haricindeki yöntemlere müracaat etmelerine ihtimal vermedikleri şeklinde bir cevap verdiğini yazmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 19)

Türkgeldi, konu ile ilgili bu görüşlerini Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün'ün (Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 -1965:366) 6 Temmuz 1935 tarihinde Ankara'ya gönderdiği raporu çerçevesinde ele almıştır. Ertegün raporunda; Habeşistan notasının asıl metninin gelmesini beklemeden telgrafla

gelen özeti üzerine Başkan Roosevelt'in Dışişleri Bakanı Cordell Hull'a yukarıdaki cevabi notayı hazırlattığını vurgulamış, verilen cevabın ABD'nin muhtemel bir İtalya – Habeşistan savaşına karışmaktan sakındığı şeklindeki düşünceleri destekler nitelikte olduğunu yazmıştır. Erteğün, ABD'nin, Kellogg Paktı uyarınca Çin - Japonya ve SSCB - Çin anlaşmazlıklarında etkin rol oynamasına rağmen İtalya - Habeşistan anlaşmazlığında taraf olmak istememesini, bu mesele ile diğerleri kadar alâkadar olmaması ve kendini direkt ilgilendirmeyen olaylara karışmaktan kaçınması yönünde bir süredir var olan kamuoyu baskısı ile açıklamış, bununla beraber İtalya'nın saldırgan tavırlarının ABD'de genel olarak hoş karşılanmadığını ifade etmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 20)

Türkgeldi konu ile ilgili SSCB'nin tavrını Dışişleri Bakanı Maksim Litvinov'un Türkiye'nin Bern Büyükelçisi ve Milletler Cemiyeti Daimî Delegesi Cemal Hüsnü Taray'a (Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 -1965;301) yaptığı açıklamalar üzerinden değerlendirmiştir. Görüşmede Litvinov, 25 Mayıs 1935 tarihinde konu ile ilgili olarak Milletler Cemiyeti Meclisinin aldığı dört kişiden oluşan hakem heyetine 25 Temmuz tarihine kadar beşinci bir hakem seçilmesi kararını hatırlatarak "... Konsey müzakeresi hakkında da şimdilik bir beşinci hakem tayini ile iktifa edilmesi muvafık olacaktır. Ancak buna mukabil İtalya'nın meselenin bütün halinde belirli bir süre zarfında konseyde konuşulmasını kabul etmesi lazım geleceği fikrindeyim" demiştir. Litvinov, hakemler arasında çıkan yetki anlaşmazlığı hakkında konseyin vereceği tefsir kararına dair görüşlerini soran Taray'a, hakemler toplantısında, Qual Qual'ın hangi devlete ait olduğu keyfiyetinin bir tarafa bırakarak meselenin taraflardan hangisinin orada saldırıya geçmiş olduğunun tespitine hasredilmesinin doğru olacağını belirtmiş ve: "Habeşistan ile İtalyan sömürgeleri arasında sınır yoktur. Baserabya'nın Romanya'ya ait olduğunu biz hala tanımadık. Ancak bu araziye biz taarruz etsek bittabi saldırgan biz olacaktık. Habeşliler esasen İtalya'ya taviz vermeye razı oldukları için bu işte haksız çıkmaları bu tavizi kolaylaştırır ve İtalya'nın bütün Habeşistan'ı zapt etmesi hakkında ileri sürdüğü bu sebep ortadan kalkmış olur. Ancak Konsey bu toplantısında yine hakem işini yürütmeyi kabul etse dahi İtalyanların meseleyi kül halinde ve belirli bir zaman zarfında müzakereyi kabul etmeye yanaşacaklarını zannetmiyorum." demiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 20 -21)

Türkgeldi, raporunda Japonya'nın bu mesele ile ilgili izlediği siyasete de değinmiş ve Japon kamuoyunun Habeşistan'ın tarafında olduğunu ve hükümetin de bu görüşe meyleder bir tavır aldığını yazmış, bu durumun İtalyan basınında Japonya aleyhinde yayınların çıkmasına sebep olduğunu belirtmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 21)

Raporunda meselenin geldiği son durumla ilgili de bilgiler de veren Türkgeldi, Eden'in, Mussolini ile yaptığı görüşmede anlaşmazlığın çözümü çerçevesinde İtalya'nın Habeşistan'da sahip olacağı topraklar ve elde edeceği ekonomik kazançlara karşılık, İngiliz Somali'sinden bir kısım arazi ile Zeila

Limanı'nın Habeşlere verilmesini teklif ettiğini ifade etmiştir. Fakat teklif, Habeşlerin denize serbest çıkış imkânına kavuşacakları ve böylece ülkelerine kolayca silah ve mühimmat ithal edebilecekleri gerekçesiyle İtalya tarafından kabul edilmemiştir. Türkgeldi'ye göre teklif, Zeila Limanı'nı Cibuti Limanı'na rakip haline getireceğinden Fransa tarafından da uygun bulunmamıştır. Görüşmede Eden'in Mussolini'ye Habeşistan'la ilgili tam olarak ne istediklerini sorduğunu da yazan Türkgeldi, Mussolini'nin bu soruyu elini bütün Habeşistan haritası üzerine koyarak "bunu istiyorum" şeklinde cevaplandırıldığını belirtmiştir. Türkgeldi'nin İtalya'nın Habeşistan'ı tümüyle işgal etmek istediğine dair görüşünü desteklemek için ortaya koyduğu bir diğer argüman Paris Büyükelçisi Davaz'ın 6 Temmuz 1935 tarihli değerlendirmesi olmuştur. Davaz, Laval'ın kendisine; "İtalya protektora (himaye) istiyor, imparator kabul ederse mesele kalmaz" dediğini aktarmıştır.

İtalya'nın Habeşistan'dan ne ekonomik çıkar ne de bir kısım arazi talep ettiğini savunan Türkgeldi, İtalya'nın nihai amacının himaye veya manda sistemi olduğunu vurgulamış, Aloizi'nin Taray'a; "Mussolini, Habeşistan'ı hiç olmazsa Mısır gibi idare etmek kararında" şeklindeki ifadesinin büyükelçinin 1 Ağustos 1935 tarihli telgrafıyla Ankara'ya iletildiğini yazmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 21)

Türkgeldi, İtalyanların Habeşistan'ı işgal konusunda kendilerine hukuki deliller bulma arayışında olduklarına dikkat çekmiş, Temps Gazetesi Roma muhabiri Gentizon'un bu delilleri gazetenin 3 Temmuz 1935 tarihli nüshasında "İtalya'nın Nokta-i Nazarı" isimli makalesinde açık bir şekilde ortaya koyduğunu vurgulamıştır. Türkgeldi'nin İtalya Hükümeti tarafından yazdırıldığını iddia ettiği makalede Gentizon; Habeşistan'ın Milletler Cemiyeti'ne üye yapılmasının yanlış olduğu yazmış, İtalyanların, bu konuda Habeşistan'a yardım etmekle hata ettikleri ve bu devletin cemiyete üye olmaya layık olmadığı görüşünü dillendirmiştir. Gentizon'a göre Habeşistan, sınırlarının net olmaması, hükümetinin ülkenin her yerinde devlet otoritesini sağlayamaması ve uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmemesi sebebiyle cemiyete üye olmamalıydı. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 21 -22)

Makalede; Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bazı milletleri kalkındırmak için yeni bir himaye şekli olarak "manda" sisteminin gündeme geldiği ve bu çerçevede bazı milletlerin İngiltere ve Fransa'nın himayesine sokulduğu hatırlatılmıştır. Suriye ve Irak gibi ilerlemeye açık coğrafyalar İngiliz ve Fransız manda yönetimleri altına alınırken, medeniyet sahasında daha aşağıda bulunan Habeşistan'ın gelişmiş ülkelerle bir sayılarak ve onlarla aynı hukuka sahip olarak Milletler Cemiyeti'ne üye yapılmasının yanlış olduğu vurgulanmıştır. Makalede, Milletler Cemiyeti tüzüğü'nün yirmi ikinci maddesinin birinci fıkrasına atıf yapılarak Habeşistan'ın manda sistemi çerçevesinde idare edilmesi gerektiği ileri sürülmüş, Habeşistan'ın Milletler Cemiyeti Misakından kaynaklanan şartlara haiz olmadığı ve yükümlülüklerini yerine getirmediği için misakın on altıncı ve on dokuzuncu maddeleri uyarınca ihracının gündeme

gelmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁴ (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 22)

Gentizon, Habeşistan'ın esirlerle ilgili yükümlülüklerini yerine getirmediği için de cemiyetten ihraç edilmesi gerektiğini savunmuş, Milletler Cemiyeti'nin bu ülkenin durumu değerlendirirken sadece cemiyet misakının Habeşistan lehine olan onuncu ve on beşinci maddelerini⁵ değil yukarıdaki üç

⁴ Milletler Cemiyeti Misakı'nın on altıncı maddesine göre; (1) eğer cemiyet üyelerinden biri on ikinci, on üçüncü ya da on beşinci maddeler uyarınca üstlendiği yükümlere aykırı olarak savaşa başvurursa, cemiyetin öbür üyelerine karşı "ipso facto" bir savaş eyleminde bulunmuş sayılır. Bu üyeler onunla ticaretsel ve parasal tüm ilişkilerini hemen kesmeği, kendi yurttaşlarının yasayı bozan devletin yurttaşları ile tüm ilişkilerini yasaklamayı ve o devlet yurttaşları ile cemiyet üyesinden olsun olmasın başka herhangi bir devletin yurttaşları arasındaki ticaretsel, parasal ve kişisel tüm bağları kestirmeği yükümlenir. (2) Bu durumda, konsey çeşitli ilgili devletlere, cemiyet yükümlülüklerine uyulmasını sağlayacak Silahlı Kuvvetlere cemiyet üyelerinin her birinin katacağı kara, deniz ve hava birlikleri konusunda öğütlemeye bulunmakla görevlidir. (3) Cemiyet üyeleri bundan başka işbu madde uyarınca alınacak ekonomik ve parasal önlemlerin uygulanmasında bunlardan doğabilecek zarar ve sakıncaları en aşağı düzeye indirmek için birbirine karşılıklı yardımda bulunmağı kabul ederler. Bunun gibi üye devletler yasayı bozan devletçe içlerinden birine yöneltilen herhangi bir önleme karşı koymak için birbirine karşılıklı yardımda bulunurlar. Üye devletler cemiyet yükümlülüklerine uyulmasını sağlamak üzere ortak harekete katılan her cemiyet üyesinin silahlı kuvvetlerinin kendi ülkelerinden geçmesini kolaylaştıracak gerekli önlemleri alırlar. (4) Yasadan doğan yükümlerden birinin bozulmasından suçlu olan her üye cemiyetten çıkarılabilir Buna konseyde temsil edilen öbür tüm üyelerin oyu ile karar verilir. Cemiyet misakının on dokuzuncu maddesine göre genel kurul zaman zaman cemiyet üyelerini uygulanamaz bir duruma gelmiş olan antlaşmaların ve sürdürülmesi dünya barışını tehlikeye sokabilecek olan uluslararası durumların yeniden incelenmesine çağırabilir. Cemiyet misakının yirmi ikinci maddesine göre ise (1) aşağıdaki ilkeler savaştan sonra eskiden kendilerini yöneten devletlerin egemenliklerine bağlı olmaktan çıkmış ve çağdaş dünyanın özellikle zor koşulları içinde henüz kendi kendilerini yönetemeyen halkların bulunduğu sömürgelere ve ülkelere uygulanır. Bu halkların genlik ve gelişmelerinin sağlanması kutsal bir uygarlık ödevidir ve bu ödevin yerine getirilmesi için işbu yasaya güvenceler koyulmuştur.

⁵ Cemiyet-i Akvam Misakının onuncu maddesine göre; cemiyet üyeleri cemiyetin tüm üyelerinin toprak bütünlüklerine ve bugünkü siyasal bağımsızlıklarına saygı göstermeyi ve onları herhangi bir dış saldırıya karşı korumayı yükümlenir. Saldırı, saldırı tehdidi ya da tehlikesi durumlarında, konsey bu yükümlün yerine getirilmesini sağlayacak çareler düşünür. Misakın on beşinci maddesi ise şöyledir; (1) Cemiyet üyeleri aralarında ilişkilerin kesilmesini doğurabilecek nitelikte bir uyuşmazlık çıktığı ve bu uyuşmazlık on üçüncü maddede öngörülen hakem ya da yargısal çözüm yöntemine sunulmadığı zaman, uyuşmazlığın konseye sunulmasında anlaşmışlardır. Bu amaçla onlardan birinin soruşturma ve eksiksiz bir inceleme yapılmak üzere her türlü önlemleri alacak olan Genel Sekretere, bu uyuşmazlıktan haber vermesi yeterlidir. (2) Taraflar davalarının yazılı açıklamasını tüm gerçekleri kanıtlarıyla birlikte en kısa zamanda Genel Sekretere bildirmelidir. Konsey bunların hemen yayımlanmasını emredebilir. (3) Konsey uyuşmazlığın çözümünü sağlamaya çalışır. Eğer bunda başarılı olursa uygun gördüğü ölçüde gerçekleri bu gerçeklerle ilgili bilgileri ve önerdiği çözümün ana çizgilerini gösteren bir açıklama yayımlar. (4) Eğer uyuşmazlık çözülmemişse, Konsey uyuşmazlığın özelliklerini ve sorun için en hak gözetici ve uygun görüp öğütlediği çözüm yollarını bildirmek üzere oy birliği ya da çoğunlukla kabul ettiği bir rapor düzenleyip yayımlayabilir.(5) Cemiyetin Konseyde temsil edilen her üyesi de uyuşmazlığa ilişkin gerçeklerin bir açıklamasını ve kendisinin vardığı sonuçları yayımlayabilir. (6) Konsey raporu oy birliği ile kabul edilmişse bu oy birliğinin hesabında uyuşmazlığa taraf Devletlerin temsilcilerinin oyları sayılmamak üzere, Cemiyet üyeleri raporun içerdiği sonuçlara uyan taraflardan hiçbirine karşı savaşa girişmemeği yükümlenir. (7) Konsey raporunu

maddeyi de dikkate alması gerektiğini savunmuştur.

Türkgeldi, İtalya Habesistan anlaşmazlığı konusunda sonuç bölümüne geçmeden önce Habesistan Kralı Haile Selassie'nin ülkesi üzerinde hiçbir suretle İtalyan mandasının kabul etmemekle beraber İngilizlerin, Zelia'da Habeşlere denize çıkış vermelerine karşılık Habeşlerin İtalyan Somali'si ile sınırdaş Ogaden vilayetinin bir kısmını terk edebileceklerini ilan ettiğini ve attığı adımlarda sürekli Milletler Cemiyeti'ne dayandığını yazmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 22)

Türkgeldi, İtalyanların Habesistan'a yaptıkları sevkiyatın büyük bir devletle savaşa hazırlanışı andırdığını vurgulamış, Paris Büyükelçisi Davaz'ın, Temmuz ayı sonunda Süveyş Kanalından doksan bin İtalyan askerin geçtiğini bildirdiğini yazmıştır. İtalyanların yığınaklarını tamamlamak için zaman kazanmak istediklerini iddia eden Türkgeldi, İtalyanların Milletler Cemiyeti kararını kabul etmelerinin arkasında da zaman kazanma düşüncesinin olduğunu iddia etmiştir.

Raporunda, Avrupa siyasi çevrelerinin savaş ihtimalini kuvvetli gördüklerini belirten Türkgeldi, Habesistan'ın coğrafi durumu, Habeş milletinin savaşçılığı, kralın ülkesini savunma konusundaki azmi ve İngiltere'nin Habeşlere maddi yardımı sayesinde İtalyanların işinin kolay olmadığını savunmuş, İtalyanların düz arazileri kolaylıkla işgal etmekle beraber dağlık arazilerde zorlanacaklarını ve savaşın uzayacağı tahmininde bulunmuştur. Savaşın uzamasının İtalya'nın bütçe dengelerini sarsacağını, ülkede var olan hoşnutsuzluğu daha da artıracığını bu durumun İtalya'yı dış politikada zayıflatarak Avrupa siyasetinde etkisiz duruma getireceğini ve bundan en fazla istifade edecek devletin Almanya olacağını, bunun da Fransızları rahatsız edeceğini iddia etmiştir. Türkgeldi, savaşın uzamasıyla İtalyanların, Yugoslavya ve Türkiye'ye karşı yumuşak bir politika takip etmesinin beklenebileceği tahmininde bulunmuş, General Kondilis'in Roma ziyareti sırasında Mussolini'nin generale Yugoslavlarla dostça ilişkiler kurma temennisinde bulunduğunu hatırlatmıştır. Türkgeldi, bu hususta benzer görüşlerin Prens Pol tarafından Türkiye'nin Belgrad Büyükelçisi Ali Haydar Aktay'a (Dışişleri

uyuşmazlıkta taraf olan temsilciler dışındaki üyelerin tümüne kabul ettirmeği başaramamışsa, Cemiyet üyeleri hakkın ve adaletin korunması için gerekli gördükleri biçimde davranmak hakkını saklı tutarlar. (8) Eğer taraflardan biri uyuşmazlığın devletler hukuku uyarınca kendisinin özel yetkisine bırakılan bir soruna ilişkin olduğunu ileri sürer ve konsey de bunu kabul ederse, Konsey durumu bir raporla hiçbir çözüm yolu öngörmeksizin belirtecektir. (9) İşbu maddede öngörülen durumlarda Konsey uyuşmazlığı Genel Kurula götürebilir. Genel Kurul da taraflardan birinin istemi üzerine uyuşmazlığı ele alır. Bu istem uyuşmazlığın Konseye sunulmasından başlayarak on dört gün içinde yapılmış olmalıdır. (10) Genel Kurula sunulmuş olan her sorunda işbu maddenin ve on ikinci maddenin Konseyin işlevine ve yetkilerine ilişkin hükümleri Genel Kurulun işlev ve yetkilerine de uygulanır. Genel Kurulca her sorunda tarafların temsilcileri dışarıda kalmak üzere konseyde temsil edilmiş olan cemiyet üyelerinin onamı ve cemiyetin diğer üyelerinin çoğunluğu ile kabul edilmiş olan rapor konseyde tarafların temsilcileri dışındaki üyelerin oybirliği ile kabul edilmiş olan bir rapor ile eşdeğerdir. Soysal, 2000: 417 -421.

Bakanlığı Yıllığı 1964 -1965:295) da ifade edildiğini yazmış, İngiltere ve İtalya ilişkilerinin ise eski yakınlığını kaybederek bugün devam eden gerginliğin süreceği tahmininde bulunmuştur. İtalyanların Habeşistan'da galip gelerek buraya yerleşmelerinin Sudan, Hint yolu ve İngiliz Somali'si için daimi bir tehdit olacağını vurgulayan Türkgeldi, bu durumun İngilizlerin bölgede yüksek masraf gerektirecek önlemler almalarını gerekli kılacağını öngörmüş, İngiltere - İtalya ilişkilerinin bozulmasının her şartta Fransızları zor duruma sokacağı fikrini savunmuştur. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 22 -24)

C. Hava Misakı (Hava Lokarnosu)

Raporunda Avrupa'da meydana gelen gelişmeleri değerlendirmeye devam eden Türkgeldi, İngiltere'nin "Hava Misakı'nın" "Şark Misakı'ndan" önce Fransa'nın ise sonra hayata geçirilmesini istediğini ifade etmiştir. Türkgeldi, İngiltere ve Fransa'nın 3 Şubat 1935 tarihli Londra Beyannamesinde, Avrupa'da hava kuvvetlerindeki silahlanmaya dikkat çektiklerini ve bölgesel anlaşmalarla bu tehlikeye karşı korunma imkânlarını araştırdıklarını hatırlatmıştır. Buna göre böyle bir anlaşmayı imzalayacak devletlerden biri, bir başka devletin hava saldırısına uğradığı takdirde diğer devletler saldırıya uğrayan tarafa yardım edeceklerdi. İngiltere ve Fransa, bu çerçevede bir anlaşma imzalama imkânını görüşmek üzere İtalya, Almanya ve Belçika'yı müzakereye davet etmeğe karar vermişlerdir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 24)

Almanya ise bu çağrıya verdiği cevapta barışı ihlal edecek devletlere karşı kendi hava kuvvetlerini hazır bulundurmaya esas itibarıyla kabul ettiğini bildirdikten sonra geçmişte birçok devletin katılımıyla yürütülen müzakerelerin netice vermediğini gerekçe göstererek, meselenin ilgili devletler arasında birebir müzakere edilmesi fikrini savunmuştur. Türkgeldi, Batı Avrupa'da "Hava Misakı" imzalanması konusunda Londra'da alınan kararın Stresa Mutabakatı'nda da teyit edildiğini ve adı geçen beş devlet arasında bir hava anlaşması imzalanması için harekete geçilmesine karar verildiğini hatırlatmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 24)

Türkgeldi, Almanya'nın kara kuvvetlerini artırmasının Fransa'yı, deniz ve hava kuvvetlerini artırmasının ise İngiltere'yi endişelendirdiği tespitinde bulunmuştur. Türkgeldi'ye göre Alman deniz kuvvetlerinin güçlenmesinin İngilizleri telaşı düşürmesi anlaşılır bir durum olmakla birlikte Alman hava kuvvetlerinin güçlenmesi konusunda İngiltere'nin yaşadığı tedirginlik üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdu. Türkgeldi, İngiltere'nin donanmasının gücü sayesinde topraklarına yapılacak saldırılardan çekinmediğini, fakat Almanya'nın hava gücünün İngiltere'ye yetişmesi halinde Almanlarla yapılacak bir savaşın İngilizleri zorlayacağını ve maruz kalacakları bir Alman hava saldırısına karşı Fransa ve Belçika'dan yardım istemek zorunda kalacakları değerlendirmesinde bulunmuştur. Türkgeldi, Lokarno Anlaşmaları gereğince İngiltere'nin; Almanya, Fransa ve Belçika arasında hakem konumunda olup saldırıyı cezalandırma yetkisine sahip olduğunu hatırlatmış, fakat imzalanması

muhtemel ‘‘Hava Misakı’’ konusunda Fransa ve Belçika gibi taraf ve yardıma muhtaç olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Yani İngiltere Locarno Anlaşmalarından farklı olarak garanti vereceği gibi garanti de kabul edecekti. Birkaç saat sürecek bir Alman hava saldırısında İngiltere’nin en stratejik bölgelerinin harap olma tehlikesine dikkat çeken Türkgeldi, bu durumun kara silahlarının sınırlandırılması konusunda gevşek davranan İngilizleri harekete geçirdiğini ve Alman Hükümetinin de ‘‘Hava Misakı’’na prensipte karşı olmamasının İngilizlerin bu konudaki adımlarını hızlandırdığını ifade etmiştir. (BCA, 30-10-0/219-476-5: 24 – 25, Esmer, 1953: 108)

Hitler’in 21 Mayıs 1935 tarihinde yaptığı konuşmada Almanya’nın ‘‘Hava Misakı’na’’ katılmaya hazır olduğunu söylediğini hatırlatan Türkgeldi, bu konuşmadan sonra Almanların İngilizlerin konu ile ilgili yaklaşımlarına olumlu yaklaştıklarına işaret etmiştir. Alman Hükümeti, hava kuvvetleri için tam serbesti ve Fransa hava kuvvetlerine eşit bir kuvvete sahip olma isteğindeydi. Türkgeldi, Almanya’nın; Fransa, İngiltere ve İtalya ile ortak bir hava paktı imzalamaya ve Lokarno Anlaşmaları hükümleri ve ruhu çerçevesinde eşit şartlarda silahların sınırlandırılmasına taraftar olduğunu ifade etmiş, bu analizini Türkiye’nin Berlin Büyükelçisi Arpağ’ın 14 Haziran 1935 tarihli raporuyla da desteklemiştir. Arpağ raporunda konu ile ilgili şu ifadeleri kullanılmıştır; ‘‘Hava Lokarnosu’’ konusunda Almanya ile İngiltere arasında umumi ve birleşik bir görüş hissedilmektedir. Lokarno Muahedesi hükümleri çerçevesinde yapılacak Hava Lokarno’su hakkında İngiltere; Fransa, Almanya ve İtalya’nın görüşlerini sormuştur. Son zamanlarda bu üç devlet tarafından verilen projeler İngiltere’de toplanmıştır. Mesele İngilizler de dâhil olduğu halde bu dört devletçe hazırlanan projelerin telifine kalmıştır. Bu konudaki müzakerelere yakında başlanacağı ümidi Alman hariciyesince izhar edilmektedir. Almanya vermiş olduğu hava projesinde, eşit şartlarla genel surette savaş uçaklarının sınırlandırılması, sivil halkın bulunduğu yerlerin uçak bombardımanından masun tutulması ve zehirli gazların yasaklanması gibi Londra’da olumlu etkiler bırakan esasları teklif etmiştir. Daha İngiltere Dışışleri Bakanı John Simon’un Berlin de bulunduğu zaman Almanların hava paktına karşı gösterdikleri istek hâlâ sıcaklığını muhafaza etmektedir. Çünkü vaktiyle hava paktı yolu ile Almanlar, her surette silahlanmalarını İngilizlere kabul ettirmek ümidini besliyorlardı. Son vaziyet ve hadisata göre ordu ve donanmasının silahlanması bir emr-i vaki olmuştur. Bu hususta ki Stresa ve Cemiyet-i Akvam kararları uygulamaya geçirilmeyip hükümsüz kalmıştır. Binaenaleyh Almanlar böyle bir paktı müzakere için acele etmeyip yeni toplantı daveti beklemektedirler’’ (BCA, 30-10-0/219-476-5: 25 -26)

Türkgeldi konu ile ilgili Türkiye’nin Paris ve Roma büyükelçiliklerinden gelen bilgilere de yer vermiş ve Türkiye’nin Roma Büyükelçisi Baydur’un, İngiltere Devlet Bakanı Eden’in Roma ziyaretinde Mussolini’ye; ‘‘Fransa, Almanya’nın ‘‘Hava Misakı’’ teklifini kabul etmekle beraber tatbiki için iki taraflı yardımlaşma anlaşmaları yapılmasını istiyor. İngiltere buna muhaliftir.

Bu misaklar hakikatte askeri ittifaklardır ve tarafların hava kuvvetleri hakkındaki sözlerinin birbirine ve dolayısı ile Almanya'ya bildirilmesini gerekir. Almanya, Fransa ile eşitlik istiyor'' ifadelerine yer vermiştir. Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Davaz da Almanya'nın Doğu Avrupa Devletleri ile saldırmazlık anlaşması (Doğu Lokarnosu) yapmasının beklediğini söyledikten sonra Fransa'nın bu anlaşmanın imzalanmasından sonra "Hava Lokarnosu'nun'' imzalanmasına onay verebileceğine işaret etmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 26)

Türkgeldi raporunda, Eden'in Roma ve Paris temalarında hava paktı meselesi ile ilgili somut bir gelişme olmadığını altını çizmiş, İngiltere Dışişleri Bakanı Hoare'nin 11 Temmuz 1935'de Avam Kamarasında yaptığı konuşmada hava kuvvetlerinde silah sınırlandırılması ile birlikte beş devleti içine alacak süresiz bir Hava Misakından yana olduklarını ifade ettiğini vurgulamıştır. Hoare, Fransa ve bazı Avrupa devletlerinin Hava Lokarnosu'nun Doğu Lokarnosu ve Tuna Misakı ile birlikte değerlendirilmesi gerektiği görüşünde olduğunu belirtip, bunu Hava Lokarnosu'nu imzalayıp acil ihtiyaçlarını tatmin edecek olan İngiltere'nin Doğu Lokarnosu ve Tuna Misakı'nı desteklemekten vazgeçmesi korkusuna bağlamıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 26 -27) Başta Fransa olmak üzere Avrupa devletlerinin bu yöndeki endişeleri boşa çıkmış, İngiltere bu konuda Fransa ile birlikte hareket etmeyi tercih etmiştir.

Nitekim Türkgeldi, Romanya Dışişleri Bakanı Nicolae Titulesko'nun Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği Maslahatgüzarıyla yaptığı görüşmede İngilizlerin Hava Misakı konusunda Fransa'dan ayrılmayacaklarını, Fransa'nın ise doğu Avrupa'daki hassasiyetlerini tatmin için hava paktını Tuna Misakı ve Doğu Lokarnosu'ndan, batıyı doğudan ayırmayacağını dolayısıyla İngiltere'nin Hava Lokarnosu'nu kabul edip Doğu Lokarnosu ve Tuna Misakı'nı reddetmesinin mümkün olmadığını ifade ettiğini yazmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 27)

Buna göre İngiltere ve Fransa Hava Lokarnosu konusunda mutabık oldukları halde bunun Doğu Lokarnosu'ndan önce mi yoksa sonra mı imzalanması gerektiği konusunda tam bir görüş birliği içerisinde değillerdi. Fransa'nın önceliği Doğu Lokarnosu, İngiltere'nin ise Hava Lokarno'sunun imzalanmasıydı. Almanya meseleye soğuk bakmasına rağmen anlaşmanın eşitlik zemini üzerinde olması halinde dâhil olabileceği sinyallerini veriyordu. Fransa, Hava Lokarnosu imzalanırsa bile bunun İngiltere ile yapacağı ikili bir anlaşma ile birlikte yürümesini istiyor fakat İngiltere buna etik olarak karşı çıkıyordu. Yine Fransa; İngiltere'nin Hava Lokarnosu'nu imzaladıktan sonra Almanya'ya karşı kendisini yalnız bırakacağı düşüncesindeydi.

D. Şark Misakı (Doğu Lokarnosu)

Türkgeldi; SSCB, Almanya, Çekoslovakya, Polonya ile Baltık devletleri arasında bir güvenlik anlaşması imzalanması ve bununla paralel olarak SSCB, Almanya ve Fransa arasında da aynı mahiyette bir anlaşma yapılması fikrinin

ilk olarak 29 Kasım 1932 tarihinde Fransa ile Rusya arasında imzalanmış olan uzlaşma ve saldırmazlık anlaşmasıyla gündeme geldiğini hatırlatmıştır. Fransa'nın bu fikri ısrarlı savunduğunu ifade eden Türkgeldi, Almanya'nın, Hitler'in iktidara gelmesinden sonra SSCB ile kötüleşen ilişkileri nedeniyle bu fikre karşı tavır aldığını belirtmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 27)

Türkgeldi, yukarıda adı geçen devletler arasında güvenlik anlaşmaları imzalanması konusuna sıcak bakmayan diğer ülkenin ise Polonya olduğuna dikkat çekmiştir. Polonya'nın 25 Temmuz 1932 tarihinde SSCB ile üç yıl yürürlükte kalacak olan bir saldırmazlık anlaşması imzaladığını hatırlatmış ve bu anlaşmanın 5 Mayıs 1934'te tarafların onayı ile 31 Aralık 1945 tarihine kadar uzatıldığına dikkat çekmiştir. Polonya'nın, 26 Ocak 1934'te ise Almanya ile on yıl sürecek bir saldırmazlık anlaşması imzaladığına dikkat çekmiş, bu anlaşmanın imzalanmasından sonra Polonya Hükümeti'nin, Almanya ile düzelen ilişkilerine zarar vermemek ve bu ülkenin düşmanlığını çekmemek için Doğu Lokarnosu'na mesafeli durduğunu vurgulamıştır. Polonya'da bu fikri savunan iki önemli isimden birisinin Genelkurmay Başkanı Pilsudaki diğerinin de Dışişleri Bakanı Jozef Beck olduğunu ifade etmiş, İngiltere Devlet Bakanı Eden'in doğu Avrupa ziyaretinde Almanya ile Polonya'nın bu konuda fikir birliği içinde olduklarını gördüğü tespitinde bulunmuştur. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 27 - 28)

Türkgeldi, Doğu Lokarnosu meselesinin Stresa Konferansı'nda da gündeme geldiğini ve konferansın nihai kararında Fransa, İngiltere ve İtalya'nın Doğu Avrupa'da bir güvenlik anlaşması imzalanması konusunda görüş birliğine vardıklarını hatırlatmıştır. Türkgeldi'ye göre Doğu Avrupa'da birçok devleti içine alacak bir güvenlik sisteminin kurulması konusunda en fazla istekli olan devletlerden birisi İngiltere'ydi. İngiltere; Almanya ve Polonya dışarıda kalmayı tercih etse de Fransa ve SSCB'nin bir güvenlik sistemi kurmaya kararlı olduklarını görmüş ve bu iki devlet arasında stratejik bir yakınlaşma olmaması için Stresa Konferansı'nın devam ettiği günlerde Almanya'ya baskı yaparak bu ülkenin bir saldırmazlık paktı imzalanması gerektiği şeklinde açıklama yapmasını sağlamıştı. Fakat sonraki günlerde Almanya, konuyla ilgili adım atmamış ve yukarıda da ifade edildiği üzere Fransa ile Rusya arasında 2 Mayıs 1935 de Paris'te bir güvenlik anlaşması imzalamıştı. Bu anlaşmayı Fransa Başbakanı Pierre Laval'ın Moskova seyahati ve SSCB'nin, Fransa'nın silahlanmasına itiraz etmeyeceğine dair açıklamaları takip etmişti. Yine yukarıda ifade edildiği üzere 16 Mayıs 1935 tarihinde SSCB ile Çekoslovakya arasında da bir güvenlik anlaşması yapılmıştı. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 28)

Fransa ve SSCB, anlaşmanın Doğu Avrupa'da kurulması düşünülen güvenlik sisteminin bir parçası olduğu iddiasında olmuşlar, anlaşmaya ek protokolün dördüncü maddesinde anlaşmanın bir taraftan SSCB, Almanya, Çekoslovakya, Polonya ve Baltık devletleri arasında ve diğer taraftan da Almanya, SSCB ve Fransa arasında güvenlik anlaşması imzalanması düşüncesinin bir sonucu olduğunu belirtmişlerdir. İki devlet anlaşmaya 'her ne

kadar şartlar şimdiye kadar bu itilafların imzalanmasına uygun olmadı ise de iki taraf bunu şayan-ı arzu telakki etmekte berdevamdır'' ifadesini koyarak Doğu Avrupa'da kurulacak güvenlik sistemi için Almanya'ya bir defa daha çağrıda bulunmaktan geri kalmamışlardır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 28)

Türkgeldi, Alman Hükümetinin bu anlaşmadan hiçbir şekilde memnun olmadığını, anlaşmanın Lokarno Anlaşmalarına aykırı olduğunu ileri sürüp 1 Haziran 1935 tarihinde Fransa Dışişleri Bakanlığına bu konudaki memnuniyetsizliklerini ifade eden bir muhtıra verdiğini ve Lokarno Anlaşmalarını imzalayan diğer devletlere de benzer şikâyetlerde bulunduğunu hatırlatmıştır. Türkgeldi'ye göre Fransa bu konuda geri adım atmamış, Dışişleri Bakanı Laval, konu hakkında düşüncelerini soran Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Davaz'a "Misak imza edilmiştir. Binaenaleyh tasdik edilecektir. Yine bildiğiniz gibi memleketimizde komünizm tahrikâtı devam ettiğinden Sovyet aleyhtarlarının itirazını dinlemek mecburiyetinde kalacağım. Maamafih bu cihetin misakın tasdiki için bir tesiri olmayacağına eminim." cevabını vererek hükümetinin bu konudaki kararlılığını ortaya koymuştur. Yine Fransa - SSCB Anlaşmasının Lokarno Anlaşmaları ile tezat teşkil etmediği, Lokarno Anlaşmalarında imzası bulunan Fransa, İngiltere, İtalya ve Belçika tarafından Almanya'ya iletilmiştir. Türkgeldi, Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Baydur'un 17 Haziran 1935 tarihli raporunda Lokarno Anlaşmalarının imzacılarından İtalya'nın bu mesele ile ilgili tavrını şu cümlelerle izah ettiğini yazmıştır; "İtalya; Alman muhtırası hakkında bir nokta-i nazarı olmadığını Sovyet elçisine beyan etmişti. Fakat İtalya'nın son günlerde bu vaziyetini tadil ettiği ve Fransa'yı teyit eder yolda cevap vermeye hazırlandığı yine Sovyet sefirinin İtalyan hariciyesinden aldığı malumat cümlesindedir." (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 28 - 29)

Türkgeldi, Fransa - SSCB arasında yapılan anlaşmanın Almanya'yı tedirgin etmesi üzerine, Dışişleri Bakanı von Neurath'ın geç de olsa bir saldırmazlık anlaşması imzalanması konusunda öneride bulunduğunu ve bu teklifin Fransa tarafından memnuniyetle karşılandığını yazmıştır. Buna göre Fransa, bu konuda Alman hükümetiyle birlikte çalışabileceğini ifade etmiş sorunların çözümü, Milletler Cemiyeti Misakı üzerinde ve anlaşmayı imzalayacak devletlerin hukuk ve yükümlülükleriyle ilgili bazı konularda önceden anlaşmak kaydıyla Almanya'nın çağrısını müzakereye esas kabul edeceğini bildirmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 29)

Türkgeldi, raporunda Moskova'nın Doğu Lokarnosu ve Türkiye'nin bu oluşuma dâhil olup olmamasıyla ilgili düşüncelerine de yer vermiştir. Buna göre Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Zekâi Apaydın (Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 - 1965:343) 22 Temmuz 1935 tarihinde Ankara'ya gönderdiği raporda Litvinov'un kendisine Doğu Lokarnosu'nun; yalnız saldırmazlık ve saldırana yardım etmeme taahhüdünü ve ihtilaf çıktığında meselenin iç yüzünü ortaya koyma mecburiyetini ihtiva edeceğini söylediğini yazmıştır. Litvinof, bu esaslar çerçevesinde oluşmasını istediklerini ifade ettiği pakta Romanya girerse

Türkiye'nin de katılması için çalışacaklarını belirtmiş fakat Almanların Romanya ve Çekoslovakya'nın bu oluşuma dâhil olmasına sıcak bakmadığını ifade etmiştir." (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 29 - 30)

İki dünya savaşı arası dönemde Avrupa barışını sağlayabilecek projelerden biri olan Doğu Lokarnosu da tıpkı Hava Lokarnosu gibi hayata geçirilememiştir. Almanya'da Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nin iktidara gelmesiyle Alman – Rus ilişkilerinin bozulması ve Hitlerin sınırlarını doğuya doğru genişletme düşüncesi Almanya'nın Doğu Lokarnosu projesinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Polonya ise hem SSCB ve Almanya ile saldırmazlık anlaşmaları imzalaması hem de Almanya'nın tepkisini çekmemek için projeye dâhil olmak istememiştir. Fransa, Almanya'nın yeniden saldırgan tavırlar içerisine girebileceği endişesiyle bu projeye en fazla destek veren ülke olmuş, SSCB ise hem Almanya'yı güvenliği için tehdit olarak gördüğü hem de Avrupa sistemine entegre olabilmek adına bu fikri desteklemiştir. Doğu Lokarnosu İngiltere için birinci derecede öncelikli olmamakla birlikte hem Almanya'yı durdurma adına hem de projenin gerçekleşmemesi halinde Fransa ve SSCB'nin ikili bir anlaşma imzalayarak 1894 ruhunu canlandırmalarından çekindiği için projeye destek vermiştir.

E. Tuna Misakı

Raporunda Tuna Misakı'nın temellerinin 7 Ocak 1935 tarihli Fransa - İtalya Anlaşmasıyla atıldığını vurgulayan Türkgeldi, bu anlaşma ile İtalya, Almanya, Macaristan, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Avusturya (yani Avusturya ve komşuları) arasında birbirlerinin toprak bütünlüğüne ve siyasi ve sosyal idare tarzına müdahale etmemeleri esasına dayanan bir anlaşma imzalanması ve bu anlaşmanın Fransa, Polonya ve Romanya'nın katılımına açık bulunması esasının kabul edildiğini hatırlatmıştır. Türkgeldi'nin bu anlaşma ile ilgili olarak hatırlattığı bir diğer husus da Fransa ve İtalya'nın, Avusturya'nın toprak bütünlüğü ve egemenliği tehlike altına girdiği andan itibaren Avusturya ve komşuları arasında bir anlaşma imzalanıp imzalanmadığına bakmaksızın birlikte hareket edecekleri ve alınacak önlemler konusunda Avusturya ve adı geçen devletlere müracaat edecek olmalarıydı. Alman tehlikesine karşı Avusturya'nın korunması konusunun 3 Şubat 1935 tarihli Fransız - İngiliz Anlaşmasında da gündeme geldiğine ve İngilizlerin kendilerini Avusturya'nın istiklali tehlikeye girdiği zaman müracaat edilecek devletlerden biri olarak ilan ettiklerine dikkat çekmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 30)

Türkgeldi, "Tuna Misakı"nın imzalanmasının Stresa Mutabakatı'nda da üzerinde uzlaşılan konulardan biri olduğunu belirtmiş, üç devletin mutabakatta 17 Şubat ve 27 Eylül 1934 tarihlerinde Avusturya'nın egemenlik ve toprak bütünlüğünün korunmasına dair verdikleri garantileri teyit ettiklerini ve Fransa – İtalya ve İngiltere – Fransa anlaşmalarında 17 Mart 1934'te Roma Protokolünü imzalayan İtalya, Avusturya ve Macaristan'ın temsilcilerinin bir araya gelerek merkezi Avrupa'ya dair bir itilaf yapmalarının tavsiye edildiğini

hatırlatmıştır. Roma'da toplanması kararlaştırılan “Tuna Konferansı” hakkında Avusturya Dışişleri Bakanı Egon Berger-Waldenegg, Macaristan Dışişleri Bakanı Kanya ve İtalya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Suvich arasında 1935 yılı Mayıs ayının ilk haftasında Venedik'te gerçekleşen toplantılarda görüş birliğine vardıklarını belirtmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 30 – 31, Akşam 5 Nisan 1935:1.)

Türkgeldi, 1935 yılı Mayıs ayında Bükreş'te toplanan Balkan Antantı Konseyi toplantılarının gizli protokolünde de Balkan devletlerinin Tuna Misakı konusunda ortak hareket etmelerinin kararlaştırıldığını fakat Yunanistan'ın böyle bir oluşuma katılma konusunda çekinceler ortaya koyduğunu vurgulamıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 30)

Türkgeldi, Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Baydur'un raporuna göre Eden'in Roma ziyaretinde Mussolini, Tuna Misakı'nı her açıdan lüzumlu bulduğunu ve bir an önce imzalanması gerektiğini belirtmiş, gerçekleşmesinin devrelere ayrılmasını; birinci devrede karışmazlık ve konsültasyon konularının gündeme gelmesini ikinci devresinde yardım anlaşmaları imzalanmasını iki devre arasında ise Küçük Antant devletlerinin Macaristan ve Avusturya için bir jest yapmasını istemiştir. Mussolini ayrıca ülkesinin Yugoslavya ile yardımlaşma anlaşmaları yapmak istediğini bunun öteki doğu Avrupa devletlerini içine almasına da prensip itibarıyla karşı olmadığını söylemiştir. Türkgeldi'ye göre Tuna Misakı ile ilgili bütün olumlu yaklaşımlara rağmen Roma Konferansının toplanması geciktiği gibi zamanla devletlerin görüşlerinde de değişiklikler meydana gelmiştir. Fransızlar; yardımlaşma anlaşması esasında ısrarlı iken Almanların saldırmazlık anlaşması imzalanmasını istemeleri üzerine yukarıda da ifade edildiği üzere Şark Misakı'nda bu esası kabul etmişlerdir. Diğer taraftan siyasi faaliyetlerini Habeşistan meselesine yoğunlaştırmaya mecbur kalan İtalya, Almanlara karşı hoş geçinmek mecburiyetinde kalarak onların politikalarına yaklaşmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 31)

Türkgeldi, Türkiye'nin Berlin ve Belgrad büyükelçilerinin 1935 yılı Haziran ayında Dışişleri Bakanlığına gönderdikleri raporlarda konu hakkında dikkat çeken bilgiler verdiklerini belirtmiştir. Berlin Büyükelçisi Arpağ raporunda son günlerde İtalya tarafından Almanya'ya gösterilen ilginin Avusturya konusunun sonraya bırakılarak bir yakınlaşmaya doğru gidildiğine işaret ettiğini ifade etmiştir. Belgrad Büyükelçisi Aktay ise raporunda Yugoslavya Dışişleri Bakanı Bojidar Puriç'in; “İtalyanların tekzibine rağmen Almanya ile İtalya arasında bir anlaşma bulunduğunu ve anlaşmaya göre belirli bir zaman için iki ülke basınının birbirinin aleyhinde yayında bulunmayacaklarını” ifade ettiği yazmıştır. Yine Puriç'e göre İtalya Hükümeti Avusturya meselesi için karşılıklı yardım mukaveleleri imzalanmasından vazgeçecek ve buna karşılık Almanya Hükümeti de bu mesele için komşularla yapılacak genel bir yardımlaşma anlaşmasına katılacaktı. Aktay'a göre Macaristan, yardımlaşmanın gündeme gelmeyeceği bir Tuna Konferansı'na katılmayı kabul edecekti. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 31 -32)

Türkgeldi, Türkiye'nin Roma Büyükelçiliğinden gelen 15 Temmuz 1935 tarihli raporda Büyükelçi Baydur'un da "Tuna Misakı" hakkında değerlendirmelerde bulunduğunu yazmıştır. Buna göre Fransa büyükelçisi İtalya Dışişleri Bakanlığını ortak güvenlik esasına yakınlaştırmaya çalışması konusunda Laval'dan yeni talimat almış ve Suviç ile görüşmüştür. Suviç duruma çare olmak üzere merkezi Avrupa ile alakadar devletlerin kendi aralarında değil fakat yalnız Avusturya ile bir dayanışma (yardımlaşma) anlaşması imzalanması suretiyle hem Avusturya'nın bağımsızlığının korunacağını hem de hassasiyetinin karşılanacağı ifade etmiş fakat bu görüşmeden bir sonuç çıkmamıştır. Suviç'in Roma'daki büyükelçilerden biriyle yaptığı son görüşmede İtalya'nın Tuna Misakının gerçekleşmesine taraftar olduğunu ve bu konuda çalıştığını söyledikten sonra bunun Türkiye, Yunanistan ve Romanya'nın çıkardığı zorluklardan dolayı geciktiğini ve bu üç devletin Avusturya bağımsızlığı için garanti almak durumunda bulunmadıklarını ifade etmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 32)

Türkgeldi, 1935 yılı Ağustos ayı başı itibariyle Tuna Paktı konusunda Fransa'nın karışmazlık, saldırmazlık ve konsültasyon esasları dahilinde İtalya'ya bir proje verdiğini, projeyi değerlendiren İtalyanların bunun müzakere için bir esas teşkil edebileceği düşüncesinde olduklarını ve durumdan Almanya'nın Roma Büyükelçisini haberdar ettiklerini belirtmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 34 -35)

Fakat Tuna Misakı'nın imzalanması da Hava Misakı ve Şark Misakı gibi mümkün olamamıştır. Türkgeldi, Tuna Misakı'nın imzalanmasıyla meşgul olduğu günlerde bu mesele ile yakından alakalı iki gelişmenin ortaya çıktığından bahsetmiştir. Bunlardan ilki Almanya'nın Avusturya'ya on senelik bir anlaşma imzalama teklifi (Almanya - Avusturya Paktı) ikincisi ise Habsburg Hanedanı'nın Avusturya'ya geri dönme ve mallarının kendilerine iadesi meselesidir.

F. Almanya - Avusturya Paktı Meselesi

Türkgeldi, Almanya'nın, Viyana Büyükelçisi Franz von Papen aracılığı ile Avusturya Dışişleri Bakanı Berger-Waldenegg'e Polonya ile Almanya arasındaki mevcut saldırmazlık paktı gibi Avusturya ile de on senelik bir anlaşma imzalanmasını teklif ettiğini hatırlatmış, Berger – Waldenegg'in bu teklife; "Almanya, şuan Avusturya dâhilinde tahrikât yapmaktan vazgeçmemiş olduğundan vaziyet Polonya ile olan vaziyetin aynı olmamakla beraber Avusturya bu dostluk teminatını bunun fiili eserlerini gördükten samimiyetine kanaat getirdikten sonra hüsn-i telakki etmeğe amade olur yeter ki boynumuza dolanacak kollar bizi boğmak maksadını gütmekte olmasınlar." cevabını verdiğini yazmıştır.

Türkgeldi, Avusturya Başbakanı Kurt Schuschning ise teklife; dostluğun ve Almanya ile bir anlaşma imzalanın temel şartlarının ülkesinin bağımsızlığına iç güvenliğine saygı ve tahriklerden sakınma olduğu cevabını verdiğini

yazmıştır. Schuschning; Almanya'nın bu güveni oluşturmak için ise öncelikle Hitler'in; "Mein Kampf"ında formüle ettiği taleplerinden feragat etmesini, Almanya'daki memurlara ve kurumlara Avusturya'nın işlerine asla karışmamaları için kesin emir vermesini, Almanya'nın bunları yapması halinde konu ile ilgili düşüncelerini yazılı olarak ortaya koyacağını ifade etmiştir.

Türkgeldi bunun üzerine von Papen'in Avusturya'nın şartlarını bildirmek üzere Berlin'e gittiğini döndükten sonra Türkiye'nin Viyana Büyükelçisi Ahmet Cevat Üstün'e (Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 – 1965:370) bir seneden beri iki devlet arasında bir anlaşma imzalanması için yapmakta olduğu telkinlere olumlu bir karşılık görmemiş olduğunu ve Avusturyalı yetkililerin sürekli Tuna Paktı çerçevesinde konuşmayı tercih ettiklerinden yakınmış, fakat son temaslarında Avusturya Dışişleri Bakanı Berger – Waldenegg'in ittifak fikrine olumlu yaklaştığını kendisinin de bu durumu Avusturya'nın Tuna Paktının kurulmasından ümidini kesmesine bağladığını söylemiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 32 -33)

Türkgeldi raporunda bu ittifaktan en fazla rahatsızlık duyacak ülkelerden birisinin Çekoslovakya olduğunu belirtmiş, Dışişleri Bakanı Beneş'in bu mesele hakkında Türkiye'nin Prag Daimi Maslahatgüzarı Hasan Vasfi Mentş'e Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 – 1965:345) "Viyana'daki Alman elçisi iki gün evvel Avusturya'nın istiklalinin muhafazası esasına dayanan on senelik bir anlaşma akdi teklif etti. Bu itilaf olursa Avusturya, Almanya'nın siyasi nüfusu altına girecek ve vaziyet bizim için karışık bir hal alacaktır" dediğini yazmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 33)

G. Habsburg Hanedanının Avusturya'ya Dönme ve Mallarının İadesi Meselesi

Yukarıda da ifade edildiği üzere Türkgeldi raporunda Tuna Misakı'nın imzalanmasının konuşulduğu günlerde gündeme gelen diğer meselenin Habsburg hanedanının Avusturya'ya dönmesi ve mallarının iadesi olduğunu yazmıştır. Habsburg Hanedanının Avusturya'da ikamet etme hakkı ve mallarının iadesine dair bir kanun çıkarıldığını hatırlatan Türkgeldi, bunun başlangıçta Küçük İtilaf Devletleri nezdinde olumsuz bir etki yaptığını hatta Romanya Dışişleri Bakanı Titulesko'nun Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği Maslahatgüzarına; "Habsburg demek Küçük İtilafın seferber olması demektir. Beneş bile Anschluss'u Habsburg'a tercih ederim demiştir" şeklinde ifadelerde bulunduğunu belirtmiştir. Türkgeldi, Avusturya Dışişleri Bakanı Berger – Waldenegg'in Çekoslovakya'nın Viyana Büyükelçisine, Habsburg hanedanına ancak özel mallarının verileceği ve Arşidük Otto ile annesi eski İmparatoriçe Zita'nın Viyana'ya dönmeyeceklerine dair teminat vermesi üzerine Çekoslovakya'nın itirazlarını sonlandırdıklarını yazmıştır.

Türkgeldi konu ile ilgili olarak Türkiye'nin Roma Büyük Elçisi Baydur'un 15 Temmuz 1935 tarihli raporuna da yer vermiştir. Baydur'a göre İtalya, Habsburg Hanedanının saltanata iadesini Anschluss'a son engel olarak görmekte ve desteklemekte ayrıca Fransa'nın da buna muhalefet etmeyeceğini

düşünmektedir. Baydur, Viyana'daki Küçük İtilaf devletleri büyükelçilerinin ise Habsburg Hanedanının tahta iadesi halinde Tuna Misakının anlamının kalmayacağı görüşünde olduklarını yazmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 34)

Türkgeldi, bu mesele hakkında Türkiye'nin Belgrat Büyükelçisi Aktay'ın 23 Temmuz 1935 tarihli raporundan bahsederek, Aktay'ın Yugoslavya'nın öteden beri Avusturya'nın Almanya'ya ilhakı meselesinde lakayt davranışlar sergilediğini fakat Habsburg hanedanının iktidarı geri alması meselesinde ise savaşı göze aldığı ilan ettiğini ve bunun bizzat Yugoslavya Başbakanı Milan Stojadinovic tarafından kendisine ifade edildiğini yazmıştır. Türkgeldi, Yugoslavya ve diğer Küçük İtilaf devletlerinin konu ile ilgili olumsuz tavırlarının Aktay'ın 26 Temmuz tarihli diğer raporunda da ele alındığını vurgulamıştır. Buna göre, Başbakan Stojadinovic'in içlerinde Akyay'ın da bulunduğu büyükelçilere siyasi vaziyette tam bir sakinliğin hâkim olduğunu ve Çekoslovakya'nın Anschluss'u Habsburglara tercih ettikleri şeklindeki açıklamasının Küçük Antant Devletlerinin görüşlerinde sabit olduğunu teyit eder nitelikte olduğunu söylemiştir.

4. Numan Menemencioğlu'nun Değerlendirmeleri

Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, Mehmet Emin Ali Türkgeldi'nin raporunu genel durumun objektif bir ifadesi olarak yorumlamış, tahlil ve açıklamalarına bir şey ilave etmemekle beraber ek olarak birkaç tespitte bulunmuştur. Menemencioğlu, SSCB'nin batı Avrupa devletleri ile sağladığı yakınlaşmanın yalnız Almanya'ya karşı cephe görüşünden değil Akdeniz'deki dengeler açısından da (Fransa – SSCB, Fransa – İtalya anlaşmalarının bir değerine denk tarzda gelişmesi ihtimaline karşı) önemle takip edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Fransız - Rus anlaşmasının imzalanmasından beri Sovyet siyasetinin pasif durumdan aktif duruma geçmeğe aday görüldüğünü ve Türkiye - SSCB ilişkileri çerçevesinde bunun çok yakından ve alaka ile takip edilmesi gerektiğini ve Dışişleri Bakanlığı teşkilatının bu esas dâhilinde hareket edeceğini ifade etmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 1)

Menemencioğlu, İtalyan - Habeş anlaşmazlığının lokal değil Avrupa'yı ilgilendiren bir mesele olduğu tespitinde bulunmuş, bunu İngilizlerin Hint yolu üzerinde ve özellikle Akdeniz'de sahip oldukları üstün durumu ihlal açısından değerlendirmenin gerektiğini vurgulamıştır. Menemencioğlu'na göre bu anlaşmazlık sonucunda Fransa - İtalya ilişkileri yeni şekiller alabilir, orta Avrupa meselesi büsbütün önem kazanabilir ve Almanlar denge unsuru olmaya hazırlanabilirlerdi. Menemencioğlu, Türkiye siyasetinin büyük devletler arasındaki bu hayati mücadelede tetikte olma mecburiyetinde olduğunu ve Türk hariciyesinin de bütün imkânlarını kullanarak teyakkuz halinde olduğunu vurgulamıştır.

Menemencioğlu, Habeşistan sorunu çerçevesinde İtalyanların Hint yolunu kontrolde ısrar etmeleri ve savaş çıkması halinde, İngiltere'nin şu

zamanlarda herhangi bir bölgede savaş istememesine rağmen kısa ve uzun vadeli tedbirler alabileceğini vurgulamış, bu tedbirler arasında Akdeniz'in öncelikli olacağına dikkat çekmiştir. Menemencioğlu'na göre Akdeniz'deki sahillerinin uzunluğu dolayısıyla Türkiye bu yeni durumda İngiltere için kulanılması lazım gelen bir unsur haline gelebilirdi. Menemencioğlu, böyle bir durumda adalar ve boğazların durumunun Türkiye lehine yeniden şekillenebileceği öngörüsünde bulunmuş, Türkiye'nin bu konuyla ilgili İngiliz siyasetini yakından takip edip, diplomasının bütün inceliklerini kullanmak durumunda kalabileceğini vurgulamıştır.

Menemencioğlu, Fransızların Habeş meselesinde İtalya'yı destekleyecek gibi görünmediğini İngilizlerin sıkı tazyiki altında İtalyanları öfkeliendirebilecek tutum almalarının bile beklenebileceği ve Fransız - İtalyan dostluğunun iyice gevşemesinin mümkün olabileceği tahmininde bulunmuş, bu ihtimal çerçevesinde İtalyan - Alman ilişkilerinin gelişmesinin Türk büyükelçiler için önemle takip edilmesi gereken bir durum olacağını belirtmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 1 -2)

Menemencioğlu Avrupa'da yukarıda bahsedilen gelişmeler çerçevesinde Türkiye - Almanya ilişkilerine de değinmiş, Türkiye'nin bu devlet ile ilişkilerinde şimdilik bir değişikliğin söz konusu olmayacağını belirtmiştir. Menemencioğlu, Avrupa'nın kritik durumu, Almanya'nın politikaları ve İngiliz - Alman ilişkilerinin durumu göz önünde bulundurularak Türkiye'nin Almanya ile normal dostluk ilişkilerinin gevşemesine izin verilmemesine ve bu devlet aleyhindeki siyasî hareketlere Türkiye'nin açıktan katılmamasına dikkat çekmiştir.

Sonuç

Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'na giden süreç 1935 yılı itibariyle belirgin bir şekilde hızlanmıştır. Almanya'nın Versailles Anlaşması'nı ihlal eden adımları diğer Avrupa devletlerinin tepkisini çekmiş, diğer devletler açısından bu durum Almanya'ya karşı acil önlemler alınmasını gerektirmiştir. Almanya'nın revizyonist politikalarına karşı harekete geçen devletler 1935 yılı başından itibaren aralarında birçok ittifak anlaşmaları yapmışlardır. Fakat bu ittifaklar uzun sürmemiş, İngiltere ile Almanya arasından imzalanan deniz silahlarını sınırlandırma anlaşması, Almanya'ya karşı oluşturulan ittifakların önemli ölçüde zayıflamasına neden olmuştur. Aynı dönemde İtalya'nın Habeşistan'ı işgal planları da bu ittifakların etkisizleşmesine neden olup dünyada ve Avrupa'da gerginliğin artmasının bir başka sebebi olmuştur.

Bütün bu gelişmeler Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından yakından takip edilmiş, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Vekili Türkgeldi, Türk dış politikasıyla ilgili olarak kaleme aldığı raporunda, 1935 yılının ilk yarısında Avrupa'da meydana gelen siyasi ve askeri gelişmeleri de detaylı bir şekilde ele almıştır. Türkgeldi, 1935 yılının ilk yarısında Avrupa'da meydana gelen önemli gelişmeleri gayet açık bir şekilde ortaya koymuş, değerlendirmelerini yaparken çeşitli Avrupa başkentlerindeki Türk

büyükelçilerinin değerlendirmelerinden de yararlanmışır. Türkgeldi, raporu objektif bir şekilde kaleme alıp, oldukça isabetli teşhislerde bulunmuştur.

Raporun içeriği. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Menemencioğlu tarafından da beğenilmekle beraber, Menemencioğlu raporda bahsi geçen konularla ilgili önemli analizler yapmıştır. Olayların daha sonra evrildiği noktalara bakıldığında Menemencioğlu'nun analizlerin büyük oranda gerçekleştiği görülmektedir. Menemencioğlu'nun İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinin, Fransız – İtalyan ittifakını çatlatacağına, SSCB'yi dış politikada daha aktif hale getireceğine, İngiltere - Türkiye ilişkilerini çok daha yakınlaştıracağına ve bunun ileride adalar ve boğazların statüsünü değiştirebileceğine dair ileriye dönük yorumları tamamen gerçekleşmiştir. Yine Menemencioğlu'nun Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini bozmamasına dair görüşlerinin de ne kadar isabetli olduğu İkinci Dünya Savaşı'nın ilk üç yılındaki gelişmelere ve savaşın tümündeki yıkıma bakılarak görülebilir.

Neticede Türkiye Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesinden sonra yaşanan gelişmelere ilgisiz kalmamış, gelişmeleri kendi güvenliği için ortaya çıkaracağı tehlike ve avantajların farkında olarak yakından izlemiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/219-476-5

Kitap ve Makaleler

- Armaoğlu Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınevi, İstanbul 2012.
- Best Antony, Hanhımaki Jussi M., Maiolo Joseph A., Schulze Kirsten E., 20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi, çev: Taciser Ulaş Belge, Siyasal Kitapevi, Ankara 2015.
- Cevizliler Erkan, Öncü Ali Servet, “Birinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı” Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi The Black Sea Journal of Social Sciences Sonbahar 2013, Yıl:5, Sayı: 9, s. 307-339.
- Czechoslovakia - Soviet Union: Treaty of Friendship and Mutual Collaboration, The American Journal of International Law, Vol. 39, No. 2, Supplement: Official Documents (April., 1945), Cambridge University Press s. 81-83.
- Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 -1965.
- Esmer Ahmet Şükrü, Siyasi Tarih (1919 -1939), Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 30 -12, Ankara 1953
- Foreign Relations of The United States Diplomatic Papers, The Soviet Union 1933-1939, United States Government Printing Office, Washington 1952.
- France - U.S.S.R., Treaty of Mutual Assistance”, The American Journal of International Law, Vol. 30, No. 4, Supplement: Official Documents (October., 1936), Cambridge University Press, s. 177-180.

Mehmet Emin Ali Türkgeldi ve Numan Menemencioğlu'nun 1935 Yılı'nın İlk Yarısında Avrupa'da Meydana Gelen Önemli Gelişmelerle İlgili Görüşleri

- Fry Michael Graham, Goldstein Erik, Langhorne Richard, Guide To International Relations And Diplomacy, Continuum Social Science, London 2002.
- Hall III Hiner H., "The Foreign Policy-Making Process in Britain, 1934-1935, and the Origins of the Anglo-German Naval Agreement" The Historical Journal , Jun., 1976, Vol. 19, No. 2 (Jun., 1976), Cambridge University Press pp. 477-499.
- Joint Resolution of The Stresa Conference, Including The Anglo – Italian Declaration and The Final Declaration, Stresa, 14 April 1935, London 1935, s. 708-710.
- Kershaw Ian, Hitler, Hubris 1889 - 1936, çev. Zarife Biliz, 1. Cilt, İthaki Yayınları, İstanbul 2007.
- Latimer Hugh, Herr Hitler's Speech of May 21ST, Bulletin of International News, Vol. XI, No. 24, (May 30,1935), s. 3-7. (3- 43), Information Department of The Royal Institute of International Affairs,
- Oral Sander, Siyasi Tarih 1918-1994, İmge Yayınevi, Ankara 2008.
- Potyemkin Vladimir Potyemkin, s. Bakruşin, A. Efimov, E. Kosminski, İ. Mintz, A. Naroçnitski, A. Pankratova, V. Sergejev, S. Skazin, V. Kvostov, N. Koltchanovsky, E.Tarle, Uluslararası İlişkiler Tarihi – Diplomasi Tarihi -, çev. Attila Tokatlı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2009, s. 220 -221.
- Richardson Charles O., "The Rome Accords of January 1935 and the Coming of the Italian – Ethiopian War", The Historian, Volume:41, Issue: 1, November 1978, s. 41-58.,
- Soysal İsmail, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. CİLT (1920 – 1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Steiner Zara, The Triumph of the Dark European International History 1933-1939, Oxford University Press, New York 2011, s. 83.
- Strang G. Bruce, "Imperial Dreams :The Mussolini – Laval Accords of January 1935" The Historical Journal, vol: 44, No. 3, (Sep 2001), s. 799-809.
- Plettenberg Ingeborg "The Soviet Union and the League of Nations", The League of Nations in Retrospect La Societe des Nations: Retrospective, Proceedings of the Symposium, Organized by The United Nations Library and The Graduate Institute of The International Studies Geneva, 6-9 November 1980, Walter de Gruyter, Berlin- New York 1983, s. 144 - 181.
- Treaty of Peace Between The Allied and Associated Powers and Germany and Protocol Signed at Versailles, June 28, 1919, 10 George V Sessional Paper No.41, Ottawa 1919, s. 63 – 77.

Gazeteler

Akşam
Ulus

Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumlarının Çocukların Tüketim Davranışına Yansıması¹

Hatice AYDIN²

Didem AYHAN³

Geliş Tarihi/ Received

18.01.2021

Kabul Tarihi/ Accepted

27.04.2021

Yayın Tarihi/ Published

15.07.2021

Citation/Atıf: Aydın, H. ve Ayhan, D., (2021), Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumlarının Çocukların Tüketim Davranışına Yansıması, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(3): Sayfa: 977-995, <https://doi.org/10.16951/atauniibd.863623>

Öz: Anne-çocuk ilişkisinin niteliği güçlü olduğunda ve anne çocuğuna karşı olumlu tutum sergilediğinde çocuklarının gelişimi ve sosyalleşmesi mümkün olabilmektedir. Özellikle, annenin tutumlarının şekli çocuğun sosyal ya da materyalist tüketim davranışı sergilemesinde de etkili olabilmektedir. Bu araştırmanın konusu, annelerin çocuk yetiştirme tutumlarının çocukların tüketim davranışlarına etkisinin materyalist ve sosyal tüketim açısından tespit edilmesidir. Araştırma, Balıkesir'in Bandırma ilçesinde ikamet eden ve okul öncesi çağda çocuğu olan annelerle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Sosyo-demografik veri toplama formu, Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği (PARI), Sosyal tüketim ölçeği ve Materyalizm Ölçeği kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda; baskıcı ve eğitici annelik tutumunun doğru satın alma kararına ve bilinçli tüketimi öğretmeye yönelik olan sosyal tüketim davranışı üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi bulunmaktadır. Reddedici annelik tutumunun ise sosyal tüketim üzerinde negatif yönde anlamlı etkisi vardır. Ayrıca baskıcı ve reddedici annelik tutumunun materyalist tüketim üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu gözlenmiştir. **Anahtar Kelimeler:** Annelik Tutumları, Çocuk Tüketim Davranışı, Çocuk Yetiştirme, Sosyal Tüketim, Materyalist Tüketim

Reflection of Mothers' Child Rearing Attitudes to Child Consumption Behavior

Abstract: When the quality of the mother-child relationship is strong and the mother has a positive attitude, their children can develop and socialize. In particular, the mother's attitudes shape can also be effective in the socialization of the child or the display of materialist consumption behavior. The subject of this study is to determine the effects of mothers' child-rearing attitudes on children's consumption behavior in terms of materialist and social consumption. The research was carried out by making with mothers who live in the district of Bandırma in Balıkesir and have children in preschool age. Socio-demographic data collection form, Parental Attitude Research Instrument, Social Consumption Scale and Materialism Scale were used in the study. As a result of the analysis; oppressive and educational maternity attitude has a positive effect on social consumption aimed at teaching the right purchase decision and conscious consumption. Refusing motherhood attitudes have a negative effect on social consumption. In addition, it was observed that oppressive and rejecting motherhood attitudes had a positive effect on materialist consumption.

Keywords: Maternity Attitudes, Child Consumption Behavior, Child Rearing, Social Consumption, Materialist Consumption

Jel Codes: M30, M31, D91, I12

¹Bu araştırma, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Koordinatörlüğü'nce kabul edilen BAP-19-1003-012 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir.

²Doç. Dr., Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, Ömer Seyfettin Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-5581-7216>, haydin@bandirma.edu.tr

³Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Ruh Sağlığı ve Psikiyatri ABD, <https://orcid.org/0000-0001-6687-6564>, dayhan@bandirma.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Background

Adult parents who are modeled by children and meet the needs of the child are the people who affect children the most. While learning about life, children get their first knowledge especially from their mother, who is their primary caregiver. Therefore, the role of the mother continues in childhood as well as in infancy. Especially maternal attitudes provide information about the development of the child. Mothers' attitudes towards their preschool children can significantly affect their children's development.

Purpose

This research was conducted to reveal the effect of mothers' attitudes on children being social and materialistic consumers.

Method

A total of 282 mothers with children aged 5-6 and living in the Bandırma district of Balıkesir were reached within the scope of the research which was designed in relational type analytical. Research data started to be collected in the second half of the education period -in February 2020, after the work permits were obtained and were finished in April. Socio-demographic data collection form, Family Life, and Child Rearing Attitude Scale, Child Socialization Scale, Materialism, and Communication Scale were used in the study.

Hypotheses in line with the method of the research are as follows:

H₁: Mothers' attitudes affect socializing consumption.

H₂: Mothers' attitudes have an impact on their materialistic consumption.

Findings

In the research, 48.6% of the mothers are between the ages of 32-38, 96.8% of participants are married, 49.6% of participants are undergraduate and/or graduate education, 47.5% of participants are housewives, and 38.3% of individuals with an income of 2001-3000 TL. Most of the children (40.4%) attend the central kindergarten. The gender distribution of the children is almost the same. The majority of mothers (54.6%) have 2-3 children. It was found that 81.9% of the mothers were against giving pocket money to their children. Besides, it was found that their children (44%) mostly engaged in domestic activities in their home. When the regression findings revealed that the effect of maternal attitudes on social consumption towards the purchasing decision was 26% (R²) and was statistically significant. The effect of maternal attitudes on social consumption towards conscious consumption was found 22% (R²) and significant. The effect of maternal attitudes on materialistic consumption was found 11% (R²). Besides, this effect was found to be statistically significant.

Conclusions

According to the results of the research, it was found that rejecting mother attitude has an effect on social consumption towards the right purchasing decision, educative motherhood attitude has an effect on social consumption towards purchasing, educative motherhood attitude has an effect on social

consumption to teach conscious consumption, oppressive motherhood attitude on materialist consumption and the rejecting motherhood attitude is effective on materialist consumption.

1. Giriş

2030 yılında, 5 - 14 yaş arası nüfusun, 800 milyonu bulacağı tahmin edilmektedir (McDougall ve Chantrey 2004: 8). 5-6 yaş grubundaki çocukların, demografik olarak dünya nüfusu içinde önemli bir gücü temsil edeceği düşünülmektedir. Önemli bir gücü temsil eden bu yaş grubundaki çocuklar, doğduğu andan itibaren ailesi aracılığıyla sosyalleşmeye başlamakta ve ailesinin toplumsal ve kültürel özelliklerinden etkilenmektedir. Çünkü aile, sahip olduğu değerleri çocuğa öğretmeye çalışmaktadır. Ailenin öğretmeye çalıştığı bu değerler arasında tüketim alışkanlıkları da yer almaktadır (Dal ve Veysel, 2015: 376). Başka bir deyişle, çocuğun sosyalleşmeye başlaması, ona tüketici kimliği de kazandırmaktadır. Çocuk, tüketici rolüne sahip olduğu toplumda birtakım değişimler yaşamaktadır. Bu değişim; algısal, analitik ve yansıtıcı aşamalar şeklindedir (Clark vd., 2001: 29). 5-6 yaş grubunu da kapsayan algısal aşamada çocuklar markaları tanımakta, ancak bu markalara nadiren anlam yükleyebilmektedir. Küçük miktardaki harçlığı ile satın alma işlemini gerçekleştiren çocuk, bu davranışı ile tüketici olmaya da ilk adımı atmaktadır (Monna ve Gauthier, 2008: 640).

Çocukların tüketim davranışları, bilindiği gibi okul öncesi dönemde başlamaktadır. Çocuklar tüketimi özellikle ebeveynlerin tutumlarını pekiştirerek öğrenmektedir (İkinci, 2011: 68). Bu dönemde, ebeveyn olarak annenin etkisi, yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Buradan yola çıkıldığında anne tutumlarının tüketici olan çocukların tüketim davranışları üzerinde etkiye sahip olduğu söylenebilir. Anne, farklı tutumlar sergileyerek çocuklarının tüketici olarak sosyalleşmesinde olumlu ya da olumsuz role sahip olabilmekte ya da materyalist tüketiciler yetişmesine yol açabilmektedir. Başka bir deyişle, çocukları ödüllendiren bireyler ya sosyal tüketime ya da materyalizme yol açmaktadır. Dikkatli davranılmadığında çocukların nesnelere bağımlı hale gelmesi ve azla yetinmeyi bilmemesi, günümüzün önemli sorunlarından birisi olarak karşımıza çıkabilmektedir. Türkiye’de aile tutumlarının tüketime yansması ile ilgili çok sayıda çalışmanın olmadığı (Bozyiğit ve Karaca, 2014; Sayraç, 2016; Şerife ve Poyraz, 2017; Bozyiğit ve Madran, 2018) ve bu konunun araştırılması gereken bir konu olduğu düşünülmektedir. Bu araştırmada, annelerin çocuklarını yetiştirme ile ilgili tutumlarının çocukların sosyal ve materyalist tüketim davranışları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda literatüre, ebeveynlere ve işletmelere yönelik öneriler sunulmuştur.

2. Genel Bilgiler

Çocukların model aldığı, çocuğun ihtiyaçlarını karşılayan ve yetişkin bireyler olan ebeveynler, çocukları en çok etkileyen kişilerdir. Rol modelin davranışları, fiziksel, duygusal, psikolojik ve sosyal değişimleri sürekli olan

çocukların davranışlarını da yönlendirmektedir (Bernstein, 1997; Bilaç vd., 2020). Çocuklar, hayatı öğrenirken ilk bilgilerini özellikle temel bakım vericisi olan annesinden edinmektedir. Dolayısıyla anne rolü, bebeklikte olduğu gibi çocuklukta da devam etmektedir. Anne, çocuğun ilk öğreticisi olup çocuğun olumlu tutum sergilemesinde etkin bir role sahiptir. Özellikle anne tutumları, çocuğun gelişimi hakkında bilgi vermektedir. Annelerin okul öncesi dönemde olan çocuklarına karşı tutumları, çocuklarının gelişimlerini önemli derecede etkileyebilir. Özellikle çevreyi anlamlandırma ve benliği fark etme yılları olan 0-6 yaş döneminde çocuklar yetişkinleri kendilerine model alırlar. Buradan yola çıkıldığında annelerin çocuk yetiştirirken sergiledikleri tutumları, çocuklarının sadece kişisel gelişiminde değil; tüketim kalıplarında da etkilere yol açmaktadır. Bu tutumlardan en önemli olduğu düşünülenleri eğitici, koruyucu, baskıcı ve red edici anne tutumlarıdır. Bu tutumlar literatürde PARI-Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu olarak ifade edilmektedir. Bu ölçek ilgili yaş grubundaki çocuklarda uygulandığında dört boyutta tutum ortaya çıkmıştır. Bu tutumlardan reddetme boyutu; çocuklarla bir arada uzun süre kalmaktan hoşlanmamak, başkalarına bağımlılığını desteklemek, bebeğin bakımından ürkmek ve sinirlilik gibi tutumları kapsamaktadır. Baskıcı boyut, daha çok olumsuz çocuk yetiştirme tutumunu ifade etmekte, saldırganlığı bastırma ve sıkı disipline sahip bir tutumla hareket etme halini yansıtmaktadır. Koruyucu boyut, çocuğunun her yaptığını hoş karşılama ve ona çok fazla özgürlük tanıma tutumunu içermektedir. Eğitici boyutta ise anneler, sürekli olarak çocuklarının başarılı olmasını ister ve eğitimleri ile ilgilenirler (Schaefer ve Bell, 1958; Demir ve Şendil, 2008: 19-20).

Yapılan çalışmalar da annelerin çocuklarına ve onları yetiştirmede sergiledikleri tutumların tüketime etkisini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bozyiğit ve Karaca (2014); aile iletişimi, demografik özellikler ve çocukların materyalist tutumları arasındaki ilişkiyi incelemek amacı ile yaptıkları araştırmaya göre kavram yönelimli iletişim ile materyalizm arasında; yaş, gelir ve sosyal ve kavram yönelimli iletişim arasında ilişki bulunmuştur. Ayrıca sosyal yönelimli ebeveynlerin çocuğun harçlığını nasıl harcadığını ve televizyonda hangi programı izlediğini de denetledikleri tespit edilmiştir. Can (2016) çalışmasında, çocukların tüketiminin şekillenmesinde aile tarzlarının rolü belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla 18 yaş ve üzerinde olan ve 5-6 yaş aralığında en az bir çocuğa sahip ebeveynlere ulaşılmıştır. Müsaadeci, ihmalkâr, baskıcı ve disiplinli olmak üzere dört tip aile tarzının reklam farkındalığı, çocukla iletişim, çocuğun davranışlarını sınırlandırma, istekleri karşılama ve yiyecek düzenlemelerine karşı algı farklılıkları belirlenmeye çalışılmış ve bu aile tarzları arasında farkın olduğu tespit edilmiştir. Atabey (2017), anasınıfı çağında çocuğu olan annelerinin anne tutumlarını incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucuna göre annenin “Demokratik” tutumunda çocuğun cinsiyeti etkilidir. Çocuğun okul öncesi eğitime devam etme süresinin, annenin geliri ve çalışma durumunun ise “Aşırı koruyucu” tutumda etkili olduğu tespit edilmiştir. Bozyiğit ve Madran (2018), çocukların çevre bilinçli tüketici olarak sosyalleşmesi ile annelerin çocuk

yetiştirme tutumları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma sonucunda; annelerin çocuk yetiştirme tutumları ile çocuğun ağaç dikimi, kâğıtları ayırma, bilinçli tüketim, çevreye zararlı ürün kullanmama, tüketici olarak hakkını bilme, ürün alırken dikkat edilen özellikler ve çocuğun fikrini sorma gibi konular arasında anlamlı farklar olduğu ortaya çıkmıştır.

Gronhoj (2006) çalışmasına göre; aile içinde huzuru sağlayan tutumların organik tüketim gibi bilinçli tüketim davranışlarını da beraberinde getirmektedir. Yang vd, (2014), ailenin tutumlarının çocukların sosyalleşme süreci üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Araştırma sonucuna göre çocuklarına izin veren ailelerin tüketim konusunda çocuklarını daha fazla serbest kıldıkları söylenebilir. Yapılan çalışmalarda ebeveyn tutumunun çocuk tüketimine mantıklı, eğitici, hedonik ya da materyalist olarak yansıdığı ifade edilmektedir (Clarke, 2008; Clarke & McAuley, 2010; Wisenblit, Priluck, & Pirog, 2013; Ganassali, 2019). Bekâr anneler üzerinde yapılan bir çalışmada, çocukların hem kendilerinin hem de ailelerinin karar alma süreçlerini etkiledikleri, etki mekanizmalarının ve dinamiklerinin ise aile yapısına göre önemli ölçüde farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (Chaudhury & Hyman, 2019). Ebeveyn-çocuk ilişkileri ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında çoğunlukla anne-çocuk ilişkisi üzerine yoğunlaşmış ve annenin çocuk üzerindeki psikolojik etkileri araştırılmıştır. Bu psikolojik etkilere; iletişim, problem çözme becerisi, uyum, akademik başarı ve davranış biçimleri örnek olarak verilebilir. Davranış biçimleri ise oldukça çeşitli olup çocukların isteklerini ebeveynine yaptırma biçimi olarak da ortaya çıkabilmektedir (Aktürk, 2015; Yalçın, 2016; Cantekin ve Gültekin, 2020).

Literatür bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ailenin tüketim davranışında çocukların rolü bilinmesine rağmen, annelerin çocuk yetiştirme tutumlarının çocukların tüketim davranışındaki rolünü araştıran çok fazla çalışmaya rastlanmamıştır (Bozyiğit ve Karaca, 2014; Sayraç, 2016; Şerife ve Poyraz, 2017; Bozyiğit ve Madran, 2018). Ayrıca söz konusu çalışmaların çoğunda ailelerin çocukların genel tüketim kalıplarının oluşmasında rolü olduğuna vurgu yapılmıştır. Anne tutumlarının hem olumlu (sosyalleşme) hem de olumsuz (materyalistleşme) etkilerini bir arada değerlendiren ve bu etkiyi tüketimle ilişkilendiren bir çalışmaya rastlanmamıştır.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amaç ve Kapsamı

Bu araştırma anne tutumlarının çocukların sosyal ve materyalist tüketici olmaları üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla ilişkiisel türde analitik olarak tasarlanmıştır. Araştırma kapsamında, Balıkesir ilinin Bandırma ilçesinde ikamet eden ve 5-6 yaşlarında çocuğu olan annelere ulaşılması hedeflenmiştir. Bandırma ilçe milli eğitim müdürlüğü ile görüşülüp 5-6 yaş grubu çocukların yer aldığı devlet bünyesindeki anaokullarından bandırmayı temsil gücünün en yüksek ve öğrenci sayısının en fazla olduğu üç okul seçilmiştir. Araştırmanın evrenini üç okulda okuyan toplam 680 çocuğun anneleri oluşturmaktadır. Çalışma

kapsamında evrenin tamamına ulaşılması planlanmıştır. Araştırma verileri 2019-2020 yılının ikinci eğitim-öğretim döneminin başında-Şubat 2020’de toplanmaya başlanmış ve Mart ayında pandemi ilan edilmesi ile birlikte örneklem seçimine gidilmesine karar verilmiştir. Evreni belli olan örneklem hesaplaması ile %5’lik hata payı ve %95’lik güven aralığı baz alınarak örneklem sayısı 246 olarak bulunmuştur (Cohen, Manion, & Morrison, 2017). Okulların öğrenci oranları hesaplanarak evrendeki ağırlıklarına göre veri sağlanmıştır. Anket katılımında eksik veri olması ihtimaline karşın %10 ile %20 aralığında fazla örnekleme ulaşılması planlanmıştır. Eğitim-öğretime ara verilmesi ile birlikte Nisan ayında veri toplama sonlandırılmış ve toplam 282 katılımcıya ulaşılmıştır. Böylece örneklemin evreni temsil gücü sağlayan sayı aralığı olan 246 ile 290 arasında katılımcı hedefine ulaşılmıştır. Çalışmaya çocuğu 5-6 yaş grubunda olan annelerin seçilmesinin nedenleri (Rose, 1995, s.74):

- Çocuğun tüketici olarak sosyalleşmesi, sosyal yeteneklerini kazanması ve kişiliğinin oluşması okul öncesi (anaokulu-anasınıfı) dönemde mümkündür. Bu dönemde ailenin çocuk üzerindeki etkisinin de en üst noktada olduğu düşünülmektedir.
- Bilinçli tüketim eğitiminin erken çocukluk döneminde verilmesinin daha etkili olacağı düşünülmektedir.
- Okul öncesi dönemde başlayan aile çocuk iletişiminin daha sonraki çocukluk dönemine de yansıtacağı düşünülmektedir. Okul öncesi çocukların seçilmesinde etkili bazı nedenler aşağıdaki gibidir:
- Bu dönemde çocuklar algısal dönemi yaşamakta olup nesnelere tek boyutunu algılamakta, tüketimin basit tanımını anlamakta, televizyondaki reklamları anlamaya başlamakta, belli markaları, mağazaları, çizgi film karakterlerini tanıyabilmekte ve ilgilerini çeken bir ürün için talepte bulunabilmektedirler. Bu dönemin tutumların etkisini ilk hissedecek dönem olduğu düşünülmektedir.
- Çocuklarda materyalizmin gelişimi, çocukların maddi unsurların ya da malların soyut anlamını öğrenmeye başladıkları andan itibaren gerçekleşmektedir (Ersoy-Quadir, 2012: 35). Bunu anlayan 5-6 yaş grubu çocuklar, isteklerinin madden yerine getirilmesi konusunda ısrarcı davranmaktadırlar.
- Bu dönemde özellikle annelerinin çocuklar üzerindeki baskısı daha yüksek olup okul öncesi dönemi de temsil etmesinden dolayı tercih edilmiştir.

3.2. Veri Toplama Araçları

3.2.1. Sosyo-Demografik Veri Toplama Formu: Anneye ve çocuğuna ilişkin toplam 20 sorudan oluşan form araştırmacılar tarafından literatür doğrultusunda hazırlanmıştır. Veri toplama aşamasına geçilmeden önce 50 annenin formda yer alan ifadelerin anlaşılabilirliği hakkındaki görüşleri alınmıştır.

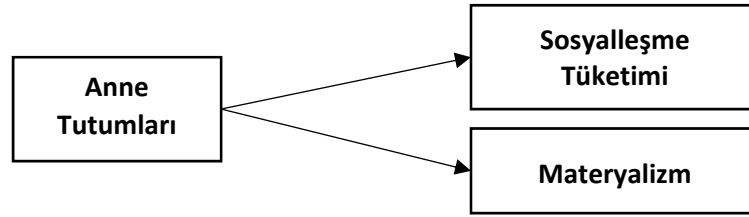
Bu görüşler doğrultusunda açık ve yalın olmayan ifadeler ve tanımlayıcı sorular içeren form yeniden düzenlenerek uygulamaya hazır hale getirilmiştir.

3.2.2. *Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutum Ölçeği (PARI)*: Schaefer ve Bell (1958) tarafından geliştirilen ölçek, LeCompte ve Özer (1978) tarafından Türkçeye çevrilerek geçerlilik- güvenilirlik çalışması yapmıştır. Ölçek 4'lü likert tipte olup 60 sorudan oluşmaktadır. Çalışmada Cronbach alfa değeri 0,58 ile 0,88 arasında bulunmuştur. Bu çalışmada ise Cronbach alfa değeri 0,89 çıkmıştır.

3.2.3. *Çocuğun Sosyalleşmesi Ölçeği*: Ünal (2019) tarafından geliştirilen ölçek, 11 madde ve 2 alt boyuttan oluşmaktadır. 5'li likert tipte olan ölçeğin Cronbach alfa değeri 0,69 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ise Cronbach alfa değeri 0,88 olarak çıkmıştır.

3.2.4. *Materyalizm Ölçeği*: Goldberg vd. (2003) ve Chakroff (2007) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe geçerlik-güvenirlik çalışması Bozyiğit ve Karaca (2014) tarafından yapılmıştır. Ölçek 6 soru ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach alfa değeri, 0,70 olarak bulunmuş olup bu çalışmada ise Cronbach alfa değeri 0,80 çıkmıştır.

Araştırma yöntemi doğrultusunda ilgili model ve hipotezler aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Ebeveyn tutumları, çocukların sosyal (Özbey, 2010: 9), psiko-sosyal (Tocu, 2014: 153) ve davranışsal eğilimlerinde ve gelişiminde çok önemli bir etkindir (Barnett vd. 2010: 43). Davranış eğilimlerinden biri de tüketim davranışıdır. Çocuklar değer, satın alma alışkanlıkları ve marka tercihleri gibi tüketimle ilgili bilişsel ve duygusal davranışları da ailelerinden öğrenirler (Cotte & Wood, 2004: 79). Çocukların alışveriş yaparken tüketici olarak ihtiyaç duydukları tutumları kazanma süreci ise tüketici olarak sosyalleşmedir (Ward, 1974: 2). Tutumlar sadece sosyalleşme yönlü tüketim davranışında değil materyalizm gibi birçok tüketim boyutunda da etkisini göstermektedir (Clarke, 2008; Clarke & McAuley, 2010; Wisenblit, Priluck, & Pirog, 2013; Ganassali, 2019). Buradan yola çıkılarak annelerin tutumlarının sosyalleşme tüketimi ve materyalist tüketim üzerinde etkiye sahip olduğu söylenebilir. İlgili hipotez aşağıdaki gibidir:

H₁: Annelerin tutumları, sosyalleşme tüketimi üzerinde etkiye sahiptir.

H₂: Annelerin tutumları, materyalist tüketimi üzerinde etkiye sahiptir.

3.3. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS 23.0 paket istatistik programı kullanılmıştır. Araştırmada tanımlayıcı istatistiklerden, güvenilirlik, açıklayıcı faktör ve regresyon analizlerinden yararlanılmıştır.

3.4. Araştırmanın Etik Yönü

Araştırmanın yapılabilmesi için Bandırma İlçe Milli Eğitim Müdürlüğünden ve Bandırma Kaymaklığından gerekli izinler ve Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan 20/02/2020 tarihli ve 2020-1 sayılı etik kurul izni alınmıştır. Veriler Helsinki Bildirgesine uygun biçimde gönüllü oluru alınarak toplanmıştır.

4. Bulgular

Tablo 1. Anneye İlişkin Tanımlayıcı Özellikler

		Sayı (n = 282)	%
Yaş	31 yaş ve altı	103	36,5
	32-38 yaş	137	48,6
	39 ve üstü	42	14,9
Medeni durum	Evli	273	96,8
	Bekâr	9	3,2
Eğitim durumu	İlk öğretim mezunu	40	14,2
	Orta öğretim mezunu	102	36,2
	Lisans ve lisansüstü mezunu	140	49,6
Meslek	Memur	62	22,0
	İşçi	32	11,3
	Serbest	14	5,0
	Diğer	40	14,2
	Ev hanımı (çalışmıyor)	134	47,5
Gelir Durumu	2000 TL ve altı	69	24,4
	2001-3000 TL	108	38,3
	3001-4000 TL	51	18,1
	4001-5000 TL	27	9,6
	5001 TL ve üstü	27	9,6

Annelerle ilişkin özellikler, Tablo 1’de gösterilmiştir. Tablo 1’de görüldüğü gibi, annelerin %48,6’sı 32-38 yaş aralığında, %96,8’i evli, %49,6’ı lisans ve/veya lisans üstü eğitim mezunu, %47,5’i ev hanımı ve %38,3’ü 2001-3000 TL gelire sahip olan bireylerden oluşmaktadır.

Tablo 2. Çocuğa İlişkin Tanımlayıcı Özellikler

		Sayı (n = 282)	%
Yaş	5 yaş	159	56,4
	6 yaş	123	43,6
Gittiği Okul	Merkez Anaokulu	114	40,4
	Şehit Teğmen Doğuş Uran Anaokulu	97	34,4
	Zübeyde Hanım Anaokulu	71	25,2
Cinsiyet	Kadın	142	50,4
	Erkek	140	49,6

Tablo 3. Çocuğa İlişkin Tanımlayıcı Özellikler

Kardeş sayısı (kendisi dahil)	Tek	109	38,6
	2-3 kardeş	154	54,6
	4 ve üzeri	19	6,8
Harçlık durumu ve sıklığı	Yok	231	81,9
	Haftada bir ya da birkaç sefer	25	8,8
	Ayda bir ya da daha az	26	9,3
Okul dışı vakitlerini geçirme şekli	Arkadaşlarıyla birlikte	47	16,6
	Evde TV izleyerek	24	8,5
	Telefon ya da tablet ile	87	30,9
	Ev içi aktivite	124	44,0

Çocuklara ilişkin özellikler Tablo 2’de gösterilmiştir. Tablo 2’de görüldüğü gibi, çocukların %56,4’ü 5 yaşındadır. Çocukların büyük çoğunluğu (%40,4) merkez anaokuluna gitmektedirler. Çocukların cinsiyetler dağılımları hemen hemen aynıdır. Annelerin büyük çoğunluğu (%54,6), 2-3 çocuğa sahiptirler. Annelerin %81,9’unun çocuğuna harçlık vermeye karşı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çocuklarının daha çok (%44) ev içi aktivite yaptıkları tespit edilmiştir.

Tablo 3. Anne Tutumlarının Satın Almaya Yönelik Sosyal Tüketim Üzerindeki Etkisi

Bağımlı değişken: Alma-Sosyal Tüketimi/ Bağımsız değişkenler:	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminlerin Standart Hatası	
	Annelik Tutumları	,510(a)	,260	,249	,45903
ANOVA Değerleri	Kareler Toplamı	SS	Ortalama Kare	F	p
Regresyon	20,506	4	5,127	24,331	<,000
Artıklar	58,366	277	,211		
Toplam	78,872	281			

Çalışmada yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda sosyal tüketim, satın alma kararına yönelik ve bilinçli tüketime yönelik olmak üzere iki boyutta değerlendirilmiştir. Tablo 3’te gösterilen regresyon analizi sonucuna göre anne tutumlarının satın alma kararına yönelik sosyal tüketime etkisinin %26 (R²) olduğu tespit edilmiştir. ANOVA testi de bu etkinin $\alpha = 0,01$ seviyesinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Modelin Beta Değerleri

Bağımlı değişken: Alma-Sosyal Tüketimi	Standartlaştırılmamış katsayılar		Standartlaştırılmış katsayılar	t değerleri	P	Tolerans	VIF
	B	Standart hata	Beta				
Sabit değişken	2,801	,208		13,478	<,000		
Baskıcı	-,066	,043	-,091	-1,539	,125	,769	1,300
Reddedici	-,106	,043	-,133	-2,426	,016	,892	1,121
Eğitici	,448	,047	,516	9,514	,000	,908	1,101
Koruyucu	,017	,037	,025	,448	,655	,861	1,162

Modelde yar alan değişkenlerin Beta değerleri Tablo 4’te gösterilmiştir. Tablo 4’de görüldüğü gibi reddedici tutum (0,016) ve eğitici tutum (0,000) regresyon modeline dahil edilirken baskıcı/otoriter ve koruyucu tutum model dışı kalmıştır. Satın alma kararına yönelik tüketim üzerinde reddedici anne tutumu negatif yönde anlamlı ve eğitici anne tutumu pozitif yönde anlamlı etkiye sahiptir. Belirtilen bu değişkenlerin 0’dan farklılığı testi sonucu anlamlı bulunmuştur.

H_{1a}: Reddedici annelik tutumunun doğru satın alma kararına yönelik sosyal tüketim üzerinde etkisi vardır,

H_{1c}: Eğitici annelik tutumunun doğru satın alma yönündeki sosyal tüketim üzerinde etkisi vardır,

Hipotezleri kabul edilirken,

H_{1b}: Baskıcı annelik tutumunun doğru satın alma yönündeki sosyal tüketim üzerinde etkisi vardır,

H_{1d}: Koruyucu annelik tutumunun doğru satın alma yönündeki sosyal tüketim üzerinde etkisi vardır,

Hipotezleri reddedilmiştir.

Anneliği reddetme tutumu satın alma kararına yönelik (bilinçli) sosyal tüketimi üzerinde negatif etkiye sahiptir. Ancak eğitici annelik tutumunun satın alma kararına yönelik sosyal tüketim üzerinde pozitif anlamlı etkisi vardır.

Tablo 5. Anne Tutumlarının Bilinçli-Sosyal Tüketim Üzerindeki Etkisi

Bağımlı değişken: Bilinçli-Sosyal Tüketim Bağımsız değişkenler: Annelik Tutumları	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminlerin Standart Hatası	
		,474	,225	,214	,56360
ANOVA Değerleri	Kareler Toplamı	SS	Ortalama Kare	F	p
Regresyon	25,556	4	6,389	20,114	<,000
Artıklar	87,986	277	,318		
Toplam	113,542	281			

Tablo 5 incelendiğinde regresyon analizi sonucu anne tutumlarının bilinçli tüketime yönelik sosyal tüketim üzerindeki etkisinin %22 (R²) olduğu tespit edilmiştir. ANOVA testi de bu etkinin $\alpha = 0,01$ seviyesinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 6: Modelin Beta Değerleri

Bağımlı değişken: Bilinçli-Sosyal Tüketimi	Standartlaştırılmamış katsayılar		Standartlaştırılmış katsayılar	t değerleri	p	Tolerans	VIF
	B	Standart hata	Beta				
Sabit değişken	1,914	,255		7,502	<,000		
Baskıcı	,037	,052	,043	,708	,480	,769	1,300
Reddedici	-,090	,053	-,094	-1,679	,094	,892	1,121
Eğitici	,470	,058	,451	8,134	<,000	,908	1,101
Koruyucu	,045	,045	,056	,983	,326	,861	1,162

Tablo 6’da görüldüğü gibi sadece eğitici tutum (0,000) regresyon modeline dahil edilirken reddedici, baskıcı ve koruyucu tutum model dışı kalmıştır. Belirtilen bu değişkenlerin 0’dan farklılığı testi sonucu anlamlı bulunmuştur.

H_{1cc} : Eğitici annelik tutumunun bilinçli tüketimi öğretmeye yönelik sosyal tüketim üzerinde etkisi vardır,

Hipotezi kabul edilirken

H_{1aa} : Reddedici annelik tutumunun bilinçli tüketimi öğretmeye yönelik sosyal tüketim üzerinde etkisi vardır,

H_{1bb} : Baskıcı annelik tutumunun bilinçli tüketimi öğretmeye yönelik sosyal tüketim üzerinde etkisi vardır,

H_{1dd} : Koruyucu annelik tutumunun bilinçli tüketimi öğretmeye yönelik sosyal tüketim üzerinde etkisi vardır,

Hipotezleri reddedilmiştir.

Hipotez sonuçları dikkate alındığında sadece eğitici annelik tutumunun çocukların bilinçli tüketimi öğrenmeleri yönünde sosyal tüketimlerine etki ettiği görülmektedir.

Tablo 7. Anne Tutumlarının Materyalist Tüketime Etkisi

Bağımlı değişken: Materyalist Tüketim	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminlerin Standart Hatası	
	Bağımsız değişkenler: Annelik Tutumları	,324	,105	,092	,80295
ANOVA Değerleri	Kareler Toplamı	SS	Ortalama Kare	F	p
Regresyon	20,947	4	5,237	8,122	<,000
Artıklar	178,590	277	,645		
Toplam	199,538	281			

Tablo 7 incelendiğinde regresyon analizi sonucu, anne tutumlarının materyalist tüketime etkisinin %11 (R²) olduğu tespit edilmiştir. ANOVA testi de bu etkinin $\alpha = 0,01$ seviyesinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 8. Modelin Beta Değerleri

Bağımlı değişken: Materyalist Tüketim	Standartlaştırılmamış katsayılar		Standartlaştırılmış katsayılar	t değerleri	p	Tolerans	VIF
	B	Standart hata	Beta				
Sabit değişken	1,307	,364		3,596	<,000		
Baskıcı	,189	,075	,164	2,530	,012	,769	1,300
Reddedici	,288	,076	,227	3,780	<,000	,892	1,121
Eğitici	,064	,082	,046	,774	,440	,908	1,101
Koruyucu	-,092	,065	-,087	-1,427	,155	,861	1,162

Tablo 8’de görüldüğü gibi baskıcı (0,012) ve reddedici tutum (0,000) regresyon modeline dahil edilirken eğitici ve koruyucu tutum model dışı

kalmıştır. Baskıcı ve reddedici anne tutumu materyalist tüketim üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahiptir. Belirtilen bu değişkenlerin 0'dan farklılığı testi sonucu anlamlı bulunmuştur.

H_{2a}: Baskıcı annelik tutumunun materyalist tüketim üzerinde etkisi vardır,

H_{2b}: Reddedici annelik tutumunun materyalist tüketim üzerinde etkisi vardır,

Hipotezleri kabul edilirken

H_{2c}: Eğitici annelik tutumunun materyalist tüketim üzerinde etkisi vardır,

H_{2d}: Koruyucu annelik tutumunun materyalist tüketim üzerinde etkisi vardır,

Hipotezleri reddedilmiştir.

Baskıcı ve anneliği reddetme tutumu sergileyen annelerin çocuklarının materyalist tüketiminin arttığı söylenebilmektedirler. Ancak eğitici ya da koruyucu olan tutumların materyalist tüketim üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı gözlenmiştir.

5. Tartışma

Ebeveyn tutumları, çocukların yalnızca psikolojik süreçleri ya da sosyal gelişimleri üzerinde değil aynı zamanda tüketim davranışları üzerinde de etkili olmaktadır (Bozyiğit ve Karaca, 2014; Can, 2016). Ebeveyn tutumunun türü ya da niteliği, çocuğun tüketim davranışlarını olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir. Diğer bir ifadeyle olumlu ebeveyn tutumları yararlı tüketim davranışlarına, olumsuz ebeveyn tutumları ise zararlı tüketim davranışlarına sebep olmaktadır (Atabey, 2017). Bu çalışmada da öncelikle, annelerin çocuklarını yetiştirirken gösterdikleri tutumların çocukların tüketim davranışları üzerindeki etkilerinin incelenmesi ve daha sonra tüketim davranışlarının açıklanmasında hangi tutumların öne çıktığının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada, öncelikle, reddedici, baskıcı, eğitici ve koruyucu anne tutumları bağımsız değişken, çocuklarda doğru satın alma kararın yönelik sosyal tüketim, bilinçli tüketimi öğretmeye yönelik sosyal tüketim ve materyalist tüketim de bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Daha sonra anne tutumlarının çocuklarda tüketim davranışlarını yordayıp yordamadığına bakılmıştır. Her bir tüketim davranışı için anne tutumlarının etkisi ayrı ayrı incelenmiştir. İlk olarak reddedici, baskıcı, eğitici ve koruyucu anne tutumlarının doğru satın alma kararına etkileri incelenmiş ve bu dört anne tutumunun doğru satın alma kararını yani sosyal tüketimi %26 oranında açıkladığı belirlenmiştir. Bu tutumlar incelendiğinde ise çocuklarda doğru satın alma kararını yani sosyal tüketimi yordamada, reddedici ve eğitici tutum regresyon modelinde anlamlı bir şekilde yer almaktadır. Baskıcı ve koruyucu tutumların ise modelde anlamlı bir şekilde yer almadığı görülmüştür. Diğer yandan otoritelerini keskin bir şekilde kullanan ebeveynler, çocuklarına karşı duyarlı olmayıp (Terry, 2004: 88) onlara çok fazla sevgi ve şefkat göstermezler (Altay ve Güre 2012: 2700). Bu durum dikkate alındığında baskıcı ve reddedici eğilimleri olan annelerin çocuklarını bilinçli

tüketime yönelik bir sosyal tüketici yapabilecekleri söylenemez. Diğer yandan da aşırı koruyucu davranan annelerin de çocuklarını korumaya çalışırken aslında onları sosyal tüketimden yoksun bırakabildikleri görülmektedir. Ebeveynlerin koruyucu tutumu, çocukların gelişimini sınırlandırabileceğinden (Çağdaş, 2012: 139) tüketim davranışlarında da sınırlandırmaya yol açabilir. Buradan hareketle koruyucu tutumun sosyal tüketime etkisi anlamlı değildir. Bu bağlamda H_{1a} ve H_{1c} hipotezleri kabul edilirken H_{1b} ve H_{1d} hipotezleri ise reddedilmiştir. Anneliği reddetme tutumu, sosyalleşme tüketimi üzerinde negatif etkiye sahiptir. Yani anneler anneliği reddettikçe çocuklarının daha az sosyal tüketim yapmalarına neden olurlar. Çocukları ile alışverişe gitme ya da doğru satın alma kararını verme noktasında etkileri azalmaktadır. Ancak anneler ilgili ve eğitici anne oldukça sosyalleşme tüketimi-doğru satın alma noktasında artmakta ve anneler çocukları için en doğru satın alma kararını verme eğilimi sergilemektedirler (Aktürk,2015)

Diğer taraftan, çocuklarda doğru satın alma kararını yordamada eğitici tutumun açıklama katsayısının reddedici tutumun açıklama katsayısından belirgin şekilde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda, çocukta doğru satın alma kararını, eğitici ve reddedici anne tutumlarının açıkladığı görülmüştür. Ayrıca doğru satın alma kararında eğitici anne tutumunun olumlu ve reddedici anne tutumunun da olumsuz pekiştireç gibi işlev gördüğü anlaşılmıştır. Buna göre çocuğuyla iyi bir ilişki geliştiren, çocuğuna yol gösteren, iletişimi etkili bir şekilde kullanan, çocuğunu kabullenen annelerin çocuklarının doğru satın alma davranışları pekişmektedir. İlgili yazında, okul öncesi gelişim döneminde olan çocukların tüketim alışkanlıklarının, ebeveynlerinin davranışları doğrultusunda şekillendiği belirtilmektedir (Kaur ve Singh 2006: 3).

Reddedici, baskıcı, eğitici ve koruyucu anne tutumlarının bilinçli tüketime yönelik sosyal tüketim üzerindeki etkilerine de bakılmıştır. Yapılan regresyon analizi sonucunda anne tutumlarının, bilinçli tüketime yönelik sosyal tüketimi %22,5 oranında açıkladığı belirlenmiştir. Literatürde, anne tutumunun, çocuğun bilinçli tüketim davranışı üzerinde doğrudan bir etkisi olduğuna yönelik bulgulara rastlanmaktadır (Gronhoj, 2006; Bozyiğit, 2013; Wisenblit, Priluck, & Pirog, 2013; Mikeska, Harrison, & Carlson, 2017; Bertol, Broilo, Espartel, & Basso, 2017). Bağımsız değişken olarak alınan anne tutumlarından yalnızca eğitici tutumun modelde anlamlı bir şekilde yer aldığı görülmüştür. Eğitici tutumun açıklama katsayısı, modele dahil olmasalar da diğer tutumların açıklama katsayılarından belirgin şekilde daha yüksektir. Bu sonuçlara göre eğitici tutum, doğru satın alma kararında olduğu gibi bilinçli tüketime yönelik sosyal tüketim üzerinde de pekiştirici bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda; H_{1cc} hipotezi kabul edilirken H_{1aa}, H_{1bb} ve H_{1dd} hipotezleri ise reddedilmiştir. Bu sonuçlar da literatürle desteklenmektedir (Şen & Boyraz, 2017; Wisenblit, Priluck, & Pirog, 2013; Mikeska, Harrison, & Carlson, 2017; Lapierre & Rozendaal, 2018). İlgili yazında, bu çalışma bulgularına benzer doğrultuda olan anne-çocuk etkileşimi ve

bunun sonucundaki tüketim alışkanlıklarına yönelik bulgular yer almaktadır (Ersoy vd. 2007; Yücel, 2003).

Çalışmada ayrıca reddedici, baskıcı, eğitici ve koruyucu anne tutumlarının materyalist tüketim üzerindeki etkileri incelenmiştir. Yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre anne tutumları, çocukta materyalist tüketimi %10,5 oranında açıklamaktadır. Bu modelde baskıcı ve reddedici tutumlar modelde anlamlı bir şekilde yer almıştır. Reddedici tutum, materyalist tüketimin açıklanmasına daha yüksek katsayılarla katkıda bulunmaktadır. İlgili literatürde de annelerin materyalist tutumu pekiştiren davranışlarına yönelik bulgulara rastlanmaktadır (Clarke, 2008). Bu çalışma bulgularına göre de çocuklarda materyalist tüketimi pekiştiren anne tutumları, baskıcı ve reddedici tutumlar olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir ifadeyle, çocuğuna karşı sıkı terbiye kuralları koyan, çocukla ilişkisinde çocuğun değil kendi istekleri ön planda olan, çocuğunu kendi özgürlüğüne engel olarak gören ve çocuk yetiştirmeyi sevmeyen anneler, çocuklarının materyalist tüketim alışkanlığını pekiştirmektedirler. Ayrıca anne tutumları, materyalist tüketimi, diğer tüketim davranışlarına göre daha düşük düzeyde katsayılarla açıklamaktadır. Sonuç olarak, H_{2a} ve H_{2b} hipotezleri kabul edilmiştir. Bu sonuç, literatürle de desteklenmektedir. Bindah ve Othman (2011: 241), ailenin tüketim konusunda baskıcı iletişim tutumu sergilemesi ile gençlerde materyalist eğilimlerin artabileceğini ve gençlerin fikrine önem verildikçe de bu eğilimin azalabileceğini ifade etmektedir. Bununla birlikte H_{2c} ve H_{2d} hipotezleri ise red edilmiştir. Bu durumda annelerin materyalist tüketimi azaltmak için çocuklarını sürekli eğitmeleri ya da korumaları yönündeki algılar desteklenememekte, aksine annelerin baskıcı ya da anneliği reddetme tutumu sergilemelerinin materyalizmi tetiklediği söylenebilir. Bu durumda annelerin farklı tutumlarının tüketim yapılarına etkisinin de farklı olduğu düşünülebilir.

Genel olarak hem annenin hem de babanın tutum ve davranışlarının çocukların tüketim davranışlarını yordamada etkili olduğu bildirilmektedir (Can, 2016). Ancak çocukların tüketim davranışları üzerinde hangi ebeveyn tutumlarının daha çok etkiye sahip olduğuna veya hangi ebeveyn tutumunun çocuklarda hangi tüketim davranışını yordadığına yönelik literatürde az çalışmaya rastlanmaktadır. Bu çalışmada ise öncelikle anne tutumlarının çocuklarda tüketim davranışlarını açıkladığı daha sonra da hangi anne tutumun hangi tüketim davranışını açıkladığı belirlenmiştir. Ayrıca belirli bir tüketim davranışını açıklayan anne tutumlarının katkısı karşılaştırılmış ve hangisinin daha belirleyici olduğu açıklanmıştır. Çalışma bulgularına göre çocukta tüketim davranışını açıklamada eğitici anne tutumu, diğer anne tutumlarına göre daha belirgin bir rol üstlenmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Çalışma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, sosyal ve materyalist tüketim davranışlarının, anne tutumlarıyla yordanması için kurulan üç regresyon modelinde, bağımsız değişkenlerden en az bir tanesinin bağımlı değişkeni

yordadığı belirlenmiştir. Anne tutumları, doğru satın alma kararını, diğer iki tüketim davranışından daha yüksek düzeyde katsayılarla açıklarken en düşük açıklama düzeyini materyalist tüketimde göstermiştir. Diğer taraftan, materyalist tüketimin açıklanmasında reddedici tutum, doğru satın alma kararının ve bilinçli tüketime yönelik sosyal tüketimin açıklanmasında ise eğitici tutum öne çıkmaktadır. Koruyucu tutum ise sosyal ve materyalist tüketici davranışların yordanması için kurulan modellerin hiçbirinde anlamlı olarak yer almamıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular, çalışmanın temel amacını karşilar nitelikte gerçekleşmiştir. İlgili literatürde anne tutumlarının, çocuklarda, birçok psiko-sosyal çıktı üzerinde etkileri olduğuna yönelik bulgular yer almaktadır (Yurduşen, Erol, & Gençöz, 2013; Walters, 2015; Kiani & Nami, 2017; Mikeska, Harrison, & Carlson, 2017; Bilbokaitė, Bilbokaitė-Skiauterienė, & Adamovičė, 2020). Bu çalışma bulgularına göre de okul öncesi gelişim çağında olan çocukların tüketim davranışlarının annenin tutumları doğrultusunda şekillendiği belirlenmiştir. Ayrıca anne tutumlarının niteliğinin değişmesi durumunda çocukların da tüketim davranışlarının değiştiği çalışma bulgularına yansımıştır. Çalışma bulguları diğer bir açıdan değerlendirildiğinde, genel olarak çalışmada eğitici ve koruyucu olarak tanımlanan olumlu anne tutumlarının olumlu tüketim davranışlarına, baskıcı ve reddedici olarak tanımlanan olumsuz anne tutumlarının da olumsuz tüketim davranışlarına sebep olduğu görülmüştür.

Çalışmanın sonuçları itibari ile topluma ve işletmelere katkıları aşağıdaki gibidir:

- Bandırma özelinde böylesine bilimsel bir çalışmanın bulunmaması, çalışmayı ilçe tekelinde sonuçları itibari ile önemli kılmaktadır.
- Annelerin çevre bilinçli tüketim, sosyal ve materyalist tüketim konularında çocuklarını bilgilendirmesi noktasında, özellikle milli eğitim kurumuna katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışma sonuçları dikkate alınarak annelere farkındalık eğitimleri verilebilir.
- Çalışmanın anaokullarında çeşitli programlarla anneler için bilinçlendirme eğitimlerinin gerçekleştirilmesi ve kamu spotlarıyla bilgi verilmesi konusunda kaynak oluşturması beklenmektedir.

Çalışmanın sonuçları itibari ile literatüre katkıları ise:

- Türkiye'de bugüne kadar bu konuda yapılmış çok fazla çalışmaya rastlanılmadığı için, araştırmanın materyalist eğilimler ve sosyal tüketici alinyasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.
- Annelerin çocuklarına yönelik tutumlarının tüketim toplumunun geleceğini temsil eden çocuklara nasıl yansıdığına tespit edilmesinin, bu konuda çalışma yapacak akademisyenlere fikir vermesi beklenmektedir.

Veri toplama aşamasında pandemi ilan edilmesi ve eğitime ara verilmesi ile istenilen örneklem sayısına ulaşılammıştır. Seçilen örneklerin nüfusu iyi temsil etmemesi riski araştırmanın kısıtlarındandır. Çünkü anaokulu yaşı 5

olmasına rağmen bazı aileler 6 yaşında da çocuklarını anaokuluna göndermektedirler. Bu durum dikkate alınarak, elde edilen sonuçlar Bandırma'nın merkezinde ikamet eden ve okul öncesi dönemde çocuğu olan anneleri kapsayacak niteliktedir. Araştırmanın Türkiye'deki tüm annelere genellenmesi mümkün değildir. Bu durum dikkate alındığında araştırma devam edecek bir araştırma niteliğinde olduğu ve farklı yaş grubundaki çocukların annelerini hem anne hem de baba tutumlarını ve farklı bölgelerden anneleri temsil edecek şekilde gelecek araştırmalar için rahatlıkla tekrarlanabileceği düşünülmektedir. Böylece elde edilen verilerin bölgesel rapor halinde sunulması ve okullarda dağıtılması da sağlanabilir. İlgili yaş grubunda tekrar niteliğinde yapılacak çalışmalarla ne yönde değişimler olduğu da araştırılabilir. Çocuklarda tüketim davranışlarının daha iyi anlaşılması ve açıklanması açısından bu çalışma bulguları da gözetilerek diğer anne tutumlarının etkileri de incelenmelidir. Bu doğrultuda çocuklarda tüketim davranışlarının anlaşılmasında anne tutumlarının rolü de belirlenmiş olacaktır.

Kaynaklar

- Aktürk F.M. (2015). Çocukları okul öncesi eğitime devam eden (5 yaş grubu) ebeveynlerin ana-baba tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Atabey, D. (2017). Anasınıfına devam eden çocukların annelerinin anne tutumlarının incelenmesi (Çorum ili örneği). *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 145-167.
- Barnett, M. A., Shanahan, L., Deng, M., Haskett, M. E., & Cox, M. J. (2010). Independent and interactive contributions of parenting behaviors and beliefs in the prediction of early childhood behavior problems. *Parenting: Science and Practice*, 10: 43-59.
- Bernstein, D.A., Clarke-Stewart, A., Roy, E.J., & Wickens, C.D. (1997). *Psychology* (4th ed.). Boston: Houghton Mifflin.
- Bertol, K. E., Broilo, P. L., Espartel, L. B., & Basso, K. (2017). Young children's influence on family consumer behavior. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 20:4, 452-468.
- Bilbokaitė, R., Bilbokaitė-Skiauterienė, I., & Adamovičė, R. (2020). Assessment of pre-school children achievements: aspect of parental attitude. In *Proceedings of ICERI2020 Conference* (Vol. 9, p. 10th).
- Bilaç, Ö., Önder, A., Kavurma, C., Doğan, Y., Uzunoğlu, G., Isıldar, Y., & Sapmaz, Ş. Y. (2020). Okul öncesi dönemde çocuk psikiyatrisi polikliniğine başvuran çocukların annelerinin tutumlarının, yeterliliklerinin ve bağlanma biçimlerinin değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23, 83-91.
- Bozyiğit, S. (2013). Çocukların Çevre Bilinçli Tüketici Olarak Sosyalleşmesinde Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumlarının Rolü. Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çukurova Üniversitesi, Adana

- Bozyiğit, S., & Karaca, Y. (2014). Çocukların tüketim hakkındaki aile iletişimleri ile materyalist eğilimleri ve demografik özellikleri arasındaki ilişki. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014 (2), 56-64.
- Bozyiğit, S., & Madran, C. (2018). Çocukların çevre bilinçli tüketicisi olarak sosyalleşmesinde annelerin çocuk yetiştirme tutumlarının rolü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 173-196.
- Can, P. (2016). Aile tarzlarının çocukların tüketiminin şekillenmesindeki rolü. *The Journal of Academic Social Science Studies*. (53), 185-198.
- Cantekin, D., & Gültekin Akduman, G. (2020). Annelerin çocuk yetiştirme tutumları ile çocuklarının duygularını yönetme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 21(1).
- Chakroff, J. (2007),” Parental Mediation Of Advertising and Consumer Communication: The Effectiveness Of Parental Intervention On Young Children’ s Materialistic Attitudes”, Unpublished Doctoral Dissertation, University of The Ohio State
- Chaudhury, S. R., & Hyman, M. (2019). Children’s influence on consumption-related decisions in single-mother families: Research review and Agenda. *Cogent Business & Management*, 6(1), 1622178.
- Clark, P., Martin, C. & Bush, A. (2001). The effect of role model influence on adolescents’ materialism and marketplace knowledge, *Journal of Marketing Theory and Practice*, 9/4, 27-36
- Clarke, P. (2008). Parental communication patterns and children’s christmas requests. *Journal of Consumer Marketing*, 25(6), 350-360.
- Clarke, P., & McAuley, A. (2010). Parental evaluation of popular brand names given as Christmas gifts and sources of information used in these decisions. *Journal of Consumer Marketing*, 27(6), 534-542.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2017). Research methods in education. routledge.
- Cotte, J., & Wood, S. L. (2004). Families and innovative consumer behavior: A triadic analysis of sibling and parental influence. *Journal Of Consumer Research*, 31(1), 78-86.
- Dal, N. E., & Dal, V. (2015). Çocukların tüketici olarak sosyalleşme sürecinde TV reklamlarının ve ailenin rolü hakkında teorik bir çalışma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 371-388.
- Demir, E. K., & Şendil, G. (2008). Ebeveyn tutum ölçeği (ETÖ). *Türk Psikoloji Yazıları*, 11(21), 15-25.
- Ersoy, A. F., Ersoy, S. & Demirci, A. (2007). Çocukların tüketim davranışlarına anne babaların etkisi. *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*. 1(42): 86-101
- Ersoy-Quadir, S. (2012). An analysis of some of the factors behind materialism among university students in Turkey. *Journal of Adult Development*, 19(2), 79-87.

- Ganassali, S. (2019). Status of brands in children's consumption: what letters to santa posted on la poste website tell us. *Psychology & Marketing*, 36(1), 5-14
- Goldberg, M.E., Gorn, G.J., Peracchio, L.A and Bamossy, G. (2003), "Understanding Materialism Among Youth", *Journal Of Consumer Psychology*, 13(3), 278-288.
- Gronhoj, A. (2006). Communication about consumption: a family process perspective on 'green' consumer practices. *Journal of Consumer Behaviour*, 5, 491-503.
- Holden, G. W., & Buck, M. J. (2002). Parental attitudes toward childrearing. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting: Being and becoming a parent* (p. 537-562). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- İkinci Ö. (2011). Reklamın büyüyen pazarı çocuk tüketiciler. *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, 522, 66-69.
- Kaur P & Singh R (2006) Children in family purchase decision making in India and the west: A review, *Academy of Marketing Science Review*, 2006 (1).
- Kiani, B., & Nami, M. (2017). A comparative analysis on psychological well-being in mothers of autistic, blind, and normal-functioning children. *Psychology & Neuroscience*, 10(1), 83.
- LeCompte, A., & Özer, S. (1978). Üç sosyoekonomik düzeyde Ankaralı annelerin çocuk yetiştirme tutumları: Bir ölçek uyarlaması. *Psikoloji Dergisi*, 1(1), 5-9.
- Lapierre, M. A., & Rozendaal, E. (2018). Cross-national differences in consumer socialization, development, and behavior: a comparison of children in the United States and the Netherlands. *Journal of Children and Media*, 12(4), 388-405.
- McDougall, J. & Chantrey, D. (2004) The making of tomorrow's consumer. *Young Consumers*, 5 (4), 8-18.
- Mikeska, J., Harrison, R. L., & Carlson, L. (2017). A meta-analysis of parental style and consumer socialization of children. *Journal of Consumer Psychology*, 27(2), 245-256.
- Monna, B. & Gauthier, A. (2008). A review of the literature on the social and economic determinants of parental time. *Journal of Family and Economic Issues*, 12/29, 634-653.
- Özbey, S. (2010). Okul öncesi çocuklarda uyum ve davranış problemleriyle başa çıkmada ailenin rolü. *Aile ve Toplum Dergisi*, 21: 9-18.
- Rose, G. M. (1995). Consumer socialization, parental style and developmental timetables in the United States and Japan. Unpublished doctoral dissertation, University of Oregon, Eugene.
- Sayraç, N. (2016). Aile ve bireysel değerlerin sorumlu tüketim bilinci üzerindeki etkisi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Schaefer, E. S., & Bell, R. Q. (1958). Development of a Parental Attitude Research Instrument. *Child Development*, 29, 339-361.

- Şen, Ş. & Boyraz, E. (2017). Annelik rolü ve çocuk için tüketime yansımaları: kadınların ebeveynlik tutumları ve hedonik tüketim eğilimi üzerine bir araştırma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 347-370.
- Tocu, R. (2014). Study on the parental beliefs and attitudes towards child rearing and education. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 137: 153- 157.
- Ünal, Ö. (2019). Anne-baba-çocuk ilişkisinin çocukların tüketici olarak sosyalleşmesi üzerindeki etkisinin incelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Walters, G. D. (2015). Maternal dysphoria, maternal attitudes toward parenting, and childhood externalizing behavior as predictors of physical aggression. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 24(7), 825-844.
- Ward, S. (1974). Consumer socialization. *Journal of Consumer Research*, 1(2), 1-14.
- Wisnblit, J., Priluck, R., & Pirog, S. (2013). The influence of parental styles on children's consumption. *Journal of Consumer Marketing*, 30, 320– 327.
- Yalçın, V. (2016). Okul öncesi dönem çocuklarının okula uyum süreci ile ebeveynlerinin çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişki. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Yang, Z., Kim, C., Laroche, M., ve Lee, H. (2014). Parental style and consumer socialization among adolescents: A cross-national investigation. *Journal of Business Research*, 67, 228-236.
- Yurduşen, S., Erol, N., & Gençöz, T. (2013). The effects of parental attitudes and mothers' psychological well-being on the emotional and behavioral problems of their preschool children. *Maternal and child health journal*, 17(1), 68-75.
- Yücel, S. (2003). Çocukların tüketici olarak sosyalleşmesi ve bu sosyalleşme sürecinde ailenin rolüne yönelik bir araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Yüksek Performanslı İş Sistemlerinin Çalışan Performansı Üzerindeki Etkisinde İşe Tutkunluğun Aracılık Rolü

Esra DİNÇ ELMALI¹
Gülşah GENÇER ÇELİK²
Erkan TAŞKIRAN³

Geliş Tarihi/ Received
26.01.2021

Kabul Tarihi/ Accepted
02.07.2021

Yayın Tarihi/ Published
15.07.2021

Citation/Atf: Dinç Elmalı, E., Gençer Çelik, G. ve Taşkıran, E., (2021), Yüksek Performanslı İş Sistemlerinin Çalışan Performansı Üzerindeki Etkisinde İşe Tutkunluğun Aracılık Rolü, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(3): Sayfa: 997-1020, <https://doi.org/10.16951/atauniibid.868897>

Öz: İnsan kaynakları uygulamaları ve örgüt stratejisini yenilikçi bir yaklaşım ile bütünleştiren yüksek performanslı iş sistemleri, günümüz iş yaşamında üzerinde önemle durulması gereken bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle yüksek performanslı iş sistemlerini uygulayan örgütlerde, yaptığı iş ile kendisini tanımlayan çalışanların göstereceği performansın örgütsel performansı artıracacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda ele alınan çalışmanın temel amacı yüksek performanslı iş sistemlerinin çalışan performansı üzerindeki etkisinde işe tutkunluğun aracılık rolünü incelemektir. Çalışmanın ana katkısı, yüksek performanslı iş sistemlerinin bireysel çıktılar üzerindeki etkisinin nedenselliğini açıklayan alt değişkenlerle ilgili çalışma boşluğunu doldurmaktır. Araştırma, İstanbul'da faaliyet gösteren farklı alanlardaki hizmet işletmelerinde görev yapan 314 çalışan üzerinde anket tekniği yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Yüksek Performanslı İş Sistemleri Ölçeği, İşe Tutkunluk Ölçeği, Bağlamsal Performans ve Yaratıcı Performans Ölçekleri olmak üzere dört farklı ölçek kullanılmıştır. Ölçüm aracında 47 ifade bulunmaktadır. Elde edilen verilerin analizi için SPSS ve AMOS programları aracılığıyla, faktör analizi, güvenilirlik analizi ve yapısal eşitlik modellemesinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda, öne sürülen hipotezlerin desteklendiği görülmüştür. Çalışmanın temel amacı kapsamında araştırma bulguları, yüksek performanslı iş sistemlerinin çalışan performansı üzerindeki etkisinde işe tutkunluğun kısmi aracılık etkisi olduğunu ortaya koymuştur. **Anahtar Kelimeler:** Yüksek Performanslı İş Sistemleri, Bağlamsal Performans, Yaratıcı Performans, İşe Tutkunluk

The Mediating Role of Work Engagement on the Effect of High Performance Work Systems on Employee Performance

Abstract: High performance work systems, integrating human resource practices and organizational strategy with an innovative perspective, emerge as a tool that needs to be emphasized in today's business environment. Especially it is predicted that organizational performance will increase with the increase of employee performance in organizations implementing high performance work systems. Within this context the main purpose of this research is to measure the mediating role of work engagement on the effect of high performance work systems on employee performance. The main contribution of this study into the field is to fill the gap about the lack of studies related to sub variables explaining the causality of the effect of high performance work systems on individual outcomes. The research was conducted on 314 employees who are working in service businesses having operations in Istanbul via questionnaire technique. Four different scales consisted of High Performance Work Systems Scale, Work Engagement Scale, Contextual Performance and Creative Performance Scales were used in the study. The scale for the study consists 47 statements. In order to analyze the gathered data via SPSS and AMOS statistical programs, factor analysis, reliability analysis and the structural equation modelling were used. As a result of the study, all proposed hypotheses were supported. Within the context of the study's main purpose, findings revealed that work engagement determined as a partial mediator on the effect of high performance work systems on employee performance.

Keywords: High Performance Work Systems, Contextual Performance, Creative Performance, Work Engagement
JEL Kodu: M12, M50, J21

¹Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, <https://orcid.org/0000-0003-0408-0944>, edinc@marmara.edu.tr

²Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, İşletme Yönetimi Bölümü, <https://orcid.org/0000-0001-8610-3673>, gulsahg@beykent.edu.tr

³Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği Bölümü, <https://orcid.org/0000-0001-9696-9358>, erkantaskiran@duzce.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

The Need for the Study

The existing literature related high performance work systems emphasized that the companies adopting high performance work systems have a better organizational and financial performance (Huselid, 1995: 635-672; Huselid ve Becker, 1996: 400-422; Hartog ve Verburg, 2004: 55-78; Shih vd., 2006: 741-763; Combs vd., 2006: 501-528; Varma vd., 1999: 26-37). Within this context, high performance work systems can be seen as a main source of gaining competitive advantage in today's work environment (Evans and Davis, 2005: 759). However, most researches about high performance work systems were focused on the effects of high performance work systems on individual outcomes, there are a little known about the studies explaining the causality of these effects. Therefore, the mediating role of different variables such as work engagement, organizational identification are needed to be investigated.

The Main Purpose of the Study

The main purpose of this study is to investigate the mediating role of work engagement on the effect of high performance work systems on employee performance. Employee performance were analyzed as two sub-dimensions consisted of contextual and creative performance.

Research Questions

Do high performance work systems have a significant effect on contextual and creative performance?

Do high performance work systems have a significant effect on work engagement?

Does work engagement affect contextual performance and creative performance?

Does work engagement mediate the relationship between high performance work systems and contextual performance and creative performance?

Methodology

The questionnaire technique, one of the quantitative methods, was used to gather the data for this study. The research was conducted on 314 employees who are working in service businesses having operations in Istanbul. High Performance Work Systems Scale, Work Engagement Scale, Contextual Performance and Creative Performance Scales were the scales used in the study. In order to analyze the gathered data via SPSS and AMOS statistical programs, factor analysis, reliability analysis and the structural equation modelling were utilized.

Findings

As a conclusion, all the hypotheses proposed for the study were supported. Within the context of the study's main purpose, findings revealed that work engagement determined as a partial mediator on the effect of high performance work systems on employee performance.

1. Giriş

Hızla değişen günümüz iş yaşamında, farklılaşan müşteri ve yatırımcı talepleri, değişen ürün yelpazesi, müşteri beklentilere yönelik ürün ve hizmetlerin kişiselleştirilmesi gibi nedenlerden dolayı rekabet güçlü bir şekilde artmaktadır. Örgütlerin bu yeni ortamda rekabet edebilmeleri maliyetlerin azaltılması, ürünler ve süreçlerde yenilikler yapılması, kalite ve üretim süreçlerinin iyileştirilmesi gibi yöntemlerle olabilmektedir. Yeni yönetim yaklaşımları örgütlere bu hedefleri başarmaları için yol gösterici olmaktadır. Bu yeni yönetim yaklaşımları maliyetten çok kaliteye önem vererek rekabet etmeyi tercih etmektedir ve bunu yapabilmek için insan kaynaklarına güvenmektedir (Sturm, 2007: 1). İnsan kaynakları alanında çalışan araştırmacılar ve uygulayıcılar en iyi yetenekleri elde etmek, geliştirmek ve motive etmek üzere, beşeri sermayeyi merkeze alan insan kaynakları sistemleri üzerinde önemle durmaktadır (Posthuma vd., 2013: 1184). Söz konusu yeni yönetim yaklaşımlarında karar verme aşaması çalışanları da kapsamakta ve çalışanların mutluluğunu arttıracak birtakım gelişen yönetim uygulamalarına (örneğin; eğitim ve değerlendirme, kâr paylaşımı ve yüksek ücret sistemleri) odaklanmaktadır. Bu yaklaşım “en iyi uygulama” insan kaynakları yönetimi, “yüksek performanslı iş sistemleri” gibi çeşitli şekillerde kavramsallaştırılmıştır. Terminoloji ne olursa olsun, genel fikir; belli bir insan kaynakları uygulama setinin örgütün gelişmiş performans göstermesini sağlayabileceğidir (Sturm, 2007: 2).

Birçok çalışma, yüksek performanslı iş sistemlerini benimseyen kuruluşların daha iyi örgütsel ve finansal performansla sahip olacağını göstermiştir (Huselid, 1995: 635-672; Huselid ve Becker, 1996: 400-422; Hartog ve Verburg, 2004: 55-78; Shih vd., 2006: 741-763; Combs vd., 2006: 501-528; Varma vd., 1999: 26-37). Elde edilen sonuçlara göre yüksek performanslı iş sistemleri işgücü ve firma verimliliği yanında firmanın finansal performansını da arttırmaktadır. Bu bulgulara göre yüksek performanslı iş sistemleri günümüzde rekabet avantajının potansiyel bir kaynağı olarak görülmektedir (Evans ve Davis, 2005: 759). Bununla birlikte yapılan diğer çalışmalarda (Kehoe ve Wright, 2013: 366-391; Wei vd., 2010; Wang vd., 2011: 1631-1638; Luna-Arocas ve Camps, 2007: 26-46; Berg, 1999: 111-135) yüksek performanslı iş sistemlerinin bireysel çıktılar üzerindeki etkileri üzerinde durulurken; bu etkilerin nedenselliğini açıklayan alt değişkenlerle ilgili sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmüştür (Kroon vd., 2009: 509-525; Karatepe, 2013: 132-140; Wu ve Chaturvedi, 2009: 1228-1247). Bu bağlamda yapılan bu çalışmayla, yüksek performanslı iş sistemlerinin çalışanların bağlamsal ve yaratıcı performansı üzerindeki etkisinde işe tutkunluğun aracı rolü incelenmiş ve bu kapsamda yazındaki boşluk doldurulmaya çalışılmıştır.

Bu çerçevede çalışmanın ilk kısmında araştırma konusuna ilişkin yazın ve geliştirilen hipotezler gerekçeleriyle sunulmuştur. İkinci kısımda araştırmanın yöntemi, kullanılan ölçekler, örneklem ve analiz teknikleri çerçevesinde

açıklanmıştır. Son kısımda araştırmanın bulguları ve elde edilen sonuçlar tartışılarak ele alınmıştır.

2. Teorik Çerçeve ve Hipotezlerin Geliştirilmesi

Bu başlık altında çalışmanın temel değişkenleri olan yüksek performanslı iş sistemleri, bağlamsal ve yaratıcı performans ile işe tutkunlukla ilgili teorik bilgiler verilerek, ilgili yazın kapsamında geliştirilen araştırma hipotezleri sunulmuştur.

2.1. Yüksek Performanslı İş Sistemleri

Literatürde yüksek performanslı iş sistemleri ile ilgili birçok tanım bulunmaktadır. Bir tanıma göre yüksek performanslı iş sistemleri işlemsel sorunları çözmeye ve firmanın rekabet stratejisini uygulamaya odaklanan, içten tutarlı ve uyumlu bir insan kaynakları yönetim sistemidir (Armstrong, 2009: 234). Benzer başka bir tanıma göre ise yüksek performanslı iş sistemleri, insan kaynakları uygulamaları arasındaki uyum açısından içsel olarak tutarlı, diğer yandan örgütün stratejisi ile uyum göstermesi açısından da dışsal olarak tutarlı bir sistem olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda kendi kendini yöneten takımlar, merkezileşmemiş karar alma, genişletilmiş eğitim, esnek iş tanımları, açık iletişim ve performansa bağlı ücreti ifade eden bütünleştirici bir sistem olarak yüksek performanslı iş sistemleri, örgütün stratejisi ve bütün diğer fonksiyonları ile uyumlu hareket eden bir araç olarak görülmektedir (Evans ve Davis, 2005: 759).

Yüksek performanslı işletmeleri düşük performanslı işletmelerden ayıran dört önemli özellik bulunmaktadır. Bunlardan ilki insan kaynaklarında ölçümlerin önemidir. İşgücü devri, çalışan başı eğitim saati veya başvuru pozisyonlara nitelikli aday sayıları önemli bir başarı ölçüsü olarak değerlendirilebilir. Yöneticiler bu ölçümleri kullanarak firmalarının insan kaynakları performanslarını değerlendirebilir ve diğer işletmelerle karşılaştırmalar yapabilir. İkincisi, yüksek performanslı sistemlere sahip olabilmek için yöneticilerin yapması gerekenlerle ilgilidir. Örnek olarak bu tür işletmeler işe alımlarda geçerli testlerden faydalanmakta, boş pozisyonların doldurulmasında iç kaynaklara ağırlık vermekte ve işleri kendini yöneten takımlar etrafında organize etmekte ve çalışanlarına yoğun eğitim vermektedirler. Üçüncü olarak yüksek performanslı iş uygulamaları genellikle çalışanların kendilerini yönetmelerine imkan vermektedir. Bu işletmelerde işe alım, eğitim ve diğer insan kaynakları uygulamalarının amacı güçlendirilmiş, öz motivasyonu olan esnek işgücünü teşvik etmektir (Dessler, 2013: 118-119).

2.2. Yüksek Performanslı İş Sistemleri ve Çalışan Performansı

Yüksek performanslı iş sistemleri, çalışanları başkaları tarafından taklit edilmesi güç, sürekli gelişebilen temel rekabet avantajı kaynağı olarak görmektedir ve bu yaklaşıma göre çalışanlar motive edilebilirse yüksek seviyede performans göstereceklerdir. Çalışanlara saygılı, yetenekli ve zeki bireyler olarak

davranıldığında çalışanlar örgüte daha bağlı olacak, yönetime daha fazla güvenecek ve bu da çalışan performansının artmasını sağlayabilecektir (Zacharatos vd., 2005: 77). Whitener (2001) bu ilişkiyi açıklamak için sosyal değişim bakış açısını önermektedir. Buna göre, çalışanlar insan kaynakları uygulamalarını ve yönetimin güvenilirliğini kurumun kendilerine olan bağlılığının bir göstergesi olarak gördüğünde, çalışanlar buna uygun tutum ve davranışlarla karşılık vereceklerdir (Zacharatos vd., 2005: 78).

İlgili yazında iş performansı bazı çalışmalarda tek boyutlu olarak ele alınırken bazı çalışmalarda ise çok boyutlu olarak ele alınmıştır. Örneğin, iş performansı, görev performansı ve bağlamsal performans (Befort ve Hattrup, 2003: 17) ya da görev performansı, örgütsel vatandaşlık davranışı ve üretkenlik karşıtı iş davranışı (Harari vd., 2016: 495) gibi boyutlarla ele alınmıştır. Ancak işin doğasındaki değişimlerle, 'adaptasyon-uyum performansı'; bilgi ekonomisi ve bilgi paylaşımının öneminin artmasıyla birlikte 'bilgi aktarımı' iş performansının önemli boyutları olarak ele alınmıştır. Günümüzde de bireysel yaratıcılık ve inovasyonun önem kazanmasıyla 'yaratıcı performans' önemli bir iş performansı boyutu olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Harari vd., 2016: 495).

Bu çalışmada hizmet işletmeleri için özellikle önemli olduğu düşünülen iş performansının bağlamsal ve yaratıcı performans boyutları ele alınmıştır. Bağlamsal performans organizasyonun kültürüne ve iklimine katkıda bulunan davranışları ifade etmektedir. Bağlama dayalı faaliyetler, işin biçimsel bir parçası olmayan, görevleri başarmak için örgütteki diğer kişilere yardımcı olmak ve bu kişilerle işbirliği yapmak gibi gönüllü faaliyetlerdir (Borman ve Motowidlo, 1997: 100). Yaratıcı performans ise çalışanların işle ilgili görevleri yerine getirirken yarattığı yeni fikirler ve yeni davranışların miktarını ifade etmektedir (Wang ve Netemeyer, 2004: 806).

Literatürde, yüksek performanslı iş sistemleri ile bireysel iş performansı arasındaki ilişkileri araştıran çalışmaların sonucunda da bu iki değişken arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür. Guthrie ve diğerleri (2009: 112-125), yüksek performanslı iş sistemlerinin etkinliğini inceledikleri araştırmaları sonucunda; yüksek performanslı iş sistemlerinin kullanılmasının daha düşük oranda çalışan devamsızlığı ve gönüllü çalışan devri, daha düşük işgücü maliyetleri buna karşılık daha yüksek işgücü verimliliği ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Tabiu ve Nura (2013: 247-260) yüksek performanslı insan kaynakları uygulamalarının çalışan performansını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Muchhal (2014) endüstriyel bir kurumda gerçekleştirdiği araştırmada insan kaynakları uygulamaları (ücretlendirme, performans değerlendirme süreci ve terfi uygulamaları) ile iş performansı arasında bir ilişki olduğu yönünde bulgulara ulaşmıştır. Wickramasinghe ve Liyanage (2013: 64-77) Sri Lanka'daki proje tabanlı küresel olarak dağıtılan yazılım geliştirme firmalarında yüksek performanslı iş uygulamalarının iş performansı üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Analizler sonucunda performans değerlendirmesi,

öğrenme ve geliştirme ile karar verme sürecine katılım olmak üzere üç ana yüksek performanslı iş uygulamasının proje tabanlı çalışanların iş performanslarını önemli ölçüde ve olumlu bir şekilde etkilediği görülmüştür. Manzoor (2016: 354-363) tarafından insan kaynakları uygulamalarının (işe alım, eğitim ve katılım) iş performansı üzerindeki etkisinde personeli güçlendirmenin moderatör rolünü belirlemeye yönelik yapılan araştırmada da bahsi geçen insan kaynakları uygulamalarının iş performansı üzerinde pozitif yönlü önemli bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. İlgili yazın taraması ve konu ile ilgili yapılan araştırmalar sonucu elde edilen bulgular ışığında ilk araştırma hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur.

H₁: *Yüksek performanslı iş sistemlerinin çalışanların (a) bağlamsal ve (b) yaratıcı performansları üzerinde pozitif yönlü bir etkisi bulunmaktadır.*

2.3. Yüksek Performanslı İş Sistemleri ve İşe Tutkunluk

Çalışanın yaptığı iş ile ilişkisini açıklayan işe tutkunluk herhangi bir bireyin iş ortamında sahip olduğu olumlu bir zihin durumunu ifade etmektedir. İşlerine tutkun bireyler fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak yaptıkları işlerle etkili bir bağ kurmakta; aksi durumda ise kişiler fiziksel olarak işlerine daha az bağlanmakta ve iş arkadaşlarına karşı olan duygusal bağları kopmaktadır (Yeh, 2013: 218-219).

İşe tutkunluk literatürde de genel olarak, canlılık, özveri (kendini adama) ve özümseme ile karakterize edilen pozitif, doyurucu ve iş ile ilgili bir zihin durumu olarak ifade edilir. İşe tutkunluk temelde çalışanların işi ne şekilde deneyimledikleri ile ilgili bir kavramdır. Bunlardan işle ilgili deneyimler konusunda enerjik bir şekilde zaman ve çaba sarf etmek canlılık boyutunu tanımlarken; işi önemli ve anlamlı bir uğraş olarak değerlendirmek özveri (kendini adama) boyutunu tanımlamakta; işi ilgi çekici bulma ve yoğun bir konsantrasyon sağlama ise özümseme boyutunu ifade etmektedir (Bakker, vd., 2011: 5).

Combs ve diğerleri (2006: 502)'ye göre teşvik edici ücret, eğitim, çalışan katılımı, işe alma ve esnek çalışma düzenlemeleri gibi uygulamaları içeren yüksek performanslı iş sistemleri çalışanların bilgi, beceri ve yeteneklerini artırmaktadır. Bunun sonucunda güçlendirilmiş çalışanların, söz konusu bilgi, beceri ve yeteneklerini örgütün gelişimi için kullanmaları ve bu sayede kendi motivasyonlarını artırmaları söz konusudur. Diğer taraftan, insan kaynakları uygulamaları çalışanların iş hedeflerine etkili bir şekilde ulaşmalarına yardımcı olabilmekte, zaman ve enerji gibi kaynaklarını daha az kullanmalarını sağlamakta ve bu şekilde iş talepleri de azalmaktadır. Çalışanlar iş hedeflerine ulaşabildiğinde, işe tutkunluğu karakterize eden, enerjik, adanmış ve işte mutlu olma gibi işlerine karşı olumlu bir tutum içinde olabilmektedirler (Suan ve Nasurdin, 2014: 348).

İlgili yazında insan kaynakları uygulamalarının işe tutkunluk üzerindeki etkisini araştıran çeşitli çalışmalara rastlamak mümkündür. Alzyoud (2018: 251)

üretim işletmelerinde görev alan 151 çalışan üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada insan kaynakları uygulamalarının işe tutkunluk üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Suan ve Nasurdin (2014: 345) tarafından gerçekleştirilen araştırmada insan kaynakları uygulamalarının hizmet eğitimi ve performans değerlendirme boyutlarının işe tutkunluk üzerinde pozitif yönlü ve önemli etkileri olduğuna ilişkin bulgulara ulaşılmıştır. Karatepe ve Olugbade (2016: 2350) gerçekleştirdiği araştırmada seçici işe alma, iş güvencesi, takım çalışması ve kariyer fırsatları olarak belirlenen yüksek performanslı iş pratiklerinin işe tutkunluk üzerinde pozitif yönde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. İlgili yazın taraması ve konu ile ilgili yapılan araştırmalar sonucu elde edilen bulgular ışığında ilk araştırma hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur.

H₂: *Yüksek performanslı iş sistemlerinin çalışanların işe tutkun olmalarında pozitif yönlü bir etkisi bulunmaktadır.*

2.4. Yüksek Performanslı İş Sistemleri ve İşe Tutkunluk

İş motivasyonu teorisi, motivasyonun davranıştan önce geldiğini belirtmektedir. İşe tutkunluk motivasyonel bir yapı olarak iş performansının öncülü olarak ele alınabilir. Çünkü çalışanları iş rolleri ile ilgili davranışlarını iyi bir şekilde yapmaya motive edebilir. İşe tutkunluk düzeyi yüksek çalışanlar görevlerini daha fazla enerji ve uzun süreli bir yoğunlaşma ile yerine getirebileceklerinden, bu kişilerin daha yüksek performans sergilemeleri de kuvvetle muhtemel olarak gerçekleşecektir (Song vd., 2018: 255).

İlgili yazında yapılan birçok araştırmada işe tutkunluğun iş performansı üzerinde pozitif yönlü bir etkisi olduğu görülmüştür. Bakker ve Bal (2010: 189), öğretmenler üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada işe tutkunluk ile iş performansı arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmışlardır. Bakker ve diğerleri (2012: 555) yaptıkları araştırma sonucunda işe tutkunluğun görev performansı ve bağlamsal performansla pozitif yönlü bir ilişki içerisinde olduğu saptamışlardır. Song ve diğerleri (2018: 249) ise işe tutkunlukla iş performansı arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmalarında, söz konusu değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmışlardır. İlgili literatür taraması ve konu ile ilgili yapılan araştırmalar sonucu elde edilen bulgular ışığında ikinci araştırma hipotezi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H₃: *Çalışanların işe tutkun olmalarının (a) bağlamsal ve (b) yaratıcı performansları üzerinde pozitif yönlü bir etkisi bulunmaktadır.*

2.5. İşe Tutkunluğun Aracılık Rolü

İşe tutkunluk ve olumlu iş sonuçları, çalışanların bilişsel, duygusal ve fiziksel kaynaklarını istekli ve yoğunlaşmış bir şekilde iş rolleri için adanmalarını sağlamaktadır. Bu şekilde çalışanlar görev yaptıkları örgütlerinin kendileri için sunduğu faydalara ilişkin bir anlamda geri ödeme yapmaktadırlar. Çalışanlar eğitim, güçlendirme ve ödüller ile belirtilen yüksek performanslı iş sistemlerine sahip olduğunda da organizasyona işe tutkunluk düzeyleri vasıtasıyla bir geri ödeme yapmaktadırlar. Çalışanlar, yüksek performanslı iş sistemlerinin

Yüksek Performanslı İş Sistemlerinin Çalışan Performansı Üzerindeki Etkisinde İş Tutkunluğun Aracılık Rolü

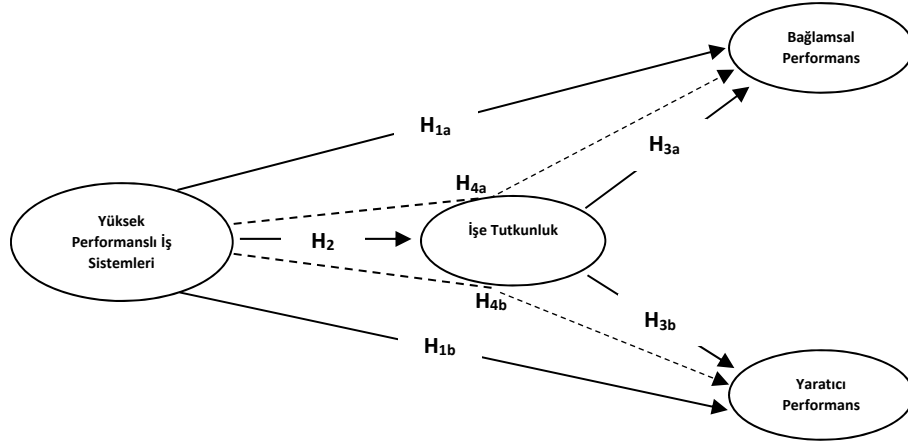
kullanılabilirliğinin, yönetimin organizasyonel misyonla tutarlı hizmet mükemmelliğine olan bağlılığından kaynaklandığına inanılırsa, işlerine daha fazla tutkunluk hissedebilmekte ve hizmet sunum sürecine daha fazla katkıda bulunabilmektedir. Buna ek olarak, yüksek performanslı iş sistemleri işveren ve çalışanlar arasındaki sosyal değişimin kalitesini artırmaktadır. Kısacası, yüksek performanslı iş sistemlerinin var olduğu bir iş çevresi oluşturulduğunda tutkunluğu artan çalışanlar daha fazla güvenilir görünmekte ve işverenleriyle daha yüksek kaliteli ilişkiler kurmakta ve daha iyi performans sonuçları göstermektedir (Karatepe, 2013: 133).

Yazında olumlu iş tutumlarının işle ilgili sonuçlar üzerindeki etkisinde iş tutkunluğun aracı rolünü inceleyen çeşitli çalışmalara rastlamak mümkündür. Yalabik ve diğerleri (2013: 2799) tarafından duygusal bağlılık, iş tatmini, iş performansı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide iş tutkunluğun aracı rolünün araştırıldığı çalışmada duygusal bağlılıkla iş performansı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide iş tutkunluğun aracı rol oynadığı ayrıca iş tatminin iş performansı arasındaki ilişkiye aracılık ederken iş tatminin işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye ise kısmi olarak aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Li ve diğerleri (2012: 1059) tarafından yapılan bir çalışmada da lider-üye etkileşiminin iş performansı üzerindeki etkisinde iş tutkunluğun aracı rolü olduğu görülmüştür.

Karatepe (2013: 132) yüksek performanslı iş pratiklerinin iş performansı ve ekstra rol müşteri hizmetleri üzerindeki etkisinde iş tutkunluğun aracı rolünü incelemiştir. Araştırma sonucunda iş tutkunluğun yüksek performanslı iş pratiklerinin iş performansı ve ekstra rol müşteri hizmetleri üzerindeki etkisinde tam olarak aracılık etkisi olduğu görülmüştür.

Karatepe ve Olugbade (2016: 2350) seçici işe alma, iş güvencesi, takım çalışması ve kariyer fırsatları olarak belirlenen yüksek performanslı iş pratiklerinin yokluk niyeti, hizmet iyileştirme ve yaratıcı performans üzerindeki etkisinde iş tutkunluğun aracı rolünü incelemiştir. Araştırma sonucunda seçici işe alma, iş güvencesi, takım çalışması ve kariyer fırsatlarının aynı anda uygulanmasının iş tutkunluğu arttırdığı ve bunun da yokluk niyetini azalttığı, hizmet iyileştirme ve yaratıcı performansı arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. İlgili literatür taraması ve konu ile ilgili yapılan araştırmalar sonucu elde edilen bulgular ışığında üçüncü araştırma hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

H₄: *Yüksek performanslı iş sistemlerinin çalışanların (a) bağlamsal ve (b) yaratıcı performansları üzerindeki etkisinde işe tutkun olmaları aracılık rolü üstlenmektedir.*

Şekil 1: Araştırma İçin Önerilen Model

Geliştirilen hipotezler çerçevesinde araştırmanın modeli yukarıda gösterilmiştir. Bu kapsamda öncelikle Karatepe (2013: 132-140) çalışmasından esinlenerek oluşturulan modelde yüksek performanslı iş sistemlerinin çalışanların işe tutkunlukları üzerindeki pozitif etkisi; işe tutkunluğun çalışanların (a) bağlamsal ve (b) yaratıcı performansları üzerindeki pozitif etkisi ve son olarak da yüksek performanslı iş sistemlerinin çalışan performansı üzerindeki etkisinde çalışanların işe tutkun olmalarının aracılık rolü oluşturulmuştur.

3. Yöntem

Bu çalışma yüksek performanslı iş sistemlerinin çalışanların bağlamsal ve yaratıcı performansları üzerindeki etkisinde işe tutkunluğun aracılık rolü olup olmadığını belirlemek üzere yapılmıştır. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Söz konusu anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yüksek performanslı iş sistemlerini ölçmek üzere Patel ve diğerleri (2013: 1420-1442)'nin çalışmalarında kullandıkları ve 27 sorudan oluşan Yüksek Performanslı İş Sistemleri Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek yüksek performanslı iş sistemlerini kararlara katılım, kariyer planlama, eğitim, işe alma, iş analizi, performans değerlendirme, iş güvenliği ve ödüllendirme olmak üzere sekiz boyut altında değerlendirmeye imkan vermektedir. Anketin ikinci bölümünde işe tutkunluk tutumunu ölçmek üzere Schaufeli, ve diğerleri (2002: 481-494; 2006: 701-716) tarafından geliştirilen ve Jung ve Yoon (2016: 59-68)'nin çalışmalarında kullandığı beş soruluk ve tek boyuttan oluşan İşe Tutkunluk Ölçeği kullanılmıştır. Üçüncü bölümde çalışanların bağlamsal performanslarını ölçmek üzere Zoghbi-Manrique-de-Lara ve Ting-Ding (2017: 77-93) çalışmasından yararlanılmıştır. Sekiz sorudan oluşan bağlamsal performans ölçeği tek boyut ile ölçümlenmektedir. Son olarak dördüncü bölümde ise çalışanların yaratıcılık performanslarını ölçmek üzere Wang ve Netemeyer (2004: 805-812) çalışmasındaki yedi soruluk ve tek boyuttan oluşan Yaratıcı Performans Ölçeğinden yararlanılmıştır. Katılımcıların ölçekte

bulunan ifadeleri (1) Kesinlikle Katılmıyorum ile (5) Kesinlikle Katılıyorum arasında 5'li Likert üzerinden cevaplandırmaları istenmiştir. Araştırma İstanbul ilinde faaliyet gösteren ve hizmet sektörünün bankacılık, turizm, sigortacılık gibi farklı işkollarında görev yapan 314 çalışan üzerinde gerçekleştirilmiştir. İhtiyaç duyulan büyüklükteki örnekleme en kolay ve ulaşılabilir deneklerden erişebilme kolaylığı sağlaması bakımından (Gürbüz ve Şahin, 2016: 134), tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Ulaşılan katılımcılara ilişkin demografik özellikler aşağıdaki Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri (n=314)

	f	%		f	%
Cinsiyet			Mesleki kıdem		
Kadın	189	60,2	1 yıldan az	29	9,2
Erkek	125	39,8	1-5 yıl arası	171	54,5
Yaş			6-10 yıl arası	68	21,7
18-25 arası	68	21,7	11-15 yıl arası	24	7,6
26-35 arası	202	64,3	16 yıl ve üstü	22	7,0
36-45 arası	44	14,0	Mevcut işy. kıdem		
Eğitim düzeyi			1 yıldan az	40	12,7
Ortaöğretim	3	1,0	1-5 yıl arası	177	56,4
Lise	51	16,2	6-10 yıl arası	58	18,5
Lisans	232	73,9	11-15 yıl arası	25	8,0
Yüksek lisans	28	8,9	16 yıl ve üstü	14	4,5
Doktora	-	-	Görev tanımı		
			Takım üyesi	217	69,1
			Takım yöneticisi	54	17,2
			Orta kademe yönetici	40	12,7
			Üst kademe yönetici	3	1,0

Katılımcıların demografik özelliklerine bakıldığında çoğunluğunun (%60,2) kadın ve 26-35 yaş aralığında (%64,3) olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyi olarak lisans mezunlarının (%73,9) çoğunluğu oluşturduğu belirlenmiştir. Mesleki kıdem açısından çoğunluğun %54,5 ile 1-5 yıl arası kademeye sahip olduğu tespit edilmişken, şu anki mevcut işyerlerinde çalışma süresi olarak ise yine 1-5 yıl arası çalışanların çoğunlukta (%56,4) olduğu saptanmıştır. Son olarak görev tanımları açısından katılımcıların %69,1'lik bir yüzde ile büyük çoğunluğunun takım üyesi görev tanımında olduğu görülmektedir.

Araştırmanın ana veri toplama işleminden önce 20 kişilik bir katılımcı grubu üzerinde pilot bir çalışma gerçekleştirilerek, anket formundaki soruların ifade edilişi ve anlaşılabilirliği açısından bir sorun bulunup bulunmadığı gözlemlenmiştir. Yapılan pilot çalışma sonucunda tercümeden kaynaklı bazı kelime seçimlerinin yerinde olmadığı ve sorularda anlam kaybı yarattığı tespit edilmiştir. Örneğin yüksek performanslı iş sistemleri ölçeğindeki "kadrolama" kelimesi

yerine “işe alım” kelimesi tercih edilmiştir. Bu kapsamda ifadeler yeniden gözden geçirilerek ölçek son haline getirilmiştir. Pilot çalışma sonucu elde edilen verilere güvenilirlik testi uygulanmış ve sonucun ($\alpha= 0,91$) yüksek olduğu saptanmıştır.

Verilerin analizinde SPSS ve AMOS istatistik programlarından yararlanılmıştır. Bu çerçevede tanımlayıcı istatistikler kapsamında frekans ve yüzde analizi, ölçeklerin yapı geçerliliğini belirlemek üzere faktör analizi (Sipahi vd., 2008: 78-89) uygulanmıştır. Ölçeklerin iç tutarlılığını tespit etmek için güvenilirlik analizleri kullanılmıştır. Son olarak belirlenen hipotezleri test etmek için yapısal eşitlik modellemesinden yararlanılmıştır (Karagöz, 2016: 964-976).

4. Bulgular

Bu bölümde araştırmanın temel amacını gerçekleştirmek üzere toplanan verilerin analizleri sonucunda elde edilen bulgular sunulmuştur.

4.1. Faktör Analizi

Araştırmada kullanılan tüm ölçekler ayrı ayrı keşifsel faktör analizi kapsamında analiz edilmiştir. Bu kapsamda öncelikle 27 ifadeden oluşan Yüksek Performanslı İş Sistemleri ölçeği analiz edilmiş ve ilgili ölçeğin KMO örneklem yeterliliği değeri 0,927; Barlett küresellik testi sonucu ise ($\chi^2=4483,345$; $p<0,001$) anlamlı çıkmıştır. Bu sonuçlardan hareketle ilgili ölçeğe faktör analizi yapılmasının uygun olduğu görülmüştür. Keşifsel faktör analizi yapılırken, ilgili ifadelerin anti-image değerlerinin ve faktör yüklerinin 0,50’den yüksek olması izlenmiş ve her bir faktörde tek bir ifade olmamasına (Sipahi vd. 2008: 78-89) dikkat edilmiştir. Buna göre ilk adımda anti-image değeri 0,50’nin altında olan 5 nolu ifade analizden çıkarılmış ve sonrasında yapılan ikinci adımda faktör yükleri 0,50’nin altında olan 17, 24 ve 25 nolu ifadeler analiz dışı bırakılmıştır. Yapılan son adımdaki faktör analizi sonucunda Yüksek Performanslı İş Sistemleri Ölçeği beş boyut altında toplanmıştır. Söz konusu ölçeğin orijinal yapısındaki sekiz boyutlu yerine belirlenen beş boyutlu hali aşağıdaki Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Yüksek Performanslı İş Sistemleri (YPİS) Ölçeğine Ait Keşifsel Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Faktör Adı	İfadeler	Faktör Yükleri	Faktör Açıklayıcılığı (%)	Cronbach Alfa Değeri
İşe alım – Perf. Değ. - Ödül	YPİS27	.799	18,037	0,894
	YPİS26	.719		
	YPİS23	.656		
	YPİS16	.605		
	YPİS22	.598		
	YPİS14	.564		
	YPİS15	.531		
Kararlara Katılım	YPİS2	.802	17,547	0,882
	YPİS1	.793		
	YPİS3	.704		
	YPİS4	.694		
	YPİS8	.565		

Tablo 2 Devamı: Yüksek Performanslı İş Sistemleri (YPİS) Ölçeğine Ait Keşifsel Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Kategori	YPİS	Yüksek	Oran	Oran
Eğitim	YPİS11	.769	14,442	0,795
	YPİS10	.707		
	YPİS12	.641		
	YPİS13	.561		
	YPİS9	.546		
İş Tanımı	YPİS20	.779	11,479	0,861
	YPİS19	.746		
	YPİS18	.702		
	YPİS21	.565		
Kariyer Planlama	YPİS6	.864	5,565	0,687
	YPİS7	.591		
TOPLAM			67,069	
		KMO örneklem yeterliliği testi		0,927
		ki-kare		4483,345
		Barlett Küresellik testi	df	253
			sig	0,000

Buna göre, orijinali sekiz boyutlu olan Yüksek Performanslı İş Sistemleri ölçeğinden iş güvenliği boyutu analiz dışı kalmıştır. İşe alım, performans değerlendirme ve ödüllendirme boyutları ise tek bir boyut altında toplanmıştır. Diğer boyutlar olan kararlara katılım, eğitim, iş tanımı ve kariyer planlama ise ayrı ayrı tek faktörlü olarak yapılmıştır. Araştırmada kullanılan diğer ölçekler için de keşifsel faktör analizi uygulanmış ve elde edilen Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği ve Barlett Küresellik testi ile güvenilirlik analizi sonuçları aşağıdaki Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3: İşe Tutkunluk, Bağlamsal Performans ve Yaratıcı Performans Ölçeklerine Ait KMO ve Barlett Küresellik Testi ile Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçek Adı	Keiser-Meyer-Olkin İstatistiği	Barlett Küresellik Testi Sonucu	Cronbach Alfa Değeri
İşe Tutkunluk Ölçeği	0,769	$\chi^2=720,495$; $p<0,001$	0,828
Bağlamsal Performans Ölçeği	0,896	$\chi^2=1524,951$; $p<0,001$	0,911
Yaratıcı Performans Ölçeği	0,891	$\chi^2=1472,831$; $p<0,001$	0,914

Tablo 3’de görüldüğü üzere söz konusu üç ölçeğin de hem örneklem faktör analizi yapmaya uygun hem de değişkenler arasında faktör analizi yapmaya yeterli düzeyde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar kapsamında yapılan faktör analizi sonucunda İşe Tutkunluk Ölçeği, Bağlamsal Performans Ölçeği ve Yaratıcı Performans Ölçeklerinin her birinin ayrı ayrı tek faktörde toplandığı saptanmıştır. Diğer taraftan tüm ölçeklerin güvenilirlik testi sonuçları da 0,70’in üzerinde bulunmasından dolayı (Saruhan ve Özdemirci, 2011: 171), araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 4: Ölçeklere İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonucu Elde Edilen Uyum Değerleri

Ölçek Adı	X ² / df	GFI	CFI	RMSEA
YİPS Ölçeği	2,426	0,984	0,990	0,067
İşe Tutkunluk Ölçeği	2,523	0,988	0,991	0,070
Bağlamsal Perf. Ölçeği	5,010	0,930	0,944	0,125
Yaratıcı Perf. Ölçeği	3,996	0,974	0,984	0,098
İyi Uyum Değerleri*	≤ 3	≥ 0,90	≥ 0,97	≤ 0,05
Kabul Edil. Uyum Değerleri*	≤ 4-5	0,89 - 0,85	≥ 0,95	0,06 - 0,08

X²= Chi-Square (Ki-Kare); df=Degree of Freedom (Serbestlik Derecesi); GFI= Goodness of Fit Index (İyilik Uyum İndeksi); CFI= Comparative Fit Index (Karşılaştırmalı Uyum İndeksi); RMSEA= Root Mean Square Error of Approximation (Yaklaşık Hataların Ortalama Karakökü)

Kaynak: Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2011). Yapısal Eşitlik Modellemesi Amos Uygulamaları, Ankara: Detay Yayıncılık, s.37.

Faktör analizinin bir sonraki adımında, keşifsel faktör analizi sonucu elde edilen sonuçlara yönelik ölçeklerin geçerliliğini ölçmek üzere doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Bu kapsamda SPSS programından AMOS programına aktarılan veriler üzerinden; işe tutkunluk, bağlamsal performans ve yaratıcı performans ölçekleri için tek faktörlü doğrulayıcı faktör analizi, yüksek performanslı iş sistemleri için ise çok faktörlü doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucu ölçeklerin uyum değerleri kabul edilebilir uyum değerleri sınırında olmadığı tespit edildiği üzere AMOS programının önerdiği modifikasyonlar uygulanmıştır. Yapılan modifikasyonlar sonucu yüksek performanslı iş sistemleri ölçeğinden kariyer planlama boyutunu oluşturan sorular dahil 3 ifade çıkarılmış ve ölçek dört faktörlü bir yapı halinde kabul edilmiştir. Diğer ölçeklerden bağlamsal performans ölçeğinden bir ifade ve yaratıcı performans ölçeğinden ise iki ifade çıkartılmıştır. Sonuç olarak araştırmada kullanılan ölçeklerin uyum değerleri kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu üzere, yüksek performanslı iş sistemleri işe alım-performans-ödüllendirme, kararlara katılım, iş analizi ve eğitim-geliştirme olmak üzere dört faktörlü, diğer ölçek olan işe tutkunluk, bağlamsal performans ve yaratıcı performans ise tek faktör yapısında doğrulanmıştır. Tablo 4’de doğrulayıcı faktör analizi sonuçları sunulmuştur.

4.2. Korelasyon Analizi

Araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek üzere yapılan korelasyon analizi sonuçları aşağıdaki Tablo 5’de gösterilmiştir.

Yüksek Performanslı İş Sistemlerinin Çalışan Performansı Üzerindeki Etkisinde İşe Tutkunluğun Aracılık Rolü

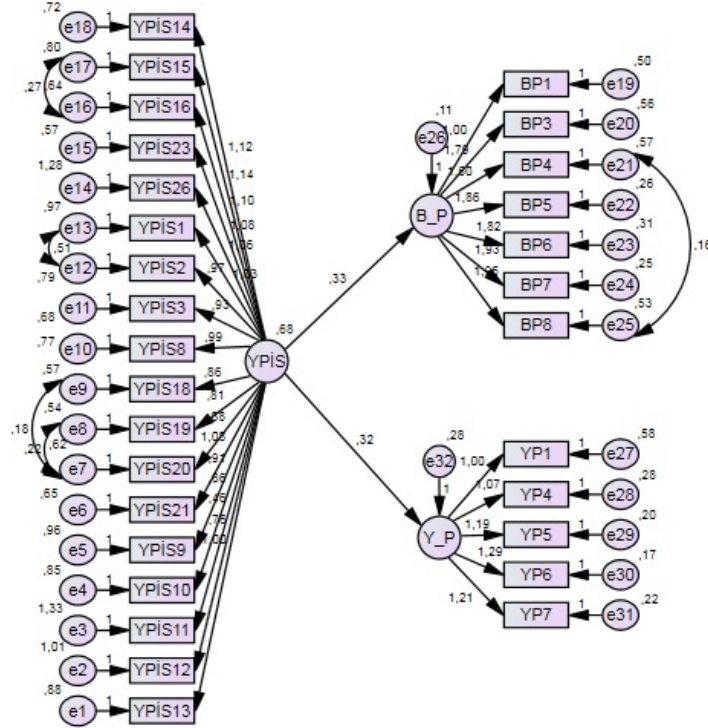
Tablo 5: Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Ort.	s.s.	1	2	3	4	5	6	7
1. Kararlara Katılım	3,38	0,99	-						
2. Eğitim-Geliştirme	3,37	0,89	,56**	-					
3. İş Analizi	3,66	0,91	,65**	,54**	-				
4. İşe A.-Perf-Ödül.	3,27	1,00	,71**	,61**	,74**	-			
5. İşe Tutkunluk	3,63	0,87	,42**	,33**	,41**	,40**	-		
6. Bağlamsal Per.	3,84	0,78	,49**	,44**	,51**	,52**	,70**	-	
7. Yaratıcı Perf.	4,00	0,70	,33**	,32**	,34**	,39**	,62**	,64**	-

Tablo 5'deki verilere göre, yüksek performanslı iş sistemleri alt boyutları ile tüm diğer değişkenler arasında anlamlı ilişkiler söz konusudur. Bu kapsamda, yüksek performanslı iş sistemleri boyutlarından kararlara katılım boyutu ile işe tutkunluk ($r=,42$), bağlamsal performans ($r=,49$) ve yaratıcı performans arasında ($r=,33$) pozitif yönlü ve orta düzeyde ilişki; eğitim-geliştirme ile işe tutkunluk ($r=,33$), bağlamsal performans ($r=,44$) ve yaratıcı performans arasında ($r=,32$) pozitif yönlü ve orta düzeyde ilişki; iş analizi boyutu ile işe tutkunluk ($r=,41$), bağlamsal performans ($r=,51$) ve yaratıcı performans arasında ($r=,34$) pozitif yönlü ve orta düzeyde ilişki ve son olarak işe alım-performans-ödüllandirme boyutu ile işe tutkunluk ($r=,40$), bağlamsal performans ($r=,52$) ve yaratıcı performans arasında ($r=,39$) pozitif yönlü ve orta düzeyde ilişkiler saptanmıştır. İşe tutkunluk ile bağlamsal performans ($r=,70$) ve yaratıcı performans ($r=,62$) arasında ise yine pozitif yönlü ve güçlü ilişki olduğu tespit edilmiştir.

4.3. Yapısal Eşitlik Modellemesi ile Hipotez ve Aracılık Etki Testi

Araştırma kapsamında belirlenen hipotezleri test etmek üzere AMOS programından yararlanılmıştır. H_1 hipotezini test etmek amacıyla oluşturulan yapısal eşitlik modeli Şekil 2'de gösterilmiştir. Söz konusu modelin uyum değerleri $X^2/df=2,917$; $GFI=0,803$; $CFI=0,869$; $RMSEA=0,078$ olarak gerçekleşmiştir.

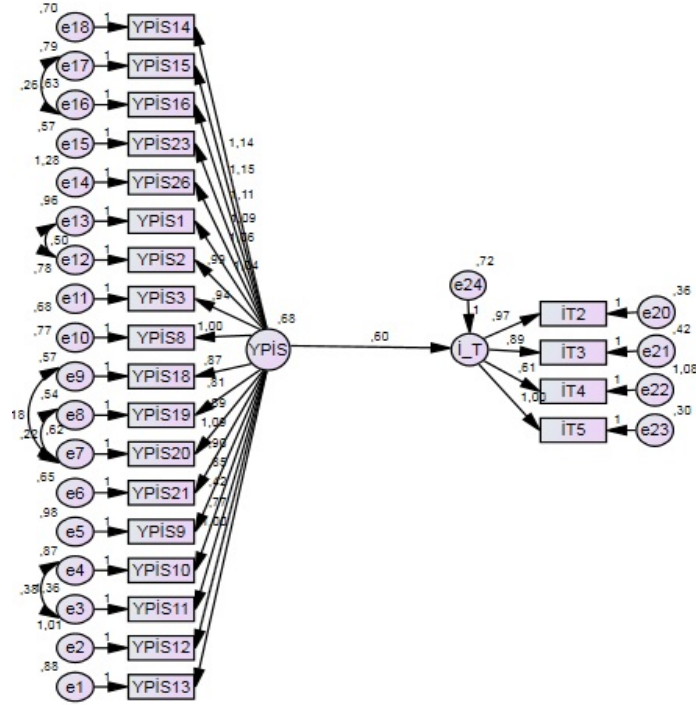
YPİS= Yüksek Performanslı İş Sistemleri; B_P: Bağlamsal Performans; Y_P: Yaratıcı Performans

Şekil 2: H_1 hipotezi için Yapısal Eşitlik Modeli

Şekil 2 incelendiğinde, yüksek performanslı iş sistemlerinin bağlamsal ($\beta=0,33$; $p<0,05$) ve yaratıcı performans ($\beta=0,32$; $p<0,05$) üzerindeki etkisinin pozitif yönlü ve anlamlı olduğu görülmüştür. Bu bulgulara dayanarak H_1 (H_{1a} ve H_{1b}) hipotezi desteklenmiştir.

Araştırmanın H_2 hipotezini test etmek amacıyla oluşturulan yapısal eşitlik modeli Şekil 3'de gösterilmiştir. Söz konusu modelin uyum değerleri $X^2/df=3,147$; $GFI=0,863$; $CFI=0,888$; $RMSEA=0,083$ olarak gerçekleşmiştir. Şekil 3'deki bulgulardan hareketle, yüksek performanslı iş sistemlerinin işe tutkunluk üzerindeki etkisinin ($\beta=0,60$; $p<0,05$) pozitif yönlü ve anlamlı olduğu görülmüştür. Bu bulgulara dayanarak H_2 hipotezi desteklenmiştir.

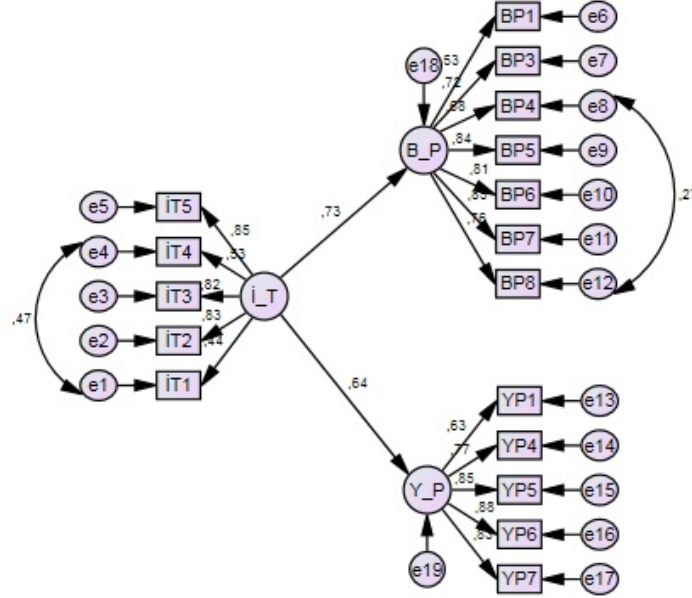
Yüksek Performanslı İş Sistemlerinin Çalışan Performansı Üzerindeki Etkisinde İşe Tutkunluğun Aracılık Rolü

YPIS= Yüksek Performanslı İş Sistemleri; İ_T: İşe Tutkunluk

Şekil 3: *H₂ hipotezi için Yapısal Eşitlik Modeli*

Araştırmanın H₃ hipotezini test etmek amacıyla oluşturulan yapısal eşitlik modeli Şekil 4’de gösterilmiştir. Söz konusu modelin uyum değerleri $X^2/df=3,801$; $GFI=0,850$; $CFI=0,905$; $RMSEA=0,095$ olarak gerçekleşmiştir. Şekil 4’deki bulgulardan hareketle, işe tutkunluğun bağlamsal performans ($\beta=0,73$; $p<0,05$) ve yaratıcı performans ($\beta=0,64$; $p<0,05$) üzerindeki etkisinin pozitif yönlü ve anlamlı olduğu saptanmıştır. Bu bulgulara dayanarak **H₃ (H_{3a} ve H_{3b}) hipotezi desteklenmiştir.**

İ_T: İşe Tutkunluk; B_P: Bağlamsal Performans; Y_P: Yaratıcı Performans

Şekil 4: H₃ hipotezi için Yapısal Eşitlik Modeli

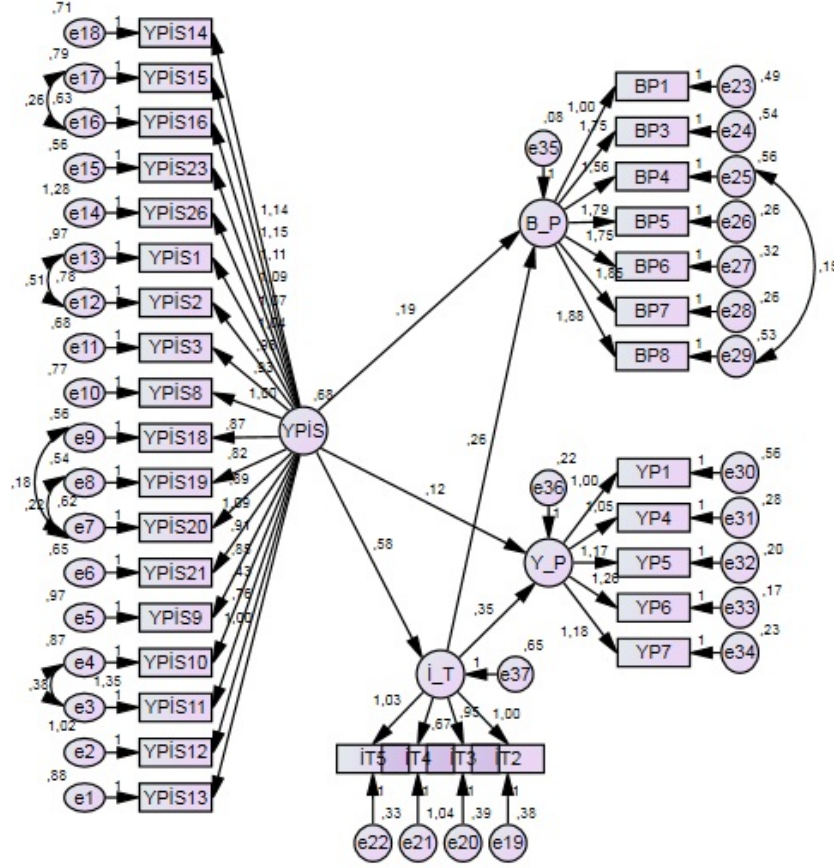
Araştırmanın diğer bir hipotezi üzerinden aracılık etkisini ölçümlmek için Baron ve Kenny (1986: 1176) tarafından öne sürülen yaklaşım izlenmiştir. Buna göre aracı değişken etkisini belirlemek üzere dört temel koşulun sağlanması gerekmektedir (Baron ve Kenny, 1986: 1176; Karagöz, 2016: 954; Gürbüz, 2019: 52):

- ✓ Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde anlamlı etkisi olmalıdır.
- ✓ Bağımsız değişkenin aracı değişken üzerinde anlamlı etkisi olmalıdır.
- ✓ Aracı değişkenin bağımlı değişken üzerinde anlamlı etkisi olmalıdır.
- ✓ Aracı değişken bağımsız değişkenle birlikte modele dahil edildiğinde, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi azalırken, aracı değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi anlamlı olmalıdır. Diğer bir ifadeyle başlangıçta var olan etkinin tamamen ortadan kalkması (tam aracı etki) ya da azalması (kısmi aracı etki) gerekmektedir.

Baron ve Kenny (1986: 1176)'e göre değişkenler arasında bir aracılık etkisinden söz edebilmek için yukarıda belirtilen koşulların tümünün sağlanması gerekmektedir. Birinin bile sağlanmaması durumunda aracılık etkisinden söz edilemeyecektir (Gürbüz, 2019: 52). Bu kapsamda araştırmanın ilk üç hipotezine yönelik sonuçlar, Baron ve Kenny (1986: 1176) yaklaşımında öne sürülen koşulların desteklendiğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla araştırmanın H₄

Yüksek Performanslı İş Sistemlerinin Çalışan Performansı Üzerindeki Etkisinde İşe Tutkunluğun Aracılık Rolü

hipotezini test etmek üzere yapısal eşitlik modellemesinden yararlanılmış ve elde edilen sonuçlar aşağıdaki Şekil 5’de sunulmuştur.

YPİS= Yüksek Performanslı İş Sistemleri; İ_T: İşe Tutkunluk; B_P: Bağlamsal Performans; Y_P: Yaratıcı Performans

Şekil 5: Aracılık Etki Analizi İçin Yapısal Eşitlik Modeli

Aracılık etkisini belirlemek üzere kurulan modelin uyum değerleri $X^2/df=2,551$; $GFI=0,802$; $CFI=0,880$; $RMSEA=0,070$ olarak gerçekleşmiştir. Şekil 5’deki sonuçlara göre bağımsız değişken yüksek performanslı iş sistemleri ve aracı değişken işe tutkunluk modele dahil edildiğinde, bağımsız değişken yüksek performanslı iş sistemlerinin bağımlı değişkenler olan bağlamsal performans ($\beta=0,33$ ’den $\beta=0,19$ olarak azalmıştır) ve yaratıcı performans ($\beta=0,32$ ’den $\beta=0,12$ olarak azalmıştır) üzerindeki etkisi azalmış ve aracı değişken olan işe tutkunluğun bağımlı değişkenleri oluşturan bağlamsal ve yaratıcı performans üzerindeki etkisi anlamlı ($p<0,05$) çıkmıştır. Bu bulgular ışığında yüksek performanslı iş sistemlerinin bağlamsal ve yaratıcı performans üzerindeki

etkisinde işe tutkunluğu kısmi aracılık etkisi olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla **H₄** (**H_{4a}** ve **H_{4b}**) **hipotezi kısmen desteklenmiştir**.

Sonuç

Yüksek performanslı iş sistemlerinin çalışan performansı üzerindeki etkisinde işe tutkunluğun aracılık rolünü araştıran bu çalışmanın kurgusu, bağlamsal ve yaratıcı performans göstermesi istenen çalışanların işe tutkunluklarının olmasına bağlı olarak örgütlerin yüksek performanslı iş sistemlerini sağlaması ile olabileceğine dayanmaktadır.

Araştırma kapsamında ilk olarak yüksek performanslı iş sistemlerinin çalışan performansı üzerinde etkisi incelenmiştir. Çalışan performansının genel olarak bağlamsal ve görev performansına bağlandığı bazı çalışmalardan (Zoghbi-Manrique-de-Lara ve Ting-Ding, 2017: 77-93; Befort ve Hattrup, 2003: 17-32) ve tek boyutlu iş performansı olarak ele alan çalışmalardan (Karatepe, 2013: 132-140) farklı olarak bu araştırmada, çalışan performansı bağlamsal performansın yanında çalışanların işle ilgili görevleri yerine getirirken yarattığı yeni fikirlerin ve yeni davranışların miktarını gösteren yaratıcı performans açısından incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre yüksek performanslı iş sistemleri bağlamsal performansı ($\beta=0,33$) ve yaratıcı performansı ($\beta=0,32$) anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir. İnsan kaynakları yönetim sistemini daha çok operasyonel düzeyde çözüm bulmaya ve örgütün rekabet stratejisinin odağına yerleştiren yüksek performanslı iş sistemlerinin çalışanların bağlamsal ve yaratıcı performanslarını etkilemesi sonucu, bu bağlamda beklenen bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Araştırma sonuçları konuyla ilgili yapılan önceki çalışmalarla (Tabiu ve Nura, 2013: 247-260; Muchhal, 2014: 55-61; Manzoor, 2016: 354-363) benzer sonuçlar göstermiştir. Diğer taraftan yüksek performanslı iş sistemleri bağlamında iş analizi çalışmalarının insan kaynakları açısından kritik öneme sahip olduğu söylenebilir (Bkz. Tablo 5). İnsan kaynakları sistemi kapsamındaki çalışmaların kalbi ve çıkış noktası olan iş analizi çalışmalarının, yüksek performanslı iş sistemlerinin uygulanmasında önemi büyüktür. Eğitim-geliştirme çalışmaları ve kararlara katılım da yine çalışanlar tarafından yüksek performanslı iş sistemlerinin uygulanmasındaki önemli göstergeler olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda yüksek performans göstermek isteyen günümüz iş dünyasındaki örgütlerin iş analizi, eğitim-geliştirme ve kararlara katılım üzerinde durması gerekmektedir.

Araştırmada ikinci olarak yüksek performanslı iş sistemlerinin çalışanların işe tutkunlukları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre yüksek performanslı iş sistemleri çalışanların işe tutkunluklarını ($\beta=0,60$) pozitif yönlü ve güçlü bir düzeyde etkilemektedir. Bu sonuç konu üzerinde yapılan önceki çalışmalarla (Combs vd., 2006: 501-528; Alyzoud, 2018: 251-256; Suan ve Nasurdin, 2014: 245-260; Karatepe ve Olugbade, 2016: 2350-2371) benzerlik göstermiştir. İşe tutkunluklarını sağlayan güçlü bir öncül olarak yüksek performanslı iş sistemleri, çalışanların örgüt açısından önemli bir değer oldukları

yönündeki algılarının belirleyicisi olarak değerlendirilebilir. Örgütlerin yüksek performanslı iş sistemleri üzerinden çalışanlarının kurumsal ve bireysel gelişimine destek vermeleri, gösterecekleri performansı da etkilemektedir. Nitekim araştırma bulguları çalışanların işe tutkun olmaları ile bağlamsal ($\beta=0,73$) ve yaratıcı performansları ($\beta=0,64$) arasında da pozitif yönde güçlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. İşe tutkunlukları olan çalışanları bağlamsal performanslarını yaratıcı performanslarına oranla daha yüksek düzeyde ortaya koymaktadır. Bakker ve Bal (2010: 189-206), Bakker ve diğerleri (2012: 555-564) ve Song ve diğerleri (2018: 249-271) yaptıkları çalışmalar sonucunda da işe tutkunluğun çalışan performansını artırdığı yönünde sonuçlar elde etmişlerdir.

Araştırmanın son bulgusu ise, işe tutkunluğun aracılık etkisi ile ilgilidir. Çalışmanın temel kurgusunu oluşturan yüksek performanslı iş sistemlerinin çalışanların bağlamsal ve yaratıcı performansını etkilemede işe tutkunluğun bir aracılık edip etmediği araştırılmıştır. Baron ve Kenny (1986: 1176) öne sürdüğü aracılık etkisini araştırmaya yönelik koşullar sağlandıktan sonra oluşturulan yapısal eşitlik modellemesine göre, yüksek performanslı iş sistemlerinin çalışanların bağlamsal ve yaratıcı performansları üzerindeki etkisinde işe tutkunluğun kısmi aracılık etkisi olduğu tespit edilmiştir. İşe tutkunluğun aracılık etkisini araştıran çalışmaların (Yalabik vd., 2013: 2799-2823; Li vd., 2012: 1059-1066; Karatepe, 2013: 132-140; Karatepe ve Olugbade, 2016: 2350-2371) tümünde aracılık etki kısmi ya da tam olarak belirlenmiştir. Bu çalışma sonucu da işe tutkunluğun yüksek performanslı iş sistemlerinin çalışan performansı üzerindeki etkisinde kısmi aracılık etkisi gösterdiğini ortaya koymuştur.

Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, örgütlerin yüksek performanslı iş sistemlerinin uygulanmasında özellikle iş analizi, eğitim-geliştirme ve kararlara katılıma önem vermeleri beklenmelidir. İşe tutkunluk çalışanların kendilerinden beklenen örgüt içi yapıcı ve olumlu davranışlarında önemli bir etki yaratmaktadır. Ayrıca çalışanların bağlamsal ve yaratıcı performans göstermelerinde yüksek performanslı iş sistemleri ve işe tutkun olmaları da yine önemli belirleyiciler arasındadır.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da bazı kısıtları söz konusudur. Öncelikle çalışmanın hizmet işletmeleri olarak belli bir alanı kapsaması ve sadece tek bir nicel yöntem üzerinden anketlerle verilerin toplanması, çalışmanın sonuçlarının genellenmesinde kısıtlayıcı bir etki yaratmıştır. Çalışmaların farklı iş kolları açısından yapılarak karşılaştırılması literatüre katkı sağlayacaktır. Ayrıca çalışmanın örnekleme kapsamında yüksek performanslı iş sistemlerinin tüm boyutlarının çalışan performansı üzerindeki etkisinin izlenememesi de, sonuçlar açısından anlamlı bir kısıt olarak değerlendirilebilir. Çok boyutlu bir değişken olarak yüksek performanslı iş sistemlerinin uygulandığı büyük ölçekli kurumsal örgütlerin araştırılması, bu bağlamda daha sağlıklı sonuçlar verebilir.

Kaynaklar

- Alzyoud, A.Y. (2018), The Influence of Human Resource Management Practices on Employee Work Engagement, *Foundations of Management*, 10(1): 251-256.
- Armstrong, M. (2009), *Armstrong's Handbook of Human Resource Management Practice*, (11th Edition), UK: Kogan Page.
- Baron, R.M. ve Kenny, D.A. (1986), The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic and Statistical Considerations, *Journal of Personality and Psychology*, 51(6): 173-182.
- Bakker, A.B., Demerouti, E. ve Lieke, L. (2012), Work Engagement, Performance, and Active Learning: The Role of Conscientiousness, *Journal of Vocational Behavior*, 80(2): 555-564.
- Bakker, A.B., Albrecht, S. L. ve Leiter, M.P. (2011), Key Questions Regarding Work Engagement, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 20(1): 4-28.
- Bakker, A.B. ve Bal, M.P. (2010), Weekly Work Engagement and Performance: A Study Among Starting Teachers, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 83(1): 189-206.
- Befort, N. ve Hattrup, K. (2003), Valuing Task and Contextual Performance: Experience, Job Roles, and Ratings of the Importance of Job Behaviors, *Applied Human Resources Management Research*, 8(1): 17-32.
- Berg, P. (1999), The Effects of High Performance Work Practices on Job Satisfaction in The United States Steel Industry, *Industrial Relations*, 54(1): 111-135.
- Borman, W.C. ve Motowidlo, S.J. (1997), Task Performance and Contextual Performance: The Meaning for Personnel Selection Research, *Human Performance*, 10(2): 99-109.
- Combs, J., Liu, Y., Hall, A. ve Ketchen, D. (2006), How Much Do High-Performance Work Practices Matter? A Meta-Analysis of Their Effects on Organizational Performance, *Personnel Psychology*, 59(3): 501-528.
- Dessler, G. (2013), *Human Resources Management*, (13th Edition), USA: Pearson Education Limited.
- Evans, W.R. ve Davis, W.D. (2005), High-Performance Work Systems and Organizational Performance: The Mediating Role of Internal Social Structure, *Journal of Management*, 31(5): 758-775.
- Guthrie, J. P., Flood, P. C., Liu, W. ve Maccurtain, S. (2009), High Performance Work Systems in Ireland: Human Resource and Organizational Outcomes, *The International Journal of Human Resource Management*, 20(1): 112-125.
- Gürbüz, S. (2019), *Aracı, Düzenleyici ve Durumsal Etki Analizleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Harari, M.B., Reaves, A.C. ve Viswesvaran, C. (2016), Creative and Innovative Performance: A Meta-Analysis of Relationships with Task, Citizenship, and Counterproductive Job Performance Dimensions, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 25(4): 495-511.
- Hartog, D.N. ve Verburg, R.M. (2004), High Performance Work Systems, Organizational Culture and Firm Effectiveness, *Human Resource Management Journal*, 14(1): 55-78.
- Huselid, M.A. (1995), The Impact of Human Resource Management Practices on Turnover, Productivity, and Corporate Financial Performance, *Academy of Management Journal*, 38(3): 635-672.
- Huselid, M.A. ve Becker, B.E. (1996), Methodological Issues in Cross-Sectional and Panel Estimates of the Human Resource-Firm Performance Link, *Industrial Relations: A Journal of Economy and Society*, 35(3): 400-422.
- Jung, H.S. ve Yoon, H.H. (2016), What Does Work Meaning to Hospitality Employees? The Effects of Meaningful Work on Employees' Organizational Commitment: The Mediating Role of Job Engagement, *International Journal of Hospitality Management*, 53: 59-68.
- Karagöz, Y. (2016), *SPSS ve AMOS 23 Uygulamalı İstatistiksel Analizler*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Karatepe, O.M. (2013), High-Performance Work Practices and Hotel Employee Performance: The Mediation of Work Engagement, *International Journal of Hospitality Management*, 32: 132-140.
- Karatepe, O.M. ve Olugbade, O.A. (2016), The Mediating Role of Work Engagement in the Relationship Between High-Performance Work Practices and Job Outcomes of Employees in Nigeria, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(10): 2350-2371.
- Kehoe, R.R. ve Wright, P.M. (2013), The Impact of High-Performance Human Resource Practices on Employees' Attitudes and Behaviors, *Journal of Management*, 39(2): 366-391.
- Kroon, B., Van de Voorde, K. ve Van Veldhoven, M. J. P. M. (2009), Cross-Level Effects of High-Performance Work Practices on Burnout: Two Counteracting Mediating Mechanisms Compared, *Personnel Review*, 38(5): 509-525.
- Li, X., Sanders, K. ve Frenkel, S. (2012), How Leader-Member Exchange, Work Engagement and HRM Consistency Explain Chinese Luxury Hotel Employees' Job Performance, *International Journal of Hospitality Management*, 31(4): 1059-1066.
- Luna-Arocas, R. ve Camps, J. (2007), A Model of High Performance Work Practices and Turnover Intentions, *Personnel Review*, 37(1): 26-46.
- Manzoor, F. (2016), Evaluating The Role of Human Resource Management (Hrm) Practices on Job Performance: An Application of Employee

- Empowerment as Moderator, *City University Research Journal*, 6(2): 354-363.
- Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2011), *Yapısal Eşitlik Modellemesi Amos Uygulamaları*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Muchhal, D.S. (2014), HR Practices and Job Performance, *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 19(4): 55-61.
- Patel, P., Messersmith, J. ve Lepak, D. (2013), Walking the Tightrope: An Assessment of the Relationship Between High-Performance Work Systems and Organizational Ambidexterity, *The Academy of Management Journal*, 56(5): 1420-1442.
- Posthuma, R.A., Campion, M.C., Masimova, M. ve Campion, M.A. (2013), A High Performance Work Practices Taxonomy: Integrating the Literature and Directing Future Research, *Journal of Management*, 39(5): 1184-1220.
- Saruhan, S.C. ve Özdemirci, A. (2011), *Bilim, Felsefe ve Metodoloji*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Schaufeli, B.W., Bakker, A.B. ve Salanova, M. (2006), The Measurement of Work Engagement with A Short Questionnaire, *Educational and Psychological Measurement*, 66(4): 701-716.
- Schaufeli, W.B., Salanova, M., Gonzalez-Roma, V. ve Bakker, A.B. (2002), Burnout and Engagement in University Students, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33(5): 464-481.
- Sipahi, E., Yurtkoru, E.S. ve Çinko, M. (2008), *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi* (2. Baskı), İstanbul: Beta Yayınları.
- Shih, H.A., Chiang, Y.H. ve Hsu, C.C. (2006), Can High Performance Work Systems Really Lead to Better Performance? *International Journal of Manpower*, 27(8): 741-763.
- Song, J.H., Chai, D.S., Kim, J. ve Bae, S.H. (2018), Job Performance in the Learning Organization: The Mediating Impacts of Self-Efficacy and Work Engagement, *Performance Improvement Quarterly*, 30(4): 249-271.
- Sturm, T. (2007), *High Commitment HRM Organizations - A Case Study*, Germany: Grin Verlag.
- Suan, C.L. ve Nasurdin, A.M. (2014), An Empirical Investigation into the Influence of Human Resource Management Practices on Work Engagement: The Case of Customer-Contact Employees in Malaysia, *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 8: 345-360.
- Tabiu, A. ve Nura, A.A. (2013), Assessing the Effects of Human Resource Management (Hrm) Practices on Employee Job Performance: A Study of Usmanu Danfodiyo University Sokoto, *Journal of Business Studies Quarterly*, 5(2): 247-260.

- Varma, A., Beatty, R.W., Schneier, C.E. ve ULRICH, D.O. (1999), High Performance Work Systems: Exciting Discovery or Passing Fad? *Human Resource Planning*, 22(1), 26-37.
- Wang, G. ve Netemeyer, R.G. (2004), Salesperson Creative Performance: Conceptualization, Measurement, and Nomological Validity, *Journal of Business Research*, 57(8): 805-812.
- Wang, S., YI, X., Lawler, J. ve Zhang, M. (2011), Efficacy of High-Performance Work Practices in Chinese Companies, *The International Journal of Human Resource Management*, 22(11): 2419-2441.
- Wei, Y.C., Han, T.S. ve Hsu, I. C. (2010), High-Performance HR Practices and OCB: A Cross-Level Investigation of A Causal Path, *The International Journal of Human Resource Management*, 21(10): 1631-1648.
- Whitener, E.M. (2001), Do “High Commitment” Human Resource Practices Affect Employee Commitment? A Cross-Level Analysis Using Hierarchical Linear Modeling, *Journal of Management*, 27: 515-535.
- Wickramasinghe, V. ve Liyanage, S. (2013), Effects of High Performance Work Practices on Job Performance in Project-Based Organizations, *Project Management Journal*, 44(3): 64-77.
- Wu, P. C. ve Chaturvedi, S. (2009), The Role of Procedural Justice and Power Distance in the Relationship Between High Performance Work Systems and Employee Attitudes: A Multilevel Perspective, *Journal of Management*, 35(5): 1228-1247.
- Yalabik, Z.Y., Popaitoon, P., Chowne, J.A. ve Rayton, B.A. (2013), Work Engagement as a Mediator Between Employee Attitudes and Outcomes, *The International Journal of Human Resource Management*, 24(14): 2799-2823.
- Yeh, M.C. (2013), Tourism Involvement, Work Engagement and Job Satisfaction Among Frontline Hotel Employees, *Annals of Tourism Research*, 42: 214-239.
- Zacharatos, A., Barling, J. ve Iverson, R.D. (2005), High-Performance Work Systems and Occupational Safety, *Journal of Applied Psychology*, 90(1): 77-93.
- Zoghbi-Manrique-De-Lara, P. ve Ting-Ding, J.M. (2017), Task and Contextual Performance as Reactions of Hotel Staff to Labor Outsourcing: The Role of Procedural Justice, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 33: 51-61.

**Tedarik Zincirinde Bilgi Entegrasyonunun İşletmelerinin
Operasyonel Performansları Üzerine Etkisi: İmalat
İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma**

Serkan DEMİRDÖĞEN¹

Geliş Tarihi/ Received
05.03.2021

Kabul Tarihi/ Accepted
05.07.2021

Yayın Tarihi/ Published
15.07.2021

Citation/Atıf: Demirdöğen, S., (2021), *Tedarik Zincirinde Bilgi Entegrasyonunun İşletmelerinin Operasyonel Performansları Üzerine Etkisi: İmalat İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma*, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(3): Sayfa: 1021-1046, <https://doi.org/10.16951/atauniibd.878562>

Öz: Bu çalışmanın temel amacı tedarik zincirinde bilgi entegrasyonunun işletmelerin operasyonel performansı üzerindeki etkisinin tespit edilmesidir. Ayrıca bu çalışma kapsamında bilgi kalitesi, bilgi teknolojileri ve bilgi güvenliğinin tedarik zincirinde bilgi entegrasyonu üzerindeki etkisi de tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda hazırlanan anket formu 2020 yılı eylül-ekim aylarında Erzincan Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı imalat işletmelerine uygulanmıştır. Araştırmaya katılmayı kabul eden 145 işletmeden elde edilen veriler bu araştırmanın veri tabanını oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda, tedarik zincirinde bilgi entegrasyonunun işletmelerin operasyonel performansları üzerinde olumlu ve pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bilgi kalitesi, bilgi teknolojileri ve bilgi güvenliğinin de tedarik zincirinde bilgi entegrasyonu üzerinde olumlu ve pozitif bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tedarik Zinciri Yönetimi, Bilgi Entegrasyonu, Operasyonel Performans.

Impact of Information Integration in the supply Chain on Operational Performance of businesses: A Research on Manufacturing Businesses

Abstract: The main purpose of this study is to determine the effect of information integration on the operational performance of businesses in the supply chain. In addition, within the scope of this study, the impact of information quality, information technologies and information security on information integration in the supply chain has been tried to be determined. The questionnaire form prepared for these purposes was applied to manufacturing enterprises registered in Erzincan Chamber of Commerce and Industry in September-October 2020. The data obtained from 145 enterprises that accepted to participate in the study constitute the database of this research. As a result of the research, it has been determined that information integration in the supply chain has a positive and positive effect on the operational performance of the enterprises. In addition, it has been determined that information quality, information technologies and information security have a positive and positive effect on information integration in the supply chain.

Keywords: Supply Chain Management, Information Integration, Operational Performance.

Jel Codes: M10, M11, C88

¹Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, <https://orcid.org/0000-0001-9134-7154> sdemirdogen@erzincan.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Background

In today's rapidly changing and globalizing world, businesses need to keep up with this change and increase their competitive power. Supply chain integration is of great importance for businesses to increase their competitive power. This situation is even more important especially in regions with less developed industry. Providing information integration is of great importance for effective and efficient integration in the supply chain. This study has been prepared with this thought.

Purpose

In this study, it is aimed to determine the effects of information quality, information technologies and information security on information integration in the supply chain. Another aim of the study is to determine the effect of information integration in the supply chain on the operational performance of businesses. Thus, the importance of information integration in the supply chain has been tried to be revealed.

Method

The questionnaire form prepared within the scope of the research was applied on 145 manufacturing enterprises registered to Erzincan Chamber of Commerce and Industry. In the prepared questionnaire, there are questions to determine the effect of information quality, information technologies and information security on information integration and the effect of information integration in the supply chain on the operational performance of enterprises. First of all, Cronbach's Alpha reliability coefficients of the scales were determined for the reliability test of the scales used in this study. Then, exploratory and confirmatory factor analysis was performed. Finally, the structural equation model prepared for the purposes of the research was tested. SPSS 22 and AMOS package programs were used for these analyzes.

Conclusions

As a result of the analysis of the structural equation model prepared within the scope of the research, it was determined that information integration in the supply chain positively and significantly affected the operational performance of the enterprises. It was also found that information quality, information technologies and information security positively and significantly affect information integration in the supply chain. Analysis results show that information quality, information technologies and information security play important roles in ensuring information integration in the supply chain, and information integration is of great importance in increasing the operational performance of enterprises. It can be said that ensuring the integration of information in the chain is very important in ensuring a general integration in the supply chain. Sharing the right information on time, at certain standards and on reliable platforms is expected to positively affect the operational performance of the enterprises as shown by the results of this research. It will be important for

businesses to eliminate their lack of technological infrastructure and qualified personnel in order to obtain timely and accurate information and to store the obtained information in certain standards. Cooperation of businesses with other stakeholders in the industry and supply chain will facilitate integration in the supply chain so that information can be shared among stakeholders in a correct, fast and reliable manner.

1. Giriş

Piyasalarda rekabetin giderek artması, tedarik zinciri yönetimine dayalı iş organizasyonlarını yaygın bir yönetim modeli haline getirmektedir. Bir tedarik zincirindeki temel konular, tedarik zincirinin şekillendirilmesi ve müşteri memnuniyeti için etkin koordinasyon ve yetkinliğin sağlanmasıdır. Buradaki asıl amaç, üretim, envanter ve nakliye süreçlerini optimize ederek maliyetleri düşürmektir. Günümüzde tedarik zinciri ortaklarının, karı en üst düzeye çıkarmak ve işletme maliyetlerini azaltmak amacıyla küresel boyutta tek bir sanal organizasyon oluşturma gayreti içerisinde oldukları görülmektedir (Ding vd., 2011:70). Tedarik zinciri paydaşlarının birlikte hareket etmeleri tedarik zinciri verimliliğinin en üst düzeye çıkması açısından büyük önem taşımaktadır (Zhu vd., 2010:173). Böylelikle işletmeler günümüzün yoğun rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmek için ihtiyaç duydukları çevik ve esnek bir tedarik zincirine sahip olabilirler. Çevik ve esnek bir tedarik zinciri, müşteri odaklı pazarlama anlayışının hâkim olduğu günümüzde işletmelerin müşteri taleplerini istenilen kalitede, istenilen maliyetlerle ve istenilen zamanda karşılayabilmelerinde, ayrıca bilgi ve para akışının doğru ve hızlı bir şekilde sağlanabilmesinde büyük avantajlar sağlayabilir. Tedarik zincirinin çevik ve esnek bir yapıya sahip olmasında, tedarik zinciri entegrasyonunun büyük bir rolü bulunmaktadır. Entegre bir tedarik zincirinin oluşturulması ise ancak işletmelerin iç birimleri, tüketicileri ve tedarikçileri ile üst düzey bilgi entegrasyonunu sağlamaları ile mümkün olabilir.

Ülkemizin sanayisi nispeten daha az gelişmiş illerinden birisi olan Erzincan ilinde faaliyet gösteren işletmelerin, tedarik zincirinde güçlü bir bilgi entegrasyonu ile ulusal ve uluslararası ölçekte rekabet güçlerini arttırabilecekleri düşüncesi bu çalışmanın yapılmasının temel sebebini oluşturmaktadır. İmalat işletmelerin tedarik zinciri yönetiminin önemini daha iyi kavradıkları düşüncesiyle, bu çalışma Erzincan Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı imalat işletmeleri ile sınırlandırılmıştır.

Çalışma ile bilgi kalitesi, bilgi teknolojileri ve bilgi güvenliğinin tedarik zincirinde bilgi entegrasyonu üzerindeki etkisi ve bilgi entegrasyonunun da işletmelerin operasyonel performansları üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın bölge bazında tedarik zincirinde bilgi entegrasyonunun öneminin farkına varılması ve tedarik zinciri ortakları arasındaki bilgi entegrasyonu seviyesinin arttırılmasına yönelik yapılacak planlamalara ve çalışmalara önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu

sayede de çalışmanın işletmelerin ulusal ve uluslararası rekabetçiliğine çeşitli katkılar sağlaması umulmaktadır. Çalışma kapsamında hazırlanan anket formundan elde edilen verilerin değerlendirilmesinde SPSS 22 ve Amos paket programları kullanılmış ve ilgili analizler yapılmıştır.

Dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümde tedarik zincirinde bilgi entegrasyonunun önemine değinilirken, ikinci bölümde tedarik zincirinde bilgi entegrasyonunun işletmelerin performansları üzerindeki etkileri incelenmiş, üçüncü bölümde konuya ilişkin literatür taramasına yer verilmiş ve dördüncü bölümde de metodoloji başlığı altında, işletmelere uygulanan tedarik zincirinde bilgi entegrasyonu anketinden elde edilen bilgiler ve analiz sonuçları değerlendirilmiştir. Son olarak çalışmanın sonuç başlığı altında ise elde edilen bulgular değerlendirilerek önerilerde bulunulmuştur.

2. Tedarik Zincirinde Bilgi Entegrasyonu ve Önemi

Tedarik zinciri yönetiminde, işbirliği ve bilgi paylaşımı zincirdeki tüm tarafların genel ve uzun vadeli faydası bakımından büyük önem taşımaktadır (Gunasekaran ve Ngai, 2004:271). Tedarik zincirinde bilgi entegrasyonu, işletmelerin ticaret ortaklarıyla elektronik ortamda bağlantı kurmaları olarak ifade edilebilir. Bu tür bir entegrasyon, tedarik zincirindeki ortak işletmeler arasında faaliyetlerin koordinasyonunu desteklemek amacıyla bilginin doğru ve zamanında üretilmesi ve ortaklar arasında paylaşılabilmesi için işletmelerin bazı organizasyonel becerilere sahip olmalarını gerektirmektedir (Wong vd., 2015:1). Molahosseini (2013)' ye göre ise bilgi entegrasyonu, operasyonel, taktiksel ve stratejik bilgilerin iş ortakları ile merkezi işletme arasında aktarılmasıdır.

Bilgi entegrasyonunun ilk aşaması iç entegrasyondur. İç entegrasyon, merkezi işletmenin iç kurumsal bilgi sistemine özgüdür ve iç süreçleri, bilgi entegrasyonu yoluyla birbirine bağlamayı hedeflemektedir. İç entegrasyon kapasitesi, her tür bilgi için gerekli bir temel yetenek olarak kabul edilmektedir. Entegrasyonun ikinci aşaması ise bir işletme ile diğer işletmeler ve müşterileri arasında bilgi paylaşımına, ortaklar arasında iş süreçlerine ilişkin bilgi alışverişine odaklanmakta ve elektronik veri değişimi gibi bilgi sistemlerini içermektedir (Speier vd, 2008:26-27).

Mishra vd. (2018) göre işletmeler açısından; stok seviyesi, satış verileri, satış tahminleri, sipariş süreci ve üretim ve teslimat programlarına ilişkin bilgiler en önemli bilgi türleri olarak görülmektedir. Bilgi entegrasyonunun sağlanması ile işletmeler birbirleriyle stok durumlarını, kapasite planlarını, üretim programlarını, promosyon planlarını, talep tahminlerini ve sevkiyat programlarını paylaşabilmektedir. Bilgi entegrasyonu, daha geniş tedarik zinciri entegrasyonunun temelini oluşturmaktadır. İşletmelerin malzeme, bilgi ve finansal akışlarını koordine etmeleri için, tedarik zincirinin gerçek görünümünü yansıtan bilgilere her zaman erişebilmeleri gerekmektedir. Bilgi entegrasyonu tam olarak sağlanmadan, genel tedarik zinciri entegrasyonundan büyük faydaların elde edilmesi çok zor olacaktır (Xiaofeng vd., 2006:920).

Bir organizasyonun iç birimleri arasında veya işletmelerin kendi aralarında bilgi paylaşımında bulunmalarının birçok faydası bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; stokların azaltılması, verimli stok yönetiminin sağlanması, maliyetlerin azaltılması, görünürlüğün artırılması (belirsizliklerin önemli ölçüde azaltılması), kamçı etkisinin önemli ölçüde azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılması, kaynak kullanımının iyileştirilmesi, organizasyonel verimliliğin ve hizmet kalitesini artırılması, sosyal bağların kurulması ve güçlendirilmesi, sorunların daha erken tespit edilmesi, hızlı yanıt verebilme, sipariştan teslimata kadar azaltılmış çevrim süresi, daha iyi izleme ve takip, pazara daha erken giriş yapabilme, ağın genişletilmesi ve kapasite kullanımının optimize edilmesidir (Lotfi vd., 2013:301). Kısacası tedarik zinciri ortakları arasında düzenli ve doğru bilgi akışı, hız, doğruluk, kalite ve diğer hususlar üzerinde artan bir etkiye sahiptir ve zincirde koordinasyonun daha iyi sağlanmasına imkan vermektedir (Molahosseini, 2013:187). Literatür incelendiğinde tedarik zincirinde bilgi entegrasyonunun sağlanmasında bilgi kalitesi, bilgi teknolojileri ve bilgi güvenliğinin önemli roller oynadıkları görülmektedir.

2.1. Bilgi Entegrasyonunda Bilgi Kalitesinin Rolü

Entegre bir tedarik zinciri, pazara ilişkin bilgilerin tedarik zinciri boyunca işletmelerle paylaşılmasını sağlayarak işletmelerin, pazarda yaşanan değişimleri hızlı ve doğru bir şekilde algılamalarına ve tedarik zincirinin yeteneklerini ve kaynaklarını kullanarak rekabet avantajı elde etmelerini sağlayabilir. Tedarik zinciri boyunca iletilen bilginin kalitesi, karar verme ve faaliyetlerin koordinasyonu için büyük öneme sahiptir. Tedarik zinciri boyunca bilgi akışını ve işlenmesini kolaylaştırarak bilgilerin güncelliğinin, erişilebilirliğinin, doğruluğunun ve yeterliliğinin sağlanmasında bilgi teknolojileri (BT) önemli rol oynamaktadır (Degroote ve Marx, 2013:910). Örneğin bir tedarikçinin, yalnızca müşterilerin tahminlerine erişim sağlaması yeterli olmayabilir. Tahminin yorumlanması ve olası kullanımı için aynı zamanda tahminde kullanılan bilgilerin kaliteli olması gerekmektedir (Forslund ve Jonsson, 2007:2).

Tedarik zincirinde bilgi kalitesini karakterize eden on boyut bulunmaktadır. Bunlar (Mishra vd., 2018:1763;Gustavsson ve Wänström, 2009:331):

➤ Bilginin alaka düzeyi	➤ Bilginin formatı
➤ Bilginin doğruluğu	➤ Bilginin erişilebilir olması
➤ Bilginin güncelliği	➤ Bilginin uyumlu olması
➤ Bilginin eksiz olması	➤ Bilginin güvenliği
➤ Bilginin tutarlı olması	➤ Bilginin geçerliliğidir.

Bilgi kalitesi, aktarılan bilginin doğruluğu, güncelliği, yeterliliği ve güvenilirliği gibi hususları içermektedir. Bilgi paylaşımının tedarik zinciri yönetimi üzerindeki etkisi, hangi bilgilerin, ne zaman, nasıl ve kiminle paylaşıldığına bağlıdır. Bilgilerin, tedarik zincirinde yukarı doğru akışı sırasında

gecikme ve bozulmalardan kaynaklı büyük sıkıntılar yaşandığı iyi bilinmektedir. Geleneksel kültürün bir sonucu olarak, işletmeler, niyetlerini rakiplerinden hatta kendi tedarikçileri ve müşterilerinden gizlemek için sipariş bilgilerini kasıtlı olarak çarpıtabilmektedir. Bilgi bozulmasını azaltmak ve paylaşılan bilginin kalitesini artırmak için, paylaşılan bilgilerin olabildiğince doğru olması ve işletmelerin minimum gecikme ve bozulma ile bilgi akışını sağlamaları gerekmektedir (Li ve Lin, 2006:1643).

Bu bağlamda aşağıdaki hipotez kurulmuştur:

H₁: Bilgi kalitesinin, tedarik zincirinde bilgi entegrasyonu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

2.2. Bilgi Entegrasyonunda Bilgi Teknolojilerinin Rolü

Bilgi teknolojilerinin (BT) iş dünyasındaki temel rolü, tedarik ağındaki çeşitli işletmeler ve bireyler arasında bilgi transferini kolaylaştırmaktır. BT işletme hedefleri ve stratejilerine ilişkin bilgi alışverişinde zamandan tasarruf sağlayabilir ve bilgilerin doğruluğunu artırabilir. Ayrıca BT sayesinde özellikle karmaşık ve rutin faaliyetler sırasında ortaya çıkan insan kaynaklı hatalarının çoğu ortadan kaldırabilir (Chinomona, 2013:79). Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, tedarik zinciri ortaklarının, nakliye hizmetlerini kesintisiz bir şekilde devam ettirebilmek ve bilgi akışını sağlayabilmek için BT uygulamalarını daha fazla benimsedikleri görülmektedir. E-ticaret ve e-işbirliğinin artması işletmelere daha düşük maliyetlerle tedarik zinciri ortakları arasında çok daha esnek ve kapsamlı bir etkileşim ve iletişimin sağlanabileceğini göstermektedir (Tseng P. H. ve Liao, 2015:85).

Bilgi teknolojileri tedarik zinciri yönetiminde çok önemli roller oynamaktadır. BT, işletmelerin tedarik zinciri ortaklarına daha büyük miktarlarda ve daha kompleks bilgileri aktarabilmelerine imkân sağlamaktadır. Bununla birlikte BT, işletmelerin tedarik zinciri faaliyetlerini yönetmesini ve kontrol etmesini kolaylaştıran stok seviyesi, teslimat durumu ve üretim planlarına ilişkin bilgilerin gerçek zamanlı olarak aktarıldığı bir tedarik ağı oluşturmalarında önemli rol oynamaktadır. Ayrıca BT, işletmeler ve tedarikçiler arasındaki operasyonların uyumunu veya yeniden düzenlenmesini ve programlanmasını kolaylaştırarak işletmeler arası daha iyi bir koordinasyonun sağlanmasına imkân vermektedir (Prajogo ve Olhager, 2012:515-516).

BT, ilişkiye özgü değerler geliştirerek, bilgi paylaşımını kolaylaştırarak ve uzun vadeli işbirliğine dayalı ilişkilerin kurulmasına imkan sağlayarak işletmelerin tedarik zincirlerinde sürdürülebilir rekabet avantajları elde etmelerine yardımcı olmaktadır (Yu vd., 2020:3). BT, işletmelerin faaliyetlerini yürütmelerine ve strateji oluşturmalarına destek ve süreklilik sağlayan bilgisayar sistemlerinin yazılım ve donanım bileşenlerini ifade etmektedir. Bilgi paylaşımı, tedarik zinciri boyunca bilgi akışını kontrol edebilme yeteneğidir. BT öncelikle, üretim faaliyetlerinde, bilgisayar destekli bir yapı sağlanması ve üretim faaliyetlerinin senkronize edilmesi için kullanılır. Diğer sistemlerle entegre

edilmesi durumunda ise, üretim bilgilerinin işletmelere, müşterilere ve tedarikçilere aktarılması sağlanabilir. Böylelikle müşteriler, satın almak istedikleri malların üretim sürecini takip ederken, tedarikçilerde malzemelerinin üretim süreçlerinde nasıl kullanıldığını takip edebilir (Sundram vd., 2020:16). BT altyapılarının entegre edilmesi talebin algılanması, operasyonların ve iş akışlarının koordinasyonu ve kaynakların optimizasyonunun sağlanması ve daha üst düzey yeteneklerin kazanımı için büyük önem taşımaktadır (Rai vd., 2006:227). BT, tedarik zinciri boyunca büyük miktarda bilginin hızla paylaşılmasına imkân vermesi nedeniyle, tedarik zincirinde iş birliğinin ana itici gücü ve etkinleştiricisi olarak görülmektedir. Ayrıca BT, tedarik zincirindeki işletmelerin, piyasa değişikliklerine zamanında, doğru ve uygun maliyetli bir şekilde, koordineli yanıtlar geliştirebilmeleri ve uygulayabilmeleri için etkili ortak çalışma becerilerinin geliştirilmesini sağlayabilir (Degroote ve Marx, 2013:910).

Tedarik zincirinde bilgi entegrasyonunun sağlanabilmesi için BT altyapılarının entegre edilmesi büyük önem taşımaktadır. BT altyapılarının entegrasyonu, bilgilerin tedarik zinciri sınırları içinde ve ötesinde tutarlı ve yüksek hızda aktarımını sağlama yeteneği olarak tanımlanmaktadır. BT altyapı entegrasyonunun iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi veri tutarlılığının sağlanması, ikincisi ise tedarik zinciri yönetiminin optimizasyonuna önemli katkılar sağlayan yazılımların entegrasyonudur. Veri tutarlılığı, tedarik zincirinde ortak veri tanımlarının yapılması ile sağlanabilir (Hou, 2020:578). Tedarik zincirinde bilgi paylaşımı ve analizi için genellikle: İnternet, Kurumsal Kaynak Planlama Programları (ERP), Elektronik Veri Değişimi Sistemleri (EDI), Sipariş Yönetimi Sistemleri (OMS), Tedarik Zinciri Yönetimi Yazılımları (SCM/SCP), Depo Yönetim Programları (WMS), Müşteri ve Tedarikçi Analiz Programları (CRM/SRM) Barkod ve Radyo Frekanslı Kimlik Tanımlama sistemleri (RFID), Nakliye Yönetim Sistemleri (TMS), Üretim Uygulama Sistemleri (MES) gibi teknolojiler kullanılmaktadır (Sayın ve Demirel, 2020:113;Yörükoğlu vd., 2014:6).

Bu bağlamda aşağıdaki hipotez kurulmuştur:

H₂: Bilgi teknolojilerinin, tedarik zincirinde bilgi entegrasyonu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

2.3. Bilgi Entegrasyonunda Bilgi Güvenliğinin Rolü

Genel olarak bilgi güvenliği, güvenlik için en önemli unsurlar olan gizlilik, bütünlük ve bilgilerin kullanılabilirliğinde meydana gelen kayıp veya bozulmalardır (Ulhaq vd., 2016:59). Bilgi teknolojilerine artan bağımlılığın bir sonucu olarak güvenlik ihlalleri riskleri artırmaktadır ve işletmeleri çeşitli siber saldırı türlerine karşı giderek daha savunmasız hale getirmektedir (Hanafy ve Hashem, 2017:44). Hizmet/ürün, bilgi ve finansman akışının olduğu tedarik zincirleri, bir sanal organizasyon kümesi olarak görülebilir. Özellikle, BT tedarik zinciri yönetiminde, operasyonel rutinlerin (ör; süreçler, üretim, dağıtım, vb.)

optimize edilmesi ve otonom imalat sistemlerinin fonksiyonlarının kesintisiz bir şekilde kullanılabilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. BT sistemlerinin temel görevi, tedarik zincirindeki tüm firmalarla elektronik bağlantılar ve ilişkiler kurmaktır. Bu sistemler ayrıca organizasyonel kaynakların etkili kullanımını da geliştirebilir. Yararlı etkilerine rağmen, tedarik zincirlerinin bilgi akışı bilgisayar korsanları veya teröristler için bir hedef haline gelebilmektedir (Urciuoli vd., 2013:53-54).

BT sistemlerinin yaygınlaşmasına paralel olarak bilgi paylaşımının artması, modern siber tehditlerin de önemli ölçüde artmasına sebep olmaktadır. BT ile ilgili risklerin yalnızca ofis tabanlı çalışmaları etkileyeceği inancı olmakla birlikte, daha komplike kötü amaçlı yazılımlar ofis sınırlarının ötesine geçebilmekte ve otonom üretim sistemlerini ve daha geniş tedarik zinciri ağlarını etkileyebilmektedir (Ghadge vd., 2019:225). Siber saldırılar, yazılım hataları ve bilgi alışverişi sırasında herhangi bir tedarik zinciri ortağında bulunan güvenlik açıkları gibi birçok nedenden dolayı tedarik zincirindeki ortak sistemleri etkileyebilir. Dijital teknolojiler bir taraftan tedarik zincirinde bilgi alışverişini, çevikliği ve görünürlüğü arttırmakta diğer taraftan ise tedarik zincirinde paylaşılan bilgi ve güvenlik uygulamaları nedeniyle tüm üyelerin en zayıf üye kadar güçlü olmasına neden olmaktadır (Pandey vd., 2020:104-105).

Bu bağlamda aşağıdaki hipotez kurulmuştur:

H₃: Bilgi güvenliğinin tedarik zincirinde bilgi entegrasyonu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

3. Tedarik Zincirinde Bilgi Entegrasyonu ve İşletme Performansı

Performans, işletmelerde yürütülen tüm operasyonların ve stratejik faaliyetlerin bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Literatür incelendiğinde, performans ölçümlerinin sadece finansal kriterlerle sınırlı olmadığı, operasyonel kriterlerinde değerlendirildiği görülmektedir. Literatürde finansal performansın ölçülmesine yönelik iki ana yaklaşımın olduğu görülmektedir. İlk yaklaşım, performans ölçümünün katılımcıların değerlendirme ve beklentilerine veya rakiplerle karşılaştırılmalarına dayanan öznel ölçümlerdir. İkincisi ise, finansal oranlar gibi mutlak performans ölçümlerini kullanan nesnel yaklaşımdır. Operasyonel performansta ise verimlilik, kalite, teslimat ve esneklik gibi faktörleri içeren bir tedarik zinciri entegrasyonu ile ilişkili faydalara odaklanıldığı görülmektedir (Pakurár vd., 2019:6). Kalite, esneklik ve teslimat, bir işletmenin uzun vadeli müşteri sadakatine, pazar payı artışına ve finansal faydalarına katkıda bulunan müşteri memnuniyetinin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle, bir şirketin operasyonel performansının, finansal performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabileceği söylenebilir (Yu vd., 2020:8).

Tedarik zincirinde koordinasyon ve ürün kalitesini iyileştirmek için, imalat işletmeleri genellikle tedarik zinciri ortaklarının bilgi paylaşımını sağlayan ortak süreçlerin uygulamalarını talep ederler. Ortaklar arasındaki iş birlikleri, daha iyi bilgi paylaşımı sağlamak ve bu durumda her bir ortağın çeşitli rekabet

avantajları elde etmesine yol açmaktadır. Bilgi paylaşımının birincil amacı, bilgi akışını hızlandırmak, tedarik zincirlerinin verimliliğini ve etkililiğini artırmak ve iyi ilişkilerin sürdürülmesinde önemli olan tedarik zinciri ortaklarının değişen ihtiyaçlarına daha hızlı cevap vermektir (Cheng, 2011:375). Tedarik zincirlerinde bilgi sistemlerinin kullanımı, insanlar, materyaller ve süreçler arasında bağlantı sağlayarak bilgi paylaşımını kolaylaştırmaktadır (Som vd., 2019:3). Entegre bir sistem, işletmelerin müşteri problemlerine ve isteklerine daha iyi yanıt verebilmelerini sağlayarak çeşitli faydalar elde etmelerine yardımcı olmaktadır (Tseng vd., 2011:260).

Tedarik zinciri performansı ve tedarik zincirinin etkin yönetimi, işletmeler için rekabet avantajı kazanmada giderek daha önemli bir unsur olarak kabul edilmekte ve daha fazla rekabet gücü, daha iyi müşteri memnuniyeti ve daha yüksek karlılık elde etmede önemli bir stratejik unsur olarak ön plana çıkmaktadır (Muntaka vd., 2017:132). İşletmelerin performanslarında, bilgi teknolojileri aracılığıyla tedarik zinciri faaliyetlerinin koordinasyonu büyük önem taşımaktadır. Bilgi teknolojisi sistemlerinin öncelikli hedeflerinden birisi, etkin bir stok yönetiminin sağlanmasıdır. Örneğin, Xerox, tam zamanında teslimatı kolaylaştırmak için tedarikçilerinin ana üretim programlarını çevrimiçi olarak takip edebilmelerini sağlamak ve bunun sonucunda da stok maliyetlerinin azaltılmasını ve alıcı-tedarikçi ilişkilerinin iyileştirilmesini sağlamaktadır (Paulraj vd., 2006:203). Motorola ise, analitik ve iş birliğine dayalı planlama, tahmin ve ikmal bilgilerini perakendecileriyle paylaşarak talepteki dalgalanmaları ve müşteri tercihlerindeki değişiklikleri daha iyi tahmin edebilmektedir. General Mills ve Land O'Lakes ise, daha düşük maliyet ve iyileştirilmiş müşteri hizmetleri için sipariş alma ve teslimatlar konusunda ortak planlar yürütmektedir (Wei vd., 2020:468). Benzer şekilde Nestle ve Tesco' da satış verilerini birbirleri ile paylaşmış ve bu sayede Tesco organizasyon prosedürlerini büyük ölçüde basitleştirmiş, Nestle ise stok maliyetlerini önemli ölçüde düşürmüştür (Du ve Jiang, 2019:2).

Bilgi paylaşımı ve entegrasyonu, bir tedarik zincirinin performansını önemli ölçüde artırabilir. Ayrıca, işletmeler karlarını artırmak için bilgi paylaşımı yoluyla tedarik zinciri stratejilerini yeniden tasarlayabilirler. Birçok çalışma, bilgi paylaşımının tedarik zinciri üzerindeki olumlu etkisinin olduğunu göstermektedir (Yu vd., 2010:2892). Bir tedarik zincirinin üyeleri arasında entegrasyon ve bilgi paylaşımı düzeyini artırmak, tedarik zincirlerinin etkinliğini artırmak için bir zorunluluk haline gelmiştir. İşletmelerin bu tür işbirlikçi davranışları, ihtiyaç duyulan bilgiye hızlı erişim, müşterilerin ihtiyaçlarına daha fazla duyarlılık ve rakiplere göre daha hızlı yanıt süreleri sağlamaktadır (Sezen, 2008:233).

Bu bağlamda aşağıdaki hipotez kurulmuştur:

H₄: Tedarik zincirinde bilgi entegrasyonunun işletmelerin operasyonel performansı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

4. Literatür Taraması

Konuya ilişkin literatür incelendiğinde tedarik zincirinde bilgi paylaşımının, paylaşılan bilgi türlerinin, bilgi teknolojilerinin ve bilgi entegrasyonunun işletmelerin verimliliklerine ve performanslarına etkisinin belirlenmesine yönelik olarak birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir.

Yu vd. (2010) tedarik zincirinde hangi tür bilgi paylaşımının daha verimli olduğunu belirlemeye yönelik bir araştırma yapmışlardır. Çapraz veri zarflama analizinin kullanıldığı bu çalışmada talebe ilişkin bilgilerin paylaşılmasından sadece kapasite ve / veya stok bilgilerinin paylaşılmasının, imalatçıların üretimini kesintiye uğratabileceği ve kırbaç etkisini büyütebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Costantino vd. ise (2014) bilgi paylaşımı ve stok kontrolünde koordinasyonunun tedarik zinciri performansı üzerine etkisini, farklı bilgi paylaşım seviyesi senaryoları altında belirlemeye yönelik bir çalışma yapmışlardır. Bu amaç doğrultusunda bir simülasyon modeli oluşturulmuş ve sonuç olarak bilgi paylaşımının tedarik zinciri performansını olumlu bir şekilde etkilediği ancak bu etkinin koordinasyonun sağlanması halinde daha yüksek olacağı belirlenmiştir. Literatürde yer alan diğer çalışmalardan bazıları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Literatürden Örnekler

Yazar	Çalışmanın Amacı	Bulgular
Sheikhi vd. (2018)	İlaç tedarik zincirinde bilgi paylaşımının rolünün belirlenmesi	Bilgi paylaşımı ilaç tedarik zincirinin verimliliği, entegrasyonu ve performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.
Baihaqi ve Sohal (2013)	Tedarik zincirinde bilgi paylaşım derecesinin iş birliği ve organizasyonel performans üzerindeki etkisinin belirlenmesi.	Tüketici ve tedarikçi ilişkileri organizasyonel performans üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.
Yu vd. (2020).	Bilgi teknolojilerinde entegrasyonun, operasyonel ve finansal performans üzerindeki etkisinin belirlenmesi.	Tedarikçi sistem ve süreç entegrasyonu, operasyonel ve finansal performans üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Müşteri sistem entegrasyonu operasyonel ve finansal performans üzerinde olumlu bir etkiye sahip iken müşteri süreç entegrasyonu sadece finansal performans üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.
Sezen (2008)	Tedarik zinciri entegrasyonunun, tedarik zincirinde bilgi paylaşımının ve tedarik zinciri tasarımının tedarik zinciri performansı üzerindeki etkisinin belirlenmesi.	Tedarik zinciri entegrasyonu, tedarik zincirinde bilgi paylaşımı ve tedarik zinciri tasarımı tedarik zinciri performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.
Hou (2020)	Bilgi teknolojileri altyapısı entegrasyonunun ve esnekliğinin işletme performansına etkisinin belirlenmesi.	Bilgi teknolojileri altyapısı entegrasyonunun ve esnekliğinin, tedarik zinciri yetenekleri aracılığı ile işletme performansı üzerinde dolaylı ve olumlu bir etkiye sahiptir.

Tablo 1 Devamı: Literatürden Örnekler

Khaddam vd. (2020)	Tedarik zinciri yönetiminin rekabet avantajı üzerindeki etkisinde bilgi teknolojilerinin aracı rolünün belirlenmesi.	Tedarik zinciri yönetimi rekabet avantajı üzerinde, bilgi teknolojileri aracılığı ile istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.
Maiga vd. (2015)	İç ve dış bilgi sistemi entegrasyonunun, kalite ve maliyet performansı ve de firma karlılığı üzerindeki etkisinin belirlenmesi.	İç ve dış bilgi sistemi entegrasyonu, kalite ve maliyet performansı ile firma karlılığı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.
Rehman vd. (2018)	Bilgi teknolojileri esnekliği ve bilgi teknolojileri entegrasyonunun, kurumsal girişimcilik (firma inovasyonu, ticari teşebbüs ve stratejik yenileme) ve firma performansı arasındaki ilişkinin belirlenmesi.	Bilgi teknolojileri esnekliği ve bilgi teknolojileri entegrasyonunun, kurumsal girişimcilik (firma inovasyonu, ticari teşebbüs ve stratejik yenileme) arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Firma inovasyonu ve stratejik yenilenme ile firma performansı arasında pozitif bir ilişki var iken ticari teşebbüsler ile firma performansı arasında pozitif bir ilişki bulunmamaktadır.
Marinagi vd. (2014)	Bilgi teknolojisi uygulamalarının tedarik zinciri boyunca rekabet avantajı oluşturma üzerindeki etkisinin belirlenmesi.	Tedarik zinciri yönetimine dayalı sürdürülebilir bir rekabet avantajı oluşturmada, bilgi teknolojisi uygulamalarının ve tekniklerinin önemli bir rolü bulunmaktadır.

5. Metodoloji

5.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Çalışmada bilgi kalitesi, bilgi teknolojileri ve bilgi güvenliğinin tedarik zincirinde bilgi entegrasyonuna etkisi ve bilgi entegrasyonunun da işletmelerin operasyonel performansları üzerine etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın evrenini Erzincan Ticaret ve Sanayi Odasına Kayıtlı imalat işletmeleri oluşturmaktadır. Uygulama 2020 yılı Eylül-Ekim aylarında yapılmış olup bu dönemde Erzincan Ticaret ve Sanayi Odasından alınan bilgilere göre toplam 183 imalat işletmesinin faaliyette bulunduğu öğrenilmiştir. %95 güven aralığında evrenin büyüklüğünün 200 olduğu durumlarda anlamlı sonuçlar elde edebilmek için gereken örneklem büyüklüğü en az 132' dir (Saunders vd., 2007:212). Bu çalışmanın evrenini oluşturan 183 imalat işletmesinin tamamına ulaşılmaya çalışılmış ve araştırmaya katılmayı kabul eden, toplanan anketlerden hata ve eksik olmayan 145 anket bu araştırmanın veri tabanını oluşturmuştur.

Çalışmada uygulanan ankette yer alan bilgi kalitesi değişkenine ait ifadeler Li ve Lin (2006)'in, bilgi teknolojileri değişkenine ait ifadeler Prajogo ve Olhager (2012)'in, bilgi güvenliği değişkenine ait ifadeler Qin ve Fan (2016) ve Zadeh vd. (2020)'nin, tedarik zincirinde bilgi entegrasyonu değişkenine ait ifadeler Wong vd. (2015)'nin ve işletmelerin operasyonel performansları değişkenine ait ifadeler ise Yu ve Huo (2018)'in çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır. Hazırlanan anket formunda bilgi kalitesi boyutuna ilişkin 5, bilgi teknolojileri boyutuna ilişkin 6, bilgi güvenliği boyutuna ilişkin 4, bilgi entegrasyonu

Tedarik Zincirinde Bilgi Entegrasyonunun İşletmelerinin Operasyonel Performansları Üzerine Etkisi: İmalat İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma

boyutuna ilişkin 5 ve operasyonel performans boyutuna ilişkin ise 7 ifade yer almaktadır. Ayrıca anket formunda işletmeler ve araştırmaya katılanlar hakkında genel bilgilerin elde edilmesine yönelik olarak hazırlanmış sorularda yer almaktadır. Araştırma kapsamında geliştirilen H₁, H₂, H₃ ve H₄ hipotezlerinin test edilmesinde SPSS 22 ve AMOS paket programları kullanılmıştır.

5.2. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeli Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Şekil 1’de görüldüğü üzere araştırma kapsamında bilgi kalitesi, bilgi teknolojileri ve bilgi güvenliğinin tedarik zincirinde bilgi entegrasyonuna etkisi ve bilgi entegrasyonunun da işletmelerin operasyonel performanslarına etkisi araştırılmaktadır.

5.3. Verilerin Analizi

5.3.1. Genel Bilgiler

Bu kısımda araştırmaya katılan işletmelere ve anketi cevaplandıran katılımcılara ait bazı genel bilgiler aktarılmıştır.

İşletmeler hakkında genel bilgiler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: İşletmeler Hakkında Genel Bilgiler

Sektörel Dağılım	N	%	Faaliyet Süresi	N	%
Ağaç ürünleri / Mobilya	17	11,7	3 yıldan az	12	8,3
Gıda	46	31,7	3-5 yıl arası	32	22,1
Haberleşme ve güvenlik sistemleri imalatı	1	0,7	6-10 yıl arası	73	50,3
Tekstil	9	6,2	10 yıldan fazla	28	19,3
Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı	2	1,4	Çalışan Sayısı	N	%
İnşaat amaçlı beton ürünlerinin imalatı	23	15,9	1-9	93	64,1
Makine ve ekipman imalatı	3	2,1	10-49	52	35,9
Madencilik	9	6,2			
Metalik ürünlerin imalatı	14	9,7			
Plastik ürünlerin imalatı	13	9			
Plastik inşaat malzemesi imalatı	2	1,4			
Kâğıt ve kâğıt ürünlerinin imalatı	6	4,1			

Araştırmaya katılan işletmelerin sektörel dağılımlarına bakıldığında, işletmelerin ağırlıklı olarak gıda sektöründe faaliyet gösterdikleri bu oranın

%31,7 olduğu, gıda sektörünü sırasıyla inşaat amaçlı beton ürünlerinin imalatı alanında faaliyet gösteren işletmelerin %15,9 ile, ağaç ürünleri/mobilya alanında faaliyet gösteren işletmelerin %11,7 ile, metalik ürünlerin imalatı alanında faaliyet gösteren işletmelerin %9,7 ile, plastik ürünlerin imalatı alanında faaliyet gösteren işletmelerin %9 ile, madencilik ve tekstil alanında faaliyet gösteren işletmelerin %6,2 ile, kâğıt ve kâğıt ürünlerinin imalatı alanında faaliyet gösteren işletmelerin %4,1 ile, makine ve ekipman imalatı alanında faaliyet gösteren işletmelerin %2,1 ile, plastik inşaat malzemesi imalatı alanında faaliyet gösteren işletmelerin %1,4 ile, haberleşme ve güvenlik sistemleri imalatı alanında faaliyet gösteren işletmelerin %0,7 ile takip ettiği görülmektedir. Bu sonuçlar araştırmaya katılan işletmelerin ağırlıklı olarak gıda sektöründe yer aldıklarını göstermektedir.

İşletmeler faaliyet süreleri açısından incelendiğinde ise %50,3 ile 6-10 yıl arası seçeneğinin ilk sırada yer aldığı, bunu sırasıyla %22,1 ile 3-5 yıl arası seçeneğinin, %19,3 ile 10 yıldan fazla seçeneğinin ve %8,3 ile de 3 yıldan az seçeneğinin takip ettiği görülmektedir. İşletmeler çalışan sayısı açısından değerlendirildiğinde ise 1-9 arası seçeneğinin %64,1 ile ilk sırada, 10-49 seçeneğinin ise %35,9 ile ikinci sırada yer aldığı görülmektedir.

Anketi cevaplandıran katılımcılara ilişkin bulgular ise Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Katılımcılar Hakkında Genel Bilgiler

İş Yerindeki Pozisyon	N	%	Çalışma Süresi	N	%
İşletme Sahibi	59	40,7	1-5 yıl	48	33,1
İşletme Yöneticisi	86	59,3	6-10 yıl	93	64,1
Eğitim Durumu	N	%	11-15 yıl	4	2,8
Lise	20	13,8			
Ön Lisans	40	27,6			
Lisans	85	58,6			

Katılımcıların eğitim durumu açısından büyük çoğunluğunun (%58,6) lisans seçeneğinde yer aldığı, çalışma süresi açısından ise büyük çoğunluğunun (%64,1) 1-5 yıl arası seçeneğinde yer aldığı ve son olarak da çoğunlukla (%59,3) işletme yöneticisi oldukları görülmektedir.

5.3.2. Ölçeklerin Yapı Geçerliliği ve Güvenilirliği

Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliği ve güvenilirliğini test edebilmek için keşfedici faktör analizi (KFA), doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ve güvenilirlik analizi yapılmıştır.

Araştırma kapsamında hazırlanan “Bilgi Kalitesi” ölçeğinin Cronbach’s Alpha değerleri 0,961 olarak belirlenmiştir. Bu oran ölçeğin güvenilirliğinin oldukça yüksek derecede olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2006:405). Faktör analizine başlamadan önce veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığını incelemek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik istatistiği ve

Bartlet küresellik testi uygulanmıştır. KMO ve Bartlet testi sonuçları ile bilgi kalitesi ölçeğine ilişkin keşfedici faktör analizi sonucu elde edilen faktör yükleri Tablo 4’de verilmiştir. Bilgi kalitesi ölçeğinin KMO değerinin 0,901 ile iyi bir değere sahip olduğu ve Bartlett's Test of Sphericity (0,000) anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar veri setinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Tablo 4 incelendiğinde ölçeğin faktör yükleri 0,890 ile 0,935 arasında değiştiği, ölçeğinin toplam açıklanan varyansı’ nın %86,506 olarak gerçekleştiği ve toplam 5 maddeden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 4: Bilgi Kalitesi Ölçeği KFA ve Güvenilirlik

	Faktör Yüklü	Öz Değer	Açıklanan Varyans (%)	C. Alpha
Bilgi Kalitesi Ölçeği		4,325	86,506	0,961
BK1: Ticari ortaklarımız ve işletmemiz arasında bilgiler zamanında paylaşılır.	0,890			
BK2: Ticari ortaklarımız ve işletmemiz arasında paylaşılan bilgiler doğrudur.	0,908			
BK3: Ticari ortaklarımız ve işletmemiz arasında paylaşılan bilgiler eksiksizdir.	0,916			
BK4: Ticari ortaklarımız ve işletmemiz arasında paylaşılan bilgiler yeterlidir.	0,935			
BK5: Ticari ortaklarımız ve işletmemiz arasında paylaşılan bilgiler güvenilirirdir.	0,910			
Değerlendirme Kriterleri: Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy: 0,901. Approx. Chi-Square: 823,426 Bartlett's Test of Sphericity: 0,000. Extraction Method: Maximum likelihood Analysis. Rotation Method: None. Toplam Açıklanan Varyans: 86,506				

KFA ve güvenilirlik analizlerinden sonra ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla AMOS paket programı ile Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. DFA sonucunda ölçeğin uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir standartlarda olduğu belirlenmiştir. DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri Tablo 5’ de verilmiştir.

Tablo 5: Bilgi Kalitesi Ölçeği Uyum İyiliği Değerleri

Değişken/ Kriter	X ²	df	CMIN/ DF≤5	GFI ≥.85	CFI ≥.90	SRMSEA ≤.08
Bilgi Kalitesi	19,048	5	0,381	0,950	983	0,016

Ayrıca verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığını tespit edebilmek için basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Tablo 14’de görüldüğü gibi çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 aralığında bulunması verilerin normal dağılıma sahip olduğu göstermektedir (Lin vd., 2016).

Araştırma kapsamında hazırlanan “Bilgi Teknolojileri” ölçeğinin Cronbach’s Alpha değerleri 0,941 olarak belirlenmiştir. Bu oran ölçeğin

güvenilirliğinin oldukça yüksek derecede olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2006:405). Faktör analizine başlamadan önce veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığını incelemek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik istatistiği ve Bartlet küresellik testi uygulanmıştır. KMO ve Bartlet testi sonuçları ile Bilgi teknolojileri ölçeğine ilişkin açıklayıcı faktör analizi sonucu elde edilen faktör yükleri Tablo 6’da verilmiştir. Bilgi teknolojileri ölçeğinin KMO değerinin 0,898 ile iyi bir değere sahip olduğu ve Bartlett's Test of Sphericity (0,000) anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar veri setinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Tablo 6 incelendiğinde ölçeğin faktör yükleri 0,794 ile 0,882 arasında değiştiği, ölçeğinin toplam açıklanan varyansı'nın %77,316 olarak gerçekleştiği ve toplam 6 maddeden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 6: Bilgi Teknolojileri Ölçeği KFA ve Güvenilirlik

	Faktör Yükü	Öz Değer	Açıklanan Varyans (%)	C. Alpha
Bilgi Teknolojileri Ölçeği		4,639	77,316	0,941
BT1: İşletmemizin ortaklarıyla bilgisayar sistemleri üzerinden doğrudan bağlantı kurabilmektedir.	0,852			
BT2: Organizasyonlar arası koordinasyon elektronik bağlantılar kullanılarak sağlanır.	0,865			
BT3: İşletmemiz “hareket işlem sistemleri” gibi bilişim teknolojilerini kullanmaktadır.	0,849			
BT4: İşletmemizin ortaklarına elektronik posta gönderme imkânı vardır.	0,877			
BT5: İşletmemiz sipariş formlarının, faturaların ve / veya paranın transferini elektronik ortamda gerçekleştirilmektedir.	0,882			
BT6: İşletmemiz, gönderileri izlemek ve / veya hızlandırmak için gelişmiş bilgi sistemlerini kullanmaktadır.	0,794			
Değerlendirme Kriterleri:				
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy: 0,898. Approx. Chi-Square: 744,647 Bartlett's Test of Sphericity: 0,000. Extraction Method: Maximum likelihood Analysis. Rotation Method: None. Toplam Açıklanan Varyans: 77,316				

KFA ve güvenilirlik analizlerinden sonra ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla AMOS paket programı ile Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. DFA sonucunda ölçeğin uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir standartlarda olduğu belirlenmiştir. DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri Tablo 7’ de verilmiştir.

Tablo 7: Bilgi Teknolojileri Ölçeği Uyum İyiliği Değerleri

Değişken/ Kriter	X ²	df	CMIN/ DF≤5	GFI ≥.85	CFI ≥.90	SRMSEA ≤.08
Bilgi Teknolojileri	33,305	9	3,701	0,934	0,967	0,028

Ayrıca verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığını tespit edebilmek için basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Tablo 14’de görüldüğü gibi çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 aralığında bulunması verilerin normal dağılıma sahip olduğu göstermektedir (Lin vd., 2016).

Araştırma kapsamında hazırlanan “Bilgi Güvenliği” ölçeğinin Cronbach’s Alpha değerleri 0,893 olarak belirlenmiştir. Bu oran ölçeğin güvenilirliğinin oldukça iyi derecede olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2006:405). Faktör analizine başlamadan önce veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığını incelemek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik istatistiği ve Bartlet küresellik testi uygulanmıştır. KMO ve Bartlet testi sonuçları ile Bilgi güvenliği ölçeğine ilişkin açıklayıcı faktör analizi sonucu elde edilen faktör yükleri Tablo 8’de verilmiştir. Bilgi güvenliği ölçeğinin KMO değerinin 0,813 ile iyi bir değere sahip olduğu ve Bartlett's Test of Sphericity (0,000) anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar veri setinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Tablo 8 incelendiğinde ölçeğin faktör yükleri 0,665 ile 0,899 arasında değiştiği, ölçeğinin toplam açıklanan varyansı'nın %75,876 olarak gerçekleştiği ve toplam 4 maddeden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 8: Bilgi Güvenliği Ölçeği KFA ve Güvenilirlik

	Faktör Yüklü	Öz Değer	Açıklanan Varyans (%)	C. Alpha
Bilgi Güvenliği Ölçeği		2,147	75,876	0,893
BG1: İşletmemizde düzenli bilgi paylaşım süreçleri, bilgi akışının güvenliğini garanti altına alacak şekilde standartlaştırılmış ve yapılandırılmıştır.	0,899			
BG2: İşletmemiz, bilgi akışının güvenliğini sağlamak için operasyon süreçlerimizde paylaşılan bilgilerin kaynağını ve kullanımını açıkça anlayabilir.	0,888			
BG3: İşletmemiz, tedarik zincirindeki diğer ortakların bilgi güvenliğini sağlayabilir.	0,838			
BG4: İşletmemiz, bilgi sızıntısını engellemek için gerekli önlemleri almaktadır.	0,665			
Değerlendirme Kriterleri: Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy: 0,813. Approx. Chi-Square: 361,425 Bartlett's Test of Sphericity: 0,000. Extraction Method: Maximum likelihood Analysis. Rotation Method: None. Toplam Açıklanan Varyans: 75,876				

KFA ve güvenilirlik analizlerinden sonra ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla AMOS paket programı ile Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

yapılmıştır. DFA sonucunda ölçeğin uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir standartlarda olduğu belirlenmiştir. DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri Tablo 9’ da verilmiştir.

Tablo 9: Bilgi Güvenliği Ölçeği Uyum İyiliği Değerleri

Değişken/ Kriter	X ²	df	CMIN/ DF≤5	GFI ≥.85	CFI ≥.90	SRMSEA ≤.08
Bilgi Güvenliği	5,692	2	2,846	0,982	0,990	0,019

Ayrıca verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığını tespit edebilmek için basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Tablo 14’de görüldüğü gibi çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 aralığında bulunması verilerin normal dağılıma sahip olduğu göstermektedir (Lin vd., 2016).

Araştırma kapsamında hazırlanan “Bilgi Entegrasyonu” ölçeğinin Cronbach’s Alpha değerleri 0,945 olarak belirlenmiştir. Bu oran ölçeğin güvenilirliğinin oldukça iyi derecede olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2006:405). Faktör analizine başlamadan önce veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığını incelemek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik istatistiği ve Bartlet küresellik testi uygulanmıştır. KMO ve Bartlet testi sonuçları ile Bilgi entegrasyonu ölçeğine ilişkin açıklayıcı faktör analizi sonucu elde edilen faktör yükleri Tablo 10’da verilmiştir. Bilgi entegrasyonu ölçeğinin KMO değerinin 0,885 iyi bir değere sahip olduğu ve Bartlett's Test of Sphericity (0,000) anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar veri setinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Tablo 10 incelendiğinde ölçeğin faktör yükleri 0,813 ile 0,969 arasında değiştiği, ölçeğinin toplam açıklanan varyansı’ nın %81,959 olarak gerçekleştiği ve toplam 5 maddeden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 10: Tedarik Zincirinde Bilgi Entegrasyonu Ölçeği KFA ve Güvenilirlik

	Faktör Yükü	Öz Değer	Açıklanan Varyans (%)	C. Alpha
Tedarik Zinciri Bilgi Entegrasyonu Ölçeği		4,098	81,959	0,945
TZBE1: İşletmemiz, ticari ortaklarıyla elektronik olarak bilgi alışverişinde bulunur.	0,813			
TZBE2: İşletmemiz, ticari ortaklarıyla organizasyonel iş faaliyetlerini elektronik ortamda yürütür (örneğin, tedarik zincirimizdeki malların akışını koordine etmek).	0,969			
TZBE3: İşletmemiz ve ticari ortaklarımız arasında paylaşılan elektronik bilgiler doğrudur.	0,942			
TZBE4: İşletmemiz ve ticari ortaklarımız arasında paylaşılan elektronik bilgiler zamanındadır.	0,823			
TZBE5: İşletmemiz ve ticari ortaklarımız arasında paylaşılan elektronik bilgiler standartlaştırılmıştır.	0,838			
Değerlendirme Kriterleri:				
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy: 0,885. Approx. Chi-Square: 714,278 Bartlett's Test of Sphericity: 0,000. Extraction Method: Maximum likelihood Analysis. Rotation Method: None. Toplam Açıklanan Varyans: 81,959				

Tedarik Zincirinde Bilgi Entegrasyonunun İşletmelerinin Operasyonel Performansları Üzerine Etkisi: İmalat İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma

KFA ve güvenilirlik analizlerinden sonra ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla AMOS paket programı ile Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. DFA sonucunda ölçeğin uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir standartlarda olduğu belirlenmiştir. DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri Tablo 11’ de verilmiştir.

Tablo 11: Bilgi Entegrasyonu Ölçeği Uyum İyiliği Değerleri

Değişken/ Kriter	X ²	df	CMIN/ DF≤5	GFI ≥.85	CFI ≥.90	SRMSEA ≤.08
Bilgi Entegrasyonu	9,505	5	1,901	0,974	0,994	0,016

Ayrıca verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığını tespit edebilmek için basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Tablo 14’de görüldüğü gibi çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 aralığında bulunması verilerin normal dağılıma sahip olduğu göstermektedir (Lin vd., 2016).

Araştırma kapsamında hazırlanan “Operasyonel Performans” ölçeğinin Cronbach’s Alpha değerleri 0,887 olarak belirlenmiştir. Bu oran ölçeğin güvenilirliğinin oldukça iyi derecede olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2006:405). Faktör analizine başlamadan önce veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığını incelemek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik istatistiği ve Bartlet küresellik testi uygulanmıştır. KMO ve Bartlet testi sonuçları ile operasyonel performans ölçeğine ilişkin açıklayıcı faktör analizi sonucu elde edilen faktör yükleri Tablo 12’de verilmiştir. Operasyonel performans ölçeğinin KMO değerinin 0,899 iyi bir değere sahip olduğu ve Bartlett’s Test of Sphericity (0,000) anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar veri setinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Tablo 12 incelendiğinde ölçeğin faktör yükleri 0,610 ile 0,835 arasında değiştiği, ölçeğinin toplam açıklanan varyansı’nın %60,021 olarak gerçekleştiği ve toplam 7 maddeden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 12: Operasyonel Performans Ölçeği KFA ve Güvenilirlik

	Faktör Yüklü	Öz Değer	Açıklanan Varyans (%)	C. Alpha
Operasyonel Performans Ölçeği		4,201	60,021	0,887
OP1: Müşteri hizmet seviyesi	0,790			
OP2: Genel ürün kalitesi	0,610			
OP3: Ürün desteği	0,752			
OP4: Teslim güvenilirliği	0,808			
OP5: Satış öncesi müşteri hizmetleri	0,835			
OP6: Teslimat hızı	0,678			
OP7: Hacim esnekliği	0,615			
Değerlendirme Kriterleri: Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy: 0,899. Approx. Chi-Square: 486,948 Bartlett’s Test of Sphericity: 0,000. Extraction Method: Maximum likelihood Analysis. Rotation Method: None. Toplam Açıklanan Varyans: 60,021				

KFA ve güvenilirlik analizlerinden sonra ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla AMOS paket programı ile Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. DFA sonucunda ölçeğin uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir standartlarda olduğu belirlenmiştir. DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri Tablo 13’ de verilmiştir.

Tablo 13: Operasyonel Performans Ölçeği Uyum İyiliği Değerleri

Değişken/ Kriter	X ²	df	CMIN/ DF≤5	GFI ≥.85	CFI ≥.90	SRMSEA ≤.08
Operasyonel Perf.	23,647	14	1,689	0,955	0,980	0,038

Ayrıca verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığını tespit edebilmek için basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Tablo 14’de görüldüğü gibi çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 aralığında bulunması verilerin normal dağılıma sahip olduğu göstermektedir (Lin vd., 2016).

Değişkenler arasındaki ilişkiyi görebilmek için korelasyon analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 14’de verilmiştir.

Tablo 14: Korelasyon Analizi

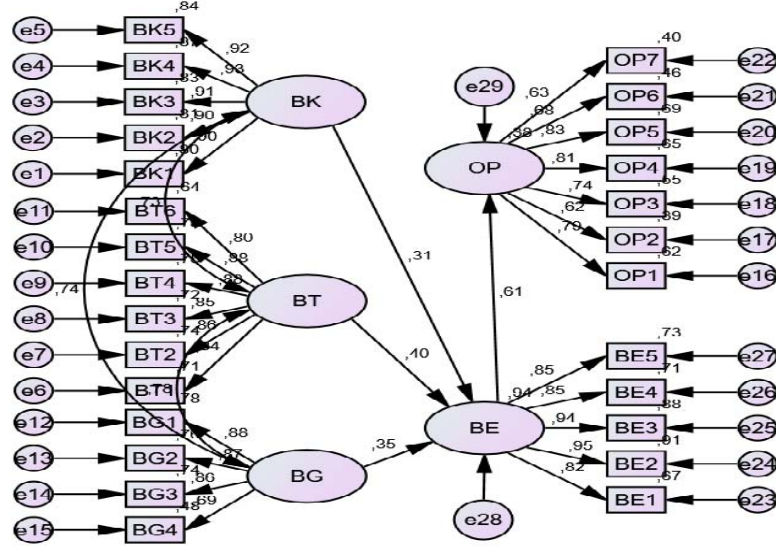
	Ort.	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık	BK	BT	BG	BE	OP
BK	4,53	0,039	-0,103	-1,898	1				
BT	4,55	0,037	-0,158	-1,753	,695	1			
BG	4,48	0,036	0,097	-1,746	,696	,726	1		
BE	4,52	0,038	-0,058	-1,865	,830	,858	,843	1	
OP	4,57	0,031	-0,380	-1,375	,514	,492	,534	,609	1

Korelasyon analizi sonucu değişkenler arasında aynı yönlü anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir.

5.3.3. Yapısal Eşitlik Modeli

Ölçeklerin yapı geçerliği ve güvenilirlikleri sağlandıktan sonra araştırma modelini test edebilmek için öncelikle yapısal eşitlik modeli kurulmuş ve analiz edilmiştir. Yapısal eşitlik modeli Şekil 2’de verilmiştir.

Tedarik Zincirinde Bilgi Entegrasyonunun İşletmelerinin Operasyonel Performansları Üzerine Etkisi: İmalat İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma

Şekil 2: Yapısal Eşitlik Modeli

Şekil 2’de görüldüğü üzere yapısal eşitlik modelinde yer alan bütün ölçeklerin faktör yüklerinin 0,50’in üzerinde olduğu görülmektedir. Yapısal eşitlik modelinin uyum iyiliği değerleri Tablo 15’de verilmiştir.

Tablo 15: Yapısal Eşitlik Modeli Uyum İyiliği Değerleri

Değişken/ Kriter	X ²	df	CMIN/ DF ≤ 5	GFI ≥ 0,85	CFI ≥ 0,90	SRMSEA ≤ 0,08
Yapısal Model	589,704	317	1,860	0,780	0,930	0,053

Tablo 15’ de yapısal eşitlik modelinin kabul edilebilir uyum iyiliği değerlerini sağladığı görülmektedir. Modelin analiz sonuçları ise Tablo 16’ da görülmektedir.

Tablo 16: Yapısal Eşitlik Modeli Analiz Sonuçları

Analiz Edilen Yol	Standardize Edilmiş Tahmin	Std. Hata	Kritik Oran	P	Hipotez Sonucu
BE ← BK	0,31	0,054	5,443	***	H ₁ : Kabul
BE ← BT	0,40	0,065	6,143	***	H ₂ : Kabul
BE ← BG	0,35	0,065	5,298	***	H ₃ : Kabul
OP ← BE	0,61	0,076	5,929	***	H ₄ : Kabul

*** p<0,01

Tablo 16’ da görüldüğü üzere yapısal eşitlik modeli analizi sonucunda bilgi kalitesi, bilgi teknolojileri ve bilgi güvenliği değişkenlerinin tedarik zincirinde bilgi entegrasyonunu pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Analiz sonucunda ayrıca, modelde yer alan bilgi entegrasyonu değişkeninin de operasyonel performansı pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği belirlenmiştir.

Standardize edilmiş katsayı tahmin değerlerine göre bilgi teknolojilerinin tedarik zincirinde bilgi entegrasyonunun sağlanmasında bilgi kalitesi ve bilgi güvenliği faktörlerine göre daha fazla bir etkiye sahip olduğu görülürken, tedarik zincirinde bilgi entegrasyonunun da işletmelerin operasyonel performanslarını önemli derecede etkilediği tespit edilmiştir.

Bilgi teknolojileri tedarik zincirinde bilgi entegrasyonunun sağlanmasında önemli bir etkiye sahip olmakla birlikte bilgi kalitesi ve bilgi güvenliğinin sağlanmasında da büyük önem taşımaktadır. İşletmeler bilgi entegrasyonu ile operasyon maliyetlerini düşürebilir ve daha fazla müşteri memnuniyeti sağlayabilirler. İnternet, ERP, EDI, SCM / SCP, WMS, CRM / SRM, ve RFID gibi teknolojiler tedarik zincirinde bilgi paylaşımının sağlanmasında önemli roller oynamaktadır. Endüstri 4.0 ile yaygınlaşan blok zincir, bulut bilişim ve yapay zekâ gibi teknolojiler de tedarik zinciri ortaklarının güvenli bir ortamda kaliteli bilgi edinmeleri ve daha yüksek bir bilgi entegrasyonu ile operasyonel performanslarını yükseltmeleri açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu ve benzeri teknolojilerin kullanılması, tedarik zinciri ortaklarının stok seviyesi, satış verileri, satış tahminleri, sipariş süreci ve üretim ve teslimat programlarına ilişkin bilgileri, doğru ve kaliteli bir şekilde birbirleriyle paylaşmalarına, doğru analizler yapabilmelerine ve küresel ölçekte bir rekabet gücü kazanmalarına önemli katkılar sağlayabilir.

Sonuç

Günümüzde işletmelerin rekabet güçlerini arttırmalarında etkin bir tedarik zinciri yönetimi önemli rol oynamaktadır. Değişim hızının her geçen gün arttığı dünyada, çevik bir tedarik zincirinin işletmeler açısından büyük önem taşıdığı açıktır. Tedarik zincirinde bilgi paylaşımı ve bilgi entegrasyonunun zincirin daha çevik bir yapıya kavuşmasında önemli katkılar sağlayacağı söylenebilir. Bilgi entegrasyonunun sağlanması sonucunda daha çevik bir yapıya sahip olacak bir tedarik zincirinde, tedarik zinciri üyelerinin ortaya çıkması muhtemel birçok avantajdan yararlanarak performanslarını arttırmaları olasıdır.

Bu çalışmada, tedarik zincirinde bilgi entegrasyonunun işletmelerin operasyonel performanslarına etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca tedarik zincirinde bilgi entegrasyonu üzerinde bilgi kalitesi, bilgi teknolojileri ve bilgi güvenliğinin etkisinin belirlenmesi de çalışmanın diğer amaçlarını oluşturmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda çalışma kapsamında, Erzincan Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı imalat işletmeleri üzerine bir anket uygulanmıştır. 145 işletmenin katılımı sonucu elde edilen veriler SPSS 22 ve AMOS programları kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmada öncelikle kullanılan ölçeklerin yapı geçerliği ve güvenilirliği test edilmiş, daha sonra ise kurulan yapısal eşitlik modeli analiz edilmiştir. Yapısal eşitlik modelinin analizi sonucu tedarik zincirinde bilgi entegrasyonunun işletmelerin operasyonel performanslarını pozitif ve anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca bilgi kalitesi, bilgi teknolojileri ve bilgi güvenliğinin tedarik zincirinde bilgi

entegrasyonunu pozitif ve anlamlı olarak etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Analiz sonuçları bilgi kalitesi, bilgi teknolojileri ve bilgi güvenliğinin tedarik zincirinde bilgi entegrasyonunun sağlanmasında önemli roller oynadığını ve bilgi entegrasyonunun da işletmelerin operasyonel performanslarının artmasında büyük önem taşıdığını göstermektedir.

Tedarik zincirinde sadece bilgi paylaşımının yapılması, bilgi entegrasyonunun sağlandığı ve işletmelerin bundan yararlanacakları anlamına gelmemektedir. Bilgi entegrasyonunun tam olarak sağlanabilmesi ve işletmelerin entegrasyon sonucunda ortaya çıkacak faydalardan yararlanabilmelerinde zincirde paylaşılan bilgilerin kalitesi, kullanılan bilgi teknolojileri ve bilgi güvenliğinin sağlanması önemli rol oynamaktadır. Bilgi entegrasyonundan tam olarak fayda sağlanabilmesi için tedarik zinciri ortakları arasında paylaşılan bilgilerin nitelikli, belirli standartlarda ve eş zamanlı olması önemlidir.

İşletmelerin küresel ölçekte bir rekabet gücüne sahip olabilmelerinde büyük önem taşıyan tedarik zinciri entegrasyonu için zincirde bilgi entegrasyonunun sağlanması çok önemli rol oynayabilir. Doğru bilgilerin zamanında, belirli standartlarda ve güvenilir platformlarda paylaşılmasının bu araştırmanın sonuçlarının da gösterdiği gibi işletmelerin operasyonel performanslarını olumlu şekilde etkilemesi beklenmektedir. İşletmelerin doğru bilgileri zamanında elde edebilmeleri ve elde edilen bilgileri belirli standartlarda depolayabilmeleri için gerek teknolojik altyapı gerekse kalifiye personel eksikliklerini gidermeleri önemli olacaktır. Bilgilerin paydaşlar arasında doğru, hızlı ve güvenilir bir şekilde paylaşılabilmesi için işletmelerin sektör ve tedarik zincirindeki diğer paydaşlarla ortak çalışmalar yapması tedarik zincirinde entegrasyonun sağlanmasını kolaylaştıracaktır. Tedarik zincirinde bilgi entegrasyonunun sağlanmasında etkili olan faktörlerin ve bilgi entegrasyonun operasyonel performans üzerindeki etkilerinin belirlendiği bu çalışmanın sonrasında sektör bazlı çalışmalar yapılarak bilgi entegrasyonunun sağlanmasında etkili olan faktörler, her sektör için ayrı ayrı belirlenebilir.

Kaynaklar

- Baihaqi, I. ve Sohal, A. S. (2013). The impact of information sharing in supply chains on organisational performance: An empirical study. *Production Planning and Control*, 24(8-9), 743-758. doi:10.1080/09537287.2012.666865
- Cheng, J. H. (2011). Inter-organizational relationships and information sharing in supply chains. *International Journal of Information Management*, 31(4), 374-384. doi:10.1016/j.ijinfomgt.2010.09.004
- Chinomona, R. (2013). The fostering role of information technology on SMEs' strategic purchasing, logistics integration and business performance. *Southern African Business Review*, 17(1), 76-97.
- Costantino, F., Di Gravio, G., Shaban, A. ve Tronci, M. (2014). The impact of information sharing and inventory control coordination on supply chain

- performances. *Computers and Industrial Engineering*, 76, 292–306. doi:10.1016/j.cie.2014.08.006
- Degroote, S. E. ve Marx, T. G. (2013). International Journal of Information Management The impact of IT on supply chain agility and firm performance: An empirical investigation. *International Journal of Information Management*, 33(6), 909–916. doi:10.1016/j.ijinfomgt.2013.09.001
- Ding, H., Guo, B. ve Liu, Z. (2011). Information sharing and profit allotment based on supply chain cooperation. *International Journal of Production Economics*, 133(1), 70–79. doi:10.1016/j.ijpe.2010.06.015
- Du, H. ve Jiang, Y. (2019). Strategic information sharing in a dynamic supply chain with a carrier under complex uncertainty. *Discrete Dynamics in Nature and Society*, 2019, 1–13. doi:10.1155/2019/4695654
- Forslund, H. ve Jonsson, P. (2007). Chalmers Publication Library (CPL). *International Journal of Operations and Production Management*, 27(1), 1–18. <http://publications.lib.chalmers.se/cpl/lists/publications/people/html/index.xsql?ids=105671&lyear=1900&hyear=2020> adresinden erişildi.
- Ghadge, A., Weib, M., Caldwell, N. ve Wilding, R. L. (2019). Managing Cyber Risk in Supply Chains: A Review and Research Agenda. *SSRN Electronic Journal*, 25(2), 223–240. doi:10.2139/ssrn.3426030
- Gunasekaran, A. ve Ngai, E. W. T. (2004). Information systems in supply chain integration and management. *European Journal of Operational Research*, 159(2 SPEC. ISS.), 269–295. doi:10.1016/j.ejor.2003.08.016
- Gustavsson, M. ve Wänström, C. (2009). Assessing information quality in manufacturing planning and control processes. *International Journal of Quality and Reliability Management*, 26(4), 325–340. doi:10.1108/02656710910950333
- Hanafy, H. A. ve Hashem, A. (2017). Impact of information security initiatives on supply chain performance an empirical investigation. *Information Management and Computer Security*, 17(6), 40–54. doi:10.1108/IMCS-05-2013-0035
- Hou, C. K. (2020). The effects of IT infrastructure integration and flexibility on supply chain capabilities and organizational performance: An empirical study of the electronics industry in Taiwan. *Information Development*, 36(4), 576–602. doi:10.1177/0266666919884352
- Khaddam, A. A., Irtameh, H. J. ve Bader, B. S. (2020). The effect of supply chain management on competitive advantage: The mediating role of information technology. *Uncertain Supply Chain Management*, 8(3), 547–562. doi:10.5267/j.uscm.2020.3.001
- Li, S. ve Lin, B. (2006). Accessing information sharing and information quality in supply chain management. *Decision Support Systems*, 42(3), 1641–1656. doi:10.1016/j.dss.2006.02.011

- Lotfi, Z., Mukhtar, M., Sahran, S. ve Zadeh, A. T. (2013). Information Sharing in Supply Chain Management. *The 4th International Conference on Electrical Engineering and Informatics* içinde (C. 11, ss. 298–304). Elsevier B.V. doi:10.1016/j.protcy.2013.12.194
- Maiga, A. S., Nilsson, A. ve Ax, C. (2015). Relationships between internal and external information systems integration, cost and quality performance, and firm profitability. *International Journal of Production Economics*, 169, 422–434. doi:10.1016/j.ijpe.2015.08.030
- Marinagi, C., Trivellas, P. ve Sakas, D. P. (2014). The Impact of Information Technology on the Development of Supply Chain Competitive Advantage. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 147(August), 586–591. doi:10.1016/j.sbspro.2014.07.161
- Mishra, S. K., Jena, M. C., Pradhan, S. ve Moharana, H. S. (2018). Integration of Information Technology With Supply Chain Management for a Strategic Change. *International Research Journal of Engineering and Technology*, 5(11), 1760–1764.
- Molahosseini, A. (2013). The Impact of Supply Chain Integration on Operating Performance. *Institute of Interdisciplinary Business Research*, 5(1), 184–192. doi:10.1108/09576059310045907
- Muntaka, A. S., Haruna, A. ve Kofi Mensah, H. (2017). Supply Chain Integration and Flexibility and Its Impact on Business Performance. *International Journal of Business and Management*, 12(4), 130. doi:10.5539/ijbm.v12n4p130
- Pakurár, M., Haddad, H., Nagy, J., Popp, J. ve Oláh, J. (2019). The impact of supply chain integration and internal control on financial performance in the Jordanian Banking Sector. *Sustainability (Switzerland)*, 11(5). doi:10.3390/su11051248
- Pandey, S., Singh, R. K., Gunasekaran, A. ve Kaushik, A. (2020). Cyber security risks in globalized supply chains: conceptual framework. *Journal of Global Operations and Strategic Sourcing*, 13(1), 103–128. doi:10.1108/JGOSS-05-2019-0042
- Paulraj, A., Chen, I. J. ve Chung, C. H. (2006). The role of information technology in supply chain integration. *International Journal of Information Systems and Change Management*, 1(2), 202–219. doi:10.1504/IJISCM.2006.010325
- Prajogo, D. ve Olhager, J. (2012). Supply chain integration and performance: The effects of long-term relationships, information technology and sharing, and logistics integration. *International Journal of Production Economics*, 135(1), 514–522. doi:10.1016/j.ijpe.2011.09.001
- Qin, C. ve Fan, B. (2016). Factors that influence information sharing, collaboration, and coordination across administrative agencies at a Chinese university. *Information Systems and e-Business Management*, 14(3), 637–664. doi:10.1007/s10257-015-0298-z

- Rai, A., Patnayakuni, R. ve Seth, N. (2006). V -llCLrLvrrl V RESEARCH NOTE Firm Performance Impacts of Digitally Enabled Supply Chain Integration Capabilities1. *MIS Quarterly*, 30(2), 225–246.
- Rehman, N., Nor, M. N. M., Taha, A. Z. ve Mahmood, S. (2018). Impact of information technology capabilities on firm performance: Understanding the mediating role of corporate entrepreneurship in SMES. *Academy of Entrepreneurship Journal*, 24(3), 1–19.
- Saunders, M., Lewis, P. ve Thornhill, A. (2007). *Research Methods for Buniess Students*. Pearson (Fourth edi.). England: Pearson Education.
- Sayın, A. A. ve Demirel, R. (2020). Tedarik Zinciri Yönetiminde Bilgi Teknolojilerinin Önemi - Gıda Firma Uygulaması. *Turkish Studies-Information Technologies and Applied Sciences*, Volume 15 (Volume 15 Issue 1), 109–126. doi:10.29228/turkishstudies.41540
- Sezen, B. (2008). Relative effects of design, integration and information sharing on supply chain performance. *Supply Chain Management*, 13(3), 233–240. doi:10.1108/13598540810871271
- Sheikhi, M., Goodarzi, M., Nowrozinejad, A. ve Sheikhi, S. (2018). The role of information sharing on supply chain. *Proceedings of the International Conference on Industrial Engineering and Operations Management* içinde (C. 2018, ss. 181–188).
- Som, J. O., Cobblah, C. ve Anyigba, H. (2019). The Effect of Supply Chain Integration on Supply Chain Performance. *Proceedings of the Ninth International Conference on Engaged Management Scholarship* içinde (ss. 1–18). <https://ssrn.com/abstract=3468798> adresinden erişildi.
- Speier, C., Mollenkopf, D. ve Stank, T. P. (2008). The role of information integration in facilitating 21st century supply chains: A theory-based perspective. *Transportation Journal*, 47(2), 21–38.
- Sundram, V. P. K., Chhetri, P. ve Bahrin, A. S. (2020). The Consequences of Information Technology , Information Sharing and Supply Chain Integration , towards Supply Chain Performance and Firm, 18(1), 15–31.
- Tseng, M.-L., Wu, K.-J. ve Nguyen, T. T. (2011). Information technology in supply chain management: a case study. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* içinde (C. 25, ss. 257–272). Elsevier B.V. doi:10.1016/j.sbspro.2011.10.546
- Tseng, P. H. ve Liao, C. H. (2015). Supply chain integration, information technology, market orientation and firm performance in container shipping firms. *International Journal of Logistics Management*, 26(1), 82–106. doi:10.1108/IJLM-09-2012-0088
- Ulhaq, I., Kuruvilla, K. T., Nkhoma, M., Vu, H. H. ve Tuyet, N. T. (2016). Information Security Risks in Supply Chain Management: *International Journal of Information Systems and Engineering*, 4(2), 58–68. doi:10.24924/ijise/2016.11/v4.iss2/58.68
- Urciuoli, L., Männistö, T., Hintsa, J. ve Khan, T. (2013). Supply Chain Cyber

- Security – Potential Threats. *Information & Security: An International Journal*, 29(January), 51–68. doi:10.11610/isij.2904
- Wei, S., Ke, W., Liu, H. ve Wei, K. K. (2020). Supply Chain Information Integration and Firm Performance: Are Explorative and Exploitative IT Capabilities Complementary or Substitutive? *Decision Sciences*, 51(3), 464–499. doi:10.1111/dec.12364
- Wong, C. W. Y., Lai, K. H. ve Bernroider, E. W. N. (2015). The performance of contingencies of supply chain information integration: The roles of product and market complexity. *International Journal of Production Economics*, 165, 1–11. doi:10.1016/j.ijpe.2015.03.005
- Xiaofeng, Z., Hui, Z. ve Jianrong, H. (2006). E-business and information integration in supply chain management. *2006 IEEE International Conference on Service Operations and Logistics, and Informatics, SOLI 2006* içinde (ss. 919–924). doi:10.1109/SOLI.2006.236008
- Yörükoğlu, M., Kayakutlu, G. ve Ercan, S. (2014). Tedarik zinciri yönetiminde bilgi sistemleri: havacılık yer hizmetlerinde uçuş zamanlaması için bilgi paylaşım modeli. *Tedarik zinciri yönetiminde bilgi sistemleri: havacılık yer hizmetlerinde uçuş zamanlaması için bilgi paylaşım modeli*, 7(1), 1–23. doi:10.7603/s40690-014-0001-5
- Yu, M. M., Ting, S. C. ve Chen, M. C. (2010). Evaluating the cross-efficiency of information sharing in supply chains. *Expert Systems with Applications*, 37(4), 2891–2897. doi:10.1016/j.eswa.2009.09.048
- Yu, Y. ve Huo, B. (2018). Supply chain quality integration: relational antecedents and operational consequences. *Supply Chain Management*, 23(3), 188–206. doi:10.1108/SCM-08-2017-0280
- Yu, Y., Huo, B. ve Zhang, Z. (2020). Impact of information technology on supply chain integration and company performance : evidence from cross-border e-commerce companies in China. *Journal of Enterprise Information Management, Vol. ahead(16)*, 1–30. doi:10.1108/JEIM-03-2020-0101
- Zadeh, A. V., Ramayah, T., Hanifah, H., Kurnia, S. ve Mahmud, I. (2020). Supply chain information integration and its impact on the operational performance of manufacturing firms in Malaysia. *Information and Management*, 57(8), 103386. doi:10.1016/j.im.2020.103386
- Zhu, W., Gavirneni, S. ve Kapuscinski, R. (2010). Periodic flexibility, information sharing, and supply chain performance. *IIE Transactions (Institute of Industrial Engineers)*, 42(3), 173–187. doi:10.1080/07408170903394314

The Competing Roles of Renewable Energy in Biodiversity Governance: A Comparative Case of China, the European Union and the United States

Suleyman Orhun ALTIPARMAK¹
Sidan WANG²

Geliş Tarihi/ Received
23.02.2021

Kabul Tarihi/ Accepted
25.06.2021

Yayın Tarihi/ Published
15.07.2021

Citation/Atıf: Altıparmak, S. O. ve Wang, S., (2021), *The Competing Roles of Renewable Energy in Biodiversity Governance: A Comparative Case of China, the European Union and the United States*, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(3): Sayfa: 1047-1067, <https://doi.org/10.16951/atauniiibd.884946>

Abstract: Renewable energy's negative impact on biodiversity conservation is a topic that has been worked on recently. In addition to such academic interest, countries started paying more attention to biodiversity conventions. However, there has not been a study that compares how different countries approach the issue. This study aims to fill the gap in the literature via documentary analysis. China, the European Union (EU) and the United States (US) cases are compared to find out how countries view renewables' impact on biodiversity, what motivations push them to act and what they do ignore/prioritise. While the environmental agency has seen renewable energy as a positive dimension of biodiversity governance in China, it delivers a little concern about the negative impacts on ecological systems. In the EU, since climate change is the main focus, biodiversity gets limited attention relative to climate change, even in biodiversity-related works. There is no official work on biodiversity conservations in the US, and its underlying is not investigated in this work. In addition to all these, there is not an attempt to have normative points. The aim is to find how governments see and react against the problem.

Keywords: Biodiversity Governance, Renewable Energy, China, the European Union, the United States

Biyoçeşitlilik Yönetiminde Yenilenebilir Enerjinin Rakip Rollerini: Çin, Avrupa Birliği ve Birleşik Devletler Vakalarının Karşılaştırılması

Özet: Yenilenebilir enerjinin biyolojik çeşitliliğin korunması üzerindeki olumsuz etkisi, son zamanlarda üzerinde çalışılan bir konudur. Bu tür akademik ilgiye ek olarak, ülkeler de biyolojik çeşitlilik sözleşmelerine daha fazla önem vermeye başlamıştır. Ancak, farklı ülkelerin konuya nasıl yaklaştığını karşılaştıran bir çalışma literatürde bulunmamaktadır. Bu çalışma, literatürdeki boşluğu dokümaner analiz yoluyla doldurmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, literatürdeki boşluğu belgesel analiz yoluyla doldurmayı amaçlamaktadır. Çin, Avrupa Birliği (AB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) vakaları, ülkelerin yenilenebilir enerjilerin biyolojik çeşitlilik üzerindeki etkisini nasıl gördüklerini, hangi motivasyonların onları harekete geçmeye ittiğini ve neyi göz ardı ettiklerini / öncelediklerini bulmak için karşılaştırmaktadır. Çin'deki çevre kurumu yenilenebilir enerjiyi biyolojik çeşitlilik yönetiminin olumlu bir boyutu olarak görürken, ekolojik sistemler üzerindeki olumsuz etkiler hakkında ise endişe taşıyor. AB'de, iklim değişikliği ana odak noktası olduğundan, biyoçeşitlilikle ilgili çalışmalarda bile biyoçeşitlilik, iklim değişikliğine nazaran sınırlı ilgi görmektedir. ABD'de biyoçeşitliliğin korunmasıyla ilgili resmi bir çalışmanın olmamasıyla birlikte bunun altında yatan neden bu çalışmada incelenmemiştir. Tüm bunlara ek olarak,

¹Dr., Social Sciences University of Ankara, Faculty of Political Science, Department of International Relations, <https://orcid.org/0000-0002-4774-1426>, orhunaltiparmak@gmail.com

²Dr., China Foreign Affairs University, Institute of International Relations, <https://orcid.org/0000-0003-2176-2760>, wangsidan@cfau.edu.cn

The Competing Roles of Renewable Energy in Biodiversity Governance: A Comparative Case of China, the European Union and the United States

normatif inceleme bulunmamaktadır. Amaç, hükümetlerin sorunu nasıl gördüğünü ve buna nasıl tepki verdiğini bulmaktır.

Anahtar Kelimeler: Biyoçeşitlilik yönetimi, Yenilenebilir enerji, Çin, Avrupa Birliği, Birleşik Devletler

JEL Codes: F55, F64, H77, Q28, Q57

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Araştırmanın Amacı

Konvansiyonel enerji kaynaklarının biyoçeşitliliğe ve küresel ısınmaya olan olumsuz etkisi bilinen bir olgudur. Hatta yakın zamanda, fosil yakıtlara alternatif olarak görülen yenilenebilir enerjinin de biyoçeşitliliğe olumsuz etkisi araştırılmaya başlanmıştır. Bu çalışma, devletlerin mevzubahis etkiye nasıl yaklaştıklarını ele almaktadır.

Araştırma Soruları

Ülkelere göre, yenilenebilir enerji biyoçeşitliliğin korunmasına her zaman yardımcı mıdır?

Biyoçeşitlilikle ilgili küresel ve ulusal kararlar açısından ülkelerin motivasyonları nelerdir?

Ülkeler biyoçeşitliliğin korunmasını veya enerji tedarikini birbirleri için feda ediyor mu?

Literatür Taraması

Yenilenebilir enerjinin biyoçeşitliliğe olumsuz etkisine devletlerin nasıl yaklaştığını ele alan çalışma, çevre yönetiminin (*environmental governance*) sınırları dahilindedir. Dolayısıyla konuya dair yaklaşım öncelikle çevre yönetimi üzerine çalışmalarla başlanması gerekmektedir. Mevzubahis alanın zaman içerisinde nasıl evrildiğini, buraya yönelen dikkatin ne gibi konu başlıklarına yoğunlaştığını öncelikle olarak ortaya koymaktadır. Bunun ertesinde ise biyoçeşitliliğin, çevre yönetimi içerisindeki yeri tesbit ediliyor. Son nokta, biyoçeşitlilik yönetimi diye adlandırılabilir. Çalışmanın literatüre katkısı ise devletlerin nasıl yaklaştığını ele alan bir çalışmanın eksikliğidir.

Metodoloji

Çin, Avrupa Birliği ve Birleşik Devletler olmak üzere üç olay incelemesini karşılaştıran bu çalışma, kalitatif metodu kullanmaktadır. Bu çalışmada örneklemedeki devletlerin konu ile alakalı resmî dokümanları incelenmekte ve bu devletler birbiriyle kıyaslanmaktadır. Bu mukayese teorisinin çizmiş olduğu çerçevenin (sorunlar, çözümler, sebepler ve değer yargıları) tespiti üzerine ilerlemektedir. Toplanan veriler çevrimiçi kaynaklardan edinilmiştir. Hem Avrupa Birliği hem de Birleşik Devletler ile ilgili dokümanlar makalenin de orijinal dili olan İngilizce, Çinle alakalı bilgiler ise Çince kaynaklardan sağlanmıştır. Çince verilerin İngilizceye çevrilmesi de bu alanın İngilizce literatürüne katkısıdır.

Bulgular ve Sonuç

Araştırma bulgularına göre Çin'in küresel biyoçeşitlilik yönetimine artan ilgisi, Çin'den bu konuya dair beklentileri de artırmaktadır. Öte yandan her ne kadar Avrupa Birliği biyoçeşitlilik yönetiminde öncü rol almış olsa da biyoçeşitliliğe dair vurgular, biyoçeşitlilik odaklı çalışmalarda bir küresel ısınma kadar dikkat çekmemektedir. Bir diğer ifadeyle, Avrupa Birliği günümüzde biyoçeşitlilik yönetiminde Çin kadar fazla öncü rolde değil. Araştırma bulgusuna göre her ne kadar yenilenebilir enerji de biyoçeşitlilik üzerine olumsuz etkilere sahip olsa da fosil yakıt endüstrisine alternatif olarak görülmektedir. Bu durum hem Çin hem de Avrupa Birliği belgelerinde yenilenebilir enerjinin biyoçeşitlilik üzerindeki negatif etkilerinin sınırlı kalmasına sebep olmaktadır. Bu noktada Birleşik Devletler'de biyoçeşitliliğin korunmasına yönelik çabaların yok denecek kadar az olduğu tespit edilmiştir. Halbuki biyoçeşitlilik için ciddi zararları olan biyoyakıtı en fazla üreten ülke de Birleşik Devletler'dir. Bunun neden kaynaklandığı bu çalışmanın kapsamına dahil değildir, ancak ortaya çıkan tablo üzerinden ülkelerin farklı yaklaşımlarının küresel bir eyleme olanak sağlamadığını belirtmek mümkündür.

1. Introduction

Governments' attempt and academic research on mitigating climate change have been an issue since the 1970s. It has led to global environmental governance (GEG) debates and its inevitable connection with energy supply. As the most consumed and environmentally dangerous ones, fossil fuels have always been the centre of attention. However, increasing social interest in energy supply has created new dynamics in the GEG. On the one hand, the future energy supply sources are accepted as renewables because of social acceptance, technological innovation, political pressures and economic advantage. On the other hand, although climate change mitigation is followed as part of environmental consideration, biodiversity has become an environmental governance issue. It is a fact that renewables are preferred over fossil fuels because of lower emissions. However, another point is analysed in the literature review that renewables are not always biodiversity-friendly. It shapes our first research question that *is renewable energy always helpful for conserving biodiversity according to countries?* How do governments interpret it?

One of the most significant issues in GEG is how many environmental considerations are ignored/preferred relative to energy-economic preferences. It merely finds a reflection in the biodiversity. In the global arena where the

state computes in the political-economic race, prioritising biodiversity problems can be problematic. Thus, a matter should be investigated globally and nationally. *What are the motivations for countries in terms of biodiversity-related decisions globally and nationally?* For answering the question, various cases should be evaluated. China, the European Union (EU) and the United States (US) are investigated in this research. While the EU is the leading actor for biodiversity conservation, China has become the other main pusher power for biodiversity research. Lastly, as one of the biggest actors in the world political-economically, the US does not participate in biodiversity conventions. There is another fact that the US is the biggest biofuels producer, while biofuel production causes biodiversity problems, including water and food security. Thus, *do countries sacrifice biodiversity conservation or energy supply for one another?*

This research has found that renewable energy helps conserving biodiversity compared to fossil fuels; the negative impact of renewables on biodiversity is ignored. Weak attention of energy institutions does not help governments to realise how the importance of biodiversity. Thereby, the countries are not able to separate positive and negative aspects of biodiversity governance. Although the governments show their efforts to establish monitoring and assessing the impacts and damages, the motivations for biodiversity conservations stay limited to the view that sees renewables more preferable to fossil fuels. It merely affects the global and national attention of the countries. While the US is the biggest biofuels producer country, its participation in the Biodiversity Convention would cause other domestic political problems. Thus, a global issue's research cannot be limited to global governance. Such a fact also shows that countries' approach to biodiversity conservation-energy supply relationships differentiate. Generally, however, the lack of investigation leads to biodiversity-related decisions that remain weak against harmful energy supplies.

Firstly, how the GEG has changed through time will be shown. This historical oriented literature review will show how biodiversity joined the process at the end. How the interaction between biodiversity conservation-renewable energy is perceived can only be understood via GEG analysis. Secondly, a framing approach will be introduced. It is the determiner of the founding that will be discussed. Thus, the analysis section will follow. In the case of China, the EU and the US will be given separately. Since each case has its dynamics, it is challenging to provide a similar amount of data. Specifically, the US case was more problematic since there is no governmental work on the issue. Lastly, the funding will be discussed.

2. The Literature on Global Environmental Governance and Energy Interaction

Fossil fuels are the primary driver of climate change. Because of their significant share in energy consumption, energy has been the key issue for climate change (IPCC, Renewable energy sources and climate change mitigation, 2013). Thus, mitigating climate change attempts cannot ignore the “energy” section because climate change and energy are inextricably interlinked (Gunningham, 2012). Those attempts are called environmental governance. The literature on energy part in environmental governance will be examined.

GEG has been discussed since the 1970s (Najam, Papa, & Taiyab, 2006). The Foundation of the United Nations Environment Programme (UNEP) in 1972 (UN, United Nations Conference on the Environment, 5-16 June 1972, Stockholm, 1972) was followed by environmental treaties (CITES, 1973) (CLRTAP, 1979). Other international cooperation attempts followed them in the 1980s and 1990s, such as the 1987 Montreal Protocol (UNEP, About Montreal Protocol, 1987), 1992 Earth Summit in Rio de Janeiro (UN, United Nations Conference on Environment and Development (Earth Summit) (3-14 June 1992, Rio de Janeiro, Brazil), 1992) and 1997 Kyoto Protocol (UNFCCC, 1997). However, they were established in the era of the neo-liberal world. As a reflection of liberalism in International Relations, regime theory has been dominant in institutional studies and practices (Auer, 2000) (Young, 1989). Those neo-institutionalist approaches firstly prioritise the market dimensions. Thus, in the connection between energy and environment, economic outcomes were the dominant determiner.

However, the 21st century has brought a new energy paradigm to replace with the traditional one (Jefferson, 2000). The highest priority of economic growth has given its position to understand the links between economy and ecology. Attracting private capital is still important, but government interference to environmental governance is more visible than it used to be. The cohesion between public and private or market and state is needed (Lemos & Agrawal, 2006). GEG has become an issue that should be solved by global cooperation and harmony (Falkner, 2014). However, besides governmental and private attempts, civil society-based organisations such as nongovernmental organisations (NGOs) also joined the governance process (Jefferson, 2000) (Lemos & Agrawal, 2006). Interconnection of market-, government- and society-based interests is the fundamental part of the governance because the green environment and green economy have become

interconnected (UNEP, Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication - A Synthesis for Policy Makers, 2011).

The necessity of cohesion in environmental governance comes from power multipolarity (IPCC, Summary for policymakers, 2014) (Kottari, 2016). However, such multipolarity/polycentrism is not only in the GEG but also in global energy governance (Florini & Sovacool, 2011). Energy's role leads to more complexity in environmental governance because there is not only one energy sources that cause the debates. A new paradigm also includes the limitations on fossil fuels (Jefferson, 2000). Such a complex structure, which had a various interest of different actors, sometimes leads "too localized" or "too centralized" approach at the governance level (Butler & Macey, 1996). GEG's fragmentation is positively related to the lack of cooperation and coordination, inefficient use of resources and being outside of the environmental arena (Najam, Papa, & Taiyab, 2006). For examining the energy complexity part of environmental governance, non-fossil fuels should be considered.

Renewable energy has been shown as an alternative to non-renewables in GEG (RAMSAR, 2012). The combination of environmental governance and energy has pushed the expansion of renewable energy for mitigating climate change (Kottari, 2016). However, renewable energy is not free of environmental impacts but at least provides low- or zero-carbon. It is the point where GEG becomes more complicated complex. Providing low- and zero-carbon does not prevent other environmental impacts (Allison, Root, & Frumhoff, Thinking globally and siting locally – renewable energy and biodiversity in a rapidly warming world, 2014). This situation has led biodiversity to be more key in the mid-2000s. The main target is mitigating climate change with renewable energy, but it also includes the prospects for biodiversity conservation (CBD, 2010). Environmentally acceptable energy scope has been expanded.

Renewable energy's potential impacts on biodiversity have been studied by different views, including Clemmer et al. (2013), Lovich and Ennen (Lovich & Ennen, 2013). Inside of those, Gasparatos et al. (2017) combine and analyse all sorts of renewable energy's negative impact and positive outcomes in terms of biodiversity. Again, climate change and biodiversity are two distinct environmental challenges globally (Santangeli, ve diğeri, 2016). Water's position in renewable's impact on biodiversity creates a water-energy connection (RAMSAR, 2012). However, water the key for food when the societal dynamics are considered. Such interconnectedness has led the debate on how to govern food-energy-water nexus (Weitz, Strambo, Kemp-Benedict,

& Nilsson, 2017). It only started in the late 2000s. The investigation of integrated water management approach (Benson, Gain, & Rouillard, 2015), the nexus approach (UNEP, Environmental Governance and the 2030 Agenda Progress and Good Practices in Latin America and the Caribbean, 2018) and the attention of science-policy division (van Gevelt, 2020) have provided multifaceted focus on the issue. Bioenergy as using plant- and animal-based matter to produce renewable energy is the most related energy type in food-energy-water nexus.

GEG, which is connected to energy production and consumption, has evolved through time. The latest version of its recognises biodiversity as a distinct important area. Although various interpretations have studied biodiversity and its connection with energy, those studies do not investigate in parallel with the complexity of the governance issue. For doing that, how different governments approach the issue and what they prioritise should be considered. If the necessity of coordination and cooperation in global governance is essential (Falkner, 2014), it should be operationalised on biodiversity. Countries negotiation talks can express what they prioritise and according to which dynamics include national, regional, global and sub-national levels, NGOs, economic growth and energy supply.

This study shows varieties of approaches in terms of the relation between renewable energy orientation and biodiversity governance. It is and will be a complex issue, because there is a global wave towards renewables, while climate change considerations have widening and deepening into new areas. Biodiversity governance rapidly becomes a key issue for environmental regulations.

3. Theoretical Framework and Methodology: A Framing Approach

Framing implies an effective communication system constructed across communities for a long time. This is one reason why some misinterpretations of scientific facts can be adopted by people very successfully. The stories meet the expectations of the audiences (Lakoff, 2010, s. 72). While framing emphasises the information and the audiences, it has been employed and developed widely in the mass media, communication and journalism studies. While agenda setting refers to raising an issue as an essential topic, framing is a way of linking the existing knowledge issues. The purpose of the framing is to persuade the audiences to understand and adopt the ideas and information constructed in the media (Scheufele & Tewksbury, 2007, s. 11).

The typology of frames is a crucial element of the framing approach. Their categorisation depends on the topics and purposes of the research. Djerf-

The Competing Roles of Renewable Energy in Biodiversity Governance: A Comparative Case of China, the European Union and the United States

Pierre et al. (2016) identify five renewable energy frames: economic, environmental, science and technology, political and civil society frames. The categorisation demonstrates a clear boundary between different sectors and fields. Nevertheless, it does not show differences in each frame. For example, while economic opportunity and economic burden are categorised as the economic frame, they might have competing implications for stakeholders and lead to various policy outcomes. Economic opportunity can potentially develop renewable energy, while the economic burden does not work like this. In addition to practical actions, morality can be constructed as a frame. O'Neill et al. (2015) analyse the various frames, including moral, religious and ethical dimensions of climate change issues and discover how they either enhance or constrain climate mitigation actions. Moral judgements are a critical element of identifying the responsibility for taking the actions.

Framing has a feature of changing and evolving rather than a static condition. Climate change issues have been constructed from doubt about the reality to various discussions on solutions. This research employs the framing approach developed by Entman (1993). His approach identifies problems, causes, moral judgements and solutions. A dynamic understanding of the framing is employed to observe and identify the dominant frames over time and across the cases selected.

Frames refer to roles, frames and their relations. Framing can be understood as a process of constructing specific stories and frames repeatedly and usually. As a result of this, the frames evolve to be a stable system of ideologies (Lakoff, 2010, s. 73). It is vital to summarise the agencies for constructing the frames. The relations between the roles of the agencies and the frames help understand the complicated politics of biodiversity. Emphasising and/or opposing the frame reflects its global politics and negotiations position.

While a wide range of studies on framing climate change (Midtun, Coulter, Gadzekpo, & Wang, 2015) (Hoffman, 2011) (Wu, 2009) (Nisbet, 2009) attention to biodiversity remains very weak in the political sciences, media and communication and international studies. Like other GEG issues, biodiversity has complicated and complex issues and can be framed as various concerns. The invasive alien species (IAS) is a critical issue of biodiversity governance requiring governmental action to control the spread of the species and mitigate the negative impacts. However, the IAS has been framed as various security concerns such as water security (Demirbilek, 2020), energy security (Masters & Norgrove, 2010) and food security (Witt, 2014), which poses a threat to human health; damages the national natural and ecological

systems; influences markets and trade; requires global governance. The various frames reflect the complicated nature of the issues (Scott, 2016). While the biodiversity negotiations offer a platform for global solutions, they have not yet achieved many agreements, including biofuels and synthetic biology. While biofuels are an option of renewable energy, they have been framed around disagreements over scientific findings, certainties and risks, and response (Scott, 2016, s. 7). This article does not focus on a specific topic of biodiversity conservation but instead discovers how renewable energy, particularly fossil fuels, has been framed in terms of biodiversity politics.

As Entman's framing approach is employed, this article sets the four frames as a framework to show the problems, causes, moral judgements and solutions of renewable energy in biodiversity governance. The problems are defined as the arguments for recognising the benefits of renewables to biodiversity and other environmental governance. An alternative interpretation of this is a concern about renewable energy's negative impacts on biodiversity. Different explanations can explain the two competing ideas. The damage to biodiversity can be caused by the operations of the renewable energy facilities impacting biodiversity, such as killing birds and fishes and threatening the food supply. Conversely, the benefits to biodiversity and climate change are dependent on framing renewables as green energy. Moral judgements are categorised by identifying the actors having the responsibilities and obligations to address the concerns. Solutions are the policies designed and implemented to achieve the actions. This work operationalises Entman's framing approach on the relations between renewable energy and biodiversity (see Table 1).

Table 1. *Framing Relations Between Renewable Energy and Biodiversity*

Framing elements	Disadvantages	Advantages
Problems	Damage to biodiversity	Contribution to biodiversity
Causes	The survival of birds and fishes is affected by the renewables; Competing with food supply	Renewables are green energy
Moral judgements	African countries	Brazil, EU
Solutions	Stop incentives to biofuels	Balance food supply and biofuels production

This paper compares three different case studies that are China, the EU and the US. The comparative case would distinguish the complexity of the contexts (Yin, 2009). In the literature, the problematic issues of biodiversity-renewables relations find their reflections specifically in the EU and China. While the EU is the initiative actor for biodiversity considerations in the early

2010s, China considers biodiversity factor in mitigating climate change politics. Both actors can be accepted as having biodiversity-considered policies. How their governments approach the issue should be investigated. The comparison of the cases, however, requires diversity. While the EU and China are leading countries, the US do not participate in biodiversity negotiations. The US attends only as an observer, although it is the most significant biofuels producer. Biofuels is one of the biggest issues in biodiversity-energy supply issue. The documents that have been investigated were collected via online sources. In those, China case's documents do not exist in English literature, so their translation from Chinese to English also creates another contribution of this study. The framework helps us to uncover both negative and positive aspects of the relations between renewable energy and biodiversity.

4. Analysis Part

The relevant documents will be analysed according to the energy types, environment related themes. In such a problematic area, both problems and solutions should be considered. Then, a comparison of different cases would help to respond to our research questions, namely *Is renewable energy always helpful for conserving biodiversity according to governments?*, *What are the motivations for countries in terms of biodiversity-related decisions globally and nationally?* and *Do countries sacrifice biodiversity conservation or energy supply for one another?*

4.1. China

According to the 13th Five-Year Plan for Development of Biomass Energy, the biomass is framed as a solution to addressing climate change and achieving environmental and ecological protection. However, it does not raise a link between biomass and biodiversity in the official document. The development of biomass is just framed as being relevant to food security. China's strategy emphasises that the development of ethanol is in control of the governmental plan.

Table 2. Framing relations between renewable energy and biodiversity in China

Energy type	Themes	Frames
<i>The Thirteenth Five-Year Plan for the Development of Renewable Energy</i>		
Biofuels	Food security	Encourage but under control
Renewable energy	Climate change	A solution to climate change
Hydropower	River ecological conservation	A damage
Wind power	Vegetation management	A damage

Table 2 Devamı: Framing relations between renewable energy and biodiversity in China

<i>13th Five-Year Plan for Development of Biomass Energy</i>		
Biomass	Climate change	A solution
Biomass	Food security	Development but under control
<i>The 2019 Report of China's international cooperation on renewable energy</i>		
Renewable energy	Climate change	A solution to climate change
<i>China's Fifth National Report for the Convention on Biological Diversity</i>		
Clean energy	Climate change	A solution to climate and biodiversity
Energy	Biodiversity	Biodiversity offers materials to energy
Biomass energy	Ecological agriculture	A solution to biodiversity
Biofuels	Biodiversity	Monitoring and assessing

The Plan for the Development of Renewable Energy is similar to the Plan for Biomass Energy, placing the development of biofuels in control of the governmental plan for food security. While hydropower is seen as an essential renewable energy option, it has been framed with a concern about ecological impacts over rivers. The construction of hydropower projects is required with conserving the natural and ecological environment. Wind power is linked to a requirement for environmental protection, soil conservation and vegetation restoration. The 2019 Report of China's international cooperation on renewable energy constructs the renewables to address climate change and ecological conservation. It does not mention the impacts of renewables on ecological systems and biodiversity.

According to the China's Fifth National Report for the Convention on Biological Diversity, the biomass energy is framed as an option of clean energy for achieving poverty eradication and addressing climate change. It is important to note that this report illustrates the China's implementations of the National Biodiversity Strategy and Action Plan. It recognises an incomplete environmental management system for monitoring and assessing biofuels production impacts on the biodiversity conservation. This means that China does not ignore the potential links between biofuels and biodiversity. The report raises the importance of food security, but it has not yet linked it to biofuels. The research uncovers an interesting finding that the National Report frames clean energy as a solution to biodiversity through being used to replace the coal consumption and thus reduce the pollutants and their impacts on biodiversity.

In this sense, the main findings from the governmental reports (see Table 2) show that renewable energy, including biomass energy, is framed as a positive contribution to addressing climate change. However, the gaps between the energy and environmental sectors are identified in terms of biofuels' concerns. First, the energy sector focuses on the competing relations between biofuels production and food supply. The environmental sector recognises a concern about the biofuels' impacts on biodiversity, while the concern remains very weak in the document. Food security has not yet been framed as an issue related to biofuels by the environmental agency. Second, the energy agencies have raised concerns about the negative impacts of renewable energy, including hydropower and wind power and require strict measures on evaluating the risks. The environmental agency has not extended its attention and concerns to a broader range of renewable energy sectors. Instead, it emphasises that biodiversity conservation has a contribution to the development of energy industries. The contrast between the energy and environmental agencies reflects that the renewables' impacts have not yet substantially framed in the biodiversity sector. This finding also demonstrates a requirement for mainstreaming biodiversity conservation into the energy sector.

4.2. The European Union

The primary motivation behind the EU's approach to biodiversity is related to conventional energy sources such as oil, gas, coal. Production and consumption of those sources make mitigating climate change difficult. Renewables are preferred because of environmental considerations. However, renewable's impact on biodiversity started shaping the documents more than ever. Prioritising biodiversity conservation has recently become an essential issue in environmental considerations. Thus, mitigating climate change and conserving biodiversity has become two separate issues in energy consumed supranational power. The supranational character of the EU should be investigated in the policy process. Although the European region has important cases related to biodiversity, those cases are under the control of EU-member countries. The coherency between national-supranational levels is required.

EU (2014) illustrates the importance of mitigating climate change and biodiversity. The mainframe is shaped according to solutions to biodiversity and environmental risk management. A new wave of unconventional energy sources is shown as one of the possible ways in solutions.

Table 3. Framing Relations Between Renewable Energy and Biodiversity in EU

Energy type	Themes	Frames
EU's fifth report to the CBD		
Unconventional energy resources	Climate Change and Biodiversity	A solution to biodiversity and environmental risk management
European Commission (COM)'s mid-term review report of the EU biodiversity strategy to 2020		
Wind energy	Climate change	A solution to climate change
Hydropower	Biodiversity	Integrating with biodiversity
European Commission (COM)'s final report on EU biodiversity strategy to 2030		
Renewable energy	Climate change and Biodiversity	A solution to climate change and biodiversity
Bioenergy	Climate change, Biodiversity and food security	A solution and a danger to biodiversity
European Commission (COM)'s guidance document on wind energy developments and EU nature legislation		
Wind energy	Climate change and biodiversity	A solution and a damage to biodiversity
Renewable energy	Climate change	A solution to climate change
Institute for European Environmental Policy (IEEP)'s mid-term review report of Delivering Synergies between Renewable Energy and Nature Conservation Messages for Policy Making up to 2030 and Beyond		
Renewable energy	Climate change and Biodiversity	A solution to biodiversity A damage to biodiversity
Biofuels, Bioliquids and Bioenergy	Environmental protection	A damage to biodiversity
EKLIPSE's report on EU renewable energy policies and global biodiversity		
Renewable energy	Climate change, Biofuels and Water-food-energy nexus	A solution and a damage to biodiversity
Fossil fuels	Climate change	A damage to climate change

COM (2015) shows that renewable energy should be organized as compatible with biodiversity issues such as birds. In wind power and hydropower, renewable energy is found more preferable on conventional energy production and mining. In this way, both a solution to climate change and integrating with biodiversity are planned to succeed.

IEEP (2015) demonstrates renewable energy and biofuels separately that should be organized as compatible with biodiversity. On the one hand, renewable energy is found as both a solution and damage to biodiversity, while on the other hand, biofuels are only analysed via their negative impact on biodiversity. Policy synergy of renewables and biodiversity is looked for with supranational attempt.

To mitigate climate and environmental risks, the EU (2020) attempts different renewable energy variants, including the bioenergy. Renewables are found as a solution to biodiversity and climate change. Such energy generation would lead to a win-win in terms of the energy-environment. However, bioenergy's negative impacts on climate change, biodiversity and food security are also mentioned.

COM (2020) illustrates that wind energy should be organized as compatible with biodiversity issues such as birds because of its risks to biodiversity. Renewable energy, however, is found more preferable to conventional energy production and mining. Renewables cause positive opinions regarding their impact on mitigating climate change because they are compared with conventional energy sources. In this document, both supranational and national level attempts are mentioned.

The EU-funded EKLIPSE project (2020) only summarises vital EU policies, supporting technologies, and known impacts on biodiversity. Since it is a research project, it analyses both pros and cons of renewable energy in terms of biodiversity. Since it analyses all renewables, it presents both negative and positive impacts on biodiversity. The main push is seen as a negative impact of fossil fuels on climate change.

As shown in the literature review, certain studies argue the negative impact of energy production on biodiversity. EU policymakers seem to be aware of it (see Table 3); however, the renewables are focused on making renewables and biodiversity compatible. It seems it will be the main issues for addressing climate change in the EU area. On the one hand, renewables are chosen to replace with fossil fuels because of environmental considerations, but on the other hand, renewables damage the environment in biodiversity issue. Here, as in China, biofuels seem to be a more problematic point than other renewables. It is environmentally more hurtful than the other sources because it affects the soil and water where it is produced. It is directly connected to food and water security. Lastly, the EU attempt to work on biofuel's negative impact on the environment is accepted as an initiative policy for other countries, although it has not been successful yet (Greenpeace, 2012).

4.3. The United States

The US has never ratified the Convention to Biological Diversity; thus, it is not a member (instead just an observer) to the international negotiations. Because of this reason, we could not find the relevant documents. However, the US has a vital role in biofuels industries as the leading biofuel producer country by 45.5% world share while it does not have a biodiversity policy. It

is found quite problematic in research that investigates how governments approach renewables-biodiversity interaction. Again, there is no governmental source to be analysed in the US case.

However, environmental organisations (e.g. WWF, Greenpeace, Sierra Club, NRDC, EDF) as one of the leading groups for shaping environmental policies can be researched. Although those organisations have worked on biofuels' impact on biodiversity or food prices, they do not react against it as they do to fossil fuels. It seems that polarized environmental politics reflects environmental policies and studies in the US. According to framing analysis, such a picture should be accepted as moral aspects of environmental politics. In all relevant works, fossil fuels are investigated, and biofuels are preferred with the emissions theme. The frame, thereby, is constructed against conventional sources' negative environmental impact. Climate benefits of renewables are the main argument of the studies, although renewables are not always compatible with environmental issues.

It cannot be denied that renewable's harm to individual birds and bats or from the fragmentation of species' habitat are worked in the US in an academic sense (Allison, Root, & Frumhoff, Thinking globally and siting locally – renewable energy and biodiversity in a rapidly warming world, 2014) or carefully researched by NGOs (ABC, 2014), these stay as the individual attempts. Since this research focuses on the government's decisions, they cannot be included. They have only led small-impacts regulations, but not the high-impact decisions (USFWS, 2012). While biofuels can be accepted as the biggest issue for biodiversity-renewable production relations, there is no attempt to solve this.

5. Discussion and Conclusions

China has witnessed a rise in biodiversity conservation in its official documents. This is mainly because the GEG has been rising on the global political stage and, thus, global biodiversity governance receives much attention from the political sphere. China is scheduled to hold the Biodiversity Conference in 2020 (delayed to 2021 due to Covid-19). This raises global expectations to see China play an important role in enhancing global biodiversity governance. However, the common theme of the EU biodiversity-related studies is that even the biodiversity-oriented works do not get attention as much climate change. Although the EU is one of the leading actors that has raised its concerns, global biodiversity governance has not witnessed the EU's leadership role.

The mainstreaming of biodiversity into various industrial sectors has been required clearly in biodiversity policies' documents. The energy sector is one of the targets of biodiversity mainstreaming. On the one hand, the fossil fuel sectors have confronted challenges and pressures from biodiversity governance and are thus required to phase out. On the other hand, the renewable energy sectors have been seen as a solution to fossil fuels' impacts on biodiversity, although they also have a negative impact on it.

While environmentalists raise concerns about renewable energy having potential damages to biodiversity, China and the EU documents have demonstrated limited attention to the issues. This is substantial because renewable energy has been framed as the foremost solution to global environmental challenges, including biodiversity conservation. The positive dimension of renewable energy has a dominant position in global biodiversity governance, while the negative impacts have been discursively marginalised.

Renewables are a rising option in the economic, industrial and energy systems and thus, they require more researches on their impacts on ecological systems. It is not very clear to what extent renewable energy contributes to a decrease in the number of species and even their losses. The governments show their efforts to establish monitoring and assessing the impacts and damages except for the US.

While food supply and security are essential concern for biodiversity conservation, it is substantially identified as an energy-driven issue. The energy sector is in charge of planning renewable energy facilities, and it thus has to consider the environmental and ecological impacts. This is not to say the environmental sector does not concern with the effects while setting the development of renewables as a priority rather than a target to challenge. Similarly, biodiversity has been driven by GEG rather than global energy institutions. This can explain why renewable energy's positive dimension has been framed very clearly while the negative one has received fragile attention to the biodiversity agenda.

As a response to the research questions, although renewable energy helps conserving biodiversity compared to fossil fuels, the negative impact of renewables on biodiversity is ignored. Such a picture reflects the motivations of countries in biodiversity issue. Leaving fossil fuels and mitigating climate change has become the central theme of GEG, while such motivations are not enough to push for biodiversity conversation. It shows the importance of separation decisions' level as global and national. As the leading biofuels producer, the US does not participate in the global governance of the issue. No matter how other countries investigate nationally, a global solution has not

been reached yet. It leads to a weak investigation of the negative dimension of energy supply in the biodiversity conservation issue.

However, in addition to its contribution, the theory's negative side should also be mentioned. Although the theory helps to analyse discursive aspects of the documents via analysing roles, frames and relations, underlying reasons behind the debates cannot be caught up with. The research questions are responded to on the three cases, but domestic politics and how the theory's frame cannot analyse the domestic policy process work. Only the documents and the comparisons of them are studied. Thus, it is challenging to have normative suggestions for making the policy process more efficient. This work has only demonstrated how different countries hold renewable's impact on biodiversity governance. Lastly, the most challenging part of the work is that collecting empirical sources. Since the worked topics are still emerging, there has not been strong attention by the governments. Moreover, the US has not even paid sufficient attention. Such a new issue causes asymmetric data of the cases, but only this kind of new work would help make future ones more efficient.

Renewable's negative impact on biodiversity has worked under the GEG studied, although it is still very recent debate. How governments approach the issue, however, has not been studied yet. This work has compared three crucial cases regarding attention on biodiversity, high investments in renewables and climate change considerations. Collecting various aspect of three cases has helped to conclude this research according to the questions. Governments are aware of the potential impacts of renewables on biodiversity, but not clearly. Countries have their context, so the motivations for approaching the biodiversity conservation differentiate. However, it causes to make difficult determining the problems and acting against them globally. In continuation of this, how countries view the energy supply-biodiversity conservation balance become controversial.

References

- ABC. (2014). *Eagle rule weakens current protections and sanctions eagle deaths*. Retrieved February 29, 2021, from <http://www.abcbirds.org/newsandreports/releases/131206.html>
- Allison, T. D., Root, T. L., & Frumhoff, P. C. (2014). Thinking globally and sitting locally – renewable energy and biodiversity in a rapidly warming world. *Climatic Change*, DOI 10.1007/s10584-014-1127-y.

The Competing Roles of Renewable Energy in Biodiversity Governance: A Comparative Case of China, the European Union and the United States

- Auer, M. R. (2000). Who Participates in Global Environmental Governance? Partial Answers from International Relations Theory. *Policy Sciences*, 33(2), 155-180.
- Benson, D., Gain, A. K., & Rouillard, J. J. (2015). Water governance in a comparative perspective: From IWRM to a 'nexus' approach? *Water Alternatives*, 8(1), 756-773.
- Butler, H., & Macey, J. (1996). *Externalities and the matching principle: The case for reallocating environmental regulatory authority*. (Faculty Scholarship Series. Paper 1447) Retrieved January 24, 2021, from http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/1447
- CBD. (2010). *Report of the Tenth Meeting of the Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity*. Montreal: Secretariat of the Convention on Biological Diversity.
- CITES. (1973). *Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora* . Retrieved January 24, 2021, from <https://cites.org/eng/disc/text.php>
- Clemmer, S., Rogers, J., Sattler, S., Macknick, J., & Mai, T. (2013). Modeling low-carbon US electricity futures to explore impacts on national and regional water use. *Environmental Research Letters*, 8(1).
- CLRTAP. (1979). *1979 CONVENTION ON LONG-RANGE TRANSBOUNDARY AIR POLLUTION*. Retrieved January 19, 2021, from https://unece.org/fileadmin/DAM/env/lrtap/full%20text/1979.CLRTA_P.e.pdf
- Demirbilek, B. (2020). Yeni Bir Güvenlik Boyutu: Su Güvenliği. In H. (. Sağır, *Ekolojik Kriz ve Küresel Çevre Politikaları* (pp. 279-302). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Djerf-Pierre, M., Cokley, J., & Kuchel, L. J. (2016). Framing Renewable Energy: A Comparative Study of Newspapers in Australia and Sweden. *Environmental Communication*, 10, 634-655.
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of communication*, 43, 51-58.
- Falkner, R. (2014). Global environmental politics and energy: Mapping the research agenda. *Energy Research & Social Science*, 1(2014), 188-197.
- Florini, A., & Sovacool, B. K. (2011). Bridging the Gaps in Global Energy Governance. *Global Governance*, 17(1), 57-74.
- Gasparatos, A., Doll, C. N., Esteban, M., Ahmed, A., & Olang, T. A. (2017). Renewable energy and biodiversity: Implications for transitioning to a

- Green Economy. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 70(2017), 161-184.
- Greenpeace. (2012). *Food, Fuel, Forests and Climate the Biofuels Conundrum*. Retrieved February 1, 2021, from <https://www.greenpeace.org/usa/food-fuel-forests-and-climate-the-biofuels-conundrum/>
- Gunningham, N. (2012). Confronting the challenge of energy governance. *Transnational Environ Law*, 1(1), 119-135.
- Hoffman, A. J. (2011). Talking Past Each Other? Cultural Framing of Skeptical and Convinced Logics in the Climate Change Debate. *Organization & Environment*, 24, 3-33.
- IPCC. (2013). Renewable energy sources and climate change mitigation. In O. Edenhofer, R. Pichs-Madruga, K. M. Sokona, S. Kadner, T. Zwickel, P. Eickemeier, C. Von Stechow (Eds.), *Special Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (pp. 1-1075). Cambridge: IPCC.
- IPCC. (2014). Summary for policymakers. In O. Edenhofer, R. Pichs-Madruga, Y. Sokona, E. Farahani, S. Kadner, K. Seyboth, . . . J. Minx (Eds.), *Climate change 2014, mitigation of climate change. Contribution of Working Group III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jefferson, M. (2000). Energy Policies for Sustainable Development . In *World Energy Assessment - Energy and the Challenge of Sustainability* (pp. 415-452). UNDP.
- Kottari, M. (2016). A new era for global energy governance? The environmental imperatives and the EU perspective. *Politikon: IAPSS Political Science Journal*, 29(7), 124-139.
- Lakoff, G. (2010). Why it Matters How We Frame the Environment. *Environmental Communication*, 4, 70-81.
- Lemos, M. C., & Agrawal, A. (2006). Environmental Governance. *Annu. Rev. Environ. Resour*, 31(1), 297-325.
- Lovich, J., & Ennen, J. (2013). Assessing the state of knowledge of utility-scale wind energy development and operation on non-volant terrestrial and marine wildlife. *Applied Energy*, 103(March 2013), 52-60.
- Masters, G., & Norgrove, L. (2010). *Climate Change and Invasive Alien Species*. CABI: CABI WORKING PAPER.
- Midtun, A., Coulter, P., Gadzekpo, A., & Wang, J. (2015). Comparing Media Framings of Climate Change in Developed Rapid Growth and

The Competing Roles of Renewable Energy in Biodiversity Governance: A Comparative Case of China, the European Union and the United States

- Developing Countries: Findings from Norway, China and Ghana. *Energy & Environment*, 26, 1271-1292.
- Najam, A., Papa, M., & Taiyab, N. (2006). *Global Environmental Governance A Reform Agenda*. Winnipeg, Manitoba: International Institute for Sustainable Development.
- Nisbet, M. C. (2009). Communicating climate change: Why frames matter for public engagement. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 51, 12-23.
- O'Neill, S., Williams, H. T., Kurz, T. W., & Boykoff, M. (2015). Dominant frames in legacy and social media coverage of the IPCC Fifth Assessment Report. *Nature Climate Change*, 5, 380-385.
- RAMSAR. (2012). *Guidance for addressing the implications for wetlands of policies, plans and activities in the energy sector*. Ramsar Resolution XI.10, 2012.
- Santangeli, A., Minin, E. D., Toivonen, T., Pogson, M., Hastings, A., Smith, P., & Moilanen, A. (2016). Synergies and trade-offs between renewable energy expansion and biodiversity conservation – a cross-national multifactor analysis. *GCB Bioenergy*, 8(2016), 1191-1200.
- Scheufele, D. A., & Tewksbury, D. (2007). Framing, agenda setting, and priming: The evolution of three media effects models. *Journal of communication*, 57, 9-20.
- Scott, D. (2016). Framing and Responding to Scientific Uncertainties. *Biofuels and Synthetic. Biology at the Convention on Biological Diversity*, 56.
- UN. (1972). *United Nations Conference on the Environment, 5-16 June 1972, Stockholm*. Retrieved January 24, 2021, from <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972>
- UN. (1992). *United Nations Conference on Environment and Development (Earth Summit) (3-14 June 1992, Rio de Janeiro, Brazil)*. Retrieved January 19, 2021, from https://www.un.org/en/events/pastevents/UNCED_1992.shtml
- UNEP. (1987). *About Montreal Protocol*. Retrieved January 19, 2021, from <https://www.unenvironment.org/ozonaction/who-we-are/about-montreal-protocol>
- UNEP. (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication - A Synthesis for Policy Makers*. UNEP.
- UNEP. (2018). *Environmental Governance and the 2030 Agenda Progress and Good Practices in Latin America and the Caribbean*. UNEP.

- UNFCCC. (1997). *What is Kyoto Protocol?* Retrieved January 21, 2021, from https://unfccc.int/kyoto_protocol
- USFWS. (2012). *Final Land-Based Wind Energy Guidelines. Fisheries and Habitat Conservation and Migratory Birds Programs, US Department of Interior.* Federal Register 77.
- van Gevelt, T. (2020). The water–energy–food nexus: bridging the science–policy divide. *Current Opinion in Environmental Science & Health*, 13, 6-10.
- Weitz, N., Strambo, C., Kemp-Benedict, E., & Nilsson, M. (2017). *Governance in the water-energy-food nexus: Gaps and future research needs.* Stockholm: Stockholm Environment Institute, Working Paper 2017-07.
- Witt, A. (2014). *Fighting invasive alien species to safeguard food security.* Retrieved April 2021, from the Economist: <https://eiuperspectives.economist.com/sustainability/fighting-invasive-alien-species-safeguard-food-security>
- Wu, Y. (2009). The Good, the Bad and the Ugly: Framing of China in News Media Coverage of Global Climate Change. In T. L. Boyce, & J. Lewis (Eds.), *Climate change and the media.* Peter Lang Pub Inc.
- Yin, R. K. (2009). *Case Study Research: Design and Methods* (4th Edition ed.). London: SAGE Ltd.
- Young, O. (1989). *International cooperation: building regimes for natural resources and the environment.* Ithaca: Cornell University Press.

Korku Endeksi (VIX) ile Kıymetli Madenler Arasındaki İlişki Üzerine Ekonometrik Bir Çalışma¹

Mert Baran TUNÇEL² - Yaşar ALPTÜRK³
Tayfun YILMAZ⁴ - İsmail BEKÇİ⁵

Geliş Tarihi/ Received
24.02.2021

Kabul Tarihi/ Accepted
04.07.2021

Yayın Tarihi/ Published
15.07.2021

Citation/Atıf: Tunçel, M. B., Alptürk, Y., Yılmaz, T. ve Bekçi, İ., (2021), Korku Endeksi (VIX) ile Kıymetli Madenler Arasındaki İlişki Üzerine Ekonometrik Bir Çalışma, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(3): Sayfa: 1069-1083, <https://doi.org/10.16951/atauniibd.885956>

Öz: Hisse senedi yatırımları her ne kadar risk içerse de yatırımcılar bu riski göze alarak yatırım yaparlar. Hisse senetlerine yatırım yapılırken hisse senedi piyasalarındaki olası dalgalanmalar nedeniyle yatırımcılar, güvenli bir liman olarak gördükleri kıymetli madenlere yatırım yapabilmektedirler. Bu noktada çalışmanın amacı, VIX volatilité endeksi ile kıymetli madenler (altın, gümüş, platin ve paladyum) arasındaki ilişkiyi ekonometrik olarak analiz etmektir. Bu kapsamda 10.01.2014 ile 02.01.2020 arasındaki dönemleri kapsayan VIX volatilité endeksi ile kıymetli madenler günlük verileri (1484 Gözlem) kullanılmıştır. Öncelikle serilerin durağanlığını test etmek için yapısal kırılmayı göz ardı etmeyen Lee Strazicich birim kök testi kullanılmıştır. Durağanlık testinden sonra seriler arası nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto(1995) nedensellik testiyle analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre, VIX volatilité endeksi değişkeninden altın, paladyum ve platin değişkenlerine doğru %5 anlamlılık seviyesinde nedensellik ilişkisine rastlanırken gümüş değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır. Altın, paladyum, platin ve gümüş değişkenlerinden de VIX volatilité endeksi değişkenine doğru %5 anlamlılık seviyesinde nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Anahtar Kelimeler: VIX Volatilité Endeksi, Lee-Strazicich Birim Kök Testi, Kıymetli Madenler, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi.

An Econometric Study on the Relationship between Fear Index (VIX) and Precious Metals

Abstarct: Although stock investments involve risks, investors invest by taking this risk. While investing in stocks, investors can invest in precious metals, which they see as a safe haven, due to possible fluctuations in stock markets. At this point, the aim of the study is to econometrically analyze the relationship between the VIX volatility index and precious metals (gold, silver, platinum and palladium). In this context, VIX volatility index covering the periods between 10.01.2014 and 02.01.2020 and precious metals daily data (1484 Observations) were used. First of all, Lee Strazicich unit root test, which does not ignore structural breakage, was used to test the stationarity of the series. After the stationarity test, the causality relationship between the series was analyzed by the Toda-Yamamoto causality test. As a result of the study, according to the results of the causality test of Toda-Yamamoto (1995), a causality relationship was found at the 5% significance level from the VIX volatility index variable to the gold, palladium and platinum variables, while no causality relationship was found towards the silver variable. A causality relationship was not found at the 5% significance level towards VIX volatility index variable from gold, palladium, platinum and silver variables.

Keywords: VIX Volatility Index, Lee-Strazicich Unit Root Test, Precious Metals, Toda-Yamamoto Causality Test.

JEL Codes: G10, C01, C32, E00

¹ Bu çalışma 5. Lisansüstü İşletme Öğrencileri Sempozyumunda sunulmak üzere kabul edilen bildirinin genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

² Öğr. Gör., Şırnak Üniversitesi, Şırnak MYO, Muhasebe ve Vergi Bölümü, <https://orcid.org/0000-0001-8554-8080>, mbtuncel@sirnak.edu.tr

³ Öğr. Gör., Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Muhasebe ve Vergi Bölümü, <https://orcid.org/0000-0003-0063-4479>, yasaralpturk@ksu.edu.tr

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-7127-2017>, tayfunyilmaz84@gmail.com

⁵ Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-9862-737X>, ismailbekci@sdu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Background

VIX volatility index is one of the leading indicators used by financial markets for this purpose. This index, which was created by CBOT (Chicago Board of Trade) in 1993, appears as an index that is followed by investors all over the world. This index, which was created to measure the degree of risk perception in the market, provides guidance and guidance to investors for trading transactions, especially in stock exchanges, in the VIX volatility index, which was created to determine the implicit volatility of stocks on the S&P 500 index, the average price of each stock is the average of stocks that have recently traded. In this study, it is tried to determine whether there is a causality relationship between the VIX volatility index and precious metals, and if there is causality, what is the direction of the causality in question.

Purpose

The aim of the study is to econometrically analyze whether there is any causality relationship between the VIX volatility index and precious metals. VIX volatility index and precious metals daily data covering the periods between 10.01.2014 and 02.01.2020 were used in the study. The data set consists of 1484 observations. Raw states of variables are used in the analysis. In the study, the VIX volatility index was chosen as the independent variable and the precious metals as the dependent variable.

Methodology

The relationship between the VIX volatility index and precious metals variables was analyzed using time series analysis. In order to examine the relationship between series, Lee Strazicich (2003, 2004) unit root test, which is one of the new generation unit root tests that takes into account one and two structural breaks, was used. After the series were stabilized with the unit root test in question, the optimal (most appropriate) lag length was determined by considering the Schwarz Information Criteria (SC). With Toda-Yamamoto (1995) causality analysis, it was examined whether there is causality between the series or not, if there is causality, what direction it is in the form of dual analysis. General information about the unit root and causality analysis used in the study is given below.

Results and Conclusions

As a result, investors who invest in financial markets can use the VIX volatility index as an indicator when making moves. However, the important thing here is that they take this index as the basis with the right timing. We can say that traders use the VIX volatility index as an indicator when investing in gold, platinum and palladium.

1. Giriş

Küreselleşme ile birlikte finansal varlıklar arasındaki oynaklık yatırımcılar tarafından en fazla takip edilen konular arasında yer almaktadır. Yatırımcıların

bu konuyu önemle takip etmelerinin temel nedenleri, finansal piyasalar arası birleşmelerin artması ve emtia piyasalarının finansallaşmasıdır. Yatırımcılar düşük risk ile yüksek getiri elde edebilmek için çeşitli göstergelerden sinyaller alarak hamlelerini bu sinyallere göre yapabilmektedirler. VIX volatilité endeksi, finansal piyasalar tarafından bu amaçla kullanılan en öncü göstergelerden biridir (İlgin ve Sarı, 2018: 276).

Yatırımcıların piyasalarla alakalı endişelerini ve korkularını ortaya koyan VIX volatilité endeksi ‘korku endeksi’ veya ‘yatırımcı korku göstergesi’ olarak da bilinmektedir (Hatipoğlu ve Tekin, 2017: 628). Genel anlamda bir tanımlama ile VIX volatilité endeksi, piyasalarda yatırımcılar açısından oluşan korku ve endişenin derecesini ölçen endeks olarak tanımlanabilir. 1993 yılında CBOT (Chicago Board of Trade) tarafından oluşturulan bu endeks tüm dünyada yatırımcılar tarafından takibi yapılan bir endeks olarak karşımıza çıkmaktadır. Piyasada oluşan risk algısının derecesini ölçmek amacıyla oluşturulan bu endeks özellikle borsalarda yatırımcılara alım satım işlemleri için rehberlik yapıp yol göstermektedir.

S&P 500 endeksi üzerindeki hisse senetlerinin örtülü oynaklığını tespit etmek için oluşturulmuş VIX volatilité endeksinde her bir hisse senedine ait fiyatın yakın geçmişte işlem görmüş hisse senetlerinin ortalaması alınarak hesaplanır. Bu durum oluşan bazı sorunları minimize etmektedir. VIX volatilité endeksi ile S&P500 arasındaki ilişki ters yönlüdür. S&P500 endeksindeki hisse senedi fiyatlarında dalgalanmalarının oluşması yatırımcılar açısından değer kaybı olarak görüleceğinden dolayı hisse senedi piyasası yatırımcılar açısından daha riskli bir yatırım alanı haline gelecektir. Bu durumdan kaynaklı VIX volatilité endeksinin yükselmesi kaçınılmaz olacaktır. VIX volatilité endeksi, piyasalardaki korkunun en önemli göstergesi olduğu gibi coşkunun göstergesi olarak da kabul görmektedir. VIX volatilité endeksinde, 20 ve 20’nin altındaki değerler düşük kabul edilmekte ve yatırımcı açısından endişeli bir ortamın olmadığını göstermektedir. Ancak 30 ve 30’un üstündeki değerler ise yüksek kabul edilir ve yatırımcılar böyle bir ortamda karar verirken endişe verici bir ortamın olduğunu kabul edip bu yüzden de ince eleyip sık dokumak zorunda kalırlar (Sarıtış ve Nazlıoğlu, 2019: 543).

Hisse senedi piyasalarında zaman zaman meydana gelen dalgalanmalar yatırımcıları güvenli bir liman niteliğinde olan kıymetli madenlere yöneltebilmektedir. Yatırımcılar tarafından riskten korunma amacıyla yapılan bu hamle, rasyonel bir hamle olarak tanımlanabilmektedir. Özellikle portföylere kıymetli madenler eklendiğinde ortalama getirinin arttığı görülmüştür. Kıymetli madenler piyasalarda yüksek oynaklık olduğu dönemlerde güvenli bir sığınak haline gelmişlerdir (Hood ve Malik, 2013: 48).

Bu çalışmada VIX volatilité endeksi ile kıymetli madenler arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığının eğer nedensellik varsa söz konusu nedenselliğin yönünün ne olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Lee Strazicich birim kök testi uygulanmıştır. Söz konusu birim kök testi zaman

serilerinde yapısal kırılmaları da dikkate aldığı için tercih edilmiştir. İlâveten değişkenler arasında nedensellik ilişkisini ortaya koyabilmek için de Toda-Yamamoto (1995) testi kullanılmıştır. Toda-Yamamoto (1995) testi serilerin seviye değerlerine de uygulanabileceğinden dolayı fark almaktan kaynaklanan bilgi kaybını da önleyen bir modeldir. Bu nedenle nedensellik testi analizinde Toda-Yamamoto testi tercih edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde VIX volatilité endeksinin kıymetli madenlerle olan ilişkilerini tespit etmeye yönelik literatürdeki çalışmalara yer verilecek olup Üçüncü bölümde VIX volatilité endeksi ile kıymetli madenler arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı araştırılacak ve son bölümde ise araştırmanın sonuçlarına yer verilecektir.

2. Literatür İncelemesi

VIX'e yönelik günümüze kadar yapılmış olan bazı çalışmalara aşağıda değinilmiştir.

Giot (2005), çalışmasında NASDAQ100 ve S&P500 endeksleriyle VIX ve VXN endeksleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Doğrusal regresyon analiz sonuçlarına göre, yüksek VIX ile piyasaların dibe indiği ve fiyat artışı beklentisi oluştuğu görülmüştür.

Korkmaz ve Çevik (2009), çalışmalarında VIX endeksinin 15 gelişen ülke hisse senedi piyasası üzerindeki etkisini GJR-GARCH modeli ile araştırmışlardır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, VIX endeksinin gelişmekte olan ülkelerden Türkiye, Brezilya, Meksika, Arjantin, Peru, Macaristan, Polonya, Malezya, Tayland ve Endonezya hisse senedi piyasalarının volatilitésini artırdığı tespit edilmiştir.

Sarwar (2012), araştırmasında VIX endeksinin BRIC ülkeleri borsa getirileri üzerinde etkisi olup olmadığını incelemiştir. Yazarın temel amacı, yatırımcı korkusu göstergesi olarak VIX endeksinin gösterge olup olmayacağını tespit etmektir. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, VIX endeksinin BRIC ülkeleri için yatırımcılar açısından bir gösterge olduğu tespit edilmiştir.

Siriopoulos ve Fassas (2010), çalışmalarında ATHEX-20 endeksi ile VIX korku endeksi arasındaki ilişkiyi Ocak 2004- Aralık 2009 tarihleri arası günlük kapanış verilerini kullanarak araştırmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre ATHEX-20 endeksi ile VIX korku endeksi arasında negatif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir.

Kliger ve Kudryavtsev (2013), çalışmalarında VIX ile yatırımcı kararları arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Elde edilen sonuçlara göre, VIX endeksindeki değişimlerin, yatırımcıların analist önerileri karşısındaki kararlarında etkili olduğunu ortaya koymuştur.

Gözgör ve Kaplamacı (2014), çalışmalarında VIX volatilité endeksi ile ABD doları, petrol fiyatı ve tarımsal ürün fiyatları değişkenleri arasındaki ilişki durumunu ele almışlardır. Araştırma kapsamında Ocak 1990- Haziran 2013 arası aylık veriler kullanılmıştır. Panel veri analizi sonuçlarına göre, VIX volatilité

endeksinin ve döviz kurunun hem petrol fiyatları hem de tarım ürünleri fiyatlarına etki ettiği tespit edilmiştir.

Esqueda vd. (2015), çalışmalarında VIX endeksi ile Amerikan Mevduat Sertifikası Primleri arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. GARCH-M yöntemi analiz sonuçlarına göre, VIX endeksinin Amerikan Mevduat Sertifikası Primleri üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Kaya ve Coşkun (2015), araştırmalarında VIX volatilité endeksi ile BIST100 endeksi arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Analizde 3 Ocak 1995 ile 30 Nisan 2014 dönemi günlük verileri kullanılmıştır. Yapılan Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, VIX volatilité endeksinden BIST endeksine doğru %1 anlamlılık seviyesinde nedensellik olduğu görülürken BIST endeksinden VIX volatilité endeksine doğru %1 anlamlılık seviyesinde bir nedensellik olmadığı tespit edilmiştir.

Sarwar ve Khan (2016) 1 Haziran 2003- 30 Eylül 2014 tarihleri arası 2008 finansal kriz dönemini de dikkate alarak öncesi sonrası ve kriz sırasında ABD borsası belirsizliğinin (VIX), Latin Amerika'daki hisse senedi getirileri üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre VIX endeksindeki artışların, tüm dönemlerde gelişen piyasa getirilerinde önemli ani ve gecikmeli düşüşlere yol açtığı tespit edilmiştir.

Erdoğan ve Baykut (2016), çalışmalarında VIX volatilité endeksi, BIST Banka Endeksi ve MOVE (Merrill Option Volatility Expectations Index) Endeksi arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Analiz kapsamında 1998- 2015 arası günlük verilerden faydalanılmıştır. Yapılan Toda ve Yamamoto Nedensellik testi sonucuna göre, VIX volatilité endeksi, MOVE (Merrill Option Volatility Expectations Index) Endeksi ve BIST Banka Endeksi arasında bir uzun dönem ilişkisi olmadığı incelenmiştir.

Basher ve Sadorsky (2016), çalışmalarında gelişmekte olan 23 ülkenin petrol fiyatları, hisse senedi fiyatları, altın fiyatları, tahvil fiyatları ve VIX volatilité endeksi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. DCC, ADCC ve GO-GARCH analizleri sonuçlarına göre, hisse senedi fiyatları ile petrol fiyatları arasında pozitif kaldıraç etkisi olduğu görülmüştür.

Başarır (2018), araştırmasında VIX volatilité endeksi ile BIST100 arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla nedensellik testi ile analiz yapmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, VIX volatilité endeksindeki artış ve azalışların BIST100 endeksindeki artış ve azalışların nedeni olduğu sonucuna varılmıştır.

Öner (2018), çalışmasında VIX volatilité endeksi ile faiz, döviz Kuru, petrol ve altın serileri arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığını ele almıştır. Yapılan granger nedensellik analiz sonuçlarına göre, altın değişkeninden faiz, petrol ve döviz kuruna değişkenlerine tek yön nedensellik ilişkisi olduğu gözlemlenirken, VIX volatilité endeksi ile hem faiz oranları hem de döviz kuru arasında iki yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Sadeghzadeh (2018), çalışmasında VIX endeksi, BIST100 endeksi ve Tüketici güven endeksi (TGE) arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Araştırma kapsamında 01.2014-04.2018 dönemi veri seti kullanılmıştır. Yapılan Granger nedensellik analiz sonuçlarına göre, VIX endeksi ile BIST100 endeksinden tüketici güven endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu ortaya konmuştur.

Çonkır vd. (2021) çalışmalarında 2015-2019 yılları arası BİST-30, IPC, NIFTY-50, MOEX, JKII ve VIX Korku endeksi aylık verilerini kullanarak yatırımcı duyarlılığının ilgili endeksler üzerindeki etkisini, VAR modeli ve Granger Nedensellik analizi ile araştırmışlardır. Analiz sonuçlarına göre VIX endeksinden BİST-30 endeksine doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Öte yandan, VIX endeksi ile IPC, NIFTY-50, MOEX, JKII endeksleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

3. Çalışmanın Yöntemi

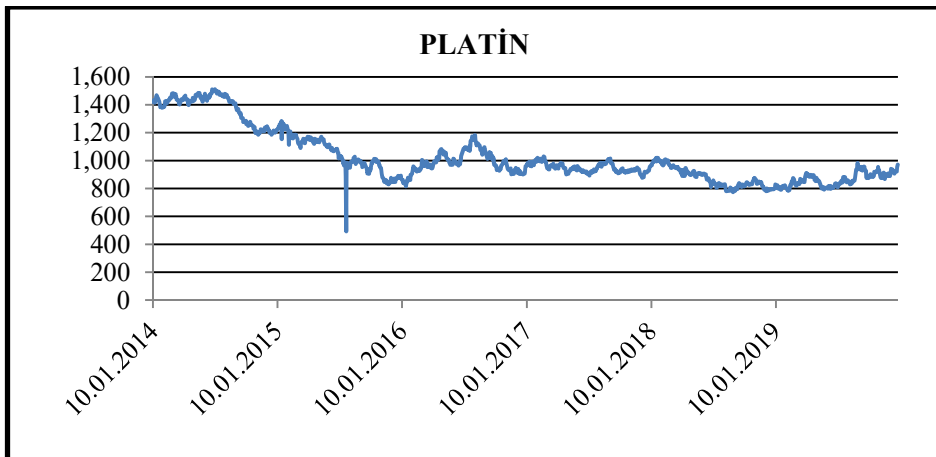
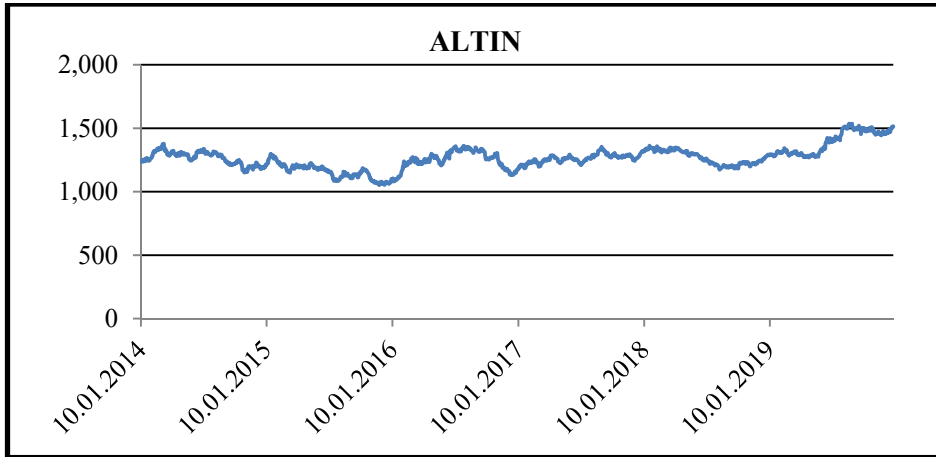
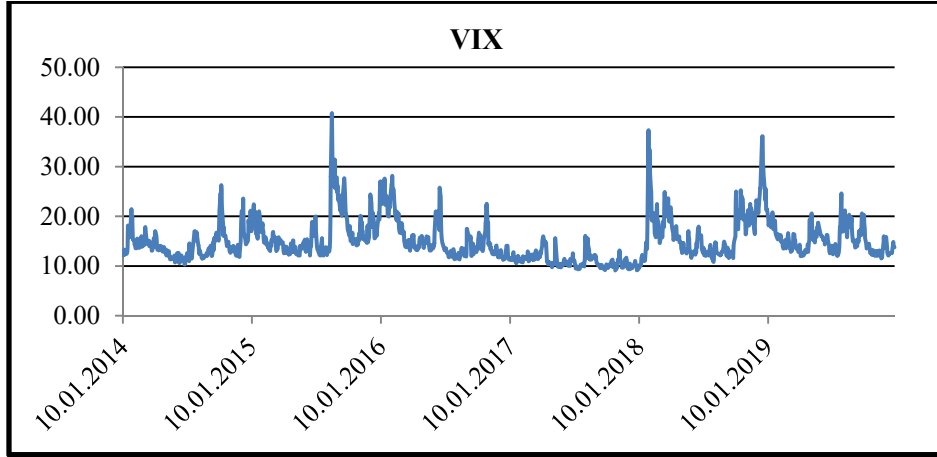
VIX volatilité endeksi ile kıymetli madenler arasındaki ilişkinin araştırıldığı bu çalışmada zaman serisi analizlerinden faydalanılmıştır. Geçmiş dönemlerde yalnızca iktisadi çalışmalarda kullanılan zaman serisi analizleri günümüzde ise finans araştırmalarında da kullanılmaya başlamıştır

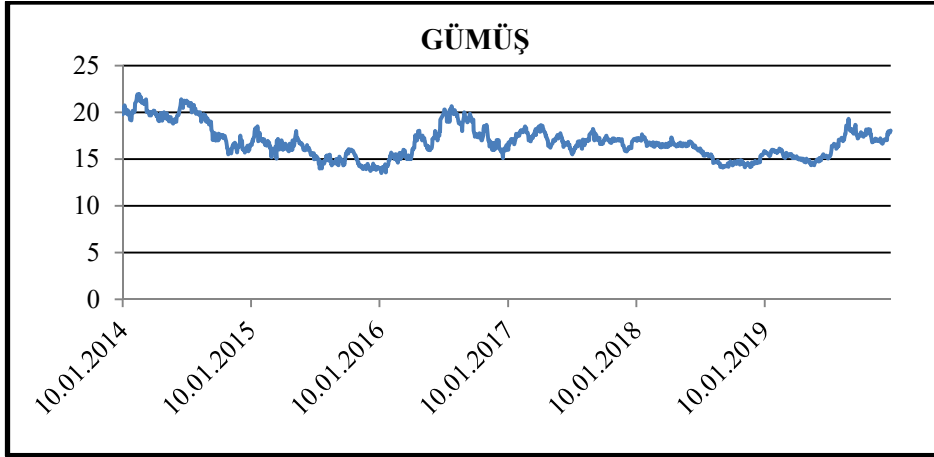
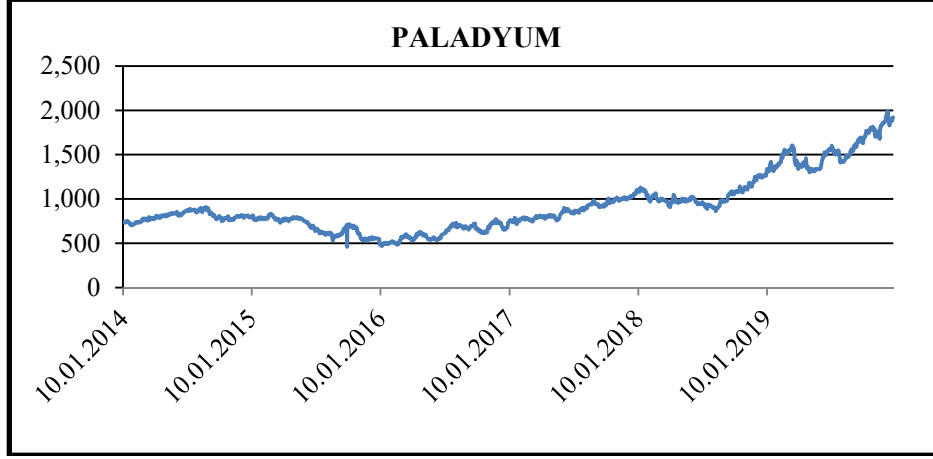
3.1. Çalışmanın Amacı

VIX volatilité endeksi ile kıymetli madenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olup olmadığını ekonometrik olarak analiz etmek çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

3.2. Veri Seti

Çalışmada 10.01.2014 ile 02.01.2020 arasındaki dönemleri kapsayan VIX volatilité endeksi ve kıymetli madenlerin günlük verileri kullanılmıştır. Veri seti 1484 gözlemden oluşmaktadır. Analizde kullanılan VIX volatilité endeksi verileri “www.investing.com” internet adresinden 28.01.2020 tarihinde elde edilmiştir. Söz konusu kaynakta günlük verilerin başlangıç tarihine göre çalışmanın kapsamı belirlenmiştir. Analizde değişkenlerin ham halleri kullanılmıştır. Analizlerimizde bir diğer değişken olarak seçilen kıymetli madenler (altın, gümüş, platin ve paladyum) verileri kullanılmıştır. Kıymetli madenler verileri “https://tr.borsaistanbul.com/” internet adresi üzerinden elde edilmiştir. Çalışmada bağımsız değişken olarak VIX volatilité endeksi bağımlı değişken olarak ise kıymetli madenler (altın, gümüş, platin ve paladyum) seçilmiştir.

3.3. Çalışmanın Hipotezleri

Araştırmada, serilerin kırıлма durumlarını, durağan olup olmadıklarını ve seriler arasında ilişki olup olmadıkları ile alakalı olarak birçok hipotez test edilecektir. Araştırmanın temel hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur;

H₀: VIX volatilité endeksi ile Kıymetli Madenler arasında bir ilişki bulunmamaktadır.

H₁: VIX volatilité endeksi ile Kıymetli Madenler arasında bir ilişki bulunmaktadır.

3.4. Çalışmanın Metodolojisi

VIX volatilité endeksi ile kıymetli madenler değişkenleri arasındaki ilişki zaman serisi analizlerinden yararlanılarak incelenmiştir. Seriler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla öncelikle bir ve iki yapısal kırılmayı dikkate alan yeni nesil birim kök testlerinden biri olan Lee Strazicich (2003, 2004) birim kök testinden faydalanılmıştır. Söz konusu birim kök testi ile seriler durağan hale

getirildikten sonra Schwarz Bilgi Kriteri (SC) dikkate alınarak optimal (en uygun) gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi ile seriler arasında nedensellik olup olmadığı eğer nedensellik varsa ne yönde olduğu ikili analiz şeklinde uygulanarak incelenmiştir. Çalışmada kullanılan birim kök ve nedensellik analizlerine ilişkin genel bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

3.4.1. Lee- Strazicich Birim Kök Testi

Zivot ve Andrews (1992), Lumsdaine ve Papell (1997) modelleri seri durağan değildir sıfır hipotezinde yapısal kırılmanın olmadığını varsaymaktadırlar. Bu varsayımın çatısı altında da kritik değerler bulunmaktadır. Bu sorunu çözmek için Lee ve Strazicich (2003, 2004) tarafından minimum Lagrange çarpanları (LM) birim kök testi literatüre kazandırılmıştır (Gövdeli, 2016: 227).

Lee Strazicich birim kök testinde kullanılan yöntem şu şekildedir;

$$y_1 = \delta Z_t + e_t \quad e_t = \beta e_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem (1)'de yer alan Z_t dışsal değişkenler vektörü, $\varepsilon_t \sim iid N(0, \sigma^2)$ özelliğe sahip hata terimlerini ifade eder. Model A, $Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}]$ şeklinde ifade edilir. Burada; $D_{jt} = 1$ olurken $t \geq T_{bj} + 1$, $j = 1, 2$ olur. Diğer durumlar için ise 0 olur. Yapısal kırılma zamanını da T_{bj} gösterir. Ayrıca Model A düzeyde iki değişikliğe yer veren bir modeldir.

Model C, $Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}, DT_{1t}, DT_{2t}]$ şeklinde ifade edilir. Burada; $DT_{jt} = t - T_{bj}$ için $t \geq T_{bj} + 1$, $j = 1, 2$ ve diğer durumlar içinse 0 olur. Ayrıca Model C, hem trende hem de düzeyde 2 değişiklik içermektedir. DGP H_0 hipotezi altında yapısal kırılmaları içerirken ($\beta = 1$) ise H_1 hipotezi ($\beta < 1$) şeklinde ifade edilir. Söz konusu teste ilişkin t-istatistik değerini elde etmek için aşağıdaki denklem kullanılmıştır.

$$\Delta y_t = \delta' \Delta Z_t + \phi \tilde{S}_{t-1} + u \quad (2)$$

Burada $\tilde{S}_t = y_t - \tilde{\psi}_x - Z\delta$, $t=2, \dots, T$; olurken Δy_t 'nin regresyonundaki ΔZ_t 'den elde edilen katsayı ise δ değeridir. $\tilde{\psi}_x$, ise $y_1 - Z_1 \delta$ ile bulunur ve burada y_1 ve Z_1 belirtilen sıraya göre y_t ve Z_t 'nin ilk elemanlarıdır (Lee ve Strazicich 2003: 1083).

$\lambda_i = TB_i/T$, $i=1, 2$ kırılma zamanlarının tespitinde kullanılan formüldür. T ise gözlemlerin toplamdaki sayısını ifade etmektedir. LM testi için kırılma zamanları test istatistik değerinin minimum olduğu noktada belirlenir. $LM_\tau = \inf_{\lambda} \tilde{\tau}(\lambda)$ adımları ise takip edilmektedir. Burada “ τ ” t-istatistiğini açıklar (Esenyel, 2017: 47).

Lee ve Strazicich (2003, 2004)'deki çalışmalardan tek kırılma ve iki kırılma için kritik değerler elde edilir. Kritik değerlerin test istatistik değerinden küçük olduğu durumda yapısal kırılma içeren birim kök H_0 hipotezi reddedilir (Yılancı, 2009: 331).

3.4.2. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi

Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi, serilerin seviye değerlerine de uygulanabileceğinden dolayı fark almaktan kaynaklanan bilgi kaybını da önleyen bir modeldir. Toda-Yamamoto (1995)'nin literatüre kazandırmış olduğu bu yöntem Sims (1980)'in geliştirdiği VAR yönteminin genişletilmiş bir versiyonudur. (Terzi ve Yurtkuran, 2016: 16).

Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi dört aşamadan oluşmaktadır. (k) VAR modeliyle uygun gecikme uzunluğu ilk aşamada tespit edilir. Daha sonra en yüksek bütünleşme derecesine (d_{max}) sahip olan değişken modelin gecikme uzunluğuna ilave edilir. Bir sonraki aşamada, serilerin I(0) halleriye ($k + d_{max}$) gecikmeye göre, VAR modeli tahminlenerek son aşamaya geçilmektedir. Son aşamada kısıtlar (d_{max})'ten gelen katsayılar eklenmektedir. Ayrıca W_{Adj} (Düzeltilmiş Wald istatistiği) kullanılarak eklenen kısıtların anlamlılık düzeyini incelenir.

Toda-Yamamoto (1995) tarafından geliştirilmiş olan VAR modeline ilişkin denklemler aşağıdaki gibidir (Şahin ve Durmuş, 2018: 819);

$$Y_t = a_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} a_{1i}Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} a_{2i}X_{t-i} + u_t \quad (3)$$

$$X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{1i}X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{2i}Y_{t-i} + v_t \quad (4)$$

Toda-Yamamoto nedensellik testinin temel hipotez(H_0)ve alternatif hipotez(H_1)aşağıdaki gibidir;

H_0 : X değişkeninden Y değişkenine doğru Granger nedensellik yoktur.

H_1 : X değişkeninden Y değişkenine doğru Granger nedensellik vardır.

Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi başarısını, serilerin bütünleşme derecelerine (d_{max}) ve modeldeki gecikme uzunluğunun (k) doğru belirlenmesine borçludur (Çil Yavuz, 2006: 169). Bu çalışmada VIX volatilité endeksi değişkeninin ve Kıymetli Madenler değişkenlerinin yer aldığı modellere ilişkin denklemler aşağıdaki gibidir; VIX volatilité endeksi (V) ve Kıymetli Madenler (K) için kurulan denklem şu şekilde ifade edilmiştir;

$$K_t = a_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} a_{1i}K_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} a_{2i}V_{t-i} + u_t \quad (5)$$

$$V_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{1i}V_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{2i}K_{t-i} + v_t \quad (6)$$

H_0 : VIX volatilité endeksi(V) değişkeninden Kıymetli Madenler(K) değişkenine doğru Granger nedensellik yoktur.

H₁: VIX volatilité endeksi(V) değişkeninden Kıymetli Madenler(K) değişkenine doğru Granger nedensellik vardır.

3.5. Çalışmanın Bulguları

Bu bölümde VIX volatilité endeksi değişkeni ile kıymetli madenler değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla kullanılan testler ve bu testlerden elde edilen analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

3.5.1. Lee-Strazicich Birim Kök Testi Sonuçları

Bu çalışmada serilerin kırılmalarını belirlemek için Lee-Strazicich (LS) birim kök testinin C modeli kullanılmıştır. Level halinde(düzeyde) durağan hale gelmeyen serilerin birinci farkları alınmıştır. Lee-Strazicich(LS) birim kök testinden elde edilen sonuçlar Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Lee- Strazicich Birim Kök Testi

Lee Strazicich (Model C)						
Değişkenler	Level	Level Kırılma Tarihleri	Kritik Değer	1. Fark	1.Fark Kırılma Tarihleri	Kritik Değer
	T-istatistik			T-istatistik		
VIX	-7.131651*	28 Mart 2016	-4.02	-	-	-
ALTIN	-3.018464	25 Mart 2015	-3.93	-11.05377*	17 Ekim 2014	-3.92
GÜMÜŞ	-4.495971*	23 Eylül 2014	-3.92	-	-	-
PLATİN	-4.111188*	6 Ağustos 2015	-3.95	-	-	-
PALADYUM	-3.023089	14 Ekim 2015	-3.98	-15.07881*	15 Mart 2019	-3.92

*: %5 seviyesinde istatistiki olarak anlamlıdır.

Tablo 1’deki Lee-Strazicich birim kök testi analiz sonuçlarına göre, VIX volatilité endeksi, gümüş ve platin değişkenlerinin level hallerinde durağan oldukları görülürken altın ve paladyum değişkenlerinin ise birinci farklarında durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Serilere ait kırılma tarihleri incelendiğinde olağanüstü durumların söz konusu olmadığı görülmüştür.

3.5.2. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

VIX volatilité endeksi ile kıymetli madenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelemek için Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi kullanılmıştır. Testler, seriler arasında iki yönlü gerçekleştirilmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik testinden elde edilen sonuçlar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	dmax	k	Ki-Kare Test İstatistiği	Ki-Kare P-değeri	İlişki Durumu ve İlişkinin Yönü
ALTIN	VIX	1	1	6.988391	0.0082	VIX → ALTIN
GÜMÜŞ		0	4	0.923371	0.9212	Nedensellik İlişkisi Yok
PLATİN		0	3	13.71247	0.0033	VIX → PLATİN
PALADYUM		1	2	26.32767	0.0000	VIX → PALADYUM

*: %5 seviyesinde istatistiki olarak anlamlıdır.

Tablo 2’deki analiz sonuçlarına göre, VIX volatilité endeksi değişkeninden altın, platin ve paladyum değişkenlerine doğru kurulan H_0 hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Ancak VIX volatilité endeksi değişkeninden gümüş değişkenine doğru ise kurulan H_0 hipotezinin reddedilmediği tespit edilmiştir. Daha açık bir şekilde ifade edecek olursak, VIX volatilité endeksi değişkeninden altın, platin ve paladyum değişkenlerine doğru nedensellik ilişkisinin olduğu görülürken VIX volatilité endeksi değişkeninden gümüş değişkenine doğru nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmüştür.

Tablo 3. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	dmax	k	Ki-Kare Test İstatistiği	Ki-Kare P-değeri	İlişki Durumu ve İlişkinin Yönü
VIX	ALTIN	1	1	0.206545	0.6495	Nedensellik İlişkisi Yok
	GÜMÜŞ	0	4	4.042916	0.4002	Nedensellik İlişkisi Yok
	PLATİN	0	3	0.672555	0.8796	Nedensellik İlişkisi Yok
	PALADYUM	1	2	0.881325	0.6436	Nedensellik İlişkisi Yok

*: %5 düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır.

Tablo 3’deki analiz sonuçlarına göre, kıymetli madenler (altın, gümüş, platin ve paladyum) değişkeninden VIX volatilité endeksi değişkenine kurulan H_0 hipotezinin reddedilmediği görülmektedir. Daha açık bir şekilde ifade edecek olursak, altın, gümüş, platin ve paladyum değişkenlerinden VIX volatilité endeksi değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada günlük veriler kullanılmış olup, çalışma 10.01.2014-02.01.2020 dönemine ilişkin 1484 günlük veriyi kapsamaktadır. Çalışmada zaman serisi analizleri kullanılarak, VIX volatilité endeksinin kıymetli madenler üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla ilk olarak Lee Strazicich (2003,2004) birim kök testi ile değişkenlerin birim kök içerip içermediği (durağan olup olmadığı) araştırılmıştır. Daha sonra ise Toda-Yamamoto(1995) nedensellik testi yapılarak nedenselliğin olup olmadığı varsa yönünün ne olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Lee Strazicich birim kök testi analiz sonuçları incelendiğinde, VIX volatilité endeksi, gümüş ve platin serilerinin düzey değerlerinde altın ve paladyum serilerinin ise birinci farkları alındığında durağanlaştığı görülmüştür.

Toda-Yamamoto nedensellik testi analiz sonuçları incelendiğinde, VIX volatilité endeksi değişkenindeki artış ve azalışlar altın, platin ve paladyum değişkenlerindeki artış ve azalışların %5 anlamlılık seviyesinde nedenidir. Ancak VIX volatilité endeksi değişkenindeki artış ve azalışlar gümüş değişkenindeki artış ve azalışların nedeni değildir. İlaveten altın, gümüş, platin ve paladyum değişkenlerindeki artış ve azalışlar VIX volatilité endeksi değişkenindeki artış ve azalışların nedeni değildir.

Sonuç olarak finansal piyasalarda yatırım yapan yatırımcılar hamleler yaparken VIX volatilité endeksini bir gösterge olarak kullanabilirler. Ancak burada önemli olan şey doğru zamanlama ile bu endeksi baz almalarıdır. Yatırımcıların altın, platin ve paladyuma yatırım yaparken VIX volatilité endeksini bir gösterge olarak kullandıklarını söyleyebiliriz. Sonuçlar, Sarwar (2012), Gözgör ve Kaplamacı (2014) ve Başarır (2018) çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir.

İleri de yapılacak çalışmalarda ekonometri olarak gerekli şartların sağlanması halinde yapılacak eşbütünleşme testleri ile değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiler ortaya konulabilir ve daha genel yargılara ulaşarak literatüre katkıda bulunulabilir.

Kaynaklar

- Basher, S. A. ve Sadorsky, P. (2015), Hedging Emerging Market Stock Prices With Oil, Gold, VIX, and Bonds: A Comparison Between DCC, ADCC and GO-GARCH, *Energy Economics*, 54, 235-247.
- Başarır, Ç. (2018), Korku Endeksi (VIX) ile BİST100 Arasındaki İlişki: Frekans Alanı Nedensellik Analizi, *İşletme Fakültesi Dergisi*, 19(2), 177-191.
- Bouri, E., Gupta, R., Tiwari, A. K. ve Roubaud, D. (2017), Does Bitcoin Hedge Global Uncertainty? Evidence From Wavelet-Based Quantile-in-Quantile Regressions, *Finance Research Letters*, (23), 87-95.
- Çonkır, D., Meriç, E. ve Esen, E. (2021), Korku Endeksi (VIX) ile Gelişmekte Olan Ülke Borsaları Arasındaki İlişkinin Analizi: Yatırımcı Duyarlılığı Üzerine Bir Çalışma, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 109-132.
- Erdoğan, H. ve Baykut, E. (2016), BIST Banka Endeksi'nin (XBANK) VIX ve MOVE Endeksleri ile İlişkisinin Analizi, *Bankacılar Dergisi*, (98), 57-72.
- Esqueda, O. A., Luo, Y. ve Jackson, D. Ö. (2015), The Linkage Between The Us "Fear Index" and ADR Premiums Under Non-Frictionless Stock Markets, *Journal of Economic Finance*, 39, 541-556.
- Giot, P. (2005), Relationships Between Implied Volatility Indices and Stock Index Returns, *Journal of Portfolio Management*, 31, 92-100.
- Gövdeli, T. (2016), Türkiye'de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırılmalı Birim Kök ve Eşbütünleşme Analizi, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Temmuz, 9(3).
- Gözgör, G. ve Kaplamacı, B. (2014), The Linkage Between Oil and Agricultural Commodity Prices in the Light of the Perceived Global Risk, *Agricultural Economics-Zemledelska Ekonomika*, 60, 332-342.
- Hatipoğlu, M. ve Tekin, B. (2017), The Effects of VIX Index, Exchange Rate & Oil Prices on the BIST 100 Index: A Quantile Regression Approach, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 627-634.

Korku Endeksi (VIX) İle Kıymetli Madenler Arasındaki İlişki Üzerine Ekonometrik Bir Çalışma

- Hood, M. ve Malik, F. (2013), Is gold the best hedge and a safe haven under changing stock market volatility?, *Review of Financial Economics*, 22(2), 47-52.
- Jiang, G. J. ve Tian, Y. S. (2007), Extracting Model-Free Volatility From Option Prices: An Examination of the VIX Index, *Journal of Derivatives*, (14), 1-26.
- Kaya, A. ve Coşkun, A. (2015), VIX Endeksi Menkul Kıymet Borsalarının Bir Nedeni midir? Borsa İstanbul Örneği, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(1), 175-186.
- Kliger, D. ve Kudryavtsev, A. (2013), Volatility Expectations and The Reaction To Analyst Recommendations., *Journal of Economic Psychology*, 3, 1-6.
- Korkmaz, T. ve Çevik, E. İ. (2009), Zımnî Volatilité Endeksinden Gelişmekte Olan Piyasalara Yönelik Volatilité Yayılma Etkisi, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 3, 87-105.
- Lee, J. ve Strazicich, M. C. (2004), Minimum LM Unit Root Test with One Structural Break, *Appalachian State University Working Papers*, 04(17), 1-15.
- Lee, J. ve Strazicich, M. C. (2003), Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks, *Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Öner, H. (2018), Altın, Petrol, Döviz Kuru, Faiz ve Korku endeksi Arasındaki İlişki Üzerine Bir Çalışma, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 10(19), 396-404.
- Sadeghzadeh, K. (2018), Borsanın Psikolojik Faktörlere Duyarlılığı: Oynaklık Endeksi (VIX) ve Tüketici Güven Endeksi (TGE) ile BIST-100 Endeksi Arasındaki İlişkiler, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 238-253.
- Saka İlgin, K. ve Sarı, S. (2018), VIX Korku endeksi Global Altın Piyasaları Üzerinde Etkili midir?, *Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi*, 247-253.
- Sarıtaş, H., ve Nazlıoğlu, E. H. (2019), Korku endeksi, Hisse Senedi Piyasası ve Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(4), 542-551.
- Sarwar, G. (2012), Is VIX an Investor Fear Gauge in BRIC Equity Markets, *Journal of Multinational Financial Management*, 22: 55– 65.
- Sarwar, G. ve Khan, W. (2016), The Effect of US Stock Market Uncertainty on Emerging Market Returns, *Emerging Markets Finance and Trade*, 53(8), DOI: 10.1080/1540496X.2016.1180592.
- Siriopoulos C. ve Fassas, A. (2012), An Investor Sentiment Barometer: Greek Volatility Index (GRIV). *Global Finance Journal*, 23(2), 77-93.

- Syed, A. B. ve Perry, S. (2016), Hedging Emerging Market Stock Prices With Oil, Gold, VIX, and Bonds: A Comparison Between DCC, ADCC And GO-GARCH, *Energy Economics, Elsevier*, 54(C), 235-247.
- Terzi, H. ve Yurtkuran, S. (2016), Türkiye’de Eğitim ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Sims ve Toda-Yamamoto Nedensellik Analizleri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(2), 7- 24.
- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995), Statistical Inference in Vector Autoregressions With Possibly Integrated Process, *Journal Of Econometrics*, 66, 225-250.

Kamu Etkinliği Rekabet Gücü Endeksi Üzerinde Etkili Olan Değişkenlerin Analizi¹**Ziya Çağlar YURTTANCIKMAZ²
Ömer Selçuk EMSEN³**Geliş Tarihi/ Received
03.03.2021Kabul Tarihi/ Accepted
04.07.2021Yayın Tarihi/ Published
15.07.2021

Citation/Atıf: Yurttançıkmaç, Z. Ç. ve Emsen, Ö. S., (2021), Kamu Etkinliği Rekabet Gücü Endeksi Üzerinde Etkili Olan Değişkenlerin Analizi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(3): Sayfa: 1085-1100, <https://doi.org/10.16951/atauniibd.890454>

Özet: Küreselleşmenin ve bilgi çağının yoğun etkilerini hissettiğimiz günümüzde rekabet gücü, ekonomik büyümenin sağlanmasında büyük öneme sahiptir. IMD sınıflamasına göre rekabet gücünün alt endekslerinden biri de kamu etkinliği endeksidir. Kamu etkinliği rekabet gücünün sağlanmasında etkili olan değişkenlerin incelendiği bu çalışmada Türkiye başta olmak üzere IMF sınıflamasına göre orta gelirli ülkeler grubunda yer alan ve veri setlerine tam olarak ulaşılan on iki ülke için 1997-2012 dönemi verileri ile dengeli panel veri analizi yapılmıştır. Kamusal etkinliği ölçmede sık kullanılan bütçe dengesi/GSYİH oranı, dış borç/GSYİH'ya oranı ile mülkiyet ve güvenlik hakları bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Bu kapsamda yapılan panel veri analizi sonuçlarına göre kısa dönemde bütçe dengesi/GSYİH ve mülkiyet-güvenlik hakları değişkenlerinin kamu etkinliği üzerinde anlamlı ve pozitif etkili oldukları görülmektedir. Bütçe dengesindeki ve mülkiyet-güvenlik haklarındaki iyileşmenin kamu etkinliği endeksini pozitif yönlü etkilemesi, beklenen bir sonuç olup, teori ve literatür çalışmaları ile uygundur. Çünkü bütçe dengesindeki iyileşme, ülkenin kamusal açıdan rekabet gücüne katkıda bulunurken, mülkiyet-güvenlik haklarındaki iyileşme ise gerek yerli, gerekse yabancılar için kamunun otoritesine olan güveni artırarak kamu etkinliği endeksini olumlu etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Rekabet Gücü, Kamusal Etkinlik, Bütçe Dengesi, Dış Borç, Mülkiyet hakları

Analysis of Variables Affecting the Government Efficiency Competitiveness Index

Abstract: In today's world where we feel the intense effects of globalization and the information age, competitive power is of great importance in achieving economic growth. According to IMD classification, one of the sub-indices of competitiveness is the government efficiency index. Government events are balanced panel data analysis with the 1997-2012 period, the data are made fully accessible on the two countries to located and data sets in the middle-income group of countries according to the IMF classification, particularly to Turkey in this study that examined the effective variable in ensuring competitiveness. Budget balance / GDP ratio, external debt / GDP ratio, and property and security rights, which are frequently used in measuring government efficiency, were used as independent variables. According to the results of the panel data analysis conducted in this context, it is seen that the variables of budget balance / GDP and property-security rights have a significant and positive effect on government efficiency in the short term. It is an expected result that the improvement in the budget balance and property-security rights will affect the government efficiency index positively and it is in line with the theory and literature studies. Because while the improvement in the budget balance contributes to the competitiveness of the country in terms of government, the improvement in property-security rights increases the confidence in the government authority for both locals and foreigners and positively affects the government efficiency index.

Keywords: Competitiveness, Government Efficiency, Budget Balance, External Debt, Property Rights

Jel Codes: F12, H21, H61, H68, O30

1Bu çalışma, Prof. Dr. Ömer Selçuk EMSEN danışmanlığında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yürütülen Seçilmiş Ülkelerde Rekabet Gücünün Belirleyicileri ve Büyüme İlişkileri başlıklı doktora çalışmasından türetilmiştir.

2Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, <https://orcid.org/0000-0001-7474-1096>, ziya@atauni.edu.tr

3Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-1809-0513>, osemsen@atauni.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Economic growth has been one of the most important goals of societies in all ages. Because a growing economy brings about an increase in peace of mind, social peace and welfare. The phenomenon of economic growth, which is of great importance in this respect, has always maintained its historical importance and brought the phenomenon of competition with it. In the early ages, the understanding of competition, which took the control of the watersides and fertile plains with the power of arms, in order to provide economic growth and social welfare, later evolved as the invention of money and the control of important trade routes as a result of increasing commercial activities. These gains from competition have been the mainstay of economic prosperity and thus prosperity. Determining the impact of the competitive power of developing middle-income countries on economic growth, examining in which areas their competitive power is high and in which areas low is of great importance in terms of making necessary improvements. Therefore, the effects of competitive power and its determinants on economic growth have been increasingly discussed in recent years and are subject to various studies.

This is the study aims to examine the variables that impact on government activity index, a sub-item of Turkey is also included that middle-income panels competitiveness with the help of data analysis over the country and see the impact on the government activity index, which is an important component of this way of IMD competitiveness index. This is because ensuring government efficiency, which is of great importance for middle-income countries to gain competitive power, will cause them to stand in place by leaping into the class of developed countries or falling into the middle income trap. Studies on the impact of the government economy on national competitiveness generally focus on issues such as the effects of budget imbalances, increase in government external debt stock or an ineffective government administration on the economy.

Efficient and appropriate use of government resources will contribute to the reduction of the costs of the entrepreneurs in the production process and to increase their competitiveness. Infrastructure and superstructure investments made by the government directly or indirectly lead to a reduction in costs in the production process. Therefore, it is very important to use the government budget in a way that maximizes the national benefit. The cost of investments made in inefficient areas with political concerns negatively affects the whole society and limits the development of national competitiveness. Similarly, high debt stock and lower and upper investments for which interest payments will be made negatively affect the growth and development process by causing them not to make or make low level investments. In addition, the government sector should protect and support domestic industries that will develop further and have comparative advantages, beyond maintaining the budget balance, is one of the priorities of the state that follows an active policy. Because the negativity of the initial conditions (strong foreign competitors in terms of price-cost competition,

technological and infrastructure difficulties) may prevent the establishment of industries that will be important for the country. Here, an effective policy of the state and sectors and entrepreneurs with potential for development should be supported.

Competitiveness of the country's economic performance in studies regarding the impact on the ground area and the data set in the middle-income group of countries according to the IMF classification, especially Turkey fully reached Brazil, China, Colombia, India, Indonesia, Malaysia, Mexico, Philippines, South Africa. Balanced panel data analysis was performed for a total of 12 countries, including Thailand and Venezuela, with data for the period 1997-2012. The data used in the application were compiled from IMD (International Management Development) International Management Development Center, World Bank (World Bank) World Development Indicators (WDI) / Global Development Finance (GDF) and IMF's "World Economic Outlook" (WEO) data sets. In the model, the effects of the variables affecting the government efficiency index (cx), one of the sub-indices that make up the IMD competitiveness index, on the index were examined. In this context, according to the results of the previous literature research, the government efficiency index was used as the independent variables of the total budget balance / GDP ratio (c1), foreign debt / GDP ratio (c2) and property and security rights (c3), which have a high effect on competitiveness.

According to the results of the panel data analysis conducted in this context, it is seen that the variables of budget balance / GDP and property-security rights have a significant and positive effect on government efficiency in the short term. It is an expected result that the improvement in the budget balance and property-security rights will affect the government efficiency index positively and it is in line with the theory and literature studies. Because while the improvement in the budget balance contributes to the competitiveness of the country in terms of government, the improvement in property-security rights increases the confidence in the government authority for both locals and foreigners and positively affects the government efficiency index. Since the budget balance / GDP variable, which has both short and long-term effects on the government efficiency index, which is an important pillar of competitiveness, is accepted as an indicator of government efficiency and economic stability, especially in developing countries, its positive and significant variable is important in increasing competitiveness. indicates that it is an indicator that needs to be observed. In particular steps to increase Turkey's competitiveness in developing countries, among whom are expected to give more robust results in the long term with the development of effective government events on the index. In this context, it is expected that the government competitiveness of the countries (i) ensuring government efficiency and curbing inflation, (ii) paying attention to the budget balance, (iii) ensuring external debt sustainability and efficient use of

resources will increase and this will have a positive effect on the overall competitiveness of the country.

1. Giriş

Ekonomik büyüme, toplumların her devirde en önemli hedeflerinden biri olmuştur. Çünkü büyüyen bir ekonomi iç huzur, toplumsal barış ve refah artışını beraberinde getirmektedir. Bu açıdan çok büyük öneme sahip olan ekonomik büyüme olgusu, tarihsel açıdan daima önemini korumuş ve rekabet olgusunu da beraberinde getirmiştir. İlk çağlarda ekonomik büyüme ve toplumsal refah artışı sağlama için su kenarları ve verimli ovaların denetimini silah gücü ile ele geçirmek şeklinde gerçekleşen rekabet anlayışı (Childe, 1992), daha sonra paranın icadı ve artan ticari evrim geçirmiştir. Rekabet sonucu elde edilen bu kazançlar ekonomik açıdan zenginliğin ve dolayısıyla refahın temel dayanağı olmuştur.

Modern anlamda ise Adam Smith'in Ulusların Zenginliği (1776) isimli eseri ile ekonomik büyüme ve gelişme bir iktisadi disiplin olan akademik açıdan değerlendirilmeye başlanmıştır. Klasik iktisatçıların önemli temsilcilerinden olan Smith, Ricardo, Malthus ve Marx, ekonomik büyüme için temel aynı olmakla birlikte farklı öneriler sunmuşlardır. Hepsine göre refahı artırmak için emek ve sermayenin artması en önemli ölçüttür. Klasiklere göre rekabet gücünü sağlayan unsur, sahip olunan kaynak donanımıdır. Keynesyen modelde ise büyüme ve rekabet gücü kazanmak için toplam talebi yüksek tutmak gereklidir. Neo-klasikler ise büyüme ve rekabet gücü sağlamada teknolojik gelişmelerin önemine vurgu yaparlar. Romer, Lucas, Rebelo ve Barro gibi içsel büyüme teorisyenleri Ar-Ge, beşeri sermaye yatırımları ve kamu harcamalarının rekabet gücü sağlama ve büyümede önemli olduğunu vurgulamışlardır (Kibritçioğlu, 1998).

İktisat teorisi kapsamında geliştirilen bu modeller incelendiğinde, ekonomik büyüme ve rekabet gücünün sağlanmasında farklı belirleyicilere yer verilmiştir. Her biri kendi içinde tutarlı olan bu teoriler, günümüzde özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin büyüme ve kalkınma sorunlarına ne yazık ki çözüm olamamaktadır. Dolayısıyla günümüzde bu soruna çözüm olabilecek çok sayıda yeni teori geliştirilmeye devam etmektedir. Bu teorilerde üzerinde durulan temel nokta, ülkelerin kendi ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel yapılarına uygun rekabetçi politikaları geliştirebilmeleridir.

1980'lerden sonra gelişen bilgi-iletişim teknolojilerinde küreselleşmenin etkisi fazladır. Küreselleşmeyle birlikte dünya geneli rekabet düşüncesi oluşmuş ve ekonomik büyüme için ülkeleri mal, hizmet ve teknoloji gibi pek çok alanda bir rekabet sürecinin içine sokmuştur. Küreselleşen dünyada bu durum, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede günümüz devletleri, ekonomilerini rekabetçi ve küresel risklere karşı dayanıklı hale getirmeye çalışmaktadırlar. Ayrıca küreselleşmenin artması, mevcut piyasaya daha fazla rakip gelmesi olarak yorumlanabilir. Dolayısıyla piyasadaki konumu

korumak isteyen firmalar, mutlaka rakiplerinden bir adım önde olmalıdır. Bu ise ancak rekabet gücünün yüksek olması ile mümkündür. Yani küreselleşme düzeyi arttıkça piyasada kalan firmanın rekabet gücünün yükseldiğini göstermektedir. Gelişmekte olan orta gelirli ülkelerin rekabet güçlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin belirlenmesi, hangi alanlarda rekabet güçlerinin yüksek, hangi alanlarda düşük olduğunun incelenmesi, gerekli iyileştirmelerin yapılması açısından büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla rekabet gücünün ve belirleyicilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri son yıllarda giderek artan şekilde tartışılmakta ve çeşitli çalışmalara konu olmaktadır (Çivi, 2001).

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin de dâhil olduğu orta gelirli ülkeler üzerinde panel veri analizi yardımıyla rekabet gücünün bir alt kalemi olan kamu etkinliği endeksi üzerinde etkili olan değişkenleri incelemek ve bu yolla IMD (International Management Development) rekabet gücü endeksinin önemli bir bileşeni olan kamu etkinliği endeksinin üzerindeki etkilerini görmektir. Zira orta gelirli ülkelerin rekabet gücü kazanmalarında büyük önem taşıyan kamu etkinliğinin sağlanması, gelişmiş ülkeler sınıfına ulaşabilmek ya da orta gelir tuzağına düşerek yerinde saymalarına neden olacaktır.

Bu kapsamda kamu etkinliği rekabet gücü kapsamında yapılan literatür çalışmalarına incelenecek daha sonra IMD rekabet gücü genel endeksini oluşturan alt endekslerden kamu etkinliği endeksi üzerinde etkili olan değişkenlerin endeks üzerindeki etkileri ve sonuçları incelenecektir.

2. Kamu Etkinliği Rekabet Gücünün Belirleyicileri Üzerine Ampirik Literatür

Yaşam standartlarının artırılması, devletlerin temel ekonomik hedefidir. Bu ise sahip olunan kaynakları verimli şekilde üretim sürecinde kullanmayla gerçekleştirilebilir. Kaynakların verimliliğinin artırılması ise yoğun bir rekabeti gerekli kılar. Rekabet gücü konusunda çalışan birçok akademisyen, rekabet gücü ve verimlilik düzeyi üzerinde yoğunlaşmıştır. Rekabetçi üstünlük teorisi konusunda önemli çalışmalar yapan Michael E. Porter, ülkelerin rekabet gücünün ancak verimlilik artışıyla sağlanabileceği hususunu vurgulamıştır. Porter, ülkenin rekabet gücünü arttıracak verimlilik artışları ile elde edilen getirinin ülke vatandaşlarının yaşam standartlarının artırılması amacıyla kullanılmasının önemli olduğu belirtmiştir (Porter, 1990). Bu sayede verimlilik artışlarının devamlılığı süreklilik kazanacaktır. Rekabet gücünün belirleyicisi olan unsurlar ve ekonomik büyüme ilişkisi kapsamında pek çok çalışma yapılmıştır.

Literatürde rekabet gücü ve büyüme ilişkisi konusundaki ilk çalışma olarak Adam Smith tarafından Ulusların Zenginliği (1776) adlı kitapta belirtilen Mutlak Üstünlükler Teorisi ve David Ricardo (1817) tarafından geliştirilen Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'dir. Her iki teori de ülkelerin teknoloji ve verimlilik farklılıklarına dayalı olarak dış ticaretten kazanç sağlayacakları vurgulanmaktadır. Smith'e göre bu farklılığın mutlak olması, Ricardo'ya göre ise göreceli olması gereklidir. Neo-klasik model ise ülkeler arasındaki verimlilik

farklılıklarını faktör donatımı teorisi ile açıklar. Faktör Donatımı Teorisi'nde ise teknoloji ülkeler için benzerdir ve emek-sermaye faktörlerinin yoğunluğu ve miktarı ülkeler arasında farklılık gösterir (Seyidoğlu, 2009). Keynesyen modelde ise Keynes (1936) Klasiklerden farklı olarak piyasaya önem vermiştir. Piyasaların her zaman kendiliğinden dengeye gelmeyeceğini vurgular. Klasikler gibi emek ve sermayenin birbirinden bağımsız değil tamamlayıcı üretim faktörleri olduğunu kabul etmiştir. Keynes, rekabet gücü açısından piyasaya hükümet müdahalelerinin önemli olduğunu, piyasa aksaklıklarının bölgesel farklılıklar oluşturduğunu, sermaye yoğunluğunun artmasının verimliliği ve ekonomik büyümeyi artırdığını savunmuştur. Çalışmamızda özellikle kamu kesiminin etkinliğinin artırılmasının sağlayacağı rekabet gücü artışı ve bu yolla büyümeye katkı sunması değinilmiştir. Kamu kesimi açısından rekabet gücünün gelişimine yol açan ve büyüme üzerindeki etkisini konu alan çalışmalar şu şekilde sıralanabilir;

Tablo 1. Kamusal Değişkenler, Rekabet Gücü ve Büyüme İlişkisi

Yazar	Dönem-Ülke	Yöntem	Etkili Faktör
Fischer (1993)	101 ülke/1960-1989	Panel veri analizi	Para ve maliye politikalarının; özellikle kamu borçları
Mauro (1995),	68 ülke/ 1971-1983	İstatistiksel analiz	Bürokratik yozlaşma ekonomik gelişimi sınırlar
Hall ve Jones, (1999), Acemoğlu vd. (2003)	130 ülke/1986-1995, 61 ülke/1970-1997	İstatistiksel analiz, Panel veri analizi	Kurumsal etkinliğin sağlanması rekabet gücünü olumlu etkiler ve büyümeyi sağlar
Nickell ve Layard (1999)	20 ülke/1983-1996	Panel veri analizi	İşgücü piyasasını düzenleyen politikalar şirketlerin verimlilikleri ve rekabet güçlerinin temel belirleyicilerindedir
Were (2001)	Kenya/1970-1995	Zaman serisi analizi	Dış borç birikiminin ekonomik büyümeyi ve negatif etkilediği görülmüştür
Furman vd. (2002)	17 OECD /1973-1996	Panel veri analizi	Kurumsal yapı olarak yenilikçiliği destekleyici olunması
Acemoğlu vd. (2004)	50 ülke/1985-1995	OLS yöntemi	Para ve maliye politikalarının etkinliği ve kalitesi kurumların kalitesine bağlanmıştır
Calderon ve Serven (2004), Aschauer (1989)	100 ülke/1960-200, ABD/1949-1985	GMM yöntemi-Zaman serisi	Kamu yatırımları, teşvikler ve fiziksel altyapı şirketlerin verimlilikleri üzerinde önemli bir rol oynar ve rekabet gücüne ve büyümeye etki etmektedir
Demir ve Sever (2008)	Türkiye/1980-2007	Zaman serisi	Kamu altyapı harcamaları sektörlerin verimliliklerini artırarak, ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir

Tablo 1. Kamusal Değişkenler, Rekabet Gücü ve Büyüme İlişkisi

Kaufmann vd. (2008)	212 ülke/ 1996-2007	İstatistiksel analiz	Kamu yönetiminin kalitesi büyümeyi olumlu etkilemektedir
Reinhart ve Rogoff (2010)	44 ülke/ 1790- 2009	İstatistik tablo	Yüksek düzeyli kamu borçlarının (GSYİH'nın %90'ı) rekabet gücünü ve büyümeyi düşüreceğini vurgular
Kara ve Taş (2012)	Türkiye Alt bölgeler/ 2004-2008	Panel veri analizi	Altyapı harcamaları rekabet gücünü artırır ve bölgesel gelirin artmasında pozitif katkısı olur

Kamu ekonomisinin ulusal rekabet gücüne etkisi konusundaki çalışmalar genellikle bütçe dengesizliklerinin, kamu dış borç stokunun artmasının veya etkin olmayan bir kamu yönetiminin ekonomi üzerindeki etkileri gibi konularda yoğunlaşmaktadır. Kamu kaynaklarının etkin ve yerinde kullanımı müteşebbislerin üretim sürecindeki maliyetlerinin azalmasına ve rekabet güçlerinin artmasına katkı sağlayacaktır. Kamunun yaptığı altyapı ve üstyapı yatırımları doğrudan veya dolaylı olarak üretim sürecinde maliyetlerin azalmasına yol açmaktadır. Bu nedenle kamu bütçesinin ulusal faydayı maksimize edecek şekilde kullanımı büyük önem taşımaktadır. Verimsiz alanlara siyasi kaygılarla yapılan yatırımların maliyeti tüm toplumu olumsuz etkilemekte ve ulusal rekabet gücünün gelişimini sınırlamaktadır. Benzer şekilde yüksek borç stoku ve faiz ödemeleri yapılacak olan alt ve üst yatırımlarının yapılmamasına veya düşük düzeyli yapılmasına yol açarak büyüme ve kalkınma sürecini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca kamu kesiminin bütçe dengesini sağlamanın ötesinde ileri de gelişip karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olacak yurtiçi endüstrileri koruması ve bunları desteklemesi de aktif bir politika izleyen devletin yapması gereken önceliklerdendir. Çünkü başlangıç şartlarının olumsuzluğu (yurtdışı rakiplerin fiyat-maliyet rekabeti açısından güçlü olması, teknolojik ve altyapı zorlukları) ülke için önemli olacak endüstrilerin kurulmasını engelleyebilir. Burada devletin etkin bir politika izlemesi ve gelişme potansiyeli olan sektörlerle ve girişimcilere destek olunmalıdır (Bedir, 2009).

3. Veri Seti ve Değişkenler

Rekabet gücünün ülkelerin ekonomik performansları üzerindeki etkisi ile ilgili olarak yapılan çalışmada Türkiye başta olmak üzere IMF sınıflamasına göre orta gelirli ülkeler grubunda yer alan ve veri setlerine tam olarak ulaşılan Brezilya, Çin, Kolombiya, Hindistan, Endonezya, Malezya, Meksika, Filipinler, Güney Afrika Cumhuriyeti, Tayland ve Venezuela olmak üzere toplam 12 ülke için 1997-2012 dönemi verileri ile dengeli panel veri analizi yapılmıştır. Çalışmanın veri seti 2014 yılında doktora tez projesi kapsamında satın alındığından çalışmaya ilişkin en son veriler 2012 yılında sona ermektedir. Uygulamada kullanılan veriler, Uluslararası Yönetim Geliştirme Merkezi (International Management Development (IMD)), Dünya Bankası (World Bank) World Development Indicators (WDI)/Global Development Finance (GDF) ve

Uluslararası Para Fonu (IMF)'in "World Economic Outlook" (WEO) veri setlerinden derlenmiştir.

IMD, Dünya Rekabet Gücü Yıllığı ile araştırma konusu olan ülkeler farklı kaynaklardan toplanan istatistik veri ve anket sonuçlarına göre oluşturulan rekabet gücü endeksine göre sıralanmaktadır. Bu kapsamda yayınlanan 2014 yılına göre 338 kritere dayalı olarak 60 ülke için rekabet gücü hesaplanmıştır. IMD endeksini oluşturan alt endeksler, ekonomik performans, kamu etkinliği, iş alemleri etkinliği ve altyapı endeksleri şeklinde sıralanmaktadır. IMD rekabet gücü genel endeksini oluşturan alt endekslerden kamu etkinliği endeksi üzerinde etkili olan kamusal etkinliği ölçmede sık kullanılan bütçe dengesi/GSYİH oranı, dış borç/GSYİH'ya oranı ile mülkiyet ve güvenlik hakları bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır.

4. Ampirik Analizler

Modelde IMD rekabet gücü genel endeksini oluşturan alt endekslerden kamu etkinliği endeksi (cx) üzerinde etkili olan değişkenlerin endeks üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu kapsamda daha önce yapılan literatür araştırması sonuçlarına göre kamu etkinliği endeksi rekabet gücünün üzerinde etkisi yüksek olan toplam bütçe dengesi/GSYİH oranı (c1), dış borç/GSYİH'ya oranı (c2) ve mülkiyet ve güvenlik hakları (c3) bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır.

4.1. Tanımlayıcı İstatistikler ve Panel Veri Regresyon Analizleri

Çalışmada kullanılan bu değişkenlere ait bazı tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	St. Hata	Min.	Max.
cx	36.390	15.400	0.980	71.480
c1	-3.610	7.200	-68.570	4.890
c2	35.100	20.940	8.330	168.170
c3	4.410	1.960	0.110	7.680

Çalışmadaki IMD rekabet gücü genel endeksini oluşturan alt endekslerden kamu etkinliği endeksi (cx) üzerinde etkili olan bütçe dengesi/GSYİH oranı (c1), dış borç/GSYİH'ya oranı (c2) ve mülkiyet ve güvenlik hakları (c3) (10 üzerinden değerlendirilmiştir) değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, paneli oluşturan ülkelerde ortalama kamu etkinliği endeksi değeri 36.39 iken, ortalama bütçe dengesi/GSYİH oranı %3.61, dış borç/GSYİH'ya oranı %35.10 ve mülkiyet ve güvenlik hakları endeks değeri 4.41'dir.

Çalışmada dengeli panel veri regresyon analizleri için aşağıdaki gibi tanımlanan model kullanılmıştır.

Kamu Etkinliği Endeksi: Bütçe Dengesi (% GSYİH) + Dış Borç Stoku (% GSYİH) + Mülkiyet ve Güvenlik Hakları

$$C_x = \alpha + \beta_1 C_1 + \beta_2 C_2 + \beta_3 C_3$$

Burada C_x kamu etkinliği endeksini, C_1 bütçe dengesini, C_2 dış borç stokunu, C_3 ise mülkiyet ve güvenlik haklarını göstermektedir.

Tablo 3. Sabit Etkili Model Sonuçları

Bağımlı değişken: Cx	Katsayı	St. Hata	t-değeri	Olasılık Değeri (Prob.)
C1	0.274	0.096	2.83	0.000
C2	-0.152	0.041	-3.77	0.000
C3	5.517	0.795	6.94	0.000
C	18.392	4.116	4.47	0.000
F(11, 177) = 15.60, Prob> F = 0.000				

Sabit etkili modelde regresyon katsayıları incelendiğinde, tüm bağımsız değişkenler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Modeldeki değişkenlerin katsayıları incelendiğinde bütçe dengesi/GSYİH oranındaki bir birimlik değişim kamu etkinliği endeksinin 0.274 birim, mülkiyet ve güvenlik endeksindeki bir birimlik değişimde 5.517 birim pozitif yönlü etkilemektedir. Dış borç/GSYİH oranındaki bir birimlik değişim ise kamu etkinliği endeksinin -0.152 yönlü etkilemektedir. Elde edilen katsayılar incelendiğinde, bütçe dengesindeki ve mülkiyet-güvenlik haklarındaki iyileşmenin kamu etkinliğini olumlu dış borç oranındaki artışın ise negatif yönlü etkilemesi doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Sabit etkili model genel olarak değerlendirildiğinde, F testi anlamlı bulunmuştur.

Tablo 4. Tesadüfi Etkili Model Sonuçları

Bağımlı değişken: Cx	Katsayı	St. Hata	z-değeri	Olasılık Değeri (Prob.)
C1	0.305	0.095	3.19	0.001
C2	-0.154	0.039	-3.96	0.000
C3	5.317	0.671	7.92	0.000
C	19.459	4.135	4.71	0.000
Wald χ^2 (3) = 104.10, Prob> χ^2 = 0.000				
Hausman Test İstatistiği: χ^2 = 12.23, prob> χ^2 = 0.006				

Tesadüfi etkili modeldeki regresyon katsayıları tüm bağımsız değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Modeldeki değişkenlerin katsayıları incelendiğinde bütçe dengesi/GSYİH oranındaki bir birimlik değişim kamu etkinliği endeksinin 0.305, mülkiyet ve güvenlik endeksindeki bir birimlik değişim de 5.317 birim etkilerken, Dış borç/GSYİH oranındaki bir birimlik değişim ise kamu etkinliği endeksinin -0.154 birim negatif etkilemektedir. Elde edilen katsayılar incelendiğinde, bütçe dengesindeki ve mülkiyet-güvenlik haklarındaki iyileşmenin kamu etkinliğini olumlu, dış borç oranındaki artışın ise negatif yönlü etkilemesi doğal bir sonuçtur. Tesadüfi etkili model incelendiğinde, model bir bütün olarak Wald testinde anlamlı bulunmuştur.

Diğer taraftan sabit ve tesadüfi etkili model sonuçlarından hangisinin daha etkin ve güvenilir olduğunu tespit etmek için Hausman test istatistiğine bakılır. Tablo 4'de verilen Hausman test istatistiğinin olasılık değeri %1'den küçük olduğu için sabit etkili model sonuçlarının daha güvenilir olduğuna karar verilmiştir.

4.2. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Birim Kök Sınamaları

Birim kök testlerine geçmeden önce modelde kullanılan değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının olup olmadığını araştırılması gerekmektedir. Panel veri analizinde eğer değişkenlerimiz arasında yatay kesit bağımlılığı bulunmazsa birinci nesil birim kök testleri ile durağanlık analizi yapılabilecektir. Eğer değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu sonucuna ulaşırsa ikinci nesil birim kök testlerini yapmak daha tutarlı, etkin ve güçlü tahmin sonuçlarına ulaşma da fayda sağlayacaktır (Göçer, 2013).

Panel veri analizinde yatay kesit bağımlılığı Pesaran (2004) CD_{LM2} testi ve Breusch-Pagan (1980) LM testleri ile sınanmıştır.

Tablo 5. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	Test İstatistiği	Olasılık Değeri (Prob.)
Breusch-Pagan (1980) LM	240.815	0.000
Pesaran CD_{LM2} (2004)	11.968	0.000

Çalışma kapsamındaki ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının tespiti için oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0 : Yatay kesit bağımsızdır

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır şeklindedir

Yukarıda verilen Breusch-Pagan (1980) LM ve Pesaran CD_{LM2} (2004) yatay kesit bağımlılığı testleri sonucunda, birimlerin bağımsız olduğunu ileri süren H_0 hipotezi % 1 önem düzeyinde reddedilmiştir. Yatay kesit bağımlılığının ortaya çıkması nedeniyle bu durumu dikkate alan ikinci nesil birim kök testleri CADF-CIPS birim kök testi yapılarak durağanlık ilişkisi incelenmiştir.

Tablo 6. CADF-CIPS Panel Veri Birim Kök Sonuçları (Seviye)

Değişkenler Sabitli			
	CIPS değeri / t-bar	z-bar	P-değeri
CX	-1.636	0.387	0.651
C1	-1.766	-0.054	0.478
C2	-2.647	-3.048	0.001 ^a
C3	-1.957	-0.703	0.241
Kritik değerler	%10 -2.140	%5 -2.260	%1 -2.470
Değişkenler Sabitli ve trendli			
	CIPS değeri / t-bar	z-bar	P-değeri
CX	-1.515	2.649	0.996
C1	-2.287	-0.025	0.490
C2	-2.896	-2.134	0.016 ^b
C3	-2.331	-0.176	0.430
Kritik değerler	%10 -2.670	%5 -2.780	%1 -3.010

Not: Gecikme uzunluğu otomatik belirlenmiştir. a: %1, b: %5 ve c: %10 önem düzeyi için serinin durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 7. CADF-CIPS Panel Veri Birim Kök Sonuçları (Birinci Fark)

Değişkenler	Model: Sabitli		
	CIPS değeri / t-bar	z-bar	P-değeri
ΔCX	-3.554	-5.797	0.000 ^a
$\Delta C1$	-3.815	-6.628	0.000 ^a
$\Delta C2$	-3.862	-6.776	0.000 ^a
$\Delta C3$	-4.118	-7.590	0.000 ^a
Kritik değerler	%10 -2.160	%5 -2.280	%1 -2.520
Değişkenler	Model: Sabitli ve Trendli		
	CIPS değeri / t-bar	z-bar	P-değeri
ΔCX	-4.009	-5.459	0.000 ^a
$\Delta C1$	-3.887	-5.078	0.000 ^a
$\Delta C2$	-4.389	-6.645	0.000 ^a
$\Delta C3$	-4.031	-5.525	0.000 ^a
Kritik değerler	%10 -2.680	%5 -2.820	%1 -3.070

Not: Gecikme uzunluğu otomatik belirlenmiştir. Δ işareti değişkenlerin fark değerini göstermektedir. a: %1, b: %5 ve c: %10 önem düzeyi için serinin durağan olduğunu göstermektedir.

Birim kök sınama sonuçlarına göre C2 değişkeni seviyeden durağan iken, diğer değişkenler I(1) düzeyinde durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenlerin seviye ve farktan durağan olmaları nedeniyle çalışmada ARDL yöntemine yer verilecektir.

4.3. Panel Veri Eşbütünleşme ve ARDL Yöntemi Sonuçları

Panel veri analizinde yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve bağımlı değişken I(1) olması şartıyla, bağımsız değişkenlerin I(1) veya I(0) olmasına da izin veren eşbütünleşme testlerinden biri olan Westerlund (2008) Durbin-H testi kullanılmıştır. Bu testin hipotezleri şu şekildedir;

H_0 : Panelde eş-bütünleşme ilişkisi yok

H_1 : Panelde eş-bütünleşme ilişkisi var

Yapılan eş-bütünleşme testi sonucunda hesaplanan Durbin H değerleri tablo değerleri ile karşılaştırılarak H_0 hipotezlerine bakılır. Buna göre, elde edilen test istatistiği tablodaki kritik değerden büyük olduğunda, H_0 hipotezi %1-5-10 anlamlılık düzeylerinde reddedilir ve eş-bütünleşme ilişkisinin varlığı kabul edilir (Westerlund, 2008, Tatoğlu, 2012).

Tablo 8. Westerlund (2008) Durbin-H Testi Sonuçları

Durbin-H Testleri	Durbin-H Hes.Değer	Olasılık Değeri (Prob.)
Durbin-H Grup İstatistiği	2.528	0.006
Durbin-H Panel İstatistiği	3.317	0.000

Test sonucu elde edilen grup ve panel istatistiklerinin olasılık değerleri %1'den küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiş ve paneldeki bütün ülkelerde kamu etkinliği rekabet gücü endeksi ile bu endeks üzerindeki etkili olan toplam

bütçe dengesi/GSYİH oranı, dış borç/GSYİH'ya oranı ve mülkiyet ve güvenlik hakları değişkenleri arasında eş-bütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan çalışmada kullanılacak olan Panel ARDL modeli aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$\Delta CX_{it} = \alpha_i + \phi_i CX_{i,t-1} + \delta_i C1_{it} + \vartheta_i C2_{it} + \gamma_i C3_{it} + \sum_{j=1}^{pi-1} \beta_{ij} \Delta CX_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{qi} \delta_{ij} \Delta C1_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{ki} \vartheta_{ij} \Delta C2_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{li} \gamma_{ij} \Delta C3_{i,t-j} + \varepsilon_{it}$$

$i = 1, 2, 3, \dots, 12, t = 1997, \dots, 2012$ şeklindedir.

Modelde bağımlı değişken kamu etkinliği endeksi (cx) bağımsız değişkenler; bütçe dengesi/GSYİH oranı (c1), dış borç/GSYİH'ya oranı (c2) ve mülkiyet ve güvenlik hakları (c3)'dir.

Tablo 9. *Kamu Etkinliği Rekabet Gücü Endeksi Üzerinde Etkili Olan Değ. Panel ARDL Sonuçları*

	MGE			PMGE		
	Katsayı	St. Hata	P-değeri	Katsayı	St. Hata	P-değeri
Uzun Dönem Katsayılar						
C1	-5.203	2.157	0.016 ^b	0.392	0.092	0.000 ^a
C2	-0.590	0.406	0.147	0.009	0.082	0.905
C3	8.809	3.347	0.008 ^a	0.982	0.836	0.240
Hata Düzeltme Katsayısı						
EC	-0.850	0.112	0.000 ^a	-0.591	0.114	0.000 ^a
Kısa Dönem Katsayılar						
$\Delta cx(-1)$	0.196	0.076	0.010 ^a	0.147	0.085	0.080 ^c
$\Delta c1$	2.884	1.178	0.014 ^b	1.037	0.533	0.050 ^b
$\Delta c2$	-0.304	0.588	0.605	-0.457	0.346	0.187
$\Delta c3$	0.650	1.743	0.709	6.955	2.211	0.002 ^a
C	13.648	14.899	0.360	22.011	3.892	0.000 ^a
Hausman test istatistiği: $\chi^2=3.30$, prob> $\chi^2=0.3478$						

Not: a: %1, b: %5 ve c: %10 önem düzeyi için değişkenin anlamlılığı göstermektedir.

Model kapsamında yapılan analiz sonuçlarına göre Hausman test istatistiğinin değeri ki-kare (χ^2) değerinden büyük çıkmıştır ve “uzun dönemde parametreler homojendir” şeklindeki sıfır hipotezi kabul edilmiştir. Bu kapsamda Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisinin (PMGE) geçerli olduğuna karar verilmiştir. Uzun dönem parametreleri homojendir ve birimden birime değişmemektedir.

PMGE tahmincisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşıldıktan sonra bu tahminciden elde edilen sonuçlar incelendiğinde uzun dönemde bütçe dengesi/GSYİH değişkeninin kamu etkinliği endeksi üzerinde 0.392 birimlik pozitif etkisi bulunduğu görülmektedir. Uzun dönemli diğer değişkenlerin katsayıları anlamlı bulunmamıştır. Modelin hata düzeltme katsayısının negatif ve

istatistiksel olarak anlamlı olması da modeldeki sapmaların ve değişimlerin bir dönem içinde %59.1 oranında dengeye ulaşacağını göstermektedir.

Kısa dönemli katsayılar incelendiğinde ise bütçe dengesi/GSYİH ve mülkiyet-güvenlik hakları değişkenlerinin kamu etkinliği üzerinde anlamlı ve pozitif etkili oldukları görülmektedir. Kısa dönemde bütçe dengesi/GSYİH değişkenindeki bir birimlik değişim kamu etkinliği endeksini 1.037 birim, mülkiyet-güvenlik hakları değişkenindeki bir birimlik değişim ise 6.955 pozitif yönlü etkilemektedir. Bütçe dengesindeki ve mülkiyet-güvenlik haklarındaki iyileşmenin kamu etkinliği endeksini pozitif yönlü etkilemesi beklenen bir sonuç olup teori ve literatür çalışmaları ile uygundur. Çünkü bütçe dengesindeki iyileşme ülkenin kamusal açıdan rekabet gücüne katkıda bulunurken, mülkiyet-güvenlik haklarındaki iyileşme ise gerek yerli, gerekse yabancılar için kamunun otoritesine olan güveni artırarak kamu etkinliği endeksini olumlu etkilemektedir.

Çalışmadaki modelde ise uzun dönemde bütçe dengesi/GSYİH değişkeninin kamu etkinliği endeksi üzerinde 0.392 birimlik etkisi varken, kısa dönemde bütçe dengesi/GSYİH değişkenindeki bir birimlik değişim kamu etkinliği endeksini 1.037 birim, mülkiyet-güvenlik hakları değişkenindeki bir birimlik değişim ise 6.955 birim etkilemektedir. Bütçe dengesindeki ve mülkiyet-güvenlik haklarındaki iyileşme, kamunun istikrarı için pozitif katkı sağlayarak kamusal rekabet gücünü olumlu etkilemektedir. Kamu endeksi üzerinde hem kısa hem de uzun dönemde etkili olan bütçe dengesi/GSYİH değişkeni, özellikle gelişme sürecinde olan ülkelerde kamu etkinliğinin ve ekonomik istikrarın bir göstergesi olarak kabul edildiğinden değişkenin pozitif ve anlamlı çıkması rekabet gücünü artırmada önemli ve dikkat edilmesi gerekli bir gösterge olduğunu göstermektedir.

Sonuç

İktisat teorisi açısından bakıldığında ekonomik büyüme sürecinde sahip olunan üretim faktörleri ve bu faktörlerin en etkili şekilde kullanımı büyük önem taşımaktadır. Merkantilistlere göre hızlı nüfus artışı sonucu düşen ücretler, sanayiciye üretim maliyetlerindeki düşüş sonucu bir rekabet gücü sağlayarak ihracat artışına ve dış fazlaya yol açacaktır. Benzer şekilde kapitalist sistemin doğasında olan rekabet olgusu ise teknolojik gelişme ve üretim faktörlerinin verimliliklerini artırarak ekonomik büyüme sürecine katkı sağlamaktadır. İktisadi açıdan üretimin bir sorun olmaktan çıkması ile birlikte talep ön plan çıkmaya başlamıştır. Bu da rekabet olgusuna yeni bir boyut kazandırmış ve sadece üretim maliyetlerinin düşüklüğü rekabet açısından yeterli olmamaya başlamıştır. Keynesyen doktrin çerçevesinde üretim maliyetlerinin düşük olmasının yanında, toplam talebi yüksek tutmak ve bu talebi gerek firma, gerekse ulusal düzeyde kendi ürettiği mallara yöneltebilme büyük önem kazanmıştır. Bu açıdan dengeli bir şekilde yatırım, üretim ve talep unsurlarının gözetilmesinin rekabet gücü ve ekonomik büyüme açısından önemi artmıştır. Buna karşılık ilerleyen teknoloji değişimi ve gelişimi ile yayılma süreçleri rekabetçilik mesafesini oldukça kısaltmıştır. Dolayısıyla yeni buluşlar ve icatlar bazı firma ve ülkeleri çok kısa

sürede zirveye taşırken, zirvedekileri ise kolayca alaşağı edebilmektedir. Özellikle Ar-Ge çalışmaları, beşeri sermaye yatırımları, kamusal etkinlik ve iyi yönetim, üretim kaynaklarının verimliliklerini artırarak firmalara ve ülkelere küresel rekabette daha büyük avantaj sağlar hale gelmiştir. Bu kapsamda yeni bir üretim tekniğinin geliştirilmesi, yeni bir piyasa oluşumu, yeni hammadde ve yarı mamul kaynakların üretimi, yeni bir malın üretimi gibi yenilikler, bunları ilk keşfeden firma ve ülkelere rakipleri karşısında büyük avantajlar sağlamaktadır.

Bu kapsamda çalışmada yapılan panel veri analizi sonuçlarına göre kısa dönemde bütçe dengesi/GSYİH ve mülkiyet-güvenlik hakları değişkenlerinin kamu etkinliği üzerinde anlamlı ve pozitif etkili oldukları görülmektedir. Bütçe dengesindeki ve mülkiyet-güvenlik haklarındaki iyileşmenin kamu etkinliği endeksini pozitif yönlü etkilemesi beklenen bir sonuç olup, teori ve literatür çalışmaları ile uygundur. Çünkü bütçe dengesindeki iyileşme ülkenin kamusal açıdan rekabet gücüne katkıda bulunurken, mülkiyet-güvenlik haklarındaki iyileşme ise gerek yerli, gerekse yabancılar için kamunun otoritesine olan güveni artırarak kamu etkinliği endeksini olumlu etkilemektedir.

Rekabet gücünün önemli bir ayağı olan kamu etkinliği endeksi üzerinde hem kısa hem de uzun dönemde etkili olan bütçe dengesi/GSYİH değişkeni, özellikle gelişme sürecinde olan ülkelerde kamu etkinliğinin ve ekonomik istikrarın bir göstergesi olarak kabul edildiğinden değişkenin pozitif ve anlamlı çıkması rekabet gücünü artırmada önemli ve dikkat edilmesi gerekli bir gösterge olduğunu göstermektedir. Özellikle Türkiye'nin de aralarında bulunduğu gelişmekte olan ülkelerde rekabet gücünü artırmaya yönelik adımlar, kamusal etkinlik endeksindeki gelişimi ile uzun vadede daha sağlam etkili sonuçlar vermesi beklenmektedir. Bu kapsamda (i) kamu etkinliğini sağlayıp enflasyonu dizginleyen, (ii) bütçe dengesine dikkat eden, (iii) dış borç sürdürülebilirliği ve kaynakların etkin kullanımını sağlayan ülkelerin kamusal rekabet güçlerinin artacağı bunun da ülkenin genel rekabet gücü üzerinde pozitif yönlü etki yapması beklenmektedir.

Kaynaklar

- Acemoğlu, D., Johnson, S., Robinson J. and Taicharoen, Y. (2003). Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms, Volatility, Crises and Growth. *Journal of Monetary Economics*, 89 (September), 49-123.
- Acemoğlu, D. and Johnson, S. and Robinson, J. (2004). Institutions as The Fundamental Cause of Long-Run Growth. NBER Working Paper, No. W10481, 1-92.
- Aschauer, A. D. (1989). Is Government Expenditure Productive? *Journal of Monetary Economics*, 23, 177-200.
- Barro, R. J. (2002). Education as a Determinant of Economic Growth, Ed. Edward P. Lazear, *Education in the Twenty-first Century*, 9-24.
- Barro, R.J. (1997). *Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study*, Cambridge, MA: MIT Press.

- Bedir, A. (2009). Uluslararası Ticarete Fiyata Dayalı Rekabet Gücü İle Endüstri-İç Ticaret Arasındaki İlişki: Türk İmalat Sanayii Örneği, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Berber, M. (2006). İktisadi Büyüme ve Kalkınma. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Calderon, C. and Serven, L. (2004). The Effects of Infrastructure Development on Growth and Income Distribution. World Bank Policy Research Working Paper No.3400. World Bank, Washington, DC.
- Çivi, E. (2001). Rekabet Gücü: Literatür Araştırması. Yönetim ve Ekonomi, 8(2), 21-38
- Fischer, S. (1993). The Role of Macroeconomic Factors in Growth. Journal of Monetary Economics, 32(3), 485-512
- Furman J.L., Porter M.E. and Stern S. (2002). The Determinants of National Innovative Capacity. Research Policy, 31(6), 899-933
- Göçer, İ. (2013). Seçilmiş OECD Ülkelerinde Bütçe Açıklarının Sürdürülebilirliği: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Eş-Bütünleşme Analizi. Journal of Yasar University, 30(8), 5086-5104.
- Hall, R. E. and Jones, C. I. (1999). Why Do Some Countries Produce So Much More Output Per Worker Than Others? The Quarterly Journal of Economics, 114(1), 83-116.
- Hausman, J.A. (1978). Specification Test in Econometrics. Econometrica, 46(6), 1251-1271.
- Im, K. S., Pesaran, M.H. and Shin, Y. (2003), Testing for unit roots in heterogeneous panels. Journal of Econometrics, 115, 53-74.
- IMD, World Competitiveness Yearbook 2014, 2013, 2012, 2011, 2010, Institute for Management Development Geneva and Lausanne.
- IMF, World Economic Outlook Databases, 2012, 2013, 2014.
- Kara, M. A. ve Taş, S. (2012). Ulaştırma ve Haberleşme Altyapısının Bölgesel Kalkınmaya Katkısı ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama. Maliye Dergisi, 163, 468-480.
- Kaufmann, D., Kraay, A. and Mastruzzi, M. (2008). Governance Matters VII: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996-2007. The World Bank, Policy Research Working Paper, WPS4654, 1-103.
- Kibritçiöğlü, Aykut (1998). "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri". Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 53(1-4), 207-230.
- Lucas, R. (1988). On the Mechanics of Economic Development". Journal of Monetary Economics, 22(1), 3-42.
- Mauro, P. (1995). Corruption and Growth. Quarterly Journal of Economics, 109, 681-712.
- Nickell, S. and Layard, R. (1999). Labor market institutions and economic performance Handbook of Labor Economics, Elsevier Pub. 1(3), Ch. 46, 3029-3084

- OECD, (1996). Globalisation and Competitiveness: Relevant Indicators. STI Working Papers 1996/5.
- Pesaran, M. H., (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. CESifo Working Paper Series 1229, Munich.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., and Smith R. J. (1999). Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels. Journal of the American Statistical Association, 94, 621–634.
- Porter, M. E. (1990). Competitive Advantage of Nations, Macmillian Inc., New York, USA.
- Rebelo, S. (1991). Longrun Policy Analysis and Longrun growth. Journal of Political Economy, 99(3), 500-521.
- Reinhart, C. M. and Rogoff K. S. (2010). Growth in a Time of Debt. American Economic Review, American Economic Association, 100(2), 573-78.
- Rekabet Forumu (2006). Rekabet Postası, İstanbul: Sabancı Üniversitesi. www.ref.sabanciuniv.edu/
- Rekabet Forumu (2011). Türkiye'nin Küresel Rekabet Düzeyi 2011, http://ref.sabanciuniv.edu/sites/ref.sabanciuniv.edu/files/rapor_2011_kuresel_rekabet_duzeyi_2011.pdf.
- Romer, P.M. (1986). Increasing Returns and Long Run Growth. Journal of Political Economy, 94 (5). 1002-1037.
- Seyidoğlu, Halil, (2009). Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama. (Geliştirilmiş 17. Baskı), İstanbul.
- Smith, A. (2008). Milletlerin Zenginliği. (Çev.: Haldun Derin). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tatoğlu Yerdelen, F. (2012). İleri Panel Veri Analizi: Stata Uygulamalı. İstanbul: Beta Basım, Yayım, Dağıtım.
- Were, M. (2001). The impact of external debt on economic growth and private investment in Kenya: An empirical assessment. A paper presented at the Wider Development Conference, Helsinki, 2001.
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the Fisher effect. Journal of Applied Econometrics, 23(2). 193-233.

Paylaşımlı Elektrikli Scooter Hizmetlerini Kullanma Niyetinde Etkili Olan Faktörler

Mehmet Cem BÖLEN¹

Orhan ÇELİKER²

Geliş Tarihi/ Received

08/12/2020

Kabul Tarihi/ Accepted

08/02/2021

Yayın Tarihi/ Published

15/04/2021

Citation/Atıf: Bölen, M. C. ve Çeliker, O., (2021), Paylaşımlı Elektrikli Scooter Hizmetlerini Kullanma Niyetinde Etkili Olan Faktörler, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(3): Sayfa: 1101-1123, <https://doi.org/10.16951/atauniibd.898594>

Öz: Bu çalışmada tüketicilerin paylaşımlı e-scooter hizmetlerini benimsemelerinde etkili olan faktörler “Değer Temelli Benimseme Modeli” perspektifinden incelenmiştir. Bu kapsamda geliştirilen araştırma modeli, daha önce Türkiye’de paylaşımlı e-scooter hizmetini kullanmış 118 kişiden toplanan veriler kullanılarak yapısal eşitlik modellemesi tekniği ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda tüketicilerin, paylaşımlı e-scooter hizmetlerini kullanışı ve eğlenceli bir ulaşım aracı olarak gördükleri sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte paylaşımlı e-scooter hizmetleri ücretlerinin, bu hizmetlerin tüketiciler için sundukları değeri olumsuz etkilediği gözlemlenmiştir. Son olarak tüketicilerin, paylaşımlı e-scooter hizmetlerini değerli bir hizmet olarak gördükleri ve söz konusu hizmetleri kullanmalarını güçlü şekilde etkilediği ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Paylaşımlı E-Scooter, Değer Temelli Benimseme Modeli, Mikro Hareketlilik

Factors affecting usage intention of shared electric scooter services

Abstract: In this study, the factors affecting consumers' adoption of shared e-scooter services were examined from the perspective of “Value-based Adoption Model”. The structural equation modeling technique (SEM) was employed to evaluate the proposed research model, and the proposed model was empirically tested using data collected from 118 actual users of shared e-scooter services in Turkey. The results showed that consumers perceive shared e-scooter services as a useful and enjoyable means of transportation. On the other hand, it was observed that the perceived price of e-scooter shared services was negatively associated with perceived value. Lastly, It has been demonstrated that consumers see shared e-scooter services as a valuable service, and this strongly affects their use of these services.

Keywords: Shared E-Scooter, Value based Adoption Model, Micro-mobility

JEL Codes: N70, O14, 032

¹Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, mehmetcem.bolen@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7054-2858>

²Öğr. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, orhan.celiker@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9869-4052>

EXTENDED SUMMARY

Purpose

Shared micro-mobility options with light electric vehicles have emerged and quickly spread in many cities around the world. Specifically, promising a solution to the last-mile problem, shared electric scooters have become one of the fastest-growing shared transportation modes in recent years. It is expected shared electric scooters to have a significant impact on people's transportation preferences and travel behavior. Due to the great market potential, many companies have started e-scooter ride-sharing services. While there is fierce competition in the electric scooter-sharing market, little attention has been paid to address the question of why consumers use shared e-scooter services and how different factors are associated with usage intention from the cost-benefit perspective. Drawing on the value-based adoption model, the main purpose of this study to explore the adoption of shared electric scooters services in Turkey.

Design/Methodology/Approach

Based on the value-based adoption model, this study develops a research model to identify factors affecting usage intention of shared electric scooter services from the value maximization perspective. Data was collected from 118 participants who had used a shared electric scooter service at least once in Turkey. The research model of this study consisted of six constructs, namely usefulness, enjoyment, perceived fee, psychological risk, perceived value, and adoption intention. The main proposition of the research model is that consumers' perception of the value of shared electric scooter services is a strong determinant of adoption intention, and consumers' perceptions of usefulness, enjoyment, perceived fee, and psychological risk are mediated through perceived value. All the indicators of constructs were adapted from the extant literature. Finally, the proposed model was tested using the partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) via Smart PLS3.0.

Findings

Data analysis revealed that enjoyment was found to be the strongest antecedent for perceived value. Moreover, usefulness was found to be a good antecedent for perceived value. On the other hand, psychological risk did not affect perceived value which is contrary to the hypothesis, whereas perceived fee was negatively associated with perceived value as hypothesized in the study. Last but not least, perceived value strongly determines adoption intention.

Discussion and Conclusion

This study is one of the first empirical efforts to analyze the effects of perceived value on adoption intention in the context of shared mobility services. The study showed that perceived value is an important determinant of the adoption of shared electric scooter services by testing the mediating effect of perceived value on the relationship between benefit and sacrifice-related components and the consumer's adoption intention. The findings indicated that enjoyment is a more important driver for the value of shared electric scooter

services compared to usefulness. However, However, decreasing the cost of using an electric scooter may facilitate the adoption of shared electric scooter services.

1. Giriş

Günümüzdeki en önemli küresel sorunlardan biri motorlu taşıt kaynaklı hava kirliliğidir. Dünya genelinde sera gazı salınımının %24'ü motorlu taşıtlar ile gerçekleştirilen ulaşım faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır (IEA, 2018). Bununla birlikte karayolu taşıtlarından yayılan zararlı gazların önemli miktarı beş kilometre veya daha kısa mesafeli yolculuklarda ortaya çıkmaktadır (Park ve Young Sohn, 2017). Birçok ülkede, araba ile yapılan seyahatlerin çoğu işe, eğitime veya alışverişe yapılan kısa mesafeli yolculuklardır (Neves ve Brand, 2019; Ribeiro vd., 2007). Bu durum dünya genelini etkileyecek çevresel ve ekonomik sorunları beraberinde getirmektedir. Özellikle küresel ısınma, fosil yakıtlara bağımlılık ve artan araç trafiği artık birçok ülkenin gündemini meşgul eden önemli konular haline gelmiştir. Bu sorunların etkilerini azaltmak veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla bilim insanları, politikacılar, yöneticiler, şirketler ve girişimciler uzun süredir çeşitli stratejiler ve çözüm önerileri geliştirmektedirler. Bu kapsamda son yıllarda özellikle insanların taşıt (araba, otobüs vb.) kullanım alışkanlıklarını değiştirmek amacıyla düzenlenen kampanyalara, teşviklere ve yeni nesil alternatif ulaşım araçlarını içeren çözümlere büyük önem verilmiştir (Gärting ve Axhausen, 2003; Gärting ve Schuitema, 2007). Söz konusu çözümlerden birisi de mikro hareketlilik ya da mikro mobilite olarak adlandırılan ulaşım yaklaşımıdır.

Genel olarak mikro hareketlilik, kısa mesafeli bireysel ulaşım için hafif, küçük boyutlu ve ağırlıklı olarak iki tekerlekli araçların kullanılmasını ifade etmektedir (Eccarius ve Lu, 2020). Mikro hareketlilik kapsamında kullanılan araçlar, kullanıcılarına rahat hareket etme imkanı tanınmaları ve hesaplı ulaşım hizmeti sağlamaları gibi önemli avantajlar sunmalarının yanı sıra trafik yoğunluğunun ve karbon emisyon oranının azaltılmasına da katkıda bulunmaktadır. Son yıllarda dünya genelinde yükselen mikro hareketlilik temelli ulaşım trendlerinden birisi de elektrikli scooterlardır (e-scooter). Dik duruşlu tasarıma sahip e-scooterlar gidon, gövde ve teker olmak üzere üç ana parçadan oluşmakta ve hareket için ihtiyaç duyduğu gücü elektrikli motorundan almaktadırlar (Shaheen ve Cohen, 2019). E-scooterlar hobi amaçlı kullanımlarının yanı sıra trafik sıkışıklığı ve park sorunun yaşandığı şehirlerde birçok kişi tarafından toplu taşımaya veya otomobillere alternatif bir ulaşım aracı olarak görülmektedirler (Degele vd., 2018). Saatte 25 km hıza kadar ulaşabilen e-scooterlar, yürümesi zaman alan ve yorucu kısa mesafeler için pratik bir ulaşım çözümü olarak öne çıkmaktadırlar (Allem ve Majmundar, 2019). Örneğin yürüyerek 5-45 dakika sürebilecek 0.5-4 km arası mesafelerde, e-scooterlar rahatlıkla kullanılabilirler (Schellong vd., 2019). Görece dar ve kalabalık alanlarda seyahat özgürlüğünü arttırmalarının yanında özellikle toplu

taşıma durakları ile yolcuların ilk ya da son ulaşım noktası arasındaki son kilometre (last-mile) olarak adlandırılan mesafeleri katetmeleri için otomobillerden çok daha ucuz ve çevre dostu bir ulaşım taşıdılar.

E-scooterların sunmuş olduğu bütün bu avantajlar, dünya genelinde bu araçlara olan ilgiyi arttırmış ve günümüzde paylaşımlı mikro hareketlilik hizmetleri çatısı altında “bir ulaşım aracı” olarak kullanıma sunulmalarını sağlamıştır. Mobil teknoloji tabanlı bir kiralama ve kullanım süreci olan paylaşımlı e-scooterlar, genelde kullan-bırak işleyişi ile çalışmaktadırlar. Akıllı mobil cihazlara indirilen bir uygulama üzerinden küresel konumlama servisi aracılığıyla uygulama sahibi firmanın e-scooterlarının bulunduğu yerler haritada görüntülenebilir ve kullanıcı ulaşabileceği en yakın e-scooter’a yönlendirilir. Yolculuğunu tamamlamasının ardından ise kullanıcı, kiraladığı e-scooter’ı mobil uygulamasında belirtilen kısıtlı bölgeler dışında herhangi bir yere bırakabilir ve ücretini mobil uygulama ile ödeyebilir (Allem ve Majmundar, 2019).

Bu çalışmada dünya genelinde kullanımı giderek artan paylaşımlı e-scooter hizmetlerinin kullanımını etkileyen faktörler, Kim ve diğerlerinin (2007) öne sürdüğü Değer Temelli Benimseme Modeli (Value Based Adoption Model-VAM) esas alınarak geliştirilen teorik model çerçevesinde incelenecektir. Çalışmanın sonuçlarının başta paylaşımlı e-scooter girişimcileri ve şirketleri olmak üzere regülasyon kurumları, pazarlamacılar ve konuyla ilgilenen araştırmacılara yararlı olacağına inanılmaktadır.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Paylaşımlı E-scooter Pazarı ve Yapılan Çalışmalar

Geride bıraktığımız son iki yılda paylaşımlı e-scooter kullanımı giderek yaygınlaşmış ve bisiklet, kayak gibi diğer paylaşımlı mikro hareketlilik araçları ile rekabet eder hale gelmiştir (McKenzie, 2019). Örneğin 2018 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde gerçekleştirilen 84 milyon paylaşımlı mikro hareketlilik seyahatinin neredeyse yarısında (38.5 milyon) e-scooterlar kullanılmıştır (NACTO, 2018). Fransa’nın başkenti Paris’te 2018 yılında hizmet vermeye başlayan Lime firması sadece 6 ay sonra şehirde 315.000 kullanıcıya ulaşmıştır (Lime, 2019). Almanya’da paylaşımlı e-scooterların kullanılması için yasal prosedürlerin 2019 haziran ayında tamamlanmasıyla birkaç ay içinde üç firma (Lime, Tier, Voi) tarafından yaklaşık 35.000 e-scooter hizmete sunulmuştur (Tack, Klein, ve Bock, 2019). Çin’de ise önümüzdeki 5 yıl içerisinde paylaşımlı e-scooter pazarının 6 milyar dolara erişmesi tahmin edilmektedir (Joyride, 2020). Türkiye’deki paylaşımlı e-scooter kullanımı ile ilgili resmi bir rapor yayınlanmasa da, Ulaştırma ve Haberleşme Bakanı Adil Karaismailoğlu tarafından 35.000 civarında paylaşımlı e-scooter olduğu ve bugüne kadar 10 milyon paylaşımlı elektrikli scooter yolculuğu yapıldığı belirtilmiştir (Habertürk, 2020).

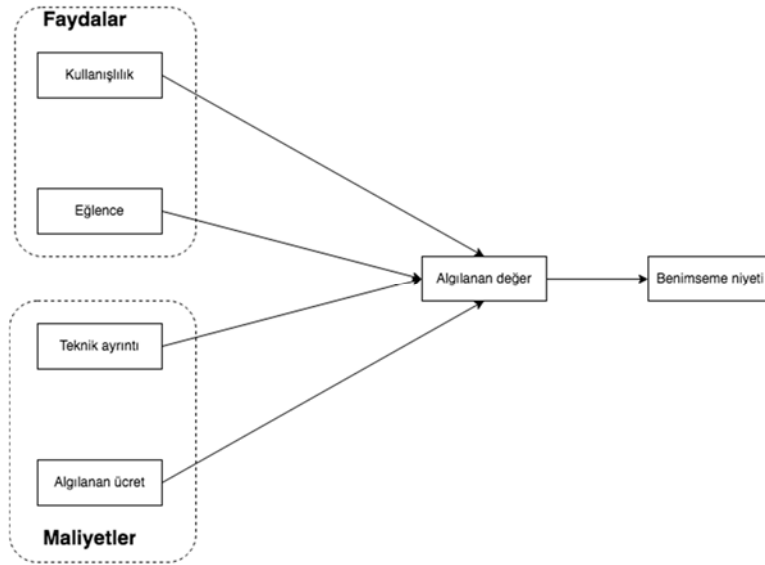
2019 Nisan ayı itibarıyla dünya genelinde yaklaşık 50 milyar dolarlık bir hacme sahip olduğu belirtilen paylaşımlı e-scooter pazarında başlıca faaliyet gösteren firmalar Lime, Bird, Grow Mobility, Flash, Voi, Scoot Networks, Tier, Skip, Dott, Blue Duck ve Wind Mobility'dir (Schellong vd., 2019). Bu firmalar henüz Türkiye pazarına giriş yapmamış olmasına rağmen yakın gelecekte ülkemizde kendi markalarıyla ya da mevcut bir yerel markayı satın alarak faaliyet göstermeleri sürpriz olmayacaktır. Şuan sadece yerli girişimlerin faaliyet gösterdiği Türkiye e-scooter pazarında, Martı, Palm, BinBin ve Hop! öne çıkan paylaşımlı e-scooter hizmetleridir. Türkiye'deki durumu henüz emekleme aşamasında olan paylaşımlı e-scooter sektörünün gelişimi için ise tüketicilerin mevcut hizmetleri nasıl algıladıkları ve beklentilerinin neler olduğunun ortaya çıkarılması kritik öneme sahiptir.

Hızla büyümekte olan bir pazar olmasına rağmen, paylaşımlı e-scooter kullanımını etkileyen faktörler üzerine henüz az sayıda çalışma bulunmaktadır. Ayrıca bu çalışmaların birçoğu kullanıcı davranışından ziyade teknik ya da çevresel faktörlere odaklanmıştır. Örneğin Mathew ve diğerleri (2019) hava şartlarının e-scooter kullanımı üzerindeki etkisini anlamak için saatlik yolculuklarla saatlik hava faktörlerini analiz etmiştir. Degele ve diğerleri (2018) mevcut verilere dayanarak, e-scooter paylaşım hizmetleri sektöründe müşteri segmentasyonu için hangi değişkenlerin uygun olduğunu analiz etmiştir. Smith ve Schwieterman (2018) ise halka açık e-scooter paylaşım sistemlerinin Chicago mahallelerinde insanların hareketlilik ihtiyaçlarını karşılama potansiyelini incelemiştir. Laa ve Leth (2020) ise Viyana'da e-scooter kullanımının ne amaçla yapıldığını ve kimler tarafından kullanıldığını araştırmıştır. Öte yandan hızla gelişen ve yeşil teknoloji olarak oldukça ilgi gören paylaşımlı e-scooter hizmetlerin tüketiciler tarafından benimsenmesine yönelik çalışmalar ise henüz sınırlıdır (Eccarius ve Lu, 2020). Bu bağlamda özellikle paylaşımlı e-scooter hizmetlerini fayda-maliyet paradigmasından ele alan bir çalışma, konuyla ilgili tüketici kararlarının anlaşılması noktasında literatüre değerli katkılar sunabilir. Literatürdeki söz konusu boşluktan hareketle bu çalışmada Değer Temelli Benimseme Modeli temel alınarak daha önce en az bir kez paylaşımlı e-scooter hizmeti kullanan tüketicilerin, deneyimledikleri bu hizmeti benimsemelerine yönelik etkili olan faktörler incelenmiştir.

2.2. Değer Temelli Benimseme Modeli

Teknoloji kabulü ve kullanımı araştırmaları, tüketicilerin belirli teknolojik ürün veya hizmetleri neden benimsediklerini veya benimsemediklerini anlamak amacıyla bireylerin karar verme sürecindeki davranışlarını inceleyip (Carlsson vd., 2006), bu tip ürün ve hizmetlerin kullanımının reddedilme riskini azaltmayı amaçlamaktadır (Dillon, 2001). Teknoloji Kabul Modeli (Davis, 1989), Birleştirilmiş Teknoloji Kabul ve Kullanım Modeli (Venkatesh vd., 2003), Yeniliğin Yayılımı Teorisi (Rogers, 2003) gibi popüler teoriler bu amaç doğrultusunda ortaya çıkmış ve birçok

araştırmaya teorik dayanak oluşturmuştur. Benzer şekilde Değer Temelli Benimseme Modeli (DTBM) de mobil ticaretin benimsenmesini etkileyen faktörleri incelemek için Kim ve diğerleri (2007) tarafından geliştirilmiştir. Teknoloji Kabul Modeli'nin yeni teknolojilerin benimsenmesini açıklamadaki sınırlılıklarını aşmak amacıyla geliştirilen DTBM, fayda/maliyet paradigmasından yola çıkarak tüketicilerin yeni bir teknolojiyi benimseme kararlarının genellikle söz konusu teknolojinin belirsiz faydaları ile alternatifini benimsemenin belirsiz maliyetlerinin karşılaştırılmasına dayandığını öne sürmektedir (Kim vd., 2007; Lin vd., 2012; Shin, 2009). Algılanan değer, benimseme niyetini doğrudan etkileyen tek değişken olduğu modelde fayda ve maliyet yapıları algılanan değeri şekillendirir. Bu bakış açısı tüketicilerin satın alma davranışlarındaki rasyonel kararları ile ilgilidir. Tüketici perspektifinden, bir ürün veya hizmetin sunduğu tüm faydalar ve onu elde etmek için katlanılacak tüm maliyetler onun algılanan değerini ifade eder (Dodds ve Monroe, 1985) ve elde edilen fayda katlanılan maliyetten ne kadar fazla olursa tüketici tarafından algılanan değeri o ölçüde artar (Hsu ve Lin, 2015). Şekil 1'de DTBM'nin içerdiği yapılar ve bu yapıların birbirleri ile ilişkileri görülmektedir.

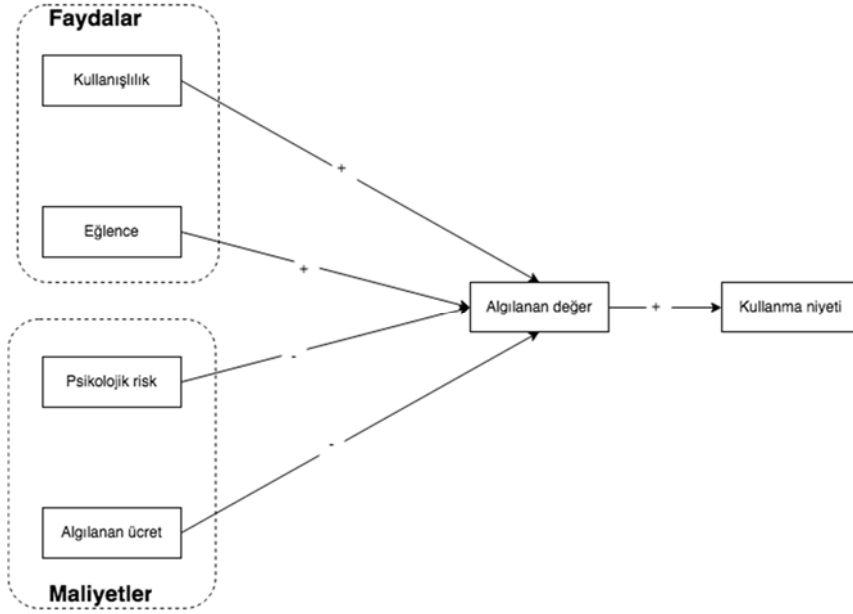
Şekil 1. DTBM (Kim vd., 2007:115)

Zeithaml (1988) bir ürünün birey için ifade ettiği değer, sağlayacağı faydalar ve getireceği maliyetlerin karşılaştırılması sonucu oluşacağını belirtmiştir. Bu bakış açısından hareketle DTBM, bir teknolojinin ya da yeniliğin tüketici gözünde değeri fayda ve maliyet temelli faktörlerin etkisiyle oluştuğunu öne sürmektedir. DTBM'de bilgi teknolojileri kullanıcıları basit teknoloji kullanıcılarından ziyade tüketici olarak ele alınır (Kim vd., 2017). Modelde kullanışlılık ve eğlence fayda temelli bileşenler olarak öne çıkarken,

teknik ayrıntı ve algılanan ücret, bir teknoloji ya da yeniliği elde etmek için katlanılacak maliyetleri temsil eder. Kullanışlılık, bir tür dışsal motivasyon aracı olup, teknolojiyi kullanarak bireyin bir işi ya da görevi daha verimli ve hızlı tamamlamaya yönelik algılarını ifade eder (Davis, 1989). Pazarlama literatüründe ürün kalitesi ile benzerliği bulunan kullanışlılık boyutu (Zeithaml, 1988), performans anlamında kişiye birçok yönden yarar sağlar (Venkatesh vd., 2003). Eğlence ise içsel bir motivasyon unsuru olup, teknolojinin eğlenceli olması durumunda bireyin onu daha kolay kullanacağı ve elde edeceği duygusal faydayı ifade eder (Kim vd., 2007). Maliyet temelli bileşenlerden olan teknik ayrıntı ise kişinin bir teknoloji kullanımına ilişkin zihnindeki zorluklar ve karmaşayı yansıtır (Kim vd., 2007; Venkatesh vd., 2003). Teknoloji Kabul Modeli'nde kullanım kolaylığının bir teknolojinin benimsenmesinde olumlu etkisi olduğu öne sürülürken, DTBM'de kullanım zorluğu ve karmaşıklığının bir teknolojinin benimsenmesinde olumsuz etkisi olduğu ileri sürülmüştür. Maddi olmayan bir maliyet türü olan teknik ayrıntı, kişiye zaman kaybı, gereksiz emek harcama ve bazı mental yükler getirebilir (Kim vd., 2007). Son olarak algılanan ücret, kişinin kendisine sunulan teknolojinin fiyatına dair algılarını temsil eder. İlk kez kullanıma sunulan bir teknolojinin fiyatının ucuzluğu ya da pahalılığı ile ilgili tüketici zihninde oluşan algı, söz konusu teknolojiyi alternatiflerinin ya da benzerlerinin fiyatları ile ilgili yapacakları karşılaştırmalar ile oluşur (Kim vd., 2007). Örneğin son yıllarda gittikçe yaygınlaşan elektrikli otomobillerin fiyatları, birçok tüketici tarafından değerlendirilirken aynı markanın fosil yakıt ile çalışan modelleri ile kıyaslanmaktadır.

Yukarıda bahsedilen bu yapılar tüketicilerin bir ürünün değeri ile ilgili algılarını oluşturmada etkili olur. Özellikle kullan-öde mantığı ile çalışan teknolojik ürün ve hizmetlerin benimsenmesinde algılanan değer önemli bir etkiye sahip olduğu birçok çalışma tarafından ortaya konulmuştur (Hsiao ve Chen, 2017; Hsu ve Lin, 2015; Kim vd., 2007; Kim vd., 2017). Bu yüzden paylaşımlı e-scooter hizmetlerinin benimsenmesinde etkili olan faktörlerin belirlemek amacıyla DTBM'den yararlanılmasına karar verilmiştir. Ancak orijinal DTBM'de yer alan teknik ayrıntı yapısı bu çalışmanın bağlamında psikolojik risk ile değiştirilmiştir. Paylaşımlı e-scooter hizmetlerinin akıllı telefon uygulaması kullanmayı bilen herhangi bir kişi tarafından rahatlıkla kullanılabilmesi ve e-scooter kullanmak için bir eğitim ya da kurs gerekmemesi bu araştırma bağlamında teknik ayrıntı yapısının kullanılmasını gereksiz kılmıştır. Öte yandan bir taşıt kiralama hizmeti olarak e-scooter paylaşımının henüz yeni olması ve ulaşımında e-scooter kullanımının yaygın olmaması psikolojik riskin söz konusu hizmetleri benimsemeye yönelik etkisini incelemeyi gerekli kılmaktadır. Cocosila ve Trabelsi (2016), psikolojik riskin bilişim sistemi ürünlerini benimseme de bir önemli bir risk faktörü olduğunu belirtmişlerdir. Bütün bu sebeplerden ötürü çalışma kapsamında geliştirilen

modele bir maliyet unsuru olarak teknik ayrıntı yerine psikolojik risk dahil edilmiştir.

Şekil 2. Araştırma Modeli

3. Araştırma Modeli ve Hipotezler

3.1. Araştırma Modeli Değişkenleri

3.1.1. Kullanışlılık

Paylaşımlı e-scooter hizmetleri mobil uygulama aracılığı ile kullanılmakta olup, geleneksel araç kiralamada yaşanan birçok prosedürü içermemektedir. Uygulama üzerinden konumu, pil durumu gibi bilgileri görülen e-scooterlar, kullanıldıktan sonra kurallara uygun şekilde park edilip kitlenir ve kiralama tutarı uygulamaya kaydedilen kredi kartı üzerinden tahsil edilir. Kısa mesafeli ulaşım için hem hesaplı hem de hızlı bir hizmet sunan paylaşımlı e-scooterlar, mikro mobilite çözümleri arasında kullanışlılıklarıyla öne çıkmaktadırlar. Paylaşımlı e-scooterların bahsedilen bu özelliklerinden yola çıkarak aşağıdaki hipotez öne sürülmüştür.

H1: Paylaşımlı e-scooter hizmetlerinin kullanışlılıkları algılanan değeri olumlu etkilemektedir.

3.1.2. Eğlence

E-scooterların iki tekerlek üzerinde ayakta kullanılması, tüketicilere farklı bir ulaşım deneyimi yaşatmaktadır. Ayrıca elektrik ile çalışmasından ötürü çevre dostu olarak görülen bu cihazlar, kullanıcılarına çevreyi koruma hissi yaşatabilmektedir (Tezer ve Bodur, 2020). Dünya genelinde turistik birçok

şehirde ve rotada kullanıma sunulan paylaşımlı e-scooterlar, trafiğe kapalı yerlere girebilmeleri ve kullanıcılara rahat hareket imkanı sağlayabilmeleri sebebiyle eğlence amaçlı da kullanılabilir. Bütün bunlardan hareketle aşağıdaki hipotez öne sürülmüştür.

H2: Paylaşımlı e-scooter hizmetlerinin eğlenceliliği algılanan değeri olumlu etkilemektedir.

3.1.3. Algılanan Ücret

Paylaşımlı e-scooterlar, dünya genelinde sabit bir ücret politikası uygulamamaktadırlar. Hizmet veren şirketler, belirli bir şehir de benzer tarifelere sahip olsalar da aralarında bazı farklılıklar bulunabilmektedir. Örneğin Türkiye’de hizmet veren Martı, Palm ya da BinBin gibi şirketler hizmetlerinde birbirlerinden farklı ücretlendirmeler yapmaktadırlar. Bu durum dünya genelinde de benzerdir. Öte yandan e-scooterlar, kullanıma sunulan rotadaki diğer ulaşım türlerine göre her zaman hesaplı olmayabilir. Dolayısıyla algılanan ücret, paylaşımlı e-scooter hizmetlerinin değerine yönelik tüketici algısını olumsuz yönde etkileyebilir. Bütün bunlardan hareketle aşağıdaki hipotez öne sürülmüştür.

H3: Paylaşımlı e-scooter hizmetlerinin ücreti algılanan değeri olumsuz etkilemektedir.

3.1.4. Psikolojik risk

Paylaşımlı e-scooterların trafikte tâbi olacağı kurallar ve düzenlemeler birçok ülkede henüz tam olarak hayata geçirilmemiştir. Bu araçlar ile seyahat edenlerin motorlu taşıt mı, bisiklet mi yoksa yaya yolunu mu kullanacağı hala tartışılmaktadır. Öte yandan henüz Türkiye’de yeni yaygınlaşan bir ulaşım aracı olan e-scooterlara yönelik henüz yayalar ve diğer taşıt sürücüleri tarafından tam manasıyla bir farkındalık oluşmamıştır. E-scooter kullanan bir kişi seyahat ederken rahat hissetmeyebilir. Taşıtların kullandığı yollarda bulunan çukur ya da tümseklerden kaynaklanabilecek kaza riskleri, kaldırımların dar olmasından ötürü yaya veya bisiklet sürücüleriyle yaşanabilecek olası çarpışma düşüncesi e-scooter kullanıcılarını tedirgin edebilir. Seyahat güzergahındaki bahsedilen bu olumsuz durumlar ortadan kalksa dahi iki tekerlekli, ayakta kullanılan bir taşıt olan e-scooter, bu yönüyle bazı kullanıcılar tarafından yeterince güvenli veya konforlu bir araç olarak algılanmayabilir. Bütün bunlar, paylaşımlı e-scooter hizmetlerini kullanmak isteyen kişilere bir psikolojik yük getirebilir. Dolayısıyla aşağıdaki hipotez öne sürülmüştür.

H4: Paylaşımlı e-scooter hizmetlerini kullanmanın getireceği psikolojik risk, algılanan değeri olumsuz etkilemektedir

3.1.5. Algılanan Değer ve Kullanım Niyeti

Bir mal veya hizmetin sunduğu değer, kişiden kişiye farklılık gösteren bir kavramdır (Boksberger ve Melsen, 2011). Patterson ve Spreng (1997), bir mal veya hizmetin kullanıldığında elde edilecek toplam faydalara karşılık onu elde etmek için katlanılan toplam fedakârlıkların oranının, tüketicinin zihninde söz

konusu mal veya hizmetin algılanan değerini temsil ettiğini belirtmiştir. Paylaşımli e-scooter hizmetlerini kullanmak için de tüketicilerin katlanacağı maddi/manevi maliyetler ve kullanmaktan ötürü elde edeceği faydalar bulunmaktadır. Bu fayda ve maliyetlere yönelik tüketicinin yapacağı değerlendirmeler, paylaşımli e-scooter hizmetinin değerini oluşturacaktır. Bu noktada algılanan faydaların algılanan maliyetlerden daha çok olması, ürün veya hizmetle algılanan değer yüksek olması anlamına gelmektedir (Dursun ve Çerçi, 2004). Şüphesiz, algılanan değer yüksek olması kullanım niyetini olumlu, düşük olması ise olumsuz etkiler. Bundan ötürü aşağıdaki hipotez öne sürülmüştür.

H5: Paylaşımli e-scooter hizmetlerine yönelik algılanan değer, kullanım niyetini olumlu etkilemektedir

4. Araştırmanın Bulguları

4.1. Katılımcılara İlişkin Demografik Bulgular

Çalışma kapsamında veri toplamak için anket yöntemi tercih edilmiştir. Web tabanlı bir sistemde hazırlanan anket formuna erişim linki yalnızca Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi öğrencilerinin giriş yapabildikleri öğrenci bilgi sisteminin ana sayfasında 3 hafta süreyle paylaşımıştır. Araştırmanın örnekleminin Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'nden seçilmesinin temel sebebi fakülteye Türkiye'nin her ilinde ikamet eden birçok farklı yaş grubundan öğrencinin kayıtlı olması ve bu durumun elde edilen bulguların genellenebilirliğine olumlu katkı sunacağına düşünülmesidir. Atatürk Üniversitesi Öğrenci Bilgi Sistemi'nden katılım linki paylaşım olan ankete katılım gönüllü olup daha önce paylaşımli e-scooter hizmeti kullandığını belirten toplam 118 kişi ankete katılım göstermiştir. Çalışmaya katılanların demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 1'de görüleceği üzere söz konusu 118 kişinin %76,3'ü erkek, %23,7'si kadındır. Katılımcıların %74,6'sı tam zamanlı, %3,4'ü yarı zamanlı çalışmaktayken %22'si ise çalışmamaktadır. Yaş aralıkları bakımından ise katılımcıların %24,6'sının 18-25, %34,7'sinin 26-30, %30,5'inin 31-40, %7,6'sının 41-50, %2,5'inin ise 51 ve üzeri yaş aralığında oldukları görülmektedir. Katılımcıların e-scooterları kullandıkları illere bakıldığında da %52,5 ile İstanbul göze çarpmaktadır. Son olarak katılımcıların hangi platform üzerinden paylaşımli e-scooter kullandıkları incelenmiştir. Buna göre katılımcıların %89'u Martı platformunu kullanırken diğer katılımcılar ise BinBin, Hop, Palm ve Dost platformlarını kullanmışlardır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Özellik		Sıklık	Oran (%)
Yaş	18-25	29	24,6
	26-30	41	34,7
	31-40	36	30,5
	41-50	9	7,6
	51 ve üzeri	3	2,5
Cinsiyet	Kadın	28	23,7
	Erkek	90	76,3
İl	Adana	5	4,2
	Ankara	14	11,9
	İstanbul	62	52,5
	İzmir	9	7,6
	Diğer	28	23,7
Çalışma Durumu	Tam zamanlı	88	74,6
	Yarı zamanlı	4	3,4
	Çalışmıyorum	26	22,0
Gelir Düzeyi	1000 ve altı	22	18,6
	1000-2000 Lira	4	3,4
	2000-3000 Lira	20	16,9
	3000-4000 Lira	30	25,4
	4000 Lira ve üzeri	42	35,6
E-Scooter Platformu	BinBin	3	2,5
	Martı	105	89
	Hop	8	6,8
	Palm	8	6,8
	Dost	3	2,5
	Diğer	10	8,5

4.2. Yapısal Eşitlik Modeli Analizi

Yapısal eşitlik modeli analizinde Anderson ve Gerbing (1988) tarafından önerilen iki aşamalı yaklaşım benimsenmiştir. Dolayısıyla ilk olarak ölçme modeli test edilmiş ardından yapısal model analizine geçilmiştir.

Bu çalışmada ölçme modelinin testine içsel tutarlılık analizi ile başlanacaktır. Ardından doğrulayıcı faktör analizi uygulanacaktır. Bu kapsamda ölçme modelinin güvenilirlik ve geçerliliği kontrol edilecektir. Son olarak yol analizi uygulanarak araştırma modelinde öne sürülen ilişkiler test edilecektir.

4.3. İçsel Tutarlılık Analizi

İç tutarlılığı ölçmek için birçok yöntem bulunmaktadır. Bu yöntemlerin kullanımı ölçekte tercih edilen puanlandırma türüne göre seçilmektedir. Eğer ölçek maddeleri 1-3, 1-4, 1-5 gibi puanlanmış ise, iç tutarlılığı ölçmek için Cronbach Alfa Katsayısı kullanılması önerilmektedir. 0 ile 1 arası değerler alan Cronbach Alfa değeri ne kadar yüksekse ölçekte yer alan maddelerin o ölçüde birbirleriyle tutarlı olduğu ve aynı özelliği ölçtüğü söylenebilir (Tavşancıl, 2006). Araştırmada kullanılan ölçeğin içsel tutarlılığını ölçmek için de Cronbach Alfa katsayısı kullanılmıştır.

Tablo 2’de çalışmada kullanılan ölçeklerin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı değeri temel alınarak hesaplanmış içsel tutarlılık analizi sonuçları görülmektedir.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Ölçeklerin Cronbach Alfa Katsayısı Değerleri

Ölçek	Cronbach's Alpha
Algılanan Değer (AD)	.807
Algılanan Kullanışlılık (AK)	.889
Algılanan Ücret (AU)	.671
Eğlence (E)	.869
Kullanım Niyeti (KN)	.912
Psikolojik Risk (PR)	.748

Tablo 2’de görüldüğü üzere çalışmada kullanılan ölçeklerden algılanan ücrete ilişkin Cronbach Alpha değeri 0,70’e yakın diğer tüm ölçeklerin Cronbach Alpha değerleri ise 0,70’in üzerindedir. Dolayısıyla ölçeklerin içsel tutarlılığa sahip olduğu söylenebilir.

4.4. Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi

Bilimsel bir araştırmada kullanılacak olan bir ölçeğin standardize olabilmesi ve sonrasında uygun bilgiler üretme yeteneğine sahip olması için “güvenilirlik” ve “geçerlilik” olarak nitelendirilen iki özelliğe sahip olması beklenmektedir (Ercan ve Kan, 2004).

Cronbach Alpha değerinin 0,70 ve üzerinde olması ölçeğin içsel tutarlılığını göstermesi açısından önemli bir kriter olarak görülmekle birlikte (Nunnally ve Bernstein, 1994), yapısal eşitlik modellerinin kullanıldığı çalışmalarda birleşik güvenilirlik katsayısının da hesaplanması ve ölçeğin genel güvenilirliğine bu katsayının aldığı değere göre karar verilmesi önerilmektedir (Ketchen ve Bergh, 2006; Raykov, 1997). Hair ve diğerleri (2011), birleşik güvenilirlik katsayısı için 0.60 ile 0.70 arasındaki değerlerin kabul edilebilir, 0,70 ve üzerindeki değerlerin ise iyi düzeyde olduğunu belirtmişlerdir. Tablo 3’te görüldüğü üzere çalışmada yer alan tüm ölçeklere ilişkin birleşik güvenilirlik değerleri 0.70’in çok üstündedir. Cronbach Alpha katsayısı ise sadece algılanan ücrete ilişkin ölçekte 0,70’in biraz altındadır. Öte yandan Churchill (1979) 0,60’ın üzerindeki değerlerin de güvenilir olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla ölçüm modelinin güvenilirlik açısından bir problemi yoktur.

Geçerlilik, bir ölçeğin sahip olması gereken temel unsurlardandır. Yakınsak ve ayırt edici geçerliliğe sahip olan bir ölçek, yapısal olarak geçerli kabul edilir. Bu yüzden araştırmanın hipotezleri test edilmeden önce ölçüm modelinin doğrulayıcı faktör analizi ile yakınsak (convergent validity) ve ayrışma geçerlilikleri (discriminant validity) kontrol edilmiştir. Bu amaçla araştırma modelinde yer alan her bir yapının ayrı ayrı faktör yükleri ile Cronbach Alpha, ortalama açıklanan varyans (OAV - Average Variance Extracted-AVE) ve bileşik güvenilirlik (Composite Reliability-CR) değerleri

hesaplanmış ve Tablo 3'te paylaşılmıştır. Yakınsak ve ayrışma geçerlilikleri Tablo 3'teki değerlere göre yorumlanacaktır.

Tablo 3. Ölçeklere İlişkin Faktör Yükleri, Cronbach Alfa Katsayısı Değerleri, Birleşik Güvenilirlik Değerleri (BG), Ortalama Açıklanan Varyans Değerleri (OAV)

Ölçek	Değişken	Faktör Yükü	Cronbach Alfa	BG	OAV
Algılanan Değer (AD)	AD1	.680	.807	.874	.637
	AD2	.796			
	AD3	.851			
	AD4	.852			
Algılanan Kullanışlılık (AK)	AK1	.841	.889	.918	.691
	AK2	.888			
	AK3	.834			
	AK4	.782			
Algılanan Ücret (AU)	AU1	.779	.671	.850	.740
	AU2	.934			
Eğlence (E)	E1	.880	.869	.911	.720
	E2	.808			
	E3	.911			
	E4	.789			
Kullanım Niyeti (KN)	KN1	.917	.912	.944	.850
	KN2	.931			
	KN3	.918			
Psikolojik Risk (PR)	PR1	.734	.748	.853	.660
	PR2	.851			
	PR3	.848			

Yakınsak geçerliliğinin sağlanabilmesi için ölçeklerin ortalama açıklanan varyans (OAV) değerleri 0.5'in ve birleşik güvenilirlik katsayısı da 0.70'in üzerinde olmalıdır (Hair vd., 2011). Tablo 2'de birleşik güvenilirlik (BG) ve ortalama açıklanan varyans (OAV) değerleri görülmektedir. Ölçeklerin güvenilirlikleri yorumlanırken de belirtildiği üzere birleşik güvenilirlik tüm ölçekler için kabul edilebilir değer olan 0.70'in üstündedir. Her bir yapı için hesaplanan OAV değeri ise önerilen minimum değer 0.50'den yüksektir (Fornell ve Larcker, 1981). Dolayısıyla araştırma modelinde yer alan ölçeklerin tümü yakınsak geçerlilik için gereken şartları sağlamaktadır.

4.5. Ayrışma Geçerliliği Analizi

Ayrışma geçerliliği, bir yapıya ilişkin ölçekle farklı yapıları ölçen ölçekler arasındaki ilişkinin ne derecede ayrıştığını ya da aralarındaki farklılaşmayı belirtir (Altunışık vd., 2005). Yapısal eşitlik modelinin kullanıldığı çalışmalarda, bir örtük değişkenin diğer örtük değişkenlerden ne düzeyde farklı olduğunu ortaya koymak için kullanılır (Erdem, 2011). Ayrışma geçerliliğinin sağlanabilmesi için ise her bir değişken için hesaplanan OAV değerlerinin kareköklerinin, o değişkenin diğer değişkenlerle olan korelasyon değerlerinden büyük olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Hair ve

diğerlerine (2016) göre PLS-SEM analiz yönteminde ayrışma geçerliliği Fornell–Larcker kriteri, Heterotrait-Monotrait (HTMT) kriteri ve çapraz yüklerin incelenmesi ile belirlenir. Bu kriterlere ilişkin tablolar ve açıklamaları aşağıda sırasıyla verilmiştir.

Tablo 4. Fornell–Larcker Kriteri

	Algılanan Değer (AD)	Algılanan Kullanışlılık (AK)	Algılanan Ücret (AU)	Eğlence (E)	Kullanım Niyeti (KN)	Psikolojik Risk (PR)
Algılanan Değer (AD)	.798					
Algılanan Kullanışlılık (AK)	.617	.831				
Algılanan Ücret (AU)	-.172	.077	.860			
Eğlence (E)	.608	.676	.147	.849		
Kullanım Niyeti (KN)	.762	.544	-.182	.613	.922	
Psikolojik Risk (PR)	.102	.128	.251	.037	.057	.813

Tablo 4’te Fornell–Larcker kriterine ilişkin değerler görülmektedir. Koyu karakter ile yazılmış olan değerler ilgili değişkenin ortalama açıklanan varyansının kareköküdür, diğer değerler ise faktörler arası korelasyon matrisini oluşturmaktadır. Tablo incelendiğinde modelde yer alan değişkenlerin Fornell–Larcker kriteri açısından yeterli düzeyde ayrışma geçerliliğine sahip olduğu görülmektedir.

Ayrışma geçerliliği için incelenen bir diğer kriter Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT) oranıdır. Modelde yer alan tüm değişkenlere ait bütün göstergelerin korelasyonlarının ortalamasının (the heterotrait-hetero method correlations), aynı değişkene ait göstergelerin korelasyonlarının (the monotrait-hetero method correlations) geometrik ortalamalarına oranını gösterir (Doğan, 2019). Henseler ve diğerlerine (2016) göre HTMT değerinin 0,90 veya altında olması gerekmektedir. Tablo 5’te Heterotrait-Monotrait (HTMT) oranı verilmiştir ve tablo incelendiğinde tüm değerlerin 0,90’ın altında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla modelde yer alan değişkenlerin Heterotrait-Monotrait (HTMT) oranı açısından yeterli düzeyde ayrışma geçerliliğine sahip olduğu saptanmıştır.

Tablo 5. Heterotrait-Monotrait (HTMT) Oranı

	AD	AK	AU	E	KN	PR
AD1	.680	.499	-.110	.405	.546	.160
AD2	.796	.352	-.264	.323	.542	.107
AD3	.851	.544	-.110	.626	.584	.068
AD4	.852	.541	-.097	.535	.736	.012
AK1	.542	.841	.082	.632	.447	.133
AK2	.516	.888	.048	.597	.418	.091

Tablo 5 Devamı. Heterotrait-Monotrait (HTMT) Oranı

AK3	.585	.834	-.070	.513	.521	.140
AK4	.381	.782	.156	.510	.366	.110
AK5	.501	.808	.151	.556	.483	.051
AU1	-.102	.162	.779	.194	-.041	.121
AU2	-.179	.015	.934	.093	-.227	.276
E1	.508	.652	.178	.880	.556	.022
E2	.454	.372	.116	.808	.462	.090
E3	.575	.532	.039	.911	.550	-.013
E4	.515	.725	.177	.789	.507	.039
KN2	.740	.519	-.165	.580	.917	.067
KN3	.681	.492	-.205	.543	.931	.025
KN4	.685	.491	-.134	.572	.918	.064
PR2	.060	.218	.243	.142	.095	.734
PR3	.099	.023	.125	-.009	.041	.851
PR5	.082	.120	.276	-.003	.018	.848

Ayrışma geçerliliği için incelenen son kriter değişkenlere ilişkin çapraz yükler (cross loadings) tablosundaki değerlerdir. Çapraz yükler kriterinin sağlanması için bir faktörde yer alan madde yükünün, diğer faktörlerdeki bütün madde yüklerinden daha büyük değerlere sahip olması beklenmektedir (Hair vd., 2016). Tablo 6’da çapraz yüklerle ilişkin değerler yer almaktadır ve tablo incelendiğinde her bir değişkene ait faktör yüklerinin aynı boyuttaki diğer faktör yüklerinin tamamından büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla modelde yer alan tüm ölçekler için ayrışma geçerliliği sağlanmıştır.

Tablo 6. Çapraz Yükler (Cross-Loadings)

	Algılanan Değer (AD)	Algılanan Kullanışlılık (AK)	Algılanan Ücret (AU)	Eğlence (E)	Kullanım Niyeti (KN)	Psikolojik Risk (PR)
Algılanan Değer (AD)						
Algılanan Kullanışlılık (AK)	.707					
Algılanan Ücret (AU)	.241	.186				
Eğlence (E)	.706	.765	.221			
Kullanım Niyeti (KN)	.880	.596	.198	.687		
Psikolojik Risk (PR)	.154	.202	.341	.126	.081	

4.6. Yapısal Modelin Test Edilmesi

Ölçme modeline ilişkin ön koşulların sağlandığı gözlemlendikten sonra yapısal modelin testine geçilmiştir. Yapısal modelin testi de ölçüm modelinde olduğu gibi SmartPLS 3 paket programı kullanılarak test edilmiştir. Yapısal eşitlik modellemesinde yapısal model analiz edilirken dikkat edilmesi gereken standart değerlendirme kriterleri; doğrusallık (VIF), açıklayıcılık (R^2), tahmin gücü (Q^2) ve yol katsayılarının istatistiksel önemi ve alaka düzeyini (p, t) içerir (Hair vd., 2019).

Yapısal modelin yol katsayılarının tahmini, çoklu regresyon analizi ile yapıldığından değişkenler arasında çoklu bağlantı probleminin olup olmadığını saptamak için doğrusallık testi yapılır (Hair vd., 2019). Doğrusallık testinde değişkenler arasında doğrusal bağlantı olup olmadığı kontrol edilir ve varyans büyütme faktörü (VIF-Variance Inflation Factor) olarak adlandırılan değer incelenir. Bu değer (VIF) 5'in altında olması bir doğrusallık probleminin olmadığını göstermektedir (Hair vd., 2014). Bu doğrultuda araştırma modelinde yer alan değişkenler için doğrusallık testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 7'de verilmiştir. Tablo 7'den da görüldüğü üzere tüm değişkenlere ait VIF değerleri 5'ten küçük olup herhangi bir doğrusallık problemi yoktur.

Tablo 7. Değişkenlerin Varyans Büyütme Faktörü (VIF) Testi Sonuçları

Değişkenler	AD	AK	AU	E	KN	PR
Algılanan Değer (AD)					1,000	
Algılanan Kullanışlılık (AK)	1,888					
Algılanan Ücret (AU)	1,094					
Eğlence (E)	1,894					
Kullanım Niyeti (KN)						
Psikolojik Risk (PR)	1,092					

Yapısal modelin analizindeki kriterlerden biri de R^2 değeridir. R^2 değeri, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenin yüzde kaçını açıkladığı anlamına gelmektedir (Henseler vd., 2009). R^2 , 0 ile 1 arasında değer alır ve bu değer yüksekliği tahmin doğruluğunun da yüksek seviyede olduğunu gösterir. R^2 değeri aralıkları; 0,25 (zayıf), 0,50 (orta) ve 0,75 (yüksek) olarak değerlendirilmektedir (Henseler vd., 2016). Tablo 8'de araştırma modeline ilişkin R^2 değeri verilmiş ve kullanım niyetinin %58'i ($R^2=0,581$) açıklanmıştır.

Tablo 8. Araştırma Modeli Açıklayıcılık (R^2) Değeri

Değişken	R^2 Değeri
Algılanan Değer	0,522
Kullanım Niyeti	0,581

Araştırma modelinin açıklayıcılık gücü ölçüldükten sonraki adım tahmin gücünün (Q^2) hesaplanmasıdır. Q^2 değeri 0'dan büyük olmalıdır ve 1'e yaklaştıkça tahmin gücü artmaktadır. Q^2 değerinin 0'dan büyük olması modeldeki bağımlı değişkenin tahmin gücünün olduğunu, 0'dan küçük olması ise tahmin gücünün olmadığını ifade eder (Hair vd., 2016).

Tahmin gücü (Q^2), SmartPLS 3 paket programında "blindfolding" prosedürü kullanılarak veri kapama metodu ile hesaplanmaktadır. Veri kapama, veri matrisindeki tek noktaları ortadan kaldırır ve bu çıkarılan noktaları ortalama ile ilişkilendirerek model parametrelerini tahmin eder (Rigdon, 2014; Sarstedt vd., 2014). Yapısal modelin tahmin gücü değerleri hesaplanmış ve

sonuçlar Tablo 9’da verilmiştir. Sonuçlara göre modelde yer alan değişkenlerin Q^2 değerleri 0’dan büyüktür ve dolayısıyla modelin tahmin gücü vardır.

Tablo 9. Araştırma Modeli Tahmin Gücü (Q^2) Değerleri

Değişken	Tahmin Gücü (Q^2)
Algılanan Değer (AD)	0,294
Kullanım Niyeti (KN)	0,481

Modelin açıklayıcı gücünü ve tahmin gücünü doğruladıktan sonra son adım, yol katsayılarının istatistiksel önemini ve uygunluğunu değerlendirmektir. Bu kapsamda modelde yer alan gizil değişkenler arasında ön görülen ilişkilerin anlamlı olup olmadıkları kontrol edilmiştir. Bu amaçla SmartPLS 3 paket programında Hair ve diğerlerinin (2019) önerdiği gibi ön yükleme (bootstrapping) prosedürü çalıştırılarak her bir ilişki için üretilen yol katsayıları, t ve p değerleri elde edilmiştir. Tablo 10’da yapısal modele ilişkin standardize edilmiş yol katsayıları (S.E.Y.K.), t ve p değerleri yer almaktadır.

Tablo 10. Yapısal Modele İlişkin Standardize Edilmiş Yol Katsayıları, T ve P Değerleri

	S.E.Y.K.	T	P
AD -> KN	.762	14.955	***
AK -> AD	.345	3.722	***
AU -> AD	-.291	2.990	**
E -> AD	.409	4.143	***
PR -> AD	.116	1.241	.215

Not: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Sonuç

Günümüzde birçok kişi tarafından kısa mesafeli ulaşım için e-scooterlar tercih edilmektedir. Bu durum paylaşımlı e-scooter hizmetlerinin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu çalışmada tüketicilerin, e-scooter hizmetlerini benimsemelerinde etkili olan faktörler “Değer Temelli Benimseme Modeli” ile incelenmiştir. Çalışmada paylaşımlı e-scooter hizmetlerinin tüketici gözündeki değerini fayda ve maliyet unsurlarının ne ölçüde etkilediği yapısal bir modelle ortaya koyulmuştur.

Çalışma kapsamında yapılan analizler sonucunda tüketicilerin e-scooterlar ile ilgili algıladıkları değeri kullanışlılık, eğlence ve algılanan ücretin etkilediği ortaya çıkmıştır. E-scooter kullanmanın kişilerde oluşturabileceği psikolojik yük ise algılanan değer üzerinde önemli bir etkiye sahip değildir. Algılanan değer ise beklenildiği üzere paylaşımlı e-scooter hizmetlerini kullanmanın güçlü bir öncülüdür. Bu sonuçlara göre öne sürülen hipotezlerden psikolojik riskin algılanan değer üzerine etkisi ile ilgili olanı haricinde hepsi kabul edilmiştir.

Elde edilen bulgular ışığında Türkiye’de tüketicilerin paylaşımlı e-scooter hizmetlerini eğlence amacıyla kullandıkları, bu araçların hizmete sunulduğu rotalarda tüketicileri kullanırken eğlendirdiği söylenebilir. Öte yandan algılanan

değeri olumlu etkileyen bir diğerk faktör ise kullanışlılık olarak öne çıkmıştır. Buna göre tüketiciler paylaşımli e-scooter hizmetlerini hem faydacı motivasyonlar hem hedonik sebepler ile kullanmaktadırlar. Ancak Türkiye’de paylaşımli e-scooter hizmetleri kullanımı Almanya’dakinden (Kopplin vd., 2021) farklı olarak daha çok hedonik ihtiyaçları karşılamak amacıyla dır.

Sosyoekonomik faktörlerin bireylerin ulaşım tipi tercihini etkilediğı daha önce birçok çalışmada ortaya koyulmuştur (Molin ve Maat, 2015; Zhou vd., 2020). Benzer şekilde bu çalışmada, tüketicilerin paylaşımli e-scooter hizmetleri için ödedikleri ücretin, söz konusu hizmetlerin değerini olumsuz etkilediğı doğrulanmıştır. Buna göre tüketiciler, paylaşımli e-scooterlar için ödedikleri tutarı önemsemekte ve önemli bir maliyet kalemi görmektedirler. Lee ve diğerkleri (2021) tarafından yapılan çalışmada düşük gelir grubundaki kişilerin paylaşımli e-scooter hizmetlerini daha az tercih ettiklerini ve e-scooter kullanım oranını arttırmak için fiyatların düşürülmesine yönelik politikaların geliştirilmesi gerektiğı belirtilmiştir. Bu çalışmada elde edilen bulgular da paylaşımli e-scooter hizmetlerinin Türkiye’de yaygınlaşması için ücretlerinde aşağı yönlü düzenleme yapılması gerektiğine işaret etmektedir.

Çalışmada öne sürülen psikolojik riskin algılanan değer etkisi, yapılan analizler sonucunda doğrulanmamıştır. Buna göre en az bir kez e-scooter kullanan kişiler, psikolojik olarak bu iki tekerlekli elektrikli araçları kullanmaya hazırdırlar. Bu araçların kullanıldığı yollar veya çevredeki insanların tavır ve bakışları, tüketiciler tarafından paylaşımli e-scooter hizmetlerini kullanmaları noktasında bir maliyet unsuru olarak görülmemektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasında Türkiye’de paylaşımli e-scooter hizmetlerinin ağırlıklı olarak bisiklet ve yayalara yönelik geniş kaldırımlar ve ayrı yolların bulunduğu yerlerde hizmete sunulmalarına yol açmış olabilir. E-scooterların kullanıldığı seyahat rotasında yayalarla veya diğerk taşıtlarla ciddi sorun yaşanmaması, tüketicilerin bu araçların kullanımı ile ilgili ön yargılarını ve mental yüklerini azaltmış olabilir. Ayrıca geniş kaldırımlı veya iki tekerlekli araçların kullanımı için ayrı şeritlerin bulunduğu yollarda, bu araçlara yönelik yayaların ve motorlu taşıt sürücülerinin farkındalıklarının oluşması, tüketicileri paylaşımli e-scooter hizmetlerini kullanırken rahatlatmış olabilir. Mitra ve Hess (2021), yol güvenliğinin paylaşımli e-scooter hizmetlerini kullanmada etkili olduğunu belirtmiştir. Paylaşımli e-scooter hizmetlerinin Türkiye’de üniversite kampüsü ya da geniş yaya ve bisiklet yolları olan sahil şeridi gibi yerlerde kullanıma sunulması, tüketicilerin psikolojik risk hissetmemesini sağlamış olabilir.

Son olarak algılanan değer, kullanım niyeti üzerinde güçlü bir olumlu etkisi olduğu ortaya koyulmuştur. Algılanan değer ve kullanım niyeti arasındaki bu ilişki literatürde farklı bağlamlarda gerçekleştirilen çalışmalarda doğrulanmıştır (Kim vd., 2017; Kim ve Srivastava, 2007; Turel vd., 2007). Bu durum algılanan faydanın, algılanan maliyetten yüksek olması durumunda algılanan değer, artmasına ve davranışsal niyeti olumlu etkilediğine işaret etmektedir. E-scooterların kullanışlı ve eğlenceli cihazlar olması, paylaşımli e-

scooter hizmetlerine yönelik tüketicilerin olumlu yaklaşmasına sebep olmaktadır. Maliyet tarafındaki yükün çeşitli stratejiler ile azaltılması, paylaşımlı e-scooter hizmetlerinin tüketici nezdinde değerini arttıracaktır.

Bu çalışmada elde edilen bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde paylaşımlı e-scooter hizmeti sunan girişimlere ve konunun diğer paydaşlarına değerli çıkarımlar sunmaktadır. Paylaşımlı e-scooter hizmetleri tüketiciler tarafından ağırlıklı olarak eğlence amaçlı kullanılmaktadır. Yerel yönetimler ve bu hizmeti sunan işletmeler işbirliğine giderek, kısa süreli yolculuk rotaları için e-scooter hizmetini yaygınlaştırabilirler. Böylece toplumun geniş kesmi mikro hareketlilik çözümlerine ilgi duyabilir. Örneğin metro istasyonlarında paylaşımlı e-scooter hizmeti verilmesi, bu istasyonların birkaç kilometre uzağında oturan ya da çalışan kişiler için paylaşım e-scooterların alternatif bir ulaşım aracı olarak görülmelerini sağlayabilir. Bu kişiler kısa mesafeler için önceden taksi, otobüs veya kendi araçlarını kullanıyorlar ise paylaşımlı e-scooter hizmetlerini tercih edebilirler. Ayrıca tarihi ve turistik yerlerde paylaşımlı e-scooter hizmetleri yaygınlaştırılabilir, hatta bu araçlar için özel rotalar belirlenebilir. Öte yandan çalışma sonucunda maliyetin, paylaşımlı e-scooter hizmetlerini benimsemeye olumsuz bir unsur olduğu sonucu çıkmıştır. Paylaşımlı e-scooterları kullanmaya teşvit etmek için günün belirli saatleri arasında bu hizmetin ücretinde indirim uygulanabilir. Ayrıca telefon ve internet operatörleri ile paylaşımlı e-scooter işletmeleri çeşitli işbirlikleri kurarak hizmet ücretlerini düşürebilirler.

Kaynaklar

- Allem, J.-P., & Majmundar, A. (2019). Are electric scooters promoted on social media with safety in mind? A case study on Bird's Instagram. *Preventive medicine reports*, 13, 62–63.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2005). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı. *Adapazari: Sakarya Kitabevi*.
- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological bulletin*, 103(3), 411.
- Boksberger, P. E., & Melsen, L. (2011). Perceived value: A critical examination of definitions, concepts and measures for the service industry. *İçinde Journal of Services Marketing* (C. 25, Sayı 3, ss. 229–240). <https://doi.org/10.1108/08876041111129209>
- Carlsson, C., Carlsson, J., Hyvönen, K., Puhakainen, J., & Walden, P. (2006). Adoption of mobile devices/services - Searching for answers with the UTAUT. *Proceedings of the Annual Hawaii International Conference on System Sciences*, 6. <https://doi.org/10.1109/HICSS.2006.38>.
- Churchill Jr, G. A. (1979). A paradigm for developing better measures of marketing constructs. *Journal of marketing research*, 16(1), 64-73.

- Cocosila, M., & Trabelsi, H. (2016). An integrated value-risk investigation of contactless mobile payments adoption. *Electronic Commerce Research and Applications*, 20, 159-170.
- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *Mis Quarterly*, 319–340.
- Degele, J., Gorr, A., Haas, K., Kormann, D., Krauss, S., Lipinski, P., Tenbih, M., Koppenhoefer, C., Fauser, J., & Hertweck, D. (2018). Identifying E-Scooter Sharing Customer Segments Using Clustering. *2018 IEEE International Conference on Engineering, Technology and Innovation, ICE/ITMC 2018 - Proceedings*, 1–8. <https://doi.org/10.1109/ICE.2018.8436288>
- Dillon, A. (2001). *User acceptance of information technology*. London: Taylor and Francis.
- Dodds, W., & Monroe, K. (1985). The effect of brand and price information on subjective product evaluations. *Advances in consumer research*, 12(1), 85–90. <https://www.acrwebsite.org/volumes/6364/volumes/v12/NA-12>
- Doğan, D. (2019). SmartPLS İle Veri Analizi 2. Baskı. *Ankara: Zet Yayınları*.
- Dursun, Y., & Çerçi, U. M. (2004). Algılanan sağlık hizmeti kalitesi, algılanan değer, hasta tatmini ve davranışsal niyet ilişkileri üzerine bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23.
- Eccarius, T., & Lu, C. C. (2020). Adoption intentions for micro-mobility – Insights from electric scooter sharing in Taiwan. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 84. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2020.102327>
- Ercan, İ., & Kan, İ. (2004). *Ölçeklerde güvenilirlik ve geçerlik*.
- Erdem, H. K. (2011). *Kurumsal kaynak planlama sistemlerinin kullanımında etkili olan faktörlerin genişletilmiş teknoloji kabul modeli ile incelenmesi*. Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). *Structural equation models with unobservable variables and measurement error: Algebra and statistics*. Sage Publications Sage CA: Los Angeles, CA.
- Gärlling, T., & Axhausen, K. W. (2003). Introduction: Habitual travel choice. *Transportation*, 30(1), 1–11. <https://doi.org/10.1023/A:1021230223001>
- Gärlling, T., & Schuitema, G. (2007). Travel demand management targeting reduced private car use: Effectiveness, public acceptability and political feasibility. *Journal of Social Issues*, 63(1), 139–153. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2007.00500.x>
- Hair, J. F., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2011). PLS-SEM: Indeed a silver bullet. *Journal of Marketing theory and Practice*, 19(2), 139–152.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C., & Sarstedt, M. (2016). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. Sage publications.
- Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M., & Ringle, C. M. (2019). When to use and

- how to report the results of PLS-SEM. *European Business Review*, 31(1), 2–24.
- Hair, J. F., Sarstedt, M., Hopkins, L., & Kuppelwieser, V. G. (2014). Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM). *European Business Review*, 26(2), 106–121.
- Henseler, J., Hubona, G., & Ray, P. A. (2016). Using PLS path modeling in new technology research: updated guidelines. *Industrial Management & Data Systems*, 116(1), 2–20.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sinkovics, R. R. (2009). The use of partial least squares path modeling in international marketing. İçinde *New challenges to international marketing*. Emerald Group Publishing Limited.
- Hsiao, K. L., & Chen, C. C. (2017). Value-based adoption of e-book subscription services: The roles of environmental concerns and reading habits. *Telematics and Informatics*, 34(5), 434–448. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2016.09.004>
- Hsu, C.-L., & Lin, J. C.-C. (2015). What drives purchase intention for paid mobile apps? – An expectation confirmation model with perceived value. *Electronic Commerce Research and Applications*, 14(1), 46–57. <https://doi.org/10.1016/j.elerap.2014.11.003>
- Ketchen Jr, D. J., & Bergh, D. D. (2006). *Research methodology in strategy and management*. Emerald Group Publishing.
- Kim, H.-W., Chan, H. C., & Gupta, S. (2007). Value-based Adoption of Mobile Internet: An empirical investigation. *Decision Support Systems*, 43(1), 111–126. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2005.05.009>
- Kim, Yonghee, Park, Y., & Choi, J. (2017). A study on the adoption of IoT smart home service: using Value-based Adoption Model. *Total Quality Management and Business Excellence*, 28(9–10), 1149–1165. <https://doi.org/10.1080/14783363.2017.1310708>
- Kim, Young, & Srivastava, J. L. B. (2007). Impact of social influence in e-commerce decision making. *Proceedings of the ninth international conference on Electronic commerce*, 293–302.
- Kopplin, C. S., Brand, B. M., & Reichenberger, Y. (2021). Consumer acceptance of shared e-scooters for urban and short-distance mobility. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 91. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2020.102680>
- Laa, B., & Leth, U. (2020). Survey of E-scooter users in Vienna: Who they are and how they ride. *Journal of Transport Geography*, 89. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2020.102874>
- Lee, H., Baek, K., Chung, J. H., & Kim, J. (2021). Factors affecting heterogeneity in willingness to use e-scooter sharing services. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 92. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2021.102751>
- Lin, T. C., Cheng, H. K., Wang, F. S., & Chang, K. J. (2012). A Study of

- Online Auction Sellers' Intention to Switch Platform: The Case of Yahoo!Kimo Versus Ruten_eBay. *Decision Sciences*, 43(2), 241–272.
- Mathew, J. K., Liu, M., & Bullock, D. M. (2019). Impact of weather on shared electric scooter utilization. *2019 IEEE Intelligent Transportation Systems Conference (ITSC)*, 4512–4516.
- McKenzie, G. (2019). Spatiotemporal comparative analysis of scooter-share and bike-share usage patterns in Washington, DC. *Journal of transport geography*, 78, 19–28.
- Mitra, R., & Hess, P. M. (2021). Who are the potential users of shared e-scooters? An examination of socio-demographic, attitudinal and environmental factors. *Travel Behaviour and Society*, 23, 100–107. <https://doi.org/10.1016/j.tbs.2020.12.004>
- Molin, E., & Maat, K. (2015). Bicycle parking demand at railway stations: Capturing price-walking trade offs. *Research in Transportation Economics*, 53, 3–12. <https://doi.org/10.1016/j.retrec.2015.10.014>
- Neves, A., & Brand, C. (2019). Assessing the potential for carbon emissions savings from replacing short car trips with walking and cycling using a mixed GPS-travel diary approach. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 123, 130–146. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2018.08.022>
- Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory (Third Edition)*. New York: McGraw-Hill.
- Park, C., & Young Sohn, S. (2017). An Optimization Approach for the Placement of Bicycle-sharing stations to Reduce Short Car Trips: An Application to the City of Seoul. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 105, 154–166. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2017.08.019>
- Patterson, P. G., & Spreng, R. A. (1997). Modelling the relationship between perceived value, satisfaction and repurchase intentions in a business-to-business, services context: An empirical examination. *International Journal of Service Industry Management*, 8(5), 414–434. <https://doi.org/10.1108/09564239710189835>
- Raykov, T. (1997). Estimation of composite reliability for congeneric measures. *Applied Psychological Measurement*, 21(2), 173–184.
- Ribeiro, S. K., Kobayashi, S., Beuthe, M., Gasca, J., Greene, D., Lee, D. S., Muromachi, Y., Newton, P. J., Plotkin, S., Sperling, D., & others. (2007). Transport and its infrastructure in ipcc fourth assessment report: Working group iii report mitigation of climate change. İçinde *Intergovernmental Panel on Climate Change* (s. 376). Cambridge Univ. Press Cambridge, England, UK.
- Rigdon, E. E. (2014). Rethinking partial least squares path modeling: breaking chains and forging ahead. *Long range planning*, 47(3), 161–167.
- Rogers, E. (2003). *Diffusion of innovations. revised*. New York: Simon & Schuster.

- Sarstedt, M., Ringle, C. M., Henseler, J., & Hair, J. F. (2014). On the emancipation of PLS-SEM: A commentary on Rigdon (2012). *Long range planning*, 47(3), 154–160.
- Schellong, D., Sadek, P., Schaetzberger, C., & Barrack, T. (2019). The promise and pitfalls of e-scooter sharing. *Europe*, 12, 15.
- Shaheen, S. A., & Cohen, A. P. (2019). Shared Micromobility Policy Toolkit: Docked and Dockless Bike and Scooter Sharing. *UC Berkeley: Transportation Sustainability Research Center*, 1–9. <https://doi.org/10.7922/G2TH8JW7>
- Shin, D. H. (2009). Determinants of customer acceptance of multi-service network: An implication for IP-based technologies. *Information & Management*, 46(1), 16–22.
- Smith, C. S., & Schwieterman, J. P. (2018). *E-scooter scenarios: evaluating the potential mobility benefits of shared dockless scooters in Chicago*.
- Tavşancıl, E. (2006). Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi. *Ankara: Nobel Yayıncılık*.
- Tezer, A., & Bodur, H. O. (2020). The Greenconsumption Effect: How Using Green Products Improves Consumption Experience. *Journal of Consumer Research*, 47(1), 25–39. <https://doi.org/10.1093/jcr/ucz045>
- Turel, O., Serenko, A., & Bontis, N. (2007). User acceptance of wireless short messaging services: Deconstructing perceived value. *Information and Management*, 44(1), 63–73. <https://doi.org/10.1016/j.im.2006.10.005>
- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS Quarterly: Management Information Systems*, 27(3), 425–478. <https://doi.org/10.2307/30036540>
- Zeithaml, V. A. (1988). Consumer Perceptions of Price, Quality, and Value: A Means-End Model and Synthesis of Evidence. *Journal of Marketing*, 52(3), 2–22. <https://doi.org/10.1177/002224298805200302>
- Zhou, H., Norman, R., Xia, J., Hughes, B., Kelobonye, K., Nikolova, G., & Falkmer, T. (2020). Analysing travel mode and airline choice using latent class modelling: A case study in Western Australia. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 137, 187–205. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2020.04.020>

İnternet Kaynakları

- Habertürk, 2020. <https://www.haberturk.com/elektrikli-scootera-yasal-duzenleme-2801100-ekonomi>, Erişim Tarihi: 10/11/2020.
- Joyride, 2020. <https://joyride.city/electric-scooter-sharing-market-size-by-the-numbers>, Erişim Tarihi: 10/11/2020.
- NACTO, 2018. <https://nacto.org/shared-micromobility-2018>, Erişim Tarihi: 09/11/2020.
- Tack, A., Klein, A., ve Bock, B. (2019.) "E-Scooters in Germany", <https://scooters.civity.de/en#conclusion>, Erişim Tarihi: 09/11/2020.

Covid-19 Salgını Sürecinin İşgücü Piyasaları Üzerine Etkisi: Uygulamalı Bir Araştırma

İlkay NOYAN YALMAN¹ - Esra AYDIN ÜNAL²
Şerife Merve KOŞAROĞLU³

Geliş Tarihi/ Received	Kabul Tarihi/ Accepted	Yayın Tarihi/ Published
29.03.2021	25.06.2021	15.07.2021

Citation/Atıf: Noyan Yalman, İ., Aydın Ünal E. ve Koşaroğlu, Ş. M., (2021), Covid-19 Salgını Sürecinin İşgücü Piyasaları Üzerine Etkisi: Uygulamalı Bir Araştırma, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(3): Sayfa: 1125-1144, <https://doi.org/10.16951/atauniibd.905180>

Öz: İnsan sağlığı ve hayatıyla ilgili endişelerin giderek artmasına neden olan Covid-19 salgını sürecinden, dünya ekonomilerinin önemli ölçüde etkilendiği görülmüştür. Salgın döneminde, dünyanın en gelişmiş ekonomileri de dahil olmak üzere, pek çok ekonomi son yılların en büyük daralma sürecine girmiştir. Bu durum Covid-19 salgınının, ülke ekonomilerine yaptığı etkiler ve geri toparlanmanın ne kadar süreceği gibi konularda büyük merak oluşturmuştur. Temel olarak Covid-19 salgını kontrol altına almak için alınan tedbirler, çoğu sektörde üretimin durma noktasına gelmesine yol açarak işgücü piyasalarını derinden etkilemiştir. Salgın döneminde dünyada rekor düzeyde işsizlik artışı olmuştur. Bununla birlikte, salgın sürecinde nitelik olarak uygun olan bazı sektörlerde dijitalleşme doğrultusunda evden çalışma olgusunun ön plana çıktığı görülmüştür. Bu çerçevede, Covid-19 salgını döneminde işgücü piyasalarında ortaya çıkan eğilimleri belirlemek üzere bir anket çalışması yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, salgının yol açtığı arz şoku, işgücü talep ve arzının yanı sıra işgücü piyasasının işleyişini de etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Salgını, Salgın Ekonomisi, İşgücü Piyasası.

The Effect of Covid-19 Epidemic Process on Labor Markets: An Applied Research

Abstract: It has been observed that the world economies have been significantly affected by the Covid-19 epidemic process, which has caused increasing concerns about human health and life. During the epidemic period, many economies, including the most developed economies of the world, have entered the biggest recession in recent years. This situation has created great curiosity about effects of the Covid-19 epidemic on the economies of the country and how long the recovery will take. Basically, the measures taken to contain the Covid-19 epidemic have deeply affected the labor markets by causing production to come to a halt in most sectors. During the epidemic period, there was a record increase in unemployment in the world. However, in some sectors that are qualitatively suitable, it has been observed that working from home has come to the fore in the direction of digitalization. In this context, survey questions were prepared to determine the trends in the labor markets during the Covid-19 epidemic. The results obtained were that the supply shock caused by the epidemic affected the demand and supply of labor as well as the functioning of the labour market.

Keywords: Covid-19 Epidemic, Epidemic Economy, Labor Market.

JEL Codes: I18, J21, J01.

¹Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, iyalman@cumhuriyet.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2999-5374>

²Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Zara Veysel Dursun Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Sigortacılık ve Risk Yönetimi Bölümü, eaunal@cumhuriyet.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1613-2046>

³Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, mkosaroglu@cumhuriyet.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2563-5753>

EXTENDED SUMMARY

Background

The health crisis that emerged with the Covid-19 epidemic also caused important crises in the field of economy. Even if various subsidies were provided with government supports to eliminate or reduce the effects of the supply shock caused by the epidemic, the expected positive effects in the economies were seen at a limited level. Expectations are increasing that the economic problems caused by the Covid-19 epidemic will continue in the following years, since sufficient positive results could not be obtained from the measures taken.

Purpose

The main purpose of this study is to be able to produce a policy to evaluate and improve its economic dimension by investigating the problems and changes in the labor markets during the Covid-19 epidemic. Well definition of the economic problems that occur during the epidemic process is necessary for correct policy choices, and it is thought to be very important in terms of overcoming this process in a shorter time.

Method

In the study, a survey was conducted to determine the characteristics of the labor market during the Covid-19 epidemic. The prepared survey questions were applied on the active population in the cities of Ankara, Kayseri, Konya, Sivas, Malatya, Yozgat. It was assumed that the active population, which was the source of the study, perceived the questionnaire questions correctly and answered them appropriately. In the study, the online survey method was preferred due to the ongoing risk of transmission of the virus. The questionnaires were evaluated using the SPSS23 package program.

Findings

The main findings from the study are as follows:

The Covid-19 epidemic caused significant losses in terms of labor supply. The fact that the sick people stay away from the market due to the virus infection and / or those who cannot recover and die from the labor market have caused a contraction in the labor supply. On the other hand, the fact that production has come to a halt in many segments has also narrowed the demand for labor.

The disruption of the global supply chain due to the Covid-19 epidemic caused significant disruptions in production and negatively affected the labor market.

While there was a great loss in certain sectors during the Covid-19 epidemic, it was observed that employment activities could be carried out with the opportunity to work from home in some sectors. Although works are carried out under these conditions; it is observed that the problems on issues such as working time, authority area, overtime concept or overtime payments are increasing. However, adaptation problems in making and implementing legal regulations make it difficult for flexibility in this sense in the labor market.

Compulsory distance education of educational activities will result in insufficient vocational education and skills in the future.

Conclusions

The Covid-19 epidemic has affected the labor markets in various ways. The predictions that the short-term and home-based working styles expected in the business world, especially in the private sector, will increase in the future are not supported in the analysis. The majority of those participating in the research state that productivity, motivation and production will decrease. These views also arise due to the individuals' anxiety about being unemployed and loss of rights. Accordingly, if home-based and flexible work becomes widespread in the future, the physical and legal infrastructure of this should be established. It may cause negative consequences in matters such as the decrease in the duration of meetings with colleagues and managers, the inability to share knowledge and experiences, or the weakening of the strength of the organizational culture. In the periods after the epidemic, adaptation processes can be experienced in order to rearrange the relations between employees and managers.

1. Giriş

Corona virüs (Covid-19), ilk olarak Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde tanımlanmış ve 2020 yılı başında küresel salgına dönüşmüştür. Dünyada büyük şaşkınlık yaratan bu salgın, SARS ile ilgili bir virüsten kaynaklanmakla birlikte, SARS'tan çok daha yüksek sayıda ölümlere neden olmuştur. Nisan 2021 itibari ile dünyada 144 milyonu geçen vaka ve 3 milyonu geçen ölüm sayısı, Covid-19 salgınının ağır bilançosunu yansıtmaktadır (WHO, 2021). Birçok devlet salgının başladığı ilk dönemlerde, Covid-19'un geçici olduğunu düşünerek hastalığa karşı yeterli tedbir almamıştır. Ancak, salgından kısa bir süre sonra Covid-19'un, SARS'dan çok daha bulaşıcı olduğu anlaşılmıştır (Piguillem ve Shi, 2020:1; Chao, 2020:1). Bu durumun başlıca nedeni olarak, günümüzde ulaşım ağının gelişmesine bağlı olarak ülkeler arası giriş ve çıkışların kolaylaşması gösterilmektedir. Dolayısıyla ulaşımın getirdiği avantajlar bu noktada, Covid-19 salgınının tarihte görülen çoğu salgından daha hızlı bir yayılım göstermesine neden olmuştur (Yılmaz, 2020:1725). Virüsün yayılma hızı ve şiddetinden dolayı, Covid-19 küresel sağlık krizine dönüşmüş ve toplumsal hayatta sert tedbirlerin uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Birçok devlet Covid-19 salgınına kontrol edebilmek için seyahat kısıtlamaları, ev karantinaları, kamusal alanların, okulların ve zorunlu olmayan işletmelerin kapatılması, işçiler arasında yakın fiziksel teması neden olan ekonomik faaliyetlerin kısıtlanması gibi tedbirler almıştır (Baker vd., 2020:6). Bu tür kısıtlamalar, virüsün yayılımını yavaşlatmak ve insan hayatını kurtarmak için önemli bir adım olarak kabul edilse de bu kısıtlamaların ekonomik maliyetleri yüksek olmuştur (Barrot vd., 2020:2; Piguillem ve Shi, 2020:1). Bu maliyetlerin bazıları da işgücü piyasalarında ortaya çıkmıştır. Gerek üretimin yavaşlaması gerekse salgın endişesiyle çalışanların işlerini bırakması sonucu, işgücü piyasasında ve buna bağlı olarak çalışma

hayatında önemli değişimler ortaya çıkmıştır. Bunlarla birlikte, salgın sürecinin bütün sektörleri eşit olarak etkilememesi, istihdam açısından fırsatlar ya da tehditler oluşturmuştur. Bazı işletmelerin çalışanlar arasında salgın riskini önleyecek şekilde uzaktan çalışma yoluyla faaliyetlerine devam edebilmesi önemli avantaj sağlarken, diğer pek çok işletme için bu durum söz konusu olmamıştır. Hem işin doğası hem de yönetim kapasitesi gibi çeşitli nedenlerden dolayı, Covid-19 salgını bazı sektörler için önemli tehditler oluşturmaktadır. İşletmelerin işleyişleri arasındaki farklılıklar, salgının sürekliliğine bağlı olarak, işsizlik rakamlarına yansımaktadır (Bartik vd., 2020:13-14). Dolayısıyla, Covid-19 salgınının, çalışma hayatı ve işgücü piyasalarında oluşturduğu etkiler çok boyutlu olmakla birlikte, salgın sürecinin devam etmesi ve belirsizliğini koruması nedeniyle de bunların kısa vadede çözümü oldukça zor görülmektedir. Bu noktada, işgücü piyasası olumsuzluklarından dezavantajlı ve zayıf olan grupların daha kolay ve çok etkilenmesi, işlerin ve iş kalitesinin azalması gibi sonuçların işgücü piyasasında görülen en belirgin etkiler olarak ortaya çıkması beklenmektedir. Covid-19 salgını, normalde görülen iş veren ve çalışanlar arasındaki çatışmanın daha da artmasına neden olacaktır (Yorğun, 2020:105-106).

Bu çalışmanın temel amacı, Covid-19 salgını döneminde işgücü piyasalarında görülen sorunların ve değişimlerin araştırılarak, ekonomik boyutunun değerlendirilmesi ve iyileştirilmesi yönünde politika üretebilmektir. Bu amaç doğrultusunda, mevcut salgın koşullarında piyasada yaşananlar gözlemlenerek anket formu hazırlanmış ve Orta Anadolu'da seçilmiş illerde çalışma çağındaki nüfusa uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda salgının işgücü piyasaları üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmış ve bu süreçte uygulanan kamu desteklerinin etkinliği araştırılmıştır. Çalışmada özellikle salgın sonrası dönemde çalışma hayatındaki değişimler ve işgücü piyasalarının alacağı yön hakkında öngörüler sunulmuştur. Bu yönüyle özgünlük taşıyan çalışmanın, literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Covid-19 Salgınının Dünya Ekonomisine Etkileri

Covid-19 salgını nedeniyle küresel ekonomi, Büyük Buhran'dan bu yana en derin ekonomik durgunluk sürecine girmiştir (OECD, 2020b:12). Covid-19 salgını, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri etkisi altına alarak, çoğu dünya ekonomisi üzerinde etkili olmuştur. Salgının dünya genelinde birçok kanaldan etkisini göstererek yayılması, küresel ekonomik faaliyetlerin keskin şekilde daralmasına neden olmuştur (TCMB, 2020:1).

Dünyada Covid-19 salgınından hizmetler ve imalat sanayii sektörlerinin önemli düzeyde etkilediği görülmektedir. Covid-19 kaynaklı ekonomik problemlerin derinleşmesine sebep olan ve ekonomileri derin bunalım sürecine sokan durum, salgının neden olduğu arz şoku, bir yandan işgücü arz şokuna yol açarken diğer yandan da daha büyük bir talep şokuna yol açmıştır (Guerrieri vd., 2020:2). Zorunlu karantina döneminde başta üretimin aniden kesintiye uğraması

ve küresel tedarik zincirindeki aksaklıklar olmak üzere gelişmeler küresel arz şokuna neden olmuştur (Rio-Chanona vd., 2020:69). Covid-19 salgını insanların hareketliliği yoluyla yayılırken, ekonomik şoklar ülkeler arasında temelde ticaret bağlantıları yoluyla yayıldığı için salgın küresel ekonomik sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Günümüzde uluslararası ticaret, dünya ticaretinin üçte ikisini temsil eden ara mal ticaretiyle giderek büyümektedir. Ara ürünlerde ticaretin büyümesi, küresel tedarik zincirlerinin gelişimi ile açıklanmaktadır. Zincirin bir noktasındaki herhangi bir üretim kesintisi, üretim süreçlerinin büyük oranda etkilenmesine neden olmaktadır. Buna göre, Covid-19 salgınının ilk olarak görüldüğü Çin'de meydana gelen üretim kesintileri, küresel tedarik zincirlerinde büyük bir aksamaya neden olmuştur (Gerschel vd., 2020:2). Bu durumu, 2000 yılından bu yana dünyada Çin girdilerine olan talep artışlarıyla açıklamak mümkündür. Buna göre, çoğu ülke hem doğrudan Çin girdilerinin ithalatı yoluyla hem de dolaylı olarak Çin'in katma değeri ile üretilen diğer girdiler aracılığıyla küresel tedarik zincirinde Çin hakimiyeti sağlanmıştır. Çin'de salgın nedeniyle oluşan üretim yavaşlaması ise diğer ülkelerde önemli tedarik sürecinin aksamasına yol açmıştır. Bu aksaklıklar ise büyük bir arz şokuna neden olmuştur (Gerschel vd., 2020:1; Karagöz, 2020:75).

Salgınlara yol açtığı yaygın ölümler, toplumdaki genç ve yaşlı nüfus oranının değişmesine yol açarak beşeri sermayenin üstünde etkili olmaktadır (Yılmaz, 2020:1725). Dolayısıyla salgınlardan kaynaklanan arz şoklarının bir boyutu da işgücü arz şoku şeklinde ortaya çıkmaktadır. Covid-19'un, ölüm ve enfeksiyona bağlı hastalığa neden olması, bu noktada doğrudan işgücü kaybı anlamına gelmektedir (Rio-Chanona vd., 2020:69). Covid-19 nedeniyle iş yeri kapanışları dünya çapında işgücü piyasalarını bozmaya devam ederek, tahmin edilenden daha yüksek çalışma saati kayıplarına yol açmıştır. Çalışma saati kayıpları, daha yüksek işsizlik ve aktivite eksikliğine neden olmaktadır. İstihdam rakamlarındaki düşüş genel olarak kadınlarda erkeklere göre daha fazla olmuştur. Dolayısıyla bu yüksek çalışma saati kayıpları, işgücü gelirininde önemli kayıplara dönüşmüştür. İşgücü gelir kayıplarının en yüksek olduğu ülkeler ise, orta gelirli ülkeler olmuştur (ILO, 2020:1-2). Salgının neden olduğu olumsuz arz şokları başlıca üretim ve istihdamın olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Ekonominin arz tarafına etki eden kuvvetler, talep tarafını etkileyen mekanizmaları ortaya çıkarmaktadır. Buna göre, çalışanların arz şoku nedeniyle işlerini kaybetmesi sonucu yaşadıkları gelir kaybı, harcamalarını azaltmalarına ve bu durumun toplam talep düzeyinde daralmaya, yani talep şokuna neden olmaktadır. Böylece, oluşan arz şokunun büyüklüğü, kendisinden daha büyük bir daralmaya yol açan talep eksikliğini tetikleyerek ekonomik bunalım sürecini beslemektedir (Guerrieri vd., 2020:2). Covid-19 salgını sürecinin neden olduğu arz şoku ise, talep düzeyinde değişime yol açacak kadar güçlü olmuştur.

Covid-19 salgınının fiyat istikrarının bozulması yönünde ortaya koyduğu eğilimler dikkatleri çekmiştir. Bu noktada özellikle arz ve talep şoklarının fiyatlar üzerinde oluşturduğu baskılar, artan belirsizlik düzeyi, uygulanan canlandırıcı

politikaların finansmanı açısından küresel düzeyde fiyatlar üzerindeki baskı artmıştır. Özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde hisse senedi ve tahvil piyasalarında ciddi dalgalanmaların olduğu gözlenmiştir. Covid-19 salgını nedeniyle gelişmekte olan ülkelere yoğun sermaye çıkışı yapılmıştır. Bu durum ülkelerin risk primlerini yükseltirken, ulusal paraların değer kaybetmesine yol açmıştır (TCMB, 2020:7). Sebep olduğu finansal etkilerde göz önüne alındığında, Covid-19 salgınının küresel ekonomi üzerindeki derin etkisi izlenebilmektedir.

3. Covid-19 Salgını Döneminde Türkiye Ekonomisi

Genel olarak ekonomik göstergeler değerlendirildiğinde, Covid-19 salgınının Türkiye ekonomisi üzerinde önemli etkiler oluşturduğu gözlemlenmiştir. Salgın sürecinde, dünya ekonomilerindeki benzer sorunlar, Türkiye ekonomisinde de ortaya çıkmıştır. Türkiye’de sağlık alt yapısının yeterli olması ve sağlık çalışanlarının özverili çabalarıyla salgın kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Devletin bu konuda aldığı kısıtlayıcı önlemler bunu desteklemiştir. Salgından olumsuz olarak etkilenen birimlere ekonomik olarak çeşitli destek paketleri uygulamaya konmuştur. Salgının başlamasıyla birlikte devlet, özel yaş grupları, bazı şehirler ve çeşitli özel bölgelere sokağa çıkma yasakları getirmiştir. İdari kararlarla kapatılan sektörlerin faaliyetlerinin durdurulması, resmi tatil ve hafta sonlarında ulusal sokağa çıkma yasağının getirilmesi nüfusun büyük bir kısmının hareketlerini kısıtlamıştır. Bunların yanı sıra uluslararası ve yurtiçi yolcu trafiği kapatılarak bölgeler arasında karantina uygulamalarına gidilmiştir. Türkiye’de 11 Mart 2020 tarihinde ilk Covid-19 vakası görülmüştür (OECD, 2020b:320). Geçen bir yılı aşkın sürede vaka ve ölüm rakamlarının üç kez büyük sıçrama yaptığı görülmüştür. Üçüncü artışta 2021 Nisan ayı itibariyle günlük 60 bini geçen vaka ve artan ölüm sayıları, kısıtlamaların artırılmasıyla kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. Bu durum salgının ne zaman biteceğine yönelik belirsizliği artıran bir etken olmuştur.

Covid-19 salgınının Mart 2020 itibariyle ortaya çıkması, ilk çeyrekte büyümeye olan etkisini sınırlamıştır. 2020 yılı ilk çeyrek büyüme düzeyi %4,6 olarak gerçekleşse de ilerleyen dönemlerde kapasite kullanım oranının düşmesi ve salgını durdurmaya yönelik tedbirlerin ekonomik etkilerinin, büyüme üzerinde olumsuz etkisi (Adıgüzel, 2020:217) sonucunda -%10,3 gerçekleşmiştir. 2020 yılının ortalarından itibaren küresel ticaret hacmi ve sanayi üretiminde iyileşmenin başlaması, ekonomik büyüme anlamında Türkiye ekonomisinde olumlu etki oluşturmuştur. Ayrıca aşı konusundaki olumlu gelişmeler ve normalleşme adımları bu etkiyi güçlendirmiştir. Üçüncü çeyrekte %6,3, dördüncü çeyrekte %5,9 ve ortalama olarak %1,8 büyüme ile 2020 yılı tamamlanmıştır. 2020 yılında tarım ve sanayide büyüme, inşaat ve hizmetler sektöründe daralma görülmüştür (SBB, 2021). Elde edilen bu büyüme rakamları ile Türkiye, 2020 yılında büyüme gösteren sınırlı ülkeler arasında yer almıştır.

Türkiye’de salgının yayılmasını önlemek üzere nispeten sınırlı kısıtlamalara rağmen, istihdam ve talep daralması büyük olmuştur. OECD

(2020a) verilerine göre, Nisan ayından itibaren özel tüketim ve yatırımda %20'nin üzerinde bir daralma olduğu açıklanmıştır. Özellikle dış talebin ve yurtiçi ticaretin zayıflaması bu gerilemeyi arttırmıştır. Türkiye'de ağırlama sektörü tüm çalışanların %8'ini istihdam etmekte, diğer ürün ve hizmetler için yoğun talep yaratmakta ve toplam ihracat gelirlerinin beşte birini güvence altına almaktadır. Salgın döneminde yerel ve bölgesel talep, turistik bölgelerde diğerlerine göre iki kat daha hızlı düşmüştür. Alışveriş merkezlerinin kapatılmasının da bu durum üzerinde etkileri olmuştur (OECD, 2020a).

Covid-19 krizi ekonomik dengeleri olumsuz yönde etkileyerek işsizlik üzerinde önemli etki oluşturmuştur. Türkiye'de devlet yasal düzenlemelerle işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi sağlanarak işletmelerin rekabet gücü ve değişen şartlara uyumu sağlanırken, çalışanların istihdam ve gelir güvencesi sağlanmaya çalışılarak salgının işgücü piyasası üzerindeki olumsuz etkileri gidermeye çalışılmıştır. Yasal olarak esnek çalışma modeli, kısa çalışma ödeneği ve işten çıkarma yasağı uygulamaları hakkındaki düzenlemeler işgücü piyasası için düzenleyici bir uygulama olmuştur (Adıgüzel, 2020:218).

Salgın döneminde uluslararası sermaye hareketlerine bağlı olarak Türkiye'nin ülke risk primi artmış, Türk Lirası değer kaybetmiş ve kurlardaki oynaklık artmıştır (TCMB, 2020:7). Türk Lirası'nın son dönem değer kaybetmesi bu dönemde enflasyon beklentilerini arttırmıştır. Ancak, dünya petrol ve emtia fiyatlarındaki gerileme ve talepteki düşüş nedeniyle bu beklenti gerçekleşmeyerek enflasyon düzeyinde ciddi etki yapmamıştır (Adıgüzel, 2020:196). Salgından en çok etkilenen ülkeler arasında Türkiye'nin en önemli ticaret ortakları olan İran, Irak ve Avrupa ülkelerinin olması dış ticaret hacmini etkilemiştir. Bu ülkelerdeki salgının şiddeti nedeniyle Türkiye sınırları kapatma, seyahat kısıtlamaları ve karantina uygulamalarına gidilmesi ihracatın daralmasına neden olmuştur (TCMB, 2020:8).

4. Literatür Çalışmaları

Covid-19 salgını işgücü piyasalarında önemli etkiler ortaya çıkarmıştır. Yapılan çalışmalarda salgın nedeniyle işgücü piyasasındaki eşitsizliklerin ve işsizliğin artması genel olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmalardan biri Yılmaz vd. (2020) tarafından yapılan araştırma kapsamındaki görüşmeler sonucunda İstanbul'da çalışanlar arasında üç grubun salgından daha çok etkilendiği belirlenmiştir. Bu gruptakiler işten çıkarma yasağı gelmeden çalıştıkları sektörün faaliyetleri durdurulanlar, kayıt dışı ücretli ve yevmiyeli çalışanlar, kendi hesabına çalışanları kapsamaktadır. Söz konusu bu grupta istihdam edilenler istihdamı korumaya yönelik önlemlerden faydalanamamışlardır. Bu nedenle salgın süreci, işgücü piyasasındaki eşitsizlikleri keskin bir şekilde ortaya çıkardığı sonucuna ulaşmıştır. Bir başka çalışmada Dingel ve Neiman (2020), Covid-19 nedeniyle çalışanların seyahat edememesinin üzerinde durmuştur. Bu noktada politika yapıcılara yapılan tavsiye, sosyal sigorta ödemelerinin ihtiyaç olan alanlarda yapılması ve hangi işlerin evden yapılamayacağını

belirlenmesinin gerekliliği olmuştur. Evde yapılacak bir işte çalışılırken, normal işyerinden önemli oranda farklılıklar görülür. Ayrıca, evde yapılan işler ve yapılamayan işler arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi bulunduğu dikkat çekilmiştir. Bu ilişkinin ise verimlilik artışı için bir alternatif olmasının altı çizilmiştir. Yılmaz (2020), kamu çalışanlarının Covid-19 salgınından nasıl etkilendiğini araştırmıştır. Araştırma İstanbul Vergi Daire Başkanlığına bağlı olan 902 kamu personeline yapılmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, vergi dairesi çalışanlarının Covid-19 salgınından olumsuz yönde etkilendiğini ortaya koymuştur. Özellikle çalışanlarda işe gidiş ve gelişlerde virüsün kendilerine dolayısıyla ailelerine bulaştırmalarından çekinmekte oldukları belirlenmiştir. Kamu çalışanlarının bu husustaki yüksek endişeleri nedeniyle uygun işlerin uzaktan çalışma yoluyla yapılmasına taraftar oldukları görülmüştür. Bozkurt (2020), çalışmada salgın sürecinin çalışma hayatındaki dijitalleşmeyi çok hızlı bir şekilde arttırdığını belirtmiştir. Salgın sürecinin tüm insanları tehdit ettiğini ancak herkesin farklı düzeylerde etkilendiğini ifade etmiştir. Araştırmasında özellikle yoksullar, işsizler ve dezavantajlı grupların salgından daha fazla etkilendiği ortaya koymuştur. İşlerin dijital ortamda yapılması sağlandığında çalışanların kaygı düzeylerinin gerileyeceği belirtilmiştir. Delen ve Peksan (2020), sanayi işletmelerinde çalışan mavi yakalılarının çalışma biçimindeki değişim, karşı karşıya kaldıkları Covid-19 kaynaklı riskler ve kaygı düzeylerini araştırmıştır. Sonuçlar mavi yakalı çalışanların ailelerine virüs bulaştırma korkusuna rağmen işlerini kaybetmemek için üretime devam ettikleri belirlenmiştir. Özellikle ailesinde hamile veya kronik hasta olanların kaygı ve korku düzeyinin daha yüksektir. Yöneticiler ve beyaz yakalılar evde kalırken mavi yakalılarının çalışmak zorunda olması nedeniyle kendilerini daha değersiz hissetmişlerdir.

5. Covid-19 Salgınının İşgücü Piyasasına Etkileri Üzerine Bir Araştırma

5.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmanın temel amacı işgücü piyasasının Covid-19 salgını sürecinde gösterdiği özellikleri tespit etmek olmuştur. Bu amaçla hazırlanan anket soruları Ankara, Kayseri, Konya, Sivas, Malatya, Yozgat şehirdeki aktif nüfus üzerine uygulanmıştır. Araştırmaya kaynaklık eden aktif nüfusun anket sorularını doğru algılayarak uygun bir şekilde yanıtladıkları varsayılmıştır. Araştırmada, virüsün devam eden bulaşma riski nedeniyle online anket yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmanın örneklem büyüklüğü anketin uygulanacağı illerdeki çalışan sayısı belli olduğu için $n = \frac{Nt^2pq}{d^2(N-1)+t^2pq}$ formülü ile hesaplanmıştır (Kılıç, 2012). Formülde; N popülasyondaki birey sayısı, n örnekleme alınacak birey sayısı, p incelenecek olayın görülüş sıklığı, q incelenecek olayın görülme-yiş sıklığı, t belirli serbestlik derecesinde ve saptanan yanılma düzeyinde t tablosunda bulunan teorik değer, d olayın görülüş sıklığına göre yapılmak istenen +sapma olarak simgelenmiştir. 2019 yılı verilerine göre örneklem olarak seçilen 6 il için

toplam çalışan sayısı 4 milyon 49 bin olarak belirlenmiştir (TÜİK). Örneklem büyüklüğü hesabı için $p = 0,5$, $q = 0,5$ ve $d=0,05$ alınmıştır. Örneklem büyüklüğü n belli olmadığı için serbestlik derecesi sonsuz (∞) alınarak $\alpha = 0,05$ için t değeri 1,96 olarak belirlenmiştir. Bu değerlere göre yeterli örneklem büyüklüğü 385 olarak hesaplanmıştır. Yeterli örneklem büyüklüğü 385 olarak hesaplanmasına rağmen online olarak uygulanan ankete 1003 kişi katılmıştır. Örneklem büyüklüğünün fazla olması, elde edilen sonuçların güvenilirliğini artırdığı için tüm katılımcılar çalışmaya dahil edilmiştir. Anket sonuçlarından elde edilen tüm veriler SPSS 23 istatistik paket programıyla değerlendirilmiştir. Çalışmaya katılan kişilerin demografik bilgilerine ait değerler verilmiştir. Ayrıca ölçekte yer alan diğer maddelere verilen cevaplar da sayı ve oran olarak sunulmuştur. Anket sonucu elde edilen verilerin frekans analizi yapılmıştır. Veriler cinsiyet, yaş ve sektörel açılardan çapraz tablolarla açıklanmıştır. İstatistiksel karşılaştırmalar Ki-kare analizi ile yapılmıştır.

5.1.1. Katılımcılarla İlgili Demografik Özellikler

Araştırma kapsamında yer alan katılımcılara ait tanımlayıcı istatistikler aşağıdaki Tablo 1’de verilmiştir. Buna göre; çalışmada yer alan kadın ve erkek katılımcıların oranı dengeli olmakla birlikte kadın sayısı çoğunluktadır (%51,9). Katılımcıların medeni durumlarına göre dağılımları incelendiğinde en çok katılımcının (%57,8) evli olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim seviyelerine bakıldığında çoğunluğun (%58,8) üniversite mezunlarından oluştuğu görülmektedir. Katılımcılar yaş dağılımlarına göre incelendiğinde “26-35” (%35,4) yaşındakilerin çoğunlukta olmakla birlikte, “16-25” (%22,3) ile “36-45” (%25,6) yaşındakilerde önemli bir orana sahiptir. Ailesinde 4 birey bulunan katılımcıların oranı (%32,2) tüm katılımcılar içinde en yüksek düzeye sahiptir.

Tablo 1: Katılımcılara Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Faktör	Değişken	N	%
Cinsiyet	Kadın	521	51,9
	Erkek	482	48,1
Medeni durum	Evli	580	57,8
	Bekar	423	42,2
Eğitim	İlköğretim	36	3,6
	Lise	126	12,6
	Üniversite	590	58,8
	Yüksek Lisans	152	15,2
	Doktora	9	9,9
Yaş	16-25	224	22,3
	26-35	355	35,4
	36-45	257	25,6
	46-55	130	13,0
	56-65	32	3,2
	65 ve üzeri	5	0,5

Tablo 1 Devamı: Katılımcılara Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Ailedeki birey sayısı	1 kişi	28	2,8
	2 kişi	123	12,3
	3 kişi	267	26,6
	4 kişi	323	32,2
	5 kişi	164	16,4
	6 kişi ve üzeri	98	9,8
Çalışılan sektör	Kamu sektörü	470	46,9
	Özel sektör	533	53,1
Çalışma alanı	Eğitim	264	26,3
	Sağlık	81	8,1
	İmalat sanayi	54	5,4
	Ulaştırma	22	2,2
	Perakende ticaret	66	6,6
	Kişisel bakım ve spor	9	0,9
	Yemek ve konaklama	22	2,2
	Diğer	485	48,4
Aylık gelir	1000 TL'den az	47	4,7
	1001-3000 TL	185	18,4
	3001-5000 TL	233	23,2
	5001-10000 TL	342	34,1
	10001 TL ve üzeri	196	19,5

5.1.2. Katılımcıların Çalıştığı Sektörler ve Gelir Düzeyleri

Ankete katılanların sektör bilgileri ve gelir düzeylerine yönelik bilgilere göre katılımcıların %46,9'u (470) kamu sektöründe, %53,1 (533) özel sektörde çalıştığını bildirmiştir. Ankete katılanların %26,3'ü (264) eğitim, %8,1'i (81) sağlık, %5,4'ü (54) imalat sanayi, %2,2'si (22) ulaştırma, %6,6'sı (66) perakende ticaret, %0,9'u (9) kişisel bakım ve spor, %2,2'si (22) yemek ve konaklama alanlarında ve geriye kalan %48'4'ü (485) birey diğer alanlarda çalışmaktadır. Katılımcıların %4,7'si 1000 TL'den az, %18,4'ü 1001 TL-3000 TL, %23,2'si 3000 TL-5000 TL, %34,1'i 5001 TL-10000 TL ve %19,5'i 10001 TL ve üzeri aylık gelire sahiptir. Katılımcıların %51,8'i gelirinde bir azalma olmadığını, kalan %48,2'side belirli oranlarda gelirinde azalış olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %94,9'u gelirinde bir artış olmadığını, %5,1'i de belli oranlarda artış olduğunu ifade etmiştir.

Veriler genel olarak değerlendirildiğinde salgın sürecinde istihdam olanaklarının kısıtlanmasının sonucu olarak aylık gelirlere düşme olduğu izlenmektedir. Özellikle özel kesimde işyerlerinin kapanması, buraların sahiplerinin ve çalışanlarının ücretinde kayıplara neden olmuştur. Devlet çeşitli transfer harcamaları ve sübvansiyon destekleriyle bu olumsuzluğun etkisini azaltıcı politikalar uygulamıştır. Türkiye'de salgın nedeniyle oluşan arz şokunun

etkilerini azaltmak üzere geniş bir yelpazede destek önlemleri uygulamaya konulmuştur. Salgın nedeniyle işlerini kaybeden, aşırı sıkıntıya düşen hane başına 1000 TL tutarında acil yardım yapılmıştır. Ancak bu destek, yaşam standartlarını ve toplam talebi sadece sınırlı bir ölçüde desteklemiştir ve ekonominin genelinde oluşan durgunluk, gelir harcama mekanizmasının bozulmasına neden olmuştur. Çalışanların yanı sıra işletmelere verilen sübvansiyonlar büyük ölçüde devlet kredisi garantileri ve ihtiyati düzenlemeler şeklinde olmuştur. Kamu ve özel bankalar tarafından vergi ve kredi ertelemeleri, ek krediler yoluyla sağlanmıştır. Bu şekilde özel sektöre verilen desteklerle, iflaslardaki artışların hızının kesilmesi amaçlanmıştır. Kamu bankaları ayrıca serbest meslek sahiplerine ve ihtiyaçlı hane halklarına sübvansiyonlu kredi limitleri sunmuştur. Merkez bankası, genişletilmiş likidite pencereleri, bankalar için ek varlık indirimi olanakları ve genişletilmiş ihracat kredisi tesisi aracılığıyla finansal sistemin borç verme kapasitesini desteklemektedir (OECD, 2020b:321-322). Bu tedbirlerle, Covid-19 salgınının ekonomide oluşan arz şokunun etkisi azaltılmaya çalışılmıştır.

5.1.3. Çalışma Hayatındaki Değişim

Covid-19 salgını sürecinde çalışma hayatıyla ilgili en dikkat çeken konulardan biri, bazı işlerin kesintiye uğrarken, fiziksel olarak uygun olan bazı işlerin devam etmesi hatta artış göstermesi olmuştur. Bu durumun tespit edilmesine yönelik elde edilen sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Çalışma Hayatındaki Değişiklikler

	Evet		Hayır	
	Sayı	Frekans	Sayı	Frekans
Bu Dönemde İşsiz Kaldınız mı?	227	22,63	776	77,37
Kamu Desteği Aldınız mı?	101	10,07	902	89,93
Yeni İş Aradınız mı?	252	25,12	751	74,88
Bu Dönemde Çalışmayanlara (Maddi) Destek Verdiniz mi?	281	28,02	722	71,98
Çalışma Düzeninde Farklılık Olacağını Düşünüyor musunuz?	627	62,51	376	37,49

Tablo 2’de ankete katılanların önemli bir yüzdesi bu dönemde işsiz kalmadığını belirtmiştir. Ancak %22,63’lük bir dilim işsiz kaldığını belirtmiştir. Bu sonucun bir uzantısı olarak işsizlere verilen kamu desteğinden yararlanma ve salgın sonrası yeni iş arama yüzdeleri düşük çıkmıştır. Katılımcıların önemli bir oranı, bu dönemde çalışmayanlara maddi destekte bulunmadığını belirtmiştir. %28’lik kısım ise çalışmayanlara maddi destek sunduğunu belirtmiştir. Ayrıca, katılanların %62,5’i Covid-19 salgını bittiğinde önceki çalışma düzenlerinden farklı bir düzende çalışacaklarını düşündüklerini belirtmişlerdir.

5.1.4. Covid-19 Salgını Sürecinde Evde Çalışma ve Esnek Çalışma Biçimlerinin Etkileri

Covid-19 salgınında fiziki mesafenin önemli olması, esnek çalışma ve dolayısıyla evde çalışmayı zorunlu kılmıştır. Bu noktada gelecekte işgücü piyasalarının gideceği yön hakkında verimlilik, yeni istihdam alanları gibi konular üzerinde yoğun tartışmalar başlamıştır. Bir grup iktisatçı evden veya uzaktan çalışmanın, çalışma sürelerini kısaltarak verimliliğe katkı sağlayacağını savunmuştur. Bu görüşü destekleyenler ayrıca, evden çalışma yoluyla karbon emisyonunun azalmasına katkı sağlayarak, sürdürülebilir çevre konusunda katkı sağlayacağı görüşü desteklenmiştir. Bunun yanı sıra, diğer grup iktisatçılar evde çalışma uygulamalarının verimliliği azaltacağı fikrini savunmuştur (Ganong ve Noel, 2018:32). Bu noktada, çalışanların Covid-19 salgını sürecinde evde çalışma ve esnek çalışma biçimlerinin artmasıyla oluşacak ekonomik etkiler üzerindeki fikirleri üzerine elde edilen sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Covid-19 Salgını Sürecinde Evde Çalışma ve Esnek Çalışma Biçimlerinin Artmasının Ekonomiye Etkileri

	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Verimlilik Artacaktır	199	19,84	282	28,12	253	25,22	200	19,94	69	6,88
Üretim Artacaktır	197	19,64	359	35,79	202	20,14	196	19,54	49	4,89
Ücretler Artacaktır	227	22,63	357	35,59	169	16,85	154	15,35	96	9,57
Yeni İstihdam Alanları	115	11,47	158	15,75	189	18,84	427	42,57	114	11,37
Çalışma Süresinin Kısalması	191	19,04	310	30,91	182	18,15	271	27,02	49	4,89
İşsizlik Azalacaktır	382	38,09	334	33,30	136	13,56	106	10,57	45	4,49
Üretimde Kalite Artacaktır	212	21,14	357	35,59	246	24,53	155	15,45	33	3,29
Kayıt Dışı İstihdam Azalacaktır	233	23,23	347	34,60	253	25,22	134	13,36	36	3,59
Kadınlar İşgücü Piyasasına Daha Fazla Katılacaktır	138	13,76	268	26,72	293	29,21	250	24,93	54	5,38

Tablo 3'e göre, katılımcıların çoğunluğu evde çalışma ve esnek çalışma saatlerinin, verimliliği, üretimi ve ücretleri artırmayacağını, yeni istihdam alanları oluşturacağını, çalışma sürelerinin kısalmayacağını, üretimde kalitenin artmayacağını, kayıt dışı istihdamın azalmayacağını ifade etmişlerdir. İşsizliğin azalması konusunda büyük çoğunluk kesinlikle katılmamaktadır. Kadınların işgücü piyasasında daha fazla yer alması konusunda ise kararsız olanlar çoğunluktadır. Bu durum kadın istihdamının istenilen düzeye ulaşmaması ve erkek istihdamının geleneksel olarak daha fazla tercih edilmesiyle açıklanabilir.

5.1.5. Covid-19 Salgını Nedeniyle Çalışma Şartlarındaki Değişiklikler

Covid-19 salgını, fiziki mesafenin bulaşma üzerinde etkili olması karantina uygulamasını zorunlu kılmıştır. Türkiye'de dünyadakine benzer şekilde Covid-19 salgını sırasında uygulanan temel kamu politikası sosyal mesafe olmuştur. Sosyal mesafe uygulamasının ekonomik sonucu, birçok çalışanın evden çalışma düzenine geçmesi olmuştur (Mongey vd., 2020:1). Bu durum özellikle dijital teknolojilerin de imkan verdiği ölçüde, evde çalışma ve esnek çalışma biçimlerinin uygulandığı bir süreci getirmiştir (Ganong ve Noel, 2018:32). Tablo 4'te çalışanların Covid-19 salgını sürecinde çalışma şartlarındaki değişimleri belirlemek üzere hazırlanan sorulara verilen cevaplar yer almaktadır.

Tablo 4: Covid-19 Salgını Sürecinde Çalışma Şartlarındaki Değişmeler

	Arttı		Değişmedi		Azaldı	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evde Çalışma Süresi	635	63,31	292	29,11	76	7,58
Günlük Çalışma Saati	267	26,62	325	32,40	411	40,98
Çalışma Motivasyonu	143	14,26	244	24,33	616	61,42
Çalışma Verimliliği	166	16,55	251	25,02	586	58,42
İş Arkadaşlarınızla Görüşme Süreleri	75	7,48	132	13,16	796	79,36
Yöneticilerle Görüşme Süreleri	102	10,17	200	19,94	701	69,89
Gelir Seviyeniz	33	3,29	585	58,33	385	38,38
Tasarruf Oranı	374	37,29	328	32,70	301	30,01
Yeni Proje Fikirleri	285	28,41	410	40,88	308	30,71
Gelir Kaybı Yardımları	444	44,27	365	36,39	194	19,34

Katılımcılar büyük oranda Covid-19 salgını sürecinde evde çalışma sürelerinin, tasarruf ve yatırımlarının arttığını belirtmiştir. Bununla birlikte günlük çalışma saatinde, çalışma motivasyonunda, verimlilikte, iş arkadaşlarıyla görüşme sürelerinde ve yöneticilerle görüşme yoğunluklarında azalma olduğunu belirtenler de büyük orandadır. Bu durum, işgücü piyasasının psikolojik ve sosyal

çevreyle olan ilişkisini vurgulamaktadır. İşgücü piyasasına dahil olanlar, zamanlarının önemli kısmını iş yerlerinde geçirmektedir. Ayrıca çalışanlar, iş dışındaki zamanlarını da gerekli beceriler kazanmak üzere kullanmaktadır (Işığışık, 2017:3). Herkesin ev ortamı fiziki ve teknolojik açıdan aynı şartlarda olmadığından, bu durum da verimliliği azaltan ve haksız rekabete yol açan koşullar ortaya çıkaracaktır. Dolayısıyla, çalışırken geçirilen uzun süreler sadece iş ilişkileri açısından değil sosyal ilişkiler açısından da oldukça önemlidir. Karantina döneminde, fiziken bir iş yerinde çalışmanın bu kapsamdaki önemi oldukça net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bunlara ek olarak katılımcılar, gelir seviyesi ve proje fikirlerinde bir değişiklik olmadığını belirtmiştir. Gelir seviyesinin değişmediğini belirten büyük çoğunluğa rağmen, azaldığını belirtenler de önemli orandadır (%38). Gelir seviyeleri azalırken tasarrufun artması, harcamalardaki düşüşün etkisi olarak değerlendirilebilir. Salgın sürecinde zaruri ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik tüketicilerin toplam harcama düzeylerinin azalması nedeniyle, gelirlerinin kullanılmayan kısmını temsil eden tasarrufları arttırmıştır.

5.1.6. Covid-19 Salgınında Günlük Hayattaki Değişimler

Çalışanların Covid-19 salgını sürecinde günlük yaşamında ortaya çıkan değişimleri belirlemek ve zamanlarını nasıl geçirdiklerini ortaya koymak amacıyla hazırlanan sorulara katılımcıların verdiği cevaplar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Covid-19 Salgını Sürecinde Günlük Yaşamda Ortaya Çıkan Değişimler

	Arttı		Değişmedi		Azaldı	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evde Temizlik İşlerine Ayrılan Süre	832	82,95	159	15,85	12	1,20
Yemek Yapmak İçin Ayrılan Süre	812	80,96	183	18,25	8	0,80
Diğer Aile Bireylerine Ayrılan Süre	785	78,27	138	13,76	80	7,98
Spor Yapmaya Ayrılan Süre	490	48,85	358	35,69	155	15,45
Kitap Okumaya Ayrılan Süre	634	63,21	296	29,51	73	7,28
Hobilere Ayrılan Süre	626	62,41	294	29,31	83	8,28
Sosyal Medya İle İlgilenilen Süre	770	76,77	194	19,34	39	3,89
Gündem ve Haber İzlemeye Ayrılan Süre	824	82,15	144	14,36	35	3,49
Günlük Koşturma-Telaşlar	323	32,20	204	20,34	476	47,46
Dinlenmeye Ayrılan Süre	636	63,41	207	20,64	160	15,95

Katılımcılar, Covid-19 salgını karantina döneminde temizlik, yemek, spor, kitap okuma, hobilere, sosyal medya, haberler, aile bireyleri ve dinlenmeye daha çok zaman ayırdıklarını belirtmiştir. Dışarda yapılan günlük işlerin ise azaldığını belirtmişlerdir. Bu cevaplar, zorunlu karantina uygulamasının bir

sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle yoğun çalışma temposu içerisinde sosyal faaliyetlere zaman ayıramayan işgücü için farklı bir süreç olmuştur.

5.2. Araştırma Verilerinden Elde Edilen Bulgular

Salgın süresince evde çalışma ve esnek çalışma biçimlerinin artmasının ekonomiye etkileri konusunda çalışanların görüşleri alınmıştır. Çalışanların yaşları, cinsiyetleri ve çalıştıkları sektörlerin görüşleri üzerinde farklılık oluşturup oluşturmadığı incelenmiştir. Yine bu süreçte çalışma şartlarındaki değişiklikler ile çalışanların yaşları, cinsiyetleri ve çalıştıkları sektörler arasında ilişki durumunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen verileri yaş, sektör ve cinsiyet kategorilerinde daha kapsamlı değerlendirmek üzere Ki-kare testi yapılmıştır. Elde edilen bulgular aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 6: Sektör ile Diğer Değişkenlerin Ki-kare Testi Sonuçları

Karşılaştırılan değişkenler	Ki-kare değeri	p
Çalışılan Sektöre göre Salgın Sonrası Çalışma Düzeni	23,148	0,000
Farklı Sektörlerin Verimlilik Üzerine Görüşleri	2,346	0,672
Sektörler ve Yeni Proje Fikri	42,146	0,000
Sektör ve İş Arkadaşlarıyla Görüşme Süreleri	3,017	0,221
Sektörler ve Günlük Çalışma Saati	20,321	0,000
Sektörler ve Çalışma Motivasyonu	1,267	0,531
Sektörler ve Kadınların İş Gücü Piyasasındaki Yeri	5,035	0,284
Sektörler ve Üretimin Artması	4,747	0,314

Salgın süresince hem özel hem de kamu sektöründe çalışanların çalışma düzeninde ve çalışma zamanlarında değişikliğe gidilmiştir. Bu değişiklikler sektörlere göre kısmen veya tamamen uygulanmıştır. Yeni çalışma düzeninin çalışanlar üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri olmuştur. Bu etkiler salgın öncesindeki mevcut çalışma sistemlerinin gözden geçirilmesine fırsat tanımıştır. Buna bağlı olarak salgın sonrasında çalışma düzenlerinde değişikliğe gidilip gidilmeyeceği yönündeki beklentileri sorulmuştur. Çalışılan sektör ile değişiklik konusundaki beklentileri arasındaki ilişki “Ki-kare bağımsızlık testi” ile test edilmiştir. Katılımcıların çalıştıkları sektörle beklentileri arasında ilişki olduğu belirlenmiştir ($p<0,05$). Tablo 6’ya göre özel sektörde çalışanların kamu sektöründe çalışanlara göre değişiklik beklentisi daha fazladır.

Katılımcılara, salgın sürecinde yeni proje fikirlerinde değişim olup olmadığı sorulmuştur. Verilen cevaplara göre, katılımcının çalıştığı sektör ile yeni proje üretme durumu arasında ilişki olduğu belirlenmiştir ($p<0,05$). Kamu sektöründe çalışanların özel sektördeki çalışanlara göre daha çok yeni proje fikrine sahip oldukları görülmüştür (Tablo 6).

Salgın sürecinde günlük çalışma saatlerinde değişim olup olmadığı sorusuna verilen cevaplara göre, katılımcının çalıştığı sektör ile günlük çalışma saatleri arasında ilişki olduğu görülmüştür ($p<0,05$). Daha çok kamu sektöründeki çalışanların günlük mesai saatlerinde artış görülmüştür (Tablo 6).

Çalışılan sektör türüyle verimliliğin artacağı düşüncesi, iş arkadaşlarıyla görüşme sürelerinin değişimi, çalışma motivasyonlarının değişimi, kadınların iş gücü piyasasında daha çok yer alması düşüncesi ve üretimin artış durumu arasında ilişki olmadığı görülmüştür ($p>0,05$) (Tablo 6). Hem kamu sektörü hem de özel sektördeki çalışanların tüm bu konular üzerinde benzer görüş bildirmişlerdir.

Tablo 7: Yaş ile Diğer Değişkenlerin Ki-kare Testi Sonuçları

Karşılaştırılan değişkenler	Ki-kare değeri	p
Yaş ve Verimlilik	24,667	0,002
Yaş ve Yeni Proje Fikri	11,782	0,161
Yaş ve Çalışma Motivasyonu	8,258	0,409
Yaş ve Günlük Çalışma Saati	14,405	0,072
Yaş ve Kadınların İşgücü Piyasasında Daha Çok Yer Alması	15,181	0,028
Yaş ve Üretimin Artması	8,156	0,385
Yaş ve Ücretlerde Artış	50,282	0,000

Katılımcılara, salgın sürecinde evde çalışma ve esnek çalışma biçimlerinin artmasının verimlilik üzerindeki etkisi konusunda ne düşündükleri sorulmuştur. Verilen cevaplara göre, çalışanın yaşı ile verimliliğin artacağı düşüncesi arasında ilişki olduğu belirlenmiştir ($p<0,05$). Yaş olarak daha büyük olan çalışanlar, esnek ve evde çalışma sisteminin verimliliği artırmayacağı yönünde görüş bildirmişlerdir (Tablo 7).

Salgın sürecinde evde çalışma ve esnek çalışma biçimlerinin artmasının, kadınların işgücü piyasasına daha fazla katılmalarına olanak sağlayıp sağlamadığı sorulmuştur. Katılımcıların yaşı ile verdikleri cevaplar arasında ilişki olduğu ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Yaş gruplarına baktığımızda 26-35 yaş aralığında yer alan kişiler kadınların iş gücü piyasasında daha çok yer alabileceğini düşünmektedir (Tablo 7).

Salgın sürecinde evde çalışma ve esnek çalışma biçimlerinin artmasının, ücret artışına neden olup olmayacağı sorulmuştur. Katılımcıların yaşı ile verdikleri cevaplar arasında ilişki olduğu ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Yaş gruplarına baktığımızda, yaşı büyük olan çalışanlarda ücret artışı olmayacağı düşüncesi daha fazladır (Tablo 7).

Katılımcıların bulunduğu yaş grubu ile yeni proje fikirlerindeki değişim, çalışma motivasyonunda değişim, günlük çalışma saatlerinde değişim ve üretim artışı arasında ilişki olmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$) (Tablo 7). Bu konular için tüm yaş gruplarındaki çalışanlar benzer şekilde görüş bildirmişlerdir.

Tablo 8: Cinsiyet ile Diğer Değişkenlerin Ki-kare Testi Sonuçları

Karşılaştırılan değişkenler	Ki-kare değeri	p
Cinsiyete ve Çalışma Saati	0,945	0,624
Cinsiyet ve Kadınların İşgücü Piyasasında Daha Çok Yer Alması	7,597	0,108
Cinsiyetin ve Üretimin Artması	5,685	0,058

Salgın sürecinde evde çalışma ve esnek çalışma biçimlerinin artmasının, üretimde artış sağlayıp sağlamayacağı sorusuna verilen cevaplar ile cinsiyet arasında ilişki olmadığı ortaya çıkmıştır ($p>0,05$) (Tablo 8).

Katılımcıların cinsiyeti ile günlük çalışma saatlerinde değişim ve kadınların işgücü piyasasında daha fazla yer alması düşünceleri arasında ilişki olmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$) (Tablo 8). Bu konular için tüm yaş gruplarındaki çalışanlar benzer şekilde görüş bildirmişlerdir.

Sonuç

Küresel sağlık krizine yol açan Covid-19 salgını, önemli ekonomik sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Salgının dünya üzerinde bu kadar yayılması, artan vaka ve ölümler, aşılama süresi ve üçüncü dalganın da ortaya çıkması ekonomideki belirsizliği artırarak bu etkilerin derinleşmesine neden olmuştur. Bu noktada devletlerin salgını kontrol üzere uyguladığı tedbirlerin ekonomik maliyeti giderek artmaktadır. Zorunlu olarak uygulanan bu durum, üretim açısından önemli kayıpları ifade etmektedir. İşgücü piyasasından bu şekilde belirli süre çekilmek zorunda kalan çalışanlar, yetenek kaybı sorunuyla da karşı karşıya kalacaktır. Bu nedenle, işe geri dönüşlerde çalışanlarda adaptasyonu ve verimliliği arttırmak amacıyla, eğitim ve motivasyon faaliyetleri yürütülmesi faydalı olacaktır.

Türkiye’de işgücü piyasasını düzenleme kapsamında yapılan çeşitli uygulamalar olmuştur. Bu noktada özellikle fiziki mesafenin korunmadığı sektördeki faaliyetler durdurulmuştur. Türkiye’de alınan bu tedbirlerin özel sektör ve kamu sektörü anlamında uygulamalarda farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu anlamda ilk farklılık getirilen esnek çalışma uygulaması kamu sektörü çalışanlarına kolaylıkla uygulanmış ancak özel sektör çalışanlarına uygulanmasında sorunların ortaya çıktığı görülmüştür. İşçi-işveren kesimlerinin farklılığı bu uygulamada belirgin biçimde görülmüştür. İkinci olarak karantina döneminde kamu çalışanları gelir olarak bir kayba uğramazken, özel sektör çalışanlarının hızlı bir şekilde gelir kaybına uğradığı görülmüştür. Bu noktada mağdur olan kişiler çeşitli kamu desteklerinden faydalandırılmıştır. Üçüncü olarak kamu sektöründe üretim kaybına bakılmaksızın işten çıkarma yapılmamış özel sektörde ise işverenler hızlıca bu girişimde bulunmuştur. Bu noktada yine kamu otoritesi devreye girerek gerekli düzenlemeleri yapsa da işten çıkarmaların önüne tamamen geçilememiştir. Dolayısıyla Türkiye işgücü piyasası temel problemlerinden biri olan kamu istihdamının yüksek olması, bu sağlık krizinde avantajları anlamında özel sektörün önüne geçmiştir.

Covid-19 salgınının işgücü piyasasındaki etkileri doğrultusunda genel çıkarımlar şu şekilde olmuştur:

- Covid-19 salgını öncelikle işgücü anlamında önemli kaybı ifade etmektedir. Dünya genelinde gerek virüsten etkilenerek hastalık süreci geçiren gerekse hayatını kaybederek işgücü piyasasında eksiklik oluşturanlar açısından Covid-19 salgını önemli etki yapmıştır.

- Covid-19 salgını nedeniyle küresel tedarik zincirinin aksaması üretimde önemli kesintilere yol açarak işgücü piyasasının olumsuz etkilenmesine neden olmuştur.
- Covid-19 salgınının yayılmasını kontrol etmek amacıyla devletlerin aldığı çeşitli yoğunluktaki koruma tedbirleri farklı derecelerde ülke işgücü piyasalarına olumsuz etki etmiştir.
- Covid-19 salgını belirli sektörlerde büyük kayıp oluştururken, bazı sektörlerde evden çalışma imkanıyla iş faaliyetlerinin yürütülebildiği görülmüştür. Bu koşullarda işler yürütülmekle birlikte; çalışma süresi, yetki alanı, mesai kavramı ya da ek mesai ödemeleri gibi konular üzerine sorunların arttığı görülmektedir. Bu noktada gerekli yasal düzenlemelerin yapılması, işgücü piyasasının düzenlenmesi anlamında oldukça önemlidir (Yorğun, 2020:106). Ancak yasal düzenlemelerin yapılması ve uygulamaya başlamasındaki uyum problemleri, işgücü piyasasında bu anlamda esnekliği azaltıcı unsur olarak ortaya çıkmaktadır.
- Eğitim-öğretim faaliyetlerinin zorunlu olarak uzaktan eğitimle yürütülmesi, işgücünün eğitim ve beceri açısından ilerleyen dönemlerde eksiklikler yaşayacağı düşünülmektedir. Covid-19 salgınının işgücü piyasasındaki etkileri doğrultusunda yapılan anket doğrultusunda özel çıkarımlar ise şu şekildedir:
- İş dünyasında özellikle özel sektörde genel olarak beklenen kısa süreli ve evden çalışma biçimlerinin ileriki dönemlerde artacağı öngörülür, yapılan analizde desteklenmemektedir. Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu verimliliğin, motivasyonun ve üretimin azalacağını belirtmektedirler. Bu görüşler bireylerin işsiz kalma ve hak kaybına uğrama endişesine bağlı olarak ta ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı olarak, ileriki dönemlerde evden ve esnek zamanlı çalışmaların yaygınlaşması durumunda, bunun fiziki ve kanuni altyapısının ve sağlam oluşturulması gerekmektedir.
- İş arkadaşlarıyla ve yöneticilerle görüşme sürelerinin azalması, bilgi ve tecrübelerin paylaşılabilmesi ya da örgüt kültürü gücünün zayıflaması gibi konularda olumsuz sonuçlara sebep olabilmektedir. Salgından sonraki dönemlerde çalışanlar ve yöneticiler arasındaki ilişkileri yeniden düzene koyabilmek üzere, adaptasyon süreçleri yaşanabilir.

Kaynaklar

- Adıgüzel, M. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*, 19(37) (Özel Ek), 191-221.
- Baker, S. R., Farrokhnia, R. A., Steffen, M., Pagel, M. and Yannelis, C. (2020). Income, Liquidity, and the Consumption Response to the 2020 Economic Stimulus Payments, *Becker Friedman Institute, Working Paper*, 2020-55.

- Bartik, A. W., Bertrand, M., Cullen, Z. B., Glaser, E. L., Luca, M. and Stanton, C. T. (2020). How Are Small Businesses Adjusting to COVID-19? Early Evidence from a Survey, *Becker Friedman Institute*, Working Paper, 2020-42.
- Barrot, J. N., Grassi, B. and Sauvagnat, J. (2020). Sectoral Effects of Social Distancing, *HEC Paris Research Paper*, No.FIN-2020-1371.
- Bozkurt, V. (2020). *Pandemi Döneminde Çalışma: Ekonomik Kaygılar, Dijitalleşme ve Verimlilik*, COVID-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri, Ed: Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt, Sayım Yorğun, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Chao, S. P. (2020). Simplified Model on the Timing of Easing the Lockdown, *Papers 2007.14072*, arXiv.org.
- Delen, M. G. ve Peksan, S. (2020). COVID-19 ve İşçiler Salgının İlk Döneminde Sanayi İşletmelerinde Çalışan İşçiler (Mavi Yakalılar), İÜ İktisat Fakültesi İnsan Kaynakları Araştırma Merkezi, Erişim Adresi: <https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=ikam-mavi-yakalilar-rapor.pdf>, Erişim Tarihi: 12.09.2020.
- Dingel, J. I. and Neiman, B (2020). How Many Jobs Can be Done at Home?, *Becker Friedman Institute White Paper*.
- Ganong, P. and Noel, P. (2018). Consumer Spending During Unemployment: Positive and Normative Implications, *Becker Friedman Institute*, Working Paper, 2019-89.
- Gerschel, E., Martinez, A., and Mejean, I. (2020). Propagation of Shocks in Global Value Chains: The Coronavirus Case, *Institut des Politiques Publiques*, IPP Policy Brief n53.
- Guerrieri, V., Lorenzoni, G. Straub, L. and Werning, I. (2020). Macroeconomic Implications of Covid-19: Can Negative Supply Shocks Cause Demand Shortages?, *NBER Working Paper Series*, No.26918.
- ILO (2020), ILO: Monitor: COVID-19 and the World of Work, Sixth Edition, 23 September 2020.
- Işığçok, Ö. (2017), *İstihdam ve İşsizlik*, Dora Basım-Yayın, Bursa.
- Karagöz, F. (2020). *Pandeminin Küresel Tedarik Zincirlerinin İşleyişine Etkisi ve Muhtemel Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme*, COVID-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri, Ed: Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt, Sayım Yorğun, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Kılıç, S. (2012). Örnek Büyüklüğü, Güç Kavramları ve Örnek Büyüklüğü Hesaplaması, *Journal of Mood Disorders*, 2(3), 140-142.
- Mongey, S., Pilossoph, L. and Weinberg, A. (2020). Which Workes Bear the Burden of Social Distancing Policies?, *Becker Friedman Institute*, Working Paper, No.2020-51.
- OECD (2020a). Coronavirus: The World Economy at Risk, Access Address: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/7969896b->

- [en.pdf?expires=1593514503&id=id&accname=guest&checksum=721960BF5DEA19855FFF17374BB83739](https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/0d1d1e2e-en.pdf?expires=1593514503&id=id&accname=guest&checksum=721960BF5DEA19855FFF17374BB83739), Date of Access: 30.06.2020.
- OECD, (2020b). “OECD Economic Outlook June 2020”, Access Address: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/0d1d1e2e-en.pdf?expires=1593514547&id=id&accname=guest&checksum=6EE51955D9C7E3F4268545B7132E6CD3>, Date of Access: 30.06.2020.
- Piguillem, F. and Shi, L. (2020). The Optimal COVID-19 Quarantine and Testing Policies, *IEEF Working Paper*, 20/04.
- Rio-Chanona, R. M., Mealy, P., Pichler, A., Lafond, F. and Farmer, J. D. (2020). *Supply and Demand Shocks in the COVID-19 Pandemic: An Industry and Occupation Perspective*, Covid Economics, Centre for Economic Policy Research Press, 65-103.
- SBB, (2021). GSYH Büyüme Oranları, Erişim Adresi: <https://www.sbb.gov.tr/buyume/>, Erişim Tarihi: 21.03.2021.
- TCMB, (2020). Enflasyon Raporu 2020-II, ISSN 1306-4509, Ankara.
- WHO, (2021). Erişim Adresi: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>, Erişim Tarihi: 22.04.2021.
- Yılmaz, B. (2020). COVID-19 Pandemi Sürecinin Çalışanlar Üzerine Etkisi: Kamu Sektöründe Çalışanlar Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(3), 1724-1740.
- Yılmaz, V., Gürbütürk, A., Canbazer, C., Ekici, E., Hışıl, O., Aktaş, P., Aslan, R. G., Serim, S., Şen, T. Z. ve Kesici, Z. (2020). COVID-19 Salgınında İstanbul’da Çalışanların Deneyimleri: Niteliksel Bir İnceleme, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu, Erişim Adresi: https://spf.boun.edu.tr/sites/spf.boun.edu.tr/files/SPF_COVID19_Rapor.pdf, Erişim Tarihi: 02.10.2020.
- Yorğun, S. (2020). *COVID-19 Salgını’nın Sosyal Politikalara Etkileri*, Ed: Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt, Sayım Yorğun, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

**Çin'in Akdeniz Politikaları Kapsamında Avrupa Birliği-
Çin Stratejik Ortaklığı****Cemre PEKCAN¹
Ayşe Gülce UYGUN²****Geliş Tarihi/ Received**
31.03.2021**Kabul Tarihi/ Accepted**
25.06.2021**Yayın Tarihi/ Published**
15.07.2021

Citation/Atıf: Pekcan, C. ve Uygun, A. G., (2021), Çin'in Akdeniz Politikaları Kapsamında Avrupa Birliği-Çin Stratejik Ortaklığı, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(3): Sayfa: 1145-1164, <https://doi.org/10.16951/atauniiib.907251>

Öz: Avrupa Birliği ve Çin arasında temelleri 2003 yılında atılan Stratejik Ortaklık, ikili ilişkilerin birçok alanda hızla gelişmesini sağlamıştır. Buna karşın, tarafların bölgesel ve küresel politikalara, temel değerlere ve normlara yönelik yaklaşım farklılıkları, Avrupa Birliği'nin Çin'i zaman içerisinde 'stratejik ortak' yerine 'sistemik rakip' olarak tanımlamasına yol açmıştır. Bu makale, Çin'in Bir Kuşak Bir Yol projesi kapsamında Akdeniz'e yönelik politikalarına ve Avrupa Birliği'nin bu politikaları nasıl değerlendirdiğine odaklanmaktadır. Makalenin temel iddiası, Çin'in Avrupa Birliği'nin bütünleşememiş yapısından faydalanarak Birliğin Akdenizli üyeleriyle bireysel ortaklıklar geliştirdiği ve Avrupa Birliği'ni Akdeniz politikaları kapsamında bölgesel etkin bir aktör olarak değerlendirmediğidir. Bu bağlamda makalede Avrupa Birliği-Çin ilişkileri ortaklıktan rekabete dönüşen seyrinde incelenmekte, Akdeniz, Birlik açısından bir mücadele alanı olarak ele alınmaktadır. Ayrıca, Çin'in Akdeniz'e yönelik politikaları ve Akdenizli üyeler ile kurduğu bireysel ikili ilişkilere odaklanılmakta; Çin'in Akdeniz'de artan etkinliğinin yarattığı endişeler ele alınarak, Avrupa Birliği açısından yansımaları değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Çin, Akdeniz, Stratejik Ortaklık, Bir Kuşak Bir Yol Girişimi

European Union-China Strategic Partnership within the Scope of China's Mediterranean Policies

Abstract: The Strategic Partnership, established between the European Union and China in 2003, ensured the rapid development of bilateral relations. However, different approaches of the parties towards regional and global policies, fundamental values and norms led the European Union to define China as a "systemic rival" instead of "strategic partner. This article focuses on China's policies towards the Mediterranean through One Belt One Road project and how the European Union evaluates these policies. The main claim of the article is that China has developed individual partnerships with Mediterranean members by taking advantage of the disunity of the European Union and does not consider the European Union as a regional active actor within the scope of Mediterranean policies. In this framework, the European Union-China relations are examined during transformation from partnership to competition, and the Mediterranean is considered as a struggle area for the Union. In addition, China's policies towards the Mediterranean and China's bilateral relations with Mediterranean members are analyzed. Finally, the concerns about China's increasing influence in the Mediterranean and their reflections in terms of the European Union unity are evaluated.

Keywords: European Union, China, Mediterranean, Strategic Partnership, One Belt One Road Initiative

Jel Codes: F5, F50, F53, F55

¹Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, cemrepekcan@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7339-2680>

²Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, gulceuygun@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5072-2333>

EXTENDED SUMMARY

This article aims to analyze the bilateral relations between the European Union (EU) and China in the context of the Strategic Partnership, established in 2003. Rapidly developing bilateral relations in the economic and technical fields cannot be able to transform into a political partnership due to the differences in the approach of the parties towards regional and global policies, fundamental values and norms, and this causes the EU to perceive China as an actor to compete with. With One Belt One Road Project (OBOR), China aims to contribute to global economic growth and become a global financial center. Within the scope of this initiative, the Mediterranean has a strategic importance for China. In this context, the main research questions of the article are how China perceives the European Union in the Mediterranean strategy and how China's increasing influence in the Mediterranean is met by the European Union.

When the international literature is examined, it is seen that although there are many studies on EU-China relations, the relations are generally examined in an economic context (Zha, 2015; Kamiński, 2019; Witkowska, 2019). Apart from economic relations, security issues, arms embargo and human rights issues are the mostly analyzed issues (Duggan & Hodzi, 2020; Parson, 2016; Kinzelbach & Thelle; Kahn Nisser, 2019; Brown, 2011). There are few academic studies on the strategic partnership between the EU and China (Geeraerts, 2013; Maher, 2016; Vogt, 2012). This article aims to contribute to the literature by evaluating the evolution of the strategic partnership of EU and China relations in terms of China's Mediterranean policies. The case study method, one of the qualitative research methods, was used in the article. In this context, while evaluating EU-China relations, China's policies in the Mediterranean have been determined as a case study.

The main claim of the article is that China has developed individual partnerships with Mediterranean members by taking advantage of the disunity of the European Union and does not consider the European Union as a regional active actor within the scope of Mediterranean policies. One of the main reasons of this situation stands out as the weakness of the European Union in establishing a Common Foreign and Security Policy, and therefore, the difficulty of responding to China's increasing activity in the Mediterranean in a single, unified and institutional way constitutes another claim of the article. In the first part of the article, the concept of Strategic Partnership, which forms the conceptual framework of the study and the EU Common Foreign and Security policy is examined. The second chapter presents a historical perspective on the evolution of EU-China relations from strategic partnership to systemic rivalry. The third part deals with China's Mediterranean policy and examines its investments in the Mediterranean under the OBOR initiative. The fourth chapter addresses the concerns created by China's increasing influence in the Mediterranean and evaluates its implications for the EU.

One of the main findings of the article is that; beyond the increasing investments in Mediterranean members such as Greece, Spain, Italy and Southern Cyprus; China's approach towards the EU members of Central and Eastern Europe with initiatives such as 16 + 1, poses a danger in terms of EU institutional mechanisms and its integration process. As a result of China's strategy, which poses a risk for EU political integration, the European Union has lost its initial enthusiasm for China's OBOR initiative because the security and economic consequences of China's investments in Europe have gone beyond the EU's anticipated effects and even it has reached an extent that affects balances and stability in Asia. China, on the other hand, does not see the EU as an effective actor in the context of its Mediterranean strategy under OBOR. In addition to the disagreements on core values, with the advantage of the polyphony and disunity in EU foreign policy, China is taking advantage of its individual relations with some EU member States.

1. Giriş

Avrupa Birliği (AB) ve Çin, temelleri 2003'te atılan Stratejik Ortaklık çerçevesinde ikili ticaret ve yatırım gündemlerindeki sorunları tartışmaya ve ilişkileri iyileştirmeye oldukça büyük bir zaman ve kaynak harcamışlardır ve harcamaya devam etmektedirler. Buna karşın, bu iş birliğinin ortak dış ve güvenlik politikası benimsenmesine yetmediği görülmektedir. İki aktörün bölgesel ve küresel politikalara yönelik yaklaşımı ve temel değerlere bakış açısındaki farklılık nedeniyle böyle bir ortaklığın yakın gelecekte gerçekleşmesi öngörülmemektedir. Bunun da ötesinde, AB 2003'te "stratejik ortak" (European Commission, 2003) olarak tanımladığı Çin'i 2019 itibariyle "sistemik rakip" (European Commission, 2019) olarak değerlendirmekte ancak yine de ikili ilişkileri yoğun bir zirve diplomasisi çerçevesinde gerçekleştirmeye devam etmektedir. AB'nin Çin'e güncel yaklaşımı, 2016'da kabul edilen ve Mart 2019'da Avrupa Komisyonu ve Yüksek Temsilci'nin Ortak deklarasyonu ile güncellenen Stratejide (EU-China 2020 Strategic Agenda for Cooperation) ortaya konmaktadır. AB, Çin'in sunduğu zorluk ve fırsatlar dengesinin zamanla değiştiğini vurgulamakta ve Çin'i aynı anda (farklı politika alanlarında) bir "iş birliği ortağı", "müzakere ortağı", "ekonomik bir rakip" ve "sistemik bir rakip" olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda AB, Çin ile değerleri ve çıkarları temelinde gerçekçi, etkili ve tutarlı bir ilişki kurma çabası sergilediğinin altını çizmektedir (EU-China Relations, 2020).

Çin ise AB'nin ortak dış politika oluşturma zafiyetini fırsata çevirmekte, üye devletlerden bazıları ile kurduğu bireysel ilişkiler temelinde AB dış politikasındaki çok seslilikten ve bölünmüşlükten faydalanmaktadır (Berkofsky, 2019:1; Dinç, 2011; Mohan, 2018). Çin'in bazı üye devletler ile geliştirdiği ikili iyi ilişkiler, bir taraftan Çin'in AB'yi bölgesel/küresel bir aktör olarak algılamadığını ortaya koyarken, diğer bir taraftan AB ortak dış politikasında ve kurumsal karar mekanizmalarında da etkili olabilecek sonuçlar doğurmaktadır.

Çin, 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu girişimini hayata geçirmek amacıyla İtalya, Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), İspanya gibi aktörlere yaptığı yatırımlarla Akdeniz'de etkin bir varlık göstermektedir. AB'nin Akdenizli üyeleri olan bu devletler ile geliştirilen ikili iyi ilişkiler neticesinde bir yandan Çin, Akdeniz'deki etki alanını genişletirken diğer bir yandan AB'nin Çin'e yönelik ortak bir dış politika ve güvenlik tutumu sergilemesini sekteye uğratabilmektedir.

Çin'in Bir Kuşak Bir Yol (OBOR) girişimi kapsamında stratejik önemde gördüğü Akdeniz, Çin'in yanı sıra kıyıdaş devletlerin, bölge dışı ve küresel aktörlerin de birçok açıdan odak noktasında bulunmaktadır. Hem bir deniz alanı hem de bu denizi çevreleyen havza ile birlikte değerlendirildiğinde, dünya siyaseti açısından önemi giderek artan bir çekim merkezi görünümündedir. Akdeniz, dünya ticaretinin yüzde otuzundan fazlasına ev sahipliği yapmakta, ulaşım, taşımacılık gibi faaliyetlerin yanı sıra Avrupa'ya yönelen düzensiz göç rotası olması ve keşfedilen hidrokarbon rezervleri ile enerji potansiyeli gibi etkenler neticesinde fırsatları ve tehditleri bir arada barındırmaktadır. Bu deniz alanını çevreleyen devletlerle birlikte değerlendirildiğinde ise Akdeniz Havzası'nın farklı bölgeleri arasındaki siyasi, ekonomik, demografik sosyo-kültürel farklılıklar belirginleşmekte, bu sayede Akdeniz havzasının bazı bölgelerindeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, küresel aktörlerin fırsata çevirebileceği alanlar yaratmaktadır.

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kavşak noktasında bulunan Akdeniz'de bölge aktörleri, enerji kaynaklarına erişim, sismik faaliyetler, ekonomik çıkarlar, sınır güvenliği endişeleri, deniz yetki alanları sınırlandırma sorunları gibi faktörler kapsamında bir hakimiyet ve paylaşım mücadelesi sergilerken (Uygun, 2021), bölge dışı aktörler farklı politikalar ile bir etki alanı yaratma çabasıdadır. Bu bağlamda, Çin, AB, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya, gibi aktörlerin bölgeye artan ilgisi yeni çıkar dengeleri ve mücadele alanları oluşturmaktadır. Mevcut çalışma, bu aktörlerden AB-Çin ilişkilerine Akdeniz özelinde odaklanmakta ve Çin'in Akdeniz politikalarını AB'nin nasıl değerlendirdiğini incelemektedir. Makalenin temel iddiası, Çin'in Avrupa Birliği'nin bütünleşememiş yapısından faydalanarak Birliğin Akdenizli üyeleriyle bireysel ortaklıklar geliştirdiği ve Avrupa Birliği'ni Akdeniz politikaları kapsamında bölgesel etkin bir aktör olarak değerlendirmedir.

Akdeniz bağlamında ele alınan AB-Çin ilişkileri açısından, AB-Çin Stratejik Ortaklığı'nın her iki aktör açısından nasıl algılandığı ve zaman içinde hangi duruma evrildiği önem arz etmektedir. Dolayısıyla makalenin ilk bölümünde çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan Stratejik Ortaklık kavramı ele alınmakta ve AB Ortak Dış ve Güvenlik politikası incelenmektedir. İkinci bölüm AB-Çin ilişkilerinin stratejik ortaklıktan sistemik rekabete dönüşen seyrine yönelik tarihsel bir perspektif sunmaktadır. Üçüncü bölüm Çin'in Akdeniz politikasını ele almakta ve OBOR girişimi kapsamında Akdeniz'deki yatırımlarını incelemektedir. Dördüncü bölüm Çin'in Akdeniz'de artan

etkinliğinin yarattığı endişeleri ele almakta ve AB açısından yansımalarını değerlendirmektedir.

Makalede nitel araştırma yöntemlerinden örnek olay çalışması (case study) yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda AB-Çin ilişkileri değerlendirilirken, bu aktörlerin Akdeniz bağlamındaki politikaları örnek olay olarak belirlenmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi nasıl ve niçin soruları çalışmanın odaklandığı sorulardır. Bu çerçevede makalede çalışma konusuyla ilgili makalelerden, raporlardan, gazete haberlerinden ve gözlemlerden faydalanılmıştır. Elde edilen verilerin analizi bütüncül analiz yöntemi ile yapılmıştır

2. Kavramsal Çerçeve: Stratejik Ortaklık Kavramı Kapsamında AB-Çin İlişkileri

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından iki yıl sonra 6 üye ile temelleri atılan Avrupa entegrasyonu, 1992 yılında imzalanan Maastricht Anlaşması ile üç sütunlu bir yapı üzerinde Avrupa Birliği'ne dönüşmüştür. Günümüzde 27 üyesi ile işlerliğini sürdüren Avrupa entegrasyonu mevcut yapısına dönüşürken niceliksel, niteliksel, kurumsal ve hukuki birtakım aşamalardan geçmiş ve günümüzde birçok alanda ortak politika üretebilen ve uygulayabilen bir aktöre evrilmiştir. Bu alanlardan, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) AB'nin bölgesel ve küresel bir aktör olabilmesinin önemli bir ön koşulunu teşkil eder görünümündedir. Maastricht Antlaşması ile temelleri atılan ODGP'nin, takip eden AB Antlaşmaları ile hukuki niteliği perçinlenmekte ve kurumsal mekanizmalarla desteklenmektedir. 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile dış eylemlerin bir parçası haline gelmesine karşın, dış politika ve güvenlik üye devletlerin ulus üstü bir yapı olan AB'ye egemenlik devretme konusunda en zorlandığı alanların başını çekmekte, ulusal çıkarlar ağır basabilmektedir. Her ne kadar AB uluslararası arenada dış ve diplomatik ilişkiler kurma yetkinliğine sahip olsa da, bu yetkinliği uygulamada ve ortak bir dış politikaya dönüştürmede gösteremediği gözlenmektedir (Akdemir, 2018).

AB'de ortak dış politika konularında üyelerin çok sesliliği hâkim olmakta ve zaman zaman üyelerin birbirleriyle ve AB çıkarları ile uyumsuz hareket edebildiği görülmektedir. Bu durumda bir taraftan üye devletlerin ve AB'nin çatışabilen çıkarları ve tercih öncelikleri etkili olurken, diğer taraftan AB'nin dış politika üretme ve uygulamadaki kurumsallaşma zafiyeti ve bütünleşme hızı etkili olmaktadır (Akdemir, 2018: 182). Diğer küresel aktörlerin AB'yi 'etkin ve aktif' (Dinç, 2011) bir aktör olarak görmemelerinin yanı sıra, AB'nin dış politika alanlarının, faaliyetlerin ve ilişki kurduğu aktörlerin çeşitliliği de ortak dış politika oluşturma ve uygulamada zorlukların sebepleri arasında yer almaktadır (Akdemir, 2018:195).

AB ortak dış politikasındaki bu zayıflığı ortadan kaldırmak, mevcut ve potansiyel mücadele alanları ile tek sesli ve uyum içinde başa çıkabilmek ve dolayısıyla ortak bir yaklaşım benimseyebilmek adına çeşitli araçlar/mekanizmalar kullanmaktadır. Bu bağlamda, diğer aktörlerle kurduğu

ilişkilerde ve kurumsal yapısına da etki eder bir nitelikte, Stratejik Ortaklık konsepti ve zirve diplomaları AB'nin yeni dış politika araçları olarak öne çıkmaktadır (Schade, 2019; Kırbaslıoğlu & Tüfekçi, 2020).

Stratejik Ortaklık kavramı AB nezdinde net bir şekilde tanımlanmamakla ve hukuki bir dayanağı bulunmamakla birlikte 2003 yılında kabul edilen Avrupa Güvenlik Stratejisi (European Security Strategy) ile ortaya konmuş ve Avrupa Konseyi'nin teşviki ile 2010 yılından itibaren bir dış politika aracı olarak dikkat çekici bir niteliğe bürünmüştür (Güner, 2019: 35). Muğlak bir görünüm sergilemekle birlikte, takip eden süreçte, Stratejik Ortaklık kavramı AB tarafından, aralarında Çin, ABD, Rusya, Hindistan, Kanada, Japonya, Brezilya, Güney Kore'nin de bulunduğu aktörlerle geliştirdiği ikili ilişkiler için kullanılmakta ve bu ilişkilerin çerçevesi çoğunlukla üçüncü ülkelerle diyalog ortamında ve Ortak Zirveler ile belirlenmektedir.

Küresel mücadele alanlarında AB'nin etkin bir aktör olarak var olabilmesi amacıyla öne çıkan Stratejik Ortaklık kavramının belirsizliği geliştirilen ortaklıkların tarafları, kapsamı, hukuki dayanağı, operasyonel iş birliği alanları ile birlikte düşünüldüğünde, "retorik bir heves" olarak algılanabilmesine sebep olmakta ve AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik politikasının sorgulanmasına yol açmaktadır (Schade, 2019).

Uluslararası İlişkiler literatüründe sıklıkla kullanılmakla birlikte doğası ve niteliği net bir şekilde somutlaştırılmamış olan Stratejik Ortaklık kavramının "siyasi bir retorik aracı" ya da "tamamlayıcı bir terim" olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Buna karşın Blanco (2016), Stratejik Ortaklığın, sistemik dış politika kavramsallaştırması ve aktörlerin ikili etkileşim düzeylerinde analiz edilmesi gereken anlamlı bir kavram olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda, dil/söylem temelli bir analiz yapan Blanco için Stratejik Ortaklığın AB dış politikası açısından üç işlevi bulunmaktadır. Bu işlevler 'bir farklılaşma ve hiyerarşi mekanizması olarak', (ii) 'yapısal dış politika geliştirmek için normatif bir araç olarak ve (iii) kurucu/yapıcı bir konuşma ve konumlandırma eylemi olarak' AB dış politikasına hizmet eder hale gelebilmektedirler (Blanco, 2016).

Öte yandan, diyalog ortamında ve iş birliği temelinde ilerleyen stratejik ortaklıklar AB açısından siyasi bir ortaklığa dönüşürse daha anlamlı hale gelecektir ancak AB'nin ulus-devletlerin sahip olduğu geleneksel diplomasi araçlarından yoksun yapısı ve bunu askeri bir güç ile destekleyemiyor oluşu AB'yi salt teknik iş birliği kurulabilecek bir konuma yerleştirmektedir (Lalande & Vivet, 2014). Stratejik Ortaklık bağlamında AB'nin en çok diyalogda bulunduğu, en kapsamlı, en sık ve en çeşitlendirilmiş angajmanı Çin ile gerçekleştirdiği görülmektedir (Godemant, 2014). AB, Çin ile geliştirdiği stratejik ilişkilerin önce çerçevesini ve 'kapsamını belirlemede', sonra zirve diplomaları ile 'müzakere etmekte' ve en sonunda sektörel düzeyde ve kurumsal mekanizmalar içinde iş birliği ve rekabet ortamında 'yönetmeye' çalışmaktadır (Smith, 2016).

Uluslararası literatüre bakıldığında AB ve Çin ilişkileri ile ilgili çok sayıda çalışma yer alsa da ilişkilerin genelde ekonomik bağlamda incelendiği görülmektedir (Zha, 2015; Kamiński, 2019; Witkowska, 2019). Ekonomik ilişkiler haricinde ise güvenlikle ilgili konular, silah ambargosu ve insan hakları konuları ön plana çıkmaktadır (Duggan & Hodzi, 2020; Parson, 2016; Kinzelbach & Thelle; Kahn Nisser, 2019; Brown, 2011). AB ve Çin arasındaki stratejik ortaklık konusunda ise az sayıda akademik çalışma yer almaktadır. Örneğin Gustaaf Geeraerts, AB ve Çin arasındaki Stratejik Ortaklık konusuna değinmiş, taraflar arasında iş birliğinin zorluğundan bahsederek, stratejik ortaklığı hangi temeller üzerine kurmaları gerektiğine dair çıkarımlarda bulunmuştur (Geeraerts, 2013). Roland Vogt'un "Avrupa ve Çin: Stratejik Ortak mı, Stratejik Rakip mi?" adlı derleme kitabında da stratejik ortaklık kavramını eleştiren AB ve Çin arasındaki fırsatlar, zorluklar, insan hakları, Çin'in Afrika'da artan etkisi gibi konulara yer verilmiştir (Vogt, 2012). Bu makale, AB ve Çin ilişkilerinin stratejik ortaklığının zaman içinde evrilmesini Çin'in Akdeniz politikaları özelinde değerlendirmesi bakımından literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

3. AB-Çin İlişkileri: Stratejik Ortaklıktan Sistemik Rekabete

Avrupa'nın Çin'e olan ilgisi 13. yy'da Çin'de bulunmuş olan İtalyan gezgin Marco Polo'nun Çin hakkındaki yazılarıyla başlamış ve Çin, o dönem Avrupa'dan daha ileri olan buluşlarıyla her zaman ilgi odağı olmuştur. Kendini "Merkez Krallık" olarak gören ve diğer ülkelerle ilişkileri "vergi-haraç sistemi" olarak adlandırılan karşılıklı bir ticari sisteme dayanan Çin, 19. yy'a kadar Avrupa karşısındaki üstünlüğünü korumuştur. Ancak 1800'lü yıllarla birlikte "Çin'in utanç yüzyılı" olarak anılacak olan yenilgiler dönemine girilmiştir. Çin'deki büyük pazarın farkında olan ve bu bölgede ticaret yapmak isteyen İngiltere ve Fransa gibi ülkeler, Çin'le savaşmış ve Çin'in yenilgisi sonucu bu bölgedeki limanlarda ticaret yapma hakkı kazanmaya başlamışlardır. Özellikle Çin ve İngiltere arasındaki 1839-42 I. Afyon Savaşı ve Çin ile İngiltere ve Fransa arasındaki II. Afyon Savaşı sonunda imzalanan Nanjing ve Tienjin anlaşmaları ile Çin'in birçok limanı yabancıların ticaretine açılmış, Hong Kong İngiltere'ye verilmiştir (Huang, 2007: 259-265). Çin'in yenilgilerle dolu tarihi 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesine dek devam etmiştir.

AB üyesi bazı ülkeler Çin'le diplomatik ilişkilerini daha önceden kurmuş olsalar da, AB'nin (o dönem AT) Çin'le diplomatik ilişkileri 1975 yılında başlamıştır. Christopher Soames, Çin'i ziyaret eden ilk Avrupalı Komisyon Üyesi olmuştur (European External Action Service, 2021). İlişkilerin başlamasından 1989 yılına dek, çeşitli alanlarda iş birlikleri ile ilerleyen ilişkiler 1989 yılında Çin'de meydana gelen Tiananmen Meydanı Olayları³ ile kesintiye uğramıştır. Bu olaylardan sonra insan hakları ihlallerine vurgu yapan AB, 1989'da yayınladığı

³Tiananmen Meydanı Olayları: 1989 yılında Çin hükümetini protesto etmek amacıyla Tiananmen Meydanı'nda toplanan kalabalığa, Çin hükümetinin orduyu göndererek çok sert müdahalede bulunması ve pek çok insanın hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan olaylardır.

bir bildiri ile Çin'le ilişkilerini askıya almış, ayrıca ekonomik ambargo ve çeşitli yaptırımlar uygulamıştır. Bildiride dikkat çeken en önemli maddelerden biri Çin'e uygulanacak olan silah ticareti ambargosudur (European Council, 1989). Nitekim bu konu, iki taraf arasında hala çözülemeyen en önemli sorunlardan biridir. Ancak silah ambargosu konusunda AB üyelerinin ortak bir tutum izleyemedikleri görülmektedir. AB ülkeleri silah ambargosunu farklı şekillerde yorumlamış ve İngiltere ve Fransa gibi bazı ülkeler ambargoya rağmen Çin'e silah satışına devam etmişlerdir (Brown, 2011:28).

Çin'in 2001'de Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olması, AB ve Çin arasındaki ilişkilere de yansımış, 2001'de AB ve Çin arasındaki "kapsamlı ortaklık", yerini 2003 yılında "kapsamlı stratejik ortaklığa" bırakmıştır. Bu "kapsamlı stratejik ortaklık"; GALILEO Uydu Seyrüsefer İş birliği Anlaşması, Silahların Yayılmasının Önlenmesi ve Silahların Kontrolü Ortak Bildirgesi, AB-Çin Gümrük İşbirliği Anlaşması ve AB-Çin Bilim ve Teknoloji Anlaşması gibi çeşitli alanlarda işbirliği projelerini içermektedir (Zhou, 2017:5). Bu tarihten 2014 yılına kadar geçen dönemi Brown ve Beatson "karşılıklı bir öğrenme süreci" ve "ilişkinin bilinçsizce siyasallaşması" olarak yorumlamaktadırlar (Brown & Beatson, 2016: 413). Bu dönemde taraflar birbirlerinin hassas taraflarını öğrenmiş ve birbirlerine karşı kullandıkları dil giderek sertleşmiştir. Silah ambargosu konusunun ABD'nin de baskısıyla çözülememesi ve Çin, DTÖ üyesi olduğu halde kendisine Pazar Ekonomisi statüsünün verilmemesi dönemin temel sorunları olarak varlığını sürdürmüştür (Brown & Beatson, 2016: 415).

Diğer taraftan AB ve Çin arasındaki ekonomik ilişkiler ise gelişmeye devam etmiştir. 2020 yılında Çin, ABD'yi geçerek AB'nin en büyük ticaret ortağı haline gelmiştir. 2020 rakamlarına göre AB ve Çin arasındaki toplam ticaret 425,5 milyar Euro iken, AB ve ABD arasındaki ticaret 412,5 milyar Euro olmuştur (EURACTIV, 2020). Ancak ekonomik ilişkilerde en büyük problem AB'nin Çin'e karşı ticaret açığıdır. AB ve Çin arasındaki ticaret hacmine bakıldığında, 2019 yılında AB'nin Çin'e ihracatı yaklaşık 198 milyar Euro iken, ithalatının yaklaşık 361 milyar Euro olduğu görülmektedir. Yani AB aleyhine yaklaşık 163 milyar Euro ticaret açığı ortaya çıkmaktadır (Statista, 2021).

Brown ve Beatson, Çin'e Pazar Ekonomisi statüsünün verilmesinin AB'nin Çin ile kurduğu ortaklığı salt ekonomik ve ticari boyuttan çıkarıp, güçlü siyasi bir ortaklığın da yolunu açacağını savunmaktadırlar (Brown & Beatson, 2016:413). Buna karşın, "sığ" olarak tanımlanabilen teknik diyalog, AB-Çin ilişkilerinde stratejik ortaklıktan çok ticaret ve yatırım ilişkisinin ötesine geçemeyen bir "sınırlı ortaklık" görünümünü ortaya çıkarmaktadır (Berkofsky, 2019). Çatışan siyasi değerler, normlar, jeopolitik çıkarlar ve öncelikler ikili ilişkilerin rekabete dönüşmesine yol açmaktadır. AB, Çin ile kurduğu stratejik ortaklık ilişkisinin ilerlemesinde insan hakları gibi temel değerlere saygı ön koşulunun altını çizirken, Çin AB'nin bu tutumunu iç işlerine müdahale olarak görmektedir. Çin, AB ile yürüttüğü kurumsal düzeydeki ilişkileri, özellikle güvenlik diyalogu gibi alanlarda, "yüzeysel bir iş birliği" seviyesinde tutmakta

ve AB'ye "iyilik yapıyor/ lütufta bulunuyor" bir tavırda sürdürmektedir (Berkofsky, 2019).

AB ve Çin'in temel değer ve normlarla birlikte, bölgesel jeopolitik dengelere dair farklılaşan yaklaşımları kurdukları ilişkinin stratejik ortaklık temellerini de sarsmakta, ilişkilerin gelecekteki seyrinin sorgulanmasına sebep olmaktadır. Küresel siyasette Çin'in ekonomik, askeri ve politik gücü artarken AB, siyasi bütünlüğü açısından mücadele alanları ile karşı karşıya kalmakta ve dolayısıyla AB için daha kapsamlı, tek sesli bir yaklaşımla ortak bir dış ve güvenlik politikası oluşturma zorunluluğu doğmaktadır. Sonraki bölümde ele alınacağı üzere, Çin'in Akdeniz'de izlediği politika kapsamında AB'nin bütünlüşmemiş yapısından faydalandığı görülmekte ve özellikle Yunanistan, İtalya, İspanya, GKRY gibi stratejik önemde gördüğü AB üyeleri ile bireysel ilişkiler kurmaktadır.

4. OBOR Kapsamında Çin'in Akdeniz Politikası

1949'da Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra Çin, 1970'lerin sonunda dek dışı kapalı bir politika izlemiştir. Kurucu Mao Zedong'un 1976'daki ölümünden sonra, de facto lider olarak Deng Xiaoping, Çin'i günümüzde dünyanın en büyük ikinci ekonomisi haline getiren gelişmelerin kıvılcımını ateşleyerek, Çin'in ekonomik olarak dış dünyaya açılmasını sağlamıştır. Deng'in 'reform ve dışı açılma' politikasıyla birlikte Çin, ekonomik anlamda hızlı bir büyüme sürecine girse de dış politikasında Deng'in ortaya attığı "tāo guāng yǎng huì- TGYH" yani "düşük bir profil izleme" olarak tercüme edilebilecek politikayı takip etmiştir. Bu politika genel olarak Çin'in uluslararası meseleleri sakince gözlemleyip, kendi pozisyonunu koruması ve çok göz önünde olmaması (Dingding & Jianwei, 2011:197) gibi anlamlara gelse de bu ilkenin çevirisiyle ilgili farklı görüşler olduğundan dolayı, bu politika "Çin Tehdidi" (Broomfield, 2003; Tiezzi, 2014; Yee & Storey, 2002; Mosher, 2017) teorilerine de zemin oluşturmaktadır.

Örneğin ABD Savunma Bakanlığı, 2002'de Çin'in askeri gücü ile ilgili hazırladığı raporda, bu politikayı "düşük bir profil izlemek" şeklinde ifade ederken, takip eden yıllarda bu çeviri raporlarda "yeteneklerini gizle, zayıfmış gibi davran" şeklinde çevrilmiştir (Pekcan, 2019:20). Bu farklı çevirilerden dolayı, Çin'in ekonomik ve askeri gücü arttıkça ABD hegemonyasına baş mı kaldıracağı yoksa mevcut uluslararası sistemin kuralları içerisinde büyümesine devam mı edeceği sorusu, konunun uzmanlarının cevaplamaya çalıştığı en önemli soru olarak karşımıza çıkmaktadır. (Snelder, 2014; Kang, 2005; Toje, 2018).

Çin'de 2003-2013 yılları arasında Devlet Başkanı olarak görev yapan Hu Jintao, Çin'e yönelik tehdit algısını kırabilmek adına, barışçıl gelişim (heping fazhan-和平发展), uyumlu dünya (harmonious world/和谐世界), uyumlu toplum (harmonious society/和谐社会) gibi politikalarla nispeten başarılı olmuş olsa da, kendisinden sonra iktidara gelen Xi Jinping'le birlikte tehdit algısı daha

da artmıştır. Sebebi ise Xi Jinping'in kendinden önceki liderlerin aksine oldukça proaktif bir dış politika izlemeye başlaması ve Çin'i 'büyük devlet' statüsüne çıkaracak büyük projeler ileri sürmesidir.

Xi'nin ortaya koyduğu projelerin başında, 2013 yılında eski İpek Yolu'nun canlandırılması şeklinde de ifade edilebilecek olan Kuşak-Yol projesi gelmektedir. 7 Eylül 2013'te Xi, Kazakistan'da yaptığı bir konuşmada "güzergâh boyunca bölge ülkelerdeki insanların fayda sağlayacağı yenilikçi bir iş birliği girişimiyle, İpek Yolu ekonomik kuşağı inşa etmek için el ele vermelerini" önermiştir (Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 2013).

Xi'nin önerisiyle inşa edilmeye başlanan ve Bir Kuşak Bir Yol (One Belt One Road-OBOR) ya da Kuşak Yol Girişimi (Belt and Road Initiative- BRI) olarak adlandırılan proje, "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" ve "21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu" olmak üzere iki güzergâhtan oluşmaktadır. OBOR'la hedeflenen, Çin'den başlayarak, Asya, Afrika ve Orta Doğu üzerinden Avrupa'ya ulaşan ticaret yollarıyla ülkeleri birbirine bağlamak ve küresel ekonomik büyümeye katkı sağlamaktır. OBOR'un temel amaçları; ülkeler arasında politika koordinasyon, tesisler arasında bağlantı, engelsiz ticaret, finansal entegrasyon ve insanlar arasında bağların kurulması olarak ifade edilmektedir (Green Belt and Road Initiative Center). Mart 2020 tarihi itibarıyla OBOR'la iş birliği anlaşması imzalayan 138 ülke, 29 da uluslararası örgüt bulunmaktadır (Green Belt and Road Initiative Center).

OBOR kapsamında ülkelere kredi sağlanması amacıyla Asya Altyapı Yatırım Bankası (*Asian Infrastructure Investment Bank- AIIB*) kurulmuştur. 2016'da faaliyete başlayan ve merkezi Pekin'de bulunan bankanın, şu an 103 üyesi bulunmaktadır (Asian Infrastructure Investment Bank). 2013-2020 yılları arasında Çin, OBOR ülkelerine yaklaşık 755 milyar dolar yatırımda bulunmuştur. Yatırım yapılan miktara göre bölgeler; Doğu Asya, Batı Asya, Sahra-altı Afrika, Orta Doğu, Avrupa, Güney Amerika, Kuzey Amerika şeklinde sıralanmaktadır (Green Belt and Road Initiative Center). IMF'ten faydalanamayan birçok ülke için alternatif bir kuruluş olan AIIB'nin, Çin'in uluslararası finans siteminde söz sahibi olabilmesine de olanak tanıdığı düşünülmektedir (Koçakoğlu, 2020:197-198).

OBOR kapsamında Çin'in AB ile ilişkilerini kolaylaştırmak adına, 2015 yılında, Avrupa Tek Kuşak Tek Yol Ekonomik ve Kültürel İşbirliği ve Kalkınma Enstitüsü (European Institute for One Belt One Road Economic and Cultural Cooperation and Development (EUOBOR) kurulmuştur. EUOBOR'un amacı; Çin ile Avrupa Birliği ve diğer Avrupa ülkeleri arasında ekonomik ve kültürel alanlarda karşılıklı faydaya dayalı dostane ilişkileri teşvik etmek ve OBOR girişimine karşılık vermektir. Enstitü'nün merkezi OBOR'a ilk katılım sağlayan Avrupa ülkesi Macaristan'ın Budapeşte şehrinde bulunmaktadır (EUBOR, 2020). OBOR kapsamındaki yatırımlardan en fazla etkilenen bölgelerden biri Akdeniz'dir.

OBOR'un Asya-Avrupa kuşağında üç farklı alt proje grubu bulunmaktadır: Birincisi halihazırda faaliyette olan, Çin ana üretim tesislerini Batı Avrupa'ya bağlayan bir demiryolu koridorudur. Bu koridor, Yunanistan'ın Pire Limanı'nı Budapeşte'ye bağlayarak Avrupa pazarına hızlı ve güvenli bir şekilde girilmesini içermektedir. İkincisi, şu an gelişim aşamasında olan ve Türkiye ve İran'dan geçmesi planlanan bir kara koridorudur. Üçüncüsü ise Çin ve Avrupa limanları arasındaki akışı yoğunlaştıracak olan, Asya-Avrupa deniz koridorudur (Ferrari & Tei, 2020:8-9). Bu koridorda Çin mallarının Avrupa'ya güvenli şekilde ulaşması için Çin, bölgedeki limanlara büyük oranda yatırım yapmaktadır. Bu limanlardan en önemlisi Yunanistan'ın Pire Limanı'dır.

2016 yılında Çin nakliye firması COSCO, Pire Limanı'nın hisselerinin büyük kısmını satın almıştır (Amaro, 2019). Yunanistan'ın en büyük, Avrupa'nın yedinci büyük limanı olan Pire Limanı, oldukça önemli bir stratejik konumda bulunmaktadır. Çin'in en büyük geçiş merkezi haline gelmesi planlanan Pire Limanı, yalnızca Deniz İpek Yolu'nu bağlamakla kalmayıp aynı zamanda Pire'yi Budapeşte'ye bağlayacak demiryolu alt yapısının sağlanmasıyla, Avrupa-Asya demiryolu hattına da bağlanmaktadır (Ferrari & Tei, 2020:9).

Çin ve Yunanistan 2006'da stratejik ortaklık anlaşması imzaladığından bu yana Çin'in Yunanistan'a yatırımları da giderek artmaktadır. Yalnızca liman projeleri değil teknoloji ve iletişim alanında iş birlikleri artarak devam etmektedir. Özellikle yenilenebilir enerji Çin'in son zamanlarda en fazla önem verdiği konuların başında gelmektedir. Çin şu an ABD'den sonra dünyanın 2. en verimli rüzgâr enerjisi üreticisidir ve aynı zamanda dünyanın güneş enerjisi üretim kapasitesinin de üçte birine sahiptir (O'Meara, 2020). Bu bağlamda Xi Jinping'in 2019'daki Yunanistan ziyaretinde enerji konusu ön plana çıkmış, Girit'te 50 MW'lık bir güneş enerjisi santrali ve adayı ulusal şebekeye bağlamak için 995 milyon euro'luk bir yüksek voltaj iletim hattı da dahil olmak üzere yenilenebilir projeler açıklanmıştır (China Dialogue, 2020).

Çin'in Yunanistan'a ilgisi salt liman yatırımlarından oluşmamakta, Çin bölgede etkisini vatandaşlarının mülk satın alması aracılığı ile de hissettirmektedir. Bu kapsamda 2019 itibarıyla 850 Çin vatandaşı toplamda 310 milyon dolar değerinde mülk satın almak suretiyle, 'Altın Vize' sahibi de olmuş, böylece AB üyelerine vizesiz seyahat hakkı elde etmişlerdir. Kamu ekonomik kalkınma ajansı Enterprise Greece, Altın Vizeler sayesinde Yunanistan'ın 500 milyon doların üzerinde gelir elde ettiğini belirtmiştir (Ağaçlı, 2019). Yunanistan'da "Çin istilası" başlıklı haberler sıkça yer almasına ve Çin'in ülkeye yaptığı geniş kapsamlı yatırımlar bazı kitlelerin tepkisini çekmesine karşın iki ülke yatırım ve ticaret iş birliğinin seyrini belirlemek için Mayıs 2019'da 3 yıllık bir eylem planı imzalamıştır (Ağaçlı, 2019).

Çin'in Akdeniz'de limanlarına yatırım yaptığı bir diğer ülke İspanya'dır. 2017'de COSCO, İspanya'nın Noatum Lojistik Şirketi'nin %51 hissesini satın almıştır. Noatum Lojistik Şirketi, Akdeniz'deki Valencia ve İspanya'nın kuzeyindeki Bilbao'daki limanları işletmektedir (Wangshu, 2018). Valencia

Limanı, İber Yarımadası'nın giriş kapısı olduğundan ve konteyner trafiği açısından Akdeniz'in en büyük, Avrupa'nın beşinci büyük limanı olduğundan dolayı Çin açısından büyük önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra Çin ve İspanya arasındaki ticaretin %50'si buradan geçmekte ve İspanya'nın gayri safi milli hasılasının %55'inden fazlası liman bölgesinden gelmektedir (Ouyang, 2018).

Çin'in OBOR projesi kapsamında İtalya da bölgedeki önemli ülkelerden biridir. İtalya aynı zamanda OBOR'a katılım sağlayan ilk G7 ülkesidir. 2019'da Xi Jinping'in Roma ziyaretinde, yasal olarak bağlayıcı olmasa da geniş kapsamlı bir Mutabakat Muhtırası (Memorandum of Understanding) imzalanmış ve toplamda 2,5 milyar Euro değerinde 29 anlaşma yapılmıştır (Elyatt, 2019). 2018'de ekonomik durgunluk dönemine giren ve borçları hızla artan İtalya için OBOR projesine katılmanın bir nevi kurtarıcı bir role sahip olduğu söylenebilir.

OBOR kapsamında İtalya'nın Vado Limanı'nda da Çinli şirketler COSCO ve Qingdao Port International, liman hissesinin %49,9'una sahip olmuşlardır. %40 pay COSCO'nun iken, %9,9 pay Hong Kong Merkezli Qingdao'ya aittir (Louppova, 2016). İtalya'da Vado Limanı'na yatırım yapıldığı yıl olan 2016'da, Çinli bir şirket tarafından yönetilen bir konsorsiyum, Venedik kıyılarında bir yanaşma alanı tasarlanması ihalesini kazanmıştır. İnşa edildiği takdirde bu alan, Venedik'in kargo kapasitesinin iki katından fazlasına sahip olacaktır (Linden, 2018). Vado Limanı'nın yalnızca orta ve güney Avrupa için bir kapı değil, aynı zamanda bölgenin Afrika ile ilişkilerini geliştirmesi açısından da bir kanal görevi göreceği düşünülmektedir (Ye & Han, 2019).

Bölgesel ve küresel dengeleri doğrudan etkileyen ve kilit bir konumda bulunan Akdeniz'in üçüncü büyük adası Kıbrıs da Çin'in Deniz İpek Yolu kapsamında önemli gördüğü noktalardan birini teşkil etmektedir. Çin'in ilgisi adanın güneyine yoğunlaşmakta ve bu ilgi GKRY tarafından da karşılık bulmaktadır. GKRY'nin Pekin Büyükelçisi Agis Loizou 2015'te Çin Uluslararası Radyosu'nda OBOR inisiyatifinde aktif rol oynayacaklarını açıklamıştır ve bu kapsamda aralarında turizm, ticaret, eğitim, yenilenebilir enerji kaynakları, araştırma gibi alanların da bulunduğu mevcut ilişkileri daha ileriye taşımak adına diplomatik kanallar güçlendirilmektedir (Şahin, 2019:38).

İki aktör, liman yatırımları ve enerji alanında iş birliğini arttırmak için ikili görüşmeleri sürdürmektedir. Limasol limanına sahip olmak istediklerini belirten Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi, 2015'te GKRY'yi ziyaret ettiği esnada Kıbrıs'ı Doğu Akdeniz'in "denizcilik üssü" haline getirme hedeflerini vurgulamıştır (Şahin, 2019:38). 2016'da GKRY ve Çin arasında diplomatik ilişkilerin 45. yılı kutlanırken, GKRY lideri Nikos Anastasiadis, Çin'in OBOR girişimine verdiği desteği tekrarlamış, konumu sayesinde sağlayabileceği katkıyı vurgulamıştır (Şahin, 2019:38).

Akdeniz'in diğer tarafında ise Çinli şirketler, Türkiye'nin en büyük üçüncü limanı olan Kumport'u satın almışlardır, aynı zamanda İsrail'in iki yeni limanı olan Hayfa ve Ashdod'u inşa etmektedirler. Bölgede OBOR kapsamında Mısır'ın Süveyş Kanalı Ekonomik Bölgesi'ndeki en büyük yatırımcılar da yine Çinli

şirketlerdir (Linden, 2018:6). Mısır'ın Akdeniz kıyısındaki Abu Qir Limanı'nda bir konteyner terminali kurulması için de Mısır ve Çin 2019 yılında bir mutabakat anlaşması yapmışlardır (Al-Youm, 2019).

5. Çin'in Akdeniz'de Artan Etkinliğine Yönelik Endişeler

Avrupa Birliği Çin'in OBOR girişimine karşı ilk coşkusu kaybetmiş durumdadır zira Çin'in bu kapsamdaki yatırımlarının Avrupa üzerinde güvenlik ve ekonomik açıdan sonuçları AB'nin öngördüğü etkilerin ötesine geçmiş ve hatta sınırları Avrupa'yı aşan bir nitelikte Asya'da dengeleri ve istikrarı etkiler bir boyuta ulaşmıştır. Mohan, OBOR'un güvenlik ve ekonomi açısından etkilerini (i) AB'nin bütünlüğü üzerindeki etki, (ii) Avrupa güvenliği üzerindeki etkisi ve (iii) Avrupa ve Asya'da ticaret, yatırımlar ve pazara erişim için rekabet olmak üzere üç kategoride değerlendirmektedir (Mohan, 2018: 1).

AB'nin bütünlüğü açısından Çin'in etkisi Birliği en çok endişelendiren konuların başında gelmektedir. Zira Çin'in, kendi çıkarları doğrultusunda farklı stratejiler ve hedefler izleyen güçlü bir ortak ve mücadele alanlarında bir rakip olduğunu kabul eden AB 'tutarlı', 'güçlü', 'net' ve 'tek sesli' bir yaklaşım ile AB çıkarları ile uyumlu bir strateji benimsenmesinin altını çizmektedir (European Commission, 2020). Çin AB'nin birlik içi uyumu ve siyasi bütünlüğü açısından bir tehdit oluşturmakta, Akdenizli üye devletlerden bazıları ile geliştirdiği ikili iyi ilişkilerin yanı sıra Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle kurduğu kurumsal yakınlık dolayısıyla Avrupa bütünleşme projesini sekteye uğratabilmektedir.

AB'nin kurumsal siyasi bütünlüğü ve Çin tarafından etkin bir aktör olarak algılanmaması açısından özellikle Çin'in 16+1 girişimi önem arz etmektedir. 2012'de AB'nin 11 Doğu Avrupalı üyesi Çin'in bu girişimine dahil olmuş, Çin yatırımlarını büyük bir hevesle karşılamışlardır.⁴ 2019'da Yunanistan'ın da katılımıyla bu girişim 17+1 halini almıştır (Kavalski, 2019). Çin'in Avrupa'da AB ile Stratejik Ortaklığı dışında hayata geçirdiği bu ortaklık girişimi AB'yi siyasi bütünlük açısından endişelendirmenin ötesinde, bölgesel etkin bir aktör olarak konumuna da zarar vermektedir. 17+1'in AB açısından endişe yaratan bir başka boyutu ise girişimin -sonradan dahil olan Yunanistan hariç- Doğu Avrupalı üyelerinin komünist geçmişleri ve bunlardan AB üyesi olanların halen Birliğin demokratik değer ve temel normlarına tam uyum noktasında yaşadığı güncel sıkıntılardır.

Çin ile geliştirilen ikili ilişkiler AB kurumsal karar mekanizmalarında da etkisini göstermekte, örneğin Güney Çin Denizi ya da İnsan Hakları ihlalleri ile ilgili AB'nin Çin aleyhine ortak bir tutum benimsemesini gerekli kılan durumların Yunanistan ve Macaristan tarafından engellendiği görülmektedir (Mohan, 2018: 2). Benzer şekilde İtalya'nın 2019'da AB kurumsal mekanizmalarının dışında hareket ederek Çin'in OBOR girişimine dahil olduğu

⁴ 16+1 Girişimi, AB üyesi olan Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Hırvatistan, Romanya, Polonya, Çekya, Slovakya, Macaristan ve Slovenya'nın yanı sıra AB üyesi olmayan Arnavutluk, Bosna-Hersek, Makedonya, Karadağ ve Sırbistan'ın '+1' i ifade eden Çin ile oluşturduğu iş birliği platformudur.

ve Brüksel'in tepkisini çektiği gözlenmektedir. Bu durumda o sırada, İtalya'nın sağ popülist hükümetinin AB ile sürekli bir çatışma halinde olması ve ticaret (ve diğer) politikalar konusunda AB kurumlarına danışmayı önemsememesi de etkili olmaktadır (Berkofsky, 2019).

Çin'in AB bütünlüğünü ve aktörlüğünü hiçe sayan yaklaşımı ve “böl ve yönet” taktiği, AB kurumlarının olduğu kadar bazı Batı Avrupa ülkelerinin de tepkisini çekmektedir. Örneğin Almanya Şansölyesi Merkel, Çin etkisini Avrupa'nın karşı karşıya olduğu “en büyük zorluklardan” biri olarak görmekte ve Çin'in ekonomik yatırımlarının siyasi sorunlarla ilişkilendirilmemesi gerektiği konusunda uyarılarda bulunmaktadır (Mohan, 2018: 2). Aynı şekilde, Fransa Cumhurbaşkanı Macron da, Çin yatırımlarının Birliğin çıkarları pahasına olmaması gerektiği konusuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Macron, 2018 yılında Çin'in Avrupa'da anahtar konumda bulunan altyapı yatırımlarına atıfta bulunarak Çin'e karşı birleşik bir Avrupa cephesi çağrısında bulunmakta ve “Bazı üye devletler kapılarını tamamen açtığı zaman, Çin, bu kıtaya bu güce saygı duymayacaktır” demektedir (Johnson, 2018).

Çin'in satın aldığı limanlarla ilgili güvenlik açısından en büyük endişelerden biri, bu limanları zamanla askeri amaçlar için kullanıp kullanmayacağıdır. Örneğin Sri Lanka'daki Hambantota Limanı ve Pakistan'daki Gwadar Limanı projelerinin Çin'in Hint Okyanusu'ndaki potansiyel deniz üsleri ağının bir parçası olduğu düşünülmektedir (Russel & Locklear, 2020). Russel ve Locklear, OBOR kapsamındaki limanların kendi başlarına deniz üssü olmadıklarını ancak ikili kullanımlı ticari ve askeri işlevselliğe sahip olduğunu dile getirmektedirler. Yazarlara göre deniz aşırı alt yapı projeleri, getirilen yeni yasa ve yönetmelikler kapsamında Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun (People's Liberation Army- PLA) askeri şartnamelerine göre inşa edilecek ve projelerin, PLA operasyonlarını da desteklemesi gerekecektir (Russel & Locklear, 2020). Bu konuyla ilgili Daniel R. Russel ve Blake H. Berger, “Kuşak Yol Girişiminin Silahlandırılması” başlıklı bir rapor hazırlamışlardır (Russel ve Berger, 2020). Raporunda, Çin'in özellikle PLA'nın askeri operasyonlarını destekleyebilecek limanlar aradığı ifade edilmektedir. Rapora göre bu özelliklere sahip limanlar; normalden daha ağır yükleri boşaltmak için yüksek standartlı Ro-Ro özelliklerine sahip, (savaş gemilerini barındırmak için) en az 10 metre rıhtım derinliği olan, soğuk hava depolarına, montaj alanlarına ve ağır hizmet tipi güçlendirilmiş erişim yollarına sahip limanlar olarak belirtilmektedir (Russel & Berger, 2020:19).

Çin'in satın aldığı limanlarla ilgili endişeler ABD Savunma Bakanlığı'nın 2020 Çin Raporu'nda da görülmektedir. Raporunda; bazı OBOR projelerinin PLA'nın seçili limanlara erişimini sağlayacağı, bunun da ileride Çin için potansiyel askeri avantajlar sağlayacağı yer almaktadır (Office of the Secretary of Defense, 2020). Ancak bazı uzmanlara göre Çin, donanmasını modernize edip, denizcilik konusunda üstünlüğünü göstermek istese de, bunu Avrupa ya da Amerika'da yapma olasılığı, kendi çevre ülkelerinde yapma olasılığına göre daha

azdır. Yine de Çin, Cibuti’de ilk askeri üssünü kurmuş, 2017’de de Çin deniz filosu Pire limanına dört günlük bir ziyarette bulunmuştur (Albert, 2019).

Çin, 2017’de Cibuti’de kurduğu askeri üssün ardından, 2019 itibariyle farklı aktörlerle deniz aşırı ortak askeri tatbikatlar gerçekleştirmiştir. Akdeniz’de Ağustos 2019’da Mısır ile, Umman Denizi’nde Aralık 2019’da Rusya ve İran’ı takiben Ocak 2020’de Pakistan ile ortak askeri tatbikatlar hayata geçirmiştir. Bu askeri tatbikatların, oluşturulan ticaret yolu üzerinde sembolik caydırıcı bir etki yaratması hedeflenmekte ve bölgede etki kapasitesi yüksek aktörlerle gerçekleştirildiği görülmektedir (Koç, 2020). Çin’in Akdeniz stratejisinin ticari ve ekonomik çıkarlar temelinde şekillendiği göz önünde bulundurulduğunda, bölgedeki siyasi istikrarsızlığa doğrudan müdahil olmadığı ve birbirleriyle çatışmalar dahi tüm bölge aktörleri ile iyi ilişkiler geliştirme çabasında olduğu gözlenmektedir (Koç, 2020).

Sonuç

AB’nin Çin ile ilişkilerine bakıldığında 1989 Tiananmen Meydanı Olayları’nın önemli bir dönüm noktası olduğu görülmektedir. Nitekim bu tarihten günümüze kadar devam eden silah ambargosu konusu halen ilişkilerde çözülemeyen en önemli konulardan biridir. Ancak 2001’de Çin’in DTÖ’ye üyeliği ve 2003 itibarıyla Çin’in “stratejik ortak” olarak değerlendirilmesi ise güvenlik, ticaret, bilim ve teknoloji gibi birçok alanda ilişkilerin gelişmesini sağlamış ve Çin, 2020 yılında AB’nin en büyük ticaret ortağı haline gelmiştir. Ancak, Çin’in OBOR kapsamında Akdeniz’de yürüttüğü politikalar ve yatırımlar, AB’nin Çin’e yönelik yaklaşımında etkili olmaktadır. Akdeniz’de AB üyesi olan Yunanistan, İtalya, İspanya, GKRY gibi önemli ülkelere başta liman alımları olmak üzere büyük yatırımlar yapan Çin, diğer mücadele alanları ile birlikte değerlendirildiğinde, AB’nin gözünde “stratejik ortak”tan “sistemik rakip”e evrilmiştir.

OBOR kapsamında Akdeniz’de yapılan yatırımlarda özellikle Yunanistan ön plana çıkmaktadır. Pire Limanı’nın büyük kısmını alan Çin, bu limanı Budapeşte’ye bağlayacak demiryolu ağı ile bölgeyi en büyük geçiş merkezi konumuna getirmek istemektedir. Çinli şirketler benzer şekilde İtalya ve İspanya’da önemli limanlara büyük yatırımlar yapmışlardır. Çin’in yatırımları yalnızca limanlarla da sınırlı değildir. Çin, bu ülkelerle yenilenebilir enerji, turizm, ticaret, enerji, bankacılık gibi sektörlerde de birçok iş birliği anlaşması imzalamıştır. Tüm bu yatırımlar ve anlaşmalar Çin’in bölgedeki artan gücünün ve etkisinin bir yansımasıdır.

AB açısından Çin’in bazı üye devletlerde artan yatırımlarının ötesinde, bölgedeki limanların gelecekte deniz üssü haline getirilebileceği endişesi de ön plana çıkmaktadır. Çin ise OBOR kapsamında Akdeniz’de yaptığı yatırımlar ve ikili ilişkilerinde AB’yi etkin bir aktör olarak görmemektedir. Temel değerler konusundaki anlaşmazlıkların yanı sıra AB dış politikasındaki çok seslilikten ve

bölünmüşlükten faydalanarak, bazı üye devletlerle kurduğu bireysel ilişkilerini avantaja çevirmektedir.

Çatışan siyasi değerler, normlar, jeopolitik çıkarlar ve öncelikler AB-Çin ilişkilerinde stratejik ortaklıktan çok ticaret ve yatırım ilişkisinin ötesine geçemeyen bir sınırlı ortaklık görünümü ortaya çıkarmaktadır. Küresel siyasette Çin'in ekonomik, askeri ve politik gücü artarken AB daha kapsamlı, olası çatışma alanlarını öngörebilme kapasitesine sahip, tek sesli bir yaklaşımla ortak bir dış ve güvenlik politikası oluşturma ihtiyacı ile karşı karşıya kalmaktadır. Çin'in Akdeniz'de izlediği politika kapsamında AB'nin bütünleşememiş yapısından faydalandığı gözlenmektedir; Çin, AB için yakın çevresini dönüştürebilme ihtimali değerlendirilen, Avrupa entegrasyonunun geleceği açısından tehditler barındıran ve rekabet edilmesi gereken bir aktör olarak görülmektedir.

Kaynaklar

- Ağaçlı, E. (2019, Ağustos 2). Doğu Akdeniz ve Çin. *Yörünge*.
<https://www.yorungedergi.com/2019/08/dogu-akdeniz-ve-cin/>
- Akdemir, E. (2018). Avrupa Birliği'nin Dış İlişkileri Ve Politikası: Avrupa Birliği'nin Bütünleş(Eme)mesi Üzerine Bir İnceleme. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 17(2), 181-218.
- Albert, E. (2019). China's Global Port Play. *The Diplomat*,
<https://thediplomat.com/2019/05/chinas-global-port-play/>
- Al-Youm, A. (2019, August 7). Egypt, Chinese company sign MoU for container terminal in Alexandria. *Egypt Independent*,
<https://egyptindependent.com/egypt-chinese-company-signs-mou-for-container-terminal-in-alexandria/>
- Amaro, S. (2019, November 15). China bought most of Greece's main port and now it wants to make it the biggest in Europe. *CNBC*,
<https://www.cnbc.com/2019/11/15/china-wants-to-turn-greece-piraeus-port-into-europe-biggest.html>
- Asian Infrastructure Investment Bank. (2020). <https://www.aiib.org/en/about-aiib/index.html>
- Berkofsky, A. (2019). China and the EU: "Strategic Partners" No More. *Institute for Security & Development Policy, Issue Brief*,
<https://isdip.eu/publication/china-and-the-eu-strategic-partners-no-more/>
- Blanco, L. F. (2016). The functions of 'strategic partnership' in European Union foreign policy discourse. *Cambridge Review of International Affairs*, 29(1), 36-54.
- Broomfield, E. V. (2003). Perceptions of Danger: The China threat theory, *Journal of Contemporary China*. 12(35), 265-284, DOI: 10.1080/1067056022000054605
- Brown, S. A. W. (2011). Anything But Arms? Perceptions, the European Union and the Arms Embargo on China. *Journal of Contemporary European Research*, 7(1), 23-40.

- Brown, K. & Beatson, S. (2016). The European Union and China: The Need for a More Politicised Relationship. *Asia & the Pacific Policy Studies*, 3(3), 412–419.
- China Dialogue. (2020, December 17). Shift in Chinese energy investments set to help Greece reach climate targets. <https://chinadialogue.net/en/business/greece-chinese-energy-investments-climate-targets/>
- Dinç, C. (2011). Sivil Güç - Realist Oyuncu İnkileminde Avrupa Birliği'nin Küresel Konumu Üzerine Tartışmalar. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 7(28), 89-124.
- Dingding, C. & Jianwei W. (2011). Lying Low No More? China's New Thinking on the Tao Guang Yang Hui Strategy. *China: An International Journal*, 9(2), 195-216. <https://doi.org/10.1142/S0219747211000136>
- Duggan, N. & Hodzi, O. (2020). The challenges of China-European Union security cooperation in Africa. *Asia Europe journal*, 19, 43-57. DOI: 10.1007/s10308-020-00585-0
- Elyatt, H. (2019, March 27). Is Italy playing with fire when it comes to China?. *CNBC*, <https://www.cnbc.com/2019/03/27/italys-joins-chinas-belt-and-road-initiative.html>
- EU-China 2020 Strategic Agenda for Cooperation. (2020). <https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/20131123.pdf>
- EU-China Relations. (2020). https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/34728/eu-china-relations-factsheet_en
- EUOBOR. (2020). European Institute for One Belt One Road Economic and Cultural Cooperation and Development. <http://www.euobor.org/index.php?app=aboutus>
- EURACTIV. (2020). China edges past US as Europe's top trade partner, <https://www.euractiv.com/section/economy-jobs/news/china-edges-past-us-as-europes-top-trade-partner/>
- European Commission. (2003). EU-China: Commission Adopts New Strategy for a Maturing Partnership. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_03_1231
- European Commission. (2017). "EU-China Relations", https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_16_2258
- European Commission. (2019). European Commission and HR/VP contribution to the European Council, EU-China – A strategic Outlook. https://ec.europa.eu/info/publications/eu-china-strategic-outlook-commission-contribution-european-council-21-22-march-2019_en
- European Council. (1989, June 26-27). EU Declaration on China - Presidency Conclusions. https://www.consilium.europa.eu/media/20589/1989_june_-_madrid_eng_.pdf
- European External Action Service. (2011). EU-China Relations Chronology. https://eeas.europa.eu/archives/docs/china/docs/chronology_2011_en.pdf

- Ferrari, C. & Tei, A. (2020). Effects of BRI strategy on Mediterranean shipping transport. *Journal of Shipping and Trade*, 5(14), 8-9.
- Geeraerts G. (2013). EU-China Relations. In: Christiansen T., Kirchner E., Murray P. (Eds), *The Palgrave Handbook of EU-Asia Relations* (pp.492-505). Palgrave Macmillan, London.
- Godement, F. (2014, September 12). Europe engages China in earnest. *European Council on Foreign Relations*. https://ecfr.eu/article/commentary_europe_engages_china_in_earnest311/
- Green Belt and Road Initiative Center. (2020). <https://green-bri.org/belt-and-road-initiative-quick-info>
- Güner, A. (2019). Avrupa Birliği'nde Stratejik Ortaklık Kavramı: AB-Japonya Stratejik Ortaklık Anlaşması. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, 2(1), 34-49.
- Huang, R. (2007). *Çin Tarihi: Bir Makro Tarih Yaklaşımı*. (çev. Atilla Sönmez), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Johnson, K. (2018, February 2). Why Is China Buying Up Europe's Ports?. *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2018/02/02/why-is-china-buying-up-europes-ports/>
- Kahn Nisser, S. (2019). The EU, China, trade dependence and human rights. *Cambridge review of international affairs*, 1-21.
- Kamiński, T. (2019). The Sub-state Dimension of the European Union Relations with China. *European Foreign Affairs Review*, 24 (3), 367-386.
- Kang, D. (2005). Why China's Rise Will Be Peaceful: Hierarchy and Stability in the East Asian Region. *Perspectives on Politics*, 3(3), 551-554.
- Kavalski, E. (2019, March 29). China's "16+1" Is Dead? Long Live the "17+1". *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2019/03/chinas-161-is-dead-long-live-the-171/>
- Kırbaçoğlu, F. & Tüfekçi, Ö. (2020). Avrupa Birliği'nin Yükselen Güçler Politikası: BRICS ve MIKTA Ülkelerinin Meydan Okumaları. *Novus Orbis: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2(1), 39-70.
- Kinzelbach, K. & Thelle, H. (2011). Taking Human Rights to China: An Assessment of the EU's Approach. *The China quarterly*, 205 (205), 60-79.
- Koç, Y. E. (2020). Çin'in Akdeniz'deki Varlığı: Liman Yatırımları ve Deniz Tatbikatları. *Kriter*, 4(43). <https://kriterdergi.com/dis-politika/cinin-akdenizdeki-varligi-liman-yatirimlari-ve-deniz-tatbikatlari>
- Koçakoğlu, M. A. (2020). *Kuşak Yol Girişimi Bağlamında Çin'i Anlamak*, Truva Yayınları.
- Lalande, V. & Vivet, E. (2014). "EU Strategic Partnerships: Shallow political summits, active technical dialogues?". *European Council on Foreign Relations*. https://ecfr.eu/article/eu_strategic_partnerships_shallow_political_summits_active_technical_dialog/

- Linden, R. H. (2018). The New Sea People: China in the Mediterranean. *Istituto Affari Internazionali (IAI)*, 18(14), 1-21. DOI: 978-88-9368-081-3
- Louppova, J. (2016, October 18). APM Terminals Expands Chinese Partnerships in Italy. *Port Today*. <https://port.today/apm-terminals-expands-chinese-partnerships-in-italy/>
- Maher, R. (2016). The elusive EU–China strategic partnership. *International Affairs*, 92 (4), 959–976.
- Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. (2013, September 7). [President Xi Jinping Delivers Important Speech and Proposes to Build a Silk Road Economic Belt with Central Asian Countries](https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/xjpfwzysiesgjtfhshzzfh_665686/t1076334.shtml). https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/xjpfwzysiesgjtfhshzzfh_665686/t1076334.shtml
- Mohan, G. (2018, March 30). Europe's Response to the Belt and Road Initiative. *GMF Policy Brief*, 14. <https://www.gmfus.org/publications/europes-response-belt-and-road-initiative>
- Mosher, S. W. (2017). *Bully of Asia: Why China's Dream is the New Threat to World Order*. Regnery Publishing.
- O'Meara, S. (2020, August 26). China's plan to cut coal and boost green growth. *Nature*. <https://www.nature.com/articles/d41586-020-02464-5>
- Office of the Secretary of Defense. (2020). Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2020. <https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/1/2020-DOD-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT-FINAL.PDF>
- Ouyang, W. (2018, August 27). Feature: Belt and Road Initiative energizes Spanish ports. *Xinhua Net*, http://www.xinhuanet.com/english/2018-08/27/c_137422543.htm
- Parson, J. (2016). The People's Republic of China-European Union-Russian energy security triangle. *International social science review*, 92 (1), p.COVb
- Pekcan, C. (2019). *Çin Dış Politikası ve ABD ile İlişkiler*, Dora Basım Yayın Dağıtım.
- Russel, D. & Locklear, S. (2020). China Is Weaponizing the Belt and Road. What Can the US Do About It?. *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2020/10/china-is-weaponizing-the-belt-and-road-what-can-the-us-do-about-it/>
- Russel, D. R. & Berger, B. H. (2020). Weaponizing the Belt and Road Initiative. *Asia Society Policy Institute*. <https://asiasociety.org/policy-institute/weaponizing-belt-and-road-initiative>
- Schade, D. (2019). Of insiders and outsiders: Assessing EU strategic partnerships in their regional context. *International Politics*, 56, 375–394.
- Smith, M. (2016). EU Diplomacy and the EU–China strategic relationship: framing, negotiation and management. *Cambridge Review of International Affairs*, 29(1), 78-98.

- Snelder, J. (2014). Mearsheimer's big question: Can China rise peacefully?. The Interpreter. <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/mearsheimers-big-question-can-china-rise-peacefully>
- Statista. (2020). Trade balance of the European Union with China from 2009 to 2019. <https://www.statista.com/statistics/257155/eu-trade-with-china/#:~:text=Trade%20balance%20of%20the%20European%20Union%20with%20China%202009%2D2019&text=The%20graph%20shows%20the%20trade,than%20in%20the%20previous%20year>
- Şahin, İ. (2019). Doğu Akdeniz'de Enerji Çatışması ve İşbirliği. *Orsam*, 3, 1-48.
- Tiezzi, S. (2014, June 3). Beijing's 'China Threat' Theory. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2014/06/beijings-china-threat-theory/>
- Toje, A. (2018). *Will China's Rise Be Peaceful?: Security, Stability, and Legitimacy*. Oxford University Press.
- Uygun, A. G. (2021). Doğu Akdeniz'de Paylaşım Rekabeti: Türkiye-Yunanistan Gerginliği ve Avrupa Birliği'nin Tutumu. *TYB Akademi*, 31, 69-89.
- Vogt, R. (2012). *Europe and China: Strategic Partners or Rivals*. Hong Kong University Press.
- Wangshu, L. (2018, August 22). Prosperity at Spanish ports rises. *China Daily*. http://www.chinadaily.com.cn/a/201808/22/WS5b7ca825a310add14f387097_1.html
- Witkowska, J. (2019). The attitudes of the European Union and China towards Foreign Direct Investment: implications for bilateral relations. *Comparative economic research*, 22 (3), 83-98.
- Ye, Q. & Han, S. (2019, March 22). China contributes to Italian port construction for win-win results. *People's Daily*, <http://en.people.cn/n3/2019/0322/c90000-9559340.html>
- Yee, H. & Storey, I. (2002). *The China Threat : Perceptions, Myths and Reality*. Routledge Curzon.
- Zha, D. (2015). Energy Security in China-European Union Relations: framing further efforts of collaboration. *Contemporary Politics*, 21(3), 308-322.
- Zhou, H. (2017). An Overview of the China-EU Strategic Partnership (2003–2013). In Zhou, H. (Ed.). *China-EU Relations: Reassessing the China-EU Comprehensive Strategic Partnership* (pp.3-31). Social Sciences Academic Press and Springer Science + Business Media Singapore.

Yeniden Yapılandırılabilir Üretim Sistemlerinin ve Tedarikçi Cevap Verebilirliğinin, Ürün Cevap Verebilirliği Üzerindeki Rolü: İmalat Sektöründe Bir Uygulama¹

**Gülşah GENEŞ²
Erdoğan KOÇ³**

Geliş Tarihi/ Received
12.04.2021

Kabul Tarihi/ Accepted
05.07.2021

Yayın Tarihi/ Published
15.07.2021

Citation/Atıf: Geneş, G. ve Koç, E., (2021), Yeniden Yapılandırılabilir Üretim Sistemlerinin ve Tedarikçi Cevap Verebilirliğinin, Ürün Cevap Verebilirliği Üzerindeki Rolü: İmalat Sektöründe Bir Uygulama, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(3): Sayfa: 1165-1188, <https://doi.org/10.16951/atauniibd.913865>

Öz: İşletmelerin, yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerine ve tedarikçi cevap verebilirliği yeteneğine sahip olması; ani ve öngörülmeyen durumlara tepki verilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerinin ve tedarikçi cevap verebilirliğinin, ürün cevap verebilirliği üzerinde etkisinin olup olmadığını incelemektir. Gerçekleştirilen literatür taraması sonucunda, bu etkinin ele alındığı bir çalışma ile karşılaşılmaştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmanın, ilgili alandaki boşluğu doldurarak, literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada, iki ayrı hipotez oluşturularak, bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Türkiye’de imalat sektöründe faaliyet gösteren orta ve büyük ölçekli işletmelerin üst düzey yöneticilerinden, 397’sinin katılımıyla anket yapılmıştır. Elde edilen veriler ile güvenilirlik analizi ve yapı geçerliliği test edilerek ulaşılan sonuçlar sunulmuştur. Ayrıca, yapısal eşitlik modeli kullanılarak araştırma modeli sınanmıştır. Hipotez testleri sonucunda, yeniden yapılandırılabilir üretim sistemleri ile ürün cevap verebilirliği arasında olumlu yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Tedarikçi cevap verebilirliği ile ürün cevap verebilirliği arasında da olumlu yönde bir ilişki tespit edilerek, hipotezler doğrulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeniden Yapılandırılabilir Üretim Sistemleri, Tedarikçi Cevap Verebilirliği, Ürün Cevap Verebilirliği

The Role of Reconfigurable Production Systems and Supplier Responsiveness on Product Responsiveness: An Application in the Manufacturing Sector

Abstract: Having reconfigurable production systems and supplier responsiveness capability is important for businesses in terms of reacting to sudden and unexpected situations. This study aims to analyze whether reconfigurable production systems and supplier responsiveness have an impact on product responsiveness. As a result of the literature search, no study addressing this effect has been found. It is thought that a study conducted in this direction will contribute to the literature, filling the gap in the relevant field. In this study, an application was carried out by developing two separate hypotheses. 397 questionnaires were administered to senior executives of medium and large-sized businesses operating in the manufacturing sector in Turkey. The results obtained by testing the reliability analysis and construct validity with the obtained data are presented. In addition, the research model was tested using the structural equation model. As a result of the hypothesis tests, a positive relationship was found between reconfigurable production systems and product responsiveness. Hypotheses have been verified by detecting a positive relationship between supplier responsiveness and product responsiveness.

Keywords: Reconfigurable Production Systems, Supplier Responsiveness, Product Responsiveness

Jel Codes: E23, L11, M11

¹Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan KOÇ danışmanlığında Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yürütülen “Tekrar Konfigüre Edilebilir Üretim Sistemlerinin ve Tedarikçi Cevap Verebilirliğinin, Ürün Cevap Verebilirliğine Etkisi” başlıklı yüksek lisans çalışmasından türetilmiştir.

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, gulsahgenes@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5795-1208>

³Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ekoc@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8209-5714>

EXTENDED SUMMARY

Background

In order for businesses to survive in a constantly changing market environment, they must have the ability to respond timely and quickly to unanticipated changes in product demand. With the reconfigurable production systems, one of the new generation production technologies, it is possible to produce high quality, low volume and customized products, and to increase the product responsiveness capability. In this direction, the purpose of the study is to examine the effect of reconfigurable production systems and supplier responsiveness on product responsiveness.

Literature

In the literature review, two different frameworks, namely, the effect of reconfigurable production systems on product responsiveness and the effect of supplier responsiveness on product responsiveness, were created and research was conducted accordingly. In the literature study reviewed on reconfigurable production systems, it has been observed that in the last decade, attention has been paid to modeling restructuring efforts, product family formation, the potential role of reconfigurable production systems in problem solving, their scalability, and their ability to adapt to changing market opportunities. In the literature study reviewed on supplier responsiveness, it was found that supplier capabilities, buyer-supplier relations, supplier integration, supplier cooperation practices, supplier management, supplier agility and supplier responsiveness increase responsiveness to changes in product demand.

Methodology

In line with the purpose of the research, 397 people participated in the survey, which was directed to the top managers of medium and large-scale enterprises operating in the manufacturing sector. The reliability and validity analysis of the data obtained with SPSS 23.0 and LISREL 9.1 programs were tested. At the same time, after the structural equation model was created with the LISREL 9.1 program, the results of the structural equation model and fit indices were explained. Five scales were created: modularity, integrability, convertibility, supplier responsiveness and product responsiveness. In the creation of these scales, the studies of Maganha et al. (2018), Jimenez et al. (2015), Al-Hawajreh and Attiany (2014) were benefited from. The questionnaire consists of two parts. In the first part, the position of the participants within the company and the defining characteristics of the company were measured. In the second part, the scales created were tested.

Results and Conclusions

The agility of enterprises operating in the manufacturing sector is increased with reconfigurable production systems that can easily adapt to changing market conditions. The ability of reconfigurable production systems to adapt to changing market conditions enables product changes, scaling of capacity, and fast and reliable detection of problems. The capabilities and

agility of the supplier also contribute to the development of new products and the production of existing products. In this direction, the study determined a positive and significant relationship by supporting two different hypotheses regarding the effect of reconfigurable production systems on product responsiveness and the effect of supplier responsiveness on product responsiveness. It is thought that this study will contribute to the literature in the field of production systems with the results obtained.

1. Giriş

İmalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin, ürün talebinde meydana gelen öngörülmeyen ani değişikliklere zamanında ve hızlı bir şekilde cevap verebilmesi rekabet avantajı kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir (Gindy vd., 1999: 2399). Ürün talebinde meydana gelen bu değişiklikler; ekonominin küreselleşmesi, pazar talebinde ve süreç teknolojisinde meydana gelen gelişmeler gibi birçok faktörden etkilenmektedir (Mehrabi vd., 2002: 135). İşletmelerin, sürekli değişen ürün talebini karşılayabilmeleri için esnek partiler ve artan çeşitlilik ile yüksek kaliteli özelleştirilmiş ürünler üretmeleri gerekmektedir. Bu doğrultuda dinamik pazar talebi, kısa ürün yaşam döngüsü ve esneklik ihtiyacı; geleneksel üretim sistemlerinden yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerine geçişi zorunlu kılmaktadır (Bortolini vd., 2018: 93).

Geçmişten günümüze kadar olan süreçte, üretim; emek yoğun üretim (zanaat üretimi), seri üretim, kitlesel bireyselleştirme üretimi ve küresel üretim olmak üzere dört aşamadan geçmiştir. Aynı zamanda bu üretim paradigmasını hayata geçiren teknolojiler ile üretim sistemleri oluşturulmuştur. İlk olarak zanaat üretiminin yapıldığı küçük atölyelerde, üretimi gerçekleştirmek için elektrikle çalışan takım tezgâhları kullanılmıştır. Daha sonra seri üretimin, tek tip ürün ve yüksek hacimli üretimini gerçekleştirmek için “Özel Üretim Hatları (DML)” kurulmuştur. Ayrıca kitlesel bireyselleştirme üretimine duyulan ihtiyaç nedeniyle “Esnek Üretim Sistemleri (FMS)” oluşturulmuştur. Son olarak, DML’nin hat dengelemesi ve FMS’nin maliyetli bir sistem oluşu nedeniyle de küresel üretimi gerçekleştiren ve üretim sistemlerinin son teknolojisi olan “Yeniden Yapılandırılabilir Üretim Sistemleri (RMS)” geliştirilmiştir.

Ürün talebinde meydana gelen değişiklikler ile başa çıkmak için yeniden yapılandırılabilir üretim sisteminin yanında, kesintisiz bir tedarikçi cevap verebilirliğine ihtiyaç duyulmaktadır. İşletmelerin, sistem cevap verebilirliğini sağlayarak operasyonlarını geliştirebilmeleri için tedarikçileriyle iş birliğine dayalı ilişkiler kurmaları gerekmektedir (Lee vd., 2020: 14). Bu ilişkiler doğrultusunda, tedarikçilerin cevap verebilirlik yeteneğine sahip olması, kısa teslim süresiyle ürün talebinin karşılamasını sağlamaktadır (Agarwal vd., 2007: 443). Aynı zamanda tedarikçi cevap verebilirliğinin, artan üretim hacminin değiştirilmesine ve kapasite esnekliğinin sağlanmasına önemli katkıları bulunmaktadır. Tedarikçiler, hacim dalgalanmalarının yanı sıra ürün karışımındaki dalgalanmalara da uyum sağlayarak işletme amaçlarına katkı

sağlamaktadır. Bu doğrultuda tedarikçiler ile kurulan işbirlikçi ilişkiler, tedarikçilerin ürün talebindeki değişikliklere cevap verebilme esnekliğini artırmaktadır (Holweg, 2005: 111).

Bu çalışmada; yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerinin ve tedarikçi cevap verebilirliğinin, ürün cevap verebilirliği üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerinin; tasarım süreci, mevcut düzeyi ve potansiyel rolleri araştırılmış olsa da yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerinin ürün cevap verebilirliğine etkisinin ele alındığı bir çalışma literatürde bulunmamaktadır. Benzer şekilde tedarikçi entegrasyonunun, alıcı-tedarikçi ilişkilerinin, tedarikçi cevap verebilirliğinin ele alındığı çalışmalara karşın; tedarikçi cevap verebilirliğinin ürün cevap verebilirliğine etkisinin incelendiği bir çalışma ile karşılaşmamaktadır. Bu anlamda yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerinin ve tedarikçi cevap verebilirliğinin, ürün cevap verebilirliğine etkisinin araştırıldığı bu çalışma ile literatürdeki boşluk doldurulmaya çalışılmaktadır. İfade edilen amaçlarla gerçekleştirilen çalışmanın ilgili disiplinde önemli bir boşluğu dolduracağı ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca kullanılan tüm değişkenlerin içerisinde olduğu bir model, ilk defa bu çalışmada incelenmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, yeniden yapılandırılabilir üretim sistemleri ve tedarikçi cevap verebilirliği hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca bu bölüm içerisinde literatür taraması yapıldıktan sonra, yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerinin ve tedarikçi cevap verebilirliğinin, ürün cevap verebilirliği üzerindeki etkisi açıklanarak çalışmanın hipotezleri oluşturulmuştur. Üçüncü bölümde çalışmanın yöntemi ve kullanılan ölçekler paylaşılmıştır. Dördüncü bölümde bulgular açıklanmıştır. Beşinci bölümde yer alan sonuç bölümünde ise bulguların değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. Yeniden Yapılandırılabilir Üretim Sistemleri ve Tedarikçi Cevap Verebilirliği

Günümüzün küresel pazarlarında, üretim teknolojisinde meydana gelen gelişmeler nedeniyle her şey çok hızlı ve ani bir şekilde değişmektedir. Kısa yaşam döngüsüne sahip ürünler hızla artmakta, ürün yelpazesi ise sürekli olarak genişlemektedir. İşletmelerin, küresel pazarlarda hayatta kalabilmeleri için yüksek kaliteli, düşük hacimli ve kişiye özel ürünler üretmeleri gerekmektedir (Maskell, 2001: 6). Bu durumda işletmelerin, öngörülme pazar değişiklikleri ve sürekli değişen ürün talebini karşılayabilmeleri, ürün değişikliklerine cevap verebilecek bir üretim sistemine ve tedarikçi cevap verebilirliğine bağlıdır (Koren, 2010: 1). İşletmelerin, sistem kurulumunu gerçekleştirirken yapılandırılabilir araçları ve çalışma yöntemlerini kullanması, ürün değişikliklerine zamanında cevap verebilecek üretim sistemlerinin geliştirilmesine olanak sağlamaktadır (Bellgran ve Säfsten, 2009: 3). Ürün cevap verebilirlik yeteneğine sahip üretim sistemlerinin yanı sıra tedarik

zincirine işlevsellik kazandıran tedarikçilerin de ürün cevap verebilirlik yeteneğine katkısı bulunmaktadır. Bu doğrultuda ürünlerdeki inovasyonu karşılayabilen, yeni ürünleri hızlı bir şekilde sunabilen ve hacim değişikliği yapabilen tedarikçilerin seçilmesi ürün cevap verebilirlik yeteneğini artırmaktadır (Lummus vd., 2003: 7).

2.1. Yeniden Yapılandırılabilir Üretim Sistemleri (RMS)

İşletmeler, üretim sürecindeki ve ürün talebindeki değişikliklere göre yapısını hızla ayarlayabilen bir üretim sistemine ihtiyaç duymaktadır. Yeni nesil üretim sistemi olan yeniden yapılandırılabilir üretim sistemleri bu ihtiyacı karşılamaktadır (Khattabi vd., 2021: 1). Koren 1996 yılında yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerini hayata geçirebilmek için “Mühendislik Araştırma Merkezini” kurarak, RMS'nin bilim tabanını oluşturmuştur (Koren vd., 2018: 121). Tüm üretim sistemlerinin ana hedefi olan maliyet, ürün kalitesi ve cevap verebilirlik RMS ile gerçekleştirilmektedir. RMS'de hat içi denetim istasyonları kurularak ürün kalitesi korunmakta, böylece artan ürün kalitesi ve düşük maliyetle üretim yapılmaktadır. RMS tasarımındaki, yükseltilebilir kapasite ve değiştirilebilir işlevsellik ile ürün talebinde öngörülme yen değişikliklere cevap verebilme yeteneği geliştirilmektedir. RMS mimarisi ile üretkenlik artırılmakta ve üretim sisteminin ömrü uzamaktadır (Koren vd., 2018: 121-122). Aynı zamanda RMS'nin sahip olduğu esneklik ile üretim sisteminin sürdürülebilirliği sağlanmaktadır (Khezri vd., 2020: 1).

RMS, piyasadaki ani değişikliklere cevap olarak üretim kapasitesini ayarlamak için donanım ve kontrol kaynaklarını, tüm işlevsel ve organizasyonel düzeyde yeniden yapılandırma yeteneğine sahiptir (Bi vd., 2008: 975). RMS; üretimdeki yeni özelliklerin ve gelişen teknolojinin entegrasyonunu sağlamakta, üretim kapasitesini düzenleyerek çeşitli üretim miktarlarının adaptasyonunu kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleştirmektedir (Sülek vd., 2013: 2). RMS ile teknolojik gelişmeler takip edilebilmekte, talebe göre ürün değişikliğine gidilebilmekte, kapasite değişikliğinin ölçeklendirilmesi sağlanmakta, üretim sisteminin esnekliği ve yeteneği artırılmakta, uzun vadede fiyat etkinliği sağlanmakta, sorunlar güvenilir ve hızlı bir şekilde tespit edilebilmektedir (Yavuz, 2016: 858).

2.1.1. Yeniden Yapılandırılabilir Üretim Sistemlerinin Özellikleri

Yeniden yapılandırılabilir üretim sistemleri, kullanım ömürleri boyunca çeşitli değişiklikleri dikkate alabilecek şekilde tasarlanmaktadır. Tasarımın, bu hedefe ulaşabilmesi için RMS'nin; özelleştirme, dönüştürülebilirlik, ölçeklenebilirlik, modülerlik, entegrasyon ve teşhis edilebilirlik olmak üzere altı temel özelliğe sahip olması gerekmektedir (Koren, 2013: 5). Özelleştirme; sistem ve makine esnekliğini sağlayarak, parça ailesi içerisinde özelleştirilmiş esneklik elde etme yeteneğidir. Dönüştürülebilirlik ile mevcut sistem ve makinelerin işlevselliği, yeni üretim gereksinimlerine uyacak şekilde ayarlanabilmektedir. Ölçeklenebilirlik; sistem bileşenlerini değiştirerek, kaynak

Yeniden Yapılandırılabilir Üretim Sistemlerinin ve Tedarikçi Cevap Verebilirliğinin, Ürün Cevap Verebilirliği Üzerindeki Rolü: İmalat Sektöründe Bir Uygulama

ekleyerek ya da çıkararak üretim kapasitesini değiştirebilme becerisidir. Modülerlik; operasyonel fonksiyonların, alternatif üretim şemaları arasında bölümlere ayrılmasıdır. Entegrasyon; donanım ve yazılım ara yüzleri ile modülleri hızlı bir şekilde entegre etme kabiliyetidir. Teşhis edilebilirlik ile ürün kalitesi izlenmekte ve ürün hatalarının temel nedenleri hızlı bir şekilde teşhis edilebilmektedir (Koren vd., 2018: 123).

2.1.2. Yeniden Yapılandırılabilir Üretim Sistemlerinin, Ürün Cevap Verebilirliğine Etkisi

İşletmeler, ana performans önceliklerinden biri olan cevap verebilme yeteneklerinin iyileştirilmesi için yollar aramaktadır (Jimenez vd., 2015: 157). Yeni bir üretim sistemi tasarlanırken ya da mevcut bir üretim sisteminde sorun olduğu durumlarda, bir sistemin cevap verebilme esnekliğine sahip olması gerekmektedir (Bateman vd., 1999: 879). Aynı zamanda, çeşitli tüketici ihtiyaçları karşılanarak ve yeni ürünlere adapte olarak, cevap verebilirlik yeteneği artırılmaktadır (Bateman vd., 1999: 871). RMS; esneklik ve üretkenliği birleştirmesi gereken işletmeler için ürün talebindeki değişikliklere, kabul edilebilir bir maliyetle, hızlı bir şekilde cevap verebilecek bir alternatiftir. Ürün talebindeki veya üretim sistemindeki değişikliklere karşılık olarak, RMS bu değişikliklere adapte olabilmektedir. Üretilen miktar iki katına çıkarsa sistem üretim hacmini iki katına çıkaracak şekilde yapılandırılmakta, değişen bir ürün özelliği ise sistem bu değişikliği dikkate alacak şekilde yapılandırılmakta veya sistemdeki bir makine arızalanır ise sistem arızaya rağmen üretime devam edebilecek şekilde yapılandırılmaktadır (Capawa-Fotsoh vd., 2020: 19).

2.2. Tedarikçi Cevap Verebilirliğinin, Ürün Cevap Verebilirliğine Etkisi

İşletmeler, artan talep değişiklikleri ve rekabetçi baskılar nedeniyle daha geniş ürün çeşitliliğine ve daha kısa teslim süresine ihtiyaç duymakta, bu da cevap verebilme yeteneğini zorunlu kılmaktadır (Williamson, 1991: 88-89). İşletmelerin, sipariş ettikleri ürünleri; istenilen kalitede, istenilen miktarda ve doğru zamanda elde edebilmeleri için seçtiği tedarikçilerine güvenmeleri gerekmektedir. Tedarikçilerin ise bu gereksinimlere cevap verirken hızlı olmaları, teslimat ve döngü sürelerinin kısaltılması açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle tedarikçi cevap verebilirliğini artırmak için tedarikçilerle kurulan iş birlikçi ilişkiler; tedarikçi belirsizliğini önleyerek işletme bünyesinde tutulan stoğun azaltılmasına, teslimat ve döngü sürelerinin kısaltılmasına olanak sağlamaktadır (Musanga vd., 2015: 4-5).

Tedarik sürecinde; ürün varyasyonları, karışım, hacim ve yeni ürünler dahil olmak üzere ürün arzının değiştirilmesi, ürün tedariginde esnekliği zorunlu kılmaktadır (Lummus vd., 2003: 7-8). Tedarik esnekliği, değişen ürün talebi doğrultusunda ürün arzını değiştirerek, tedarikçi cevap verebilirliğini artırmaktadır (Duclos vd., 2003: 451). Bu doğrultuda tedarikçi cevap verebilirliğinin, ürün cevap verebilirliği ile ilişkisini etkileyen faktörler; hız,

hacim, kalite, esneklik ve yenilikçilik olarak sıralanmaktadır. Hız; yeni ürünleri piyasaya sürmek ve mevcut talebi karşılamak için gereken süreci hızlandırmayı ifade etmektedir (Yeh ve Lee, 2014: 745). Hacim; talep değişikliklerine cevap olarak üretimi hızlandırmak veya yavaşlatmak için kapasiteyi hızla ayarlama yeteneğidir (Vickery vd., 1999: 19). Kalite; tedarikçilerin anlaşmaya uygun mal ve hizmet sağlama yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Kalite, aynı zamanda talep sahibinin beklentilerinin karşılanıp karşılanmadığını da belirtmektedir (Johnson vd., 2021: 168). Esneklik; ürün talebindeki belirsizlikleri karşılayabilmek için tedarikçi yeteneklerinden yararlanılmasıdır. Doğru talep bilgisi ile üretim ve tedarikçi esnekliği entegre edilerek, işletmelerin cevap verebilirlik yeteneği artırılmaktadır (Milner ve Kouvelis, 2002: 100). İşletmelerin, yeni ürün ve süreç üretmek yaratıcılığı geliştirebilmesi için inovasyon (yenilik) potansiyelini artırmaları gerekmektedir (Jean vd., 2012: 1009). İnovasyon; işletmelerin hayatta kalmasına yardımcı olarak işletmelerin büyümesine olanak tanımakta, ürün ve süreç iyileştirmelerine katkıda bulunmaktadır (Atalay vd., 2013: 226).

3. Literatür Taraması ve Araştırma Hipotezlerinin Kurulması

Çalışma kapsamında yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerinin ve tedarikçi cevap verebilirliğinin ürün cevap verebilirliğine etkisini araştıran çalışmalar ayrı ayrı incelenmiştir. Bu konu ile örtüşen çalışmalar detaylı olarak incelendikten sonra teorik altyapı paylaşılarak çalışmanın hipotezleri oluşturulmuştur. Bu başlık altında son olarak oluşturulan hipotezlerin yer aldığı araştırma modeli paylaşılmıştır.

Mehrabi vd. (2002) tarafından yapılan çalışmada, üretimde duyulan ihtiyaçlar ve bunlara olanak sağlayan teknolojiler araştırılmış; FMS'den memnun olunmadığı, RMS'nin diğer üretim sistemlerindeki eksiklikleri tamamlayabildiği ve RMS'nin diğer üretim sistemlerindeki sorunları çözme potansiyeline sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bejlegaard vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada, KOBİ'lerdeki RMS potansiyelini ölçmek için bir vaka çalışması yürütülmüş; KOBİ'lerdeki üretim hacminin, sürekli üretimin yapıldığı tek bir hatta bile oldukça düşük olduğu gözlemlenmiştir. Bortolini vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada, RMS ile ilgili mevcut literatürün yapılandırılmış ve güncellenmiş sistematik bir incelemesi sunulmuş; RMS'nin yeniden yapılandırılabilirlik endeksleri eksik olduğundan, yeniden yapılandırılabilirlik düzeyini değerlendirmek için daha titiz analitik ölçütlerin benimsenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Harari vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada, esnek ve yeniden yapılandırılabilir montaj sistemlerinin tasarım sürecinin bileşenlerini belirlemek amaçlanmıştır; bir dizi faaliyet veya yöntemle sınırlı olan esnek ve yeniden yapılandırılabilir montaj sistemlerinin tasarım süreçleri hakkında daha geniş bir perspektife ihtiyaç duyulduğu önerilmiştir. Maganha vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada, RMS'nin, mevcut düzeyi ve operasyonel performans üzerindeki etkisi incelenmiş; sonuçlar, RMS

Yeniden Yapılandırılabilir Üretim Sistemlerinin ve Tedarikçi Cevap Verebilirliğinin, Ürün Cevap Verebilirliği Üzerindeki Rolü: İmalat Sektöründe Bir Uygulama

özelliklerinin kalite, teslimat ve esneklik açısından operasyonel performans üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Khezri vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada, yeniden yapılandırılabilir üretim sistemleri için sürdürülebilir ve çevre odaklı bir süreç planı oluşturma problemi ele alınmış; elde edilen süreç planı ile sürdürülebilirliğin sağlandığı, toplam üretim süresinin ve toplam üretim maliyetinin düşürüldüğü görülmüştür. Voss vd. (2021) tarafından yapılan çalışmada, yeniden yapılandırılabilir donanımların tasarımını hedefleyen ve bu karmaşık uygulamaların titiz bir şekilde geliştirilmesini sağlayan bir metodoloji sunulmuş; uygulama analizinin sonuçları ile uygun bir sistem mimarisi tasarlanmıştır. Khettabi vd. (2021) tarafından yapılan çalışmada, sürdürülebilir ve yeniden yapılandırılabilir makinelerin ve araçların seçimi incelenmiş; üretim maliyeti ve üretim süresini azaltmanın yanı sıra maksimum makine kullanım süresini en aza indirmenin önemi vurgulanmıştır.

Handfield ve Bechtel (2002) tarafından yapılan çalışmada, tedarik zinciri üyeleri arasındaki döngü süresini azaltmak için yöneticilerin oluşturduğu ve büyük ölçüde güvene dayalı yeni ilişkisel formlar incelenmiş; güvene dayalı ilişkilerin, tedarikçi cevap verme yeteneğini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Holweg (2005) tarafından yapılan çalışmada, otomotiv parçaları endüstrisine yönelik ampirik bir araştırma gerçekleştirilmiş; sonuçlar, tedarikçinin cevap verme yeteneğinin hem kendi üretim operasyonlarından kaynaklanan içsel faktörler tarafından hem de yukarı akış ve aşağı akış katmanlarıyla ilgili faktörler tarafından kısıtlandığını göstermiştir. Squire vd. (2009) tarafından yapılan çalışmada tedarikçi yetenekleri, üretici cevap verebilirliği ve tedarik zinciri iş birliği arasındaki ilişki incelenmiş; tedarikçi yeteneklerinin (esneklik, cevap verebilirlik, modülerlik) üretici cevap verebilirliğini doğrudan etkilediği, ancak üretici-tedarikçi iş birliğinin bu ilişkiyi yönettiği bulunmuştur. Musanga vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada, alıcı-tedarikçi ilişkilerinin, tedarikçi cevap verebilirliği üzerindeki etkisi incelenmiş; alıcı ve tedarikçilerin, gereksinimlere hızlı ve uygun bir şekilde cevap verebilme yeteneğini artıran işbirlikçi ilişkiler içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. Zhang vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada, tedarikçi iş birliği uygulamaları ile yeni ürünlerin pazara çıkış hızı arasındaki ilişkinin doğrudan mı yoksa dolaylı mı olduğu araştırılmış; bilgi paylaşımının, yeni ürünlerin pazara çıkış hızı üzerinde doğrudan ve olumlu etkisi olduğuna ulaşılmıştır.

İşletmeler; değişen ürün karışımı, talep dalgalanmaları, yeni ürünlerin piyasaya sürülmesi gibi ani pazar değişiklikleriyle karşı karşıya kalmaktadır. İşletmelerin, bu değişikliklere cevap verebilmeleri için yapılarına uygun bir üretim sistemi geliştirmeleri gerekmektedir. Bu doğrultuda geliştirilen yeniden yapılandırılabilir üretim sistemleri, ani pazar değişikliklerine cevap olarak tasarlanmış üretim sistemleridir. Yeniden yapılandırılabilir üretim sistemleri ile üretim kapasitesi ve işlevsellik, pazarın değişen ihtiyaçlarına göre ayarlanabilmektedir (Tseng vd., 2017: 7). Yeniden yapılandırılabilir üretim sistemi içerisindeki yazılım ve donanım sistemleri; ürün başına hacmi pazar

talebine uyacak şekilde ayarlamakta ve yeni ürünler üretmek için sistemi yeniden yapılandırılabilir hale getirmektedir (Bortolini vd., 2018: 93). Yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerinin modüler yapısı ve entegrasyon kolaylığı ile artan ürün çeşitliliğine hızlı bir şekilde cevap verilebilmektedir (Mehrabi vd., 2002: 144). Modüler yapısı ve entegrasyon kolaylığı ile birlikte ölçeklenebilirlik, özelleştirme, dönüştürülebilirlik ve teşhis edilebilirlik özellikleri; ürün değişikliklerine cevap verebilirliği artırmaktadır. Yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerinin tasarımı ile oluşturulan parça ailesi ise üretimi artırmak ve tedarik süresini en aza indirmek için yeterli esnekliğe sahiptir (Kumar vd., 2019: 3). Bu bilgiler doğrultusunda çalışmanın ilk hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

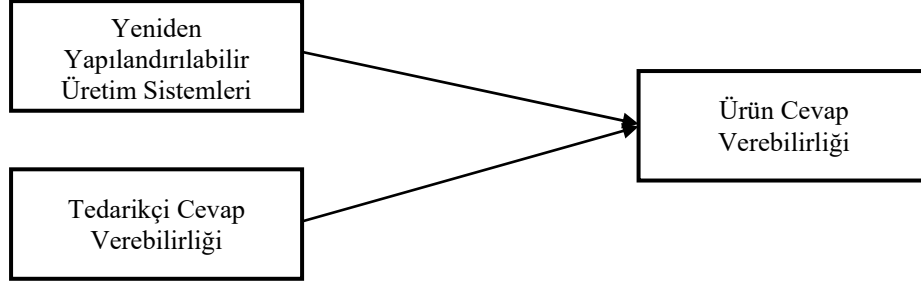
H1: Yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerinin, ürün cevap verebilirliği üzerinde olumlu ve anlamlı yönde etkisi bulunmaktadır.

Ürün yaşam ömrünün kısalması ile birlikte işletmeler hem işletme içi üretim süreçlerini hem de tedarik zincirlerini yeniden yapılandırmak zorunda kalmaktadır. Bu noktada tedarikçi cevap verebilirliği, tedarik zinciri cevap verebilirliğinin sağlanmasında önemli bir rol oynayarak, işletmelerin rekabet gücünü artırmaktadır (Ehtesham Rasi vd., 2019: 94). İşletmelerin tedarik zinciri cevap verebilirlik yeteneğini artırabilmeleri için tedarikçilerle iş birlikçi ilişkiler kurmaları, tedarikçi performansını değerlendirmeleri ve bununla ilgili adımlar atmaları gerekmektedir (Ungan, 2011: 319). Tedarikçilerle kurulan iş birlikçi ilişkiler sonucunda, stratejik kaynak sağlama ve parça tedariginde bilgi paylaşımı gerçekleştirilerek; tedarik zinciri boyunca cevap verebilirlik artırılmakta ve bunun da ürün cevap verebilirliği üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır (Ehtesham Rasi vd., 2019: 94). Tedarik sürecinde tedarikçilerle kurulan iş birlikçi ilişkiler, işletmelerin operasyonel performansını da artırmaktadır (Jermsittiparsert ve Rungsisawat, 2019: 410). Böylece işletme içi ve işletme dışı bilgi akışları ile birlikte iş süreçleri daha iyi yönetilmekte ve işletmelerin karşılaştığı riskler azaltılabilmektedir (Christopher ve Peck, 2004: 1). Sonuç olarak tedarikçilerin hem mevcut ürünlerin üretim hızına hem de yeni ürün geliştirme aşamasına sağladığı katkılar yapılan çalışmalarda da görülmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda çalışmanın ikinci hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H2: Tedarikçi cevap verebilirliğinin, ürün cevap verebilirliği üzerinde olumlu ve anlamlı yönde etkisi bulunmaktadır.

Yukarıda açıklanan hipotezlerden yola çıkarak, araştırmada kullanılan model Şekil 1'de gösterilmektedir.

Yeniden Yapılandırılabilir Üretim Sistemlerinin ve Tedarikçi Cevap Verebilirliğinin, Ürün Cevap Verebilirliği Üzerindeki Rolü: İmalat Sektöründe Bir Uygulama

Şekil 1. Araştırma Modeli

4. Yöntem

Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden olan anket yöntemi ile veriler toplanmıştır. Çalışmada kullanılan anket formu için etik kurul izni alınmıştır. Araştırmanın ana kütlesini, Türkiye’de imalat sektöründe faaliyet gösteren orta ve büyük ölçekli işletmeler oluşturmaktadır. 2019 yılı verilerine göre Türkiye’de imalat sektöründe orta ve büyük ölçekli işletme sayısı 13 512’dir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2019). Araştırma kapsamına küçük ölçekli üretim işletmelerinin dahil edilmemesinin nedeni, küçük ölçekli üretim işletmelerinin çoğunluğunda ayrı bir üretim ya da operasyon yönetimi departmanının bulunmamasıdır. Cohen vd. (2000)’in %95 güven seviyesinde ana kütleye göre örneklem hesaplaması dikkate alındığında çalışmanın 397 örneklem ile gerçekleştirilmesi yeterli bulunmuştur.

Anket katılımcılarının; orta ve büyük ölçekli üretim sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin üretim müdürü, ar-ge müdürü, yeni ürün geliştirme müdürü, bunlardan sorumlu genel müdür yardımcısı gibi üst düzey yönetimde bulunmaları, ankete katılım için ön şart olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle LinkedIn üzerinden ilgili pozisyona sahip kişilerle bağlantı kurularak, bu kişiler dolduracakları online anket formuna yönlendirilmiştir. Toplamda 920 kişiye gönderilen ankete, 397 kişi katılım sağlamış olup bu sayı gerekli örneklem büyüklüğünün üzerindedir. Anket formu; “(1) Kesinlikle katılmıyorum”, “(2) Katılmıyorum”, “(3) Kararsızım”, “(4) Katılıyorum” ve “(5) Tamamen katılıyorum” seçeneklerinin bulunduğu 5’li Likert ölçeği ile derecelendirilmektedir. Anketin giriş kısmında; anketin amacı anlaşılır bir dil ile açıklanmakta ve anketin kullanım alanına ilişkin bilgiler verilmektedir. Daha sonra anket formu iki bölüme ayrılmaktadır. İlk bölümde, katılımcıların işletme içerisindeki pozisyonu ve işletmeyi tanımlayıcı özellikler ölçülmektedir. İkinci bölümde ise modülerlik, entegre edilebilirlik, dönüştürülebilirlik, tedarikçi cevap verebilirliği ve ürün cevap verebilirliği ölçekleri test edilmektedir.

Gerçekleştirilen detaylı literatür taraması sonucunda, araştırma amacına yönelik kullanılan anket maddelerinin ölçekleri belirlenmiştir. Bunlar: modülerlik (Maganha vd., 2018: 122), entegre edilebilirlik (Maganha vd., 2018: 122), dönüştürülebilirlik (Maganha vd., 2018: 122), tedarikçi cevap verebilirliği (Al-Hawajreh ve Attiany, 2014: 155) ve ürün cevap verebilirliği (Jimenez vd.,

2015: 163) olmak üzere beş ölçekten oluşmaktadır. Modülerlik, entegre edilebilirlik ve dönüştürülebilirlik ölçekleri yeniden yapılandırılabilir üretim sistemleri ölçeği için oluşturulmuştur. Tedarikçi cevap verebilirliği ölçeği ise kendi içerisinde tedarikçi esnekliği ve sipariş karşılama olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu beş ölçekten ürün cevap verebilirliği bağımlı değişken; modülerlik, entegre edilebilirlik, dönüştürülebilirlik ve tedarikçi cevap verebilirliği ise bağımsız değişkendir.

Tablo 1. Araştırma Ölçekleri ve Maddeleri

Modülerlik	<p>Üretimi gerçekleştirmek için kullandığımız ana ekipman (donatım, araç, gereç ve malzemeler), üretim alanına kolayca eklenebilir veya buradan çıkarılabilir.</p> <p>Bu donatım, araç, gereç ve malzemeler kolayca eklenebilen veya çıkarılabilen işleve uygun parçalardan oluşur.</p> <p>Ana ekipman (donatım, araç, gereç ve malzemeler), yeni ürünler üretmek için yeniden düzenlenebilir.</p> <p>Malzeme taşıma sistemimiz, üretilecek ürüne göre akışı her seferinde yeniden düzenleyebilir.</p> <p>Üretim sistemimiz, hızlı ve güvenilir bir şekilde entegre edilebilen yazılım ve donanım parçalarından oluşur.</p>
Entegre Edilebilirlik	<p>Ekipmanı, üretim sistemimizdeki bir dizi mekanik, bilgi ve kontrol arayüzü ile hızlı bir şekilde entegre edebiliriz.</p> <p>Ekipmanımız, açık mimari ortamda kullanılabilen bir kontrol sistemi tarafından çalıştırılır ve koordine edilir.</p> <p>Üretim sistemimiz, yeni ekipman ve yeni teknolojilerin kolayca bir araya gelerek birleşmesine izin verir.</p> <p>Ekipmanımız ve kontrol sistemimiz, yeni bileşenlerin entegrasyonunu kolaylaştıran arayüzlerle tasarlanmıştır.</p>
Dönüştürülebilirlik	<p>Üretim sistemi ve ekipmanımızın kapasitesi, üretimdeki değişikliklere cevap verecek şekilde kolayca düzenlenebilir.</p> <p>Bir ekipmanın çalışmasını kolayca durdurabilir ve işlevlerini yeni bir ürün tipi üretmek için yeniden yapılandırabiliriz.</p> <p>Aynı ürün ailesindeki bir ürünün üretiminden, montajından başlayarak diğer aşamalara hızlı bir şekilde geçebiliriz.</p> <p>Üretim sistemimiz, yeni ürünler arasında uyum ve mevcut ürünler arasında kolay geçiş sağlar.</p>
Tedarikçi Cevap Verebilirliği	<p>Tedarikçilerimiz, ürün hacmini kısa sürede değiştirebilir.</p> <p>Tedarikçilerimiz, ürün karışımını kısa sürede değiştirebilir.</p> <p>Tedarikçilerimiz isteklerimizi tutarlı bir şekilde karşılar.</p> <p>Tedarikçilerimiz bize hızlı bir lojistik hizmet sağlar.</p> <p>Tedarikçilerimiz acil siparişlerimizi etkin bir şekilde hızlandırır.</p>

Tablo 1 Devamı. Araştırma Ölçekleri ve Maddeleri

Ürün Cevap Verebilirliği	<p>Üretim sistemimiz, müşterilerin talep ettiği ürün hacmindeki değişikliklere hızla cevap verir.</p> <p>Üretim sistemimiz, müşterilerin talep ettiği ürün karmasındaki değişikliklere hızla cevap verir.</p> <p>Üretim sistemimiz acil müşteri siparişlerini etkin bir şekilde hızlandırır.</p> <p>Üretim sistemimiz, talep değişikliklerini karşılamak için ekipmanı hızla yeniden yapılandırır.</p> <p>Üretim sistemimiz, talep değişikliklerini karşılamak için insanları hızla yeniden tahsis eder.</p> <p>Üretim sistemimiz, talep değişikliklerini karşılamak için üretim süreçlerini hızla değiştirir.</p> <p>Üretim sistemimiz, talep değişikliklerini karşılamak için kapasiteyi hızla ayarlar.</p> <p>Üretim sistemimiz, hammaddeden nihai ürün aşamasına kadar iş çevrim süresini azaltabilir.</p> <p>Üretim sistemimiz yeni ürünler üretmek için gereken hazırlık zamanını azaltabilir.</p> <p>Üretim sistemimiz müşterilerimize zamanında teslimat performansı sunmaktadır.</p> <p>Üretim sistemimiz yeni ürünleri zamanında müşterilere sunmaktadır.</p> <p>Üretim sistemimiz ürün karmasını değiştirme esnekliğine sahiptir.</p> <p>Üretim sistemimiz hacim değişikliği esnekliğine sahiptir.</p>
---------------------------------	---

5. Bulgular

5.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Anket içerisinde katılımcıların cevaplama için altı demografik soru yöneltilmiştir. Katılımcıların sahip olduğu pozisyon ve çalıştığı işletmenin; faaliyet gösterdiği sektör, hukuki yapısı, bulunduğu şehir, büyüklüğü, faaliyet yılı hakkında bilgiler öğrenilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların; 235'i üretim müdürü, 18'i yeni ürün geliştirme müdürü, 39'u ar-ge müdürü, 45'i bunlardan sorumlu genel müdür yardımcısı, 60'ı ise diğer üst düzey yönetici pozisyonuna sahiptir. Diğer demografik sorulara ilişkin frekanslar ve yüzde oranları Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2. Tanımlayıcı Analiz Sonuçları

	Oran (%)	Frekans		Oran (%)	Frekans
Pozisyon			İşletmenizin Faaliyet Yılı		
Üretim Müdürü	59,2	235	0-10	29,7	118
Yeni Ürün Geliştirme Müdürü	4,5	18	11-20	25,4	101
Ar-ge Müdürü	9,8	39	21-30	22,7	90
Bunlardan Sorumlu Genel Müd. Yrd.	11,3	45	31 ve üzeri	22,2	88
Diğer	15,1	60	İşletmenin Hukuki Yapısı		
İşletmenin Faaliyet Gösterdiği Sektör			Şahıs Şirketi	51,6	205
Gıda	23,9	95	Limited Şirket	0,3	1
Ziraat Aletleri	1,5	6	Adi Ortaklık	1,0	4
Tekstil	35,8	142	Anonim Şirket	43,3	172
Kimya	9,8	39	Kollektif Şirket	1,3	5
Maden İstihraç	2,0	8	Kooperatif Şirket	1,0	4
Otomotiv Yan Sanayi	4,5	18	Komandit Şirket	0,5	2
Pamuk Çırcır	0,3	1	Diğer	1,0	4
Demir Çelik	4,8	19	İşletmenin Bulunduğu Şehir		
Diğer	17,4	69	Marmara Bölgesi	43,2	170
İşletmenin Büyüklüğü			Ege Bölgesi	12	47
Orta	58,2	231	Akdeniz Bölgesi	7,4	29
Büyük	41,8	166	İç Anadolu Bölgesi	10,3	40
			Karadeniz Bölgesi	3,4	13
			Doğu Anadolu Bölgesi	6	23
			Güneydoğu Anadolu Bölgesi	18,9	75

5.2. Güvenirlilik Analizi

Çalışmada ölçek güvenilirliği için iç tutarlılık katsayısı SPSS 23 programı ile hesaplanmıştır. Tablo 3'de çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik istatistikleri verilmektedir. Modülerlik ölçeğine ait 5 maddenin Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı 0,74 olarak bulunmuş olup, bu değer ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Entegre edilebilirlik ölçeğine ait 4 maddenin Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı 0,77 olarak bulunmuş olup, bu değer ölçeğin güvenilir olduğunu belirtmektedir. Dönüştürülebilirlik ölçeğine ait 4 maddenin Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı 0,74 olarak bulunmuş olup, bu

değer ise ölçeğin güvenilir olduğunu ifade etmektedir. Tedarikçi cevap verebilirliği ölçeğine ait 5 maddenin Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı 0,77 olarak bulunmuş olup, bu değer ile ölçeğin güvenilir olduğu görülmektedir. Ürün cevap verebilirliği ölçeğine ait 13 maddenin Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı ise 0,88 olarak bulunmuş olup, bu da ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 3. Ölçklere Ait Güvenirlik İstatistikleri

	Cronbach α Katsayısı	Madde Sayısı
Modülerlik	0,745	5
Entegre Edilebilirlik	0,771	4
Dönüştürülebilirlik	0,748	4
Tedarikçi Cevap Verebilirliği	0,772	5
Ürün Cevap Verebilirliği	0,889	13
Tüm Değişkenler	0,918	31

5.3. Geçerlik Analizleri

Geçerlilik analizi kapsamında açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda oluşan yapı ve yakınsama geçerliliği sonuçları Tablo 4’de görülmektedir. Açıklayıcı faktör analizi sonucuna göre elde edilen KMO değeri örneklem yeterliliğini ifade etmektedir. KMO değerinin 0,70’in üzerinde olması yeterlilik derecesinin iyi olduğu anlamına gelmektedir. Çalışmada, ölçeğin KMO değeri 0,880 olarak bulunmuştur. Bu oran ise KMO yeterlilik derecesinin iyi düzeyde olduğunu göstermektedir (Can, 2013: 277). Faktör yük değerlerine bakıldığında, 0.3’ün altında faktör yüklerine sahip maddeler faktör yorumlamada güvenilir bir temel sağlamadığı için çalışmaya dahil edilmemektedir. Bu doğrultuda çalışmadan; 5, 10, 19, 20, 21, 28 maddeleri çıkarılmıştır (Comrey ve Lee, 1992: 243). Açıklanan varyansın, toplam varyans üzerinden %50’yi geçmesi beklenmektedir. Çünkü oluşturulan faktör yapısı, toplam değişken varyansının yarısından az ise bu durum, temsil yeteneğinin olmadığı anlamına gelmektedir (Yaşlıoğlu, 2017: 77). Ölçekte yer alan faktörlerin 0,45-0,79 arasında değerlerle açıklanan varyans oranına sahip olduğu Tablo 4’de görülmektedir. Ölçeğin yakınsama geçerliliğine sahip olup olmadığını değerlendirmek için AVE ve CR değerleri incelenmiştir. Genellikle AVE değerinin 0,5’ten büyük olması istenmekte ancak Lam (2012: 1331)’e göre AVE değerinin 0,5’den küçük olduğu durumda CR değeri 0,6’dan büyük ise yapının yakınsama geçerliliğine sahip olduğu ifade edilebilir. Bu bilgi ışığında Tablo 4 incelendiğinde tüm faktörlerin AVE ve CR değerleri incelenmiş ve yapının yakınsama geçerliliğine sahip olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 4. Ölçüm Modeline İlişkin Değerler

Boyut	Madde	Yük	Açıklanan Varyans	AVE	CR
Modülerlik	a1	0,81	57,28	0,47	0,76
	a2	0,78			
	a3	0,63			
	a4	0,46			
Entegre Edilebilirlik	b6	0,72	60,08	0,46	0,77
	b7	0,55			
	b8	0,65			
	b9	0,78			
Dönüştürülebilirlik	c11	0,62	64,12	0,47	0,72
	c12	0,75			
	c13	0,73			
Tedarikçi Esnekliği	d14	0,79	79,75	0,59	0,74
	d15	0,78			
Sipariş Karşılama	d16	0,77	71,70	0,57	0,80
	d17	0,85			
	d18	0,77			
Ürün Cevap Verebilirliği	e22	0,63	45,57	0,39	0,85
	e23	0,65			
	e24	0,67			
	e25	0,71			
	e26	0,50			
	e27	0,68			
	e29	0,56			
	e30	0,67			
e31	0,61				

Doğrulamalı faktör analizi sonucunda elde edilen standardize edilmiş faktör yük değerleri, her bir değişkenin içerisinde bulunduğu faktörü açıklayan varyans düzeyini gösteren R^2 değerleri, standart hatalar ve t-değerleri Tablo 5’de gösterilmiştir. Doğrulamalı faktör analizi için standardize edilmiş sonuçlara göre madde faktör yükünün 0,5’ten büyük olması, ölçeğin tutarlılığını ve potansiyel iç boyutluluğunu göstermektedir. Bu doğrultuda madde faktör yükünün 0,5’den büyük olması önerilmektedir (Wang ve Netemeyer, 2004). Ölçekte sadece iki maddenin faktör yüklerinin 0,5’ten düşük olduğu görülmüş ancak bu maddelerin t değerlerinin $<0,05$ ve $<0,01$ seviyelerinde anlamlı olduğu görüldüğünden ölçekten çıkartılmamıştır. Doğrulamalı faktör analizine ilişkin t değeri sonuçlarının, %95 güven seviyesinde 1,96’dan büyük olması istenmektedir. Buna göre RMS, ürün ve tedarikçi ölçeklerinin bir derece alt boyutlarının tamamının 1,96’dan yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Cevher, 2019: 110). Model uyum ölçütlerine bakıldığında ise RMSEA değerinin 0,067, X^2/sd değerinin 205/74, SRMR değerinin 0,046, GFI değerinin 0,93 ve CFI değerinin 0,97 olması kabul edilebilir uyum sınırları içerisinde olduğunu göstermektedir (Schermelleh-Engel vd., 2003: 52).

Yeniden Yapılandırılabilir Üretim Sistemlerinin ve Tedarikçi Cevap Verebilirliğinin, Ürün Cevap Verebilirliği Üzerindeki Rolü: İmalat Sektöründe Bir Uygulama

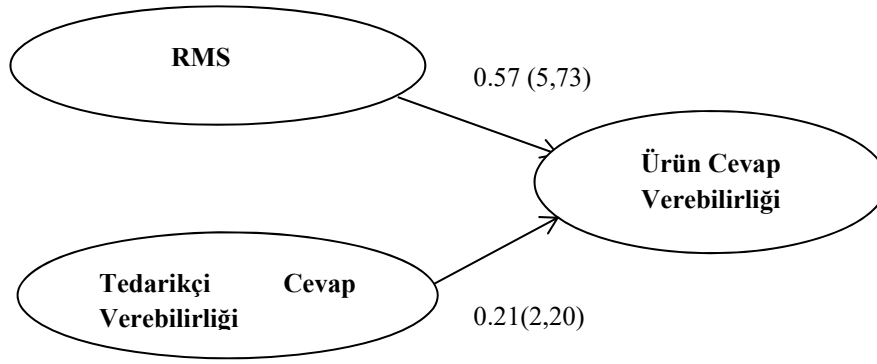
Tablo 5. Doğrulayıcı Faktör Analizi Değerleri

Faktörler ve Maddeler	Standart Değer	R ² Değerleri	Hata Varyansı	T Değerleri
Modülerlik				
a1	0,86	0,74	0,26	19,65
a2	0,87	0,76	0,24	20,02
a3	0,51	0,26	0,74	10,26
a4	0,38	0,14	0,86	7,36
Entegre Edilebilirlik				
b6	0,72	0,52	0,48	15,10
b7	0,62	0,39	0,61	12,53
b8	0,73	0,53	0,47	15,26
b9	0,66	0,44	0,56	13,48
Dönüştürülebilirlik				
c11	0,61	0,37	0,63	11,92
c12	0,69	0,48	0,52	13,91
c13	0,75	0,56	0,44	15,23
Tedarikçi Esnekliği				
d14	0,74	0,55	0,45	13,96
d15	0,80	0,64	0,36	14,89
Sipariş Karşılama				
d16	0,70	0,49	0,51	14,50
d17	0,78	0,61	0,39	16,59
d18	0,80	0,64	0,36	16,96
Ürün Cevap Verebilirliği				
e22	0,69	0,47	0,53	14,74
e23	0,73	0,53	0,47	16,06
e24	0,70	0,49	0,51	15,07
e25	0,71	0,51	0,49	15,55
e26	0,47	0,22	0,78	9,31
e27	0,60	0,36	0,64	12,44
e29	0,48	0,23	0,77	9,53
e30	0,59	0,35	0,65	12,21
e31	0,61	0,37	0,63	12,64

5.4. Yapısal Eşitlik Modellemesi

Şekil 2’de araştırma modelindeki değişkenler arasındaki doğrudan ilişkiye yönelik yapısal eşitlik modeli sonuçları ve t değeri sonuçları gösterilmektedir. Şekil 2’de yapısal eşitlik modellemesi sonucunda elde edilen standardize edilmiş değerler verilmiştir. Yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerinin (0,57 $p < 0,05$) ve tedarikçi cevap verebilirliğinin (0,21 $p < 0,05$), ürün cevap verebilirliği üzerinde anlamlı etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Teorik modelin yapısal eşitlik modellemesi denkleminde göre yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerindeki 1 birimlik artış ürün cevap verebilirliğinde 0,57’lik bir artışa veya bunun tam tersi yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerindeki 1 birimlik azalış ürün cevap verebilirliğinde 0,57’lik azalışa neden olmaktadır. Tedarikçi cevap

verebilirliğindeki 1 birimlik artış ürün cevap verebilirliğinde 0,21'lik bir artışa veya tedarikçi cevap verebilirliğindeki 1 birimlik azalış ürün cevap verebilirliğinde 0,21'lik bir azalışa neden olmaktadır. Şekil 2'de yapısal eşitlik modellemesine ait t değerleri parantez içerisinde verilmiştir. Yapısal eşitlik modeli sonucunda araştırma hipotezlerinin değerlendirilmesinde %95 güvenilirlik düzeyi ele alınarak, faktörler arasındaki ilişkilerde, t değeri 1,96'dan büyük olan ilişkiler anlamlı olarak kabul edilmektedir (Koç, 2017: 134). Modelin RMSEA değerinin 0,067, X^2/sd değerinin 205/74, SRMR değerinin 0,046, GFI değerinin 0,93 ve CFI değerinin 0,97 olması kabul edilebilir uyum sınırları içerisinde olduğunu göstermektedir (Schermelleh-Engel vd., 2003: 52).

Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modellemesinin Standardize Edilmiş Sonuçları

Yapısal eşitlik modeli sonuçlarına göre yeniden yapılandırılabilir üretim sistemleri ile ürün cevap verebilirliği arasında, tedarikçi cevap verebilirliği ile ürün cevap verebilirliği arasında olumlu bir etki bulunduğuna dair kurulan hipotezler kabul edilmiştir. Tablo 2'de görüldüğü gibi yeniden yapılandırılabilir üretim sistemleri ile ürün cevap verebilirliği arasındaki yolun standart katsayısı 0,57 ve t değeri 5,73 bulunarak, bu iki değişken arasında olumlu ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tedarikçi cevap verebilirliği ile ürün cevap verebilirliği arasındaki yolun standart katsayısı 0,21 ve t değeri 2,20 hesaplanarak, bu iki değişken arasında olumlu ilişki olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Teorik Modeldeki Hipotezlerin Sonuçları

	Standart Değerler	T-Değerleri	Sonuç
H1	0.57	5.73	Kabul
H2	0.21	2.20	Kabul

Uluslararası boyutta üretimi gerçekleştirebilen esnek ve entegre üretim sistemlerinin gelişim sürecine; artan rekabet ve teknolojik gelişmeler ile birlikte birçok etkenin katkısı bulunmaktadır (Çetin ve Altuğ, 2005: 302). Ürün

talebindeki değişiklikleri karşılamak, mevcut ürünlerdeki değişiklikleri gerçekleştirebilmek ve yeni ürünleri piyasaya sürebilmek için esnek ve entegre üretim sistemlerine duyulan ihtiyaç artmaktadır. Aynı zamanda işletmelerin bu değişiklikleri hızlı bir şekilde ve uygun maliyetle karşılaması gerekmektedir. Bu da pazar büyüdükçe üretim kapasitesini değiştirmek ve ürün değişikçe işlevsellik eklemek için tasarlanmış, yeniden yapılandırılabilir bir üretim sistemi ile sağlanmaktadır (Koren, 2006: 30). Yeniden yapılandırılabilir üretim sistemleri ve tedarikçilerle olan ilişkiler, ürün değişikliklerine cevap verebilecek şekilde entegre edilerek (Türker vd., 2005: 459); pazarın ihtiyacına uygun ürünler üretilmekte ve ürünlerin uluslararası boyutta üretimi gerçekleştirilmektedir (Koren, 2010: 2). İşletmelerin iç (operasyonel) faaliyetleri üzerine odaklanarak, yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerinin ürün cevap verebilirliğine etkisi çalışma kapsamında incelenmiş ve olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Ürün cevap verebilirliğini dışsal olarak etkileyen unsurlardan biri olan tedarikçi cevap verebilirliği de çalışma kapsamında incelenmiştir. Tedarikçi cevap verebilirliğinin ürün cevap verebilirliğini olumlu yönde etkilediği çalışma kapsamında tespit edilmiştir.

Sonuç

İşletmelerin, günümüz ekonomik koşullarında hayatta kalabilmesi için teknolojik gelişmeleri takip ederek üretim sistemlerini gelecekteki ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde tasarlaması ve üretim bölümlerini yeniden yapılandırılabilir hale getirmesi gerekmektedir. Üretim sistemlerinin esneklik ve çevikliği; işletmelerin, ürün talebindeki değişikliklere cevap verebilme yeteneğinin geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Üretim sistemlerinin son teknolojisi olarak kabul edilen yeniden yapılandırılabilir üretim sistemleri ile ihtiyaçlara göre kapasite ve ürün çeşitliliği artırılarak; pazardaki öngörülme yen değişikliklere hızlı bir şekilde cevap verilmektedir (Yavuz, 2016: 864). Çalışmada, değişen pazar koşullarına kolayca adapte olabilen yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerinin sahip olduğu özellikler sıralanarak, yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerine genel bir bakış sunulmuştur. Donanım ve yazılım sistemlerinden oluşan RMS mimarisinin, üretim işletmelerine sağladığı katkılar ayrıntılı olarak ifade edilmiştir. Çalışmada, yeniden yapılandırılabilir bir makinenin yapısını değiştirip gerektiğinde eski yapısına nasıl geri dönebildiği, yeniden yapılandırılabilir takım tezgâhlarının yeni gereksinimlere göre nasıl ayarlandığı, yeniden yapılandırılabilir fikstürlerin ürün ailesindeki farklı parçaları nasıl karşılayabildiği, yeniden yapılandırılabilir montaj, malzeme taşıma ve kontrol sistemlerinin nasıl gerçekleştiği incelenerek; yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerinin ürün cevap verebilirliğine etkisinin olduğu savunulan çalışmanın ilk hipotezi oluşturulmuştur. Kumar vd. (2019)'nin de ifade ettiği üzere yeniden yapılandırılabilir üretim sistemleri ile ilgili incelenen literatür çalışmasında; araştırmacıların, son on yılda yeniden yapılandırılabilirlik çabalarının modellenmesine, ürün ailesi oluşumuna,

zamanlama politikaları ve kontrol politikalarına ilgi gösterdiği gözlemlenmiştir. Literatürde, yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerinin; sorun çözmedeki potansiyel rolü, ölçeklenebilirliği, değişen pazar fırsatlarına adapte olma yeteneği, tesis cevap verebilirliğine katkısı, mevcut düzeyi ve operasyonel performansı araştırılmıştır. Ancak ne literatür çalışmalarında ne de vaka çalışmalarında, yeniden yapılandırılabilir üretim sistemleri ile ürün cevap verebilirliği ilişkisinin araştırıldığı bir çalışma gerçekleştirilmemiştir. Buna göre bulgularımızın, ürün cevap verebilirlik yeteneğine sahip yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerinin tasarlanmasına önemli katkıları bulunmaktadır.

Yeniden yapılandırılabilir üretim sistemleri ile birlikte tedarikçi cevap verebilirliğinin geliştirilmesi, işletmelerin ürün talebindeki değişikliklere cevap verebilme yeteneğini artırmaktadır. Tedarikçi cevap verebilirliği, öngörülme durumlarına tepki verilmesini sağlayan önemli bir faktördür. Tedarikçilerin, mevcut ürünlerin üretim hızına ve yeni ürün geliştirme aşamasına da katkısı bulunmaktadır. Bu nedenle işletmelerin, tedarikçi cevap verebilirliğini ve tedarikçi yeteneklerini geliştirmek için tedarikçileriyle işbirlikçi bir yapı oluşturmaları gerekmektedir (Javanmard, 2011: 436). Çalışmada, tedarikçi cevap verebilirliği açıklanmış ve tedarikçi cevap verebilirliğinin, ürün cevap verebilirliği ile ilişkisini etkileyen faktörler sıralanarak, çalışmanın ikinci hipotezi oluşturulmuştur. Tedarikçi cevap verebilirliği ile ilgili incelenen literatürdeki çalışmalarda; tedarikçi yetenekleri, alıcı-tedarikçi ilişkileri, tedarikçi entegrasyonu, tedarikçi iş birliği uygulamaları, tedarikçi yönetimi, tedarikçi çevikliği ve tedarikçi cevap verebilirliği araştırılmıştır. Bu doğrultuda, tedarikçi cevap verebilirliğinin kapsamlı bir şekilde ele alınarak, ürün cevap verebilirliğine etkisinin incelendiği bir çalışma ile karşılaşılmamıştır. Buna göre bulgularımız, literatürdeki eksikliği tamamlayarak, tedarikçi performansının iyileştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Analiz sonuçları ile kurulan hipotezler desteklenerek; ilk olarak, yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerinin, ürün cevap verebilirliği üzerinde olumlu ve anlamlı yönde etkisi bulunmuştur. Daha sonra, tedarikçi cevap verebilirliğinin, ürün cevap verebilirliği üzerinde olumlu ve anlamlı yönde etkisi tespit edilerek, hipotezler doğrulanmıştır. Yeniden yapılandırılabilir üretim sistemleri ile üretim kapasitesi ve işlevsellik hızlı bir şekilde ayarlanarak ürün talebindeki değişikliklere hızlı bir şekilde cevap verilmektedir. Aynı zamanda, tedarikçi cevap verebilme yeteneği ile ürün geliştirme, teslimat süresi, kalite, yenilik ve esneklik gibi faktörlerin kullanılması ürün cevap verebilirlik yeteneğine katkıda bulunmaktadır. Çalışmada, yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerinin ve tedarikçi cevap verebilirliğinin, ürün cevap verebilirlik yeteneğine sahip olmasının; talepteki öngörülme değişikliklere tepki verilmesi açısından önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu doğrultuda, yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerinin ve tedarikçi cevap verebilirliğinin, ürün cevap verebilirliğine etkisinin analiz edildiği; bileşenler arasındaki ilişkiyi

bütüncül bir bakış açısıyla ele almakla ilgilenen çalışmalar desteklenmektedir. Ayrıca çalışmanın, ilgili disiplindeki boşluğu doldurarak ve literatüre katkıda bulunarak; işletmelere, yöneticilere ve akademisyenlere fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Agarwal, A., Shankar, R. ve Tiwari, M. K. (2007). Modeling Agility of Supply Chain. *Industrial Marketing Management*, 36(4), 443–457. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2005.12.004>
- Al-Hawajreh, K. M. ve Attiany, M. S. (2014). The Effect of Supply Chain Responsiveness on Competitive Advantage: A Field Study of Manufacturing Companies in Jordan. *European Journal of Business and Management*, 6(13), 151–162. <http://www.iiste.org/Journals/index.php/EJBM/article/view/12700>
- Atalay, M., Anafarta, N. ve Sarvan, F. (2013). The Relationship Between Innovation and Firm Performance: An Empirical Evidence from Turkish Automotive Supplier Industry. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 75(3), 226–235. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.04.026>
- Bateman, N., Stockton, D. J. ve Lawrence, P. (1999). Measuring the Mix Response Flexibility of Manufacturing Systems. *International Journal of Production Research*, 37(4), 871–880. <https://doi.org/10.1080/002075499191571>
- Bejlegaard, M., Brunoe, T. D., Bossen, J., Andersen, A. L. ve Nielsen, K. (2016). Reconfigurable Manufacturing Potential in Small and Medium Enterprises with Low Volume and High Variety: Pre-design Evaluation of RMS. *Procedia CIRP*, 51, 32–37. <https://doi.org/10.1016/j.procir.2016.05.055>
- Bellgran, M. ve Säfsten, E. K. (2009). Production Development: Design and Operation of Production Systems. In *Journal of Chemical Information and Modeling* (Vol. 53, Issue 9). Springer Science & Business Media. <http://www.elsevier.com/locate/scp>
- Bi, Z. M., Lang, S. Y. T., Shen, W. ve Wang, L. (2008). Reconfigurable Manufacturing Systems: The State of the Art. *International Journal of Production Research*, 46(4), 967–992. <https://doi.org/10.1080/00207540600905646>
- Bortolini, M., Galizia, F. G. ve Mora, C. (2018). Reconfigurable Manufacturing Systems: Literature Review and Research Trend. *Journal of Manufacturing Systems*, 49, 93–106. <https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2018.09.005>
- Can, A. (2013). SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Capawa-Fotsoh, E., Mebarki, N., Castagna, P. ve Berruet, P. (2020). A Classification of Reconfigurable Manufacturing Systems. In L.

- Benyoucef (Ed.), Reconfigurable Manufacturing Systems : From Design to Implementation (pp. 11–29). Springer International Publishing.
- Cevher, M. F. (2019). Sosyal Medya Fenomenlerinin Tüketici Algısı ve Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Christopher, M. ve Peck, H. (2004). Building the Resilient Supply Chain. *International Journal of Logistics Management*, 15(2), 1–28.
- Comrey, A. L. ve Lee, H. B. (1992). A First Course in Factor Analysis (Second Edition). Psychology Press. <https://doi.org/10.2307/2348352>
- Çetin, O. ve Altuğ, N. (2005). Çevik Üretim. V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul Ticaret Üniversitesi, 301–306.
- Duclos, L. K., Vokurka, R. J. ve Lummus, R. R. (2003). A Conceptual Model of Supply Chain Flexibility. *Industrial Management and Data Systems*, 103(6), 446–456. <https://doi.org/10.1108/02635570310480015>
- Ehtesham Rasi, R., Abbasi, R. ve Hatami, D. (2019). The Effect of Supply Chain Agility Based on Supplier Innovation and Environmental Uncertainty. *International Journal of Supply and Operations Management*, 6(2), 94–109. <https://doi.org/10.22034/2019.2.1>
- Gindy, N. N., Saad, S. M. ve Yue, Y. (1999). Manufacturing Responsiveness Through İntegrated Process Planning and Scheduling. *International Journal of Production Research*, 37(11), 2399–2418. <https://doi.org/10.1080/002075499190572>
- Handfield, R. B. ve Bechtel, C. (2002). The Role of Trust and Relationship Structure in Improving Supply Chain Responsiveness. *Industrial Marketing Management*, 31(4), 367–382. [https://doi.org/10.1016/S0019-8501\(01\)00169-9](https://doi.org/10.1016/S0019-8501(01)00169-9)
- Harari, N. S., Fundin, A. ve Carlsson, A. L. (2018). Components of the Design Process of Flexible and Reconfigurable Assembly Systems. *Procedia Manufacturing*, 25, 549–556. <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2018.06.118>
- Holweg, M. (2005). An İntegration Into Supplier Responsiveness: Empirical Evidence From the Automotive İndustry. *The International Journal of Logistics Management*, 16(1), 96–119. <https://doi.org/10.1108/09574090510617376>
- Javanmard, H. (2011). The Role of Supplier Capabilities in Buyer Responsiveness. *International Journal of Innovation Management and Technology*, 2(5), 436–440.
- Jean, R. J. B., Kim, D. ve Sinkovics, R. R. (2012). Drivers and Performance Outcomes of Supplier Innovation Generation in Customer-Supplier Relationships: The Role of Power-Dependence. *Decision Sciences*, 43(6), 1003–1038. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5915.2012.00380.x>
- Jermisittiparsert, K. ve Rungtornisawat, S. (2019). Impact Strategic Sourcing, Supplier Innovativeness, and Information Sharing on Supply Chain

- Agility. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 5(2), 397–415. <https://doi.org/10.18510/hssr.2019.7418>
- Jimenez, C. H. O., Machuca, J. A. D., Garrido-Vega, P. ve Filippini, R. (2015). The Pursuit of Responsiveness in Production Environments: From Flexibility to Reconfigurability. *International Journal of Production Economics*, 163, 157–172. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2014.09.020>
- Johnson, F., Leenders, M. R. ve Flynn, A. E. (2021). *Purchasing and Supply Management (Fourteenth)*. McGraw-Hill Companies. <https://doi.org/10.1201/b21595-5>
- Khettabi, I., Benyoucef, L. ve Boutiche, M. A. (2021). Sustainable Reconfigurable Manufacturing System Design Using Adapted Multi-Objective Evolutionary Based Approaches, 1-32.
- Khezri, A., Benderbal, H. H. ve Benyoucef, L. (2020). Towards a Sustainable Reconfigurable Manufacturing System (SRMS): Multi-objective Based Approaches for Process Plan Generation Problem. *International Journal of Production Research*, 1-26. <https://Doi.Org/10.1080/00207543.2020.1766719>
- Koç, E. (2017). *Tedarik Zinciri Entegrasyonunun Yeni Ürün Geliştirme Üzerine Etkisi*. Ankara Üniversitesi Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Koren, Y. (2006). General RMS Characteristics. Comparison with Dedicate and Flexible Systems. *Reconfigurable Manufacturing Systems and Transformable Factories*, 27–45. <https://doi.org/10.1007/3-540-29397-3>
- Koren, Y. (2010). *The Global Manufacturing Revolution: Product-Process-Business Integration and Reconfigurable Systems*. John Wiley & Sons.
- Koren, Y. (2013). The Rapid Responsiveness of RMS. *International Journal of Production Research*, 51(23–24), 1–14. <https://doi.org/10.1080/00207543.2013.856528>
- Koren, Y., Gu, X. ve Guo, W. (2018). Reconfigurable Manufacturing Systems: Principles, Design, and Future Trends. *Frontiers of Mechanical Engineering*, 13(2), 121–136. <https://doi.org/10.1007/s11465-018-0483-0>
- Kumar, G., Kumar Goyal, K. ve Batra, N. K. (2019). Evolution, Principles and Recent Trends in Reconfigurable Manufacturing System. *Journal of Physics: Conference Series*, 1240(1), 1–8. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1240/1/012161>
- Lam, L. W. (2012). Impact of Competitiveness on Salespeople's Commitment and Performance, *Journal of Business Research*, 65, 1328-1334.
- Lee, N. C. A. - Wang, E. T. G. ve Grover, V. (2020). IOS Drivers of Manufacturer-Supplier Flexibility and Manufacturer Agility. *Journal of Strategic Information Systems*, 29(1), 1–18. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2020.101594>
- Lummus, R. R., Duclos, L. K. ve Vokurka, R. J. (2003). Supply Chain Flexibility: Building a New Model. *Quarterly Journal of Global Institute of Flexible Systems Management*, 4(4), 1–13.

- http://www.giftsociety.org/docs/Issues_pdf_2008/4-4.pdf#page=5
- Maganha, I., Silva, C. ve Ferreira, L. M. D. F. (2018). Understanding Reconfigurability of Manufacturing Systems: An Empirical Analysis. *Journal of Manufacturing Systems*, 48(May), 120–130. <https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2018.07.004>
- Maganha, I., Silva, C. ve Ferreira, L. M. D. F. (2020). The Impact of Reconfigurability on the Operational Performance of Manufacturing Systems. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 31(1), 145–168. <https://doi.org/10.1108/JMTM-12-2018-0450>
- Maskell, B. (2001). The age of Agile Manufacturing. *Supply Chain Management: An International Journal*, 6(1), 5–11.
- Mehrabi, M. G., Ulsoy, A. G., Koren, Y. ve Heytler, P. (2002). Trends and Perspectives in Filexible and Reconfigurable Manufacturing Systems. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 13(2), 135–146.
- Milner, J. M. ve Kouvelis, P. (2002). On the Complementary Value of Accurate Demand Information and Production and Supplier Flexibility. *Manufacturing and Service Operations Management*, 4(2), 99–113. <https://doi.org/10.1287/msom.4.2.99.283>
- Musanga, M. B., Ondari, N. G. ve Kiswili, N. E. (2015). Buyer-Supplier Relationship and Supplier Responsiveness: A Case if Manufacturing Firms Listed in Nairobi Stock Exchange, Kenya. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 3(4), 1–23. <http://ijecm.co.uk/>
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23–74.
- Squire, B., Cousins, P. D., Lawson, B. ve Brown, S. (2009). The Effect of Supplier Manufacturing Capabilities on Buyer Responsiveness: The Role of Collaboration. *International Journal of Operations and Production Management*, 29(8), 766–788. <https://doi.org/10.1108/01443570910977689>
- Sülek, A. N., Avşar, K. U. ve Schmidt, K. W. (2013). Yeniden Yapılandırılabilir Üretim Sistemleri İçin Kontrolcü Tasarımı. *Çankaya Üniversitesi Bilim ve Mühendislik Dergisi*, 10(1), 1–16.
- Tseng, M. M., Wang, Y. ve Jiao, R. J. (2017). Mass Customization. *Cirp Encyclopedia of Production Engineering*, 1–14.
- Tüik (2019). Kobi İstatistikleri Raporu (2009-2019).
- Türker, M., Balyemez, F. ve Biçer, A. A. (2005). Üretim Sürecinde Tedarik Zincirinin Önemi ve Maliyet Yönetimi. *V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu*, 459–465.
- Ungan, M. C. (2011). En İyi Tedarik Zinciri Uygulamaları ve Bir Saha Çalışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 307–322.

Yeniden Yapılandırılabilir Üretim Sistemlerinin ve Tedarikçi Cevap Verebilirliğinin, Ürün Cevap Verebilirliği Üzerindeki Rolü: İmalat Sektöründe Bir Uygulama

- Vickery, S., Roger, C. ve Dröge C. (1999). Supply Chain Flexibility: An Empirical Study. *Journal of Supply Chain Management*, 35(2), 16–24. <https://doi.org/10.1109/ICNC.2009.455>
- Voss, N., Kwaadgras, B., Mencer, O., Luk, W. ve Gaydadjiev, G. (2021). On Predictable Reconfigurable System Design. *ACM Transactions on Architecture and Code Optimization (TACO)*, 18(2), 1-28.
- Wang, G. ve Netemeyer, R. G. (2004). Salesperson Creative Performance: Conceptualization, Measurement, and Nomological Validity. *Journal of Business Research*, 57(8), 805–812. [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(02\)00483-6](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(02)00483-6)
- Williamson, P. J. (1991). Supply Strategy and Customer Responsiveness: Managing the Links. *Business Strategy Review*, 2(2), 75–90.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik : Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması. *Istanbul University Journal of the School of Business*, 46, 74–85.
- Yavuz, E. (2016). Üretim Yapan İşletmelerin Yeniden Yapılandırılabilir Üretim Bakımından İncelenmesi: Erzurum İli Örneği. *Journal of International Social Research*, 9(46), 857–865. <https://doi.org/10.17719/jisr.20164622649>
- Yeh, C. ve Lee, Y. (2014). Construction of Speed-to-market Supply Chain Management Model for Garment Industry. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 25(5), 734–746. <https://doi.org/10.1108/JMTM-05-2012-0052>
- Zhang, Y., Wang L. ve Gao, J. (2017). Supplier Collaboration and Speed-to-market of New Products: The Mediating and Moderating Effects. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 28(3), 1–14. <https://doi.org/10.1007/s10845-014-1021-5>

Pozitif Psikolojik Sermaye Çalışmaları Üzerine Bir İçerik AnaliziEmine Vasfiye KORKMAZ¹Adnan ÇELİK²**Geliş Tarihi/ Received**

06.05.2021

Kabul Tarihi/ Accepted

05.07.2021

Yayın Tarihi/ Published

15.07.2021

Citation/Atıf: Korkmaz, E. V. ve Çelik, A., (2021), Pozitif Psikolojik Sermaye Çalışmaları Üzerine Bir İçerik Analizi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(3): Sayfa: 1189-1204, <https://doi.org/10.16951/atauniiib.934028>

Öz: Pozitif psikolojik sermaye kavramı işletmelerin kurumsal başarıları açısından her geçen gün daha da önemli hale gelmektedir. Bu araştırmanın amacı pozitif psikolojik sermaye alanında hazırlanan lisansüstü tezlerle ilişkin farklı disiplinlerde yapılan araştırmaları, yöntemleri, ele alınan değişkenleri ve tezlerde yer alan neden sonuçlara ilişkin bilgileri ortaya koymaktır. Bu kapsamda YÖK Ulusal Tez Merkezinde yer alan 123 lisansüstü tez içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Türkiye’de 34 ilde, 58 üniversitede yüksek lisans ve doktora tezi hazırlanmıştır. En çok Marmara Üniversitesi ve Çanakkale Üniversitesinde bu alanda çalışma yapılmıştır. En çok işletme ve psikoloji konularında çalışmalar yapılmıştır. Çalışmaların en çok öğretmenler (n=10656) üzerine uygulandığı belirlenmiştir. Araştırmalarda bağımlı değişken olarak en çok iş tatmini (n=6), örgütsel bağlılık (n=5) ve çalışan performansı değişkenlerinin; bağımsız değişken olarak ise en çok cinsiyet (n=71), çalışma süresi-deneyim (n=67) ve eğitim (n=67) değişkenlerinin kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pozitif Psikolojik Sermaye, Pozitif Psikoloji, Yönetim, İçerik Analizi

A Content Analysis on Positive Psychological Capital Studies

Abstract The concept of positive psychological capital is becoming more and more important for the corporate success of businesses. The aim of this study is to reveal the researches conducted in different disciplines related to the postgraduate theses prepared in the field of positive psychological capital, its methods, the variables discussed and the information about the cause and effect in the theses prepared. In this context, 123 graduate theses in YÖK National Thesis Center were analyzed by content analysis method. Master's and doctoral dissertations were prepared in 34 provinces and 58 universities in Turkey. Most studies were conducted by Marmara University and Çanakkale University in this field. Most studies have been conducted on business and psychology. It was determined that the studies were mostly applied on teachers (n = 10656). As the dependent variable in the studies, job satisfaction (n = 6), organizational commitment (n = 5) and employee performance variables; As independent variables, it was concluded that the variables of gender (n = 71), working time-experience (n = 67) and education (n = 67) were mostly used.

Keywords: Positive Psychological Capital, Positive Psychological, Management, Content Analysis

Jel Codes: 015, D23, M12

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İskenderun Teknik Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Ekonomi Bölümü, emine.korkmaz@iste.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7202-6849>

²Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, adnancelik@selcuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8538-9937>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem:

The concept of positive psychological capital is becoming more and more important for the corporate success of businesses. The purpose of this research is to reveal the researches, methods, variables dealt with in different disciplines related to the postgraduate theses prepared in the field of positive psychological capital and the information about the cause and effect in the theses prepared.

Research Questions:

The basic questions aimed to be answered by the study; Which disciplines deal with the issue of positive psychology, the methods used in the studies, what the dependent and independent variables are studied together with positive psychology, and lastly, how the cause and effect relationships are shaped in the studies on this subject in these theses.

Literature Review:

The presence of employees who are satisfied with their job, have developed psychological resilience, are optimistic, have a high level of self-efficacy, and have the hope that their expectations will be met in their institution will increase the positive psychology environment in organizations. Therefore, the concept of positive psychological capital is important in institutions. The investigated studies show that the issue of positive psychology has started to be discussed more and more every day in social sciences.

Methodology:

In this study, which was created with the information obtained from the graduate thesis documents downloaded from the National Thesis Center, content analysis was used as a method. Content analysis, which first started with the examination of newspapers in the 16th century, is a method that is widely used in many disciplines today (Çilingir, 2017: 149).

Results and Conclusions:

According to the research results, the most used keyword in thesis studies is teacher. The city with the highest number of graduate theses on positive psychological capital is Istanbul, Marmara University and Çanakkale University are the universities with the highest number of theses. Most of the theses on the subject were prepared in the Institute of Social Sciences and mostly in the field of business administration. The first thesis on the subject was done in 2011, and the most work was done in 2019. Most used analysis methods in studies; Cronbach Alpha value is correlation and t test. According to the results of the research, the biggest sample group is teachers and then white-collar employees. With the issue of positive psychological capital, the most; job satisfaction, then organizational commitment, employee performance, organizational performance management, burnout and commitment dependent variables are discussed. When we look at the independent variables; the subject was mostly explored with the gender independent variable. Then, working time-experience, education, age, marital status and status-title-position were discussed with independent variables.

1. Giriş

Günümüzde üretim faktörlerinden en önemlisi haline gelen beşeri sermayenin, işletmeler açısından taşıdığı önem, her geçen gün artmaktadır. İşletmelerin kâr elde etme, sürdürülebilir bir marka oluşturma, topluma fayda sağlama gibi kendi genel amaçları doğrultusunda sağlam adımlarla ilerleyebilmeleri, büyük oranda çalışanlarının performansına bağlıdır. Çalışanların performansının artması da, emek verdikleri işletmelerden iyi bir maaş, sosyal güvence, kariyer basamaklarında ilerleyebilme gibi özel amaçlarının gerçekleşebilme durumu ile ilgilidir. Bir örgütte bireysel ve kurumsal amaçların ortak yürütülmesi örgütsel memnuniyeti artırır.

İşinden memnun, psikolojik dayanıklılığı gelişmiş, iyimser, öz yeterlilik düzeyi yüksek, çalıştığı kurumda beklentilerinin karşılanacağına dair umudu olan çalışanların varlığı, örgütlerde pozitif psikoloji ortamını yükseltir. Bu nedenle kurumlarda pozitif psikolojik sermaye kavramı önemlidir. İncelenen çalışmalar göstermektedir ki son zamanlarda sosyal bilimlerde, pozitif psikoloji konusu her geçen gün daha fazla ele alınmaya başlamıştır. Bu nedenle, bu çalışma Türkiye’de pozitif psikolojik sermaye konusunda hazırlanan tezlerle ilişkin araştırma detaylarını ve sonuçlarını incelemek üzere hazırlanmıştır. Araştırmanın veri kaynağı, Ulusal Tez Merkezinden elde edilen lisansüstü tezlerden oluşmuştur.

2. Literatür Taraması

Günümüzde önemli bir kaynak haline gelen örgüt bireyinin duygu ve düşüncelerinin, psikolojisinin, moralinin, motivasyonel yüksekliğinin, kurumsal başarıya etkisi pek çok çalışma ile ortaya konulmuştur. Özellikle ikinci dünya savaşının insanlar üzerinde fiziksel ve psikolojik anlamda yarattığı negatif etki, savaş sonrası psikoloji alanında yapılan çalışmaların artmasına neden olmuştur. Psikolojinin 1950’li yıllardan sonra insanları iyileştirici etkisinin farkındalığı artmıştır (Tösten, 2015: 16). Maslow “Motivasyon ve Kişilik” isimli çalışmasında, neden bazı insanların güzellikleri algılayarak diğerlerinin algılayamadığını, sağlıklı insanların gerçekliği daha etkili bir şekilde algılamasına, geleceği daha doğru bir şekilde tahmin etmesine izin veren faktörlerin önemini pozitif psikoloji yaklaşımının doğuşu sürecinde ele almıştır (Maslow, 1954: 282). Pozitif psikoloji kavramı, Martin Seligman tarafından, insanların daha iyi, daha olumlu, daha başarılı hallerinin önemini vurgulamak adına ilk defa 1999 yılında ele alınmıştır (Linley vd., 2006). Bir bireyin; 1) Zor olan görevlerle mücadelede başarılı olması için gereken çabayı üstlenmesi konusunda kendine güvene (öz-yeterlik) sahip olması; 2) Şimdi ve gelecekte başarılı olabilmesi konusunda olumlu öngörüsünün olması (iyimserlik); 3) Hedeflere ulaşmak için sebat edebilme (umut); 4) Zorluklarla mücadele edilen zamanlarda, başarıya ulaşmak için gerekli esnekliğe sahip olma gibi özellikleriyle tasvir edilen olumlu psikolojik gelişim, pozitif psikoloji olarak tanımlanmaktadır (Luthans vd., 2007: 3). Kurum içerisinde psikolojik

sermayenin bazı durumlarla pozitif bazı durumlarla negatif bir ilişkisi olduğu söylenebilir. Genel olarak psikolojik sermayenin negatif ilişkisi olduğu durumlar yani: yani psikolojik sermaye arttıkça azalan durumlar; işten ayrılma niyeti, örgütsel sinizm ve tükenmişlik gibi durumlardır. Bu nedenle örgütlerde liderler veya insan kaynakları yöneticileri parasal veya fiziksel sermaye unsurları gibi psikolojik sermayeye de yatırım yapmaları yaşanabilecek problemlerin üstesinden gelmede rekabet koşullarında önemli bir güç sağlayacaktır (Sağır, 2020: 570).

Pozitif psikoloji konusu ile ilgili bilimsel raporlar, makaleler, tezler dünya çapında literatüre sunulmaya devam etmektedir. Son yıllarda Türkiye’de de pozitif psikoloji kavramı üzerine lisansüstü tezler başta olmak üzere pek çok bilimsel araştırma yapılmaya devam etmektedir. Bu araştırma ile Türkiye’de pozitif psikoloji konusu hakkında yayınlanan doktora ve yüksek lisans tezleri kapsamında konunun ele alınması ve hazırlanan tezlerde ortaya konulan sonuçların ve katkıların değerlendirilerek gelecekte yapılacak çalışmalara yol gösterilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, Türkiye’de pozitif psikoloji konusunda hazırlanan lisansüstü tezler, Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığının (YÖK) sitesinde yer alan Ulusal Tez Merkezinden derleme yöntemi ile sağlanmıştır. Elde edilen veriler, içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Ulusal Tez Merkezinden indirilen lisansüstü tez dokümanlarından alınan bilgiler ile oluşturulan bu çalışmada, içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. İlk olarak gazetelerin incelenmesi ile 16. yüzyılda başlayan içerik analizi, günümüzde birçok bilim dalında yararlanılan bir yöntemdir (Çilingir, 2017: 149). Belgelerden röportaj kayıtlarına, medya ürünlerinden, kişisel röportajlara kadar her türlü yazılı materyalle içerik analizi yapılabilmektedir. İçerik analizini doğası gereği büyük miktarlarda metni sistematik kurallara dayalı analiz etmek için kullanılabilir. Çünkü bu analiz yönteminde bilgisayar destekli analizlerin yapılmasına imkân vardır (Cohen vd., 2007: 475).

4. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Örgüt ortamındaki bireylerin daha iyi, daha olumlu ve daha başarılı hallerini destekleyen pozitif psikoloji kavramına ilişkin bilincin artması, kurumlarda olumlu bir örgüt ikliminin oluşması önemlidir. Araştırmalar göstermektedir ki, bu bilinci arttırmak örgüt çalışanlarının motivasyonlarını arttıracak gibi, performans, verimlilik, iş tatmini, işe adanmışlık gibi önemli konuları da etkileyeceği için, kavram irdelenmesi gereken önemli bir konudur.

Yapılan çalışma ile cevaplandırılması amaçlanan temel sorular; pozitif psikoloji konusunun hangi disiplinlerde ele alındığı, çalışmalarda kullanılan yöntemler, pozitif psikoloji ile birlikte çalışılan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin neler olduğu ve son olarak bu tezlerde bu konuda yapılan çalışmalardaki neden sonuç ilişkilerinin nasıl şekillendiğidir.

5. Araştırmanın Bulguları

İçerik analizi yöntemi ile ulaşılan lisansüstü tezler, Ulusal Tez Merkezi veri tabanından “pozitif psikolojik sermaye” anahtar sözcüğü ile taranarak elde edilmiş ve toplam 124 teze ulaşılmıştır. Yazarlar tarafından erişime izin verilmeyen bir tez örneklem dışında bırakılarak, 123 adet lisansüstü tez araştırmada kullanılmıştır. İncelemeye dâhil edilen lisansüstü tezlerin 37’si doktora, 86’sı yüksek lisans tezidir. Yıllar itibari ile tezlerin dağılımına bakıldığında; pozitif psikoloji hakkında hazırlanan ilk lisansüstü tezin 2011 yılında yazıldığı, konunun en çok ele alındığı yılın 2019 yılı olduğu en fazla işletme (n=48) alanında lisansüstü tez hazırlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

5.1. Pozitif Psikolojik Sermaye Konusunda Hazırlanan Tezlerde Kullanılan Anahtar Kelimelere İlişkin Bulgular

Bilimsel araştırmalarda seçilen anahtar kelimeler, araştırmanın ana fikri ve kullanılan yöntemleri hakkında bilgi veren önemli kavramlardır. Bu çalışmada incelenen 86’sı yüksek lisans 37’si doktora olmak üzere toplam 123 lisansüstü tezin anahtar kelimeleri ele alınmıştır. Tezlerde pozitif psikoloji ve pozitif psikolojik sermaye dışında toplamda 202 farklı anahtar kelimeye yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Pozitif psikolojik sermaye (n=87, %42,6) ve pozitif psikoloji (n=35, %17,1)’den sonra en çok kullanılan anahtar kelime öğretmendir (n=16, %7,8). Çalışmalarda kullanılan diğer anahtar kelimelerin bazıları; psikolojik sermaye (n=14, %6,8), örgütsel bağlılık (n=12, %5,8), umut (n=10, %4,9), öz yeterlilik (n=10, %4,9), pozitif örgütsel davranış (n=10, %4,9), iyimserlik (n=9, %4,4), dayanıklılık (n=9, %4,4), iş tatmini (n=9, %3,4), iyi oluş (n=7, %4,4), tükenmişliktir (n=6, %2,9).

5.2. Pozitif Psikolojik Sermaye Konusunda Hazırlanan Tezlerin Hazırlandığı Birimlere Dair Bulgular

Tablo 1’de Ulusal Tez Merkezi veri tabanından indirilen tezler, hazırlandıkları üniversitelere göre ele alındığında; Türkiye’de 34 ildeki 58 üniversitede yani illerin %41,9’unda üniversitelerin %28,1’inde pozitif psikolojik sermaye üzerine en az bir tez yazılmıştır. Pozitif psikolojik sermaye konusuna ilişkin en fazla lisansüstü araştırmanın yapıldığı il İstanbul (n=42), en fazla tezin yazıldığı üniversiteler aynı sayıda olan Marmara Üniversitesi (n=8) ve Çanakkale Üniversitesidir (n=8).

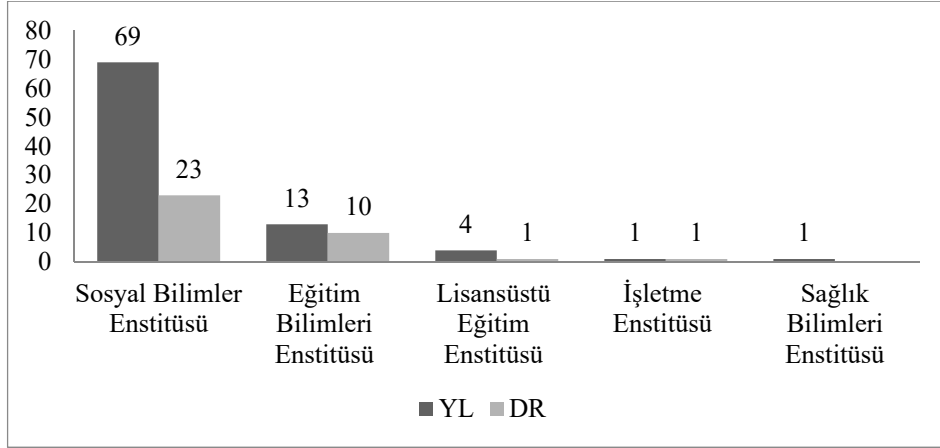
Tablo 1. Lisansüstü Tezlerin Hazırlandıkları Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite Adı	YL	Dr	Toplam	Üniversite Adı	YL	Dr	Toplam
Abant İzzet Baysal	2	1	3	İstanbul Arel	2	2	4
Afyon Kocatepe	1	-	1	İstanbul Gelişim	1	1	2
Alanya Alâeddin Keykubat	1	-	1	İstanbul Sebahattin Zaimoğlu	1	-	1
Amasya	1	-	1	İstanbul Ticaret	1	-	1
Anadolu	2	1	3	İnönü	1	-	1

Tablo 1 Devamı. Lisansüstü Tezlerin Hazırlandıkları Üniversitelere Göre Dağılımı

Ankara	2	1	3	Karamanoğlu Mehmet Bey	1	-	1
Atatürk	2	1	3	Kars Kafkas	3	-	3
Bahçeşehir	4	-	4	Kocaeli	1	-	1
Balıkesir	-	1	1	Maltepe	1	-	1
Beykent	2	-	2	Marmara	4	4	8
Bilecik Şeyh Edebali	1	-	1	Mersin	-	1	1
Burdur Mehmet Akif Ersoy	1	-	1	Necmettin Erbakan	1	-	1
Bursa Uludağ	2	-	2	Nişantaşı	1	-	1
Çağ	2	1	3	Pamukkale	1	-	1
Çanakkale	7	1	8	Recep Tayyip Erdoğan	2	-	2
Çukurova	1	-	1	Sakarya	2	2	4
Dokuz Eylül	6	-	6	Sakarya Uygulamalı Bilimler	-	1	1
Dumlupınar	1	1	2	Selçuk	-	1	1
Erciyes	-	2	2	Siirt	3	-	3
Erzincan	-	1	1	Süleyman Demirel	1	1	2
Eskişehir Osmangazi	1	-	1	Tokat Gaziosmanpaşa	-	1	1
Fatih	1	-	1	Toros	1	-	1
Gazi	1	-	1	Türk Hava Kurumu	1	-	1
Gaziantep	1	4	5	Ufuk	1	-	1
Gebze Teknik	-	1	1	Uşak	1	-	1
Hacettepe	-	1	1	Üsküdar	7	-	7
Haliç	2	-	2	Yalova	1	-	1
İbn Haldun	1	-	1	Yıldız Teknik	1	-	1
İstanbul	1	5	6	Zonguldak Bülent Ecevit	-	1	1
*YL= Yüksek Lisans		* D=Doktora		TOPLAM	86	37	123

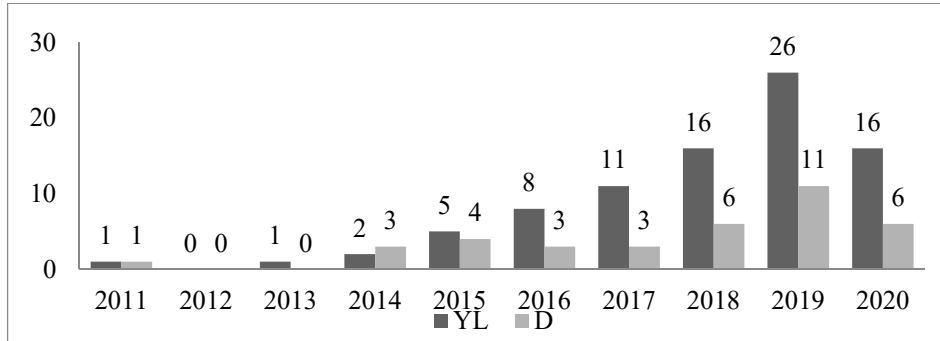
Veri tabanlarından elde edilen bilgiler doğrultusunda Grafik 1'de görüldüğü üzere pozitif psikolojik sermaye konusu üzerine hazırlanan tezlerin %74,8'lik büyük bir kısmı Sosyal Bilimler Enstitüsü (n=92) bünyesinde hazırlanmıştır. Ardından %18,7'si Eğitim Bilimleri Enstitüsü (n=23), %4,1'i Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (n=5), %1,6'sı İşletme Enstitüsü (n=2) ve % 0,8'i Sağlık Bilimleri Enstitüsünde (n=1) hazırlanmıştır. Pozitif psikolojik sermaye konusunda işletme anabilim dalı (n=48) %39 ile en fazla tez çalışmasının yapıldığı alandır. Ardından eğitim bilimleri anabilim dalı (n=26, %21), psikoloji (n=8, %6,5), klinik psikoloji (n=8, %6,5) ve felsefe ve din bilimleri anabilim dalı (n=6, %4,9) gibi çalışma alanları gelmektedir.

Grafik 1. Yıllara Göre Dağılım

5.3. Pozitif Psikolojik Sermaye Konusunda Hazırlanan Tezlerin Yapıldığı Yıllara Ait Bulgular

Grafik 2'ye baktığımızda, pozitif psikolojik sermaye konusu üzerine ilk tezin hazırlandığı 2011 yılında, 1 adet yüksek lisans ve 1 adet doktora tezi hazırlanmıştır. 2012 yılında herhangi bir lisansüstü tez hazırlanmadığı, en fazla çalışmanın 26 yüksek lisans ve 11 doktora tezi ile 2019 yılında yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

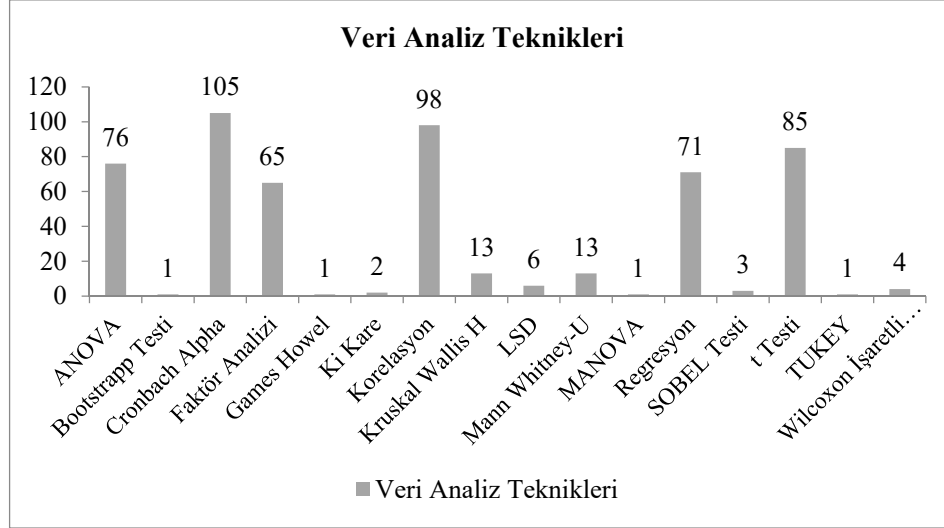

Grafik 2. Lisansüstü Tezlerin Hazırlandıkları Yıllara İlişkin Dağılımı

5.4. Ulusal Tez Merkezinde Pozitif Psikoloji Konusunda Hazırlanan Lisansüstü Tezlere İlişkin Araştırma ve Veri Analiz Yöntemlerine İlişkin Bulgular

Lisansüstü tezlerde kullanılan araştırma yöntemlerinin dağılımına incelediğimizde; Ulusal Tez Merkezinde yer alan 123 lisansüstü tezin 107'si nicel araştırma, 9 tanesi nitel araştırma ve 7 tanesi de karma yöntem kullanılarak hazırlanmıştır. En fazla kullanılan veri toplama aracı ankettir.

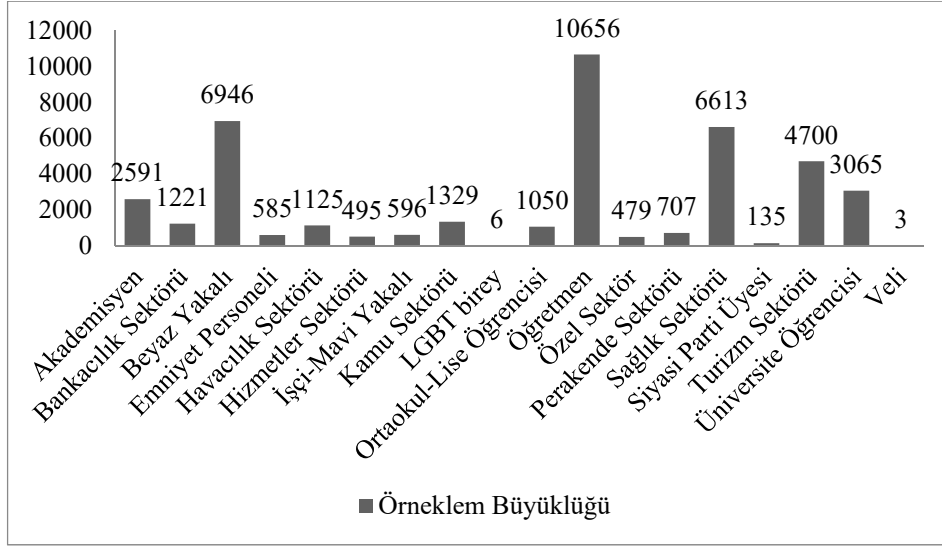
Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edilen bilgilere göre, Grafik 3’de görüldüğü üzere; çalışmaların çoğunda yani %85,3’ünde (n=105) cronbach alpha analizi yapılmıştır. Ardından en fazla kullanılan yöntemlerin bazıları; %79,6 ile (n=98) korelasyon, %69,1 ile (n=85) t testi, %61,7 ile (n=76) ANOVA ve %57,7 ile (n=71) regresyon yöntemidir.

Grafik 3. Lisansüstü Tezlerin Veri Analiz Yöntemleri

5.5. Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında Pozitif Psikolojik Sermaye Konusu Üzerine Hazırlanan Tezlerin Örneklem Büyüklüklerine İlişkin Bulgular

Grafik 4’de veri tabanındaki tezlerden elde edilen bilgilere örnek büyüklüğüne ilişkin bulgular yer almaktadır. Bu sonuçlara göre en fazla araştırma uygulanan örneklem grubu öğretmenlerdir (n=10.656). Öğretmenlerin ardından konuya ilişkin en fazla uygulama yapılan örneklem gruplarının başında; beyaz yakalı idari personeller (n=6946), sağlık sektörü çalışanları (n=6613), turizm sektörü çalışanları (n=4700), üniversite öğrencileri (n=3065) ve akademisyenler (n=2592) gelmektedir.

Grafik 4. Lisansüstü Tezlerin Örneklem Büyüklükleri

5.6. Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında Pozitif Psikolojik Sermaye Konusu Üzerine Hazırlanan Tezler ve Bağımlı Değişkenleri İlişkin Bulgular

Tablo 2’de Ulusal Tez Merkezi veri tabanından alınan Pozitif Psikolojik Sermaye konusunda hazırlanan tezlerin, bağımlı değişkenlerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda pozitif psikolojik sermaye konusu en çok iş tatmini (n=6) bağımlı değişkeni ile birlikte araştırılmıştır. Ardından örgütsel bağlılık (n=5), çalışan performansı (n=5), örgütsel performans yönetimi (n=4), tükenmişlik (n=4) ve işe adanmışlık (n=4) bağımlı değişkenleri ile ele alınmıştır. Tezlerde kullanılan bağımlı değişkenlerin dağılımı Tablo 2’deki gibidir.

Tablo 2. Bağımlı Değişkenlere İlişkin Bulgular

Bağımlı Değişken Adı	Toplam	Bağımlı Değişken Adı	Toplam
İş Tatmini	6	Örgütsel Politika	1
Örgütsel Bağlılık	5	Sapkın Örgütsel Davranış	1
Çalışan Performansı	5	Etik Davranışlar	1
Örgütsel Performans Yönetimi	4	İşgören Sesliliği	1
Tükenmişlik	4	Olumlu Liderlik	1
İşe Adanmışlık	4	Kurum Yönetimi	1
İşten Ayrılma Niyeti	3	Psikolojik Sahiplenme	1
Örgütsel Güven	3	Duygusal Bağlılık	1
Örgütsel Sinizm	3	Örgütsel İklim	1
Örgütsel Vatandaşlık	3	Pozitif Liderlik	1
Örgütsel Destek Algısı	2	İş Algısı	1
Yetenek Yönetimi	2	Rol Stresi	1
Örgütsel Yabancılaşma	2	Çalışan Tutumu	1
Örgütsel Sessizlik	2	İşveren Markası Oluşumu	1
Yenilikçilik	2	Etik Liderlik	1

Tablo 2 Devamı: Bağımlı Değişkenlere İlişkin Bulgular

Lider Üye Etkileşimi	2	Psikolojik Güvenlik	1
Psikolojik İyi Oluş	2	İlişki Ağ Kurma Yeteneği	1
İş Stresi	1	Duygusal Tükenme	1
Dindarlık	1	Duyarsızlaşma	1
Politik Davranış	1	İş Sağlığı ve Güvenliği	1
Yeterlilik İnanç	1	Risk Alma Eğilimi	1
İşyeri Ruhsallığı	1	İşveren Markası	1
Duygusal Zekâ	1	Çalışma Tutkunluğu	1
Kültürel Zekâ	1	Otantik Liderlik	1
Öğretimsel Liderlik	1	Şükran Müdahaleleri	1
Problem Çözme Becerisi	1	Stresle Başa Çıkma	1
Öğrenen Özerkliği Destekleme	1	Çalışan Dayanıklılığı	1
İş-Aile Zenginleşmesi	1	Benlik Saygısı	1
İngilizce Öğrenme Motivasyonu	1	İş Talepleri	1
İş Yaşam Kalitesi	1	İş Kaynakları	1
Vizyoner Liderlik	1	Etkileşimci Liderlik	1
Öz yeterlilik	1	Serbestlik Tanyan Liderlik	1
Örgüt Uyumu	1	Sosyal Kaytarma	1
Okul Etkililiği	1	Dönüşümcü Liderlik	1

5.7. Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında Pozitif Psikolojik Sermaye Konusu Üzerine Hazırlanan Tezler ve Bağımsız Değişkenleri İlişkin Bulgular

Tablo 3’de Ulusal Tez Merkezi veri tabanından alınan Pozitif Psikolojik Sermaye konusunda hazırlanan tezlerin, bağımsız değişkenlerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda pozitif psikolojik sermaye konusu en çok cinsiyet (n=71) bağımsız değişkeni ile birlikte araştırılmıştır. Ardından çalışma süresi-deneyim (n=67), eğitim (n=67), yaş (n=63), medeni durum (n=56) ve statü-unvan-pozisyon (n=27) bağımsız değişkenleri ile ele alınmıştır. Tezlerde kullanılan bağımsız değişkenlere ilişkin bilgiler aşağıdaki Tablo 3’deki gibidir.

Tablo 3. Bağımsız Değişkenlere İlişkin Bulgular

Bağımsız Değişken Adı	Toplam	Bağımsız Değişken Adı	Toplam
Cinsiyet	71	Beden İmajı	1
Çalışma Süresi-Deneyim	67	Öğrenim Şekli	1
Eğitim	67	Okula Yönelik Başarı Algısı	1
Yaş	63	Okulun Ulaşım Düzeyi	1
Medeni Durum	56	Okuldaki Yönetici Sayısı	1
Statü-Unvan-Pozisyon	27	Annenin Eğitim Seviyesi	1
Kıdem	24	Bireylerin Büyüdüğü Çevre	1
Gelir	22	Olumsuzluk Yaşama Düzeyleri	1
Çalışma Alanı-Branş	16	Dilsel Uyarlama	1
Okul Türü	13	Değişmezlik	1
Öğretmen Sayısı	12	Otantik Liderlik	1
Bölüm-Birim-Departman	10	Ülkelere Göre Farklılık	1
Kurum Türü	7	Örgütsel Politika	1
Sektör	4	Klimatik Dönem	1

Tablo 3 Devamı: Bağımsız Değişkenlere İlişkin Bulgular

Yönetici Olup Olmama	3	Çalışma Düzeni	1
Maaş Memnuniyeti	3	Eve İş Taşıma Durumu	1
İş Tatmini	3	Aktif Spor Yapma Durumu	1
Örgütsel Vatandaşlık	3	X – Y Kuşağına göre	1
Psikolojik İyi Oluş	3	Sınav Kaygısı	1
Yaşam Doyumu	3	Duygusal Zekâ	1
Mezun Olunan Bölüm	3	Vizyoner Liderlik	1
Çocuk Sayısı	3	Mobbing	1
Kişilik Özellik/Türü	2	Yönetici Desteği	1
İl/Bölge Gelişmişliği	2	Çalışma Alanı	1
Meslek	2	Lider Üye Etkileşimi	1
Okuldaki Öğrenci Sayısı	2	Kariyer Yönetimi	1
Örgüt İklimi	2	İktisadi Değer	1
İş Aile Çatışması	2	Duygusal İyilik	1
Dönüşümcü Liderlik	2	İşgören Performansı	1
Örgüte Bağlılık	2	İşe Tutkunluk	1
Psikiyatrik Başvuru/Tanı	2	Mutluluk	1
Tükenmişlik	2	Duyguları İfade Edebilme	1
Yabancı Dil Bilgisi	1	Bağlanma Stilleri	1
Parti Üyelik Süresi	1	İş Becerikliliği	1
Parti Yönetiminde Bulunma Süresi	1	Kaçıncı İş	1
Parti Dışında Bir İşte Çalışma Süresi	1	İşten Ayrılma Niyeti	1
Sınıfı	1	Dindarlık	1
En Uzun Yaşadığı Yer	1	Stresle Başa Çıkma	1
Hayatının Amacı	1	Hizmet Verilen Kişi Sayısı	1
Hayatının Anlamı	1	Toplantı Sayısı	1
Görev Yapısı	1	Değer Biçimlendirme	1
Benlik Saygısı	1	Duygusal Emek	1
Metabolik Sendrom	1		

Sonuç

Olumsuz davranışlar yerine olumlu davranışlara yönelimi arttıran pozitif psikolojik sermaye, kurumlarda insan kaynaklarının öneminin anlaşılması ve insanın gerçek potansiyelinin ortaya çıkarılması adına örgütsel davranış başta olmak üzere birçok alanda araştırılmaktadır. Bu araştırmayla konuya ilişkin bilgileri ortaya koymak üzere, Türkiye’de Ulusal Tez Merkezinden elde edilen pozitif psikolojik sermaye konusundaki lisansüstü tez çalışmaları, içerik analizi yöntemi ile ele alınmıştır. Tezlerden elde edilen bilgiler doğrultusunda, pozitif psikolojik sermaye konusunda hazırlanan yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarında en çok kullanılan anahtar kelime öğretmendir. Pozitif psikolojik sermaye konusunda en fazla lisansüstü tez çalışmasının yapıldığı il İstanbul, en fazla tezin yazıldığı üniversiteler Marmara Üniversitesi ve Çanakkale Üniversitesidir. Konuya ilişkin hazırlanan tezlerin büyük bir kısmı Sosyal Bilimler Enstitüsünde ve en çok işletme alanında hazırlanmıştır. Konuya ilişkin ilk tez 2011 yılında, en çok çalışma 2019 yılında hazırlanmıştır. Çalışmalarda

en çok kullanılan analiz yöntemleri; Cronbach Alpha değeri, korelasyon ve t testidir. Araştırma sonuçlarına göre, en büyük örneklem grubunu öğretmenler ve ardından beyaz yakalı çalışanlar oluşturmuştur. Hazırlanan tezlerde, pozitif psikolojik sermaye konusu ile en çok iş tatmini, ardından örgütsel bağlılık, çalışan performansı, örgütsel performans yönetimi, tükenmişlik ve işe adanmışlık bağımlı değişkenleri ele alınmıştır. Bağımsız değişkenlere bakıldığında; konu en çok cinsiyet bağımsız değişkeni ile birlikte araştırılmıştır. Ardından çalışma süresi-deneyim, eğitim, yaş, medeni durum ve statü-unvan-pozisyon bağımsız değişkenleri ile ele alınmıştır.

Çalışmanın son sorusu olarak, pozitif psikolojik sermaye konusuna ilişkin hazırlanan lisansüstü tezlerdeki neden sonuç ilişkilerinin neler olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmalar ele alınmıştır. Atış (2020: 105) çalışmasında, pozitif psikolojik sermaye boyutlarından dayanıklılık boyutunda cinsiyete göre farklılığa ulaşmıştır. Kadın öğretmenlerin ortalamalarını erkeklere göre daha yüksek bulmuştur. Kadın öğretmenlerin eğitim konusunda erkek öğretmenlere göre güçlüklerle karşı daha mücadeleci bir ruha sahip olduğunu ifade etmiştir. Koç (2019: 100), erkek hastane çalışanlarının pozitif psikolojik sermaye ortalamalarının kadın çalışanlara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kara (2014: 68), beyaz yakalı çalışanlar üzerine yaptığı cinsiyete göre farklılık analizinde, katılımcıların pozitif psikolojik sermaye ortalamalarında cinsiyete göre bir farklılığa ulaşamamıştır.

Şahin (2020: 4) doktora tezinde; umut, öz yeterlilik, dayanıklılık ve iyimserlik gibi dört önemli boyutu olan pozitif psikolojik sermayenin, öğretmenlerin iletişim becerileri ve kendilerini ifade edebilmeleri açısından etkili olacağını ileri sürmüştür. Dağcı (2014: 101) pozitif psikolojik sermaye konusunda eğitim alınan bölüm bazında farklılık olup olmadığına dair hazırladığı araştırma sonuçlarında, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin umut düzeylerinde farklılığa rastlamıştır. İlahiyat öğrencilerinin, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Eğitim Fakültesi ve Mühendislik Fakültelerinde eğitim alan öğrencilere göre umut düzeylerinin anlamlı ölçüde yüksek olduğunu ifade etmiştir. Avşaroğlu (2017) üniversitede öğrenim gören öğrencilerin bir dönem boyunca ve haftada 3 saat aldıkları pozitif psikoloji dersiyle, dönem sonunda kişisel iyi oluş ortalamalarının yüksek bulunduğu fakat mental iyi oluş ortalamalarında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Enderoğlu (2018: 34) çalışmasında, 19-25 yıl arasındaki kıdemli çalışanların pozitif psikolojik sermaye ifadelerine yönelik ortalamalarının daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Demirel (2020: 68) 36 yaş ve üzerinde yaş aralığında olan bireylerin psikolojik sermaye açısından 25 yaş altındakilere göre anlamlı bir farklılığa sahip olduklarına dikkat çekmiştir. Torun (2020: 63), pozitif psikolojik sermaye boyutlarından öz etkinliğin, 41 yaşından büyük olan bireylerde 31-40 yaş aralığındaki kişilere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yılmaz (2019: 58), hemşirelerin çalıştıkları birime göre psikolojik

sermaye düzeylerinde farklılık olup olmadığını araştırmıştır. Sonuç olarak riskli bölümlerde hizmet veren hemşirelerin, yataklı hastaların kaldığı bölümlerde görev yapan hemşirelere göre daha iyimser bir ortalamaya sahip olduklarını ifade etmiştir.

Yiter (2019) çalışmasında bireylerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri arttıkça stresle başa çıkma konusunda daha başarılı olacaklarına ilişkin sonuçlara ulaşmıştır. Oruç (2015) akademisyenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri üzerine hazırladığı doktora çalışmasında, psikolojik sermaye düzeyi düşük olan akademisyenlerin psikolojik sermaye düzeyleri yüksek olan kişilere nazaran daha çok tavizci davranışta bulunma, ikiyüzlü olma ve çıkarıcı davranış sergileme eğilimde oldukları sonucuna ulaşmıştır.

Orhan (2020: 112) çalışmasında, çalışanların sahip olduğu güçlü bir işveren marka algısının, işe ilişkin tutkunluklarını olumlu yönde etkileyeceğini ve bu tutkunluğun artmasında pozitif psikolojik sermayenin de aracı etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Demirel (2020) pozitif psikolojik sermayenin iş performansı üzerine etkisini araştırmış ve pozitif yönde anlamlı bir etki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Özata (2020: 33) yöneticilerle çalışanlar arasındaki pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin farklılığını araştırmıştır. Araştırma sonucunda, yöneticilerin ortalamalarının yüksek olmasının, çalışanların pozitif psikolojik sermaye düzeyini olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bilmez (2020) beyaz yakalı çalışanlar üzerine yaptığı çalışmada, pozitif psikolojik sermaye alt boyutlarından iyimserlik ve dayanıklılık boyutlarının, çalışanların iş tatmin düzeylerini olumlu etkilediğini tespit etmiştir. Dilsiz (2018), öğretmenlerin örgütsel destek algılamaları ile psikolojik sermaye düzeyleri arasında düşük seviyede anlamlı bir ilişkiye rastlamıştır. Seçilmiş (2019), öğretmenlerin kurumlarına karşı uyum sağlamalarının desteklenmesi ve öz yeterlilik algılarının artırılmasıyla, örgütsel yabancılaşmalarının azalabileceğini ifade etmiştir. Aydemir (2017: 167) akademisyenlere yönelik çalışmada, psikolojik performansı, pozitif psikolojik sermayenin anlamlı bir şekilde etkilediği ve öz yeterliliğin yabancılaşma üzerine pozitif yönde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Akdaş (2017), sağlık çalışanları örneğinde hazırladığı çalışmada pozitif psikoloji ile işten ayrılma niyeti ve iş stresi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişkiye rastlamıştır. Yani burada çalışanların pozitif psikoloji düzeyi arttıkça, işten ayrılma niyetleri ve iş stresleri azalmaktadır.

Yapılan içerik analizi sonucu, lisansüstü tezlerden elde edilen bilgiler doğrultusunda, çalışanlara pozitif psikolojik ortamın sunulmasına ilişkin gerekli şartların sağlanmasıyla; tükenmişlik, düşük motivasyon, stres, negatif duygular, işten ayrılma niyeti, yabancılaşma gibi birçok olumsuz durumun olumlu hale dönüştürebildiği sonucuna ulaşılmıştır. Birey ve örgüt açısından pozitif psikolojinin varlığı, yani yöneticilerin ve çalışanların iyimser tutumları, umut aşılımaları, kendi öz yeterliliklerine ilişkin olumlu tutumları, psikolojik dayanıklılıkları, bireysel performansları ve dolayısıyla örgütsel performansı artırabilmektedir. Örgüt içerisinde yaşanan olumsuz durumların en alt seviyeye

indirilmesi, huzurlu bir örgüt ortamı açısından hayati önem taşımaktadır. Örgütsel huzur ortamı, yani pozitif psikolojinin örgütte varlığı, yapılan işin kalitesi ile birlikte örgütsel verimliliği de olumlu etkileyecek boyuttadır. Bu nedenle, iç ve dış müşteri memnuniyetinin önemli olduğu günümüz iş dünyasında, örgütler açısından pozitif psikoloji, maddi sermaye kaynakları kadar önemli bir sermaye olarak görülmelidir. Bu çalışmada pozitif psikolojik sermaye konusu, Türkiye'deki lisansüstü tezler kapsamında Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edilen yüksek lisans ve doktora çalışmaları ile sınırlı tutulmuştur. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, Türkiye ile birlikte farklı ülkelerin lisansüstü çalışmalarının karşılaştırmalı olarak ele alınması önerilebilir.

Kaynaklar

- Akdaş, K. (2017). *Pozitif Psikolojik Sermaye, İş Stresi ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Erzurum ve Denizli Uygulaması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Atış, D. (2020). *Okul Etkililiği ve Pozitif Psikolojik Sermaye İlişkilerine İlişkin Öğretmen Görüşleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Avşaroğlu, Z. (2017). *Bir Dönem Boyunca Verilen Pozitif Psikoloji Dersinin Öğrencilerin Mental İyi Oluş ve Kişisel İyi Oluşlarına Olan Etkisinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aydemir, C. (2017). *İş-Aile Çatışmasının Psikolojik Performans Üzerindeki Etkisi: İşe Yabancılaşma ve Pozitif Psikolojik Sermayenin Aracı Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Bilmez, F. (2020). *Pozitif Psikolojik Sermayenin Alt Boyutlarının Görev Performansı, İş Tatmini ve Duygusal Bağlılık Üzerine Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.
- Cohen, L.; Manion, L.; Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education* (6th ed.). New York: Routledge.
- Çilingir, A. (2017). İletişim Alanında İçerik Analizi Yöntemi Kullanılarak Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri Üzerine Bir İnceleme, *Erciyes İletişim*, 5 (1), 148-160.
- Dağcı, A. (2014). *Pozitif Psikoloji Bağlamında Umudun Dindarlıkla İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Konya.
- Demirel, S. (2020). *Pozitif Psikolojik Sermayenin İş Performansına Etkisi: Av Sanayii Çalışanları Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek

- Lisans Tezi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur.
- Dilsiz, F. (2018). *Öğretmenlerin Örgütsel Destek Algıları ile Pozitif Psikolojik Sermaye Düzeyleri Arasındaki İlişki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Enderoğlu, E. G. (2018). *Bilişim Sektöründe Çalışan Bireylerde Pozitif Psikolojik Sermaye ile Tükenmişlik Belirtileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kara, U. A. (2014). *Pozitif Psikolojik Sermaye ile Bireysel Performans İlişkisi: Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Ankara.
- Koç, A. D. (2019). *Pozitif Psikolojik Sermaye ile Duygusal Emek Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Linley, A. P.; Joseph, S. H. S.; Wood, A. M., (2006). "Positive Psychology: Past, Present and (Possible) Future", *The Journal of Positive Psychology*, 1 (1), 3-16.
- Luthans, F.; Youssef, C. M.; Avolio, B. J. (2007). *Psychological Capital: Developing The Human Competitive Edge*. Oxford: Oxford University Press.
- Maslow, A. (1954). *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row, Publishers, Inc.
- Orhan, E. (2020). *İşveren Marka Algısının Çalışmaya Tutkunluk Üzerine Etkisi Ve Pozitif Psikolojik Sermayenin Düzenleyici Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Oruç, E. (2015). *Pozitif Psikolojik Sermayenin Politik Davranışlara Etkisi: Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Özata, A. (2020). *Yöneticinin Pozitif Psikolojik Sermayesinin Astlarının Pozitif Psikolojik Sermaye Özelliklerine Etkisi: Otomotiv Sektöründe Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sağır, M. (2020). Psikolojik Sermaye, M.Ş. Şimşek, A. Çelik, T. Akgemci ve A. Diken içinde, *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, 563-574, Konya, Eğitim Yayınevi.
- Şahin, G. (2020). *Öğretmenlerin Kişilik Özellikleri ile Atılganlıkları Arasında İlişkide Pozitif Psikolojik Sermayelerinin Aracı Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Pozitif Psikolojik Sermaye Çalışmaları Üzerine Bir İçerik Analizi

- Torun, F. (2020). *Pozitif Psikolojik Sermaye ve Örgüt İklimi Arasındaki İlişki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tösten, R. (2015). *Öğretmenlerin Pozitif Psikolojik Sermayelerine İlişki Algularının İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Yılmaz, M. (2019). *Pozitif Psikolojik Sermaye ile Mesleki Tükenmişlik Arasındaki İlişkinin Analizi: Hemşireler Üzerinde Yapılan Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yiter, G. (2019). *Pozitif Psikolojik Sermaye ve Stresle Başa Çıkma Stratejileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Adana Kamu Kurumu Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.